

A Holocaust és az emberi természet

SZEMTŐL SZEMBEN A TÖRTÉNELEMMEL ÉS ÖNMAGUNKKAL

Társadalomismereti szöveggyűjtemény középiskolások számára

Korona Nova Kiadó, Budapest, 1997

Copyright © Facing History and Ourselves National Foundation, Inc., 1994.

Copyright © Berkes Tímea, Beró László, Földényi László, Gáspár Zsuzsa, Kovács Katalin, Pelle János, Zolnay János (magyar szöveg)

A képek közzétételének engedélyezéséért a kiadók az alábbiaknak fejezik ki köszönetüket:
Collection of Marvin and Janet Fischman, Milwaukee,
Collection of the Library Congress, Atlas of Holocaust, William Morrow, USA,
New York, Arnold Kramer, United States Holocaust Memorial Museum,

FAYFOTO.

Budapest Történelmi Múzeum, Budapest, Nemzeti Múzeum Legújabbkori Gyűjtemény, Budapest, Zsidó Múzeum, Budapest,
Révész Tamás fotóművész

A borítón Sámuel Bak Elements of Time című festménye. A művész szíves engedélyével közölve

Megkülönböztetett köszönetünket fejezzük ki Ember Máriának, Kertész Imrének és Székely Magdának, amiért hozzájárultak műveik, illetve a belőlük kiemelt részletek közzétételéhez.

Készült a Soros Alapítvány Tolerancia programjának keretében.

A szöveggyűjtemény magyar változatát © Gáspár Zsuzsa szerkesztette

A magyar változatot kiegészítő képeket Rappai Zsuzsa válogatta
Tipográfia: Faragó István

ISBN 963 85658 6 4

Kiadja a Soros Alapítvány megbízásából a Korona Nova Kiadó Kft.
1111 Budapest, Bartók Béla út 10-12.
Tel./Fax: 185-1941
Felelős kiadó: Sz. Kuncze Magdolna ügyvezető igazgató
A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás több mint négy évszázados
hagyományait őrző ALFÖLDI NYOMDA Rt.-ben készült az 1997. évben
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 1912.66-16-2

Tartalomjegyzék

Előszó. Részletek a könyv amerikai kiadásának bevezetőjéből

Bevezetés

A program módszere

A könyv szerkezetéről

A magyar kiadásról

I. fejezet - Egyén és társadalom

1. Medve, aki nem volt az
2. „Skatulyák”
3. „Rassz” és tudomány
4. Sztereotípiák
5. Örökség, hagyomány
6. Félelem
7. A saját csoport
8. Konformitás és identitás
9. Mit fejez ki a név?
10. A vallással kapcsolatos sztereotípiák
11. A hátrányos megkülönböztetés egy változata: antijudaizmus
12. A tolerancia elve

II. fejezet - Mi és ők

1. Az első találkozások
2. Rabszolgaság és szabadság
3. A nemzethez tartozás Magyarországon
4. A cigányság Magyarországon
5. Nacionalizmus, hatalom és identitás Európában
6. Nemzetépítés Németországban
7. Változó világ
8. A fajelmélet kialakulása
9. Antiszemitizmus
10. Zsidó válaszok
11. Az állampolgárság és az afroamerikaiak
12. "Faj" és identitás Franciaországban
13. Nacionalizmus, „faj” és a birodalmak
14. A világháború előestéjén
15. Az állam kinevezett ellenségei: az örmények

III. fejezet - Németország az 1920-as években

1. A totális háború hatása
2. Háború és forradalom Oroszországban
3. Háború és forradalom Németországban
4. A versailles-i béke
5. Düh és megaláztatás
6. Hangok a sötétben
7. Mit tanultál ma az iskolában?
8. Rend és törvény
9. A társadalmi kritika
10. Infláció teszi tönkre a weimari köztársaságot
11. A müncheni sörpuccs
12. Ellenségteremtés
13. A sztereotípiákon túl
14. A gazdasági világválság eléri Németországot
15. Hitler hatalomra kerül

IV. fejezet - Magyarország a két világháború között

1. Az első világháborút lezáró békerendszer - Trianon
2. Forradalmak Magyarországon és Olaszországban

3. Tanácsköztársaság és fehérterror
4. Numerus clausus
5. A Horthy-rendszer és az első zsidótörvények
6. A zsidó fogalmának meghatározása
7. Szellemi viták

V. fejezet - A nácik magukhoz ragadják a hatalmat

1. A demokrata és a diktátor
2. A demokráciát fenyegető veszélyek
3. Célpont: a kommunisták
4. Célpont: a zsidók
5. A rasszizmus törvényesítése
6. A demokrácia szétrombolása
7. Mindenki mindenki ellen
8. Az egyetemek elfoglalása
9. Változások az iskolában
10. Megleckéztetés
11. Kivégzett gondolatok
12. Ketten, hárman összegyűlnek
13. Az új német faj kitenyésztése
14. „Egy nemzet! Egy Isten! Egy birodalom! Egy egyház!”
15. Sodródó emberek, sodródó társadalom
16. A kompromisszum elutasítása
17. Az ellenzék megsemmisítése
18. A homoszexuálisok elkülönítése
19. Az engedelmesség elfogadása
20. Leteszed az esküt?
21. Ki zsidó?
22. Az emberek felelőssége
23. A Hóhér
24. Szabó bácsi

VI. fejezet - Alkalmazkodás és engedelmesség

1. Engedelmesség kérdése?
2. Vallás helyett
3. Propaganda
4. Propaganda és sport
5. Művészet és propaganda
6. A film, mint propagandaeszköz
7. Barbárok iskolája
8. Tartozni valahová
9. Az engedelmesség mintái
10. Hogyan nevelték az ifjú kommunistákat? Emlékek a NÉKOSZ-ból
11. Születésnap zsúr
12. Propaganda és oktatás
13. Faji oktatás
14. Leányiskolák
15. Aktuális kérdések a tanórán
16. Lázadók

VII. fejezet - A fokozódó erőszak

1. Hitler „szombati meglepetései”
2. Ausztria elfoglalása: az Anschluss
3. Hontalan emberek
4. Megbékíthető-e Hitler?
5. A pogrom éjszakája
6. Állást foglalni
7. A világ reagálása

8. A szűkülő kör
9. Halálos fenyegetések és megszegett ígéretek
10. Megtagadott segítség
11. Az ellenségek szövetségessé válnak
12. Akik az életre méltatlannak találtattak
13. Ellenállás az „eutanáziával” szemben
14. Cél: a cigányok
15. Cél: Lengyelország
16. A Kelet meghódítása
17. Vissza a gettóba
18. Vissza a hagyományokhoz?
19. Hódítások Nyugaton
20. Oroszország lerochanása
21. Kamenyec-Podolszk
22. Az Egyesült Államok belép a háborúba
23. A nyulak a bűnösök

VIII. fejezet - A holocaust

1. Fedőnevek, fedőszavak
2. Háború a háborúban
3. A 101-es tartalék rendőrzászlóalj
4. Gépesített halál
5. A „végső megoldás” kidolgozása
6. A parancsok teljesítése
7. A „végső megoldás” felgyorsul
8. A Zsidó Tanácsok - a magyar zsidó tanács
9. A gettók kiürítése
10. Csalódás, terror és ellenállás
11. Felkelés a varsói gettóban
12. Bujkálás
13. A „mintaszerű” koncentrációs tábor
14. Szenvedés
15. Auschwitz
16. „A pokolnak nincs fenéke”
17. Választás - választási lehetőségek nélkül
18. A parancsnok véleménye
19. A népiértés racionalizálása
20. Ellenállás a haláltáborokban
21. Halljad, Izrael...

IX. fejezet - Akik csak nézték, és akik cselekedtek

1. Mit tudtak az emberek?
2. Tolvajok
3. Elég-e tudni róla?
4. Mauthausen városának lakói
5. Bátorság kérdése
6. A szemtanúságtól a vértanúsáig
7. Lázadás a Rosenstrassén
8. Végzetes döntések
9. Egy konzervatív magyar úr
10. Akik a mentést választották
11. Egyetlen láncszem
12. Le Chambon bátorsága
13. A rejtélyes őrnagy
14. Schindler listája
15. „Magyar királyi hadnagy úr”
16. Egy nemzet összefog
17. A protestáns egyházak szerepe

18. A katolikus egyház szerepe
19. A magyarországi egyházi mentőakciók a nyilas uralom alatt
20. A szövetségesek válasza
21. Kellett volna-e Auschwitzot bombázni?
22. Egy ember, akinek küldetése van
23. Amikor a háború véget ért

X. fejezet - ítélkezés

1. A dogma engedelmes bábokat teremt
2. A háború szabályai
3. „Az emberiség akar itt igazságot tenni”
4. Parancsra tettem...
5. A szavak embere
6. A gyermekek elárulása
7. „Nem volt feladatunk a gondolkodás”
8. A megsemmisítés tudósai
9. Még csak nem is rabszolgák
10. Nemzetközi törvénykönyv
11. Jóvátétel”
12. Levi és Mertens
13. Egy tárgyalás
14. Az elkerült igazságszolgáltatás
15. Eichmann Jeruzsálemben
16. Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a népiirtás
17. Választási lehetőségek
18. A múlt tanulsága
19. Mi a jó és mi a rossz?
20. Népbíróságok
21. Egy másik kárpótlás

XI. fejezet - Történelmi örökségek

1. Túlélők
2. A gonoszság bizonyítékainak megőrzése
3. Amnézia
4. Amnézia Magyarországon
5. Családi örökség
6. A németek szembesülnek a múlttal
7. A felelősség vállalása
8. Az oktatás és az emlékezés
9. A holocaust tagadása és a nemzeti amnézia
10. És az én történetem?
11. A múlt elismerése
12. Emlékhelyek és emlékművek
13. Nekropolisz
14. Az oktatás és a jövő

XII. fejezet - A részvétel választása

1. Harc az erőszak és a terror ellen
2. Politikai ellenzék mint civil életforma
3. Autonómia
4. Maradni vagy kiszállni — döntés kétpercenként
5. Az erőszak alternatívái
6. Nem lehet nézni
7. Érdekvédelem
8. A politikából a jogvédelembe
9. A világ lelkiismerete
10. Súlytalanság

Könyvajánló

Előszó

(Részletek a könyv amerikai kiadásának bevezetőjéből)

•[...] Ez a program segíteni szeretne a diákoknak abban, hogy meg tudják vizsgálni érzéseiket és gondolataikat, hogy fel tudják venni a harcot a bennük rejtőző passzivitással és cinkossággal, s hogy fel tudják fedezni magukban a bátorságot és rugalmasságot is. Meg kell tanítanunk őket arra, hogy értékek tekintsék állampolgári jogaikat, és hogy tetteikért vállalják a felelősséget. S mindezek miatt nem foglalkozhatunk csak a történelem dicső fejezeteivel, hanem meg kell ismertetni őket a kudarcok, a tragédiák, a megaláztatások történelmével is.

Miért szükséges az elmúlt idők gonosztetteivel foglalkoznunk, ha a cél a jelenkor szabadságeszményének megismertetése, a másság értékelése, a mai igazságok keresése? Hannah Arendt filozófus foglalkozott ezzel a kérdéssel. Szerinte a múlt gonosztetteinek tanulmányozása csak akkor szolgálhatja a jobb jövőt, ha a realitásokkal való szembenézést tanuljuk meg belőle. „A történelmi igazság keresésének módszere - írja - nem olyan, mint egy ügyészi vizsgálat, és azok az emberek, akik a tényeket próbálják meg feltárni, nem feltétlenül illetékes érdekcsoportok tisztviselői, hanem riporterek, történészek és persze a költők.” A tényeket, legyenek bármily szörnyűek is, fel kell tárni, fel kell jegyezni, „nehogy elfelejtsük őket”, s hogy azok alapján tudjunk ítéletet alkotni.

Joseph Brodsky Nobel-díjas költő hasonlóan gondolkodik. Szerinte a gonoszság nem valami tőlünk független és rajtunk kívüli torzulás, hanem tükör, „önmagunk tükörképe: az emberben rejlő negatívum megnyilvánulása”. S mindaddig nem is tudunk szembeszállni a gonosszal, a rosszal, folytatja Brodsky, amíg pontosan számba nem vesszük természetünk negatív és pozitív vonásait. A történelem más szempontból is fontos. Segít nagyobb távlatból látni, megtanít kritikusan gondolkodni és igazságosan ítélni. Diákjainknak meg kell tanulniuk, hogy a világ, melyben élnek, nem véletlenül olyan, amilyen: megszámlálhatatlan csoport, illetve egyes ember döntéseinek eredményeként alakult ilyenné. És még a legjelentéktelenebb egyéni döntés is igen nagy hatást gyakorolhat a jó vagy a rossz alakulására. Bili Moyers újságíró büszkévé tette az a felismerés, hogy az iskolákat, amelyekbe járt, „tégláról téglára, dollárról dollárra, osztályról osztályra, könyvről könyvre” olyan emberek építették és hagyták örökül, akikkel soha nem találkozhatott, akik közül sokan már meg is haltak. Ugyanezt a gondolatot Lerone Bennett Jr. *Before the Mayflower* (A Mayflower érkezése előtt) című könyvében annak érzékeltetésére használja, hogyan különültek el egymástól a nemzet közösségei, hogyan folyt a nagy szegregációs építkezés: „egyik téglát a másikra, egyik számla benyújtása a másik után, egyik félelemből a másikba”. Hasonló folyamatról írt egy német professzor a második világháború után:

„Ha a náci rezsim utolsó és legszörnyűbb tette rögtön a legelső és legkisebb lépés után következett volna, ezek, sőt milliók döbbszentek volna meg... De hát persze ez nem így történik. A legelső és a legutolsó között számtalan kis lépésre kerül sor, némelyik alig érzékelhető, s mégis, mindegyik kis lépés felkészít a következőre, apránként segít eloszlanni a sokkhatást. Ha a C lépés nem sokkal rosszabb, mint a B, és ha már a B-nél sem tiltakoztál, miért tennéd ezt a C-nél? És így tovább, egészen a D lépésig.”

A Szentől szemben, tananyaga segítségével a tanulók végigkövethetik ezeket a kis lépéseket. Közben ráébredhetnek, hogy elkerülhetetlennek tűnő történelmi eseményeknek nem kell feltétlenül bekövetkezniük. Az is ki fog derülni, hogy nehéz jó válaszokat találni a rasszizmus, az antiszemitizmus, az erőszak által felvetett kérdésekre. Nem könnyű helyrehozni a szociális igazságtalanságokat, és nem könnyű megoldást találni erkölcsi dilemmákra. Az értelmes változtatásokhoz rengeteg türelemre és nagy elkötelezettségre van szükség. Mégis, miként egy diák megfogalmazta: „Minél többet tanulunk arról, hogy hogyan és miért viselkednek az emberek egy bizonyos módon, annál nagyobb az esélyünk, hogy bekapcsolódjunk a fontos folyamatokba, és saját döntéseket tudunk hozni.” Egy másik tanuló, aki elvégezte a Szentől szemben tanfolyamot, így nyilatkozott:

„Ezelőtt az élet olyan egyszerűnek tűnt. Mindenre volt kész válasz, mindennek megvolt a helye. Felkeltem hétkor, iskolába mentem nyolckor, hazaértem délután négykor, este nyolctól tanultam, tizenegykor lefeküdtem aludni. Ilyen szoros napirend mellett nem volt időm gondolkodni. Az elmúlt négy hónapban arra kényszerültem, hogy gondolkodjam. Hát, nem volt valami könnyű hozzászokni.”

Igaza van, tényleg nem könnyű. Számomra a Szentől szemben 1976-ban kezdődött, amikor egyszerre tanítottam és tanultam. Délelőttönként Boston egyik külvárosi középiskolájában tanítottam angolt és történelmet, délután pedig fejlődéslektant hallgattam a Harvard Egyetemen. Azon a tavaszon részt vettem egy továbbképzésen, melynek témája a holocaust volt, és a történelemnek egy olyan fejezetével ismerkedtem meg, amelyről korábban semmit nem tudtam. Ahogy hallgattam az előadókat és elgondolkodtam a felvetett kérdéseken, rossz érzés fogott el saját tudatlanságom és tanítványaim hiányos neveltetése miatt. Ekkor került a kezembe egy levél, amelyet egy iskola igazgatója a tanév első napján minden tanárának oadaa:

Tisztelt kolléga!

Azok közé tartozom, akik túléltek a koncentrációs tábor. Olyasmit láttam a saját szememmel, amit senkinek sem volna szabad látnia: Tanult mérnökök által épített gázkamrákat. Tanult orvosok által megmérgezett kisgyerekeket. Tanult ápolónők által megölt csecsemőket.

Középiskolai és felsőfokú végzettséggel rendelkező emberek által agyonlőtt és elégetett nőket és gyermekeket.

Mindezek miatt az oktatás gyanakvással tölt el. Az a kérésem, segítsék tanítványaikat emberséges emberré válni.

Erőfeszítéseik ne tanult szörnyetegeket, ügyes pszichopátákat, művelt Eichmannokat eredményezzenek. Az írás, az olvasás, a számolás csak akkor fontos készségek, ha gyermekeinket ahhoz segítik hozzá, hogy emberségesebb emberré váljanak.

Ez a levél készített arra, hogy a saját történelmemet is szemügyre vegyem. Felidéztem gyermekkorom feledésbe merült emlékeit. Tennessee állam Memphis városában nőttem fel, egy olyan időszakban, amikor az „elkülönült” soha nem jelentett „egyenlőt”. Egy olyan városban, ahol a „színes” ivókút nem azt jelentette, amit egy gyerek a név hallatán elképzel, hanem a rasszizmus miatt szétválasztott közönséget. Olyan városban nőttem fel, ahol a fekete gyerekek csak csütörtöki napokon mehettek az állatkerbe, s ahol az „ő” könyvtáraikba a „mieinkből” kiselejtezett könyvek kerültek. Abban a tudatban nőttem fel, hogy mindig lesz elég ülőhely a busz elején a hozzám hasonló fehér kislányoknak, míg a nem fehér bőrűeknek a busz zsúfolt hátsó felében kell utazniuk.

Jellemző volt az iskolai neveltetésemre, hogy teljességgel hiányzott belőle a történelem vagy az emberi magatartás erkölcsi kérdéseinek megvitatása. A tanáraink nem háborgattak bennünket a történelem nehéz, összetett problémáival, a dogmákat sokkal könnyebb volt megtanítaniuk. Azért egyszer-kétszer találkoztunk olyan kezdeményező kedvű tanárral, aki bátorította a vitát, a több szempontú megközelítést, vagy rámutatott az ellentmondásokra. De még velük sem beszéltünk a „színes” ivókutakról, az állatkerti nyitva tartás sajátosságairól, a külön könyvtárakról vagy a buszokon érvényes utazási szabályokról. Amit azonban a tanáraink nem tanítottak meg nekünk, vagy elhallgattak előlünk, azt megtanultam otthon. Neveltetésem fontos elemeit a családomtól kaptam. A szüleim megtanítottak arra, mi a hit, mit jelent a társadalmi igazságosság, s hogy milyen fontos a részvétel a demokrácia politikai intézményeiben. Ezek az otthoni leckék segítettek fejlődésemet, ezektől kaptam az indíttatást. Később, amikor dolgozni kezdtem, igyekeztem nem úgy tanítani, ahogy az én tanáraink tették. Hangsúlyoztam, hogy a történelmi események nagyrészt emberi döntések miatt következnek be úgy, ahogyan bekövetkeznek, hogy bizonyos fejleményeket el lehet kerülni, s hogy az oktatásban, ha eredményesebbnek akarjuk tudni, nagy hangsúlyt kell kapniuk az erkölcs kérdéseinek.

A Szentől szemben ez utóbbi elvekre épít. Az is meggyőződésünk, amit Alexis de Tocqueville mondott: „Az oktatás a szabadság gyakorolási időszaka.” Igen, azokat a magatartási módokat, értékeket és készségeket, amelyek az emberi szabadság előfeltételei, az oktatásnak kell kifejlesztenie

Benjamin R. Barber politológus írja az Amerika elblicceli az iskolát című cikkében:

Az Egyesült Államokat annak a gondolatnak a szellemében alapították, hogy minden ember szabadnak születik. Ez az állítás a legjobb esetben is költői túlzás. A valóságban, amint azt minden szülő jól tudja, amikor az; ember megszületik, sérülékeny, kiszolgáltatott, tudatlan, kialakulatlan, gyenge, buta és másoktól függ. Vagyis láncokkal születik. A szabadságot; legfeljebb idővel érhetjük el, ha egyáltalán sikerül. Családdal, klánnal, közösséggel, nemzettel körbevéve meg kell tanulnunk szabadnak lenni. Születhetünk önimádóknak vagy fogyasztóknak, de állampolgárrá fejlődünk kell.

Barber és mások a „civil készségeket” a következőképpen határozták meg: „Polgár voltunk tulajdonképpen képzelőerőnk működtetését jelenti. Mindössze egy kis képzelőerőre van ugyanis szükség ahhoz, hogy mások felé is kellő tisztelettel és toleranciával forduljunk, még ha nem is mindig szeretjük őket.” Václav Havel a civil társadalom felépítését a kor legnagyobb kihívásának nevezte. A Szentől szemben azzal az idő által igazolt felfogással szeretne ennek a kihívásnak megfelelni, mely szerint a történelem az erkölcsfilozófia egy ága, és olyan tanulságokat kínál, amelyek a fegyelmezett gondolkodást és az erkölcsös viselkedést szolgálják. A Szentől szemben munkatársai és tananyagai révén a tanárok és diákok tanulmányozhatják a vallási, faji és etnikai gyűlölködés gyökereit és ezek következményeit. Ráébredhetnek, hogy „a történelem homályos tükrében megpillantott árnyalakok - végeredményben - mi magunk vagyunk”. A Szentől szemben azért tisztítja meg „a történelem homályos tükrét”, hogy a diákok elemezhesék azokat az eseményeket, amelyek az emberi történelem egyik leggyilkosabb századában a demokráciát veszélyeztették. Ez a XX. század, amelyben a náci megkísérelték az európai zsidóság teljes kiirtását, kizárólag a származásuk alapján. A tragédia, akárcsak maga a történelem, egyetemes is és egyedi is. Mint Éva Fleischer írja: „Csak az egyedinek keresztül érhetjük el az egyetemeset, a teljes kép részekből áll össze. Minél többet tudunk a holocauról, a hozzá vezető útról, a végrehajtásáról stb., annál nagyobb a valószínűsége, hogy érzékennyé válunk az embertelenség és a szenvedés minden megnyilvánulására, bárhol forduljanak is elő.” Éva Fleischer ezért a holocaurhoz vezető eseményeket nem az „ők”, hanem a „mi” történelmünknek tekinti, amely mindannyiunkat érint még ma is.

A holocaur mellett számos más eseményt is szemügyre vehetnénk, amely népiirtáshoz vezetett: az örmények kiirtását az első világháború idején, a néger rabszolgák történetét, az amerikai indiánok kiirtását az amerikai kontinens gyarmatosítása során, a

második világháborús tömeggyilkosságokat Nanking-ban és a Szovjetunióban, majd az újabbakat és újabbakat Kambodzsában, Laoszban, Tibetben, Ruandában vagy Boszniában és Csecsenföldön.

Ennek a könyvnek a középpontjában több okból is a holocaust áll. A legfontosabb közülük talán az, hogy a legújabb kori történelemtől van szó, melynek segítségével a diákok jobban megérthetik saját világukat és ezen keresztül önmagukat. Nincs még egy olyan totalitáriánus, népiértáshoz vezető történelmi időszak amely ilyen alaposan dokumentálható lenne, nemcsak az áldozatok hanem az elkövetők és a külső szemlélők szemszögéből is. Ez egy olyan korszak, melyben világosan tetten érhető a feldolgozatlan előítéletek, a felszínre nem hozott félelmek és a meg nem kérdőjelezett hazugságok végzetes következményei. Világos példákat szolgáltat ez a történelmi lecke arra is, hogyan tudják karizmatikus vezetők manipulálni a tömegeket - köztük a fiatalokat is - azzal, ahogy kihasználják az előítéleteket, a félelmet és a tudatlanságot. Nem akarunk még egy fiatal generációt látni, amely a propaganda bűvöletében elvakultan masíroz a katonai parádékon.

A holocaust - ahogy Ronnie Landau írja The Nazi Holocaust című könyvében - olyan fejezete a történelemnek, amely alapjaiban rengette meg „azt az Európa-centrikus, liberális álmodást, mely szerint a nyugati gondolkodás racionális és kultúraeszménye érzékenyebb és emberségesebbé tesz bennünket, s a másság iránti őszinte toleranciához vezet. Az az egyébként is gyenge lábakon álló hitünk is végleg megdőlt, hogy a tudomány és a technika kellőképpen meg van zabolázva, s csak az emberiség javát szolgálhatja, hiszen tudósok, politikusok, bürokraták és katonatisztek találták nagyon is csábítóknak a tudomány lehetőségeit, és vágyaik, döntéseik egyre pusztítóbb kifejezésére használták fel őket.”

Landau szerint a holocaust „részben identitásproblémák - az elidegenedés és az elszigetelődés - következménye volt, ugyanis a modern tömegtársadalmakban az egyén elveszítheti személyiségét, és konformistává válhat”.

A náciizmus az emberek összetartozás-érzésére, a közösségi lojalításra épített egy olyan hatalmas, modern, centralizált társadalomban, amelyben ezek a szükségletek többnyire kielégítetlenek maradnak. Azt a lelkiállapotot használta ki, melyben az egyes ember könnyen beleolvad egy hatalmas bürokratikus gépezet működésébe. A bürokrácia olyan emberi találmány, mely leigázza feltalálóját, aláássa az emberi lelkiismeretet, és felmenti az egyént a morális felelősségérzet alól.

Így a holocausthoz vezető események mély és zavarba ejtő kérdéseket vetnek fel cselekedeteinkkel és meggyőződéseinkkel kapcsolatban: hogyan tudja az egyes ember a jót a rossztól, a helyest a helytelentől megkülönböztetni? Ezért, bár a holocaust egyedi esemény, egyetemes kérdések felvetésére készített. Ezek a kérdések arról szólnak, hogy mi, mint egyes emberek és mint bizonyos csoportok tagjai hogyan határozzuk meg - Helen Fein kifejezésével - „kötelezettségeink világát”, „az embereknek azt a körét, amelyre a kötelezettségek és a jogok vonatkoznak, s amelynek sérelmeit a közösség köteles orvosolni”.

Ez a történelmi esemény azt is megvilágítja, milyen következményekkel jár, ha bizonyos emberek kívül kerülnek „a kötelezettségek világán”. Richard Rubinstein A történelem ravaszsága című könyvében ezeket az embereket „feleslegeseknek” nevezi. Mint írja, „a politikai jogok nem Istentől származnak és nem elidegeníthetetlenek. A németek rájöttek, hogy egy embernek akkor vannak jogai, ha azokat egy, a jogok védelméhez szükséges hatalommal rendelkező szervezett közösség garantálja”. Az 1930-as, 40-es években nem volt olyan közösség, mély hajlandó lett volna a zsidók vagy a cigányok jogait megvédeni, azokat, akiket a náci nem tartottak embernek.

A rasszizmus, amely áthatotta a náci Németországot, egyáltalán nem volt elszigetelt jelenség. Rubinstein szerint Auschwitz - egyebek mellett - kapcsolatba hozható a rabszolgaság intézményével, mely „visszanyúlik nemcsak az afrikai rabszolga-kereskedelmre, hanem az ókori Görögországra és Rómára is. Ha elfeledkezünk erről a kapcsolatról, akkor a jövőnköt komolyan fenyegetve megfeledkezünk arról a vírusról, amely civilizációnk vérkeringésében lappang.”

Az ilyen történelmi vonulatok, kapcsolódási pontok tanulmányozása nem könnyű feladat. Mint egyik diákunk megjegyezte: „Ezt a történelmi fejezetet sokkal könnyebb lenne megtanulni, ha nem lenne igaz.” Brutális és fájdalmas eseményekről van szó, de muszáj velük foglalkoznunk, mert agyunkba vésik, milyen erővel rendelkezhetnek az eszmék, még a téveszmék is, és mert segítenek gondolatainkat, ítélőképességünket, végső soron a cselekedeteinket formálni. Albert Camus sokat foglalkozott a gondolatok és a cselekedetek összefüggéseivel: „Úgy tűnik, a történelem nagy tragédiái, a közelgő szörnyűségek szinte elkápráztatják az embereket. Benuktan várják a fejleményeket, nem tudják eldönteni, mit tegyenek, csak várnak. S várnak egészen addig, amíg az örvény elnyeli őket. De szeretném meggyőzni az embereket arról, hogy a varázslatot meg lehet törni, a tehetetlenség érzése csak illúzió. A szív ereje, az értelem és a bátorság elegendőek a fátum megállításához, sőt néha még a megfordításához is.”

Ezt a fajta varázslatot próbálta megtörni a tudós Jacob Bronowski nem sokkal azután, hogy az Egyesült Államok két atombombát dobott Japánra a második világháború végén. Azon az estén, amikor Bronowski látta, mi maradt Nagaszakiból, „egyetemes pillanatot” élt át: „Azon az 1945-ös estén a magunk módján valamennyien átéltük a pillanatot, amelyben fantáziánk óriása törpévé zsugorodott. Körülnéztünk, és láthattuk azt az erőt, amelyre oly büszkék voltunk, s amely most Nagaszaki romjaival iszonyú árnyékot vetett ránk.” Az élmény hatására Bronowski azt javasolta, hogy minden fegyvercsökkentési és le-szerelési tárgyalást „Nagaszaki megtekintése után, intő példája ismeretében kell folytatni, hogy az államférfiak valóban ráébredjenek, milyen horderejű kérdésekről tárgyalnak a nevünkben”. Bronowski javaslatát azonban sem a diplomata, sem a tudósok nem támogatták; úgy érezték, a tárgyaló politikusok „kényelmetlenül” éreznék magukat Nagaszakiban.

A rasszizmus és az antiszemitizmus történetét megismerni is nagyon „kényelmetlen”. De ha nem adjuk meg ezt a lehetőséget tanítványainknak, akkor azt sem ismerjük el, hogy képesek szembenézni és megbirkózni ezzel a történettel, s hogy képesek

változni és változtatni most és a jövőben is. Mint egy diákunk írta: „Lehet, hogy egyszer ez a történelmi tanfolyam befolyásolni fogja, hogyan érvelek, hogyan cselekszem, sőt még azt is, mi lesz belőlem, mivel foglalkozom.” Egy másik tanuló arra is rámutatott, hogy „aki egyszer megismerte ennek a kurzusnak az anyagát, az többé nem tud a maga és a mások emberségéről a régi módon gondolkodni”.

Bevezetés

A Szentől, szemben tanfolyam a közöny veszélyeiről szól, a civil társadalom értékeire tanít, s olyan anyagot ad az iskolák kezébe, amellyel a történelem összetett vizsgálatán keresztül a kritikus és kreatív gondolkodás fejlődését segíthetik elő, azt, hogy a diákok szembe tudjanak nézni korunk kihívásaival, és felismerjék a pozitív irányú változtatások lehetőségeit. A Szentől szemben program nem egy a sok rövid kurzus közül, amely szép csomagolásban érkezik, hamar feldolgozható és hamar el is felejthető. A Szentől szemben dinamikus, hosszú távú program, melynek célja az, hogy maradandó nyomot hagyjon az iskola életében.

A PROGRAM MÓDSZERE

A Szentől szemben programokban részt vevő tanárok az alapítvány munkatársai és vendégelőadói segítségével továbbképzéseken vehetnek részt, amelyeken a humán tárgyak oktatásának módszertani eszközeiről, a vizsgálgóds, elemzés, értelmezés alkalmazásáról tanulhatnak, melyekkel kiegészíthetik és gazdagíthatják az anyag feldolgozását. A továbbképzéseken azoknak a tanároknak ajánljuk fel kiegészítő anyagainkat, akik törekednek tanítványaik kreatív gondolkodásának fejlesztésére, egyéni véleményük kialakításának segítésére, és jól építenek a csoportos megbeszélésekre. A serdülőkor olyan időszak, amikor a fiatalok a függetlenség, a bizalom, a szabadság és a felelősség fogalmainak értelmezésével küszködnek. Egyszersmind ez az az időszak, amikor a kortárs csoportok és a kölcsönös emberi kapcsolatok felfedezése nagy hatást gyakorol rájuk. A Facing History Alapítvány által ajánlott olvasmányok és filmek abban segítik a fiatalokat, hogy saját identitásukról és a társadalomhoz való viszonyukról elgondolkodjanak. Az anyag gyakran mutat be különböző nézőpontokat, egymással vetélkedő felfogásokat, hiszen nemcsak saját magunkat, hanem embertársainkat is meg kell tanulnunk megérteni. Olyan gondolati és érzelmi keretek között mozoghatnak a fiatalok, melyek számukra is fontosak. A Facing History segíti őket a tanulás jelentőségének felismerésében és olyan technikák elsajátításában, melyekkel pozitív irányba változtathatják életüket.

A serdülőkorban a személyiség jelentős mértékben fejlődik. A diákoknak a saját gondolkodásmódjukról is el kell gondolkodniuk, hogy nyomon tudják követni morális fejlődésüket. Egyik diákunk így látta ezt: „A tanfolyam idején tudatára ébredtem nemcsak annak, hogy mi történt a múltban, hanem annak is, hogy mi zajlik manapság körülöttem és saját magamban.” A Facing History a gondolkodás fejlődését és a történelem iránti fogékonyságot azzal is növeli, hogy konfliktushelyzeteket mutat fel, s újra meg újra szembesíti a diákok egyszerű válaszait a történelmi kérdések komplexitásával. A tankönyv olvasmányai, feladatai azt segítik, hogy a diákok minden kérdést több szemszögből vegyenek szemügyre, hogy beleéljék magukat mások helyzetébe, és hogy szabadon fejezzék ki gondolataikat. Végiggondolhatják, milyen egyéni választási lehetőségeik vannak abban a társadalomban, melyben élnek, és választásaiknak milyen következményei lehetnek.

Napjainkban, amikor egyre többen hangoztatják, hogy a fiataloknak meg kell tanulniuk kritikusan gondolkodni, de azt nem fejtik ki, hogy tulajdonképpen miről, a Facing History Alapítvány rendkívül nagy gondot fordít a tartalomra. Ez a program nem menekül a kényelmes relativizmusba, hanem nagyon is elkötelezett. Határozottan elkötelezett a demokratikus értékek és meggyőződés iránt, és hisz a megelőzés lehetőségében is. Hiszünk abban, hogy az előítéletek, a mítoszok, a rosszul informáltság veszélyeztetik a nemzetet és a nemzet jövőjét. A veszélyeknek csak egyik jele az egyre növekvő bűnözés. Diákjainkat mindezek miatt meg kell tanítanunk kritikusan látni, hallgatni, olvasni és gondolkodni. Válaszaikat, megoldási javaslatukat állandóan ütköztetni kell a problémák komplexitásával, hogy gondolkodási technikájuk árnyaltabbá váljék. Számos olvasmányt éppen ezzel a céllal válogattunk be a tananyagunkba. Közülük néhány az egyes emberek előtt álló választási lehetőségeket mutatja be. Mások a társadalom vagy az egyéni viselkedés olyan megnyilvánulásaira hívják fel a figyelmet, melyek befolyásolják a döntéshozók vagy akár egész nemzetek lépéseit. Az olvasmányok azt a felismerést segítik, hogy „az élet majdnem mindig komplikáltabb, mint gondolnánk. A totalitarizmus csillogó vezetői mögött nők és férfiak állnak, különbözőek, összetett jelleműek. Vannak köztük bátrak és gyávák, agyimosottak és mániakusok, s mégis mindegyikük nagyon emberi.” Amikor a diákok a gondolkodásról való gondolkodással foglalkoznak, egyidejűleg olyan szókinccsre tesznek szert, mely a döntéshozatalhoz, az ítélkezéshez szükséges, s melyet felhasználhatnak érveléskor. És miközben azzal birkóznak, hogy milyen választási lehetőséggel rendelkeztek az egyes emberek a náci uralmat megelőző évtizedekben, a diákok egyre kevésbé találják kielégítőnek a szimpla válaszokat arra, hogy miért bukott el a demokrácia Németországban. Lassan kezdik meglátni az összefüggéseket a múlt és a jelen között. És elkezdnek kérdéseket feltenni. Egy dél-afrikai diákunk a következőket írta a naplójába: „Olyasmiket tanultunk, amiket nem lehet tankönyvben megtalálni. A történetek és a megbeszéléseink tökéletesen elkápráztattak. Olyan az agyam most, mint egy űrszonda, mást is tudok már kérdezni, mint hogy »ki«, »hol«, »mennyi«. Meg tudom kérdezni, hogy »miért« és »hogyan tehette«. Még egy kis idő, és ez a diákunk azt is meg tudja fogalmazni, hogy mit lehet és mit kell tenni.

A Szentől szemben tananyaga nagyon jelentős mértékben támaszkodik Hannah Arendt munkásságára. Arendt pontosan dokumentálta saját gondolatait és reakcióit az Eichmann-per során, annak a náci tisztnek a perén, aki a zsidók deportálásáért és megsemmisítéséért volt felelős. Arendt azt remélte, a per során kiderül, hogy Eichmann ideológiai meggyőződésből, gonosz szándékból vagy korlátoltságból tette, amit tett. De úgy tűnt, hogy Eichmann sohasem gondolkodott különösképpen tettein. Sőt a klisék, a rutin és az állandó megfelelési vágy kifejezetten akadályozták a gondolkodásban. Arendt ezek után tette fel azt a kérdést: „Lehet, hogy a gondolkodás mint olyan, a vizsgálódás szokása ... az egyik feltétele annak, hogy az ember megtartóztassa magát a gonosz cselekedetektől vagy még a gondolatuktól is?” Arendt végül is arra a következtetésre jutott, hogy a gondolkodás ugyan segít lebontani a beidegződéseket, de önmagában nem vezet cselekvéshez. A gondolat és a cselekedet közötti hidat az információkra támaszkodó ítélet szolgáltatja. Az ítéletet így nem egyszerűen egy szabály vagy egy törvény mechanikus alkalmazásának tekintette, hanem olyan megnyilvánulásnak, amely választás eredménye.

Jacob Bronowski a gondolkodásról, ítélkezéstről és cselekvésről szóló nézeteire is nagymértékben támaszkodtunk. „Nincs olyan információcsere, mely nem követeli meg az ítéletalkotást - írja. - Az emberek közötti minden információ és minden tudás átadásához a tolerancia játékszabályaira van szükség. Függetlenül attól, hogy a tudomány, az irodalom, a vallás vagy a politika területén zajlik az átadás, s még akkor is, ha az üzenet formailag nagyon közel áll a dogmához.” Bronowski szerint ugyanis az eltérő nézeteket toleráló képességében különbözik az ember minden más teremtménytől.

A Szentől szemben anyagában úgy használjuk fel mind Arendt, mind Bronowski nézeteit, hogy a diákokat különböző nézőpontokkal ismertetjük meg, hogy észrevegyék a különbségeket, illetve az ellentmondásokat, mielőtt saját maguk ítéletet alkotnának. Mint egyik tanárunk írta, „ez egy olyan program, mely tiszteli a kettősséget: folyamat és eredmény, ész és szív, történelem és etika egyforma súllyal szerepelnek”.

Annak fontosságát, hogy diákjainkat önálló ítéletalkotásra készítsük, Betty Bardige és Carol Gilligan professzor közös tanulmánya fogalmazza meg, amelyre nagyban építünk. Azt hangsúlyozzák, hogy ha diákjainkat nem készítjük morális ítéletalkotásra, beleragadnak saját gondolatvilágukba, következésképpen nem tudnak majd az igazságtalanságra megfelelően reagálni. Nagyon fontos, hogy a diákok megtanulják a cselekedetek következményeit és okait is elemezni.

A mi megközelítési módunkban jelen van ez utóbbi kettősség. Ezzel tudják tanáraink elvezetni diákjaikat a gondolatától az ítélkezésig, az ítélkezéstől a cselekedetig. A feldolgozási folyamat során a tanárok és a diákok közösséget alkotnak, melyben gondolkodni tanulnak. Mint Hannah Arendt rámutatott, a gondolkodás belső folyamat, vagyis egy önmagunkban folytatott diskurzus, melynek során morális elveinket kialakítjuk. Az ítéletalkotáshoz azonban a másokkal folytatott dialógusra van szükség. Arendt ennek a tevékenységnek a jelentőségét hangsúlyozza:

A világ nem attól lesz humánus, hogy emberek alakítják, emberek hangjával van tele, hanem attól, hogy emberek közötti dialógus tárgya. Bármennyire is hatnak ránk a világ eseményei, bármennyire is felzaklatnak vagy stimulálnak is bennünket, emberivé akkor válnak, ha megbeszéljük őket embertársainkkal... Azzal humanizáljuk a világban és a magunkban zajló folyamatokat, hogy beszélünk róluk, és a róluk folytatott beszélgetés során tanulunk meg embernek lenni.

A Szentől szemben anyagának feldolgozásakor a tanárok és a diákok naplót vezetnek. A napló segítségével először önmagukról tanulnak: megvizsgálják céljaikat, értékeiket, meggyőződéseiket. A reflexióik feljegyzése után jönnek össze csoportokban, hogy megosszák a többiekkel gondolataikat, és közösen próbáljanak megoldási javaslatokat megfogalmazni egy-egy kérdésre. Ehhez a közös tevékenységhez bizalomra és kölcsönös tiszteletra van szükség. Az ilyen légkör kialakításához komoly munkára és újfajta tanár-diák viszonyra van szükség. Legtöbb tanárunk külön megállapodást köt diákjaival, hogy ennek az új alapokon álló viszonynak a fontosságát hangsúlyozza. Egy tanár így írt erről:

Megmondtam az osztálynak, hogy az új tananyag számos olyan dolgot tartalmaz, mely fájó pontjainkon érinthet mindannyiunkat, ha nem figyelünk eléggé egymás érzéseire. Elmondtam, hogy számomra kényelmetlen lesz a foglalkozások megszervezése, ha nem tudunk bizalmas légkört kialakítani.

Megállapodtunk tehát, hogy mindenki szabadon beszélhet az érzéseiről, és senki sem fog a másikon gúnyolódni.

A szöveggyűjtemény anyagait úgy válogattuk, hogy megbeszélésre ösztönözzenek, s megerősítsék, hogy a tanulás közös erőfeszítés eredménye, mely a tanulási folyamatban résztvevők mindegyike számára hasznos. A könyv mind a tanárokat, mind a diákokat szolgálja, mert:

- olyan oktatási modellel szolgál, mely segít a gondolkodástól az ítéletalkotásig, ettől pedig a cselekvésig eljutni olyan problémák kapcsán, melyek kikerülhetetlenek az erőszak, a rasszizmus, az antiszemitizmus és a bigottéria tanulmányozása során;
- a történelem egyetemes jelenségeit tárja fel egy adott korszak tüzetes vizsgálatán keresztül;
- növeli a serdülőkorúak elkötelezettségét a társadalom erkölcsi kérdései iránt, segíti őket a „civil társadalom” építésében, hiszen megérthetik, hogy a szomszéd szembefordítása a szomszédjával erőszakhoz vezet.

A Szentói szembeni a tantervbe beépítő tanárok műhelyfoglalkozásokon, továbbképzéseken, speciális programokon ismerkedhetnek meg módszereinkkel, ahol szakértőkkel közösen gondolkodhatnak és tanulhatnak etikáról, történelemről és új tanítási módszerekről. Mint egyik programszervezőnk megjegyezte: „a tananyag olyan jelentős és olyan erőteljes, hogy alaposan át kell gondolnunk, miért és hogyan tanítunk. A legjobb tanári technikák birtokában kell lennünk, fontos problémákat mesterien kell tudnunk felvezetni, és bonyolultabbá kell tennünk azok gondolkodását, akik megelégednének az egyszerű megoldásokkal.”

A Szentől szemben munkatársai - miközben módszereinket bemutatják - segítenek a tanároknak elsajátítani azokat a technikákat, melyekkel a diákjaikat újfajta gondolkodásra ösztönözhetik. A felkészítés után munkatársaink segítenek a tanároknak pontosan megtervezni az osztályaik számára legmegfelelőbb programot.

Az alapítvány munkatársai mintegy két évtizede pontosan fel is jegyzik az alapítvány tevékenységeit és eredményeit. Az értékelő tanulmányok szerint a programok elérik céljukat. A diákok igenis képesek e nehéz problémakörrel foglalkozni és legjobb gondolkodási képességüket latba vetni. Tudnak párhuzamot vonni a múlt eseményei és a saját életük között. S jóllehet minden diákra egy kicsit másképp hat a program, mindegyikük felfedezi a saját környezetével vonható párhuzamokat: az előítéletekről, a diszkriminációról vagy az erőszakról szóló beszélgetések óhatatlanul arra készítetik a diákokat, hogy a saját iskolájuk vagy lakóhelyük hasonló jelenségeiről is szóljanak. Henry Zabierek, a brookline-i központ társadalomtudományi igazgatója fogalmazta meg a programnak ezt az aspektusát a Facing History megalakításakor:

Ez a program nemcsak a holocaustról szól. A népirtás ábécéjét és aritmetikáját taglalja, de más alapkészségeket is tanít, mint amilyenek az átgondolás, az elmélkedés és az érvelés. Szól az előítéletekről, a diszkriminációról és a bűnbakképzésről, de az emberi méltóságról, morálról, törvényről és állampolgári létéről is. Szól a felejtésről és a kibújásról, de a civil kurázsiról és az igazságról is. A „vissza az alapokhoz” e mai világában ez a tananyag i hangsúlyozza, hogy az alapkészségek mellett van egy még fontosabb, még alapvetőbb: az emberi élet szentsége.

Az alapítvány - minden valószínűség szerint - nem fog véget vetni az előítéletek, a diszkrimináció vagy a bűnbakkeresés jelenségeinek, de még csak a játszóterei verekedéseknek sem. De a programban részt vevő tanárok és diákok sokkal érzékenyebbé válnak e jelenségek okaira és következményeire. A program közvetlen hatása néha szerény, például azt említik meg a diákok, hogy másként ítélik meg a sztereotípiákat vagy a rasszista mocskolódást. Egy diák ezt írta: „Ez a program azt mutatta meg nekem, hogy nem csak az én népem, a feketék szenvedtek... Mindannyian emberek vagyunk... Magamba néztem, s elismerem, én is gondoltam más embercsoportok tagjaira előítélettel. Minden ember hajlamos ilyesmire, de valamennyiünkben van együttműködési készség, béke és szeretet is.” Az ilyen tudatosodás önmagában is nagyszerű eredmény.

A szülőktől is kaptunk pozitív visszajelzéseket. Egyikük például ezt írta: „Semmilyen más tanfolyam nem vetett fel ennyire reális problémákat. A lányomnak mozgósítania kellett az összes lelki, morális és intellektuális képességét, hogy meg tudjon birkózni a kérdésekkel. Semelyik más tanfolyam nem volt ennyire fontos számára, s meg volt győződve arról, hogy a felelősségteljes felnőtte válásban segítik.”

Számos levél tanúskodik arról, hogy a diákok mellett a tanárok is úgy érzik, hogy a program jelentős befolyást gyakorolt rájuk: nemcsak a munkájukra, de viselkedésükre és tanítási módszereikre is.

A KÖNYV SZERKEZETÉRŐL

A szöveggyűjtemény nem hagyományos tankönyv, különálló fejezetekkel és nevelési célokkal. Anyaga rugalmasan kezelhető, komplex események és eszmék sok szempontú bemutatását adja. Arra bátorítja a diákokat, hogy eredeti és átgondolt válaszokat adjanak a felvetett nehéz kérdésekre. Segít párhuzamot vonni a múlt eseményei és a jelenkor között. Nemcsak történelem, hanem irodalmi, művészeti és természettudományi órákon is feldolgozható. Az olvasmányokat egy Összefüggések és kérdések című rész követi, melyben kiegészítő idézetek és kérdések, feladatok találhatóak.

A szöveggyűjtemény első két fejezete arra ösztönzi a diákokat, hogy gondolkozzanak el az emberi viselkedésmódokról, és bevezeti őket a döntéshozás elveibe. Egyben segíti a diákokat abban is, hogy kialakítsák erkölcsstanuk alapszókincsét. Az első fejezet például megmutatja a diákoknak, hogyan kapcsolódik egymáshoz az egyén és az őt környező társadalom. Maguk ismerhetik fel, miért állítja Martha Minow: „ha valamit úgy azonosítunk, hogy valamihez hasonlónak minősítjük, nem csupán osztályozzuk a világot; hanem szabatos osztályozást is teremthetünk ennek minden konzekvenciájával, és a magunk helyét is megtalálhatjuk mindezen dolgok viszonylatában. Ha viszont azáltal határozzuk meg valamit, hogy az mennyiben tér el a többi dologtól, akkor széttagoljuk a világot; a nyelvet kirekesztésre, megkülönböztetésre - azaz diszkriminálásra használjuk fel.”

Az első fejezet tehát a programban tárgyalt legfontosabb kérdések jelentős részének feltárásával kezdődik:

- Hogyan alakul ki identitásunk?
- Hogyan befolyásolják viselkedésmódjaink és hiedelmeink gondolkodásunkat? Miként hatnak vissza cselekedeteink gondolkodásunkra?
- Hogyan maradhatunk egyéniségek akkor is, ha egy csoport tagjává leszünk?

• Miként befolyásolja cselekedeteinket és viselkedésünket az a hajlandóságunk, hogy magunkat egyéniségnek, a többiek pedig egy csoport tagjainak lássuk?

A második fejezet azt vázolja fel, miként határozzák meg önazonosságukat a különböző nemzetek. Egyben segíti a diákokat abban, hogy megértsék e meghatározás jelentőségét. Végül is azok, akik meghatároznak egy nemzetet, azt is megmondják, ki lehet része a „kötelezettségek összességének”, amit egy nemzet léte jelent. A fejezet elején azzal a három fogalommal foglalkozunk, amelyek mindegyike a maga módján formálta e meghatározást a XIX. században és a XX. század elején: a demokráciával, a fajjal és a nacionalizmussal. E három kérdésre adott válasz óriási hatást gyakorolt a világ összes népeire. A „fajról” kialakult hamis eszmék adott alkalommal etnocentrizmussá és sovinizmussá fokozták a nacionalizmust, vagyis - eredeti jelentésében véve - a nemzeti érzületet. Ugyanakkor számos demokrata összetévesztette az egyenlőséget az egyformasággal. Egyesek viszont azt vonták le a különbözőségekből, hogy „azok” kevésbé számítanak embernek, mint a „magunkfajta”. Az ezt követő néhány fejezet azokkal a lépésekkel foglalkozik, amelyek végül is a holocausthoz vezettek, és ezeket a döntéseket kapcsolatba hozza a diákok mai életének fontos dolgaival - különösképp a fajgyűlölet, az antiszemitizmus, az erőszak, a megalkuvás és a hatalom kérdéseivel. A III-TV. fejezet Európa és az Egyesült Államok népeinek, és különösképpen Németország és Magyarország népének választási lehetőségeit vizsgálja az első világháború utáni időszakban. A III. fejezet arra összpontosít, miként próbálták a németek demokratikus viszonyokat kiépíteni a megalázó vereség után, és megmutatja azokat az értékeket, mítoszokat és félelmeket, amelyek e törekvéseket megghiúsították (a IV.-ről részletesebben lásd A magyar kiadásról című részben). Az V-IX. fejezet azt vizsgálja, hogyan változtatták a náci Németországot totális állammá, egymás ellen fordítva a szomszédokat, hogy megtörjék a polgárság erkölcsi tartását, és a németek végül is miért engedték, hogy ez megtörténjen velük. A diákok elgondolkozhatnak azon, hogy az egyének és a nemzetek miként fogták fel „kötelezettségeik körét” a harmincas és negyvenes években, és mi volt a következménye ezeknek az elhatározásoknak. A fent jelzett fejezeteknél a diákok elgondolkozhatnak azon, hogy ők maguk mit tettek volna az adott időszakban. A diákok itt fedezhetnek fel kapcsolódási pontokat saját világukkal, és ekkor kezdik megérteni Cynthia Ozick figyelmeztetését: „Ha az egész lakosság a félreállást választja, az áldozatok szövetségesek nélkül maradnak, a figyelő tekintetektől megszabadult bűnözők erősebbnek érzik magukat - és ekkor jön el az az idő, amikor már hősokról kell beszélnünk. Ha egy mező elejétől végéig birkákkal van tele, a szarvas kiemelkedik közülük. Ha egy földrészen az egyik parttól a másikig csupa megalkuvó lakik, megtudhatjuk, mi az a heroizmus.”

Amikor ezt a fejezetet olvassák, sok diák és tanár a bátorság példáira helyezi a hangsúlyt, hiszen ezek újraélesztik az emberiségbe vetett reményt. Ha azonban csak a hőstetteket tanulmányozzuk, és csupán az emberi méltóságról beszélünk, az eltorzíthatja a képet, elfedve e történet szomorú valóságát. Ha elgondolkozunk az áldozatokon és a tömeggyilkosok tettein, létre kell hoznunk az emberiség új kifejezésrendszerét. A „válaszutak nélküli választás” a példátlan emberi viselkedésmódok e történetében nem kínálja fel a jó és rossz lehetőségeit, csupán az abnormális lépések egyik vagy másik formáját.

Az utolsó három fejezet során juthatnak el a diákok a gondolatától az ítéletalkotásiig, majd a cselekvésig. Amikor a diákok az ítéletalkotást erkölcsi vagy jogi értelemben fogják fel, az alábbi kérdéseket szokták figyelembe venni:

- Mi a különbség az emberiség, illetve emberiség elleni bűntett és a háborús helyzetben történő emberölés között?
- Mi az ítékezés célja? A rossz cselekedet megtorlása vagy figyelmeztetés a jövőbeni tettei részére?
- Felelősségre vonható-e az egyes ember olyan bűnökért, amelyeket hazája érvényben levő törvényeinek engedelmeskedve követett el? Vagy vannak azoknál magasabb rendű törvények is?
- Hogyan határozzuk meg a büntetés mértékét? Mindenki egyaránt felelős? Vagy egyeseknek nagyobb a bűnük, mint másoknak? Lehet-e bűnös egy egész nemzet?

A XI. és XII. fejezet a megelőzésről, az emberek önvédelmi lehetőségeiről szól, visszatérve a könyv első két fejezetében tárgyalt témákra. A XI. fejezet azt kutatja, miként emlékezünk a múltra, és hogyan alakítják ezek az emlékek a jelenünket. Bemutatja, hogy a nemzetek és egyének miként igyekeznek megkerülni, felülvizsgálni, letagadni vagy újrafogalmazni a maguk történelmét. Judith Miller újságíró szavaival élve, „a történelmi és egyéni gonoszságok és gyengeségek megismerése és emlékezetünkbe idézése nem akadályozza meg a népiáras megismétlődését. Ám a történelmi tények lebecsülése és az emlékek elfojtása lerombolja azt a tökéletlen, de mégiscsak legbiztosabb gátat, amelyet az ilyen iszonyatos mértékű kegyetlenség és az iránta való közömbösség ellen emelhetünk.” Mi táplálja hát az emlékezetet? Miller szerint az emlékezet olyan valami, ami a múltat hitelesebbé teszi, és növeli az együttérzést és az egymással való törődést. A fejezet egyik részében a diákok megvizsgálják, hogyan idézzük fel a múltat az emlékművek, a múzeumok és az oktatás segítségével.

A XII. fejezet azzal foglalkozik, mit tehetnek az emberek, hogyan lehet megelőzni a tévutakat, mi teszi az embert jó polgárrá. A fejezet a körül a gondolatok körül épül fel, hogy „az embereket a helyes cselekedetek teszik derék emberré. Az ember könyörületes tettei által lesz jószívűvé. A jó polgár úgy válik azzá, hogy jó polgárhoz illő tetteket visz végbe.” A fejezetben bemutatott néhány személyiség segít megérteni, mi élte a demokráciát, hogyan kapcsolódik az egyén a többiekhez a közös munkában való részvétellel, a közösséget szolgáló cselekedetekkel.

Felépítés és szerkezet

A szöveggyűjtemény fejezetei hasonló szerkezetűek. Mindegyik egy áttekintéssel kezdődik, amely felvázolja a kulcsfontosságú elképzeléseket és témákat. Az ezt követő olvasmányok lehetővé teszik, hogy a diákok maguk kutassák fel ezeket az

alapgondolatokat és témákat, minél mélyebbre hatolva bennük. Számos elsődleges forrást használunk, lehetővé téve, hogy a diákok az eszméket, a feltételezéseket és megfigyeléseket egy adott történelmi kor szereplőinek szemén át nézzék. Ahogy Jacob Bronowski írta egy helyen, az ilyen források segítségünkre vannak abban, hogy „következtessünk a láthatóból a láthatatlanra” és „felismerjük önmagunkat a múltban, követve a jelenig vezető lépcsőfokokat”. Az olvasmányokból kibontható alapfoglatokra a kiemelt szövegek figyelmeztetnek.

Az olvasmányok végén a diákok feladatokat, idézeteket és kérdéseket találnak. Ezeknek az a céljuk, hogy felkeltsék az érdeklődést, kialakítsák a kutató szellemet, megajándékozzanak a kritikus gondolkodás adományával, és segítsék a különböző gondolatok és koncepciók kapcsolatainak megértését.

Az Összefüggések és kérdések csak kiindulópontot kínálnak ahhoz, hogyan segítsük a diákok konfrontálódását a múlttal és önmagukkal. A tanároknak mindig ki kell választaniuk, melyik feladat az, amelyik a leghatékonyabban kapcsolja össze a történelmet az adott diákok életével, de maga is feltehet szükség esetén kérdéseket, vagy adhat feladatokat.

Köszönetnyilvánítás

A tanulás mindig olyan, együttműködést igénylő tevékenység, amely elhalványítja a tanárt és a diákot egymástól elválasztó vonalat. Egyben olyan folyamat is, amelynek nincs lezárása. Ennek a szöveggyűjteménynek a készítése is igazi tanulási folyamat, oktatási tapasztalatszerzés volt; a szó legjobb értelmében vett kollégák igyekeztek együttműködni a program alakításában.

Szeretnék mindenkinek köszönetet mondani, aki részt vett ebben a folyamatban, különösképp annak a sok tanárnak, hallgatónak és diáknak, aki információkat nyújtott számunkra. Meghallgattuk őket, és hatottak ránk kutatás, írás, szerkesztés, lektorálás és újrírás közben. Mindegyiküknek igen nagy hálával tartozunk. Különösen az szerzett örömet, mikor felfedeztük, hogy egyes volt diákjaink maguk is pedagógusok lettek, és most újabb nemzedékek számára közvetítik a Szentói szemben a történelemmel... tanulságait.

Szeretném egyben kifejezni meleg érzelmeimet a Szentői szemben a történelemmel munkatársainak is. Mikor egyénileg vagy csoportban a szöveggyűjteményen dolgoztunk, megosztották velem tudásukat és tapasztalataikat, kimutatták törődésüket és elkötelezettségüket, törekvésüket egyrészt a nevelők közvetlen szolgálatára, másrészt a diákokkal való közös tevékenység támogatására az osztályteremben éppúgy, mint a tanulókörökben, az oktató szándékú kiállítások, konferenciák vagy jótékony célú rendezvények előkészítésénél. Különösképp szeretném megköszönni szerkesztőnk, Phyllis Goldstein közreműködését, aki megrövidítette az olvasókönyv szövegét, és velem együtt készítette el a végleges változatot. Rendkívül élveztem a közös munkát, ahogy eszmét cseréltünk, és aztán láthattam, hogyan öltenek formát a gondolatok magában a könyvben. Nagyon sokra becsüljük segítségét, türelmét és barátságát. Külön köszönet jár Steven Cohennak, akinek kutatásai lehetővé tették az első kritikus lektorálást, illetve Mary Johnsonnak, Alan Stoskopfnak és Marc Skvirskynek, akik szövegeikkel, ötleteikkel, támogatásukkal segítettek a lektorálást. Nélkülük a könyv nem valósulhatott volna meg. Elismerés illeti Tracy O'Brine hozzájárulását is, aki a kutatómunkától az engedélyek beszerzéséig mindent lelkesen és ötletesen intézett, és Cathy McCameyt, aki az eredeti kézirat nagy részét gépelte. Külön fejezetet jelentett a történetben Joe Wielle csöndes és baráti háttértámogatása és odaadása a Szentői szemben a történelemmel... eszményei iránt.

Szeretném megköszönni a segítségét annak a sok tudósak is, akik intézetekben, szemináriumokon, tudományos tanácskozásokon végzett műhelymunkájukat engedték át. Különösen nagy jelentőségű volt Philip Johnson és Benjámín Ferencz közreműködése, akik felvázolták az első fejezeteket, bővítve gondolatainkat, és Carol Gilligané, aki ötleteit, tanácsait és speciális ismereteit adta át. Rendkívül hálás vagyok azért, hogy Betty Bardige pedagógiai tanácsadóként gondosan átnézte írásainkat; valamint hálával tartozom Michael Berenbaumnak, az Egyesült Államok Holocaust Memóriái múzeuma, kutatási osztálya igazgatójának, valamint Paul Bookbindernek, a University of Massachusetts történész professzorának.

Szeretnék köszönetet mondani az alább felsorolt személyeknek és csoportoknak is, akik segítettek a Facing History tevékenységének irányításában: Marc Skvirskynek, Bonnie Meltzernek, Joe Wielle-nek, Terry Tollersonnak, Chris Stokesnak, Alan Stoskopfnak és Ted Scottnak. Az ő vezetői munkájuk nélkül az alapítvány nem növekedhetett volna az Egyesült Államokban és külföldön is. Ők testesítik meg számomra a Facing History legigazibb értékeit.

Robert Bullock atyának, a Facing History vezetősége korábbi elnökének és a felügyelő-bizottság jelenlegi elnökének, jóságáért, bölcsességéért, hitéért és tudós tanácsaiért, valamint kitaró támogatásáért. Az ő jövőbelátása alapítása óta kíséri a Facing Historyt, és biztosítja számunkra a virágzást és növekedést. Ő volt a mi legfontosabb mesterünk.

Richard A. Smithnek, a Harcourt General Incorporation és a Facing History and Ourselves elnökének, kezdetől fogva való elkötelezettségéért az alapítvány eszményei iránt, és azért a készségességéért, amellyel munkánk fejlődését támogatta. Ő testesíti meg mindazt a ritka odaadást, amelyet az igazgatótanács érez a Facing History és nemzetünk diákjai, tanárai iránt. Vezetői alakja és emberszeretete mindannyiunk számára példakép, akik egy nem haszonelvű szervezet igazgatótanácsában működünk.

Sandra és Philip Gordonnak, akik megadták a Facing Historynek a kellő támogatást ahhoz, hogy megnyissa első helyi irodáját, és folyamatosan támogatják országos munkatársi gárdánkat.

Patrícia Caesarnak, a konzultáns igazgatótanácsi tagnak és jó barátunk, aki megértette, milyen fontos a Facing History, és segített irányítani fejlődését.

A Harcourt General Incorporationnek számos szolgáltatásáért, többek közt a végleges kéziratpéldány technikai előkészítéséért, a könyv külalakjának megteremtéséért és a kinyomtatás és a kötés biztosításáért.

Sam Baknek a borító gondolatébresztő festményéért, valamint az Elements of Time és a Choosing to Participate című kötetek borítójának megtervezéséért.

Hadassah Baskinnek nagylelkű adományáért, amelyet kaptunk tőle, hogy teljessé tegyünk a segédkönyvet férjére, Samuel Baskinre emlékezve; fiának, Sheldon Baskinnek és menyének, Judith Wise-nak, akik nélkül aligha nyithattuk volna meg chicagói irodánkat.

Az AARTPACK cégnek a tervezői munkában és a műszaki szerkesztésben való segítségükért és tanácsaikért, külön említve azokat az ajánló szavakat, melyek lehetővé tették a könyv különösen szoros határidejű megjelenését.

Annak a sok személynek és csoportnak, akiknek ötletei és gondolatai gazdagították az eredeti szövegkönyvet. Különösen köszönjük az alábbi munkatársaknak, akik részt vettek az olvasókönyv első kiadásában: William S. Parsons-nak, továbbá Henry Zabiereknek, Barbara Halleynek, Judy Botsfordnak, Róbert Sperbernek, Margaret Drew-nak, Barbara Perrynek, Lisa Coltnak, Zezette Larsennek és Sonia Weitznek.

A National Diffusion Networknek, amely felismerte a Facing History and Oureete jelentőségét mint olyan programot, amely „megérdemli, hogy az egész nemzet megismerje”. Minden államban vannak olyan NDN-szervezetek, amelyeknek az a szerepük, hogy tanácsokkal és más módon támogassák azokat a nevelőket, akik érdeklődnek a program iránt. Nagyon méltányoljuk és értékeljük azt a vezetői szemléletet, amely a National Dissemination Association ügyvezető igazgatóját, Max McConkeyt jellemzi.

Köszönetet kell mondanom első Facing History-osztályomnak is a Runkk Schoohan, továbbá azoknak a kollégáimnak, akik segítettek létrehozni a Facing History programját. Diákjaim tudták, hogy fontos munka résztvevői. Munkanaplóik valóban útmutatóként szolgáltak számomra. Bár ezeknek a korai osztályoknak az utazásai bele vannak építve ebbe a segédkönyvbe, az utazás élménye maga lényegében változatlan maradt: a Facing History ezután is arra szolgál, hogy megértsük a világot, melyben élünk, és ha tudunk, jobbjátsunk rajta.

Szeretném külön megemlíteni bátyámat, Gerald Sternt, és nővéremet, Paula Sternt, ezt a két embert, akik a gyakorlatba ültették át, amit szüleinktől, Fantól és Lloydtól tanultunk: azt, hogy a dolgok megváltozhatnak és meg is kell változzanak. Bátorságuk, hűségük, becsületességük és minőségiszteletük igazolják szüleink belénk vetett reményeit. Gerald korai tevékenysége az Igazságügyi Minisztérium polgári jogi osztályán kiterjesztette ismereteimet a társadalmi igazságosság vonatkozásában, egyben bátorítva is, Paula írásai a nőknek a világban betöltött helyéről, előmenetele a kormányhivatalokban és testületekben pedig utat mutatott mind nekem, mind sok más asszonynak.

Végül pedig szeretnék köszönetet mondani férjemnek, Terry Stromnak, aki osztozik velem a tanulás szeretetében, és akinek tanácsait és támogatását személyes és szakmai fejlődésem minden területén érezhettem. Gondos és megértő tanár, tudós és szülő ő. Ádám fiunk feleségével, Sandyvel, és Rachel lányunk kimutatták, hogy büszkéek ránk és bíznak bennünk. Mindegyikük tanulmányozta a Facing Historyt, és egyedülálló gondolatokat sugalltak, hogyan kell a témát tanítani és megérteni. Igazán kivételes előny volt számomra, hogy ebben a családban bontakozhattam ki; gyermekeim a legjobbat hozták ki belőlem, és mint általában bármely iskola tanulóit, ők a leghitelesebb morálfilozófusok.

Margót Stern Strom
ügyvezető igazgató

A magyar programról

1994 nyarán ismertük meg a Szentől szemben a történelemmel és önmagunkkal programját. Akkor határoztuk el, hogy mind a tananyagot, mind a módszert elhozzuk Magyarországra. Boldogok vagyunk, hogy három év elteltével elkészült a tankönyv magyar változata, és máris sok tanár ismeri a programot szerzte az országban.

Köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak, akik munkájukkal, együttműködésükkel lehetővé tették, hogy a könyv megszülessen. Különösen hálásak vagyunk Margót Stern Stormnak, a Facing History and Ourselves alapítvány igazgatójának és munkatársainak: Marc Skvirskynek, Phyllis Goldsteinnek és Tracy O'Briennek, hogy rendelkezésünkre bocsátották az anyagot, valamint bizalmukért, tanácsaikért és segítségükért. Igen sokat köszönhetünk Bev Meyer Zemónak és August L. Zemónak, akik első perctől fogva mellettünk álltak és segítettek munkánkat. Megkülönböztetett hálával tartozunk a Soros Alapítvány Közoktatás Fejlesztési Programjának, és személyesen Szira Juditnak és Horn Gábornak bizalmukért és kitartó támogatásukért.

Kovács Mónika, Beró László, Kovács Katalin, Nyíri András

A magyar kiadásról

A holocaust és az emberi természet című társadalomismereti szöveggyűjtemény magyar kiadása szellemében és szerkezetében egyaránt hűen követi az amerikai alapítvány munkáját, de talán akkor sem esünk túlzásba, ha azt mondjuk:

művét. Mégis, ez a magyar nyelvű változat nem egyszerűen fordítása az eredeti könyvnek, inkább nevezhetnénk fordításnak és adaptációnak. Éppen azért, hogy hívek maradhassunk az olvasókönyv szelleméhez, számos változtatást is végeztünk rajta. Ennek egyaránt voltak elvi és gyakorlati okai.

Az eredeti szöveggyűjtemény számos olyan - népek, népcsoportok, vallások vagy felekezetek, rasszok között fellépő - negatív indulattal vagy kirekesztéssel foglalkozik, amelyeket Magyarországon - az adott csoport hiánya vagy a történelem eltérései miatt - legfeljebb intellektuálisan lehet megközelíteni és megérteni, de átélni vagy érezni az adott csoporthoz kötődő indulatokat nem lehet. Ezért bizonyos olvasmányokat kicseréltünk, és helyükre a magyar olvasót közelebből érintő írásokat tettünk. Ugyancsak igyekeztünk az új olvasmányok kiválasztásánál vagy egyes idézetek kicserélésénél arra, hogy jelezzük, milyen problémák származnak Magyarországon a térség elkésett nemzetállami fejlődéséből, a Kárpát-medence különleges etnikai és történelmi sajátágaiból. Az amerikai könyv kitűnő első és második világháborús történelmi áttekintését közép-európai és magyar tényekkel és adatokkal egészítettük ki. Jelentősen meg kellett növelnünk ezáltal a második világháborút megelőző évtizedek történetét tárgyaló részt, ezért új fejezetet iktattunk be. Ebben az általunk beillesztett IV. fejezetben bemutatjuk azt a komplikált szellemi-történelmi helyzetet, amely Magyarországot Németország tartózkodó, de mégis kitartó szövetségesevé tette, és jelezni próbáljuk azt az utat, amelyet Magyarország a trianoni békétől a német megszállásig és a nyilas hatalomátvételig megtett. Igyekeztünk a hétköznapiakra vonatkozó kérdéseket is mai és magyar helyzetekre vonatkoztatni, és ahol erőltetés nélkül lehetséges volt, próbáltunk a magyar történelem közelmúltjára, 1956-ra, a forradalom leverésére és annak a következményeire, valamint az 1989-ben elkezdődött rendszerváltás példáira is hivatkozni. Szinte teljes egészében új olvasmányokból áll a könyv utolsó fejezete, hiszen a demokrácia hétköznapijai, a civil helytállás és érdekérvényesítés lehetőségei és mintái különböznek értelemszerűen a leginkább két olyannyira különböző társadalomban, mint amilyen az Egyesült Államoké és Magyarországé. Megőriztük az eredeti jegyzetelési rendszert, de a könyv végén az olvasó kiegészítő listát talál a kérdéskörrel magyar nyelven olvasható fontosabb és az érdeklődőknek javasolt könyvekről. Ugyancsak követtük az eredeti tördelésnek azt a sajátosságát, hogy a fontos idézeteket, történeteket idézőjel nélkül, függőleges léníával hangsúlyozzák.

Munkánkat abban a reményben ajánljuk a magyar pedagógusok és diákok figyelmébe, hogy az olvasókönyv belőlük is hasonló gondolatokat vált ki, mint amerikai társaikból. Várjuk véleményüket és megjegyzéseiket is, hogy egy remélhetőleg szükséges következő kiadás már a magyarországi iskolai tapasztalatokat is hasznosíthassa.

Gáspár Zsuzsa
szerkesztő

ELSŐ FEJEZET

Egyén és társadalom

„Mindenki, aki hozzánk hasonló: »mi«. Mindenki más: »ők«”

(Rudyard Kipling)

Áttekintés

Alighogy megszülettünk, ismerkedni kezdünk kultúránkkal, a társadalom működési szokásaival. Ezt a folyamatot szocializációnak nevezzük. Ez a szó sokkal többet jelent, mint egyszerűen tanulást. Az értékrendszerünkről van szó, arról, hogy mit tekintünk helyesnek vagy helytelennek. Vallásos meggyőződésünk például szerves része kultúránknak, mint ahogy faji vagy etnikai örökségünk is. Kultúránk azt is befolyásolja, hogyan játszunk vagy hogyan végezzük a munkánkat. Döntő abból a szempontból is, hogyan látjuk önmagunkat és embertársainkat. A megfigyelt jelenségek és a megismert emberek kapcsán következtetéseket vonunk le: általánosítunk. „Az általánosítások - mondja Deborah Tannen amerikai pszichológus - a hasonlóságokat rögzítik, de a különbségeket elmoszák. Mindannyiunkat számos hatás ér és formál: például a származás, a vallás, a társadalmi osztály, a faj, az életkor, a foglalkozás, a földrajzi környezet és egyéb csoportos jellemzők, s ezek keverednek személyiségjegyeinkkel és beállítódásunkkal.”¹

Az első fejezetben az egyén és a társadalom közötti bonyolult törvényszerűségeket és a belőlük következő kérdéseket vizsgáljuk.

- Hogyan alakul ki az identitásunk? Milyen mértékig határoz meg bennünket a tehetség, az ízlés, az érdeklődés? Az adott etnikai csoporthoz való tartozás? A vallásunk? Az ország, amelyben élünk?
- Korlátoz-e bennünket az a csoport, amelyhez tartozunk, avagy tágíthatjuk horizontunkat? Milyen lehetőségek állnak az egyes ember rendelkezésére, ha túl akar tekinteni csoportja horizontján? Hogyan használhatja ki ezeket a lehetőségeket?
- Mennyiben befolyásolja gondolkodásunkat tanult magatartásunk és meggyőződésünk? Hogyan befolyásolja cselekedeteinket a gondolkodásunk?
- Hogyan lehetünk egyéniségek és egyszersmind egy csoport tagjai is?
- Mennyire befolyásolja viselkedésünket és véleményünket az, hogy saját magunkat hajlamosak vagyunk egyedinek tekinteni, másokat (»őket«) viszont egy csoport képviselőinek? Szívesen fogadjuk a másságot (»őket«), vagy félünk tőle? Mikor fordul át a félelem gyűlöletbe?

Javasoljuk, vezess naplót a könyv olvasásával párhuzamosan. A napló nem más, mint egy gondolkodási folyamat dokumentációja. Akárcsak maga a történelem, a napló sem lezárt, kerek egész, hanem nyitott az újabb lehetőségek előtt. Arra is alkalmat nyújt, hogy a napló írója saját történetét dolgozza fel, s közben felismerje szellemi fejlődésének, nézetei változásának állomásait. Joan Didion író szerint az írás egyfajta vizsgálati módszer: „Azért írok, hogy megfogalmazzam, azaz pontosan tudjam, mit gondolok, mit nézek és mit látok, és mindez mit jelent számomra.”

1. Olvasmány

A Medve, aki nem volt az

Nincs két ember, aki teljesen egyforma lenne. Mindenki egyéniség, saját képességekkel, érdeklődéssel, értékrendszerrel. Ugyanakkor mindenki különböző csoportok tagja. Vagyis embernek lenni annyi, mint együtt élni más emberekkel. Alapvető szükségleteinket a csoporton belül ismerjük fel. A csoportban ismerkedünk meg a nyelvvel, a szokásokkal, az értékekkel. A valakihez tartozás vágyát is a csoport elégítheti ki, rájuk támaszkodhatunk a bajban, és a csoportban találjuk meg társainkat, akikkel álmainkat és vágyainkat megoszthatjuk. Miközben identitásunk kialakításáért harcolunk, saját csoportjaink olyan címkéket is ragaszthatnak ránk, amelyek tartalma eltér a magunkra érvényesnek tartottaktól. Frank Tashlin A Medve, aki nem volt az című könyvében a mese és az illusztrációk segítségével ezt a folyamatot írja le.

Íme a mese, kissé rövidítve:

Egyszer volt, hol nem volt, egészen pontosan egy keddi napon, a Medve úgy érezte, itt az ideje, hogy behúzódjon a barlangjába, és téli álomra szenderüljön. Így is tett.

Nem sokkal később, egészen pontosan egy szerdai napon, munkások lepték el a barlang környékét, és miközben a Medve aludt, hatalmas gyárat építettek.

Amint a tél tavaszra váltott, a Medve felébredt, és kijött a barlangjából. Csodálkozva nézett körül:

Hová lett az erdő?

Hová lett a fű?

Hová lettek a fák?

Hová lettek a virágok?

MI TÖRTÉNT?

„Bizonyára álmodom”, gondolta. „Hát persze, hogy álmodom.” De nem álom volt, hanem valóság. Éppen akkor lépett ki a gyárból a Művezető.

- Hé, te! Eredj vissza dolgozni! - mondta.

- Én nem dolgozom itt - mondta a Medve. - Én medve vagyok. A Művezető nevetett.

- Szép kis kifogást találtál, hogy ne kelljen dolgoznod! Még hogy medve!

- De én tényleg medve vagyok - felelte a Medve.

A Művezető abbahagyta a nevetést. Nagyon dühös volt.

- Ne járasd velem a bolondját! Te csak egy fura fickó vagy, aki bundában jár, és ráférne a borotválkozás. Gyere az Igazgatóhoz!

Az Igazgató is úgy vélte, hogy ez egy fura fickó, aki bundát visel, és igazán megborotválkozhatna. A Medve azt mondta:

- Nem, kérem, ön téved. Én medve vagyok. Erre az Igazgató is nagyon dühös lett.

- Sajnálom, hogy ön is így vélekedik - mondta a Medve. - Tudja, én tényleg medve vagyok.

A Harmadik Alelnök még mérgesebb volt.

A Második Alelnök a mérgesnél is mérgesebb volt. Dühöngött.

Az Első Alelnök üvöltött haragjában:

- Maga egyáltalán nem medve! Csak egy fura alak, aki bundában jár, és ráférne a borotválkozás! Gyerünk az Elnökhöz!

A Medve könyörgött: - Kérem, ez egy végzetes tévedés! Mióta az eszemet tudom, mindig medve voltam! És szó szerint ezt mondta az Elnöknek is.

- Köszönöm, hogy megosztotta velem a véleményét - mondta az Elnök. - De hát maga nem lehet medve. Medvék csak a cirkuszban és az állatkertben vannak. Egy gyárban soha nincsenek medvék, ezzel szemben ön éppen ott van, egy gyárban. Hogy lehetne akkor medve?

- De én tényleg medve vagyok - mondta a Medve.

- Nemcsak hogy bundát hord és nem borotválkozik, hanem ráadásul makacs is. Majd én bebizonyítom magának egyszer s mindenkorra, hogy nem medve! - így az Elnök.

- Medve vagyok - mondta a Medve.

Az Elnök beültette az alelnökeit és a Medvét a kocsijába, és elhajtottak az állatkertbe. Az állatkerti medvék azt mondták, hogy a Medve nem lehet medve, mert ha az lenne, ketrecben lakna, mint ők.

- De hát én tényleg medve vagyok - mondta a Medve. Erre elhajtottak a legközelebbi cirkuszba.

- Ez egy medve? - kérdezte az Elnök a cirkuszi medvéktől.

A cirkuszi medvék azt mondták, hogy nem. Ha medve lenne, csíkos kis kalapban, kezében léggömbbel kellene körbecikliznie a porondon.

- De hát én tényleg medve vagyok - mondta a Medve.

Amikor az Elnök és az alelnökei visszatértek a gyárba, beállították a Medvét egy nagy géphez a többi munkás mellé. A Medve ott dolgozott sok-sok hónapon át.

Aztán hosszú, nagyon hosszú idő múlva a gyárat bezárták, a munkások elmentek. A Medve maradt utolsónak. Amint kilépett a kihalt gyár kapuján, látta, hogy a vadludak dél felé szállnak, és hullanak a levelek. Jön a tél", gondolta. „Itt a téli álom ideje.”

Talált egy barlangot, és éppen bemászott volna, de visszahőkölt. „Nem mehetek be a barlangba. NEM vagyok én medve. Csak egy fura alak vagyok, aki bundát visel, és ráférne a borotválkozás.”

A napok egyre hidegebbek lettek, a hó is leesett. A Medve dideregve üldögélt. „Bárcsak medve lennék”, gondolta.

Egyszer csak felállt, és a mély hóban a barlanghoz ment. Jó meleg volt odabent, a jeges szél, a hideg és a hó itt nem érhetne.

Lassacskán felmelegedett.

Ledőlt a fenyőágyra, és hamarosan az igazak álmát aludta. Édeseket álmodott, mint minden medve, amikor téli álmát alussza.

S jöjjön a MŰVEZETŐ

és az IGAZGATÓ

és a HARMADIK ALELNÖK

és a MÁSODIK ALELNÖK

és az ELSŐ ALELNÖK

és az ELNÖK

és az ÁLLATKERTI MEDVÉK

és a CIRKUSZI MEDVÉK

mind azt mondták, hogy ő csak egy fura alak, aki bundában jár, és ráférne a borotválkozás, én nem hiszem, hogy a Medve tényleg elhitte nekik. Te mit gondolsz? Nem, nem, nemhogy fura alak nem volt, de fura Medve sem.2

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

„Ki vagyok én?” Ezt a kérdést előbb-utóbb mindenki felteszi magának. Amikor válaszolunk, öndefiníciót adunk. A definíció azt jelenti, hogy a gondolkodás folyamatában egy dolgot, egy fogalmat elválasztunk a többi tőle. Mi választja el a Medvét a többi medvétől? A többi munkástól a gyárban?

Készíts identitásábrát a Medvéről! Az alábbi diagramot használhatod mintaként. Az ábra elkészítésekor az önmagunk és a mások által adott jellemzőket használjuk fel.

Milyen szavakat használ a Medve a maga bemutatására? Hogyan írják le mások? Idézd fel ezeket a Medve diagramjának elkészítésekor!

Készíts hasonló ábrát magadról! Kezdd azokkal a kifejezésekkel, amelyeket magad használasz saját jellemzésedre. A legtöbb ember olyan fogalmakat használ önmaga bemutatására, amelyek kulturális közösségében fontos kategóriák, mint például az életkor, a nem, a fizikai jellemzők vagy a vallás, az osztályhoz tartozás, a lakókönyezet, az iskola, a nemzet.

Hasonlítsd össze az ábrádat a társaidéval! Melyek azok a jellemzők, amelyek mindenkinél szerepelnek? Melyek fordulnak elő csak egy-két alkalommal? A többiek ábrájának tanulmányozásakor kiderülhet az is, mire nem gondoltál, tehát új ötleteket is kaphatsz. Egészítsd ki ezekkel az ábrádat! (Így megbizonyosodhatsz róla, hogy sokféle perspektívából nézhetjük a világot.)

Milyen kifejezésekkel írnának le téged a többiek? Vezetéregyéniségként, vagy mint aki másokat követ? Konformistának neveznének vagy lázadó típusnak? A békés megoldások hívének, vagy inkább kötekedőnek? Vagy csak passzív szemlélőnek? Befolyásolja-e a saját magadról alkotott képet az, ahogyan a többiek látják téged? Befolyásolja-e mások véleménye a döntéseidet? És a te véleményed mások döntéseit? Például ha valakit kötekedőnek tartotok, hajlamos-e a róla alkotott képnek az első adandó alkalommal meg is felelni?

E könyv tanulmányozása során számos olyan szóval, kifejezéssel találkozol majd, amelyet ismersz, pontos jelentésüket mégis nehéz lenne megmondanod. Azt javasoljuk, hogy használd az Idegen szavak szótárát, valamelyik nagylexikont, és fejlessz ki egy módszert, mellyel magad járhatod körül a szavak jelentését. Ezek a munkadefiníciók segítenek abban, hogy a szókészleted növekedjék, és biztonsággal használhasd az új kifejezéseket. Például:

Bürokrácia:

- felépítése olyan, mint egy fáé vagy egy szervezeté
- egy üzletág vagy egy kormány felépítése
- egy gyár szerkezeti felépítése (művezető, igazgató, alelnök, elnök stb.)

Egy találó illusztráció is segíthet abban, hogy egy elvont fogalmat megérts. Készíts magadnak, például ábrát egy hivatalos eljárás vagy egy hivatal felépítéséről.

Írd le magadnak, hogy szerinted mit jelent az identitás szó!

Mit jelent A Medve, aki nem volt az cím? Miért nem ismerték el a gyárban a Medvét annak, ami? Miért gyengült a Medve identitásadata, ahogy a gyári bürokrácia egyre magasabb rangú képviselőivel találkozott? Mit sugall a történet szerzője az egyén és a társadalom közötti viszonyról? Mit az egyéni identitás döntő meghatározójáról? Hogyan befolyásolják a tekintélyes emberek és csoportok azok önképét, akik kevesebb tekintéllyel vagy hatalommal rendelkeznek?

Hogyan befolyásolja cselekedeteinket az a vágy, hogy egy csoport tagjának vallhassuk magunkat? Miért nehéz az egyes ember számára a csoporttal szemben kiállni? Volt a Medvééhez hasonlítható személyes élményed? Hogyan élted meg azt a helyzetet? Meg tudtad védeni az önállóságodat, különbözőségedet? Mennyire volt ez nehéz?

Mit gondolsz az ember agresszív és önpusztító ösztöneiről? Van benned agresszió? Gyakran vagy dühös saját magadra?

2. OLVASMÁNY

„Skatulyák”

(Magyar kiegészítés. Az interjút Pétté János© készítette. Első közlés)

Bodor Pál író Diurnus néven ismeri a magyar újságolvasó, ezen a néven írja publicisztikáit. Bár Budapesten született, Romániában élt, Erdélyben magyar nyelven publikált. A hetvenes években a bukaresti rádió és televízió német és magyar nyelvű műsorainak főszerkesztője, majd az Előre című lap munkatársa volt. 1983-ban települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet, majd a Népszabadság munkatársa lett. 1991-93 között a Magyar Újságírók Szövetségének elnöke volt. Kérésünkre erről a sokszoros identitásról, az ezzel járó nehézségekről beszélt.

A legkisebb megkülönböztető jel elég a halálhoz. Az emberek azt hiszik, hogy csak az etnikai gyűlölet rombolja az életüket, pedig a gyűlöletnek számtalan fajtája van.

Erdélyi vagyok, mert ott éltem a legtöbbet, noha Pesten születtem. Kolozsvárott végeztem az egyetemet, ott lettem lapszerkesztő. Arrafelé ismertem olyan színmagyar falvakat, amelyekben a reformátusok és a katolikusok engesztelhetetlenül gyűlöltek egymást. Évszázadokig házasságot sem kötöttek egymással. Romániában a gyilkosságok elkövetésének módja sokat elárul arról, hogy milyen csoporthoz tartozik a tettes. Egy tapasztalt rendőrfelügyelő tudja, hogy ha bunkósbottal ütöttek agyon valakit, akkor a Regátból jött a gyilkos. Más vidékeken kútba fojtják, ismét másutt baltával verik agyon az áldozatot. Más falvakból jöttek megfojtják vagy megbicskásszák azt, akit gyűlölnek.

Van egy optimista felfogás, amit sokáig vallottam, és amit ma is gyakran hangoztatnak: a népek között megszűnik a gyűlölet, ha jobban megismerik egymást. Csakhogy az, ami Boszniában lezajlott, megcáfolja ezeket a nézeteket. A bosnyákok, a szerbek és a horvátok igen mélyen ismerték egymást, a politikának mégis sikerült megbontani az együttélésüket.

Én református létemre a középiskoláimat a piaristáknál végeztem, akik Temesvárott románul tanítottak. Családom számos etnikumot egyesít, s én mindre büszke vagyok. Apai dédapám zsidó létére részt vett az 1848-as szabadságharcban. A családi legendárium szerint Kossuth személyi futára volt. Erre nincs bizonyíték, de tény, hogy Világos után nyolcévi várbörtönre ítélték. Anyám régi székely nemesi családból, a lécfalvi Bodoroktól származik, ezen az ágon az 1300-as évekig vezetem vissza a származásomat. Ezen az ágon sok katonatiszt, református lelkész és tudós volt az őseim között. Apám neve Singer volt, de én az anyám nevét viselem. Anyai nagyapám igazi úr volt, a marosvásárhelyi székely színház pártoló egyesületének elnöke. Az 1920-as évek végén menekülnie kellett Erdélyből, mert ő vezette fel a székely kulturális autonómiát követelő küldöttséget Bukarestbe, a román művelődésügyi miniszterhez. Ezt a színmagyar ősómet, aki Magyarországra jövele után a Szieszta szanatórium igazgatója volt, 1944 decemberében a nyilasok lőtték agyon Zsámbéknál. A fia, anyám testvére, kiment Amerikába, majd a harmincas évek végén amerikai állampolgárként visszatért, és Budán gyárat alapított. 1944-ben a nyilasok internálni akarták. A nagyapám megpróbálta megmenteni, ezért végezték ki.

[...] A Bodor-ágon szász és osztrák őseim is vannak. Geizer Antal, aki a kolozsvári Szent Mihály-templom tornyát építette, egyik anyai úkapám volt. A feleségem félig román. Egyik nagyapjának neve Ignatyuk (ez ruszin eredetre utal), a másik Moldován (örmény vagy román lehetett). Az egyik nagyanyjának a neve Rozsnyói (vagyis a mai Szlovákiából, a Felvidékről való), a másik pedig Negrai (ez tiszta román származásra utal). Vagyis a gyerekeim vérében a térség valamennyi etnikumának vére keveredik. Életem során számos „skatulyába” helyeztek már. Itt Magyarországon például, mint minden erdélyit, engem is leoláhoztak. Egyjeles magyar értelmiségi egy kuratóriumi döntés kapcsán lezsidóztak. Amikor ezt megtudtam, megírtam neki, hogy az édesapám negyvenkét hónapot szolgált az első világháborúban, és két arany Signum Laudist kapott a haza védelméért. Politikai címkéket is ragasztottak rám. Ezek közül volt, amit annak idején önként vállaltam. Beléptem a kommunista pártba, mert baloldali voltam, és Romániában a háború után a jobboldaliság egyértelműen magyargyűlöletet jelentett. A kommunisták a háború után vagy egy évtizedig betartották az ígéreteiket. Magyar egyetemek működtek, komoly magyar oktatási hálózat jött létre. Ezt azóta jórészt felszámolták. Később, amíg lehetett, különböző kulturális intézmények élén taktikáztam. Mindent megtettem, hogy megőrizhessem a romániai magyarság kulturális intézményeinek maradványát a jövő számára. Ma is baloldalinak vallom magam annak ellenére, hogy számtalanszor értek csalódások. Ha ezért valaki gyűlöl, ám legyen: életem során számtalan okot szolgáltattam arra, hogy pálcát törjenek felettem.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A kategóriák és címkék segítenek megérteni cselekedeteink mozgatórugóit. Az egy-egy emberre ragasztott címkék azonban fontos különbségeket fedhetnek el. Egy pályázati nyomtatvány kitöltésekor például el kell gondolkodnunk, milyen jelzők írnak le a legpontosabban bennünket.

Beleférünk-e a skatulyákba?

„Tudjuk, hogy minden ember egyéniség, mégis hajlamosak vagyunk másokat egy csoport képviselőiként látni. Ez természetes, sőt kellene is a kategóriák, hogy egyáltalán el tudjunk igazodni a világban. Nem tudnánk mit kezdeni az embereknek és tárgyakkal azzal a tömegével, amellyel naponta kapcsolatba kerülünk, ha nem tudnánk valamit előre róluk, ha nem tudnánk megjósolni, milyen magatartást, milyen jellemzőket várhatunk tőlük. De a hasonlósági minták keresésének kellemetlen következményei is lehetnek. Sértő vagy félrevezető lehet, ha egy ember egyedi mivoltát egy-egy általánosító címkével intézzük el”³ - írja Deborah Tannen *You just Don't Understand* (Az ember egyszerűen nem érti) című könyvének előszavában. Mondjatok példákat arra, amikor az általánosítás segítséget nyújt! Keressetek példákat az általánosítás „kellemetlen” következményeire! Sok magyar lépett be Erdélyben a Bodor Páléhoz hasonló megfontolásokból a kommunista pártba. Milyen következménye lehetett ennek a román gondolkodásban? Milyen következménye lehet ma? Szerinted miért fogalmaz Bodor a nagyapjáról szólva így: „zsidó létére”? Ha valaki azt mondaná rólad, hogy „lány (fiú) létére egész tisztességes volt” - megbántódnál? Miért beszélnek az emberek az erdélyiekről mint románokról? Mit gondolsz, milyen szerepet játszik ebben Magyarország és az itt élő emberek gazdasági helyzete?

A vezetéknevek, mint erre Bodor is utal, sokszor jelzik az emberek eredetét, nemzetiségét, családjának valahai lakóhelyét.

Bodor Pál az édesanyja nevét viseli. Mit gondolsz, miért?

3. olvasmány

„Rasz” és tudomány

A rassz (faj) egyike azon kategóriáknak, amelyekkel az emberek önmagukat és embertársaikat jellemzik. A biológiában a rassz az egyedek azon csoportját jelenti, amelynek a genetikai öröksége közös. A legtöbb biológus azonban manapság úgy véli, hogy a rassz tulajdonképpen üres fogalom.

Az egyikük szerint „az emberek közötti faji megkülönböztetés szinte nem terjed tovább a bőrszínél. Bizonyos, hogy a faji megkülönböztetés igazolása nem a biológiában rejlik. Az evolúció érdekes sajátossága, hogy meglepően kevés a genetikai eltérés a különböző földrajzi elhelyezkedésű népcsoportok között, különösen az egyedek közötti végtelen genetikai variációkkal összevetve.”⁴ A biológia érvelése kevésbé hatott a közvélekedésre. Allan G. Johnson szociológus leír egy esetet, amelyben azt vizsgálja, mekkora jelentőséget tulajdonítanak egyes emberek és csoportok az Egyesült Államokban a valamilyen rasszhoz való tartozás fogalmának:

Képzeld el, hogy egy nap másolatot kérsz a születési anyakönyvi kivonatról, és ebben az áll, hogy más rasszhoz tartozol, mint amelybe eddig magad és mások soroltak. Mit szólnál, ha fekete vagy, és az anyakönyvi kivonat a fehér kategóriát tartalmazza? Vagy fordítva? Hogy éreznéd magad?

Pontosan ez történt 1977-ben a New Orleans-i Susie Guillory Phippszel, aki fehér bőrű volt, és mindenki fehérnek tartotta.

Kétszer ment férjhez, mindkét alkalommal fehér férfhoz, a családi albumok tele voltak kék szemű, fehér bőrű ősökkel.

Louisiana állam azonban a „színes bőrű” kategóriát ragasztotta rá. Amikor Susie tiltakozott, a hatóságok gondosan visszavezették a családfáját 222 évvel, és találtak egy ük-ük-ük-nagyapát, aki fehér volt, de a felesége fekete. A louisianai törvények szerint feketének számít, akinek 3% fekete vér folyik az ereiben, hiába fehér 97%-ig. Susie G. Phipps 20000 dollárt költött arra, hogy anyakönyvi kivonatát megváltoztassák. (Louisiana állam egyébként 1983-ban hatálytalanította a fenti törvényt.) Vajon miért költött Susie ilyen óriási összeget egy szó megváltoztatására? Nyilván nagy megrázkódtatás érte önmagáról alkotott képét a színes bőrű jelző miatt, de a kérdés szélesebb összefüggéseket is felvet. Miért létezik olyan törvény, mely szerint meg kell határozni egy állam lakóinak faji hovatartozását? Miért jelenti egy egészen kicsi fekete beütés, hogy a leszármazott színes bőrű? A fehér ősök messze túlnyomó száma miért nem jelenti azt, hogy leszármazottjuk is fehér?

A kulcsszó az utolsó mondat „jelenti” szava. Az ugyanis, hogy mi is egy dolog valójában, sokszor kevésbé fontos az emberek számára, mint amit az a dolog a kulturális meggyőződésük, értékrendszerük és attitűdjeik keretén belül jelent, mondta Allén G. Johnson.⁵

Susie G. Phipps dilemmájának semmi köze a biológiához. Sokkal inkább van köze azokhoz a képzetekhez, melyeket az emberek a „faj” fogalmához társítanak. A múlt század közepéig a faj szó több dolgot jelentett. Néha mindent átfogó - az „emberi faj” -jelentésben használták. Néha egy népcsoportot vagy egy törzset illettek vele: pl. a „japán faj”-hoz vagy a „francia faj”-hoz tartozott valaki. Ez a szóhasználat egyszerűen azokra a rokon vonásokra utalt, melyek a közhiedelem szerint generációról generációra hagyományozódnak.

Meglehetősen pongyola szóhasználatot érhetünk itt tetten, s ezen csak ront, hogy tudós biológusok is éltek vele.

A XIX. század második felében a tudósok a rassz szót a „fajta” jelentésben kezdték használni, vagyis egy fajon belüli, közös jellemzőket felmutató kategóriára. Ahogy azonban a genetika tudománya fejlődött, egyre kevésbé volt használható ez a definíció.

„Miért van az, hogy saját csoportunkon belül jól meg tudjuk különböztetni az egyedeket, »ők« azonban, a másik csoporthoz tartozók, mind egyformának tűnnek a szemünkben? Ha minden befolyásolás és segítség nélkül összevethetnénk génmintákat, nagyobb

különbséget találnánk-e, mondjuk, egy ausztrál és egy afrikai őslakos génjei között, mint az ugyanahhoz a csoporthoz tartozó két egyed, pl. két ausztrál bennszülött génjei között?”⁶ E kérdés megválaszolására a kutatók számos genetikai variánst tanulmányoztak egy-egy adott populáción belül és több populáció között. És mit találtak?

„Enzimek és más fehérjék genetikai változatvizsgálatai azt mutatták - már ahol lehetséges volt egyáltalán a génváltozatok formái elkülönítése és megszámlálása -, hogy a génvariációk 85%-a bármely adott populáción belül, azaz bármely közösségen, törzsen, nemzeten stb. belül előfordul. 8%-ban mutathatók ki különbségek törzsek és nemzetek között, és mindössze 7% : felelős az emberi faj főbb fajtáiban jelentkező eltérésekért. Vagyis egy spanyol és egy más néphez tartozó személy vagy egy afrikai maszáj és egy más néphez tartozó személy között előforduló genetikai variációk 85%-a az egész emberi fajra jellemző, és mindössze 15%-nyi az olyan variáns, melynek alapján ebbe vagy abba a csoportba sorolhatók” - olvashatjuk Lewinton könyvében.⁷

Az ugyanis, hogy mi is egy dolog valójában, sokszor kevésbé fontos az emberek számára, mint amit az a dolog a kulturális meggyőződésük, értékrendszerük és attitűdjeik keretén belül jelent.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Akárcsak a medvéről a mesében, Susie Phippsről is azt állítják, hogy nem az, akinek hiszi magát. Ki állítja ezt róla? Mi a jelentősége ennek az állításnak? Mit ért Johnson azon, hogy az emberek számára sokszor nem az fontos, hogy a dolgok objektív valójukban micsodák, hanem az, hogy mit jelentenek egy adott közösség magatartásformáin és értékrendszerén belül? Próbálj példákat találni ennek az állításnak az igazolására!

Anthony Appiah amerikai professzor szerint hiába bizonyult pontatlan és elavult szónak a „rassz”, használata a mai napig nagyon elterjedt nemcsak a hétköznapokban, hanem az irodalomban, a történelemben, a tudományos szakirodalomban is. A csoportidentitás fogalmával önmagában nem lenne baj, a probléma ott kezdődik, amikor az elnevezésekhez értékítélet is tapad. Magyarországon sokszor előfordul, hogy kijavítják azt, aki az antiszemitizmust faj elméletként vagy fajgyűlöletként említi, mondván: nem faj, hanem fajta. A szóhasználat kérdése persze fontos dolog, a hibás szóhasználat sokszor téves gondolkodást is jelez, az adott esetben azonban bizonyos értelemben közömbös, hogy a gyűlölet egy faj vagy egy fajta ellen irányul, a lényegen ezúttal viszonylag keveset változtat.

Mit gondolsz, miért tudunk két embert könnyen megkülönböztetni a saját csoportunkon belül, és miért tűnnek „ők”, a másik csoport tagjai mind egyformának? Főleg, ha azt is tudjuk, hogy a mi csoportunkon belül nagyobb lehet a génvariációk száma, mint „ők” és „mi” között?

Próbáld megfogalmazni a rassz szó munkadefinícióját! Kezdd azzal, amit számodra a szó jelent. Tedd azután hozzá, amit a fenti olvasmányból megtudtál. Folytasd a definíciót a rasszizmus meghatározásával. Ne feledd, hogy az „-izmus” utótaggal egy elvre vagy felfogásrendszerre szoktunk utalni!

4. OLVASMÁNY

Sztereotípiák

Szociológusok vizsgálják, hogy a valamely rasszhoz tartozás hogyan befolyásolja az emberek viselkedését. Ugyancsak kutatás tárgya az etnikai hovatartozás kérdése. Etnikai csoportnak az egy országon belül élő, sajátos jellegzetességekkel rendelkező embercsoportot nevezünk. Az etnikai csoport tagjainak közös a kulturális öröksége, összetartozásuk büszkeség tárgya lehet, a szolidaritás érzését válthatja ki a csoporton belül. De a rassz kategóriához hasonlóan az etnikai hovatartozás is kiválthat előítéletet és hátrányos megkülönböztetést.

Az előítélet szóban az „előre ítéletet alkotni” kifejezésre ismerhetünk, ítéletet alkothatunk egy emberről például, ha megtudjuk, hogy egy adott etnikai csoport tagja, még mielőtt őt magát megismernénk. Az előítélet a következőképpen jellemezhető:

1. Egyes csoportok között meglévő valós vagy képzelt különbségeken egyaránt alapul.
2. Ezekhez a különbségekhez értékeket társít, mégpedig úgy, hogy a többséget alkotó csoportot tekinti mércének a kisebbség rovására.
3. Az előítélet általánosítás, vagyis a csoport minden tagjára vonatkozik. Hátrányos megkülönböztetésről (diszkriminációról) akkor beszélhetünk, ha az előítélet tettekben is megnyilvánul. Például, ha egy munkaadó azt mondja, hogy minden cigány lusta, előítéletesnek nevezhetjük. De ha nem is hajlandó cigány munkaerőt felvenni, akkor már mondhatjuk róla azt is, hogy hátrányosan megkülönbözteti egy csoport tagjait.

Nem minden előítéletből következik hátrányos megkülönböztetés, sőt léteznek pozitív előítéletek is - és ezek sokszor ugyancsak különös hátrányokat okozhatnak az érintettnek vagy az érintetteknek. De akármilyen értékítéletet fejez is ki, a hatása ugyanaz: egyes embereket beskatulyáz, azaz sztereotípiákat használ. A sztereotípiák tehát olyan állítás, mely egy embert a csoportja (vélt) sajátosságaival jellemez.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Szerinted van a népeknek, népcsoportoknak karakteres, jellemző tulajdonságuk? Ha igen, hogyan jelenik ez meg a mindennapi ember életében?

Szorgalmasak a svábok? Mindegyik szorgalmas? Milyenek a magyarok?

Segít vagy hátráltat az életben való eligazodásban a sztereotípiák használata?

Van-e olyan tulajdonságuk a magyaroknak, amelyik minden magyarban megtalálható?

Mitől lesz egy nép „lelke” olyan, amilyenek aztán a világ minősíti?

Mit jelent szerinted a kultúra fogalma, ha egy egész népről beszélünk? Mi tartozik bele?

Fogalmazd meg a magad számára a diszkrimináció, a sztereotípiák, az etnikai csoport kifejezések tartalmát!

5. olvasmány

Örökség, hagyomány

(Magyar kiegészítés. Az interjút Pelk János© készítette. Első közlés)

Horváth M. Judit fotóművész negyvennégy éves. Több önálló, kiállítása volt, műteremmel felszerelt lakásban lakik Angyalföldön. Fotói rendszeresen jelennek meg a Fotó című folyóiratban.

1952-ben születtem Sárváron kétgyerekes cigány családból. Apám, aki háromszor annyit dolgozott, mint a magyarok, hogy megbecsüljék, pék volt és cukrász. Anyám varrónő volt, de helyben nem kapott munkát, ezért sokat foglalkozott velem és a húgommal. Igazi, meleg otthonunk volt. A nagyszüleim muzsikos cigányok voltak, a nagyapámnak híres bandája volt valaha Pozsonyban. A második világháború vége felé bennünket is érintett a holocaust: apám több családtagját deportálták, ők soha nem jöttek vissza. Azt beszélték, a szülőimet is összeírták, s csak azért nem vitték el, mert addigra odaért a front. Sem az apám, sem az anyám nem vallotta magát cigánynak, így én csak felnőtt fejjel tanultam meg, hogy vállalom kell a származásomat. Addig azt sem tudtam, hányféle roma csoport él nálunk. Mégis, már gyerekkoromban világossá vált, hogy a kisvárosi környezet cigánynak tart. Anyám talán azért mondogatta folyton: „Lányom, neked kell lenned az iskolában a legtisztábbnak, a legszorgalmasabbnak, a legtehetségesebbnek.” Vagyis úgy igyekezett felkészíteni az előítéletek elleni harcra, hogy közben nem mondta meg világosan, miért kell szembeszállnom velük.

Keserves meglepetés várt az első elemiben. Hiába voltam én a legelegánsabb, csupa szalag és csipke, a gyerekek lecigányoztak. Ráadásul még én voltam a legjobb tanuló is, s ezt nehezen fogadták el az osztálytársaim. Nem akartak mellém ülni a padban, hazafelé menet pedig kórusban csúfoltak: „Cigány, diligány, fennakadt a keresztfán, öregapja levette, szemétdombra vetette.” Sírva mentem haza. Szerencsére a tanítónő a pártomat fogta: ismerte a nagyszüleimet még Pozsonyból, ahol ők elismert zenészek voltak, a város legjobb urai hallgatták a muzsikájukat. Végig jeles tanuló voltam az általános iskolában, sőt beiratkoztam a színjátszó szakkörbe, és rajzoltam is. Egyik munkámat elküldték Újdelhibe, a gyerekrajz-világkiállításra, és ott díjat nyertem vele.

A művészi ambíciót az anyámtól örökölttem: ő színésznő akart lenni, csodálatos hangja volt, de nem tudta képezni magát, mert tizenhat évesen férjhez ment.

A felső tagozatban konfliktusaim támadtak a tanáraimmal. Mint a roma lányok többségén, rajtam is kitört a „tavaszi madárláz”. Hamarabb értem nővé, mint osztálytársaim, zsongott a vérem. Tizenkét évesen úgy néztem ki, mint a tizenhat, tizenhét évesek, kerültek az idősebb fiúk. Egyik osztálytársam anyja ki is jelentette: biztos benne, hogy én megyek először férjhez az osztályból, vagy ha nem, megesezt lány lesz belőlem. Ennek aztán épp az ellenkezője vált valóra: belőlem lett asszony utoljára az osztálytársaim közül.

A gimnáziumban már nem mondták a szemembe, hogy cigány vagyok, inkább a hátam mögött beszéltek róla. Én voltam a legcsinosabb, nekem volt a legszebb köpenyem, s ezt a többiek, különösen a lányok, nehezen viselték el. Talán, ha a nyolcadik után felvettek volna a képzőművészeti gimnáziumba, Pestre..., de a felvételem nem sikerült. Mintha csak az anyám szavai váltak volna valóra: Hiába tanulsz, úgysem vesznek fel sehová, mert nekünk nincsen szerencsénk.

Nem volt semmiféle elképzelésem, hogy mihez kezdek a gimnázium elvégzése után. Ezzel együtt egészen jól megvoltam az osztályban, bár már nem voltam kitűnő tanuló. Összebarátkoztam egy osztálytársnőmmel, akinek az anyja a városi kórház főorvosa volt. Annyira jóba lettünk, hogy tornaóra után hozzájuk jártam fürödni, mert nálunk otthon nem volt fürdőszoba. Egyszer a barátnőm elmesélte, hogy az osztályfőnöknőnk megkérdezte az anyját: tudja-e, kijár fel hozzájuk. Figyelmeztette, hogy cigány vagyok, s nem árt résen lennie.

Ez az eset nagyban hozzájárult ahhoz, hogy abbahagytam a gimnáziumot. A második osztály elvégzése után nem mentem vissza, mert el akartam jönni Sárvárról. Hozzájárult ehhez a döntéshez az is, hogy nagyon szegények voltunk, szükség volt a keresetemre, vagy legalábbis arra, hogy eltarthassam magam. Olvastam a Nők Lapjában, hogy gyerekszerető fiatal lányokat keresnek egy pesti klinikára ápolónőnek. Jelentkeztem, felvettek. Szigorú kollégiumba kerültem, volt apácák tanítottak a szakmára. Egyedül voltam és kiszolgáltattak, sokat szenvedtem. Kijártam a pályaudvarra, elnézegettem a hazafelé induló vonatokat, és sírtam. Mégis szerettem a kórházat, ahol senki nem kérdezte, hogy roma vagyok-e, vagy sem.

„Lelepleződtem” viszont egy fiú előtt, akit nagyon szerettem. Egy sárvári ismerősétől szerzett tudomást róla, s szemrehányást tett nekem azért, mert eltitkoltam előtte, hogy cigány vagyok. Fájtak nekem a szavai, s ez az ügy is hozzájárult ahhoz, hogy megromlott a kapcsolatunk. Amikor aztán szakítottunk, ez az elszegényedett polgári családból származó fiú meg is mondta nekem, nem voltunk egymáshoz való, túl nagy volt közöttünk a társadalmi szakadék.

Több mint tíz évig dolgoztam ápolónőként egy fővárosi kórház gyermekosztályán. Nem vállaltam a cigányságomat, azt viszont nem bántam, ha zsidónak néznek. Az én osztályomon több zsidó orvos is volt. Aztán megismertem a férjemet. Ő is a kórház alkalmazottja volt, de a hierarchia legalsó szintjén: betegeket hordott. Valójában ő már akkor is érettségizett fotós volt, s csak azért jött oda, mert meg akarta ismerni az emberi kiszolgáltatottságot és nyomorúságot. Nos, azzal aztán bőven találkozott nálunk.

A férjem négy évvel fiatalabb, mint én. Neki köszönhetem, hogy sikerült otthagynom a nővérszállót, és otthon tudtam teremteni. Megtanított fényképezni, s elindított egy olyan művészi pályán, ami azelőtt soha nem jutott az eszembe. Ő származása szerint sváb, s erre kifejezetten büszke. Buzdított, hogy én meg ne szégyelljem, hanem inkább vállaljam a cigányságomat.

Elmagyarázta, hogy az egész roma kisebbség érdekében fontos, hogy romának valljam magam. De az ő támogatása mellett sokat jelentett számomra, hogy összeismerkedtem néhány roma értelmiségivel, s végre pozitív példákat láttam magam előtt. Egy hetilap fotósaként, újságíró kollégámmal elmentem a Fészek művészklubba, interjút készíteni. Az egyik asztalnál cigány emberek ültek, a csoportjuk úgy festett, mint egy indiai küldöttség. Roma művészek voltak, festők, írók. Egyiküktől, Choli

Daróczi Józseftől végül megkérdeztem: Mikor jöttek el a cigányok Indiából? O megmondta a közelítőleg pontos dátumot. Erre azt feleltem: Hát olyan régen eljöttünk? így tettem nyilvánvalóvá, hogy én is roma vagyok, s közéjük tartozónak érzem magam. Nagyon megörültek nekem: festő, író, még szobrász is volt közöttük, de fotós :. meg nem. Ekkor vállaltam először nyíltan a cigányságomat.

A társaság befogadott, ma is összejárunk. Olyan történeteket meséltek, melyek mind ismerősnek tünnek otthonról, Sárvárról. A hatására kezdtem el romákat fényképezni, s lettem egy cigány lap főszerkesztője is. Sokszor konfliktusba kerültem a romákkal az ott közölt fotók miatt: sokan a szememre hányták, hogy túlzottan lehangolóak a képeim, s csak erősítem velük a cigányokról kialakult negatív előítéletet.

Hiába, a fotográfia olyan művészet, mely nem képes mítoszokat, legendákat teremteni. A valóságot, bármilyen lehangoló is, vállalni kell. Vádoltak, hogy a származásom dacára csak „turista” vagyok a cigánytelepen. Sajnos, ezt a fajta konfliktust egy, a származását vállaló roma értelmiségi, ha akarja sem kerülheti el.

Több mint tíz évig dolgoztam ápolónőként egy fővárosi kórház gyermekosztályán. Nem vállaltam a cigányságomat, azt viszont nem bántam, ha zsidónak néznek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent ebben az összefüggésben az örökség? Milyen öröksége, hagyománya van Horváth Juditnak? Valójában szerinted titkolták-e előle otthon, hogy cigány, vagy nem?

Miért kellett neki a mamája szerint mindenkinél jobban teljesítenie? Elismerést vagy ellenérzést vált ki a közösségből, ha valaki jobban teljesít, mint a többiek?

Mit jelentett Horváth Juditnak a gimnáziumi érettségi?

„Nem vállaltam a cigányságomat, azt viszont nem bántam, ha zsidónak néztek” - mondja Horváth Judit. Mit gondolsz, miért vállalja könnyebben azt, hogy zsidó, mint azt, hogy cigány?

Mennyire szabja meg sorsunkat a közösség, amelyikhez tartozunk? Van-e mód arra, hogy kilépjünk belőle? Mi ennek az ára?

Mi kell ahhoz, hogy az ember elutasító környezetben vállalja a saját csoporthoz tartozását? Te tartozol valamilyen csoporthoz? Mindig megkönnyíti az életedet a csoporthoz tartozás?

6. OLVASMÁNY

Félelem

(Magyar kiegészítés. Az interjút Pétté János© készítette. Első közlés)

Kis Attila olyan szegény családban nőtt fel, amelyet egy kívülálló nehezen tud elképzelni. Özvegy édesanyja tizenketted magával nevelte fel Pesterzsébeten. Az állam, illetve a tanács érezhető segítséget nem nyújtott a számukra, kész csoda, hogy Kis Attila ilyen kedvezőtlen feltételek ellenére sikeres életet épített fel, elkerülte azokat a veszélyeket, amelyek a nagyon hátrányos helyzetből induló embereket sokszor elkerülhetetlen fenyegetik. Három gyereke van, nős, most építi a házat.

1964 novemberében születtem, most 31 éves vagyok. A végzettségem: gépkocsivezető.

Nyolc éves voltam, amikor végre elkezdtem az iskolát. Évet vesztettem, és az anyagi körülményeim miatt is jobbnak találták a szüleim, ha még egy évet otthon maradok. Az az igazság, hogy hiányzott a megfelelő ruha, a tanszer.

Tizenkét testvérem volt, közülük én a legkisebb. Az idősebbek velem végeztették el az otthoni munkákat. Szenet hordtam, a boltba szaladgáltam, ha hiányzott valami. Az apám fuvarozott, de amit keresett, azt rögtön el is itta, így aztán amikor én még kicsi voltam, elvált az anyámtól. Otthon állatokat tartottunk, emellett az anyám kijárt a személtrepre guberálni, ott szedte össze a vasat, a rezet, amit aztán eladott a MEH-ben. Pesterzsébeten élünk, nagyon szegények voltunk.

Nem kíváncsoztam az iskolába, mert az idősebb testvéreim sem jeleskedtek a tanulásban, és tartottam tőle, hogy én is rosszul fogom ott érezni magam. Van olyan bátyám, akinek mind a mai napig két-három osztálya van csak. Sírtam, az istennek sem akartam iskolába menni, éreztem, hogy rossz dolgom lesz ott. Így is történt, mert az osztálytársaim kiközösítettek, mivel túlkoros voltam hozzájuk képest. De más bajok, problémák is voltak velem: nem volt köpenyem, rendes ruhám, ezért csúfoltak. Amikor meleg volt, fekete klotygyában és atlétatrikóban ültem a padban, és abban tornáztam is. A tanárok éreztették a szegényebb gyerekekkel, hogy ők a „társadalom alja”. Azokkal a gyerekekkel pedig, akiknek a szüleiktől várhattak valamit, kivételeztek. Rám különösen rám járt a rúd. Beültettek a cigányok mellé a padba, hozzájuk soroltak. A cigányokkal találtam meg a legjobban a hangot, és mivel erős voltam, gyakran megvédtem őket. Megjegyzem, a legtöbbjüknek jobb ruhája és cipője volt, mint nekem. Ha valami hiányzott a táskámból, valamilyen iskolaszert vagy otthoni munkát, amit kértek, vagy egyáltalán nem volt rendben a holmim, rögtön egyest adtak. Ezzel szinte garantálták a rossz bizonyítványt. Erősebb voltam, mint a többiek, és bántott az

igazságtalanság, így hát az öklömmel verekedtem ki, hogy tiszteljének. Sokat bunyóztam, és ezt a tanárok nem is mindig bánták. Hatodikos koromban már velem fenyegették a nyolcadikos fiúkat, hogy az Attila, vagyis én majd ellátom a bajukat. Ötödikben megbuktam oroszból, matekból, magyarból. Évet ismételtam, aztán amikor elvégeztem a hatodikat, az iskola rövid úton megszabadult tőlem. Áttették a dolgozók általános iskolájába. Azért sem maradhattam az iskolában, mert hamarabb serdültem, mint az osztálytársaim. Az osztálykiránduláson közel kerültünk egymáshoz egy lánnyal, s ebből is botrány lett. Közben meg mindig rám gyanakodtak, akármilyen történt az iskolában. Ha eltűnt valami, engem vettek elő, hogy biztos én loptam el, és hiába bizonygattam, hogy ártatlan vagyok.

A barátaim azok közül kerültek ki, akiket megvédtam. De ezek a fiúk főként érdekből barátkoztak velem. Előfordult, hogy cukorral, kisebb ajándékokkal vásárolták meg a jóindulatomat, amit én elfogadtam.

Minden feltétel adott volt ahhoz, hogy bűnöző legyen belőlem. A testvéreim példája nyomán sokan jószolták is, hogy majd börtönbe jutok.

Kevés örömben volt részem. A bátyáim sokat ittak, ütöttek-verték, semmiben nem segítettek. És én mégis megpróbáltam bebizonyítani, hogy különb leszek náluk. Karatéztem, fejlesztem az izmaimat. Elkezdtem dolgozni egy kertészetben, segédmunkásként. Van egy rendes bátyám, az segített, ő találta nekem ezt az állást.

Általános iskolás koromban nagyon fájt a szívem azért, hogy míg az osztálytársaim mind nyaraltak valahol, én a szünidőben sehová nem jutottam el. Szeptemberben, mikor mindenkit megkérdeztek, hol volt, én azt hazudtam hogy a Balatonon, holott csak a Duna partján bámultam le. Hallottam, hogy az anyámnak van egy rokona Amerikában. Persze, azt meséltem, hogy majd hazajön a nagybácsim, és mindent megvesz nekem, ami hiányzik. A biciklim alkatrészeit a szemétdombról szedtem össze, a szemetesek hoztak ajándékot nekem. Ha megjött a teherautójuk, mindig kérdeztem tőlük, van-e nekem játék, bácsik?

Az iskolában volt egy betörés, persze rámfogták. Beidéztek a rendőrségre, ujjlenyomatot vettek tőlem, mi több, bűnjelnek minősítették a pólómat, amit le kellett húznom magamról, s így félmeztelenül küldtek haza a világ csúfjára. Végre aztán elnézést kértek tőlem, de a pólómat azóta sem adták vissza.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kis Attila úgy érezte, hogy helyzetét az osztályban a szegénysége határozta meg. Mit gondolsz, igaza volt? Gyakori eset tapasztalatod szerint, hogy a hátrányos helyzetű ember a fizikai erejével vív ki jobb helyzetet magának a csoportjában?

Mit gondolsz arról, hogy Kis Attila cigány osztálytársaival talált leginkább közös hangot?

Egyetértesz vele abban, hogy minden feltétel adott volt, hogy bűnöző legyen belőle?

Mit gondolsz, miért félt Attila az iskolától? Miért érezte úgy, hogy ott rossz dolga lesz? A sport, különösen a küzdősportok igen gyakran jelentenek kiutat szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok számára. Vajon miért?

7. OLVASMÁNY

A saját csoport

Éva Shalen amerikai középiskolás lány meséli el az alábbiakban, hogyan működött benne a többiekhez tartozás vágya az iskolában.

Az osztályunkban 28-an voltunk. A legtöbben 5-6 éves korunk óta ismertük egymást, még egymás kézírását is felismertük. Együtt nőttünk fel, mégis voltak számkivetettek az osztályban. Az osztály elitcsoportja évek óta pikkelt 2-3 osztálytársra, sok mindent kieszeltek, hogy bántásák és piszkálják őket. Én is ebbe a két-háromba tartoztam, fogalmam sincs, miért. Ha valakire pikkelnék a többiek, az általában azért van, mert ügyetlen a sportban, vagy tói sokat tanul, vagy rosszul öltözködik, vagy más a bőrszíne. De a mi osztályunkban valamennyien rendszeren tanultunk, a sport nem játszott központi szerepet, és úgy neveltek bennünket kicsi korunk óta, hogy tiszteljük a más rasszhoz tartozókat. Ezért volt furcsa az én kiközösítemem. Ilyesmire akkor kerül sor, ha valaki lényegesen különbözik a többségtől. De a mi osztályunkban nem voltak nagy különbségek. Úgy tűnt, hogy a kiközösítésre szórakozásból van szükség. Nem a különbségekből fakadt gyűlölet közöttünk, inkább mintha a gyűlöletből fakadt volna a különbség.

A piszkálódás szerencsére eléggé visszafogott volt. Elfajtott kuncogásokat hallottam a hátam mögött, s ha megfordultam, elfordított fejeket láttam. Ha közeledtem egy beszélgető' csoporthoz, gyakran tüntetőleg elhallgattak. Néha nem vették észre, hogy jövök, és elkaphattam egy-egy rovásomra elmondott élcet. De van egy másféle emlékem is. Volt egy lány az osztályunkban, akit talán annyira sem fogadtak be, mint engem. Megpróbált ő is mindent, hogy elfogadják, de csak további viccelődést váltott ki ezekkel a kísérletekkel. Egyszer az ebédszünetben egy meccset néztem az udvaron. Váratlanul felbukkant mellettem az egyik népszerű lány, és azt mondta, olyasmit mutat nekem, amit kár lenne elszalasztanom. Vele mentem az udvar egy szögletébe, ahol három másik lány ült. Az egyikük egy füzetből olvasott fel, azt mondták, hogy annak a lánynak a naplója, akit az előbb említettem. Leültem, hallgattam a felolvasást, és úgy nevettem velük, hogy az oldalam is szúrt. Boldogan vettem észre, hogy a nevetésem végre keveredik az övékével.

Most felidézve ezt az emléket, fel nem foghatom, hogyan tudtam nevetni a másik lány rovására, hogyan vehettem részt a kigúnyolásában, amikor pontosan tudtam, mit jelent kigúnyoltnak lenni. Remélem, hogy ma már másként reagálnék egy hasonló helyzetben, de persze ki tudja? Olyan boldogító érzés, ha az embert végre elfogadják és befogadják! Szinte fontosabb, mint hogy saját magát elfogadja az ember, még ha rövid ideig is tart az egész. Tetteinket nagyon is gyakran egy pillanatnyi hangulat dönti el.8

Éva Shalen akkor mesélte el saját történetét társainak, mikor az alapítvány szervezésében a diákok Elie Wiesellel beszélgethettek.

Olyan boldogító érzés, ha az embert végre elfogadják és befogadják! Szinte fontosabb, mint hogy saját magát elfogadja az ember, még ha rövid ideig is tart az egész. Tetteinket nagyon is gyakran egy pillanatnyi hangulat dönti el

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mennyire befolyásolják társaink azt, ahogyan önmagunkat és másokat látjuk? Milyen hatással volt Évára a valakihez tartozás vágya? Hogyan befolyásolta ez a vágy a másik lány kigúnyolásakor? Miért zavarja még ma is ez az emlék? Mit gondolsz, te hogyan viselkedtél volna a naplóolvasási jelenetben?

Hogyan érti azt Éva, hogy sokszor fontosabb az, hogy mások elfogadjanak bennünket, mint az, hogy mi hogyan ítéljük meg saját magunkat? Mennyiben hasonlít Éva története A Medve, aki nem volt az történethez? Miben különbözik tőle?

„A gyűlölet nem a fejben, hanem a szívben kezdődik. Sokszor nem egy bizonyos cselekedet miatt gyűlölünk meg embereket, hanem azért tartjuk cselekedetüket visszataszítónak, mert már gyűlöljük őket” - mondta valaki.9 Alátámasztja ezt az állítást Éva története? Tudod ezt a megfigyelést példákkal igazolni?

Milyen érzés kívülről lenni? Milyen érzés lehet egy olyan osztályba járni, ahol rajtad kívül mindenkinek szőke haja van?

Milyen érzés lenne feltenni a kezedet, amikor a tanár azt kéri, jelentkezzen, aki nem ebben a városban született? És ha te vagy az egyetlen jelentkező?

8. olvasmány

Konformitás és identitás

Az emberek többsége tartozni akar valahová. Vannak azonban jó néhányan -köztük az alábbi példában szereplő Brandon Carson -, akiknek nem könnyű ezt elérniük.

Jóban vagyok magammal. Megtanultam elfogadni magamat fizikai és lelki szempontból is. Nemcsak magammal vagyok jó viszonyban, hanem azokkal az emberekkel is, akikkel érintkezem. Nem könnyű idáig eljutni, ha meleg (homoszexuális) az ember, különösen, ha fiatal még. Először is meg kell tanulnunk elfogadni, hogy vagyunk, amik vagyunk. Aztán meg kell szeretnünk saját magunkat. Van, akinek ez egyáltalán nem is sikerül.

Ez önmagában is nagy teher, hát még ha ezzel együtt megpróbál teljes, normális életet élni. Tényleg túl nagy kérdés, hogy mi is rendes tagjai lehessünk a társadalomnak, dolgozhassunk, előrehaladhassunk az életben? Muszáj örökké elzárkózva, titkolózva élnünk, és rettegnünk, hogy mi lesz, ha egy nap kiderül, mik vagyunk?

Carson tizenhat éves korában döntött úgy, hogy vállalja önmagát, nem színlel többé. A családjának és a barátainak nehezebb volt a tények elfogadása. Elmesélte, hogyan reagált egyik jó barátja, akivel közösen béreltek egy postafiókot.

Egy napon egy sérült csomag érkezett a nevemre, a papír be volt szakadva a széleknél. A barátom ment a postáért. Levelet nem bontott volna fel, de a nyilvánvalóan könyveket tartalmazó csomagról letépte a szakadt papírt. Így bújt ki a szög a zsákból: homoszexuális fiataloknak szóló szakirodalom volt.

Megkérdezte tőlem, hogy mi a fenét jelentenek ezek a könyvek. Semmi értelme nem lett volna hazudni a legjobb barátomnak. Megmondtam neki, hogy homoszexuális vagyok, és a könyveket én rendeltem. Még ma is fáj felidézni elképedt arcát. A barátságot azonnal megszakította velem. Még ma is hiányzik a társasága és a barátsága, de valami nagyon értékes dolgot megtanultam, s talán elég fiatalon ahhoz, hogy ne kelljen több ilyen veszteséget átélnem. Azt, hogy az emberek csak a maguk sajátos módján lehetnek önálló egyéniségek, és azt, hogy könnyebb elfogadni a megszokott dolgokat, mint a szokatlanokat. Hosszasan mesélhetném még, mennyire szenvedtem a reakciójától, az utálkozó pillantásaitól az iskolában. Mennyit sirtam éjjelente, milyen fiatalon kellett megtudnom, mi a szenvedés! De hát ezt nem kell ecsetelnem, mindenkinek fáj, ha elveszít valakit, akit nagyon szeret. De miért kell kínozni, kigúnyolni azt, aki már úgyszólván szenved? Olyan sok kérdésre nincs igazán jó válasz! Remélem, egyszer a társadalom is elszégyelli magát azért, ahogyan a homoszexuálisokkal bánik. Bizom benne, hogy eljön ez az idő, s addig nem adom fel a harcot.10

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Készítsd el Carson identitásbróját! Vajon miért volt olyan nehéz számára elfogadni a saját identitását?

„Miért kell bennünket kínozni és kigúnyolni?” - kérdezi Carson. Hogyan válaszolnál erre a kérdésre? Mennyire befolyásolja identitásunkat, éntudatunkat a társadalom, a közvélemény? Milyen érzés, ha valaki kilóg egy csoportból?

Az előző olvasmányban Éva Shalen azt mondja, hogy a kiközösítésnek általában az az oka, hogy az ember valamilyen eltér a többségtől. Egyetértesz ezzel a megállapítással? Alátámasztja ezt Carson esete? Van saját élményed erről a megfigyelésről? Carson az elutasítás keltette fájdalomról beszél. Előbb vagy utóbb valamennyien átéljük ezt a fájdalmat. Miért fáj, ha az embert elutasítják? Minden elutasítás egyformán fáj, vagy van olyan, amitől jobban szenvedünk? Mi volt Carson reakciója az elutasításra? Te mit teszel hasonló helyzetben? Melyek a leghatékonyabb stratégiák az elutasítottság kezelésére?

9. OLVASMÁNY

Mit fejez ki a név?

(Magyar kiegészítés. Az interjút Pétté János© készítette)

Szuhai Péter néprajzkutató így elemezte a cigányok megnevezésével kapcsolatos tapasztalatait:

A legnagyobb magyarországi nem magyar népcsoport a cigányoké.

Maga a cigány név egy Kis-Ázsiában, a középkorban kialakult szó származéka. A szó a németben, a románban és a környező országok nyelveiben ugyanúgy megvan. Ez azonban un. „külső megnevezés”, bár bizonyos mértékig „belső névvé” vált. Ugyanakkor az oláh cigányok rom (ember) szava, illetve a belőle képzett romano, romani melléknév is használatos. Cigányság: romite. A nyolcvanas évek végétől a roma név jött divatba, a cigány szó sértővé vált. Tény, hogy a magyar nyelvben több tucat kifejezést és szólást találunk, melyben a cigány pejoratív, megbélyegző értelemben fordul elő. Ha félremegy a falat, „cigányútra ment”, ha hangoskodik, veszekszik, akkor „cigánykodik”. Továbbá: „nem szokta a cigány a szántást”, vagyis nem szeret dolgozni.

Mégis, a nyolcvanas évek második felétől a cigány kifejezést is igyekeztek nyelvilag vállalni, s a kisebbség tagjai közül számosan pozitív értelmet próbálnak adni cigányságuknak. Pozitív értékekkel ruházzák fel a cigány kifejezést, nem véve tudomást arról, hogy a magyar közvélemény hajlamos negatívumok egész sorát tulajdonítani a cigányoknak: a tudatos tervezés, az állandó lakhely, a tulajdon, illetve a vagon hiányát.

Vagyis a cigányok esetében a származás és a társadalmi-gazdasági kiszolgáltatottság már a jelentés síkján is összefonódik. Jellemző módon a cigányokat a hatvanas-hetvenes évek végén nem is mint etnikumot vizsgálták, hanem mint a társadalom alján elhelyezkedő szociális kategóriát. A mai cigány értelmiség a népvükhöz tapadó negatív minősítéssel igyekszik változtatni, amikor az anyagiakkal szemben a pozitív erkölcsi értékeket domborítja ki. E felfogás szerint a cigányok azért szegények, mert szétosztják maguk között, amit szereznek, vagyis él közöttük a szolidaritás érzése, s testvérnek tekintik egymást. Állítják, hogy a cigányok más kulturális rendszerben élnek, mint a magyarok. Ezt jelzi, hogy azzal is megtisztelik egymást, hogy elmulatják a pénzüket ahelyett, hogy félretennék. A mulatság e felfogás szerint a megtisztelés gesztusa. A nyelvi változás a cigányokról készült fotográfiákon is nyomon követhető. A hatvanas-hetvenes években az MTI romákról készült fotói „hurraoptimizmust” sugároztak. Velük szemben a szociofotósok mutatták be a telepkek reménytelen valóságát. Újabban viszont a fotósok a cigányok nyomorúságában igyekeznek felfedezni az emberi méltóságot, a tisztességet, az összetartást. Ez a folyamat némileg hasonlít ahhoz, ami az amerikai feketékkel történt az ötvenes évektől kezdve.

Előfordult, hogy egy cigány meg akart szabadulni a nevéből. Rézművesnek hívták, és Rutkaira magyarosított. De a gyerekeit a hatvanas években így is besorolták a cigány tanulók közé, az általános iskolákban ugyanis egészen az 1990-es évek elejéig vezették az un. statisztikai lapot a cigány tanulókról, melyekben feltüntették, hogy ki a cigány az osztályban.

Érdemes arra is kitérni, hogyan emlegetik a cigányok a nem cigányokat. Az oláh cigány terminológia szerint vannak romák (a „mi-csoport”) és a gázsók (a magyarok, az idegenek). A két csoport között vannak a romungrók, a magyar cigányok. A gázsók kétféleképpen lehetnek: parasztek és urak. Az utóbbiak azok a magyarok, akik megadják a tiszteletet, emberszámba veszik a cigányokat. A parasztek a földművelők leszármazottai. De parasztnak nevezi a cigány azt is, aki felfuvalkodott, aki dolyfős, aki lenézi és megveti őket.

A gázsók „leparasztozása” meglehetősen általános a cigányok körében: sok helyen magyar helyett is „parasztot” mondanak. De a „magyar” is jelenthet parasztot, bár általában „nem cigány” értelemben használják.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A szavak, a kifejezések nemcsak jelzik, hogy mit gondolunk valamiről, de vissza is hatnak gondolkodásunkra, sokszor egy-egy névnek szinte mágikus hatalma van.

Neked van-e beceneved? Gúnyneved? A Magyarországgal szomszédos országokban élő, valaha az Osztrák-Magyar Monarchiában élt - szinte mindegyik - népek a saját megnevezésén kívül volt másik neve is. A szlovákokat tótoknak, a románokat oláhoknak is nevezték. Nézz utána e szavak eredetének!

Mit gondolsz, miért adnak az együtt élő népcsoportok újabb és újabb neveket a többieknek?

A szavaknak, melyeket ránk ragasztanak a többiek, iszonyatos ereje lehet, különösen az elnevezéseknek, a gúnyneveknek. A szerzett név ugyanis címkézést jelent, az identitásunkra vonatkozik, az énképünket kérdőjelezheti meg. Milyen ragadványneveket kaptál? Milyen címkéket ragasztottak már rád?

10. OLVASMÁNY

A vallással kapcsolatos sztereotípiák

Akárcsak az országhoz vagy a népcsoporthoz tartozás, vallásos meggyőződésünk is része identitásunknak. A vallás szó egy lehetséges meghatározása szerint „olyan szertartás- és hiedelemrendszer, melynek középpontjában egy vagy több emberfeletti lény tisztelete áll”. Az adott hiedelemrendszert elfogadók és az ennek megfelelő szertartásokban részt vevők hívó közösséget alkotnak, melynek tagjait nemcsak a közös hit, hanem a világnézet is összeköti.

Valamennyi világvallás magyarázatot kínál követőinek a világ misztikus és csodálatos jelenségeire. Mindegyikük előír egy magatartási kódexet is, mely az emberek közötti érintkezést szabályozza. Az általános szabályok mellett azonban minden vallás elfogadja az egyes emberek között meglévő különbségeket. Sokan felfigyeltek már arra, hogy a kereszténység és az iszlám között több a hasonlóság, mint a különbség. Mégis hajlamosak a hívők arra, hogy a más vallásúaktól való különbözőségüket hangsúlyozzák, és gyanakvással forduljanak a máshitűek felé, őket másnak, és ezért veszélyesnek tartásák.

Az alábbi idézetben Róbert Bailey Solomon őrnagy meséli el, hogyan találkozott a vallási sztereotipizálással még újonc korában a laktanyában. Egy péntek este egyik társával beszélgetett.

- Hol voltál, Solomon?

- Kimenőn.

- Igen, de hol?

- Hát, istentiszteletre mentem.

Rám nézett, és azt mondta:

- Mi vagy te, adventista?

- Nem.

- Hát akkor mi vagy?

Kicsit habozva feleltem:

- Zsidó vagyok.

- A szüleid is zsidók? - kérdezte.

- Igen, a szüleim és a nagyszüleim is zsidók.

- Pedig nem is látszol zsidónak - mondta az arcomat fürkészve.

A seregben mindenkinek egyformán vágják le a haját.

- Miért mondd azt, hogy nem nézek ki zsidónak? - kérdeztem tőle.

Ugyanis én mindig úgy éreztem, nagyon is látszik rajtam.

- Hát - mondta kicsit habozva -, nincsenek szarvaid.

- Tessék? Viccelsz?

- Nem. A zsidóknak szarva van.

- Hány olyan zsidót láttál, akinek szarva van?

- Még sosem találkoztam zsidóval.

Így tudtam meg, hogy a kétszázhusz fős egységünkben ötnél nem voltak többen, akik életükben láttak már zsidót.

A kiképzés tizenhat hete alatt több mint hússzor kellett megverekednem többnyire valaki olyannal, aki azért akart móresre tanítani, mert zsidó vagyok. Egyetlen ilyen verekezésben sem maradtam alul. Abból, hogy hajlandó voltam kiállni és megvédeni magam, rájöttek, hogy nem szórakozhatnak velem. Nem az a kis szerencsétlen zsidó voltam, akibe - szerintük - bárki belerúghat.

A sereg, ha lehet, csak jobban megerősített zsidó mivoltomban. A kiképzést nem találtam nehéznek, és semmi olyasmivel nem találkoztam, ami a hitemet megingatta volna. De sok antiszemítával találkoztam ott. Elég hamar rájöttem, hogy az antiszemíták többségének halvány fogalma sem volt a zsidóságról, nem tudták, honnan jöttek, miben hisznek. Az antiszemíták többsége a zsidókról terjesztett mítoszokban hitt - olvasható egy, az amerikai zsidó életről szóló tanulmánykötetben. 11

1993 nyarán - több mint negyven évvel az előző történet után - rendezték meg Wisconsin államban a diákok természettudományi versenyét. Ghána Schoenberger is részt vett ezen.

A résztvevők nyolc különböző felekezetet képviseltek. Volt közöttünk zsidó, római katolikus, muzulmán, hindu, metodista, mormon, Jehova tanúja és evangélikus. Egy ilyen körben egészen elképesztő volt, hogy ezek az egyébként nagyon okos diákok mennyire keveset tudtak más vallásokról.

Az első napon az egyik lány megemlítette, hogy kilenc testvére van. „Csak nem vagy mormon?” - kérdezte erre egy másik lány. „Ugyan - tiltakozott az hevesen. - Hát nem látod, hogy normálisan öltözködöm?” Vagyis azt hitte, hogy a mormon ugyanaz, mint a mennonita. S mindkét vallásról csak annyit „tudott”, hogy a mennoniták nem öltözködnek „normálisan”. (A szigorú erkölcsű mennoniták a valahai amerikai anglikán telepesek szokásait és öltözetét követik. - A szerkesztő megjegyzése.)

A társaim, akiket érdekelt a judaizmus, sokféle kérdést tettek fel nekem a teológiai alapoktól az étkezési szokásokig. „Hogy van az - kérdezte egy katolikus szobatársam teljes komolysággal -, hogy ha Jézus zsidó volt, a zsidók nem lettek keresztények?” Ez a lány egy wisconsini kisvárosban nőtt fel, s életében nem találkozott még zsidóval, sem a többi egzotikus (azaz nem katolikus vagy protestáns) vallás képviselőivel. Sokan voltak ugyanígy.

Egy minnesotai lány megkérdezte tőlem, hogy még mindig bemutatunk-e állatáldozatot. Nevetve válaszoltam, hogy nem, hiszen a XX. században élünk. De láttam, hogy a lány komolyan gondolta a kérdést. Zsidókat csak a Bibliából ismert.

Nem volt senki ellenséges velem szemben vagy antiszemita, mégis úgy éreztem, hogy bennem az összes zsidót látják.

Elképzeltem, ha hazamennek, azt fogják meséim, hogy a zsidók szeretik a kólát és a sajtos szendvicset, mert látták, hogy én és a másik zsidó résztvevő ezt fogyasztotta. Végül is az állítás ráillett az összes zsidóra (mind a kettőre), akit ismertek.

A legszörnyűbb a számomra nem is ez az ártatlan tudatlanság volt. Egy biológusprofesszor az egyik napon elvitt bennünket látogatába abba a környezetvédelmi intézménybe, ahol dolgozott. Beszámolt egy készülő munkáról, s ennek finanszírozásáról.

„Remélem -jegyezte meg -, a pénz nem esik áldozatul valami zsidószkodásnak.”

Ettől a megjegyzéstől teljesen elképedtem. A professzornak magas végzettsége, több tudományos fokozata volt, s intelligens embernek látszott. Nyilvánvalóan észre sem vette, hogy antiszemita megjegyzést tett. A csoportbeli másik zsidó lánnyal megbeszéltük, hogy szólunk neki. De persze nem tettük. Nagyon kellemetlen lett volna.

Hogy is állhatna egy középiskolás lány egy professzor elé azért, hogy bigottsággal vádolja? Még akkor is, ha tényleg az!

A wisconsini látogatás benyomásaiban számomra az volt a legrémisztőbb, hogy bár nyílt antiszemizmussal, igazi előítéletes rosszindulattal nem találkoztam, kiderült, hogy a társaim abban nevelkedtek, hogy a zsidók (illetve a mormonok vagy akárki, aki nem a legnagyobb keresztény felekezetek egyikéhez tartozik) mások, és ez a másság semmi jót nem jelent. 12

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Próbáld meg megfogalmazni a magad számára, hogy mi a vallás! Hogyan alakítja vallási meggyőződésünk az énképünket? A másokról alkotott ítéleteinket?

Milyen sztereotípiákban gondolkodtak Solomon katonatársai a zsidókról? Hogyan látta Solomon önmagát e sztereotípiák ismeretében?

Ghána Schoenberger így fogalmazott: „Azon a nyáron a tudatlansággal találkoztam. A tudatlanság önmagában nem feltétlenül probléma, de sajnos nagyon sokszor félreértéshez, előítélethez és gyűlölethez vezet.” Egyetértene-e Solomon ezzel a megjegyzéssel? Miért igen, miért nem? Te egyetértesz a megállapítással? Ha igen, miért? Ha nem, mi az érv gyenge pontja? Voltál már tanúja olyan jelenetnek, megjegyzésnek, melyről Ghána beszámolt? Ha igen, hogyan reagáltál rá? Mit éreztél utóbb a saját reakcióddal kapcsolatban?

Ghána felsorolja, milyen vallású diákokkal találkozott Wisconsinban: zsidóval, római katolikussal, muzulmánval, hinduval, metodistával, mormonnal, Jehova tanújával és evangélikussal. Azt mondja, mindegyikben akadt tájékozatlan. Válaszd ki az egyik számodra kevésbé ismert vallást, és járj utána a történetének!

Hogyan függenek össze a következő fogalmak: tudatlanság, félreértés, előítélet, gyűlölet? Keress példákat saját tapasztalataid alapján!

Martha Minow, a jogtudomány professzora azt írja egy helyütt: „Amikor egy dologról megállapítjuk, hogy másmilyen, mint a többi: felosztjuk a világot. Vagyis a szavainkat megkülönböztetésre, diszkriminációra használjuk.”¹³ Mennyiben érvényes ez az állítás Solomon, illetve Ghána benyomásaira?

11. OLVASMÁNY

A hátrányos megkülönböztetés egy változata: antijudaizmus

Ez az olvasmány néhány olyan előfeltevést mutat be, amelyet bármely vallásos csoporttal kapcsolatban lehetne használni.

Valójában minden vallási csoportot ért története során valamikor hátrányos megkülönböztetés.

Róbert Solomon és Ghána Schoenberger azt tapasztalta, hogy a többiek csak egy bizonyos csoport képviselőit látják bennük. Azon is meglepődtek, hogy olyan jellemvonásokat tulajdonítanak nekik, amelyek az ezzel a csoporttal kapcsolatos mítoszokon és félreértéseken alapszanak.

Hogyan keletkeznek ezek a mítoszok?

Az egyes embert befolyásolja, hogy az általa képviselt csoportról miként vélekednek mások. Ha egy csoportot „társadalmon kívülinek” tekintenek, a csoport tagjai nemcsak általánosításoknak és előítéleteknek, hanem hátrányos megkülönböztetésnek is ki vannak téve. A zsidókat több mint kétezer éve tekintik kívülállóknak. Történetük számtalan megvilágításban mutat rá az egyén, a csoport és a társadalom viszonyaira.

A zsidósággal kapcsolatos mítoszok többségének eredetét a történészek a római korra, a kereszténység kezdetére vezetik vissza. Róbert S. Wistrich történész így ír erről: Jézus zsidónak született, zsidóként élt és halt meg az első században, a Római Birodalomhoz tartozó Palesztinában. Soha nem alapított, még csak nem is álmodott egy keresztény egyházzal. Apja, anyja, barátai és első tanítványai mind zsidók voltak, ezért a korai kereszténység lényegét illetően lázadó zsidó szektának tekinthető, amelyik a judaizmusból alakult ki, és önmagát ehhez a valláshoz képest kellett meghatározni.¹⁴ Nyíri Tamás teológus ezt írja erről Szenes Sándor Befejezetlen múlt című könyvéhez írott előszavában: „Vitathatatlan, hogy a krisztológia a kulcskérdés a keresztények és zsidók viszonyában. Jézus ember volt. Ezt többé-kevésbé világosan mindig vallották a keresztények. De hogy zsidó ember volt, arról szívesebben hallgattak. Pedig éppen Jézus zsidó volta idegen gyakran mind a keresztényeknek, mind a zsidóknak.”¹⁵

Jézus a zsidó nép történetének egy válságos korszakában élt. Miután a rómaiak meghódították Palesztinát, nemcsak a római törvények elismerését kívánták meg, hanem azt is, hogy a zsidók - más meghódított népekhez hasonlóan - mutassanak be áldozatot a Római Birodalom isteneinek is. Mivel erre a zsidók nem voltak hajlandók, hamar megkapták a „makacs, törzsi szellemű, gyűlölködő” jelzőket. A római kultúra átvételét egyre erőteljesebben szorgalmazó idegen uralom alatt a zsidók kétségbeesve keresték vallási identitásuk megtartásának lehetséges módjait. Néhányan nyíltan szembeszálltak a hódítókkal, mások, köztük Jézus, azt hangoztatták, hogy a zsidóknak meg kell újítaniuk hitüket, és vezekelniük kell bűneikért.

A különböző csoportok mindegyike az általa képviselt nézetek helyességét hangsúlyozta, a viták egyre hevesebbek lettek. De minden érv és kezdeményezés a judaizmus keretein belül maradt. Jézus tanítása csak akkor kapott teljesen új színezetet, amikor a tanítványok végleg elhatárolták magukat ettől. Krister Stendahl professzor szerint „a tanítványok csak ekkor váltak a zömében nem zsidó hívők templomából a zsinagóga irányába kilőtt lövedékké, amikor onnan a Jézust követő zsidókat már kiközösítették. Ebből a szakadásból született a keresztény antijudaizmus.” Majd így folytatja:

Már sokan írtak, és még sokan fognak írni arról, hogy miért és hogyan zajlott le ez a szakadás. Nem emelhetünk ki egyetlen tényezőt. Nem egyetlen cselekedet vagy egy elv volt a folyamat elindítója. Mivel a zsidóknak csak egy egészen kis csoportja követte Jézust, és egyre nagyobb lett a nem zsidó követők száma, az eredmény a keresztény egyház születése lett, mely tehát nagyrészt a nem zsidó közösségekben szerveződött meg.

Ugyanekkor a judaizmus, miután elveszítette jeruzsálemi központját és templomát (az i. e. 70-es felkelés bukásával), új identitásra talált tekintélyes vallási vezetői segítségével és az ő tóraértelmezéseik (az öt mózesi könyv magyarázata) alapján. ; A judaizmusnak a rabbik által megteremtett konszolidációja és a kereszténység egyre növekvő befolyása a nem zsidó népesség körében létrehozta azt a megosztottságot, mely eredetileg nem volt más, mint a zsinagóga és az egyház (a keresztény, vagyis Krisztus-hívő templom), azaz két, a zsidó közösségen belüli közösség szembenállása. A szakadás után mindkét közösség képviselői azokat a jegyeket hangsúlyozzák, melyekben különböztek a másiktól. Miután a Római Birodalom korábban görög ajkú zsidó közösségei részben kihaltak, részben beolvadtak a kereszténységbe, s eközben a kereszténység nyelve és eszmerendszere sokban gazdagodott a görög és a római kultúra hatására, a különbségek tovább nőttek. A keresztény antiszemitizmus azonban csak a IV. században kezdte komolyan fenyegetni a zsidóságot, amikor a kereszténység a Római Birodalom államvallása lett. A politikai hatalommal összefonódott egyház veszélyes mértékű erőfő képviselhet.¹⁶

Ez az olvasmány néhány olyan előfeltevést mutat be, amelyet bármely vallásos csoporttal kapcsolatban lehetne használni. Valójában minden vallási csoportot ért története során valamikor hátrányos megkülönböztetés.

Az egyház és a politikai hatalom összekapcsolódása az egyház önmagáról alkotott képének a megváltozását hozta. Nyíri Tamás írja említett előszavában:

Az ókor végén és a középkor elején ugyanis mindinkább Isten országának, a messiási dicsőség megvalósítójának és megvalósulásának kezdik tekinteni az egyházat, amely arra hivatott, hogy uralkodjék az egész földkerekségen. [...] A zsidók pusztán léte az elevenjébe vág ennek az egyházfelfogásnak, kérdésessé teszi a keresztények messiásfelfogását, megváltás- és Krisztus-hitét. [...] A merőben lelki-spirituális értelemben vett, egyéni, individuális megváltást nem ismeri a zsidóság, hasonlóképpen nem fogadja el Isten országának „eljövetelét”, ha nem hozza magával az egész emberiség, sőt az egész teremtett világ egyetemes megbékélését, amikor a párdúc együtt legel a gödölyével.¹⁷

A IV. századra a zsidó szó már megvetést fejezett ki a keresztények között. Törvényeket vezettek be, hogy megakadályozzák a keresztények „megfertőződését”, nem volt szabad együtt étkezni, szexuális kapcsolatot folytatni zsidó személyekkel. A VI. századra a zsidók nem tölthettek be közhivatalnok állásokat, nem tarthattak keresztény szolgákat vagy rabszolgákat, s nem járhattak az utcákon a nagyhéten, vagyis annak az ünnepnek az idején, amikor a keresztények Jézus Jeruzsálembé érkezésétől (virágvasárnap) a megfeszítéséig és feltámadásáig terjedő eseményekre emlékeztek.

A XI. századra a zsidók kicsi, törekeny közösségeket alkottak Nyugat-Európában. 1096-ban derült csak ki igazán, mennyire sebezhetőek. Ekkortól szervezték az európai uralkodók a keresztes hadjáratokat, melyeknek célja a muzulmán uralom alá került Palesztina visszahódítása volt. A Szentföldre tartó keresztesek Európa-szerte megtámadták a zsidó közösségeket. Abba Eban, a tudós izraeli diplomata írja ezekről a támadásokról: „Hogy megértsük a keresztények zsidók elleni hevületét, meg kell értenünk a hatalom és a hit rendkívül szoros összefonódását. A politikai legitimáció összefonódott a vallási meggyőződéssel. Az ember társadalmi identitását a hite szabta meg.”¹⁸

A terjedő erőszak elől zsidók ezrei menekültek Kelet-Európa különböző vidékeire, ahol ideiglenes nyugalmat találtak. De akár megállapodtak, akár továbbköltöztek Kelet felé, előbb-utóbb rá kellett ébredniük, hogy nem tudnak elmenekülni a velük kapcsolatos mítoszok, téves információk és az ezekből fakadó erőszak elől. A XIII. században például a mai Németország területén csúcson süveget kellett hordaniuk, a latin országokban pedig egy megkülönböztető jelet (többnyire egy sárga kört) kellett a kabátjukra varniuk.

A kívülállóknak számító zsidókra más korlátozások is vonatkoztak. Pierre Abelard XII. századi francia filozófus és pap több ilyen megemlíti Egy filozófus, egy keresztény és egy zsidó dialógusa című traktátusában. Itt olvashatjuk: „A zsidók egyedül a Mennyekben találhatnak menedéket. Ha el akarnak utazni egy másik városba, nagy összegért védelmi jogot kell vásárolniuk a keresztény uralkodóktól, akik valójában a halálukat kívánják, hogy javaikat elkobozhassák. A zsidóknak nem lehet földje vagy szőlőskertje, mert senki sem vállalná tulajdonuk, termésük védelmét. Megélhetési lehetőségként így egyedül a pénzzel való foglalatosság marad számukra, ami persze megint csak a keresztények gyűlöletét hozza a fejükre.”

A zsidók azért váltak bankárokká, mert a keresztény egyház bűnnek tartotta a kamat kivetését. A pénzkölcsönzést a zsidó törvények is elítélték, de mivel más kereseti lehetőségük nem volt, a zsidók kénytelenek voltak pénzügyletekkel foglalkozni. Ez egy újabb sztereotípia általánosítás, „a zsidó mint kapzsi uzorás”-képzet kialakulásához vezetett, ami még akkor is erősen tartotta magát, amikor a francia és az olasz bankárok már rég háttérbe szorították a zsidókat a szakmában.

A XVI. századra az üzleti érintkezéstől eltekintve a zsidók keresztény szomszédaiktól teljesen elkülönítve éltek. Európa legtöbb országában gettóban, vagyis a falakkal körülvett részén kényszerültek élni, melynek bejáratait keresztény őrség őrizte. Ez a szegregáció (elkülönítés) további tápot adott a mítoszoknak, tévképzeteknek. Az „ördöggel cimboráló” zsidókat tették felelőssé a katasztrófákért, legyen az pestisjárvány vagy szárazság. A korabeli ábrázolásokon a zsidókat szarvval, farkkal, ördögi ábrázattal látták el. Papok és tudósok hirdették a keresztény népek a zsidók bűnösségét, nem emberi mivoltát.

Batjus zsidó. (Ujházy vázlata után rajz. Jankó)
- olvasható a képen

A XVI. században egy újabb megosztottsággá léte Európában. Luther Márton a katolikus egyház korrupszióját támadta, és felszólította az egyház vezetőit, hogy vezessenek be reformokat. Ezért eretneknek kiáltották ki, és kiközösítették az egyházból, így kezdődött el a protestáns reformáció, mely Európa-szerte új egyházak létrejöttéhez vezetett. Vallásháborúk törtek ki, ezúttal a katolikus és a protestáns keresztények között.

Luther azt remélte, hogy sok zsidót megtéríthet a reformáció kereszténysége számára. 1523-ban ezt írta: „A megtérésért cserébe mi testvériesen fogunk bánni a zsidókkal. Hiszen ebben az értelemben mi vagyunk idegenek, ők a Jézus véréből valók.”¹⁹ De amikor a zsidók megtagadták az áttérést, Luthert elöntötte a düh:

Először is a zsinagógákat kell felgyújtani, s ami el nem égne, azt szennyyel beborítani, hogy soha többé ne lehessen felismerni, mi volt a zsarátnok és a kövek alatt... Továbbá a lakóházaikat kell feldúlítani, hiszen azokban is olyasmint művelnek, mint a zsinagógában. Azután valamennyiüket egy fedél alá kell gyűjteni, istállóba, mint a cigányokat, hogy végre megtanulják, nem lehetnek urak ebben az országban, ahogy eddig ezzel kérkedtek, csak nyomorult foglyok...²⁰

Más protestáns vezetők toleránsabbak voltak a zsidókkal, részben mert erejüket a katolikusokkal való vita kötötte le. De körükben is továbbéltek a régi sztereotípiák, melyek a zsidók fokozatos emancipációja ellenére az 1700-as, 1800-as években is fel-felbukkantak. Malcolm Hay katolikus történész így ír a jelenségről az antiszemitizmusról szóló könyvében: „Az emberek nem gyűlölettel a vérükben születnek. A fertőzés érintkezés útján terjed: szülők és nevelők adhatják át szándékosan vagy éppen öntudatlanul. A gyűlölet úgy terjed, mint a pestis: nem válogat osztályok, vallások, nemzetek között. Az emberek úgy válnak áldozatává a gyűlölet népbetegségének, hogy nem is tudják, honnan és hogyan indult ki az egész. Vitatkoznak meg veszekednek egymás között az eredetéről, de egyikük sem látja előre a gyűlölet elkerülhetetlen következményeit.”²¹

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Rabbi Akiba, a nagy tanító a római kor Palesztinájában élt. Egyszer megkérték, határozza meg, mi a judaizmus lényege. „Ne tedd azt a szomszédoddal, amit magadnak nem szeretnél - felelte. - Minden más tanítás ebből következik.” Mit nevez tehát Rabbi Akiba a hit lényegének? Ez a tétel szinte majdnem minden más vallás alaptétele is. Ha ez így van, hogyan

magyarázhatjuk azon mítoszok és félreértések meglétét, melyek annyira jellemzőek az egyénnek a más vallásúakról vallott nézeteire?

Róbert S. Wistrich történész rámutat arra, hogy a zsidókról élő sztereotípiák „mennyre elrugaszkodottak a hétköznapi életben ismert zsidókkal kapcsolatos tapasztalatokról”. Mi magyarázza akkor a sztereotípiák továbbélését? Milyen szerepet játszanak fenntartásukban a politikusok? Hogyan befolyásolja meglétüket a szegregáció (elkülönítés)? Miért ragaszkodnak az emberek a sztereotípiákhoz még akkor is, ha személyes tapasztalatuk szerint nincs semmi alapjuk? Jegyezd le gondolataidat a naplódba! Vizsgáld meg ugyanezt a kérdést egy másik hittel kapcsolatban, és vedd össze a kettőt! Tapasztalsz-e hasonlóságot a sztereotípiák működési mechanizmusában?

Miben különbözik a csoporton belüli veszekedés a csoportok közötti veszekedéstől? Vannak olyan témák, melyekről beszélnek barátokkal és családtagokkal, de kívülállókkal nem? Mi történik, ha a családi veszekedésben használt szavak a családon kívül is előkerülnek?

Miért nyúlnak a politikusok a gyűlöletkeltés eszközeihez? Milyen időszakokban van nagy esélye annak, hogy a gyűlölet valóban gyorsan terjed? Háború idején? Gazdasági válság vagy nagy változások időszakában?

Készíts magadnak egy saját meghatározást a tanítvány szóról! Mi a különbség a tanítvány és a követő(k) között? Milyen kapcsolat lehet egy tanítvány és egy hitalapító között?

A VII. századra mind a keresztényeknek, mind a zsidóknak egy újabb vallással szemben is meg kellett határozniuk önmagukat. Ez a vallás, az iszlám gyorsan terjedt az Arab-félsziget sivatagaiban. Jóllehet óriási mértékben merített mind a kereszténységből, mind a judaizmusból, önálló hitként terjedt az alapító Mohamed próféta tanításai szerint. A próféta halálát követő alig száz év alatt a tanítványok hatalmas kiterjedésű birodalmat hoztak létre Délkelet-Ázsiától Észak-Afrikáig. A birodalmon belül mind a keresztényeket, mind a zsidókat „kivülállóknak” tekintették. Az iszlám világban is megkülönböztették a keresztényeket és a zsidókat: más ruhában kellett járniuk, és külön adókat vetettek ki rájuk. A középkori keresztény környezettel ellentétben a vallásuk őseinek elismert zsidókat nem különítették el a többségi lakosságtól, nem alakult ki róluk elembertelenített kép, és nem voltak pogromok sem.

Mit gondolsz, a keresztény Európa és az iszlám birodalom kívülállóinak miért kellett megkülönböztető jeleket viselniük? Az előírt öltözék szerinted hogyan befolyásolta a viselőikről alkotott képet? A saját magukról alkotott képet?

Mit értett azon Abba Eban, hogy a hatalom és az eszmerendszer összefügg? Egyetértesz ezzel? Mi következik ebből az összefüggésből?

Milyen szerepet játszik a nyelv abból a szempontból, hogy egy embercsoportot mennyire tolerál egy másik? A nyelv különbözősége kelthet-e gyűlöletet?

1965 októberében a római katolikus egyház kibocsátotta a híressé lett Nostra Aetate enciklikát, melyben elítéli „az antiszemitizmus és a diszkrimináció” minden megnyilvánulását. Kijelenti, hogy „elvégi azon liturgikus szövegek gondos interpretációját, melyben a zsidó népről esik szó, hogy az előítéletek keltését elkerülhessék”. Az evangélikus egyház hasonló határozatot fogadott el 1994-ben. Róbert Bullock atya szerint az ökumenikus szó a másság tiszteletét jelenti, írd le az ökumenikus szó definícióját! A szó görög eredetű, jelentése: az egész lakott világon elterjedt. Hogyan függ össze ez a jelentés a ma használatossal?

Ha egy emberrel szemben ellenséges indulataink vannak, az általában valamilyen vitával oldható meg. De ha egy csoporttal szemben élnek ellenszenvük, hogyan lehet egy csoporttal vitatkozni? A legtöbb embernek kevés kapcsolata van - vagy épp semmilyen sincs - az övétől eltérő vallású emberekkel, e könyv olvasói azonban kérdéseikre választ kaphatnak úgy is, ha némi kutatást végeznek, vagy vendégladókat hívnak az iskolába. Krister Stendahl professzor a következőt javasolja az ilyen találkozók igazán hasznosságát tételére:

- 1. A tőlünk különböző embereknek lehetővé kell tenni, hogy önmagukat ők maguk definiálják, írd le, hiszen általában a „másokat” magunkhoz képest negatív módon különbözönek szoktuk leírni. Ezért aztán a másokról adott leírásunk többnyire sérti a parancsolatot: „Ne tegyél hamis tanúságot a szomszédod ellen.”*
- 2. Csak azonos dolgokat lehet összemérni. Ha a magad csoportjából az eszményit a mások átlagához hasonlítod - és ez nem azt jelenti, hogy a magadéban a legjobbat a más legrosszabbjához -, hamis diadalt aratsz, és az igazság vereséget szenved...*
- 3. A párbeszéd legfontosabb és nélkülözhetetlen lépését „szent vágynak” nevezném: amikor észreveszünk a másikban valamit, amivel mi nem rendelkezünk, és azt szépnek látjuk, szeretnénk elsajátítani, tanulni vágyunk a másiktól, arra vágyunk, hogy többet tudjunk meg róla, és úgy érezzük, hogy ettől gazdagabbak, okosabbak lettünk.*

Mi lenne, ha Stendahl szabályait minden párbeszédben betartanánk, nem csak a vallással kapcsolatban? Hogyan változnának meg tőle az iskolai viták? És azon az egyházon belül, amelyikhez tartozol? A fejezet többi olvasmányától eltérően ez az olvasmány történelmi áttekintésben ismertetett olyan fogalmakat és eszméket, amelyek fontosak a Szentől szemben a történelemmel és önmagunkkal egész anyaga szempontjából. Néhány olvasónk azonban felteheti a kérdést: „Mi közöm nekem ehhez a történelmi leckéhez?” Hogyan lehetne felelni erre? Írd le válaszodat a naplódba, hogy később könnyen felidézhesd!

A gyűlölet úgy terjed, mint a pestis: nem válogat osztályok, vallások, nemzetek között. Az emberek úgy válnak áldozatává a gyűlölet népbetegségének, hogy nem is tudják, honnan és hogyan indult ki az egész. Vitatkoznak meg veszekednek egymás között az eredetéről, de egyikük sem látja előre a gyűlölet elkerülhetetlen következményeit.

Ha egy emberrel szemben ellenséges indulataink vannak, az általában valamilyen vitával oldható meg. De ha egy csoporttal szemben élnek ellenszenvek, hogyan lehet egy csoporttal vitatkozni?

12. OLVASMÁNY

A tolerancia elve

E fejezet olvasmányai nagyrészt arról szólnak, ahogyan saját magunkra gondolunk, vagyis az identitásról, az azonosságtudatról és annak következményeiről, ahogy mások meghatároznak bennünket. A világtörténelem során az emberek újra meg újra küzdöttek olyan társadalmak létrejöttéért, melyek mindenkit befogadnak és megvédenek. A toleráns társadalom fogalma azonban rendkívül összetett. Minden egyes társadalmon belül számtalan egymással vetélkedő eszme, érték és jövőkép él. Mégis elképzelhető olyan társadalom, melyben az alapvetően eltérő nézeteket képviselő emberek is megtanulhatnak együtt élni. Nézzük például Cornel West professzor javaslatát, mely azon a beszélgetésen hangzott el, amikor az alapítvány hallgatói Elie Wiesellel találkoztak:

Az egyén és a nagyobb egység együttműködésének nem a felülről diktált egyformaságon és egyhangúságon kell alapulnia. Az eltérő csoportok szembesüléséből létrejöhethet egy olyan dinamikus konszenzus, melyet folyamatosan alakít a kérdésfeltevés és a kritika. A szólólista és a zenekar viszonyához hasonlóan, az egyéniségnek azért kell fejlődnie, hogy fenntarthassa a csoport kreatív feszültségét, vagyis az egyén magasabb színvonalú teljesítménye segítsen megvalósítani a csoport közös célját. Csak ez a fajta kritikus és demokratikus megközelítés kínálhat alternatívát a határok szigorú őrzetéhez képest, legyenek ezek földrajzi határok vagy embercsoportok közöttiek (fehérek-feketék, férfiak-nők).²²

Jacob Bronowski szerint a tolerancia nemcsak kívánatos, hanem szükségszerű minőségi kategória is. Tolerancia nélkül ugyanis az emberiségnek nincs jövője. Bronowski a tolerancia megvilágítására a XX. század eleji tudományos életből hoz példákat. A tudomány nagy lendülettel fejlődött ezekben az években, hiszen a tudósok nyitottak voltak az új gondolatok előtt, és vágytak arra, hogy a régi igazságokat próbára tegyék.

Werner Heisenberg új módon jellemezte az elektront. Valóban atomi részecske, mondta, de olyan, hogy korlátozott az információ, amit megtudhatunk róla. Például meg lehet határozni, hogy egy adott pillanatban pontosan hol van, de nem lehet ehhez a helyzetéhez sebességet vagy irányt is rendelni. Vagy fordítva, ha meghatározzuk a pillanatnyi sebességét, akkor nem tudjuk pontosan megadni az adott pillanatbeli helyzetét. Ez meglehetősen elnagyolt jellemzésnek hangzik, de Heisenberg tovább pontosított: a hely és a sebesség együttes meghatározásában törvényszerűen megjelenik egy bizonytalanság. Ez a mérési bizonytalanság az elektron természetéből fakad, melyen a mérési módszerek tökéletesedése sem fog változtatni. Az elektron sebessége és a helyzete tehát úgy függ össze, ahogy azt a kvantum „toleranciája” megengedi. A kvantumelmélet megalkotása a világ egyik legnagyobb tudományos eredménye.

Heisenberg „a bizonytalansági reláció” nevet adta elméletének. A bizonytalanság mindennapjainknak is egyik alapvető jelensége. Tudjuk, hogy nem várhatjuk el a világtól, hogy egzakt legyen. Ha egy tárgynak (pl. egy ismerős arcnak) mindig pontosan ugyanolyannak kellene lennie, hogy felismerhessük, már másnap nem ismernénk fel. Azért ismerjük fel egy tárgyban az azonost, mert majdnem olyan, mint volt. Sohasem pontosan olyan, hanem egy tűréshatáron belüli - tolerált - változásaival olyan, mint volt. A felismerés során ítéletünk eltűri a bizonytalansági tényezőket. Heisenberg elve tehát azt mondja ki, hogy nincs olyan esemény, még atomi szinten lejátszódó esemény sem, amely teljes bizonyossággal írható le, azaz semmi nem írható le tolerancia nélkül, semmi nem írható le a tolerancia teljes mellőzésével...

A bizonytalansági reláció elnevezés azonban talán nem túl szerencsés. Nem bizonytalanok vagyunk - a tudomány világában vagy a tudomány keretein kívül -, inkább azt mondhatnánk, hogy a tudásunk bizonyos tűréshatárok között, bizonyos toleranciával érvényes. A „tolerancia elvének” kellene tehát neveznünk. Ezt az elnevezést kétféle értelemben is javaslom. Nézzük először a tudománnyal kapcsolatos jelentését. A tudomány lépésről lépésre fejlődik, és ez az ember felemelkedésének legsikeresebb mutatója. A tudomány ugyanis megértette, hogy az ember és természet, illetve az ember és ember közötti információcserére csak bizonyos toleranciával kerülhet sor. Második jelentésében a szót határozottan a való világra vonatkoztatom. Az emberek minden tudást, minden információt csak a tolerancia szellemében tudnak egymásnak átadni. És ez a tudományban, az irodalomban, a vallásban, a politikában, de még a dogmák világában is így van.²³

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi a bizonyosság, és miért törekednek rá az emberek? A bizonyosság ellentéte-e a toleranciának? Vagy csak egy „kényelmes mítosz” a bizonyosság? Ha igen, a tolerancia kényelmetlen? Készítsd el a tolerancia és az abszolút bizonyosság munkadefinícióját!

Néhány emberben ellenérzést szülnék a tolerálni, tolerancia szavak. Jelentésükben ugyanis ott van az „eltűrni, elviselni”.

Szerintük sokkal többre van szükség, mint egymás elviselésére. Egyetértesz ezzel? Mi lehet a tolerancián túl?

Hogyan élnek/élhetnének alapvetően eltérő nézetű emberek együtt? Mondj példákat!

Hogyan lehetne egy olyan társadalmat felépíteni, amely tiszteli a különbségeket? Amely mindenki számára megfelelő lehetőségeket biztosít? Milyen szerepe lenne a szabályoknak egy ilyen társadalom működésében? Milyen kompromisszumokra kényszerülne ebben a társadalomban az egyes ember?

Egyetértesz-e Bronowski professzorral abban, hogy tolerancia nélkül az emberiségnek nincs jövője? Jegyezd fel a válaszodat a naplódba!

*Dőlt betűvel szedtük a magyar kiadás számára íródott vagy válogatott olvasmányok címét.

1 Tannen, Deborah: *Előszó*, In: *You Just Don't Understand*. (Az ember egyszerűen nem érti.) Morrow, 1990.

2 Tashlin Frank: *The Bear That Wasn't*. (A Medve, aki nem volt az) Dover Publications, 1962. © A Frank Tashlin Trust örökösei engedélyével közölve.

3 Tannen: i. m.

4 Lewinton, Richard et al: *Not in Our Genes*. (Nincs a génjeinkben.) Pantheon, 1990. 127.

5 Johnson, Allan G.: *Human Arrangements*. (Emberi ügyek.) Harcourt Brace, 1986. 353.

6 Lewinton: i. m. 121.

7 Lewinton: i. m. 126.

8 Shalen, Eva In: Kadish, Jonah: *A Discussion with Elie Wiesel: Facing History Students Confront Hatred and Violence*. (Beszélgetés Elie Wiesellel: A Facing History diákjai a gyűlölet és az erőszak ellen.) Facing History and Ourselves, 1993.

9 Runes, Dagobert D.: *The Jews and the Cross*. (A zsidó és a kereszt.) Citadel Press, 1966. 30.

10 Heron, Ann (szerk.): *One Teenager in Ten: Writings by Gay and Lesbian Youth*. (Tíz az egyből. Homoszexuális és leszbikus fiatalok írásaiból.) Alyson Publications, 1983.

11 Simons, Howard: *Jewish Times: Voices of the American Jewish Experience*. (Az amerikai zsidó lét tapasztalatai.) Houghton Mifflin, 1988. 239-40.

12 Schoenberger, Chana: *Getting to Know about You and Me*. (Ismerkedés veled és velem.) Newsweek, 1993. szept. 20.

13 Minow, Martha: *Making All the Difference*. (Micsoda különbség.) Cornell University Press, 1990.

14 Wistrich, Robert: *Antisemitism: The Longest Hatred*. (Antiszemitizmus. A legrégebbi gyűlölet. Pantheon, 1991. 7.

15 Nyíri Tamás: *Előszó helyett*, In: Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*. Budapest, 1986. 10.

16 Stendhal, Krister: *„Can Christianity Shed Its Antijudaism?”* (Meg tud a kereszténység szabadulni az antijudaizmusától?) Brandeis Review, Spring, 1992. 26.

17 Nyíri Tamás: i. m.

18 Eban, Abba: *Heritage: Civilization and the Jews*. (Örökség: A civilizáció és a zsidók.) Summit Books, 1984. 160.

19 Wistrich: i. m. 39.

20 Wistrich: i. m. 39-40.

21 Hay, Malcolm: *Thy Brother's Blood: The Roots of Antisemitism*. (Testvéred vére: Az antiszemitizmus gyökerei.) Hart Publishing Co., 1975. 3.

22 West, Cornel: *Races Matters*. (Faji kérdések.)

23 Bronowski: *The Ascent of Man*. (Az ember felemelkedése.) © J. Bronowski, 1973. A BBC Books engedélyével közölve.

MÁSODIK FEJEZET

Mi és ők

A demokrácia inkább folyamat, mint állapot.
Könnyen elveszíthető, és teljesen soha el nem érhető.
Lényege az állandó küzdelem.

Áttekintés

Az Első fejezet azzal foglalkozott, hogy mi határozza meg a társadalom szemében az egyén, az egyes ember identitását. Arról is szó esett, hogy ezeknek a tényezőknek egyikét-másikat miként használják fel arra, hogy egy-egy csoportból valakit kirekesszenek. A Második fejezet azt vizsgálja, milyen tényezők teremtik meg egy nemzet identitását. Ennek meghatározása óriási fontosságú, hiszen azt jelzi többek között, kié a hatalom egy országban. A nemzet identitása azt is körülhatárolja, hogy kik tartoznak a „kötelezettségi körébe”, mely - Helen Fein meghatározása szerint - „azokat az egyéneket és csoportokat jelenti, melyek iránt a nemzet kötelezettségeket vállal, melyekre szabályok vonatkoznak, és akiknek a sérelmeit orvosolni kell”.¹ A világtörténelem során többnyire a születés határozta meg, hogy ki tartozott egy adott „kötelezettségi kör”-be, s ki nem. Mint Jacob Bronowski kifejtette, „...az én és a többiek közötti különbségtétel már az ősi vadászó közösségekben is fellelhető volt, ahol az élelem megszerzéséért folytatott verseny demarkációs vonalat húzott az emberek csoportjai közé, s ez tovább hagyományozódott a következő korokra is. Történelmi szempontból ez a különbségtétel meghatározó kategóriává vált; azt jelzi, valaki más mennyire hasonlít vagy nem hasonlít hozzánk, s e kategorizálás alapján az emberek -jelképesen - megszervezhetik, feloszthatják világukat, strukturálhatják a valóságot.”²

Ebben a fejezetben e címek és kategóriák erejéről lesz szó. Martba Minow jogász mutatott rá, hogy „amikor egy dologról megállapítjuk, hogy olyan, mint a többi, nem egyszerűen osztályozzuk a világot; a kategorizálásnak következményei vannak, s az adott jelentésnek megfelelő álláspontra helyezkedünk. Amikor egy dologról megállapítjuk, hogy nem olyan, mint a többi, a világot felosztjuk, az elnevezéssel kizárunk, esetleg hátrányosan megkülönböztetünk valamit.”³

A fejezet olvasmányai végigkísérik azt a folyamatot, melynek során az Egyesült Államok, Franciaország és Németország felosztották a világot, és átrendezték a XVIII-XIX. századi helyzetet. A fejezet bemutatja, hogyan vezetett mindez az első világháborúhoz. Szó esik arról is, mit jelentett az „ők” kategóriájába kerülni. Megtörték „őket” - vagy inkább „ezeket” -, a másságot? Kizsákmányolták őket, vagy féltek tőlük? Milyen körülmények között válhattak „ők” a nemzet teljes jogú tagjaivá? Vagy hogyan lettek számkivetettek, azaz a „mi” kötelezettségi körén kívül eső polgárok? Milyen lehetőségeik voltak a helyzetük megváltoztatására vagy megvédésére?

Többféle ideológia próbált választ adni ezekre a kérdésekre. Egyikük a nacionalizmus volt. „A nacionalizmus - írja Theodore Ábel szociológus - lehet pozitív érzés, büszkeség a nemzet teljesítményére, hatalmi helyzetére, a dicső nemzeti történelem alakjaira, intézményeire és a nemzeti hagyományokra.”⁴ A másik ideológiai áramlat nem a kulturális különbségeket, hanem a hasonlóságokat hangsúlyozta. Legékebben szóló példája az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776. július 4.), mely kimondja: „Vitathatatlanoknak és nyilvánvalóknak tartjuk a következő igazságokat: Minden ember egyenlőnek születik. A Teremtő elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel őket, ezek között elsősorban szerepel az élet, a szabadság és a boldogság joga; e jogok biztosítására az emberek kormányokat állítottak fel, amelyeknek jogos hatalma a kormányzottak beleegyezéséből származik.”⁵

Ezek az ideológiai áramlatok óriási hatással voltak az emberekre világszerte. Ám szélsőséges helyzetekben mindkét felfogással vissza is éltek. „A nacionalizmus majdnem mindig etnocentrizmust is jelent - figyelmeztet Ábel -, azaz egy nemzet más nemzetek feletti felsőbbrendűségi érzését. Ez a nacionalizmust sovinizmussá változtathatja, mely egy nemzet felsőbbrendűségét kisajátítja, és az összes többi nemzetet ellenségnek tekinti.”⁶ A XIX. század során a fajokról alkotott hamis felfogás tápot adott az etnocentrizmusnak és a sovinizmusnak. De a demokratikus eszméket is el lehet torzítani.

Európa - Vukovar, 1993

Az egyenlőség szellemében az emberek egy része gyanakvással tekintett a másságra, illetve a különbségek alapján kétségbe vonta mások emberi mivoltát.

A későbbiekhez hasonlóan ez a fejezet is eredeti forrásokat használ, hogy egy történelmi korszak segítségével megvilágítsa bizonyos eszmék, felfogások és nézetek tartalmát. „Ezek a források - írja Bronowski - segítenek abban, hogy következtetéseket vonjunk le abból, amit látunk arra, amit nem látunk, illetve segítenek abban, hogy felismerjük önmagunkat a múltunkban, a jelenhez vezető út lépéseiben.”

1. OLVASMÁNY

Az első találkozások

Ha két ember először találkozik, jól szemügyre veszik egymást, főleg a különbségeket vizsgálják. Martha Minow arra figyelmeztet, hogy a különbségekre figyelésből „következik a kérdés: mitől különbözik? Én nem különbözöm jobban tőled, mint te tőlem. Egy alacsony ember csak egy magashoz viszonyítva, egy spanyol anyanyelvű ember csak egy angolhoz viszonyítva »különbözik«. A viszonyítási szempont megnevezéséről gyakran elfeledkezünk.”⁷ A viszonyítási szempont megnevezését az mellőzheti, akinek hatalma van ahhoz, hogy a megkülönböztető címkeket alkalmazza.

Az európaiak és a bennszülött amerikaiak első találkozásairól szóló feljegyzések alátámasztják Minow megfigyelését. Peter N. Carroll és David W. Noble történészek első kézből szerezték a következő leírást:

Egy szokványos őszi nap reggelén a Karibi-szigetek arawak indiánjai furcsa formájú vitorlásokat fedeztek fel a horizonton, sokkal nagyobbakat, mint az ő kivájt kenuik. Ahogy ezek a hajók közeledtek, láthatóvá váltak rajtuk világos bőrű emberek, akik hevesen gesztikuláltak. Az arawak fiúk először csak figyelték a hajókat, majd közülük a bátrabbak a különös hajók felé kezdtek úszni.

Az idegenek piros sapkákat, üveggyöngyöket és más furcsa apróságokat kínáltak az arawakoknak. Cserébe az indiánok papagájokat, pamutcsomókat, nyilakat és más cikkeket adtak nekik.

Aztán az idegenek kardokat húztak elő, amit a tudatlan indiánok a pengénél fogtak meg, és megvágták magukat. Ez jelképes eseménynek tekinthető: véletlenül történő vérontás. Az arawakok és az idegenek a világot ellenkező szemszögből látták, s mindkettőjüket elkápráztatta, hogy a másik nem volt ilyen vagy olyan.

A bennszülött amerikaiak és az európaiak ilyesféle találkozása egyre szaporodott, amint mind több vállalkozó szellemű európai követte az első felfedező hajóit az Atlanti-óceánon át. S függetlenül attól, hogy az európaiak spanyolok, angolok, franciák vagy portugálok, vagy hogy a bennszülöttek arawakok, juroki, irokéz vagy azték indiánok voltak, az első találkozások többnyire ugyanazt jelentették: két kultúra nézett egymással farkasszemet, s mindkét fél megütközött a másik másságán.⁸

Az arawakok szemszögéből az újonnan jöttek más nyelvet beszéltek, másként öltözködtek, más volt a bőrük színe, nem csoda, ha kételkedtek abban, hogy ők is emberi lények. Kolumbusz azt írta első amerikai útja után, hogy „az indiánok komolyan azt hiszik, hogy én ezekkel a hajókkal és emberekkel az égből szálltam alá”. Más bennszülöttek is hasonlóképpen vélekedtek az európaiakról.

Kolumbusznak és az európaiaknak is voltak téves képzeik. Például azt hitték, hogy a bennszülött amerikaiak „indiánok”.

Carroll és Noble írja: „Ez a hitük Kolumbusz alapvető tévedésében - melyre ő sosem jött rá - gyökerezett, hogy ha nyugat felé hajózik, eléri az Indiákat, mely utazásának elsődleges célja volt. Kolumbusz számára szó szerint felfoghatatlan lett volna, hogy addig ismeretlen földrészt fedezett fel. Mint európai kortársai, ő is szilárdan hitt az emberi tudás tökéletességében.

Következésképpen amit látott, azt belefoglalta meglévő világképébe, és így lettek a bennszülött amerikaiak - az európaiak teljes megelégedésére - egyszerűen indiaiak, indiánok.”⁹ Az „indiánok” leírásakor az európaiak nem azt hangsúlyozták, hogy milyenek az indiánok, hanem azt, hogy milyenek nem. Majd azt vették számba, hogy az őslakosoknak mijük nem volt. Például Amerigo Vespucci, akiről a kontinenst elnevezték, megjegyezte, hogy az indiánok sem nem muzulmánok, sem nem zsidók. Azt is hozzátette, hogy „rosszabbak, mint a pogányok, ugyanis nem láttuk, hogy áldozatot mutattak volna be, vagy lett volna olyan házuk, ahol imádkoztak”. John Winthrop angol úriember, aki létrehozta a Massachusetts Bay Colonyt, azzal indokolta jogát az indiánok földjéhez, hogy azok „nem kerítik be a földjeiket, nincs állandó lakóhelyük vagy szelídített marhájuk”.

Minden európai a maga előző tapasztalatai alapján kategorizálta a bennszülött amerikaiakat másikként. Az első angol telepések abban az időben érkeztek Amerikába, amikor Írország gyarmatosítása is folyt. Nem csoda tehát - mutat rá Rónáid Takaki történész -, hogy az angolok kivetítették az ismerőst az

ismeretlenre, az írekről alkotott képüket Amerika bennszülöttjeire. Virginiában „vadnak és elmaradottnak találták a bennszülötteket, de nem adták fel a reményt, hogy fajuk és származásuk ellenére civilizálhatók. Pogány mivoltuk nem tűnt megmásíthatatlanul összefonódottnak sajátos fizikai megjelenésükkel, például a bőrszínükkel.”¹⁰ New Englandben más volt a nézet. Jóllehet az első felfedezők több bennszülött csoportról feljegyezték, hogy földműveléssel foglalkoznak, az angol gyarmatosítók nem így látták. Azt állították, hogy az indiánok lusták, s inkább éheznek, mint hogy dolgozzanak. „Mint a rókák vagy más vadak, az indiánok nem csinálnak mást, csak a fűben rohangásznak.” Az újonnan érkezettek szemében a bennszülött amerikaiak nemcsak „elmaradottak”, hanem veszélyesek is voltak. Takiki írja: „Azokat a tulajdonságokat testesítették meg, melyekkel a gyarmatosítók - saját maguk szerint - nem rendelkeztek, s - ami még fontosabb - amilyenekké nem is szabad válniuk. Mivel a civilizációtól távol, a vadonban éltek, a gyarmatosítók az indiánokra vonatkozó negatív megállapításaikban fogalmazták meg azt az erkölcsi kódexet, mely szerint élni kívántak. S ezzel dehumanizálták a bennszülött amerikaiakat.

»Indiáná válni« egyre inkább azt jelentette, hogy a Sátánt szolgálni. Az indiáná válás a civilizáció levetkőzését, az elvadulást jelentette. Végeredményben az angolok valóban úgy vélték, hogy az indiánok civilizáción kívüli emberek.”¹²

Ezek a vélemények legalább részben a vallásos meggyőződésben gyökereztek. A spanyol hódítókról írva Carroll és Noble rámutat: „... az európaiak Kolumbusz idejében a kereszténységet, tehát a maguk vallását tekintették a teremtés legtisztább hitének. Ezt az etnocentrikus meggyőződést erősítette a római katolikus egyház univerzális, azaz világközösséget építő eszmerendszere. Ez az univerzalizmus zárta ki a muzulmánokat a világközösségből, ezért viseltek évszázadokig vallási

háborúkat a »hitetlenek« ellen, és ezért tekintették a zsidókat kívülállóknak az európai társadalmakban. A római katolikus egyház úgy vélte, hogy a nem hívőket vagy meg kell téríteni az egyetlen igaz hit számára, vagy ki kell irtani, esetleg rabságba kell vetni őket. Ez a vallásos meggyőződés alakította ki az európaiaknak az afrikaiakhoz és a bennszülött amerikaiakhoz fűződő viszonyát.¹³ Ez a hozzáállás nemcsak a katolikusokat, hanem a protestánsokat is jellemezte.

A bennszülött amerikaiak és az európaiak kapcsolatát erőteljesen befolyásolta az is, hogy az európai nemzetek között elkezdődött a harc a gazdagságért és a hatalomért. Miközben az európaiak az amerikai kontinens egyre nagyobb részét hódították meg, bennszülöttek millióit ölték meg, vetették rabságba, vagy szorították a földrész belseje felé.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Carroll és Noble azt írta Kolumbuszról: „Mint európai kortársai, ő is szilárdan hitt az emberi tudás tökéletességében. Következésképpen amit látott, azt belefoglalta meglévő világképébe.” Végül is hogyan befolyásolta Kolumbusz utazása ezt a világképet? Hisznek ebben a világképben az emberek még ma is?

Kai Erikson szociológus szerint „valaki identitását, legyen szó egyénről vagy csoportról, úgy a legkönnyebb meghatározni, hogy felsoroljuk, az illető mi nem vagy milyen nem”.¹⁴ Mi a hatása az ilyen negatív identitásnak, azaz azoknak a megállapításoknak, melyek szerint valaki nem ilyen vagy nem olyan? Hogyan működött ez a bennszülött amerikaiaknál? Az európaiaknál? Hallottál már saját magaddal kapcsolatban olyan meghatározást, amelynek az volt a lényege, milyen nem vagy? Ha igen, befolyásolta-e ez a magadról alkotott képedet? Mit gondolsz, miért a különbségekre és nem a hasonlóságokra koncentrálnak az emberek, amikor először találkoznak? Bátorítja-e ez a szokás a mítoszok és félreértések továbbélését?

Készítsd el a vadember és a pogány szavak munkadefinícióját! Mindkét szóban benne van az, hogy „ők” alacsonyabb rangúnak tekintett emberek, következésképpen fenyegetést jelentenek. Alex Bein szerint, ha meg akarjuk érteni az antijudaizmust, meg kell vizsgálnunk a zsidógyűlölet szókészletét. Alkalmazható-e ez a javaslata a bennszülött amerikaiakat elutasító jelenségre is? Hogyan befolyásolja a nyelv egy csoportnak a másik iránti toleranciáját? Hogyan vezethet a nyelv a dehumanizáláshoz? Carroll és Noble azt írta, hogy Kolumbusz korának Európájában „a kereszténységet, tehát a maguk vallását tekintették a teremtés legtisztább hitének”. Miért tartják ezt a nézetet a történészek etnocentrikusnak?

Egy fiatal bennszülött amerikai a következőket mondta egy interjúban: „Képzeld el, milyen lehet amerikai indiánok leszármazottjaként felnőni, tudni, hogy milyen különböző törzsek vére folyik az ereidben... Képzeld el, milyen úgy felnőni, hogy tudod, egy olyan kultúrát képviselsz, amelyik itt született, jóval azelőtt, hogy a fehér ember »felfedezte«. S próbáld elképzelni, milyen egy olyan kultúrához tartozónak vallani magad, amelyikről a társadalom nagy része azt vallja, hogy az nincs is. Képzeld el, hogy rendszeresen megpróbálnak meggyőzni, hogy te nem is vagy indián. Képzeld csak el.”¹⁵ Mit árul el ez a részlet a címkézés hatalmáról? Mennyiben hasonlít ez a gondolatmenet A Medve, aki nem volt az történetéhez? Miben egyedi ez a történet?

2. OLVASMÁNY

Rabszolgaság és szabadság

Az amerikai kontinens egyes részein az európaiak rabszolgasorba vetették a bennszülött lakosságot, segítségükkel aknázták ki a területek gazdagságát és növelték hatalmukat. A kontinens többi részén - például a mai Egyesült Államok területén - az indiánok rabszolgasága meglehetősen ritka volt, több ok miatt is. Az indiánok tömegesen haltak meg az európaiak által akaratlanul behurcolt betegségekben. A túlélők pedig elszántan harcoltak a szabadságukért. A harcokban elfogott indiánok közül sem sok maradt rabságban. Jól ismerték a vidéket, tudták, hol találhatóak búvóhelyek.

Az egyre növekvő munkaerőigényt az angolok először „szegődtetett szolgákkal” próbálták kielégíteni, olyan férfiakkal és nőkkel, akik négytől hét évig terjedő munkaszerződést kötöttek uraikkal. Kevés jött közülük önként Amerikába. Takaki így ír erről:

A szolgák egy része az ír „szolgakereskedelem” áldozata volt. Írországból különös szigorúsággal alkalmazták az angol szegénnytörvényeket, melyek szerint büntetésként kényszermunkára lehetett ítélni a csavargókat és a naplopókat. Ezt kihasználva rengeteg fiatal ír férfit és nőt fogtak el, s küldtek Amerikába, hogy a gyarmatok munkaerőhiányát javítsanak. Egyikük, egy John King nevezetű férfi elmondta, hogyan rabolták el őt és társait: „Egy éjjel az ágyban törtek rá az angol katonák”, és „minden tiltakozása ellenére” feltették egy hajóra. Az ír rabokat másnap reggel a „sírás és a kiabálás” ellenére Amerikába vitték.¹⁶

Az 1600-as évek elején az angolok már nemcsak Angliából és Írországból importálták a „szolgákat”, hanem Afrikából is. Eleinte ekként is bántak velük, de a század közepétől az afrikaiakat életfogytiglani szolgáknak, sőt tulajdonnak kezdték tekinteni. A rabszolgaság nem volt új intézmény egyik kontinensen sem. Orlando Patterson szociológus szerint létezett „a történelem kezdetétől a XX. századig, a legprimitívebb és a legcivilizáltabb társadalmakban is. Nincs a világnak egyetlen olyan zuga, melyen valaha ne lett volna rabszolgaság. Nincs egy olyan nép, melynek ősei ne lettek volna rabszolgák vagy rabszolgatartók.”¹⁷ Patterson szerint a rabszolgaság egyike azoknak a helyzeteknek, amikor egy ember hatalmat gyakorol a

másik felett. A szociológus három fontos különbségre hívja fel a figyelmet. Először: a rabszolgák soha nem rendelkeztek hatalommal. Másodsor: társadalmi szempontból nem számítottak embereknek, azaz mindig kívülállóknak tekintették őket, akiknek nincsenek társadalmi kapcsolatai másokkal. Kívül estek mindenféle kötelezettségi körön, vagyis azoknak a körén, „akik iránt kötelezettségekkel tartozunk, akikre szabályok vonatkoznak, akiknek bántódását a közösségnek orvosolnia kell”. Továbbá: az újonnan megszerzett rabszolgákat minden társadalom igyekezett izolálni. Többnyire meghatározott öltözéket kellett viselniük, vagy bizonyos módon vágták le a hajukat. Sok esetben tetoválással vagy a bőrbre égetett ábrával jelölték meg őket. Saját nevüket, nyelvüket, szokásaikat vagy hitüket többnyire nem tarthatták meg. Az Egyesült Államokban - Winthrop D. Jordán történész szerint - a rabszolgák hatalomnélkülisége és szociális elszigeteltsége vezetett ahhoz, hogy a „mi” a fehéreket, az angolokat, a szabadokat, az „ők” pedig a feketéket, a pogányokat, a rabszolgákat jelentette.¹⁸ Patterson kifejti, hogy ez az attitűd hogyan befolyásolta a rabszolgák identitástudatát és önbecsülését:

A rabszolgának is van múltja, ez biztos. De a múlt nem egyenlő az örökséggel. Mindennek van története, még a botoknak vagy a köveknek is. A rabszolgák abban különböztek a szabad emberektől, hogy nem folytathatták életükkel őseik hagyományait, nem magyarázhatták meg a számukra adott társadalmi valóságot az őseiktől származó tudással, s többé nem szőhettek bele a jelen tapasztalatait közösségük kollektív emlékezetébe. Nem kétséges, hogy megpróbálták visszanyúlni a múltjukba, hogy a jelenükkel összekössék. De ehhez, másoktól eltérően, át kellett törniük azon a vasfüggönyön, melyet a tulajdonosuk s az ő közössége, az ő törvényei, rendőrei, felügyelői és öröksége jelentett. 19

A rabszolgaságnak még egy sajátossága van. A rabszolgákat mindig megvetették. Frederick Douglass rabszolga volt és abolícionista (a rabszolgaság eltörléséért harcolók így nevezték magukat - A szerk.). Nagyon jól megragadta a megvetettség és a hatalomnélküliség összefüggéseit, amikor arról számolt be, hogyan próbálta az ura betörni. Amikor végül szembeszegült tulajdonosával, Douglass visszaszerezte saját ember voltának érzését „... Előtte semmi se voltam, akkor ember lettem. Hatalom és erő nélkül az ember az emberi méltóságát is elveszíti. Az emberi természet olyan, hogy nem tudja a tehetetlen embert tisztelni, legfeljebb sajnálni, de azt sem sokáig, ha nem mutat fel erőt.” Patterson az ellenállás jelentőségére hívja fel a figyelmet:

A rabszolga számtalan módon ellenállt, melyek közül csak egy, a lázadás volt nyílt. A helyzete ellenére azon igyekezett, hogy rendszerességet és kiszámíthatóságot vigyen az életébe. Rokonsági kapcsolatai törvénytelennek számítottak, de annál fontosabbak voltak számára. Az általános megvetés ellenére táplálta magában a méltóságérzetet. Formális elszigeteltsége miatt még érzékenyebb lett a közvetlen környezete eseményeire. A rabszolga anya felfokozott szeretetet tanúsított gyermeke iránt minden rabszolgatartó korban. A rabszolgák élni vágyása és szolidaritása mindenütt elképesztette a rabtartókat, s bárhogy is tagadták, minden kor rabszolgája megőrizte alapvető emberi méltóságát. 20

„A szabadságért folytatott harc olyan vágyakat kényszerített a rabszolgára, amit senki más nem érezhetett át olyan mélyen: a felszabadítás, az el-nem-idegenedés, a társadalmi szempontból nem-számítás tagadását és a veleszületett emberi méltóság elismertetésének vágyát” - foglalja össze Patterson, s hozzáteszi: „És így született meg a szabadság a földön. A rabszolgaság előtt az emberek fel sem tudták volna fogni azt az eszmét, amit ma szabadságnak nevezünk. A premodern, nem rabszolgatartó társadalmakban az emberek nem tudták volna az elnyomás megszüntetését eszménynek tekinteni.”

Az Amerikai Egyesült Államok megalakulása után az amerikaiak szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy ki legyen az amerikai politikai nemzet tagja és ki ne. A Függetlenségi Nyilatkozatban Thomas Jefferson lefektette az alapelvet: „Minden ember szabadnak és egyenlőnek született.” Ennek azonban ellentmondott, hogy a rabszolgákat megfosztották személyi szabadságuktól, és más csoportokkal együtt kizárták őket a polgárjogokból is.

A feketék a Függetlenségi Nyilatkozatra hivatkozva követelték mind a rabszolgaság eltörlését, mind a polgári jogokat. Néhány államban el is törölték a rabszolgaságot, politikai jogokat azonban ott sem kaptak a feketék. A problémát két körülmény is súlyosította. Egyfelől az, hogy az 1790-es félmillióról 1860-ra több mint négymillióra nőtt a rabszolgák száma, másfelől egyre több amerikai tartotta az intézményt nem csupán szegényes és minél előbb megszüntetendő szükségmegoldásnak, viszont egyre kevesebb vélte az amerikai gazdaság szükséges és elfogadható részének. A rabszolgaság intézményének védelme végül tizenegy déli államot az unió elhagyására késztetett. Polgárháború tört ki a déli és az unióban maradt északi államok között, s a rabszolgaságot végül a polgárháború vége után, 1865-ben törölték el.

A politikai jogokból más csoportok is kiszorultak. Néhány államban csak keresztények szavazhattak és viselhettek hivatalt. A szavazójogot mindenütt - a liberális felfogásnak megfelelően - meghatározott vagyonhoz kötötték. Ugyancsak mindenütt kiszorultak a politikai jogokból a nők is.

A szabadságért folytatott harc olyan vágyakat kényszerített a rabszolgára, amit senki más nem érezhetett át olyan mélyen: a felszabadítás, az el-nem-idegenedés, a társadalmi szempontból nem-számítás tagadását és a veleszületett emberi méltóság elismertetésének vágyát.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan határozza meg Patterson a rabszolgaságot és a szabadságot? Írd le ezek munkadefinícióit a naplódba! Hogyan viszonyul a kettő egymáshoz? Mi az összefüggés a rabszolgaság és a hatalom között? Hogyan különbözik a rabszolgaság más, hatalomra épülő emberi viszonyoktól? Mennyire fontosak ezek a különbségek?

Ki a „társadalmi szempontból nem számító” ember? Az 1900-as évek közepén Ralph Ellison „láthatatlan ember”-nek nevezte magát és afroamerikai társait. Mit gondolsz, mit jelent ez? Hogyan köthető össze ennek tartalma Patterson kifejezésével?

Hogyan magyarázzák meg Patterson rabszolgaságról vallott nézetei azt, hogy kevés bennszülött amerikai vált rabszolgává?

Hogyan magyarázzák meg, hogy a fehér „szegődtetett szolgák” sem lettek azok?

James F. Gilligan azt mondta, hogy még nem fordult elő olyan súlyos erőszakos cselekedet, melynek „mozgatórugója ne a megszégyenülés, megaláztatás, a tiszteletlenség vagy a gúny lett volna, s amely ne azt célozta volna, hogy megelőzze vagy megtorolja a felsorolt esetek miatt bekövetkezett méltóságvesztést, lett legyen bármilyen súlyos büntetés - akár a halál - az erőszakos cselekmény következménye”. Hogyan kapcsolható össze ez a megállapítás a rabszolgaság sajátosságaival? Keress példákat irodalmi és filmélményeiből rabszolgák ellenállására, szabotázsára! Látsz összefüggést az erőszak és a sértett méltóság között?

Miben különbözne és miben hasonlítana egy rabszolga identitásábrája egy szabad emberéhez?

Orlando Patterson azt írja, hogy a rabszolgák és az elnyomott népek „álarcot viselnek”, amikor elnyomóikkal érintkeznek. Milyen álarcokról lehet szó? Miért viselik őket? Ismersz olyan valakit, aki ma -jelképesen - maszkot visel? Ha igen, mit gondolsz, miért teszi?

A paradoxon olyan igaz állítás, mely látszólagos ellentmondást rejt. Miért paradoxon a következő megállapítás: „Az első, a szabadságért harcoló férfiak és nők, akik önmagukra a szó valódi értelmében mint szabadokra gondolhattak, tulajdonképpen a felszabadított rabszolgák voltak.”

Mi lehet a magyarázata, hogy a rabszolgák majdnem minden esetben kívülállók voltak, azaz olyan emberek, akiknek származása, vallása vagy nemzetisége eltért a rabszogatartóktól?

Keress példákat a rabszolgaságra a világ különböző kontinensein! Kik lettek rabszolgák? Kik vetették őket rabszolgaságba?

Hogyan bántak velük? Minek tekintették a rabszolgákat uraik? Hogyan gondoltak önmagukra a rabszolgák?

A Rassz és rabszolgaság a Közel-Keleten című könyvében Bernard Lewis rámutat arra, hogy a rabszolgaság intézményét „elfogadta és alkalmazta a judaizmus, a kereszténység, az iszlám és a többi világvallás is”. Vajon miért terjedt el ennyire ez az intézmény? Milyen magatartásformáknak kellett megváltozniuk ahhoz, hogy a korábban a társadalom szerves részének tekintett rabszolgaságból rosszaik és elvetendő intézmény legyen?

Még nem fordult elő olyan súlyos erőszakos cselekedet, melynek „mozgatórugója ne a megszégyenülés, megaláztatás, a tiszteletlenség vagy a gúny lett volna, s amely ne azt célozta volna, hogy megelőzze vagy megtorolja a felsorolt esetek miatt bekövetkezett méltóságvesztést, lett legyen bármilyen súlyos büntetés - akár a halál - az erőszakos cselekmény következménye”.

3. OLVASMÁNY

A nemzethez tartozás Magyarországon

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea ©. Első közlés)

A Habsburg Birodalomban, amelynek Magyarország is a része volt, csak a nemeseknek voltak politikai jogaik, illetve néhány város jutott képviselőnek, persze csak akkor, ha az országgyűlést összehívta az uralkodó. Ennek a politikai rendszernek a tarthatatlansága a nemesség legjobbjai előtt a XIX. század első felére nyilvánvalóvá lett. A változtatást egyre többen sürgették azért is, mert az érvényes jogszabályok lehetetlenné tették a modern gazdaság kifejlesztését.

A társadalmi átalakítás igényével egyidejűleg egy másik fontos folyamat is elkezdődött. A Habsburg Birodalomban igen sok nép és sokféle vallás élt együtt. A birodalomban élő népek a XVIII. század végén és a XIX. század elején kezdtek önálló voltukra ráébredni. Magyarország helyzete külön is érdekes volt ebből a szempontból, hiszen a soknemzetiségű birodalmon belül maga is igen kevert lakossággal bírt. Az ország lakosságának csupán valamivel kevesebb mint 40%-a volt magyar anyanyelvű. Az ország déli részén horvátok és szerbek éltek, mindkét nép már korábban is rendelkezett bizonyos fokú különállással. Északon szlovákok és rutének éltek. Erdélyben a politikai jogokból kirekesztett románok voltak sokan.

Jelentős volt a németek száma is. A nacionalizmus ebben az időszakban elsősorban a nemzeti kultúra ápolását jelentette. A magyar anyanyelvűek között ez a folyamat némileg korábban kezdődött, és talán erősebben összefonódott a birodalmon belüli függetlenség kérdésével. Megszülettek az első nyelvkönyvek, szótárak, anyanyelven alkotott irodalmi művek. Különösen fontos szerepet kapott a nemzeti történetírás. Az ekkor íródott nemzeti történelmek mindegyike már az ókortól igyekszik bemutatni nemzete dicső történetét. A dicső múlt felidézése az olvasónak lelkesedést és büszkeséget adhatott. Később azonban politikai követelések indoklásául szolgáltak ezek az elméletek: ezekkel igazolták, hogy ők voltak az adott terület régebbi lakói, így az aktuális politikai követeléseket a régi jogok helyreállításaként írták le. Ekkoriban a nemzetiségek nacionalizmusa elsősorban az

adott nemzetiség értelmiségének ügye volt. A nemzetiségek kulturális-nyelvi követelései azonban hamar eljutottak az önálló politikai jogok követeléséig.

1848-ban Európa nagy részében és a Habsburg Birodalmon belül is forradalmak törtek ki. A forradalmi hullám meggyőzte az uralkodót és a reformokat ellenző nemeseket, hogy el kell fogadniuk az évtizedek óta sürgetett társadalmi változtatásokat, például a jobbágyrendszer eltörlését és a nemesi adómentesség megszüntetését, valamint a magyar nemesség által sürgetett politikai változásokat, elsősorban a független magyar kormány és országgyűlés felállítását Pest-Budán és az Erdéllyel való egyesülést. Az 1848-as törvények az addig a születésen alapuló politikai jogokat is kiterjesztették. A kor szokásának - pontosabban a liberális eszmerendszernek - megfelelően a választójogot bizonyos vagyonhoz kötötték, a vagyoni megkötés alól kivéve az értelmiséget, egészen a községi tanítókig és lelkészekig. A választójog csak a férfiakra terjedt ki. E megszorítások ellenére Európában Svájcot leszámítva Magyarországon volt a legnagyobb a választók aránya (7-8%). A magyar forradalom vezetőit őszintén meglepte, hogy ezek a változások nem elégtettek ki mindenkit. A nemzetiségek gyűléseken fogalmazták meg követeléseiket, amelyek a nyelvhasználatól a területi autonómia követeléséig terjedtek. Ezekkel a magyar kormány tagjai nem tudtak mit kezdeni, hiszen számukra egyértelmű volt, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik, a magyar, amelynek mint egyének tagjai a nemzetiségiek is. A bécsi udvar kihasználta ezt az ellentétet. A nemzetiségeknek megígérte követeléseik teljesítését, így azok a szabadságharcban az osztrák erőket támogatták. 1849 tavaszán derült ki, hogy az ígéretek ígéretek maradnak: a bécsi udvar által kihirdetett alkotmány nem teljesítette őket. A magyarok és nemzetiségek közötti közeledés azonban idő hiányában csak jelképes maradt. Az országgyűlés 1849. július 28-án iktatta törvénybe, hogy „minden népiségnek szabad kifejlődése biztosítottatik”.

A szabadságharc bukása utáni zsarnokság nem adott teret a politikai ügyek megvitatásának, így a nemzetiségi kérdésről való vitának sem. A szabadságharc emigrációban élő vezetői viszont megpróbálták feldolgozni az élményt, hiszen a nemzetiségek szembefordulása a forradalom ügyével mély sebet ejtett bennük. A legradikálisabban Teleki László szakított a nemesi liberális felfogással. Ő már 1849-ben is azt vallotta, hogy fel kell adni a magyar hegemonia, sőt még a magyar területi egység elvét is, és konföderációvá kell alakítani az országot: „Magyarhon jövője véleményem szerint attól függ, hogy a különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentői bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, Szent István Magyarországa is.”²¹ Kossuth Lajos véleménye viszont változott a kérdésben. 1851-ben a nemzetiségeknek széles önkormányzatot javasolt, területi autonómiát azonban nem, mivel a történelmi Magyarország szétesésétől tartott. Tíz év alatt jutott el aztán a Duna-völgyi szövetség gondolatához, mely a népek szabad akaratóból szerveződne. Ehhez azonban szükség lett volna a Habsburg Birodalom felbomlására és az itt élő népek kölcsönös kompromisszumkészségére. Az első világháború után kiderült, hogy a terv megvalósulásának az utóbbi feltétel hiánya a nagyobb akadálya.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés az új politikai rendezéskor, 1867-ben került ismét előtérbe. Néhány nemzet, elsősorban a cseh, sérelmezte, hogy ekkor végül is a két legnagyobb nemzet, az osztrák és a magyar egyezett ki egymással.

Magyarországon belül pedig csupán a horvátokkal született külön kiegyezés. A nemzetiségek helyzetét 1868-ban szabályozta törvény, mely kimondta: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenlő tagja.” Az alapvető felfogás tehát nem változott. A nemzetiségek politikai követeléseit az 1848-as forradalomhoz hasonlóan meggyorsította az első világháború, amikor a területi autonómiától az önálló államok megalakításának követeléséig jutottak el.

Érdekes megvizsgálni az 1874-ben elfogadott választójogi törvényt! A választójogot ez is bizonyos vagyonhoz kötötte, ám annak nagyságát a különböző területeken eltérően állapította meg. Mégpedig úgy, hogy a nemzetiségi területeken kisebb volt az az alsó határ, amitől szavazhattak, így nyilván nagyobb arányban szavazhattak onnan, mint a magyarlakta területekről. Ugyancsak a nemzetiségek helyzetét erősítette a választási körzetek aránytalan elosztása: nemzetiségi területen ugyanis kisebb körzetek küldhették képviselőt. Ennek az volt az oka, hogy a nemzetiségi területeken a kormánypárt több szavazatot kapott, így hatalmának folyamatos biztosítása érdekében mindenféle nacionalista szólam ellenére is a nemzetiségeknek kedvező választójogi törvényt léptetett életbe. A dualizmus kori választójogi törvény egyébként az 1848-as törvényhez képest némileg szűkítette a választók számát. Nyugat-Európában a folyamat ellentétes volt, így a korszak végére jelentős különbség alakult ki a két régióban választójoggal bírók arányát tekintve.

A polgári forradalmakkal, a jogegyenlőség bevezetésével mindenütt előkerült a zsidó vallásúak jogegyenlőségének biztosítása is. Magyarországon a szabadságharc alatt a nemzetiségi törvénnyel egy időben iktatták törvénybe a zsidók polgári jogegyenlőségét. Ennek gyakorlati hatása természetesen nem volt. Az új közjogi rendezéskor, 1867-ben ismét kimondták az izraelita lakosok jogegyenlőségét. A zsidók helyzetét az 1890-es évek törvényei rendezték véglegesen: a polgári házasság bevezetésével (1894) lehetővé váltak a zsidókeresztény vegyes házasságok. A folyamatot a zsidó vallás törvényesen bevett vallássá nyilvánítása (1895) zárta le. A dualizmus korában lezajlott hatalmas -és főként nagyon gyors - gazdasági fejlődés és társadalmi átalakulás azonban új problémákat vetett fel, amelyeket ez a törvényi szabályozás nem tudott kezelni.

4. OLVASMÁNY

A cigányság Magyarországon

(Magyar kiegészítés. Zolnay János©. Első közlés)

A cigányság és a többségi társadalom együttélésének feszültségei, az ezzel kapcsolatos indulatok viszonylag új keletűek. Nyelvi, kulturális és társadalmi értelemben a cigányság is meglehetősen tagolt, a többség azonban vajmi keveset tudott a romákról. A történeti Magyarországon a romák az egyébként nemzeti, kulturális, vallási értelemben rendkívül heterogén társadalom egészén kívül éltek. A magyarországi többségi társadalomnak persze mindig volt valamilyen laza kapcsolata a romákkal. Ismereteink első komoly bázisa az 1893-ban elvégzett cigányösszeírás. Eszerint az összeírás évében 274 ezer cigány élt az akkori Magyarországon, közülük cigányul mintegy 87 ezren beszéltek, 67 ezren pedig románul. A romák legnagyobb része kovács, szegkovács, üstkészítő volt, de sokan dolgoztak vályogvetőként, tégláégetőként. Közel 10%-uk teknővajással kereste kenyerét. Kicsiny, bizonyos értelemben elit csoportot alkottak a lókupecsek. Nyelvi, kulturális és társadalmi értelemben a cigányság is meglehetősen tagolt. A 17 ezer muzsikos cigány elkülönült a roma társadalomtól. Az első összeírás követően közel nyolcvan évig kellett várni, amíg a magyar hivatalos vagy akadémikus érdeklődés ismét a cigányok felé fordult. 1971-ben Kemény István szociológus nagyszabású vizsgálata 320 ezerre becsülte a romák számát - természetesen az ország mai területén. A két vizsgálat között a magyarországi cigányok társadalmi helyzete lényegesen megváltozott. A hagyományos vándoriparos, kézműves foglalkozások iránti kereslet már a két világháború közötti időszakban csökkenni kezdett, ami fokozatosan aláásta megélhetésük hagyományos alapját. Megjelent a munkanélküliség, ami a romák számára máig a modernizáció legsúlyosabb következménye. Kemény István szerint a Horthy-korszakban a cigányok zöme már az agrártársadalom ipari proletárjaként próbálta megkeresni kenyerét mint bányász, kubikos, vasúti krampácsoló vagy éppen építőipari segédmunkás. Ebben az időszakban azonban vándoripari szolgáltatásaikra még szüksége volt a falvak népének.

Nyelvi, kulturális és társadalmi értelemben a cigányság is meglehetősen tagolt.

A cigányság mégis viszonylag kisszámú elitje, a muzsikosok révén „honosodott” meg a magyar köztudatban. A „kávéházi cigányzene” - ami persze meglehetősen távol áll a valódi cigány folklórtól - Kelet-Közép-Európában egyedülálló társadalmi szereppel ruházta fel a magyar cigány muzsikust. Pernye András zenetudós rámutatott, hogy itt is valami hasonlóról van szó, mint az északamerikai dzsessz esetében: a „jövevények” - Amerikában az afrikai eredetű feketék - saját zenei anyanyelvüket a többség megkívánta zenei világra alkalmazzák. Idehaza - képletesen szólva - a bor mellett sírva vigadó dzsentri „rendeli” a zenét, a cigány vonója pedig azt játssza, amit ő hallani akar. De a múlt századi irodalmi és nemzeti köztudat súlyosabb szerepet is osztott a muzsikusra, a romantika korában kialakult cigány figura végletes pillanatban a magyarság önarcképe. „Véred forrjon, mint az örvény árja, / Rendüljön meg a velő agyadban, / Szemed égjen, mint az üstökös láng, / Hürod zengjen vésznel szilajabban”: csak Vörösmarty A vén cigánya képes megszólaltatni a mondhatatlant, hogy „Isten sírja reszket a szent honban”. Gárdonyi várvédő cigánya valóságos társadalmi parabola. Megmenti a várat, de azért a harcban nem vesz részt -nem része a közösségnek. Egyszerre számkivetett pária és az égi machináció eszköze. A cigány intésre lép elő, hogy honnan, azt nem tudjuk. Ha ideje lejár, távozik, mondhatnánk kívül kerül a társadalmi tudaton. Kicsit félelmetes, kicsit vonzó figura. Az archaikusnak gondolt cigánytábor titkos elvagyódások helye: kötelékek nélküli, időnként zabolátlan érzelmek otthona, de a „valóságos” otthonoktól olyannyira távol eső, mesebeli világ, hogy nem veszélyezteti annak szigorú rendjét.

A romák kollektív emlékezete sokáig őrizte ugyan a Mária Terézia-féle „civilizációs kísérlet” sokkját - az uralkodónő rendeletére úgy igyekeztek felemelni a cigányokat, hogy erőszakosan elvették és magyar családoknak adták gyerekeiket -, de a cigányság jelenléte komoly társadalmi feszültséget hosszú ideig nem jelentett. Kársai László tanulmánya szerint 1945-ig a jogalkotás elsősorban a „kóborcigányok” regisztrálását, illetve a kóborlás visszaszorítását próbálta elérni -, kevés eredménnyel. A kiegyezéstől kezdve sorra születtek a rendeletek, amelyek büntették a csavargást, a közveszélyes munkakerülést, előírták, hogy az „illetőséggel” nem bíró személyeket valamely község kötelékébe kell utalni. Ezek mind a vándorcigányok helyhez kötését kívánták előmozdítani. Ugyanezen célból 1916-ban országos razziaát tartottak, majd később általánossá váltak a félévenkénti razziaák a romák körében. Mindhiába, a vándorcigányokat ez nem térítette el az országutaktól. Szolgáltatásaikra változatlanul szükség volt, a hatóságok pedig a lehetetlen vállalkozás helyett általában csak a megyehatáron toloncolták át az elfogott romákat. A zsidóellenes törvényeket hozó hivatalos antiszemitizmus időszakában a szélsőjobb oldali politikusok alig foglalkoztak a cigányokkal. A cigányellenesség még a leghírhedtebb nyilas politikusok világképének sem volt része, jóllehet a náci Németországban részletes nyilvántartást készítettek az ottani cigányokról. A nyilas rémuralom hónapjaiban az ország nyugati megyéiben történtek tömeges cigányellenes gyilkosságok, illetve innen deportáltak haláltáborokba cigányokat.

A romantika korában kialakult cigány figura végletes pillanatban a magyarság önarcképe.

A cigányság jelenléte komoly társadalmi feszültséget hosszú ideig nem jelentett.

A második világháborút követően a magyarországi romák helyzete gyökeresen megváltozott, történelmi léptékben gyorsabban, mintsem erre a magyar társadalom reagálhatott volna. Az erőltetett iparosítás néhány évtized alatt szinte kisodorta a munkaképes korú cigány férfiakat és részben a nőket is korábbi életformájukból. A hetvenes években már nehéz olyan gyárat elképzelni, ahol nincsenek cigány segédmunkások, nem volt olyan nagyobb építkezés, útépités, ahol ne dolgoztak volna romák.

Nyugodtan mondhatjuk, a cigány munkavállalók nélkülözhetetlenekké váltak az alulképzett, olcsó munkaerőt nagy számban igénylő szocialista gazdaság számára.

A cigányokkal kapcsolatos hivatalos magatartás következtelen volt. Előbb életre hívták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, majd 1961-ben felszámolták. Az ekkor született párthatározat a cigányok gyors asszimilációjában látta a megoldást, és megtiltotta minden elkülönülő nemzetiségi, kulturális törekvést. Az erőszakos asszimilációs törekvések néha brutális akciókkal is együtt jártak. Időről időre rendőrök vették körül a cigánytelepeket, az ott élőket kényszerű és rendkívül megalázó fertőtlenítő eljárásnak vetették alá. Az 1961-es párthatározat előírta a cigánytelepek tervszerű felszámolását, és ezt megkönnyítendő kedvezményes kölcsönrel támogatták „csökkentett értékű”, tehát komfort nélküli, úgynevezett „CS” lakások építését kezdték meg. Az építési kölcsönt, illetve támogatást nem adták az építendő cigány családok kezébe, így a kivitelezők annyit számláztak, amennyit akartak, és olyan gyatra munkát végeztek, amelyet csak nem szégyelltek - senki nem ellenőrizte őket. A silány minőségű „CS” lakások révén a cigányok ismét csak „faluszéli” helyzetbe kerültek, ugyanakkor a telepítési akciók súlyos feszültségeket keltek. Szolnok megyében például a megyei vezetés két falut jelölt ki, ahová felszámolt telepekről cigány családokat költöztet. Az egyik faluban „saktáblaszerűen” költöztették a romákat, a szomszédos „magyar” családoktól várva a jövevények „átnevelését”. Az eredmény az lett, hogy a régi gazdák közül, aki tudott, elmenekült a faluból. A szomszédos faluban az eredeti település mellett parcelláztak telkeket a cigányoknak. Az eredmény: két elkülönült falu jött létre. A hetvenes évek településpolitikája - közigazgatási, majd iskola-összevonások révén - tervszerűen elsorvasztotta az aprófalvak nagy részét. Falvak százai veszítették el igazgatási önállóságukat, majd iskoláikat, intézményeiket. A „szerepük nélküli” kategóriába sorolt falvakban még építési engedélyt sem adtak. Aki tudott, elköltözött a legközelebbi olyan településre, amelyet a központi településfejlesztési politika fejlesztendőnek ítélt. Az ország településhálózata rövid idő alatt drámai és bizonyára a politikusok által sem gondolt változásokat élt át. Egykor virágzó falvak mentek tönkre néhány év alatt, a hátrahagyott üres maradó, olcsó házakba pedig sok cigány család költözött. „Cigány falvak” alakultak ki „magyar falvak” szomszédságában. Hasonló folyamat játszódott le a városokban is.

A magyar társadalom valójában csak ekkor, a hatvanas-hetvenes években „találkozott” a cigányokkal, méghozzá súlyos konfliktusok által. Magyarországon a romák már nem a társadalmon kívül, hanem annak szerves részeként éltek. Az ingázó, munkásszállón élő cigányok önálló otthonmegszerzésére törekedtek, gyerekeiket iskolába íratják. Már nem romantikus, mesészerű lények, hanem munkahelyi kollégák, falu- vagy ajtószomszédok.

KÉP

1979-ben egy párthatározat már „etnikai csoportnak” minősítette a romákat - ezzel közvetve beismerte az asszimilációs politika kudarcát.

A többségi társadalom és a romák mai együttélési módja az elmondottak következményeként három alapvető problémát hordoz. Ezek mindkét fél számára hosszú távon megoldandó feladatot, jelenleg pedig számtalan konfliktus forrását jelentik: a gettósodás, az iskoláztatás, illetve az iskoláztatás hiánya és a munkanélküliség.

Mivel a lakótelepi panellakásokat jórészt gyermekszám alapján osztották el a kérelmezők között, így sok cigány család költözött lakótelepi lakásba. Ezzel párhuzamosan, illetve a nyolcvanas évek közepétől a budapesti belső városrészek leromlása elősegítette a cigány családok nagyarányú beköltözését, ami kétségkívül meggyorsította a belső kerületek további leromlását. A falvak, ahol nem élnek cigányok, mindent elkövetnek azért, hogy roma családok ne is költözzenek oda: például üres telket vagy házat nem adnak el cigányoknak. Azok a települések, városrészek, ahol élnek roma közösségek, mindent elkövetnek azért, hogy megszabaduljanak tőlük. A romák mindennapi szokásai, vérmérséklete, mentalitása persze más, mint a többségé, és ez zavaró lehet. A valódi tét azonban nagyobb: a polgárok, az önkormányzatok telkeik, termőföldjeik, ingatlanai értékét akarják megőrizni, illetve növelni, így keletkeznek a többségi társadalomtól térben elkülönülő és életformában is jelentősen különböző gettók.

A romák mindennapi szokásai, vérmérséklete, mentalitása persze más, mint a többségé, és ez zavaró lehet.

Az oktatás hagyományos menetét a cigány gyerekek többféle módon is nehezítik a pedagógusok számára: éhesek, nyugtalanok, tisztálkodási, testi szokásaik más kultúrán alapulnak, sokszor nyelvi nehézségeik is vannak. Ezért aztán az általános iskolába beiratkozó cigány gyerekeket gyakorta irányítják értelmi fogyatékosok számára létesített kisegítő iskolába. A családot meggyőzik arról, hogy ebben az esetben valamivel magasabb családi pótlékot kap, az iskolafenntartó önkormányzat pedig ugyancsak valamivel magasabb összegű állami támogatásban részesül a gyerek után. A kisegítő iskolába íratott gyerek viszont már hatéves korában behozhatatlan hátrányba kerül, holott mind a többségi társadalom, mind a romák számára az lenne az előnyös, ha növekedne az iskolázott, középiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkező cigányok száma és aránya is.

Az oktatás hagyományos menetét a cigány gyerekek többféle módon is nehezítik a pedagógusok számára: éhesek, nyugtalanok, tisztálkodási, testi szokásaik más kultúrán alapulnak, sokszor nyelvi nehézségeik is vannak.

Kemény István és munkatársai 1995-ben újabb nagyszabású felmérést végeztek. Úgy találták, hogy a cigányok 45-50%-a regisztrált munkanélküli. (A munkanélküliség országos aránya 1992-ben volt a legmagasabb: 13%.) A romák munkapiaci

helyzete alapvetően megváltozott: az alacsony képzettségű ipari munka iránti kereslet drasztikusan csökkent. Helyzetüket a munkapiaci diszkrimináció is nehezíti: sok munkáltató akkor sem vesz fel romákat, ha a jelentkező egyébként megfelelő lenne az adott feladatra.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Ha a cigányok körében az ijesztően magas munkanélküliség tartós marad, ha lakáspiaci helyzetük tovább romlik, ha a roma gyerekeket nem sikerül jó képzettséget nyújtó iskolákba íratni, akkor a „cigánykérdés” kezelhetetlenné duzzad. Ma Magyarországon megbízható becslés szerint 500 ezer cigány él. Ha egy ekkora tömegű népesség tartósan leszakad, dezintegrálódik, az az egész társadalom stabilitását veszélyeztetheti. Máris vannak figyelmeztető jelek. Szórványosan, de előfordulnak erőszakos cselekmények. Egyes lapok lassan „felfedezik” a cigányokat mint olyan csoportot, amely ellen könnyű indulatokat kelteni. Nem szabad elhallgatni, hogy a rendőrök gyakran lépnek fel törvénytelen módon cigányokkal szemben. Az emberi jogi szervezetek évente több száz rendőri visszaélést regisztrálnak. A romák valós problémái alig vannak jelen a köztudatban. Ugyanakkor a cigányközösség kultúrája igen erős, tagjainak biztonságot nyújt, egyszersmind megnehezíti a többségi kultúra szabályainak tiszteletben tartását.

A leleplezett bűnesetek nem kis részét cigányok követik el, a prostituáltak között sok cigánylány is van. Szerinted fontos információ, hogy egy elfogott tolvaj vagy betörő cigány? Információ vagy a közhangulat befolyásolása? Helyeselnéd, ha megírnák egy letartóztatott prostituáltról, hogy magyar? Te meg tudod különböztetni a cigányokat a nem cigányoktól? Az olaszoktól?

Keress a napilapokban olyan történeteket, amelyeknek a hőse vagy áldozata cigány! Mit tapasztaltál? Találtál pozitív kicsengésű történeteket? Milyen az arány? Mitől van ez szerinted? Ismersz híres cigányokat? Diplomásokat? Egyetlen diplomás roma sincs Magyarországon? Szerinted érdemes lenne a lapoknak különleges figyelmet fordítani az eredményes, iskolázott vagy sikeres cigányokra?

A lakásjuttatások kapcsán úgy tűnhetett, hogy nincs jó megoldás. Mit gondolsz erről? Szükség lenne gyors és jó megoldásokra? A magyar közösségek gyakran ellenállnak, ha cigányok akarnak beköltözni egy faluba vagy házba. Azok a települések, városrészek, ahol élnek roma közösségek, mindent elkövetnek azért, hogy megszabaduljanak tőlük. Úgy gondolják, településük jövőjének záloga, hogy ne éljenek ott cigányok. Az egyéni kalkuláció bizonyos fokig érthető. De a társadalom éppen azt nem veszi tudomásul, hogy minél inkább kirekeszti a cigányokat, annál súlyosabbá duzzasztja azt a problémát, amittől szabadulni akar. Lehet-e évszázados problémákat gyorsan és jól megoldani?

Természetesen vannak biztató fejlemények is. Mindenekelőtt az, hogy a kisebbségi politikai intézményrendszer létrejöttével kiépültek a cigány politizálás keretei is. Több száz cigány kisebbségi önkormányzat működik az országban, és többségük képes arra, hogy megfogalmazza és képviselje a helyi közösség érdekeit.

Budapesti cigány család otthonában

5. OLVASMÁNY

Nacionalizmus, hatalom és identitás Európában

„A kik könyveket égetnek el, egy nap embereket is elégethetnek.”
(heinrich heine)

Az európai nemzetek a Római Birodalom bukása után különböző utakat jártak be az egyén teljes alávetettségétől a személyiségjogainak különböző fokú elismeréséig. A franciák 1789-ben a királyságot olyan kormányzattal cserélték fel, melyben az embereknek beleszólásuk lett a jövőjük alakításába. A forradalom eszményeit [Az emberi és polgári jogok deklaráció]”óban foglalták össze:

I. *Az ember szabadnak és egyenlő jogúnak születik, és az is marad*

....

IV. *A szabadság azt jelenti, hogy mindent megtehetünk, amivel más embernek kárt nem okozunk*

....

X. *Senki sem üldözhető meggyőződése miatt, ideértve vallási meggyőződését is, ha annak nyilvántartása nem sérti a törvénnyel oltalmazott közrendet.*²²

A franciáknak el kellett dönteniük, hogyan fejezheti ki kormányzati rendszerük ezeket az eszményeket. Nyitva álljon-e az állampolgárság mindenki előtt, vagy legyenek korlátozások? A nemzetgyűlés végül is a demokratikus megoldást választotta,

eltörölte a különbségeket a nemesek és a közemberek között. Úgy döntöttek, hogy a vallási kisebbségek tagjait, a zsidókat és a protestánsokat is megilletik az állampolgárság és az ezzel járó személyiségi jogok.

Franciaország új köztársasága nem volt hosszú életű. Napóleon magához ragadta a hatalmat, hódító háborúba kezdett, majd császárrá koronáztatta magát. Amint seregei egyik országot a másik után foglalták el, úgy terjesztették a forradalmi gondolatokat, különösen a szabadság és az egyenlőség eszméjét, valamint a világ egy új jelenségét, a hazafiságot és a nacionalizmust. Miközben az európai nemzetek a franciák ellen harcoltak, saját magukat is új szemszögből kezdték lát. Korábban az emberek az uraiknak tettek hűségnyilatkozatot, nem az országra esküdtek fel. A napóleoni háborúk idején kezdtek az emberek magukra mint németekre, osztrákokra, magyarokra, szlávokra vagy olaszokra gondolni. Ez az új gondolkodásmód Napóleon 1815-ös bukása után is megmaradt, jóllehet számos országban a régi rend állt vissza.

Hans Kohn történész fontos fordulópontnak ítéli, hogy az emberek egy nemzet tagjaiként kezdik meghatározni magukat. Szerinte a nacionalizmus „olyan lelkiállapot, mely elragadja az emberek többségét, és mindenkire hatni akar. Eszerint a nemzetállam a fő eszmény, a politikai szerveződés egyetlen legitim formája, ez hordozza az adott kultúra kreatív energiáit, és ez a záloga a nemzet gazdasági jólétének.”²³

A nacionalizmus erősebb a hazaszeretetnél, az ország vidékeinek és szépségeinek szereteténél.

Theodore Abel szociológus szerint „a nacionalizmus erősebb a hazaszeretetnél, az ország vidékeinek és szépségeinek szereteténél”, és figyelmeztet arra is, hogy „a hazafiság bizonyos mértékű etnocentrizmust is életre kelt, vagyis a saját nemzetüket hajlamosak az emberek a többieknél magasabb rendűnek tekinteni”.²⁴ Az 1800-as évek elején az európaiak meghatározása szerint a nemzet olyan emberek közösségét jelenti, amelynek közösek a hagyományai és a történelme. Számos német gondolkodó érvelt azzal, hogy egy nép tulajdonságait az ún. Volkgeist vagy népszellem határozza meg, az az örök szellemiség, mely a történelem során egyre finomodik. Szerintük a nemzeti identitást a közös nyelv, történelem és kultúra hordozza. Egy német nacionalista ezt írta 1810-ben: „Egy állam a Volk (nép) nélkül semmi, lélektelen gépezet. A Volk az állam nélkül semmi, egy testetlen fantom, mint amilyenek a cigányok vagy a zsidók. Csak az állam és a Volk együtt alkothat Reichet (birodalom), és az ilyen Reich nem állhat fenn a Volkstum (népiség) nélkül.”²⁵ A hazafiság bizonyos mértékű etnocentrizmust is életre kelt, vagyis a saját nemzetüket hajlamosak az emberek a többieknél magasabb rendűnek tekinteni.

A német diákok ennek az eszménynek a hatása alatt hazafias társaságokat kezdtek szervezni, melyek célja Németország egyesítése volt. Azok a történelmi leírások inspirálták őket, melyek szerint őseik tiszta, tehetséges, bátor, szabad és lojális emberek voltak. Azokat, akik nem ezen ősök leszármazottai voltak, egyre inkább kívülállóknak tekintették, sőt olyan sötét erőkné, melyek a nemzet egységét fenyegetik. 1817-ben a hazafias körök képviselői összegyűltek Wartburgban, hogy megemlékezzenek Luther fellépésének és a protestantizmus kezdetének 300. évfordulójáról. Lutherban nemcsak a vallási vezetőt tisztelték, hanem a német nacionalistát is. Miután a diákok megesküdtek, hogy soha nem harcolnak más németek ellen, nem válnak cenzorokká vagy a titkos rendőrség tagjaivá, egy hatalmas máglyán könyveket égettek el. Egy szemtanú így írt erről az eseményről:

*Ekkor egy hatalmas kosárban könyveket hoztak a máglya mellé, s nyilvánosan, az összegyűlt németeket szemtanúként megszólítva tűzre dobták őket az Igazság, a Haza és a Közösség Szelleme nevében. Azért tették ezt, hogy kifejezzék ítéletüket a gonosz könyvek felett, melyek nem tisztelték a Hazát, és tönkretették a közösségi szellemet. S azért is tették ezt, hogy megfélemlítsék a rosszul gondolkodókat és mindazokat, akik felszínességükkel -sajnos! - besározták és veszélyeztették a Volk ősi és tiszta hagyományait. Először valaki fennhangon felolvasta a könyvek címét, a tömeg pedig minden egyes alkalommal méltatlankodva felhőrdült: Tűzbe vele! Tűzre! A pokolra vele! Ezután a könyvet nagy üdvívalgás mellett elnyelték a lángok.*²⁶

A hazafiság bizonyos mértékű etnocentrizmust is életre kelt, vagyis a saját nemzetüket hajlamosak az emberek a többieknél magasabb rendűnek tekinteni.

A máglya körül összegyűlt ifjak számára a nacionalizmus kereszties hadjáratot jelentett. Nemcsak az volt a céljuk, hogy egységes nemzetet teremtsenek, hanem az is, hogy megőrizzék a nemzet tisztaságát. Ez az eszme olyan gondolkodókra is hatott, mint Friedrich Schlegel, aki a német Volk megteremtőit egy olyan tehetséges fajnak tekintette, akik a régmúlt időkben Indiából keltek útra, hogy nyelvüket és kultúrájukat nyugatra telepítsék. Schlegel nem talált nevet erre az ősi fajra, de mások indogermánnak, később - de nem Németországban! - indoeurópainak nevezték őket. Csak a század vége felé kezdték őket áriaként emlegetni. (Ez eredetileg az indiai és iráni nyelvek közös neve volt, de „nemes” jelentéssel is bírt.)

Az árja fajt az 1800-as években rengeteg romantikus elképzelés vette körül. Keletről nyugatra történő vándorlásukat egy német szerző a civilizáció jelképes útjaként írta le: „A kultúra terjedése, fő tendenciái mindig a nap járását követték.” Egy francia szerző úgy vélte, hogy ez az útvonal „Indiából indult ki és Franciaországba tartott”. A briteknek megvolt a maguk mítosza, őseiket, a „szabad angolszászokat” germán törzsekből eredeztették, s továbbvezették az útvonalat Németországból a Brit-szigetekre.²⁷ A XVII-XVIII. században Franciaország Európa legerősebb állama volt. A németek viszont sok kis hercegségre, fejedelemségre tagolódtak. A franciák így a francia nemzet tagjának tekinthettek mindenkit, aki az ország határain belül élt. A németek viszont, mivel nem volt egységes államuk, kénytelenek voltak kevésbé kézzelfogható módon, a népszellem, a Volkgeist fogalmával

meghatározni a német néphez tartozókat. E két fejlődést mintának tekinthetjük: a franciát az államnemzeti, a németet a kultúrnemzeti fejlődés példájának. Az utóbbi jellemzi Kelet-Közép- és Kelet-Európa népeinek történelmét is, hiszen a politikai határok itt sem estek egybe az etnikai határokkal. A két fejlődés között a kultúrnemzeti a bizonytalanabb: a nemzeti közösség kevésbé védett, sérülékenyebb, nemzeti kudarc esetén hajlamos az államon belül élő, de a többségi nemzettől valamiben különböző csoportokat okolni a kudarcért.

A két fejlődés közötti különbséget jól példázza a zsidók egyenjogúsításának kérdése. A francia forradalomban egyszerre és megszorítás nélkül egyenjogúsították a zsidókat. A német tartományokban viszont csak lépésenként kaptak jogokat, mintegy „jó viselkedésük” jutalmáért. Az így adott jogokat azonban a jogalkotó közösség bármikor visszavonhatta. Németországban a zsidók 1871-ben, a Német Császárság alaptörvényében kapták meg a polgárjogot, melynek megkérdőjelezése az első világháborús német vereség után, visszavonása pedig a náci hatalomátvétel után történt meg.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kit tekintettek a franciák a kötelezettségi körükbe tartozónak? Kit a német diákok?

Az a mód, ahogy az emberek meghatározzák kötelezettségi köreiket, jelzi, ki rendelkezik a hatalommal, ki hozza a törvényeket. Az is kiderül belőle, kiket fog védeni a törvény, és kiket nem. Magyarországnak van-e népszelleme? Mi tartozik a magyar kultúrába? Miről gondolsz biztosan, hogy beletartozik? Van valami, amiről biztosan azt gondolsz, hogy nem tartozik a magyar kultúrába? Mit gondolsz, a cigányok tartoznak?

A szilárdabb államnemzeti fejlődésben is voltak zökkenők. A francia forradalom polgárjogot adott a zsidóknak, 1807-ben Napóleon azonban összehívott hetvenegy rabbit és más zsidó vallási vezetőket, hogy segítsenek neki eldönteni, vajon a franciaországi zsidók részei-e a francia nemzetnek. A következőket kérdezte tőlük:

A zsidók szemében a franciák testvéreknek, felebarátoknak számítanak-e, vagy idegennek tekintik-e őket a zsidók? A Franciaországban születő és francia állampolgárként kezelt zsidók saját országuknak tekintik-e Franciaországot? Hajlandók lennének-e megvédeni az országot? Hajlandók-e a zsidók a francia törvényeknek engedelmeskedni és megfelelni a civil társadalmi elvárásoknak?

1807-ben zsidók már legalább kétezer éve éltek Franciaországban. Mit árulnak el a kérdések a róluk alkotott képről? Hogyan látta őket Napóleon? Mit szólnál, ha hasonló kérdéseket tennének fel neked azzal az embercsoporttal kapcsolatban, melyhez tartozol? Hogy felelnél?

A megkérdezett zsidók így válaszoltak Napóleonnak:

A zsidók szívében a hazaszeretet olyan természetes és erős, és annyira egybevégy a vallásos meggyőződésükkel, hogy egy francia zsidó Angliában idegennek tekint magát még akkor is, ha zsidók között van, és ugyanez a helyzet az angol zsidókkal Franciaországban.

Ez az érzés olyan magaslatokra hágott bennünk, hogy a legutóbbi háborúban a francia zsidók elszántan harcoltak más zsidók ellen, akik a Franciaországgal szemben álló nemzetek csapataiban harcoltak.

Akik könyveket égetnek el, egy nap embereket is elégethetnek.

Mit fejezett ki a zsidók válasza? Mit próbáltak a császár tudomására hozni a saját magukról alkotott képről? A lojalitásukról? Mit gondolsz, miért kérdőjelezték meg a lojalitásukat? Az Első fejezetben körüljártuk azt az érzést, mely szerint az emberek szeretnek valakihez tartozni. Hogyan döntötte el Napóleon, hogy valaki a nemzethez tartozott vagy nem? Hogyan döntöttek erről a német diákok? Van-e hasonlóság a két döntés között? Mi a legszembevetőbb különbség? egy nap embereket is elégethetnek.

A nacionalizmusnak van pozitív tartalma. Egyesíteni tud egy népet. Mikor válik veszélyessé? Lehet bármilyen eszményt, ha pozitív is, rosszra használni? .

Mi a cenzúra? Hogy lehet, hogy a diákok, akik megvetették a cenzorokat, könyveket égettek el? Mi a szerepe a cenzúrának a szabad társadalomban? Mit jelent a gondolat szabadsága?

Heinrich Heine, XIX. századi német költő egy helyütt azt írta: „Akik könyveket égetnek el, egy nap embereket is elégethetnek.” Mit gondolsz, mit értett ezen? Mit gondolsz, hogyan reagáltak volna a német diákok erre a megállapításra? Mit gondolsz, miért kerül arra sor, hogy az emberek tűzre vetnek olyan dolgokat, melyektől félnek, vagy melyeket rossznak tartanak?

Miért tekintették a német diákok Luthert német nacionalistának? Mit árul el ez arról, hogy kit tekintettek „igaz” németnek és kit nem? Igaz németnek tartották-e a katolikus németeket? Vagy a más vallást követő németeket? Válaszod után gondold át, miért tartjuk a demokrácia szempontjából döntőnek az állam és az egyház szétválasztását! Hogyan segíti elő az állam és az egyház szétválasztása Havel „civil társadalom” eszményének megvalósulását, azaz azon társadalomét, melyben a szó legteljesebb értelmében állampolgárok lehetünk, és az intolerancia minden megnyilvánulásától megszabadulhatunk?

Jegyezd fel naplódba, hogyan viszonyulsz az országodhoz és népedhez! Patriótának, tekinted magad? Nacionalistának? Vagy sovínisztának?

Próbáld meg meghatározni a magad számára ezeknek a szavaknak a tartalmát. Keresd meg ezeket a szavakat az Idegen szavak szótárában. Te is így gondoltad?

Mi a különbség ezek között a fogalmak között?

Az emberek egy része új állampolgárságot vesz fel. Hogyan egyeztetik össze új hazájuk iránti lojalitásukat az elhagyott szülőhelyük iránti érzéseikkel?

Schlegel leírása az árja faj eredetéről inkább irodalom, mint tény. 1904-ben egy francia szerző mégis azt írta, hogy „ma 1000 művelt európaiból 999 bizonyítottan árja származású”.²⁸ Mit gondolsz, az ilyen nézetek mennyire befolyásolják egy nemzetnek az állampolgáraitól alkotott képét? Vagy azt, aminek a polgárok magukat és másokat tekintették? A történészek azt vallják, hogy amit az emberek igaznak hisznek, sokszor fontosabb, mint maga a tényleges igazság. Igazolható-e ez a fenti megállapítás kapcsán? Egyetértesz a történészek állításával?

Hogyan vehet fel egy ember új állampolgárságot? Mi az eljárás itthon és más nemzeteknél? Keres példákat!

6. OLVASMÁNY

Nemzetépítés Németországban

A XIX. század elején a világ sok országában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Németországban és Magyarországon is nagy viták folytak a szabadságról és egyenlőségről. Németországban különös jelentőséget adott a vitáknak, hogy az ország nem volt egységes, mintegy harminc autokrata kisállam laza konföderációjából állt, és mindegyikük féltékenyen őrizte a függetlenségét. (Autokráciáról akkor beszélünk, amikor néhány ember kezében szinte abszolút hatalom összpontosul.) A német uralkodók egyformán küzdöttek a demokratikus eszmények terjedése ellen és hatalmuk megtartásáért.

Következésképpen a cenzúra rendkívül jelentős szerepet játszott minden német kisállamban. Mégis szinte mindenütt akadtak olyanok, akik terjesztették a demokratikus eszméket, bármennyire szigorúan is védelmezték megint mások az autokratikus hatalmat. A század közepén két olyan német férfi élt és dolgozott, aki a két ellenpólus megtestesítője volt. Bár mindketten a legnagyobb német államban, Poroszországban születtek, meglehetősen különböző körülmények között indultak. Cári Schurz parasztcsaládból származott, Ottó von Bismarck pedig junker, azaz nemes volt. Persze voltak olyan parasztok, akik az autokráciát, és voltak olyan nemesek, akik a demokráciát támogatták.

A két férfi 1848-ban vált közismertté. Ebben az évben a Franciaországban kezdődött forradalom áterjedt a német államokra is. Cári Schurz ekkor tizenkilenc éves egyetemista volt, s azonnal csatlakozott a felkelőkhöz. Később így írt: „A köztársasági eszméről eleinte kevés szó esett. De a demokrácia jelszava gyorsan terjedt, és sokan természetesnek vélték, hogy ha a hercegek megpróbálják a néptől megtagadni a szabadságjogokat, a petíciók benyújtását felváltja majd az erőszak.”²⁹ Mire a forradalom híre elérte Ottó von Bismarck vidéki birtokát, Berlinben megkezdődtek a harcok. Bismarck azonnal uralkodója szolgálatára sietett. Reakcióját az az undor váltotta ki, melyet „a csócselék politikába avatkozása” hírére érzett. Azt hangoztatta, hogy amikor az emberek választhatják a vezetőiket, „az aritmetika és a véletlen veszi át a logikus érvelés helyét”.³⁰

1848-ban Bismarck nem volt kedvező pozícióban. Az életüket féltő uralkodók sorozatban adták át a hatalmat a népnek. Májusra egy választott küldöttekből álló tanácskozást hívtak össze Frankfurtba, hogy kidolgozzák a Németországot egyesítő alkotmányt. Ez persze nem volt egyszerű feladat. Észak-Németország nagyrészt protestáns, a dél nagyrészt katolikus volt. Az államok területén különböző etnikai csoportok tucatjai éltek. Ezeket is németeknek kell vajon tekinteni? Meg kell-e nekik is adni az állampolgárságot? A küldöttek végül a demokratikus megoldásokat választották. Úgy döntöttek, hogy - először története során - a különböző etnikumú és vallású csoportok teljes jogú tagjai lehetnek a nemzetnek. A nőket azonban - etnikumtól függetlenül - változatlanul kirekesztették a jogok gyakorlásából.

Miközben a küldöttek lázasan dolgoztak az új kormány felállításán, megváltozott a légkör az országban, különösen a művelt és a gazdag körökben. Egyre többen ráébredtek, hogy egy demokratikus országban meg kell majd osztaniuk a politikai hatalmat nemcsak a kevésbé művelt és szegényebb rétegekkel, hanem azokkal is, akiknek gazdasági és politikai meggyőződése is különbözött az övéktől. E félelmek miatt a legtöbb német uralkodó visszacserezte a hatalmát.

A felkelők többségének, köztük Schurznak el kellett menekülnie az országból, hogy elkerüljék a börtönt. Schurz az Egyesült Államokban telepedett le, ahol nemcsak a rabszolgaság eltörléséről folytatott vitákban, hanem a polgárháborúban is részt vett. Az Unió hadseregében ezredesi rangot ért el. A polgárháború után Missouri állam szenátora, később belügyminisztere lett. Tapasztalatai meggyőzték arról, hogy „a demokrácia nem az ideális megoldás, de mégis olyan körülményeket biztosít, melyben a jó erőt szabadon felvehetik a harcot a rossz ellen”.³¹

Bismarck Németországban maradt, és szolgálta uralkodóját. Változatlanul hitte, hogy „a kor nagy kérdéseire nem a beszédekkel vagy többségi döntésekkel kell válaszolni - ez volt 1848 hibája -, hanem vérrel és vassal”. Poroszország katonai potenciálját Németország egyesítésére akarta felhasználni. Vezetése alatt Poroszország szövetséget kötött Ausztriával, hogy legyőzhesse Dániát, és megszerezze a német ajkú Schleswig-Holstein tartományt. A dán területek feletti porosz-osztrák vita újabb háborúhoz vezetett 1866-ban. Ebben a háborúban a Habsburg-monarchiának szüksége volt Magyarországot támogatására, így a háború az osztrák-magyar kiegyezés egyik oka is volt. A győzelem következtében porosz fennhatóság alá került Németország

nagy része és Kelet-Európa egyes területei. 1868-ra Bismarck uralkodója, a porosz király rendelkezett a legnagyobb hatalommal Németországban.

Ebben az évben Schurz hazalátogatott. Nagy meglepetésére Bismarck meghívta vacsorára. A beszélgetésük során Bismarck arra volt kíváncsi, egy kormány hogyan tud rendet tartani, ha a nép nem tiszteli a tekintélyt. Schurz így felelt: „... az amerikaiak aligha váltak volna önálló, energikus és progresszív emberekké, ha minden amerikai pocsolya mellett ott állt volna egy rendőr, nehogy az emberek belelépjenek.” Schurz meggyőződése az volt, hogy a demokrácia a kormányzásnak egy nem túlszabályozott formája: „... egy visszafogott kormányzást jelentő demokráciában a részletekkel esetleg nincs minden rendben, de egészében jól mennek a dolgok. Egy monarchia esetében, ahol a kormányzat mindenható, nagy meglepedésre folyhatnak a dolgok a részletek tekintetében, de az összteljesítmény meglehetősen gyenge.”

Bismarckot nem sikerült meggyőznie, mert így válaszolt Schurznak: „Nem vagyok, és nem is lehetek demokrata.

Arisztokratának születtem, és annak neveltek. Az igazat megvallva ösztönösen a déliekkel, az arisztokrata párttal éreztem együtt az önök polgárháborúja során. De ez a távoli szimpátia egyáltalán nem befolyásolta arra vonatkozó nézeteimet, hogy országunknak milyen politikát kell az ügyben folytatnia.”³²

Bismarck a polgárháború során az északiakat támogatta, nem azért, mert szerinte nekik van igazuk, hanem mert ez volt az Egyesült Államok erősebb és hatalmasabb fele. Nézetei szerint a jogok a hatalmasnak járnak. „A nagy válságokból fújnak a Poroszország számára kedvező szelek, s a növekedésünk érdekében ki is aknázzuk ezeket félelem és habozás nélkül.” 1870-ben újra háborút kezdett, ezúttal Franciaország ellen. A porosz Vilmos, új néven I. Vilmos német császár e háború idején, 1871. január 18-án kiáltotta ki az egyesített Német Birodalmat a franciaországi Versailles-ban. Négy hónappal később Bismarck lett a császárság kancellárja, azaz a politikai hatalom legfőbb letéteményese.

Németország egyesítése után Bismarck és Vilmos császár elkészítette az alkotmányt, mely az 1848-ashoz hasonlóan minden német férfi számára biztosította a szavazati jogot. Ám a Reichstagnak, a német parlamentnek valójában alig volt hatalma. A francia követ, Comte de St. Vallier színielőadáshoz hasonlította üléseiket:

*A szabályokat pontosan alkalmazzák, a szokásokat pontosan betartják, röviden szólva mindent úgy tesznek, mintha a vitáknak súlya, a szavazásoknak jelentősége volna. De a színpad mögött, a színpad háttérében mindig ott van a kancellár és a császár, hogy a kellő pillanatban beavatkozzék és elérje, amit akar, s mögöttük felsorakoznak az ország döntő erői: a fanatizmusig elhivatott hadsereg, a mesteri pálcával irányított bürokrácia, a nem kevésbé engedelmes bíróságok. És a nép, mely ritkán kérdőjelezi meg döntéseiket, mely gyorsan kritizál, de még gyorsabban hajlik meg a felsőbb akarat alatt.*³³

A rendszer működését jól jellemzi az a mód, ahogy Bismarck a Szociáldemokrata Párt egyre növekvő népszerűségére reagált. A szocialisták olyan kormányt akartak, mely a gazdasági és a politikai egyenlőséget tűzi a zászlajára. Bismarck hevesen vitába szállt ezekkel a nézetekkel, de nem lépett akcióba a csoport ellen egészen addig, míg politikai fenyegetést nem kezdtek jelenteni. 1871-ben a szocialistáknak két képviselőjük volt a Reichstagban, hat évvel később már tizenkettő. Ekkor határozta el Bismarck, hogy megszabadul ettől a csoporttól. Kezdeti elnyomó lépései azonban csak növelték a párt népszerűségét. Ezért Bismarck körültekintőbben kezdett eljárni.

Amikor 1878-ban több merényletet kíséreltek meg a császár ellen, Bismarck a szocialistákat vádolta, jóllehet bizonyítékai nem voltak. A vád maga azonban elég volt arra, hogy a Reichstag megszavazzon egy olyan határozatot, mely törvényen kívül helyezi az összes „szociáldemokrata, szocialisztikus vagy kommunisztikus nézeteket” valló csoportot, és elrendeli az ezeket támogató újságok megszüntetését.

A kancellár ezek után a szocialistákat támogató szavazóknak szentelte figyelmét. Miután kiderült, hogy többségük munkás, egy jól átgondolt jóléti programot, egyebek mellett nyugdíjat és egészségbiztosítást vezetett be. Azzal számolt, hogy az emberek anyagi biztonságérzetükért cserébe hajlandók a politikai szabadságjogok terén kompromisszumokat kötni. Az 1800-as évek végén számítása bevált.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Írd le, mit értesz a demokrácia és az autokrácia fogalmakon! Mi a közös a két kormányzati formában? Milyen szempontból különböznek lényegesen? Mit gondolsz, miért bújatta Bismarck és Vilmos császár az autokráciát a parlamentarizmus köntösébe?

Melyek az erős és a gyenge pontjai Schurz érvelésének? Bismarckénak? Milyen kérdésekben értettek egyet? Miben ütközött véleményük? Jegyezd fel válaszaidat a naplódban! Később még szó lesz arról, hogy e két ember elképzelései hogyan befolyásolták a történelem menetét.

Az 1848-as forradalom kitérőkor Schurz azt írta: „... ha a hercegek megpróbálják megtagadni a néptől a szabadságjogokat, a petíciók benyújtását felváltja majd az erőszak.” A Függetlenségi Nyilatkozat hasonló álláspontot fogalmaz meg, vagyis ha a kormányzat visszaél az emberek „élethez, szabadsághoz és boldogsághoz való jogával”, az embereknek nemcsak joga, hanem „kötelessége is megdönteni az ilyen kormányt, hogy biztonságukat ez szavatolja”. Mit tekintenek a kormányzat legfontosabb feladatának azok, akik egyetértenek az idézetben foglaltakkal? Egyetértene-e ezzel Bismarck?

Készítsd el Bismarck és Schurz identitásbróját! E két férfi értékrendszere és nézetei hogyan befolyásolták a forradalomhoz való viszonyukat? A demokráciához és az egyenlőséghez való viszonyukat? Ahogy az évek teltek, Lincoln egyre több demokratikus értéket vallott magáénak. Ha ő meg tudott változni, képes lett volna változásra olyasvalaki is, mint Bismarck? Schurz szerint a demokrácia „olyan körülményeket biztosít, melyben a jó erői szabadon felvehetik a harcot a rossz ellen”. Ha ez így van, vajon győznek-e mindig „a jó erői”? Vagy a jogok a hatalomhoz társulnak? Bismarcknak az amerikai polgárháborúról tett megállapításai mit: árulnak el arról, ahogyan ő a „kötelezettségek körét” értelmezte? És arról, hogy mi alapján ítélte meg önmagát és másokat?

Bismarck mindig gyorsan megnevezte, hogy kit vagy kiket kell okolni Németország problémáiért. Egyszer a szocialistákat, máskor a katolikusokat vagy a zsidókat. A rájuk ragasztott címke „a nemzet -ellenségei” elnevezés volt.

Mik a következményei annak, ha egy ország egyesítésére ellenségkép kialakításával kerül sor? Erre a kérdésre számos német tudós kereste a választ, miközben Bismarck örökségét kutatták. Max Weber szerint ez a népet „teljesen megfosztotta minden politikai akaratától”. Theodor Mommsen történész, Bismarck kortársa és a kezdetekben támogatója szerint „Bismarck megtörte a nép gerincét”. Mit jelentenek ezek az átvitt értelmű kifejezések?

Képzeld el, hogy részt veszel Bismarck és Schurz vacsoráján! Milyen kérdéseket tennél fel? Mivel kapcsolódnál be a beszélgetésbe? Rögzítsd ezeket a naplódban!

7. OLVASMÁNY

Változó világ

Az 1900-as években a világ soha nem látott gyorsasággal változott. Sok embert kétségbeejtettek ezek a változások. Vágyakoztak „a régi szép idők” után, amikor az élet még kiszámítható és biztonságos volt. Stephan Zweig, az Osztrák-Magyar Monarchiában felnőtt író így írt a régi, szép időről:

Mindenki tudta, mennyire van, mi illeti meg, mit szabad, mi tilos. Mindennek normája volt, meghatározott súlya és mértéke. Aki vagyonnal bírt, kiszámíthatta, évente mekkora lesz a kamata, a hivatalnok, a tiszt ugyancsak bízhatott a naptárban, melyből kipereg majd az év, amikor ő előlép, amikor nyugdíjba megy. Minden családnak megvolt egy bizonyos költségvetése, tudták, mennyi megy el kosztra és lakásra, nyaralásokra és reprezentációra, s egy kis pénzt persze félre is tettek: váratlan eseményekre, betegségre, orvosra. Akinek háza volt, úgy tekinthette, mint gyermekeinek és unokáinak szilárd fészket, a gazdaságok és a boltok apáról fiúra szálltak; a csecsemő még a bölcsőben ringott, amikor a perselyben vagy a takarékbán elhelyezték javára az első obulust, egy kis »tartalékot« a jövőre. Ebben a nagy birodalomban minden a helyén volt, minden rendíthetetlennek látszott, leginkább a legmagasabb helyen az agg császár; hanem ha mégis meghalna az uralkodó, tudvalévő volt (legalábbis így hitte mindenki), újabb lép a helyébe, és semmi sem változik az örökletes renden. E jól kiszámított világban senki se tartott háborúktól, forradalmaktól, erőszakos változásoktól. Az ész korában képtelenségnek tűnt minden radikalizmus, minden erőszak.34

A nagy változások valójában hamarabb elkezdődtek. Ezeket az ipari forradalom indította el, mely Angliában kezdődött a gőzgépek feltalálásával az 1700-as évek végén. Ez a találmány ezernyi másikhöz vezetett. Az emberek mindenütt érezni kezdték a változások szelét, akár otthon dolgoztak, akár a gomba módra szaporodó gyárak valamelyikében Európa országaiban vagy Amerikában.

Az ipari forradalom nemcsak a gyártási technikákat változtatta meg, hanem azt is, hogy a termékek hol készültek. Egyre több ember költözött a falvakból a nagyvárosokba. Sokan sajnálkoztak ezek miatt a változások miatt. Friedrich Tönnies szociológus vetette össze a régi és az új világot, hangsúlyozva a különbséget a hagyományok alapján működő társadalom és a modern, gyökértelen társadalom között, melyben a régi hagyományokat már nem tisztelték. A hagyományos társadalom jellegzetessége a kis, vidéki közösség volt Európában és az Egyesült Államok nagy részén is. Ezekben a kis közösségekben minden család kötődött valamilyen módon a többihez. Az emberek ismerték a szomszédaikat. A modern társadalom azonban létrehozta a nagy ipari városokat, ahol az emberek idegenek között éltek és dolgoztak.

Egy gyökértelen társadalomban könnyű másokat okolni az új és zavaró jelenségek miatt. A társadalom bajaiért „ők” a felelősek. „Mi” végtelenek vagyunk. Kik ezek az ők? Néha azok, akik népszerűtlen nézeteket vallanak. Például a kommunisták, a szocialisták vagy akár a feministák. De lehetnek azok is, akik valamilyen módon mások voltak. A Török Birodalomban az örmények, a keresztény kisebbség jelentették a „mások”-at. Az Egyesült Államokban a bevándorlók, az afroamerikaiak, a bennszülött amerikaiak. Európa nagy részén pedig a zsidók számítottak „más”-nak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit sejtet Zweig utolsó mondata a gyerekkorát követő korról? Készítsd el a forradalom munkadefinícióját! Forradalom volt az ipari forradalom?

Martha Minow jogtudós írja: „...az emberek kategóriák, címkék segítségével fogalmazzák meg és szelektálják a világlenségeit. Az egyes kiválasztott címkékkel gyakran jár valamilyen szociális vagy morális következmény, mert azt emeli ki, a címke hordozója hová tartozik, s nem folyik vita a címke jogosságáról.”³⁵ Hogyan befolyásolják ezek a címkék, hogy valakit befogadjanak-e, eltűnnek-e vagy sem? A gyors változásokkal miért társul gyakran az intolerancia? Milyen állapotok bátorítják a rasszizmust? Milyen körülmények segítik a tolerancia terjedését? Keresz mai példákat válaszaidd alátámasztására!

8. OLVASMÁNY

A fajelmélet kialakulása

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea©. Első közlés)

Az amerikai és a francia forradalom az emberek egyenlőségének kimondására alapozta intézményeit. A forradalmi hagyomány az egyént önmaga miatt tartotta fontosnak. Az embert racionális lénynek tekintették, aki neveléssel alakítható, vitával meggyőzhető, éppen ezért a politikai döntésekben részt kell vennie.

A XIX. században ezt a racionalista, individualista és egyenlőséget hirdető felfogást több oldalról is kihívás érte. Ezek egyike a fajelmélet volt, mely egyrészt tagadta az emberi nem belüli egyenlőséget, másrészt az egyént csak mint „fajának” megjelenését tartotta fontosnak, akinek önálló értéke nincs, mert faja eleve egy meghatározott szerepre jelölte ki.

A fajelmélet eredetét a XVIII. századra, a természettudományok fejlődésének időszakába vezethetjük vissza. Az akkori emberben élt a vágy, hogy a természettudományok világos, pontos fogalmait és módszereit az emberi társadalmakra is alkalmazza. Az egyik leggyorsabban fejlődő tudomány a biológia volt. Ebben a században alakult ki az embertan tudománya, amely megkísérelte objektív módszerrel csoportokba sorolni az embereket. Különböző külső jegyek, például a bőrszín, a koponya mérete és alakja alapján csoportosították az embereket. Az így megállapított csoportokat azonban igen korán elkezdtek különböző morális, értelmi és kulturális minőségekkel összekapcsolni. Úgy vélték például, hogy bizonyos nagyságú koponya az illető csoport tagjainak alacsonyabb szellemi képességeit jelzi. Ezeket az értelmi és kulturális tulajdonságokat idővel kezdtek - tévesen - örökölhetőnek tartani, ugyanúgy, ahogy a külső jegyek azok. Már nem kellett sok ahhoz, hogy az így meghatározott csoportokat eltérő minőségűnek is tartsák.

Az első rendszerezett fajelmélet megalkotója a francia Joseph Arthur Gobineau gróf volt. Az embereket három „fajba” sorolta. Szerinte a feketék nem képesek civilizációt alkotni. A sárgákat a szenvedélytelenség és a közepes értelmi képességek jellemzik, számukra a megfelelőnek a despotikus, de egalitárius (az alattvalókat egyformának tekintő) társadalmakat tartotta. A civilizáció hordozója szerinte a fehér faj. A civilizációk hanyatlását mindenütt a fajok keveredésével magyarázta. A fehér fajon belül is kiemelte az áriákat. Ezzel a következtetésével lett több más fajelmélet előfutára. A későbbi fajelméletek nagy részétől, például a hitleri fajelmélettől is, az különbözteti meg, hogy nem alakított ki egy kétpólusú világgépet, amelyben a kiválasztott faj harcol az alacsonyabb rendűvel.

A XIX. században a biológia tudományának egyik legfontosabb alakja Charles Darwin volt. Elmélete szerint az állatvilág és maga az ember is fokozatos fejlődés során alakult ki. Ebben a fejlődésben általában azok az egyedek és azok a fajták maradtak életben, amelyek jobban tudtak alkalmazkodni a környezethez, erősebbek és életképesebbek voltak a többinél. Az életben maradásért vívott harc elvét hamarosan alkalmazni kezdték az emberi társadalomra is. Ezt nevezzük szociáldarwinizmusnak., mely szerint az emberi társadalomban is meghatározó a létért való küzdelem, így a természeti törvénynek megfelelően az erősebb marad életben, a gyengébb pedig pusztulásra ítéltetett.

A XIX. század végére összekapcsolódott a fajelmélet és a szociáldarwinizmus. Ez az elmélet a különböző minőségű fajok közötti küzdelmet tartotta a történelem fő szervezőerejének.

A másik fontos változás, hogy a fajelméletek - a modern társadalom és gazdaság által okozott problémákra adott válaszul - a negatívan megítélt „faj” egyre gyakrabban a zsidókkal azonosították. Az így kialakult új típusú fajelmélet egyik legnagyobb hatású képviselője az angol származású Houston Stewart Chamberlain volt. Ő a világtörténelmet a zsidók - mint a gonosz megtestesítői - és a németek küzdelmének tartotta. A civilizáció sorsát e harc kimenetelétől tette függővé: ha a zsidók győznek, a civilizáció elpusztul, ha a németek, akkor egy tisztább, nemesebb civilizáció jön létre. A két „faj” kozmikus harcának leírásával Chamberlain Hitler közvetlen ideológiai előzményének tekinthető.

A faj elmélet nem csupán a felvilágosodás és a forradalmak örökségét tagadta meg, hanem a zsidó-keresztény értékrendet is, amelynek alapja az emberiség Istentől való közös eredete, így az Isten előtti egyenlőség. A szociáldarwinizmus a zsidó-keresztény hagyomány másik alapelvét, a felebaráti szeretet eszméjét támadta meg, hiszen a létért való küzdelemben az embernek nem érdeke embertársa megsegítése. Nem véletlen tehát, hogy a fajelméletet következetesen vallók a kereszténységet is elutasították általában azzal az indoklással, hogy az is a zsidó szellem terméke.

Még egy gondolkodót kell említenünk, noha nem fajelméletet dolgozott ki. Friedrich Nietzsche is tagadta ugyanis az emberek egyenlőségét, az emberek közötti együttérzést pedig károsnak tekintette. Szerinte a történelem értelme a „felsőbbrendű ember” önmegvalósítása, ehhez a tömeg csak eszközül szolgálhat, sorsa teljesen érdektelen. A kiválasztott ember célja a hatalom megragadása, s célja eléréséhez bármilyen eszközt felhasználhat.

A XIX. század végére a „faji” gondolkodás széles körben elterjedt, és elfogadottá vált. Hatását az is jelzi, hogy sokszor akkor is a „faj” szót használták, amikor inkább nemzetet értettek alatta. A polgári demokrácia viszont az emberi jogokra épülő politikai

kultúra, s ezek az emberi jogok természetükből eredően minden egyén egyenlő jogai. Ennek a politikai kultúrának a teljes tagadása a fajelmélet, amelynek gyakorlati megvalósítására a náci állam tette a legpusztítóbb kísérletet.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit gondolsz, miért a XIX. század végére terjedt el a „faji gondolkodás”? Milyen gazdasági folyamatokkal függhet ez össze? Milyen szociálpszichológiai folyamatok zajlottak a XIX. században? Mi a nemzettudat? Miben különbözött Németország nemzeti kialakulása a többi európai államétól? Mit gondolsz, miért vállalkoztak tudósok a „fajok” rangsorolására? Nietzsche nagy filozófus volt. Keresd meg a lexikonban, és jegyezd fel magadnak a számodra legfontosabb adatokat róla! Lehet-e objektív adatokkal igazolni a fajok közötti különbségeket? Napjaink tudósaira jellemző az objektivitás?

Határozd meg a tudományos szót! A szociáldarwinizmus tudományos felfogás? Meggyőzőbbek a tudományos bizonyítékok a nem tudományosaknál? A XIX. században a szociáldarwinizmust és más, a „fajokról” szóló eszméket a szószékről és az egyetemeken hirdették. Az Egyesült Államokban ezek az eszmék olyan vitákat eredményeztek, melyekben mind az üzenet, mind a közvetítőik hitelességét megkérdőjelezték néhányan. Más országokban a cenzúra miatt ezek a viták nem kerülhettek a nyilvánosság elé. Miért lényeges sajátja a szabad társadalomnak a nyilvánosság előtt folytatott vita?

Mi a veszélye annak, ha a nacionalizmus mellé fajelmélet is társul? Hogyan növeli ez a kisebbségek sebezhetőségét? Vagy a demokrácia törékenységét?

Próbáld felidézni olyan alkalmakat, amikor az előítéletek elvakítottak téged vagy valaki mását a környezetben! Mi volt a reakciód? Mit éreztél? Mi a következménye, ha az előítéletek divatba jönnek? Egyetértesz Mosse megjegyzésével, hogy sokszor az igazságnál fontosabb az, amit az emberek igaznak hisznek?

Mi a szociáldarwinizmus öröksége? Hogyan vélekednek például néhányan a szociális segélyről vagy azokról, akik segélyre szorulnak?

9. OLVASMÁNY

Antiszemitizmus

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea© Első közlés)

A hagyományos társadalomban minden embernek megvolt a helye, amit szüleitől örökölt, és amivel világosan tisztában volt. A modern világ amellel, hogy jogokat biztosított az egyéneknek, bizonytalanságnak is kitette őket, mind szellemi, mind anyagi téren. Megrendült a korábban támaszt adó intézmények, elsősorban az egyházak és az Isten kegyelméből uralkodó király tekintélye: helyükre hozzájuk hasonló abszolút tekintély nem lépett. A hagyományos értékek megkérdőí éleződésén túl gazdasági bizonytalanság is uralkodott: az egyén egyre inkább saját ügyességére volt utalva ahhoz, hogy boldogulni tudjon. Nyugat-Európában ezek a változások viszonylag kényelmes ütemben zajlottak le, Észak-Amerika pedig már kezdettől modern társadalmat alakított ki. Kelet-Közép-Európában azonban a változások később kezdődtek, és a nyugati minták alapján gyorsabban zajlottak le. Az új körülményekhez való alkalmazkodás mindenütt nehéz volt a hagyományos világhoz szokott emberek számára, de különösen nehéz volt ez a közép- és kelet-európai térségben.

Magyarországon például igen nehezen alkalmazkodott a nemesség, a polgári foglalkozásokat egyszerűen rangon alulinak tartották és megvetették. Mindenütt nehezen alkalmazkodtak a kisiparosok és a kiskereskedők, akik a tömegtermelés miatt tönkrementek. A modern világ kialakulása tehát igen jelentős rétegek számára bizonytalanságot hozott. Ebben az általános bizonytalanságban sokan abban kerestek fogódzót, hogy megpróbálták megnevezni a változások okozóját, hogy őket tegyék felelőssé saját helyzetük megromlásáért. A bűnbak szerepére a legalkalmasabb csoport a zsidó közösség volt. A zsidók ugyanis ekkor nyerték el a jogegyenlőséget, és ekkor próbáltak betagozódni a társadalomba.

Időben egybeesett tehát a zsidók „láthatóvá válása” és a modern világ kialakulása által okozott problémák megjelenése, így nem volt nehéz a kettő között összefüggést felfedezni. Ezen túl az is erősítette a zsidókat okoló véleményeket, hogy Kelet-Közép-Európában a zsidóság egy része ügyesebben használta ki a kínáló lehetőségeket, mint a hagyományos körülményekhez szokottak. Ebben a régióban a polgárság nagy része zsidó volt, pontosan azért, mert a régi nemesi réteg idegenkedett a polgári foglalkozásoktól, a társadalmak nagy részét kitevő parasztság pedig csaknem mozdulatlan maradt. A középkorban a zsidókat vallási másságuk és az abból következő, a keresztény jogalkotó által rájuk kényszerített gazdasági másságuk miatt különítették el, majd üldözték. A XIX. század folyamán ismét a zsidó lesz az a csoport, amelyet ellenségesen kezel a környezet. A két esetben azonban „csupán” a célpont ugyanaz, az ellenségesség eredete és oka más, így más lesz a következménye is. A modern zsidó ellenességét nevezzük antiszemitizmusnak, mely a XIX. század második felében alakult ki, magát a fogalmat is csupán 1879-ben használta először Wilhelm Marr. Az antiszemitizmus nem a közösségből kirekesztett csoport ellen irányul, mint az antijudaizmus, ellenkezőleg, a közösségbe betagozódni akaró és az ott sikereket elérő csoport ellen. Az antiszemita a „zsidóban” a modern világ színönimáját látja: a zsidó számára a gazdasági ellenség, a bankár, a nagykereskedő és a nagytőkés, ugyancsak a zsidó a szellemi ellenség, a mindent cinikusan szemlélő újságíró, valamint a mindent felforgatni akaró szociáldemokrata és kommunista vezető. Az antijudaizmus és az antiszemitizmus között tehát nincs

közvetlen kapcsolat, azonban az előbbi által keltett és a kulturális hagyomány részévé vált bizalmatlanság és idegenségérzet elősegítette az utóbbi elterjedését és elfogadását.

A modern antiszemitizmus történetében fontos volt az a mozzanat, amikor a zsidóellenességet áltudományos magyarázatokkal és bizonyítékokkal támasztották alá a különböző faj elméletek. Ezek azt akarták bizonyítani, hogy a zsidó biológiaiilag meghatározottan a rombolás ereje, aki ellen küzdeni kell. A fajelméletek lényegükből fakadóan nem vallási alapon határozták meg a zsidó fogalmát, a zsidó közösség így vallási csoportból leszármazási közösséggé, „fajjá” vált szemükben. Ez a felfogás nem teszi lehetővé, hogy a zsidónak minősített ember maga döntse el, hogy tagja marad-e a csoportnak: az így meghatározott csoportból nem lehetett kilépni. A fajelméletek áltudományossága segítette az antiszemitizmus elfogadtatásában, míg végül az antiszemitizmus politikai erővé válhatott. A fajelméletek által duálissá egyszerűsített világkép szerint ugyanis a „zsidókérdés megoldása” az összes létező probléma megoldását is jelentette volna.

A modern antiszemitizmus első jelentős hulláma az 1873-as gazdasági válság után, az 1870-80-as években jelentkezett. Ekkor alakultak az első antiszemita pártok és mozgalmak. Németországban az Antiszemita Liga 1879-ben, a Német Antiszemita Szövetség 1884-ben. Az antiszemita hullám csúcsa Németországban 1893, amikor 16 antiszemita képviselőt választottak meg a birodalmi gyűlésbe. Magyarországon Istóczy Győző alakított antiszemita pártot. Volt néhány képviselőjük is az országgyűlésben, felszólalásaikat azonban általában kinevették a képviselők. Magyarországon egyébként az is alapot adott a zsidóellenességnek, hogy az oroszországi pogromok elől igen sok zsidó menekült az országba. A múlt század végi antiszemita hullám sokkal gyengébb volt, mint a XX. századi antiszemitizmus, jelentőségét inkább az adja, hogy érvrendszert és politikai mintát adott a későbbi antiszemitáknak.

A modern antiszemitizmus mellett tovább élt a régi típusú zsidóellenesség is. Ez volt a meghatározó az oroszországi pogromokban, de előfordult máshol is.

Az antijudaizmus egy jellegzetes esete Magyarországon történt. 1882 húsvétján Tiszaeszlárban, egy addig ismeretlen faluban eltűnt egy szolgálólány, Solymosi Eszter. Helybeli mendemonda alapján a falu zsidó lakóit és az ünnep alkalmából a községben tartózkodó idegen zsidókat vádolták azzal, hogy a lányt megölték és vérért felhasználták. A lány holttestét később megtalálták a Tiszában, és megállapították, hogy öngyilkos lett. A rituális gyilkossággal vádolt zsidókat végül felmentették a vád alól. Védőjük Eötvös Károly politikus, ügyvéd és író volt, akinek védői tevékenységét és nagyszabású védőbeszédét egész Európában figyelemmel kísérték. A per folyamán több városban pogromokra került sor, az antiszemiták pedig később is meg voltak győződve arról, hogy valóban rituális gyilkosság történt. (Egy régi tévhit szerint ugyanis a vallásos zsidóknak a húsvéti étel készítéséhez gyermekek vérére van szükségük - az ünnepi szertartás, a rítus része lenne az ilyen gyilkosság.)

A modern antiszemitizmus példájának helyszíne Franciaország. 1894-ben egy zsidó katonatisztet, Alfréd Dreyfust azzal vádolták, hogy hadititkokat adott át a németeknek. Az eset részletes ismertetését a 12. olvasmányban olvashatod.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Korábban azt mondtuk, hogy Franciaország története a közösségi hisztériáktól mentes államnemzeti fejlődés példája. Most viszont épp egy ilyen közösségi hisztériát említünk példaként. Franciaország nemzeti önképébe igencsak beletaposott a poroszoktól 1870-ben elszenvedett vereség. Olyannyira, hogy ezt az első világháború végéig sem tudták feldolgozni. A németektől elszenvedett sérelem indította a francia politikai vezetést arra, hogy a világháború után a németekre olyan ostobán szigorú békefeltételeket rójanak, ami a németekben alakított ki hasonló sértettséget.

A Dreyfus-per mindkét oldalról sokakat megmozgatott. A Dreyfus ártatlanságát bizonyítók között volt Emilé Zola író is, aki a következőket írta Levél a fiatalsághoz című röpiratában: „Léteznek fiatal antiszemiták? Vannak hát új elmék és új lelkek, akiket ez az ostoba mérge már megzavart? Micsoda szomorúság, micsoda nyugtalanság ez a most kezdődő XX. századnak! Száz évvel az Emberi jogok nyilatkozata után, száz évvel a türelmesség és a felszabadítás legfőbb törvénye után visszatérünk a vallásháborúkhöz, a legszégyenletesebb és a legostobább fanatizmushoz!”³⁶

A második világháború után a Kelet-Európában kialakult kommunista rendszereknek is megvolt az a vonása, hogy az egyénnek, „hajói viselte magát”, biztosították az alapvető dolgokat, a politikai jogok kivételével (legalábbis a rendszerek második szakaszában). Ez a kommunizmus összeomlásával megszűnt, és ezek az országok most akarnak polgári rendszereket létrehozni. A mostani bizonytalanságban vannak-e a múlt századhoz hasonló reakciók? Ha igen, akkor milyen csoportok ellen irányulnak és miért?

10. OLVASMÁNY

Zsidó válaszok

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea©. Első közlés)

A XVIII-XIX. században a zsidó közösséget két nagy kihívás érte, s ezekre valamilyen módon reagálniuk kellett. Az egyik az egyenjogúsítás, a másik az új típusú zsidóellenesség, az antiszemitizmus kialakulása volt. Az egyenjogúsítás azt jelentette, hogy a zsidó egyéneket a politikai jogokkal bíró közösség tagjává tették. Ez kihívást jelentett a zsidó vallási közösségnek és az egyenjogúsított egyéneknek is. A zsidó vallást modernizálni kellett annak érdekében, hogy a társadalomba betagozódni akaró

zsidó egyén ne kényszerüljön feladni vallását. Az így létrejött zsidó vallás elsősorban külsőségeiben tért el a hagyományos zsidó vallástól. A zsidó egyének pedig az jelentett kihívást, hogy el kellett döntenie, hogy boldogulása érdekében mennyit akar feladni zsidó voltából, mennyire akar idomulni a többségi társadalomhoz. A többségi közösséghez való idomulást asszimilációnak nevezzük. Számtalan fokozata létezik az ortodox vallás külsőségeinek elhagyásától a névváltoztatáson keresztül a vallás elhagyásáig és a kikeresztelkedésig. Az asszimiláció folyamata Nyugat-Európában zökkenőmentesebben ment végbe, egyrészt azért, mert a zsidó lakosok aránya jóval kisebb volt (0,1-0,4 %9) mint Közép-Európában, másrészt azért, mert a folyamat hosszabb és szervezettebb volt. Kelet-Közép- és Kelet-Európában az asszimiláció nem volt teljes: egyrészt tulajdonképpen nem volt olyan polgárság, amihez asszimilálódni lehetett volna, másrészt pedig a vallási különbségeknek ebben a régióban még mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak, így a zsidó emberről a környezete számon tartotta, hogy zsidó. Ahhoz, hogy az asszimiláció lehetőségét valaki elfogadja, az kell, hogy az asszimilálandó csoport addig megkülönböztető jegyét megváltoztathatónak tartsa.

A zsidók esetében ez azt jelenti, hogy a zsidókat izraelita vallásukén! kell meghatározni, és ennek a vallási különbségnek nem szabad döntő jelentőséget tulajdonítani. Azonban a zsidó fogalmának a meghatározása az a másik pont, ahol súlyos kihívás érte a zsidó közösségeket. Megjelentek azok az elméletek, amelyek a zsidó közösséget leszármazási közösségként, „fajként” határozták meg. Ennek két következménye volt. Egyrészt e felfogás szerint a zsidó ember bármit tesz is, csak zsidó marad, hiszen a származás nem megváltoztatható, a fajelméletet vallók tehát az asszimilációt nem tartották lehetségesnek. Másrészt a származási alapon elkülönített zsidóság a nemzetállamon belül elkülönülő csoport, idegen, tehát nincs helye a nemzetállamban. A zsidó fogalmának erre az új meghatározására született válaszul az a zsidó önmeghatározás, amely szintén nem pusztán vallási közösségnek tekintette a közösséget, hanem önálló nemzetnek. E felfogáson belül, amely tehát politikai közösségnek tekintette a zsidókat, volt olyan, amelyik autonóm területet kívánt azon az államon belül, ahol addig is éltek, a jövő szempontjából azonban fontosabb volt az önálló zsidó államot követelő cionizmus. A cionizmus szellemi atyját, az egyébként Budapesten született, de Bécsben működő Theodor Herzl újságíró a Dreyfus-per (Második fejezet, 12. olvasmány) során tapasztalt antiszemitizmus indította arra a következtetésre, hogy a zsidóknak Európában nincs helyük, megoldást csupán egy zsidó állam megteremtése hozhat.

A múlt század végére tehát megszűnt a korábban a többségi közösséghez viszonyítva homogén közösség. A zsidók sokféle magatartás között választhattak. Két szélső típus volt: az uralkodó etnikummal teljesen azonosuló zsidó - Magyarországon egyébként a hivatalos állami politika ezt támogatta is, hiszen a magukat magyarnak valló zsidók növelték a magyarok arányát a nemzetiségekhez képest - és az ortodox vallást megőrző, a környezettől elzárkózó zsidó. Az előbbi Németországban és a Monarchia nagy részében volt jellemző, az utóbbi a lengyel és ukrán területeken, illetve a Kárpátalján és Erdély egyes területein. A kettő között azonban számtalan átmenet létezett. E sokszínű közösségnél tulajdonképpen csak az volt közös, hogy a környezetük a zsidót látta bennük, valamint az, hogy a tudat, hogy őket zsidónak tekintik, különböző módon befolyásolta az érintettek magatartását is.

11. OLVASMÁNY

Az állampolgárság és az afroamerikaiak

Európában az „ők” a zsidók voltak, Amerikában a feketék, az afroamerikaiak. Az Egyesült Államokban is a „tudományos fajelmélet” táplálta a régi mítoszokat és félreértéseket. Az 1800-as évek végén Philip A. Bruce és a hozzá hasonló fehér történészek azt állították, hogy a rabszolgaság eltörlése az afrikai eredetű amerikaiakat elvágta „a fehér társadalom szellemiségé”-től. Álláspontjuk szerint az emancipált rabszolgák visszaestek egy primitív és erőszakos állapotba. Bruce szerint a középosztálybeli fekete férfiak jelentették a legnagyobb veszélyt.

Ugyanis „ők azok, akik a legnagyobb valószínűséggel törekszenek a társadalmi egyenlőségre, akik a leghamarabb levetkőzik a rabszolgaság örökségét, mely megtanította őket a felsőbbrendű faj asszonyainak tiszteletére”. A bulvárlapok ezt a jelenséget „az új négerbűnözés”-nek nevezték.

Az ilyen negatív vélemények visszahatottak arra is, ahogy az afroamerikaiak magukat és másokat látták. Paul Laurence Dunbar neves költő Álarcot viselünk című versében, melynek itt csak nyersfordítását adjuk, arról szól, hogy az afroamerikaiak hogyan reagáltak a róluk alkotott sztereotípiákra.

*Álarcot viselünk - vigyorog s hazudik,
Elrejtí arcunk, takarja szemünk.
Fizetjük a rossz emberek számláját
Szívünkben túske, de ajkunk nevet,
Szánk sok mosolyármalatra képes.*

*Hát hogy is tudhatna a külvilág
Megannyi könnyünkről és sóhajunkról?
Nem is láthatnak meg minket, hiszen*

Álarcot viselünk.

*Mosolygunk, persze, drága Krisztusunk,
De jajszavunk is Tehozzád kiált.
Énekelünk, de hamis az agyag
A talpalatnyi földön, ahol járunk,
S túrve, hogy a világ másnak véljen,
Álarcot viselünk.*

Amikor az afroamerikaiak levették az álarcot, a fehérek gondoskodtak arról, hogy megmutassák nekik, „hol a feketék helye”. Ahogy a faji gondolkodás „tekintélye” nőtt, úgy szaporodott az erőszakos cselekmények száma. Csak keveseknek volt bátorsága azt követelni, hogy az ilyen cselekedeteket büntessék meg. Közéjük tartozott egy afroamerikai asszony, Ida B. Wells. Abban az időben, amikor még kevés fekete s közöttük még kevesebb nő rendelkezett szavazati joggal, Wells országos kampányt indított a rasszista alapú erőszak ellen. Fellépését az váltotta ki, hogy a tömeg megölte barátját, Thomas Mosst, aki egy jól menő fűszerüzletet vezetett a tennessee-i Memphisben. A gyilkosság azt bizonyította Wells számára, hogy senki sem lehet biztonságban, amíg egy lincselésre büntetlenül kerülhet sor. Wells azzal próbálta a nemzet lelkiismeretét felébreszteni, hogy adatokat gyűjtött arról a 728 lincselési esetről, mely 1882 és 1892 márciusa, Moss halála között történt. Minél több információval rendelkezett, annál biztosabb lett abban, hogy a lincselés hátterében a rasszista nevelés áll. Az is kiderült, hogy sok áldozat olyan sikeres üzletember volt, aki éppen sikerességével veszélyeztethette a fehérek fennhatóságát. Számos nő és gyermek is volt az áldozatok között. A legtöbb lincselés olyan „bűnök” megtorlására történt, mint „tanúskodás fehérek ellen a bíróságon”, „faji előítélet”, „veszekedés fehérekkel”, „fenyegetőzés”. Az áldozatok egyharmadát nemi erőszakkal vádolták, köztük például olyan fekete férfiakat, akiknek fehér nővel volt viszonya. Abban az időben a legtöbb államban bűnnek számított, ha fekete férfinak fehér nővel volt viszonya. Alig volt olyan állam, mely egy ilyen párnak megadta volna a házasságkötési engedélyt. Fordítva is bűnnek számított a vegyes viszony, de ezt alig kérte számon valaki.

Wells kimutatta, hogy a lincselők nagy támogatottságot élveztek. Előfordult, hogy az egész város kitódult végignézni az eseményt és buzdítani a tömeget. S bár a legtöbb lincselésre a déli államokban került sor, a fehérek az ország más részeiben sem emelték fel szavukat, amit hallgatólagos bátorításként lehetett értelmezni.

Wells megtörte ezt a csendet azzal, hogy a nyilvánosság elé tárta a tényeket. A fehéreket megijesztette ez a kampány, s Wellsnek fegyvert kellett hordania, hogy megvédhesse magát. Miután felgyűjtötták az általa kiadott újság szerkesztőségét, el kellett hagynia Memphist, hogy az életét mentse. New Yorkban folytatta kampányát. A feketék újságjainak és klubjainak támogatásával, valamint néhány fehér bátorításával Wellsnek sikerült a lincselés ügyét országos üggyé változtatnia. S miután Nagy-Britanniában is előadás-sorozatot tartott, az ügynek nemzetközi visszhangja is lett. Amikor Wells 1931-ben meghalt, a kongresszus még mindig nem hagyta jóvá a lincselés elleni törvényt. De tizenhárom állam már igen, köztük Tennessee, és ekkorra a lincselések száma jelentősen csökkent országsszerte. Wells kampánya nagy bátorítást jelentett később az 1950-es, 1960-as évek polgárjogi küzdelmei aktivistái számára.

Ahogy a faji gondolkodás „tekintélye” nőtt, úgy szaporodott m erőszakos cselekmények száma.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi az álarc szerepe? Az idézett versben mi a szerepe? Mit jelent, hogy „vigyorog s hazudik”? Mit rejt el? Paul Dunbar Walter Rathenau és Jakob Wassermann kortársa volt. A Dunbar leírta álarcot viselték ők is? Viselnek ma is álarcot az emberek? Ha igen, kik? Viseltél valaha te álarcot?

Miben hasonlított az afroamerikaiak helyzete az európai zsidókéhoz? Miben különbözött? Lehetséges volt az asszimiláció az afroamerikaiak számára? Frederick Douglass írta 1849-ben: „Ha nincs küzdelem, nincs haladás. A küzdelem folyhat morális vagy fizikai síkon, de folynia kell. A hatalom semmit sem ad fel követelés nélkül. Nem adott fel eddig sem, és nem is fog feladni semmit követelés nélkül.” Hogyan igazolják Wells erőfeszítései ezt az álláspontot? Milyen síkon folyt az ő küzdelme: morális vagy fizikai síkon? Vagy mindkettőn?

A történelmi eseményekkel kapcsolatban hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy egy egyszeri ügynek azonnali következményei vannak. Miként példázza Wells hosszú küzdelme azt, hogy a dolgok ennél sokkal bonyolultabbak?

12. OLVASMÁNY

„Faj” és identitás Franciaországban

A XIX. század utolsó harmadában Franciaországban más volt a légkör e tekintetben, mint akár az Egyesült Államokban, akár Németországban. A fekete bőrű amerikaiak gyakran szabadabbnak érezhették magukat Franciaországban, mint otthon. És a francia zsidók nem tapasztaltak semmiféle olyan nyílt antiszemitizmust, ami Németországot vagy épp Magyarországot - ahol

egy darabig Antiszemita Párt is működött - ekkor jellemezte. De a franciáknak is szembe kellett nézniük a rasszizmushoz kapcsolható jelenségekkel. A Dreyfus-per kapcsán derült ki, hogy országszerte milyen heves reakciókat válthat ki ez a kérdés. A per fellebbentette a fátylat a mélyen gyökerező gyűlöletről, és elmérgesedett a vita arról, hogy ki az igazi állampolgár és ki nem.

Mint már említettük, 1894 novemberében Alfréd Dreyfus francia katonatisztet megvádolták, hogy katonai titkokat szolgáltatott ki a németeknek. Két hónap múlva hazaárulásért elítélték. Egy látványosan megrendezett szertartáson egy laktanya udvarán a hadsereg nyilvánosan lefokozta Dreyfust, egy csoport katonatiszt elé vezették, és azt mondták: „Alfréd Dreyfus, nem vagy arra méltó, hogy fegyvert viselj. A francia nép nevében ezennel megfosztunk rangodtól!” Egy magas rangú tiszt levágta Dreyfus válllapjait, gombjait, és kettétörte kardját. Ezután körbevezették a felsorakozott, némán figyelő egységek előtt. Dreyfus azonban nem maradt néma, ismételten azt kiáltotta, hogy egy ártatlan embert fokoznak le. Időközben odakint nagy tömeg gyűlt össze. Amikor meghallották, mit kiabál Dreyfus, nagy füttyszóval feleltek, és a „Halál Dreyfusra!”, „Halál a zsidókra!” jelszavakat kezdték kórusban kiabálni. Dreyfus kegyelmet kapott, de ő perújrafelvételt kért, hiszen a kegyelemmel a vád alól nem, csupán a büntetés alól mentesült volna. A per alatt antiszemita tüntetésekre kerül sor. A Dreyfust vádolok a hazaárulást a tiszt „nem francia” voltából vezették le.

A perről szóló tudósítások rendszeresen megemlítették, hogy Dreyfus zsidó volt, jóllehet a vallásnak semmi köze nem volt az ügyhöz. Az antiszemita író, Leon Daudet például így írt: „Oly sok meggyőződés romjai között egyetlen hit maradt meggyőző és őszinte, az, amely védi fajunkat és nyelvünket, mely vér a vérünkéből, s mely a szolidaritásban egyesít minket. Ez az elvetemült ember itt nem francia. Ez nyilvánvaló, ha a tettére, a magatartására és a fiziognómiájára gondolunk.”

Az ítélet ellen először Dreyfus családtagjai és barátai tiltakoztak, de nemsokára mások is csatlakoztak hozzájuk. Az eset megosztotta a nemzetet. Emilé Zola Vádolok! címmel írt publicisztikájában kiállt a vádlott mellett, szembeszállva a közhangulattal. Egyesek szerint a per mozgatórugója az antiszemitizmus volt, ők így érveltek: „Azért tartóztatták le Dreyfust, mert zsidó, azért ítélték el, mert zsidó, s mivel zsidó, az igazság és az igazságosság hangját nem lehetett mellette felemelni.” Mások számára a francia hadsereg és a becsület fontosabbak voltak, mint egy zsidó jogai. Azt gondolták, hogy a hadsereget - és ezen keresztül a nemzetet - gyengítené, ha újratárgyalnák a pert, és elismernék, hogy tévedés történt. Amikor egy katonatiszt bizonyítékot talált arra, hogy Dreyfus ártatlan, áthelyezték őt Észak-Afrikába, hogy elhallgattassák. A francia becsületet mások megint másként értelmezték, s úgy vélték, épp ez követelné meg a perújrafelvételt. Egyre több bizonyítékra derült fény, melyek Dreyfus ártatlanságát bizonyították, s a viták újra fellángoltak. Gyakran végződtek verekedéssel, párbajjal, sőt tüntetésekkal. Végül 1899-ben újratárgyalták a pert, és Dreyfust ismét elítélték. A második ítéletet követő napon azonban kegyelmet kapott. De a vád alól egészen 1906-ig, azaz 12 évig nem mentették fel. Maga Dreyfus sajátos módon nem köszönte meg a kiállást ügye mellett, ugyanis megszállott katona volt, aki a hadsereg tekintélyét fontosabbnak érezte saját sorsánál.

A perről szóló tudósítások rendszeresen megemlítették, hogy Dreyfus zsidó volt, jóllehet a vallásnak semmi köze nem volt az ügyhöz.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi volt az oka, hogy a Dreyfus-per országos visszhangot váltott ki? Miért eredményezett tüntetéseket, demonstrációkat? Milyen hatást gyakorol a per tanúsága szerint a rasszizmus a demokráciára?

Hogyan határozták meg a franciák az 1800-as évek végén a kötelezettségi körüket? Ki sietett Dreyfus segítségére és ki nem? Jean-Paul Sartre francia filozófus foglalkozott azokkal a választási lehetőségekkel, melyek az antiszemitává váló ember előtt állnak. „A gyűlölet az antiszemitát a rossz meggyőződésű emberek védő közösségébe vezeti, ahol a viselkedés uniformitásából kölcsönösen erőt tudnak meríteni... A »gyűlölöm a zsidókat« kifejezés olyan, melyet kórusban a legjobb hangoztatni. Kiejtésével az egyén egy hagyományhoz és egy közösséghez csatlakozik - a középszerűek hagyományához és közösségéhez.”³⁷ A Dreyfus-per hogyan példázza ezt a fajta egyéni választást? És a korábbi olvasmányokban említett esetek?

Az amerikai hazafiaknak, akiknek az a jelszavuk: „Rossz vagy jó, de az én hazám!”, Carl Schurz azt felelte: „Nem egészen így! Az én hazám, tehát cselekedjen mindig helyesen, s ha nem így tenne, legyek én, aki segítem helyrehozni a tévedést.”

Mit üzen tehát Schurz azoknak, akik szerint a nemzetek nem ismerhetik be tévedéseiket? Te egyetértesz ezzel?

Theodor Herzl egy osztrák újság tudósítójaként kísérté figyelemmel a Dreyfus-per. Herzl ugyan zsidó volt, de nem volt vallásos, sőt egykor még a ki-keresztelkedést is fontolgatta. A Dreyfus-per kapcsán fellángoló zsidógyűlölet azonban nézeti drasztikus felülvizsgálatára készítette. 1896-ban a Der Judenstaat (A zsidó állam) című művében írta:

A zsidókérdés ma is létezik. Botorság lenne tagadni. Ez a középkor öröksége, amit a modern társadalmak sem tudnak levethetni, akárhogy is erőlködnek. Amikor bennünket emancipáltak, nemes próbálkozás volt. De a zsidókérdés megmaradt mindenütt, ahol észrevehető számban élnek zsidók. S ahol kevesebben vannak, a bevándorlók miatt ott is felbukkan a zsidókérdés. Természetes, hogy vándorlunk olyan helyekre, ahol nincs zsidóüldözés. De ahogy megjelenünk, kiváltjuk ezt a reakciót. Ez a helyzet minden országban, s ez is marad még a legcivilizáltabb országokban is -mint amilyen Franciaország - egészen addig, amíg a kérdés tisztességes politikai megoldást nem nyer.

Herzl abban látta a megoldást, hogy létre kell hozni a zsidó államot Palesztinában, mely a zsidók ősi földje. Abban reménykedett, hogy az európai politikusok segítenek majd ezt az államot létrehozni. A cionizmus, a nacionalizmus zsidó változata Herzl szerint mindenki számára előnyös megoldást kínál. Értékelj Herzl álláspontját! Mit gondolsz, hogyan reagálnának egy ilyen elképzelésre a Marr-féle antiszemiták?

„Rossz vagy jó, de az én hazám!” Nem egészen így! Az én hazám, tehát cselekedjen mindig helyesen, s ha nem így lenne, legyek én, aki segítem helyrehozni a tévedést.

13. OLVASMÁNY

Nacionalizmus, „faj” és a birodalmak

A nacionalizmus és a fajelmélet azt is befolyásolta, hogyan határozzák meg az egyes nemzetek vezetői nemzetük kötelezettségi körét. Minden ország arra törekedett, hogy a lehető legerősebb, leghatalmasabb legyen. A XIX. század végén az európai államok versenyeztek egymással a hatalomért. A gazdaságban a harc a nyersanyagokért és a piacokért folyt, politikai és katonai szempontból pedig a területszerzés volt a céljuk Európában és azon kívül. Nagy-Britannia, a minden szempontból leggazdagabb és legbefolyásosabb ország aggodalommal szemlélte a frissen egyesített Németország egyre növekvő gazdasági, katonai erejét és birodalomépítő szándékát. A szociáldarwinizmus új érvet szolgáltatott a hódítási törekvésekhez. A hódító nemzetek a történelem során gazdasági, vallási vagy politikai érvekkel magyarázták a leigazolt ország feletti uralmukat. Most azonban a szociáldarwinizmus új érvet szolgáltatott a hódítási törekvésekhez. Sok európai és amerikai úgy vélte, hogy a felsőbbrendű fehér embernek kötelessége, sőt terhes kötelessége „felemelni” azokat, akik kevésbé fejlett körülmények között éltek. S mitől voltak a bennszülött amerikaiak, az ázsiaiak vagy az afrikaiak alacsonyabb rendűek? A választ egyre gyakrabban a faji hovatarozásban találták meg. 1884-ben Ottó von Bismarck német kancellár nagy nemzetközi tanácskozást hívott össze, mely a Berliini Kongresszus néven vonult be a történelembe. Tizenöt nyugati állam vezetői gyűltek össze, hogy megegyezzenek Afrika felosztásáról. Abban reménykedtek, hogy a háború a kontinensen elkerülhető, ha az európai vezetők betartják a kongresszuson elfogadott játékszabályokat. Nemigen törődtek azzal, hogy döntéseiknek milyen következményei lesznek az afrikai népekre. Azok, akik egyáltalán gondoltak az afrikaiakra, többnyire azon a véleményen voltak, hogy nem valók másra, mint az európai, a fehér ember szolgálatára, illetve, hogy az európaiaknak „védelmezni” kell őket, mint az önmagukért nem felelős gyerekeket.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Azokkal a címkékkel, melyeket korábban egy-egy országon belüli csoportra ragasztottak, most egész nemzeteket bélyegeztek meg.

Miért érezték úgy az európaiak, hogy valamilyen „felelősséget” kell vállalniuk a feketékért?

1863-ban a sajtó szabadságát korlátozó törvény lépett életbe Poroszországban. Egy szerkesztő így reagált: „A nemzet hajlandó elviselni a belső szabadság korlátozását, ha cserében külföldön nő az ország hatalma és tekintélye.” Milyen veszélyei vannak ennek a magatartásnak? Mi történik, ha más nemzetek polgárai is hasonlóképpen kezdenek gondolkodni?

Nézd meg a világ 1900-as térképét! Melyek a leghatalmasabb nemzetek ekkor a világon? Hogyan tudod ezt megállapítani?

Ali A. Mazuri afrikai tudóst idézzük: „Afrikától megtagadhatták azt, hogy az emberi civilizáció részének tekintsék, de letagadható-e az, hogy ténylegesen hány km² a területe? Nem próbálhatnánk meg olyan térképek és földgömbök használatát az iskolákban, melyek kevésbé torzítanak?”³⁸

Egy gömbölyű testet, a Földet, nehéz síkban ábrázolni torzítás nélkül. Hasonlítsd össze, hogy néz ki Afrika két különböző világtérképen és egy földgömbön! Találsz különbséget? Mit gondolsz, ezek a különbségek hogyan befolyásolják az afrikai kontinensről alkotott képünket?

Melyek ma a befolyásos országok? Minek az alapján tudod ezt eldönteni? A katonai erőt tekinted döntőnek? Milyen más erőforrásai lehetnek egy országnak?

A hódító nemzetek a történelem során gazdasági, vallási vagy politikai érvekkel magyarázták a leigazolt ország feletti uralmukat. Most azonban a szociáldarwinizmus új érvet szolgáltatott a hódítási törekvésekhez.

14. OLVASMÁNY

A világháború előestéjén

Az országok közötti verseny fokozódásával a világ egyre veszélyesebbé vált, hiszen egy ország csak egy másik rovására terjeszkedhetett. A feszültség növekedésével párhuzamosan egyre több hadihajót építettek, hatalmas mennyiségű fegyvert halmoztak fel, és egyre több katonát képeztek ki. S természetesen szövetségeket kerestek.

Ennek következtében bármely két ország közötti konfliktus gyakorlatilag az egész világ háborújához vezethetett. Pontosan ez történt 1914 nyarán.

Június 28-án egy szerb nacionalista Szarajevóban megölte az Osztrák-Magyar Monarchia trónörökösét és feleségét. Egy hónap múlva Ausztria hadat üzent Szerbiának. S ezt tette Ausztria szövetségese, Németország is. Aztán Oroszország lépett be a háborúba mint Szerbia szövetségese. Néhány nap múlva megindult az orosz szövetséges Franciaország elleni invázió. Nagy-Britannia akkor lépett be, amikor Németország Belgiumon keresztül támadta meg a franciákat. Belgium semleges ország volt, de Nagy-Britannia védelme alatt állt. 1915-ben a Török Birodalom is harcba lépett Németország oldalán. Olaszország Franciaország és Nagy-Britannia szövetségese lett. Valóban „világháború” tört ki. A háború befejezésekor, 1918-ban harminc nemzet állt harcban.

1914-ben az emberek nagy lelkesedéssel fogadták a háborút. A fiatal férfiak a lehető legizgalmasabb élettapasztalatnak tekintették a háborút, s sokan közülük attól féltek, hogy véget ér, mielőtt ők is bevonulhatnak.

A kor jelentős magyar költői, mint Ady Endre vagy Babits Mihály inkább a háború szenvedéseit foglalták verssorokba; a harcokban részt vevő költők kiváltképp (köztük Gyóni Géza a leghatásosabb). Mégis akadt olyan nagy költő, akit megérintett a lelkesedés egy ideig: Juhász Gyula.

VÉRTANÚK

*Ma szívünk újra vérzik
És mély sebünk sajog,
Ma gondoljunk reájuk
kettős, nagy áhítattal,
Magyarok!*

*Ma országunk határán
Új hősi láng ragyog
S új vértanúk rohannak
Meghalni holnapunkért,
Magyarok!*

*E földön a legszentebb,
Legdrágább véradót
Fizettük és fizetjük.
Legtöbb jogunk van élni,
Magyarok!*

(1914 őszén)

Az első világháború nem bizonyult sem dicsőséges kalandnak, sem villámháborúnak.

Az első világháború nem bizonyult sem dicsőséges kalandnak, sem villámháborúnak. Németország nyugati frontján mindkét fél hosszú időre beásta magát. A győzelmes előretöréseket nem kilométerben, csak méterekben lehetett kifejezni. S ahogy múltak a hónapok, a küzdő felek technikailag egyre fejlettebb fegyvereket vetettek be, hogy átlendüljenek a holtpontra. A mérges gázok, a géppuskák, a bombázások és a tankok egyre nagyobb számban szedték az áldozatokat, de egyértelmű diadalt egyik fél sem tudott aratni. Egy, a frontról visszatérő brit katonatiszt azt mondta: „Nem tudom, mi ez. Hogy nem háború, az biztos.”

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az európai szövetségek a következő elv alapján szerveződtek: „Ellenségem ellenségei a barátaim.” Mi lehet a probléma az ilyen alapon szerveződő szövetségekkel? Alkalmazzák ma is ezt az elvet a nemzetek?

Szarajevó nevét újra sokszor olvashatod a hírekben. Látsz-e valamilyen összefüggést az akkori és a közelmúltban zajló események között? Vagy véletlen egybeesésről van szó? Indokold meg az álláspontodat!

15. OLVASMÁNY

Az állam kinevezett ellenségei: az örmények

A háború feszültségei közepette az előítéletek erősödtek, és az egyébként is sebezhető kisebbségek iránti tolerancia gyakran eltűnt. Woodrow Wilson amerikai elnök jegyezte meg egy héttel az USA háborúba lépése előtt: „Vezesd ezt a népet háborúba, és azonnal elfelejtik, hogy olyasmí, mint a tolerancia, létezett. Ha egy nemzet háborúba lép, nem tudja megőrizni a józanságát, sose tudja.”³⁹ Lehet, hogy az elnök arra a háborún belüli háborúra gondolt, mely a németekkel és az osztrákokkal szövetséges Török Birodalomban zajlott.

1915-ben, nem sokkal a háború kitörése után Törökország az ott élő örmények ellen fordult. Ez a keresztény kisebbség megszámlálhatatlanul sok nemzedék óta élt a mohamedán többségű Török Birodalom területén. Könnyű volt az örményeknek a birodalomhoz való lojalitását megkérdőjelezni - a vád kettős, megosztott lojalitás volt -, hiszen örmények Oroszországban is éltek, s Oroszország ellenség volt. Áprilisban a törökök letartóztattak hatszáz örmény vezetőt. De a letartóztatások csak a kezdetet jelentették. Április 28-án a következő tudósítás jelent meg a New York Timesban:

Az Egyesült Államok ma beadvánnyal fordult a török kormányhoz, mivel jelentések érkeztek az örmény keresztények tömeges legyilkolásáról. Az Egyesült Államok a letartóztatottak elengedését és a további atrocitások beszüntetését kéri.

Az orosz kormány ez irányú kérését, mely Bakhmeteff nagykövet közvetítésével érkezett, William Jennings külügyminiszter táviratilag továbbította Henry Morgenthau nagykövetnek Konstantinápolyba, és utasította, hogy szólítsa fel a török kormányt a veszélyeztetett örmények megvédésére és a további vallási zavargások megakadályozására.

A zavargások megakadályozása helyett a török kormány is örményellenes lépéseket tett. Július 12-én a New York Times a negyedik oldalon közölte, hogy „a törökök helyi keresztényeket lakoltatnak ki”. Október 4-én már a címlapon jelent meg beszámoló Az Örményországban történt szörnyűségek főcím alatt. Az alcímek hozták a részleteket: „Megbízható amerikai források szerint ezer év óta sose látott szörnyűségek történnék”, „A török rekord megdönthetetlen”, „Népiirtási politika egy teljesen védtelen néppel szemben”, „Teljesen kiirtott falvak”, „Legyilkolt fiúk és férfiak, rabszolgaként vagy zsákmányként muzulmánoknak adott lányok és nők”.

Az újságírók közreadták beszámolóikat az eseményekről, Morgenthau nagykövet pedig „titkos és bizalmas” jelentést küldött Washingtonnak:

Meggyőződésem, hogy ez a legsúlyosabb büntetés, amelyet valaha is elkövettek. Néhány nagykövet ismételt tiltakozása a mérsárlások ellen - ez adhatta az ötletet a törököknek ennek a rettenetes deportálási tervnek a kivitelezésére, mely sátáni ödöklésbe torkollott, nemi erőszakkal, fosztogatással és erőszakos áttérítéssel párosulva. A török hatóságok azt állítják, hogy egy zászlóaljnál nem tudtak többet az örmények kíséretéről adni, s így a kurdok és mások megtámadhatták a deportáltak menetét. Ha ez így van, nem lett volna szabad a deportálásokat megkezdeni, hiszen a törökök tudhatták, hogy az örményeket meg fogják támadni, ki fogják fosztani és meg fogják ölni, hacsak nem élveznek védelmet. Halil Bej elismerte, hogy maguk a kíséretre rendelt zsandárok követték el a legszörnyűbb tettek némelyikét. Sajnos az örmények elleni korábbi atrocitásokat nem követte semmiféle tiltakozás a keresztény nagyhatalmak részéről, így a mostani elkövetők azt gondolhatták, hogy most is bocsánatot nyernek. 1914 májusában és júniusában száz-százötvenezer görögöt deportáltak sikeresen, anélkül, hogy a nagyhatalmak tiltakoztak volna.

Jogosan gondolhatták, hogy most, amikor négy nagyhatalom hiába próbálta megszállni országukat, és amikor két másik nagyhatalom a szövetségesük, végre zavartalanul megvalósíthatják régóta dédelgetett tervüket, az örmény faj kiirtását, s végre pontot tehetnek az örmény reformok kérdésére, mely oly sokszor szolgáltatott alapot európai beavatkozásra a török belügyekbe. 40

Ábraham Hartunian örmény protestáns lelkész szemtanúként számolt be az eseményekről:

Augusztus 6-án szörnyű parancs érkezett: Az örményeknek mindenféle fegyvert be kell szolgáltatniuk. Ha bárkinél fegyver találtak az ellenőrzés során, a tulajdonosát a helyszínen agyon kell löni. A parancs a másnapi deportálásra való felkészülést is elrendelte.

S elérkezett a szombat, augusztus 7-e. A pokol napja! A börtönkapuk kinyíltak, és körülbelül száz dzsejtúni és fundedzsaki örményt vezettek ki. Egymáshoz voltak láncolva, úgy vezették őket az utcákon rájuk váró halálba, a törökök üdriválgása közepette. Néhányukat a város forgalmas terein felállított bitófákra akasztották fel. A többieket gyalog vezették az Agur-hegyig, ahol nagy tömeg előtt agyonlőtték őket...

Ez a száz holttest még szerteszét hevert, amikor a pokol hírnökei a következővel száguldozták be az utcákat: „A tizenhét évesnél idősebb férfiak gyülekezzenek a városon kívül, a Marash körüli mezőn deportálás céljából. Aki ellenszegül, halál fia!” Még most is elfog a remegés, ha arra a napra gondolok. Az emberi elme nem tud ekkora terhet elviselni. Tollam aligha tudja visszaadni a szörnyűségeket: zavarodottság! káosz! sírás! kiabálás! nyüszítés! kétségbeesés! Az apa megcsókolta a feleségét, a gyermekeit, és elindult sírva, zaklatottan. A fiú megcsókolta az anyját, az apját, a kisebb testvéreit, és elindult. Mindenki sírt,

aki ment, és aki maradt. Sokan teljesen készületlenül indultak el, csak az a ruha és cipő volt velük, amit viseltek, pénz nélkül, élelem nélkül, sokan el sem búcsúzhattak szeretteiktől. Már férfiak ezrei gyűltek össze a kijelölt helyen, s zavarodottan egyre jöttek a többiek.

A búcsúzkodás olyan rettenetes volt, hogy még a legkeményebb szívű törökök sem bírták nézni. Egy második parancs érkezett: „Aki elment, elment, a többi maradjon! Ne menjenek többen.”

Azokat az ezreket, akik már a vérszomjas zsandárok kezére adták magukat, a sivatagba terelték a vágóhidakhoz. A maradék a városban maradt, összetörve, sápadtan, remény nélkül, hogy a sorsára várjon. Nem volt titok, hogy megszületett a döntés az örmények megsemmisítésére.

Hogyan is írhatnám le azt a gyötrelmet, azt a rettenetes fájdalmat, amit akkor éreztem! Az aznapi események elvették az eszemet, megfosztottak az erőmtől és az akaratomtól. De ebben a teljes kimerültségben is támaszként kellett a családom, a népem maradéka mellett állnom. Megtettem, amit tudtam. Ellátogattam családokhoz, hogy vigaszt nyújtsak. Folyamodtam a kormányzóhoz és más tisztviselőkhöz, földig hajoltam előttük, sírtam, és kegyelemért könyörögtem a népem számára. És persze előttem is a deportálás útja állt.

A házam felszerelését dobozokba, batyukba csomagoltattam, és elküldtem az amerikai telepre. Az útra a legszükségesebbeket pakoltam: egy sátrat, kulacsokat és egy bölcst! Az összes pénzem nyolc líra volt. Hogyan lehet így feleséggel és öt gyerekkel útra kelni? Istenem, a gondolatra is összerándultam.

Augusztus 8-án, vasárnap a templomban a keresztrefeszítésről beszéltem. A népem függött a kereszten. Ettől a naptól kezdve a deportálást szisztematikusan hajtották végre. Mindennap új listát hoztak nyilvánosságra, s mindennap új menet kelt útra.

Mindenki tudta, hogy hamarosan rá kerül a sor.

Nem volt egy halovány reménysugár sem. Sőt a városban naponta elkövetett gyilkosságok hírére sokan várták, hogy nekivághassanak az útnak: ha jönnie kell a halálnak jöjjön hamarabb.

Ártatlan örményeket tucatjával akasztottak fel a város különböző pontjain. A himbálózó hullák látványa iszonyú félelmet váltott ki. Ez alatt a néhány nap alatt majdnem ötszáz örményt lőttek le vagy akasztottak fel a városban.

Augusztus 15-én, vasárnap a templomban lelki meditációnkat Jézus temetéséről folytattuk. A népemre a tömeges temetés várt.⁴¹

A genocídium (népirtás) szót a második világháború idején kezdték használni egy egész nép kiirtásának megnevezésére. Bár neve nem létezett még, a népirtás bűntettét már 1915-ben elkövették.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A török kormány az örményeket nevezte ki „az állam ellenségei”-nek. Kettős lojalitással vádolták őket. Mit jelent ez? Milyen beszámolók kerültek a sajtóba az örmény eseményekről? Mit tehetett volna az Egyesült Államok és a többi ország? Mit kellett volna tenniük?

1915-ben az európaiak és az amerikaiak úgy vélték, hogy a Török Birodalomban lezajlott népirtásra a világ semelyik más országában nem kerülhetett volna sor. Egyetértesz ezzel?

313-1296

1. Fein, Helen: Accounting for Genocide. (A népirtás tette.) Free Press, 1979. 4.
2. Bronowski, Jacob: The Ascent of Man. (Az ember felemelkedése.) © J. Bronowski, 1973. A BBC Books engedélyével közölve.
3. Minow, Martha: Making All the Difference. (Micsoda különbség.)
4. Abel, Theodore: Why Hitler Came to Power? (Miért került Hitler hatalomra?) Prentice Hall, 1938. 29.
5. Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, In: Az emberi jogok dokumentumokban. Összeállította Kovács István és Szabó Imre. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
6. Abel: i. m. 29.
7. Minow: i. m.
8. Carroll, Peter N.-Noble, David W.: The Free and the Unfree. A New History of the United States. (Szabadok és nem szabadok. Az Egyesült Államok új története.) Penguin, 1988. 34.
9. Carroll-Noble: i. m. 37.
10. Takaki, Ronald: A Different Mirror: A History of Multicultural America. (Egy másik tükör: A multikulturális Amerika története.) Little, Brown and Co., 1993. 34.
11. Takaki: i. m. 38.
12. Takaki: i. m. 40-41.
13. Carroll-Noble: i. m. 37.
14. Idézi Ronald Takaki: A Different Mirror. 41.
15. Hampton, Carol: A Heritage Denied. (A megtagadott örökség.) Soujourners, 1991. jan.

16. Idézi Ronald Takaki: A Different Mirror. 54.
17. Patterson, Orlando: Slavery and Social Death. (A rabszolgaság és a társadalmi halál.) Harvard University Press, 1982. VII.
18. Jordan, Winthrop D.: White Over Black: American Attitudes Towards the Negro, 1550-1812. (A fehérek a feketékről: Az amerikaiak bánásmódja a négerekkel, 1550-1812.) Norton and Co., 1968. 94.
19. Patterson: i. m. 5.
20. Patterson: i. m. 340.
21. Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Magyarok Európában, III. Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1988. 74.
22. Az ember és polgár jogainak deklarációja, 1798. augusztus 26. In: Az emberi jogok dokumentumokban.
23. Kohn, Hans: Nationalism. D. van Nostrand, 1955. 9.
24. Abel, Theodore: i. m. 29.
25. Idézi Lucy S. Dawidowitz In: The War Against the Jews. (A zsidók elleni háború.) Holt-Rinehart-Winston, 1975. 27.
26. Idézi Hagen Schulze In: The Course of German Nationalism. (A német nacionalizmus története.) Cambridge University Press, 1991. 57.
27. Idézi Reginald Horsman In: Race and Manifest Destiny. (A faj és a látható sors.) Harvard University Press, 1981. 35-36.
28. Idézi Leon Poliakov In: The Aryan Myth. (Az árja mítosz.) Basic Books, 1974. 277.
29. Schurz, Carl: Sturmjahre. Lebenserinnerungen. 1829-1852. (Viharos évek. Visszaemlékezések, 1829-1852). Berlin, Verlag der Nation, 1973.
30. Bismarck von, Otto Fürst: Gedanken und Erinnerungen. (Gondolatok és emlékek.) Stuttgart-Berlin, Cotta, 1891-1901.
31. Schurz: i. m. 26.
32. Schurz: i. m. 28.
33. Comte St. Vallier, idézi Fritz Stern In: Gold and Iron. (Vas és arany.) Alfred Knopf, 1977. 205-206.
34. Zweig, Stephan: A tegnap világa. Fordította Tandori Dezső. Bp., Európa, 1981. 13-14.
35. Minow, Martba: i. m.
36. Émile Zola: Lettre á la jeunesse. In: Émile Zola: J'accuse...! La vérité en marche. Présentation de Henri Guillaumin. Editions Complexe, 1988. 74.
37. Sartre, Jean-Paul: Vádirat az antiszemitizmus ellen,. Bp., Cserépfalvi-Göncöl, 1991.
38. Mazuri, Ali A.: The Africans: A Triple Heritage. (Az afrikaiak: Hármass örökség.) Little, Brown and Co., 1986.
39. Idézi John L. Heaton In: Cobb of „The World”. E. P. Dutton and Co., 1924.
40. Morgenthau, Henry: Ambassador Morgenthau's Story. (Morgenthau nagykövet története) New Age Publishers, 1991
41. Hartunian, Abraham: Neither to Laugh Nor to Weep. A Memoir of the Armenian Genocide. (Sem nevetni, sem sírni. Visszaemlékezés az örmény népirtásra.) Beacon, 1968. 63-65. © A. Hartunian, engedéllyel közölve.

HARMADIK FEJEZET

Németország az 1920-as években

Ha megvizsgáljuk a történelem homályos tükréből ránk néző árnyékfigurákat, észrevesszük: végső soron mi magunk vagyunk azok.

(Detlev J. K. Peukert)

Áttekintés

A történelemnek mindössze néhány mozzanata elkerülhetetlen, többségük azonban hús-vér emberek tényleges döntésének eredménye. A maguk idejében talán nem tűnnek fontosnak azok a bizonyos döntések, de egymásra épülve kirajzolják egy történelmi időszak körvonalait, meghatároznak egy kort. A döntések következményei hatással lehetnek az utánuk élő nemzedékekre is. Ez a fejezet azt vizsgálja, hogy az emberek milyen választások elé kerültek az első világháború után. Rávilágít Németország erőfeszítéseire, hogy a megalázó vereség után kiépítse a demokrácia intézményeit, és azokra az értékekre, mítoszokra és félelmekre, melyek veszélyeztették szándékait.

Azokra a döntésekre helyezi a hangsúlyt, melyek a köztársaság szétrombolásához és a nácik felemelkedéséhez vezettek. Az 1920-as évek a változás időszaka volt az egész világon. A változások nagy része sokkal korábban kezdődött, és a háború előtt felgyorsult, míg más részük tudományos felfedezésekhez kötődött, melyek megváltoztatták sok embernek a világról alkotott képét. Albert Einstein német fizikus 1905-ben publikálta relativitáselméletét, és 1920-ra más tudósok is bizonyították, hogy a tér és az idő valóban relatív, nem abszolút. Az új elmélet meglehetősen gyorsasággal vált az egyszerű - bár semmiképp sem műveletlen - emberek világgképének részévé is. Ahogy egy történész írta: „A 20-as évek elején kezdett az elmélet először azon az egyszerű, közérthető szinten terjedni, amelyen megértették, hogy nincs többé abszolút idő és tér, abszolút jó és gonosz, abszolút tudás és érték. Sajnos -de ez tulajdonképpen elkerülhetetlen volt - a relativitást összekeverték a relativizmussal.”¹ Legjobban magát Einsteint zavarta ez a félreértés, így írt egy kollégájának: „Őn azt hiszi, Isten kockajátékos, és bízik egy tökéletes törvényben és világrendszerben, mely objektíven létezik.”²

Ahogy Einstein elmélete megváltoztatta az időről és térről alkotott fogalmakat, úgy az osztrák pszichológus, Sigmund Freud az emberi viselkedéssel kapcsolatos nézeteket változtatta meg. Munkája azt sugallta, hogy a világ nem olyan, mint amilyennek tűnik. Sokan kezdték el azt hinni, hogy akkor „az érzékszervek - melyek tapasztalati észlelései alapján az ember kialakíthatja az időről és térről, a jóról és rosszról, törvényről és igazságségről alkotott képét, továbbá az emberi viselkedés formáját a társadalomban - sem megbízhatóak”.³ Nagyon bizonytalan időkben az emberek gyakran egyszerű magyarázatokat találnak összetett problémákra: „Nem hiszek a szememnek!”

Bár Németország különleges hely volt a 20-as években, a kérdések, melyekkel a németek szembesültek, hasonlóak ahhoz, mint amelyekkel ma kell az embereknek szembenézni: Egyenlő-e minden állampolgár? Hogyan tarthatja fenn egy demokratikus állam a rendet anélkül, hogy szétrombolná a szabadságot? Döntéseik a világ minden nemzetére hatással voltak.

1. OLVASMANY

A totális háború hatása

Amikor 1914 nyarán elkezdődött a háború, Európa fővárosaiban tömegek üdvözölték a hírt örömmel. Különösen a fiatalok reagáltak nagy lelkesedéssel. A háború célt, feladatot kínált nekik, olyan érzést, melyet sokan eddig még nem is éreztek. Claudia Koonz német történész leírása arról, hogy a háború miként hatott a fiatal német nőkre, érvényes más háborúzó nemzetek asszonyaira is.

...A háború a nőket családjukból a közéletbe emelte, olyan meghatározó szerepet kaptak a nemzet életében, melyet közülük a legtöbben nem érezhettek korábban. 1914-ben politikai és vallási mozgalmak szervezték meg a nőket, hogy lélekmelegítőket kössenek, betegeket és sebesülteket ápoljanak, hulladékanyagokat gyűjtsenek, jótékonysági alapokat támogassanak. 1916-tól, miután a német tábornokok felismerték, hogy a háború nem fog „villámsebesen” befejeződni, a kormány nőket kezdett „besorozni”, hogy átvegyék a férfiak helyét a stratégiailag fontos munkahelyeken. Egyik napról a másikra a nőknek nemhogy engedélyezték a megjelenést a számukra addig zárt munkakörökben, hanem könyörögtek az olyan munkák elvégzéséért, mint a szénbányászat, postai kézbesítés, teherautó- és villamosvezetés, könyvelés és nehézipari munkák, amellett, hogy folytatták a sebkötözést, a veteránok ápolását és a karitatív tevékenységet. A rendszer, amely 1908-ig még azt is megtiltotta a nőknek, hogy összejöveteleket tartsanak - ahol netán politizálhatnának -, és megakadályozta, hogy egyetemi diplomához jussanak, hirtelen közölte a nőkkel, hogy a nemzet fennmaradása múlik azon, ellátnak-e a feladatokat, melyeket korábban férfiak végeztek.⁴

A harcok elhúzódásával a lelkesedés is lelohadt. Nem dicsőséges háború volt ez, hanem mészárlás. A halottak száma megdöbbentően nagy lett. Összességében a háború mintegy 13 millió katona halálát okozta - ez kétszerese annak, ahányan

1790 és 1914 között estek el a nagyobb háborúkban. 1916-ban a franciaországi Somme-nál egyetlen csatában egyedül Anglia 400 000 embert veszített. Ugyanabban az évben 281 000 német és 315 000 francia katona esett el Verdun falai előtt. A háború végére egyedül Franciaország embervesztése 1,2 millió katona volt. Winston Churchill, Nagy-Britannia későbbi miniszterelnöke így írt az áldozatokról:

*...Minden idők valamennyi borzalma egyszerre működött, és a szenvedés szakadékába nemcsak a hadseregek, hanem az egész népesség belezuhant. A hatalmas, művelt államok is belekeveredtek, megértvén, hogy létezésük forog kockán. Sem a nemzetek, sem vezetőik nem húzták meg azt a határt, ameddig hajlandóak elmenni a győzelemért. Németország szabadjára engedte a pokol borzalmaival, az elkeseredett és végül bosszúra vágyó nemzetek azonban lépésről lépésre követték. Az emberiség és a nemzetközi jog ellen elkövetett bűnöket megtorolták, többnyire az elkövetettnél nagyobb mértékben és hosszabb időn keresztül. Se fegyverszünet, se tárgyalások nem enyhítették a hadsereg küzdelmeit. A sebesültek meghaltak a frontvonalak között: a holttestek szétmállottak a talajban. Kereskedelmi, semleges lobogó alatt haladó és kórházként használt hajókat süllyesztettek el a tengereken, legénységüket sorsukra hagyva vagy a tenger vizében legyilkolva. Mindent megtettek, hogy kiéhezhetővé tőrjenek meg egész nemzeteket, nemre és korra való tekintet nélkül. Városokat és műemlékeket lőttek rommá. Válogatás nélkül hullottak a bombák az égből. Mérges gázok fojtották meg a katonákat, vagy sebesre égették a bőrüket. Lángszórókat irányítottak rájuk. Lángolva zuhantak emberek a levegőben, vagy fulladtak meg lassan a tenger jeges hullámaiban. A hadseregek útőerejét csak hazájuk férfilakosságának száma korlátozta. Európa, valamint Ázsia és Afrika nagy része hatalmas harcmezővé változott, ahol egymást követő évek csatáiban nem hadseregek, hanem nemzetek estek szét és menekültek. Amikor minden véget ért, a kínvallatás és a kannibalizmus maradt az egyetlen, amelytől a civilizált, művelt, keresztény államok megtartóztatták magukat, mivel hasznosságuk felől nem voltak biztosak.*⁵

George Mosse történész írta a háború felszabadította gyűlöletről:

...Az ellenség gyűlöletét valahogyan mindig megjelenítették, versekben vagy prózában. De arra kérdésre, hogy „Miért gyűlöljük a franciákat?” -melyet például a poroszok tettek fel a napóleoni háborúkban 1813-ban -, a válasz törvénytörően a pillanatnyi háborúra koncentrált és nem a francia történelem, a viselkedésmód vagy az egész francia nemzet rágalmozására. Ezzel szemben az első világháborúban - valamely egyetemes küldetésstudattól áthatva - mindkét fél kivetkőztette az ellenséget emberi mivoltából, és feltétel nélküli megadásra szólította fel... Az ellenségből típust alakítottak ki, mely a társadalom számára fontos értékek ellenkezőjét képviselte. Ezt a sablont aztán azonosították mindazokkal, akik eltértek a társadalmi normáktól és létükben látszottak azokat fenyegetni: ilyenek voltak a zsidók, a cigányok és a szexuális devianciák követői... A háború a konformista beilleszkedést jutalmazta, egyben erősítette a sztereotípiát, de nemcsak az ellenségképben, hanem azokkal kapcsolatban is, akiket a határokon belül tekintettek fenyegetésnek a nemzet stabilitására, és akik zavarták a társadalom önmagáról kialakított képét.

*A háború kezdetén II. Vilmos császár kijelentette, hogy az osztályok és felekezetek közötti különbségek megszűntek, és hogy ő csak németeket ismer. 1915-re azonban már kevesebb zsidó tiszt volt a hadseregben, mint a háború kezdetén. Még feltűnőbb akció kezdődött, miután 1916. október 11-én a császári hadügyminiszter kimutatást kért arról, hogy hány zsidó teljesített szolgálatot a fronton, hány a front mögött és hányan nem teljesítettek katonai szolgálatot. Hogy ez mit jelentett azon fiatal zsidók számára, akik katonatársaikkal együtt küzdöttek a lövészárkokban, könnyen elképzelhető. Ez az úgynevezett zsidószámlálás egy antiszemita akció eredménye volt, mely tulajdonképpen egy évvel korábban kezdődött, és mivel sosem publikálták a vizsgálat eredményeit, a gyanú, hogy a zsidók kihúzzák magukat a katonai szolgálat terhei alól, változatlanul megmaradt.*⁶

Németország nem állt egyedül azzal, ahogy a „másság” ellen fordult - más nemzetek ugyanezt tették. A legkirívóbb példája ennek az örmény népiirtás volt (Második fejezet, 15. olvasmány), de mindenhol történtek incidensek, az Egyesült Államokat, Angliát és Oroszországot is beleértve.

A háború a konformista beilleszkedést jutalmazta.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan egyesíti a háború a nemzeteket? Milyen szerepet játszanak benne a nők? Milyen veszélyei vannak annak, ha az embereket egy közös ellenséggel szemben egyesítik?

Churchill azt állítja, hogy nem voltak korlátai annak, amit a „civilizált államok” tettek az első világháború alatt. Magyarázd meg a megtorlás kifejezést! Hogyan használták a megtorlást az ellenállás felszámolására? Vannak-e korlátai annak, amit a katonák tehetnek az ellenséggel háború idején? Miért nem tartották be ezeket ebben a háborúban?

Azt mondják: „A gyűlölet a szívben és nem a fejben kezdődik. Nagyon sok esetben nem a tettei miatt gyűlölünk embereket, hanem visszataszítónak tartunk egy bizonyos tettet, mert utáljuk azt, aki elkövette.” Mennyiben vonatkozik ez az idézet háborús

időszakokra? Mielőtt az Egyesült Államok belépett a háborúba, Woodrow Wilson elnök óva intett mindenkit: „Háborúba vezetjük a nemzetet, és el fogják felejteni, hogy létezett valaha olyasmi, mint tolerancia... Egy nemzet számára lehetetlen feladat egyszerre józannak maradni és minden erőt a háborúra összpontosítani; ez még sosem sikerült." Mennyiben támasztják alá Churchill megjegyzései ezt az álláspontot? Mennyiben Mosse-é?

Mosse szerint „a háború a konformista beilleszkedést jutalmazta”. Mennyiben segíti elő a háború a beilleszkedést? Mennyiben erősíti a sztereotípiákat?

Minden nemzet korlátozza a szabadságot a háború alatt. Némelyik felfüggesztette a választásokat. Mások korlátozták a szólás- és sajtószabadságot. Mit gondolsz, miért a demokrácia lesz a háború első áldozatainak egyike? Németországban és Magyarországon is sok fiatal zsidó állt be katonának, ezzel is jelezve hazafiasságát. De bármennyi kitüntetés is kaptak vagy hőstettet hajtottak végre, sokan továbbra sem érezték őket a nemzet teljes szívével benne élő, teljes jogú tagjának. Miért volt erősebb a mítosz a valóságnál?

2. OLVASMÁNY

Háború és forradalom Oroszországban

A háború után forradalmak rázták meg Európa sok országát. Az első 1917 februárjában Oroszországban tört ki, mikor a parancsot megtagadva a fellázadt katonaság a kimerült és éhes tüntetők mellé állt, és megbuktatta a cári rendszert. A rövid demokratikus kísérletnek a novemberi bolsevik hatalomátvétel vetett véget, melynek vezetője Vlagyimir Iljics Uljanov, ismertebb nevén Lenin volt. Lenin az új államot Kari Marx, a XIX. századi német gondolkodó elképzelései alapján építette fel.

Marx az emberiség történetét osztályharcként képzelte el, mely csak a magántulajdon megszűnésével, a közösségi tulajdon kialakulásával érhet véget. Ez a megálmodott rendszer a kommunista jelzõt kapta. Lenin többé-kevésbé osztotta Marx nézeteit. Azonban szerinte a munkásosztály egymaga képtelen a forradalmat győzelemre vinni, ehhez egy élcsapat kell, amely létrehozza a proletárdiktatúrát. Rájuk azért van szükség, mert ők tudják, mi a legjobb az embereknek.

Lenin kénytelen volt különbékét kötni Németországgal, de abban reménykedett, hogy a rövidesen bekövetkező világförroddalom majd lángba borítja a világot. Emiatt a volt nyugati szövetségesek egyre veszélyesebbnek tartották. A világförroddalom azonban nem következett be, az első világháború pedig, az Egyesült Államok belépésének köszönhetően, egy évvel később Németország leverésével végződött.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A kommunista szónak országonként más-más jelentése van. 1918-tól azonban elsődlegesen azokra használták, akik szimpatizáltak azzal a politikai és gazdasági rendszerrel, amely Oroszországban működött 1991-ig. A gazdasági egyenlőséget és demokratikus politikai rendszert követelőket szociáldemokratának vagy demokratikus szocialistának nevezik. A kommunistáknak és a szociáldemokratáknak gyakran komoly nézeteltérések vannak. Mit gondolsz, mi ennek az oka? A háború utáni évekre a világon politikai és gazdasági káosz volt a jellemző. Sokan gyorsan rátaláltak azokra, akiket az erőszakos cselekményekért vádolni lehet. Mindenkire a kommunista vagy bolsevik jelzõt ragasztották, aki változásokat akart. Oroszország korábbi szövetségesei azért segítettek Lenin ellenfeleinek az 1919-es, az országot megosztó véres polgárháborúban, hogy megállítsák a világméretű kommunista forradalmat. Mit gondolsz, miért félték az emberek annyira a kommunizmustól és a kommunistáktól? Hogyan használták fel egyes politikai erők ezt a félelmet arra, hogy a közös ellenség ellen egyesítsék az embereket?

Mi készíthet egy katonát parancsmegtagadásra? Mit gondolsz, miért ritkák a lázadások? Készíts magadnak egy definíciót a zendülés szóra! A következő olvasmány elolvasása után egészítsd ki a definíciódat! Magyarázd meg a diktatúra szót! A proletárdiktatúra elnyomó rendszer?

A háború utáni évekre a világon politikai és gazdasági káosz volt a jellemző. Sokan gyorsan rátaláltak azokra, akiket az erőszakos cselekményekért vádolni lehet. Mindenkire a kommunista vagy bolsevik jelzõt ragasztották, aki változásokat akart.

3. OLVASMÁNY

Háború és forradalom Németországban

Nem Oroszország volt az egyetlen állam, melyet forradalom fenyegetett a háború után. 1918 végén Németországban is forradalom előtti helyzet alakult ki, de vezetőit, szemben az oroszokkal, ez nem érte váratlanul. Tisztában voltak azzal, hogy felfordulás lesz, hacsak nem tudják kézben tartani az ellenőrzést, így az események itt más irányt vettek.

Szeptember elején a hadsereg vezetői már jól tudták, hogy Németország veresége elkerülhetetlen. Ezért a tábormokok arra kérték a császárt, hogy kezdjen béketárgyalásokat, melynek II. Vilmos, kellenül bár, de eleget tett. Kancellárja, Max von

Baden herceg titokban tájékoztatta az amerikaiakat arról, hogy Németország be kívánja fejezni a háborút. A tábornok, a császár és a herceg is zárt ajtók mögött tárgyaltak. Egy szó sem jelent meg a sajtóban a közelgő vereségről. A német polgárok nem is sejtették, hogy rövidesen elveszítik a háborút. Azt hitték el, amit közöltek velük, és a hivatalos nyilatkozatok változatlanul optimisták voltak. Novemberben ez a hit kezdett megrendülni. A kieli matrózok fellázadtak egy, az angol flotta ellen irányuló, általuk öngyilkos akciónak minősített támadás miatt. Ugyanekkor a kommunisták Berlinben és Németország más nagyvárosaiban nyíltan forradalmi szervezkedésbe kezdtek.

Abban a hitben, hogy az amerikaiak inkább rokonszenveznének egy demokratikus kormánnyal, mint a monarchiával, a tábornokok megkérték a szociáldemokratákat, hogy hozzák létre a köztársaságot. Friedrich Ebert, a szociáldemokraták vezetője osztozott a tábornokok törvény és rend iránti igényében. Az átlagos képességű nyeregkészítő mester reformernek tartotta magát, nem hatásos népszónoknak. Ő és a szociáldemokraták tisztelték a tekintélyt, és megpróbálták elkerülni a drasztikus változásokat. Megígérték, hogy az új német kormány megőrzi majd a hagyományokat, és hozzájárul, hogy a tiszték, hivatalnokok, bírák és tanárok megtarthassák állásukat. Az erről folytatott tárgyalások is titokban zajlottak.

A német nép semmit sem sejtett egészen november 9-ig, amikor a császár Hollandiába menekült, és a szociáldemokraták Németországot köztársasággá nyilvánították. Ezen a napon tudták meg a nemzet vezetői, hogy a szövetségesek Németországtól a fegyverzet, ezen belül a flotta átadását kívánják, valamint azt, hogy a Rajnától nyugatra lévő valamennyi katonai erőt vonja vissza. Ha 72 órán belül nem teljesítik a követeléseket, a szövetségesek Németország előzőnlésével fenyegetőztek.

Németország új vezetői a hadsereghez fordultak tanácsért. Amikor a katolikus középpárti Matthias Erzberger találkozott Paul von Hindenburggal, a német fegyveres erők parancsnokával, a tábornok könnyes szemmel arra kérte, hogy teljesítse hazafias kötelességét. Ő és a többi katonai vezető meggyőzte a politikusokat, hogy el kell fogadniuk a fegyverszünetet, mivel a német katonák képtelenek tovább kitarítani, így tehát 1918. november 11-én, kora reggel az új köztársaság három képviselője Franciaországba utazott, hogy aláírja a fegyverszüneti megállapodást. Egyedül utaztak, ugyanis a tábornokok nem kívántak részt venni a ceremónián.

A megállapodás létrejöttét Európa számos országában örömmel üdvözölték, de Németország nem ünnepelt. Az emberek sokkos állapotban voltak. Hogyan veszíthették el a háborút? Sokan meg voltak győződve arról, hogy a vereség árulók és gyávák műve. Erzberger, aki háborúellenes volt, elég korán dühük céltáblájává vált.

Őt és a többi aláírókat később mint „novemberi bűnözők”-et emlegették, akik „hátdöfték Németországot”. A vád igazságtalan volt, de a tábornokok, akik tudták az igazságot, nem cáfolták ezt, sőt bár nem nyíltan, de táplálták azt a tévhitet, hogy a civil politikusok becsapták a hadsereget.

Negyvennyolc órán belül Németország a feje tetejére állt. A megdőbönt nemzet elvesztette uralkodóját, a világbirodalmat és magát a háborút is. Súlyosbította a helyzetet, hogy számos német város utcáin harcok dúltak, ugyanis a kommunisták több helyen úgy ítélték meg, hogy eljött a forradalom győzelmének a pillanata. Berlinben akkora zűrzavar volt, hogy a nemzet új vezetői Weimar városában gyűltek össze, ezért vált az új rendszer weimari köztársaság néven ismertté.

A felfordulás ellenére már a fegyverszünet első napján elkezdődött az új alkotmány megalkotása, mely télre el is készült. Az alkotmány a hatalom megosztásán alapuló demokráciát hozott létre. Csak a bíróságoknál maradt meg a kinevezési rendszer, a hatalom másik két letéteményesét a nép választotta. Az elnök megválasztásánál a német választópolgárok számos jelölt közül dönthettek, de a parlament tagjainak megválasztásánál valamely pártra adták le szavazatukat, nem egy jelöltre. Ha egy párt elnyerte a szavazatok 1%-át, küldhetett egy képviselőt a parlamentbe. Minél több szavazatot kapott egy párt, annál több képviselőt delegálhatott. Például, ha a szociáldemokraták a szavazatok 36%-át kapták meg, akkor a Reichstag helyeinek 36%-ára tarthattak igényt. A képviselő személyéről azonban nem a szavazók, hanem a párttisztviselők döntöttek.

A többségi párt adta a nemzet kancellárját vagy miniszterelnökét. Ha egyetlen párt sem szerezte meg a többséget, kettő vagy több szövetségre lépett, hogy koalíciót alakítson, de egy ilyen koalíciót bármely ellentét felbonthatott. Ilyen esetben a kormány lemondott, és új választásokat írtak ki. Kevesebb mint 14 év alatt a weimari köztársaságnak húsz különböző kormánya volt. Az új alkotmány gondosan védte az egyéni szabadságot - ezen belül a kisebbségek jogait is. Mintegy 56 cikkely foglalkozott a német állampolgárok „alapvetőjogaival és kötelességeivel”. Első ízben garantálták a szólás- és sajtószabadságot, bár a cenzúrát engedélyezték „az obszcén és trágár irodalom elleni harcban csakúgy, mint az ifjúság védelme érdekében nyilvános előadásoknál és látványosságoknál”. Az alkotmány garantálta a vallásszabadságot is. Emellett megadta a nőknek a választás és a hivatalviselés jogát. Tulajdonképpen Németország volt az első ipari állam, mely a férfikkal azonos politikai jogokat biztosított a nőknek.

Bizonyos jelek utaltak az alkotmányozók demokráciával kapcsolatos aggályaira. A jogalkotók nem változtattak meg számos törvényt, bár néhány korlátozta az alkotmányban megígért szabadságjogokat. Például a homoszexuálisokkal és a cigányokkal szembeni diszkriminatív törvények megmaradtak. A 48. cikkely engedélyezte az elnöknek a parlament feloszlatását szükségállapot esetén. A Reichstag, a birodalmi gyűlés pedig magához ragadhatta a hatalmat új választások kiírásával. Az új német alkotmány, mint minden alkotmány, kompromisszumokra épült. A társadalom egyetlen csoportja sem érte el mindazt, amit akart, de mindegyik kapott valamit - még azok is, akik nem bíztak a demokráciában. Később egy német a következőképpen idézte fel apja reagálását az új kormányra: „Nos, legalább az amerikaiak örülhetnek; tudom, hogy folyton új kormányokat választanak. A franciák szintén rendszeresen váltogatják kormányaikat..., de a királyok mindig visszajönnek és rendet csinálnak. Ez a képtelenség nem fog sokáig tartani..., de talán előnyösebb békét köthetünk. Végül is, a tábornokaink

majd ügyelnek rá, nehogy Ebert és proletár barátai valamilyen becsstelen egyezményt írjanak alá; a dolgok a mostaninál rosszabbak már nem nagyon lehetnek."7

1919 januárjában szinte minden választó elment a szavazóhelyiségekbe, és többségük a köztársaságot támogató pártokra adta le szavazatát. Később - miután közismertté váltak a versailles-i béke pontjai - a demokráciát támogató pártok már nem szerepeltek ilyen jól. Minden későbbi választáson már csak az ekkor kapott szavazataik felénél kevesebbet szereztek.

Az új német alkotmány, mint minden alkotmány, kompromisszumokra épült. A társadalom egyetlen csoportja sem érte el mindazt, amit akart, de mindegyik kapott valamit -még azok is, akik nem bíztak a demokráciában.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Vilmos császár, Max von Baden (Badeni Miksa) herceg, a tábornokok és a szociáldemokraták zárt ajtók mögött tevékenykedtek. Miért volt számukra fontos, hogy elitkolják a közelgő vereséget a nyilvánosság elől? Volt-e joguk az embereknek ahhoz, hogy tudják?

Mit gondolsz, a tábornokok miért maradtak csendben, amikor a köztársasági vezetőket azzal vádolták, hogy „hátdöfték Németországot”? Mennyiben fenyegette hallgatásuk azokat a tradíciókat és értékeket, melyeket megpróbáltak megőrizni? Hogyan tudtak egy hazugságot „történelmi tényé” változtatni annyira, hogy aztán diákok nemzedékei így tanulták meg? Egészítsd ki a forradalom általad adott meghatározását! Átélt Németország 1918-ban egy ilyen forradalmat?

Egy új kormány helyzete meglehetősen nehéz egy olyan népnél, mely éppen elveszített egy háborút. Milyen hátrányai és előnyei származtak ebből Németországnak?

Tételezzük fel, hogy téged kérnek fel egy új ország kormányozására. Milyen irányítást alakítanál ki? Demokratikus lenne? Anélkül, hogy a terved valamennyi részletére kitérnél, ismertesd azokat az alapelveket, amelyekre az új rendszer épülne! Hogyan terjesztenéd az új kormány eszméit, hogy az emberek támogassák rendszeredet? Ki lehetett Németország állampolgára 1919-ben? Milyen jogai voltak a német állampolgároknak? Milyen kötelezettségeik?

Mennyire volt fontos Ebert és a többi szociáldemokrata vezetőnek az a döntése, mely lehetővé tette a tiszteknek, hivatalnokoknak, bírácoknak és tanároknak, hogy megtartsák állásaikat? Valamennyien hűségesen szolgálták a császárt. Ilyen hűek, lojálisak voltak-e később a köztársasághoz is?

4. OLVASMÁNY

A versailles-i béke

Amikor 1917 áprilisában az Egyesült Államok hadat üzent Németországnak, Woodrow Wilson elnök biztos volt benne, hogy „ez a háború lesz majd az, amely véget vet valamennyi háborúnak”. Azt mondta, hogy hiába zajlana ez a háború, ha a világ visszatérne oda, ahol 1914-ben volt. Az elnök céljait egy 1918-as beszédében ismertette, melyben 14 pontban gyűjtötte össze azt, amit a béke eléréséhez szükségesnek tartott. A legfontosabbnak a legutolsó pontot tartotta, mely egy népszövetség megalakítására hívott fel, ahol a nemzetek ellentéteiket tárgyalóasztal mellett vitathatják meg, és nem a harctéren.

Wilson elképzelései arra az alapelvre épültek, hogy „minden nemzetnek és népnek egyformán joga van ahhoz, hogy békében és biztonságban éljen, akár erős, akár gyenge. Amennyiben ez az alapelv nem szilárd, a nemzetközi jog és igazságosság rendszerének egyetlen része sem fog fennmaradni.”

Wilson arról is meg volt győződve, hogy a háború okozója a sebzett nemzeti érzés. Ezért szerinte lényegesen kisebb lenne egy újabb háború kitérésének lehetősége, ha minden etnikai csoport saját területtel és kormánnyal rendelkezne Európában. Ezt az elképzelést nevezte önrendelkezésnek. Részben ennek következtében tűnt el az Osztrák-Magyar Monarchia, a német, a török és az orosz birodalom, melyek európai részei önálló államokra estek szét. A győztesek a világ más részeire nem alkalmazták ezt az alapelvet. Amikor a japánok azt kérték, hogy a békeszerződés helyezkedjen szembe a faji diszkriminációval, az ötletet elvetették. Amikor a fiatal vietnami nacionalista, Ho Si Minh beszédet akart intézni a szövetségesekhez, megvonták tőle a szót. Európa térképe újrajzolható volt, de Ázsiáé és Afrikáé nem. Mindkét kontinens továbbra is európai uralom alatt maradt. Sok európai fontosabbnak tartotta Németország megbüntetését, mint egy esetleges háború elkerülését. Végül is az Egyesült Államok mindössze egy évet háborúzott, európai szövetségei pedig több mint négyet. A brit David Lloyd George azt követelte, hogy Németország fizessen a kárért, amit okozott. Az olasz Vittorio Orlando ragaszkodott a német gyarmati területek felosztásához. Végül a francia Georges Clemenceau nemcsak Elzász és Lotaringia visszaadását követelte, hanem garanciát arra, hogy nemzete biztonságban lesz egy esetleges német támadás esetén. Mindezek következtében a szerződés a következő cikkeket tartalmazta:

80. Németország tiszteletben tartja Ausztria függetlenségét.

81. Németország elismeri Csehszlovákia teljes függetlenségét.

87. Németország elismeri Lengyelország teljes függetlenségét.

119. Németország lemond minden tengerentúli gyarmati jogáról és címéről.
159. A német haderőt leszerelik, a katonák száma nem haladhatja meg a 100 000 főt.
181. A német haditengerészet nem rendelkezhet több mint 6 hadihajóval, 6 könnyűcirkálóval, 12 rombolóval és 12 torpedónaszáddal. Tengeralttjáróval egyáltalán nem rendelkezhet.
198. A német fegyveres erők kötelékében nem működhet légierő vagy haditengerészeti légierő.
231. Németország és szövetségesei tudomásul veszik, hogy a Szövetséges Hatalmaknak okozott veszteségeikért és károkért ők vállalják a felelősséget.
233. Németország jóvátételt fizet a Szövetséges Hatalmak polgárainak a velük szemben elkövetett és a tulajdonukban okozott károkért (az összeget később 33 milliárd dollárban állapították meg).
428. A béke végrehajtásának betartása érdekében a Rajna folyó nyugati partját a szövetséges katonai erők 15 évi időtartamra megszállják.
431. A szövetségi erőket azonnal visszahívják, ha Németország teljesíti a békefeltételeket.

Nem meglepő tehát, hogy a németek becsapva érezték magukat. A Deutsche Zeitung ezt írta: „Azon a helyen, ahol az 1871-es dicsőséges évben a Német Birodalom megszületett, a német méltóság ma sírba szállt. Ezt soha el ne felejtsetek! A német nép megfeszített munkával küzdeni fog, hogy visszaszerezze azt a helyét, ami megilleti a nemzetek között. Akkor jön majd el a bosszú ideje 1919 szegényéért.”⁸ Ez az álláspont általánossá vált, még a kommunisták is tiltakoztak az egyezmény miatt. Számos nem német megfigyelő és történész is túlzottan keménynek, szigorúnak tartotta a békét. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy nem is volt annyira bosszúálló, mint amit Németország erőltetett Oroszországra egy évvel korábban. Amikor Wilson megérkezett Párizsba, ünnepelték. A versailles-i béke megkötése után, 1919 májusától népszerűsége hazájában és külföldön is hanyatlott. Sok amerikai úgy vélte, hogy Európa problémáihoz nekik nem sok közük van. Inkább az izolációt, az elszigeteltséget választották, mint hogy részt vegyenek a világ problémáiban. Ezért Wilson kérése ellenére az Egyesült Államok nem csatlakozott a Népszövetséghez. Nem volt tagja kezdetben a Népszövetségnek Németország és Szovjet-Oroszország sem, mivel mindkettő lakóit törvényen kívüli nemzetnek tartották. A nemzetközi béke fenntartására alakult Népszövetségnek tehát három, kulcsszerepet játszó államot kellett nélkülöznie.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent a bosszúálló szó? A versailles-i béke bosszúálló volt-e? És a breszt-litovszki?

A háború vége előtt Wilson a következőt jelentette ki: „Meggyőződésem, hogy ha ez a béke nem a jog és az igazságosság alapelvein nyugszik, akkor a világ nemzetei egy emberöltőnél rövidebb időn belül el fogják söpörni.” Mi az „igazságos béke”? Miért nehéz ragaszkodni hozzá? A társadalom mely tényezői működnek a békével szemben? Miért volt olyan nehéz megalkotni a békét 1919-ben? És megtartani a békét? Hogyan lehetne ma tartós békét elérni?

Egy demokratikus vezető egyszer azt mondta, hogy lehetetlen vezetni, ha senki sem követ. Mit gondolsz, mit mondott volna a vezetésről a demokráciában? Tételezzük fel, hogy a vezetők félreteszik politikai ellentéteiket, és a békét Wilson 14 pontja alapján alkotják meg. Az emberek elfogadták volna a békét? Woodrow Wilson meg volt győződve arról, hogy a háború okai a „sértett nacionalizmus”-ban keresendők. Véleménye szerint az „önrendelkezés” biztosításával csökkenthetik egy esetleges háború kiterjedését veszélyét. Wilson külügyminisztere, Robert Lansing azonban attól tartott, hogy az „önrendelkezés” épp az ellenkező hatást váltaná ki. Egy Wilsonhoz intézett levelében kérdezi: „Nem elégedetlenséget, felfordulást és lázadást vált-e majd ki? A kifejezés ugyanis robbanótöltetet hordoz magában, mivel olyan vágyakat enged szabadjára, melyek sosem valósíthatók meg. Attól félek, hogy ez ezek életébe fog kerülni. Micsoda csapás, hogy ez a kifejezés egyáltalán szóba jött. Micsoda szenvedéseket fog okozni!”

Mit jelent a sértett, elfojtásra ítélt nacionalizmus? Az önrendelkezés? Tényleg az előbbi volt az okozója az első világháborúnak? Támaszd alá álláspontodat a napi hírekben megjelenő eseményekkel! Tanulmányozd Európa térképét az első világháború előtt és után! Gyűjtsd össze az eltéréseket! Hogyan magyarázod a különbségeket? Milyen mértékben tükröződik az önrendelkezés az eltéréseket tartalmazó listádon?

A Balkánon zajló háborúról 1992-ben írta A. M. Rosenthal újságíró: „A bosnyákok, szerbek, horvátok, albánok, macedónok - a mohamedánok éppúgy, mint a keresztények - egy olyan világból jöttek, ahol a fennálló államhoz való több száz éves hűség az elkülönülés fontosságára épült rá. A különálló klánok, törzsek, családok és falvak védelmet adtak. Az egyes csoportok történeti és álmai életük értelmét és összefüggéseit jelentették. Az elkülönülés másoktól való félelmet szült, mely fokozódott, ha az idegen túl közel volt, esetleg a közvetlen szomszédban. A vezetők saját hatalmuk növelésére használták ki a félelmeiket. Egykoron a feudális uralkodók tették ezt, ma az egykori kommunista vezetők, mint például Slobodan Milosević szerb elnök. Új hatalmat kovácsolnak a régi elkülönülésből.”⁹

Igazak ezek a megállapítások az első világháború utáni politikai vezetőkre? Igazak-e a világ más, mai vezetőire? Mit sugallnak, mi legyen egy vezető igazi feladata? Egyetértészel velük?

Meggyőződés, hogy ha ez a béke nem a jog és az igazságosság alapelvein nyugszik, akkor a világ nemzetei egy emberöltőnél rövidebb időn belül el fogják söpörni.

5. OLVASMÁNY

Düh és megalázás

Tíz évvel a háború után Erich Maria Remarque könyvet írt élményeiről, melyeket a német hadsereg katonájaként tapasztalt. A Nyugaton a helyzet változatlan című regény nemzetközi siker lett. Katonák a világ minden részén azonosultak a hős élményeivel és érzéseivel. A regény egyik leggyakrabban idézett részében Paul, a hős előre látja a háború végét: „Állandóan érzések vesznek körül, melyektől nem tudok szabadulni: az élet kapzsisága, az otthon szeretete, sóvárgás a vér után, a felszabadulás mámore... De semmi cél. Tértünk volna haza 1916-ban a szenvedésből! Élményeink erejével talán szabadjára engedhettük volna a vihart. Most azonban fáradtan, megtörtén, kiégetten, gyökértelenül és reménytelenül térünk haza. Soha többé nem fogjuk a helyünket megtalálni.” Röviddel ezen sorok leírása után Pault lelövik, egy olyan napon, amely annyira nyugodt és csendes volt az egész fronton, hogy a katonai jelentésben mindössze a következő mondat állt: „Nyugaton a helyzet változatlan.” Bár Paul sosem tért haza, Remarque és a többi katona igen. Néhányuk valóban teljesen kiégett. Mások haraggal és keserűséggel tértek haza - nem a háború, hanem a visszavonulás és az azt követő béke miatt. Johann Herbert egy volt közülük. A fia később így emlékezett rá:

Elveszítette egyik lábát a csataterén, de nem volt hajlandó még kipróbálni sem a falábat. Ehelyett tolokocsijával gurult körbe a házban, és szórta átkait a „bürokratákra és vérszívókra”, akik Németországot szégyenteljes helyzetbe juttatták. Az új polgári kormányt árulónak tartotta, melynek nem tartozunk hűséggel. Amikor hazavittem az új köztársaság fekete-vörös-arany színű zászlaját (a régi fekete-vörös-fehér színű volt), szétépte, leköpte, majd pofon vágott, és közölte, hogy soha többé ne merjem azt a rongyot behozni a házba. 10

Sok más veterán osztozott Herbert dühében. Néhányan közülük félkatonai szervezetekhez csatlakoztak, mint amilyen a Freikorps (Szabadcsapatok) volt. Ezek a csoportok nemcsak a forradalom leverésére szerveződtek, hanem védtek is a nemzet határait a lengyelektől és a bolsevikoktól. A tagokat volt katonatisztek toborozták ilyen vagy hasonló hirdetésekkel: Mi a haszna a tanulásnak, mi a jó az üzletben vagy egy hivatásban? Belső és külső ellenségeink felégetik házainkat. Segíts nekünk a bajtársiasság és hűség szellemében, hogy visszaállíthassuk honvédelmünk erejét.

Adolf Hitler egyike volt azon veteránoknak, akik a helyüket keresték 1919-ben. Amikor a harcok elkezdődtek, Hitler korosztályának számos tagjához hasonlóan nagyon lelkesedett a háborúért. Életrajzában, a Mein Kampfban azt írta, hogy miután társaival visszatért az első ütközetből, „még a járásunk is megváltozott. 17 éves fiúk férfiakká váltak.” A háború egyfajta küldetésudat érzetét és a kiemelkedés lehetőségét adta meg ezeknek a fiatal embereknek.

Hitler különösen vágyott a kiemelkedésre. 1889-ben született egy kis ausztriai városban, hatgyermekes családban. Négy testvére még gyermekkorában meghalt. 14 éves volt, amikor meghalt az apja, és pár évvel később elveszítette édesanyját is. Ezután Hitler, valamivel több mint nyolc évi tanulás után, művészi ambíciókat dédelgetve, abbahagyta az iskolát. 1907-ben abban a reményben költözött Bécsbe, hogy bejuthat a Szépművészeti Akadémiára. Sikertelensége összetörte a világról alkotott addigi képét, csakúgy, mint édesanyja halála. A nagy, kifinomult, soknemzetiségű város élete szintén megzavarta. 1913-ban költözött Németországba, Münchenbe, valószínűleg azért, hogy elmeneküljön a katonai szolgálat elől, ami egy soknemzetiségű hadseregben várt volna rá. A Mein Kampfban azt írja, hogy minél tovább élt Bécsben, „annál nagyobb lett a gyűlöletem az idegen embertömegekkel szemben, amelyek a német kultúra egy ősi helyét kezdték szétrágni”. München „németebb” város volt a számára.

Amikor a háború elkezdődött, egyike volt azoknak a sodródóknak, akik helyüket keresték a világban. A háború után ez a küzdelem folytatódott, de más célja volt. Az életrajzában így ír erről: „A visszavonulást követő napokban világossá vált számomra a sorsom... Eldöntöttem, hogy a politika porondjára lépek.” Ezzel nem volt egyedül. Az 1920-as években sok veterán csatlakozott olyan politikai pártokhoz és klubokhoz, melyek a kormány megdöntésére szerveztek összeesküvést.

Tulajdonképpen a hadsereg azért fizette Hitlert, hogy az egyik ilyen csoportról, a Német Munkáspárttól szerezzen információt. Ehelyett a párt tagja lett.

Mi vonzotta ehhez a párthoz? Önleletrajzában így magyarázza: „Ez a nevelésesen kicsi bandaféle maroknyi tagságával egy határozott előnnyel rendelkezett: még nem kötötte béklyóba a szervezettség... így korlátlan lehetőségei voltak az egyéni tevékenységnek.” Hitlernek az volt a célja, hogy a csoport több legyen, mint a szó hagyományos értelmében egy politikai párt. Megfogadta, hogy kézbe veszi saját sorsának irányítását és Németországot is.

1920 februárjára a törpepárt új nevet és egy 25 pontból álló programot kapott. Az új név Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei - NSDAP), a megnevezés első szavának első két szótagjából röviden náci (Nazi) párt lett. A pártprogram a következőket követelte:

1. Minden német egyesülését Nagy-Németország létrehozása érdekében,; az emberek önrendelkezési joga alapján.
2. A versailles-i béke eltörlését.
3. Földet és gyarmatokat a megnövekedett népesség számára.

4. A német vér legyen feltétele az állampolgárságnak. Zsidó nem lehet tagja a nemzetnek.
5. A nem állampolgárok csak idegenként élhetnek Németországban, alárendelve magukat az idegenrendészeti törvényeknek.
6. Csak állampolgár szavazhat vagy viselhet hivatalt.
7. Az állam biztosítsa az állampolgárok számára a tisztességes élethez és megélhetéshez szükséges jövedelmet. Ha lehetetlen az élelmiszer biztosítása az egész lakosság részére, akkor az idegeneket ki kell toloncolni.
8. Szűnjék meg a nem németek bevándorlása. Minden nem német, aki 1914. augusztus 2-a után költözött Németországba, azonnal hagyja el az országot.
9. Az oktatási rendszer alapos átalakítása szükséges. Az állampolgárság tudományát a kezdetektől kell oktatni.
10. Minden napilapot német nyelven kell publikálni tulajdonosainak.

A program nem keltett túl nagy feltűnést. A párt csak egyike volt a számos kis politikai tömörülésnek. 1921-re azonban már új tagok ezreit vonzotta Hitler. Egy régi náci párt- és SA-tag (ez volt a párt magánhaderege) így meséli, milyen hatással volt rá Hitler:

Mi, régi náci nem önző szándékkal léptünk be az SA-ba, érzéseink vezettek Hitlerhez. Szívünket óriási melegség töltötte el, ezt mondatva velünk: „Hitler, te vagy a mi emberünk. Úgy beszélsz, mint egy frontharcos, mint egy férfi. Te ismered a kemény munkát, te magad is dolgozó ember vagy. Te is ott feküdtél a sárban velünk együtt, nem nagyfőnökként, csak egyszerű katonaként. Egész létedet, szíved minden melegét a német nemzetnek adod, Németország jólétéért harcoltál, és nem a saját személyes sikeredért. Legbenső éned nem engedné, hogy máshogy cselekedj.” Senki sem tudott büvőkörétől elszakadni, aki valaha is belenézett a szemébe, vagy hallotta őt beszélni.”¹¹

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Készítsd el egy Freikorps-tag identitásbróját! Készítsd el Paulét, a Remarque-könyv hősége és Hitlerét is! Mennyiben hasonlít a három? Mik a legjelentősebb eltérések? Mennyiben felel meg Paul a náci pártnak? Miért?

Amerikában filmet készítettek a Nyugaton a helyzet változatlan című regényből. Golo Mann történész, Thomas Mann fia, aki akkor diák volt, visszaemlékezik arra, hogyan reagáltak a náciak Berlinben a film bemutatójára: „A vetítés elkezdése után néhány perccel kézigránátokat dobtak a vászon felé, bűzbombákat robbantottak, tüsszentőpor szállt mindenütt, és fehér egereket engedtek szabadon. Be kellett fejezni a vetítést.” Mit gondolsz, miért támadták a náciak ezt a filmet? Mit nem akartak, hogy lássanak az emberek?

Néhány dokumentumot alaposan kell tanulmányozni. A náci program egyike ezeknek. Elemezzétek két-három pontját, kis csoportokban. Majd gondolkozzatok el az alábbi kérdéseken:

- Mi volt az elsődleges célja az adott pontnak? Milyen kulcsszavakból lehet ezt megérteni?
- Kikre lehet hatással az állatok vizsgált pont? Miért?
- Ha a német melléknevet kicseréljük a magyarral, megváltozna bárhol is az álláspontod? Mely pontnál/pontoknál?
- Véleményed szerint elfogadható lenne-e ezek közül a pontok közül valamelyik az emberek számára ma is? Ha igen, melyik vagy melyek?

Az 1920-as években sokan nem tartották szélsőségesnek a náci párt programját. A dokumentum mely részei tekinthetők a legmérsékeltebbnek?

Nézd meg a program első két pontját! Ha a náciak annyira kritikusak voltak a versailles-i békével és Wilsonnal szemben, akkor miért idézték Wilsonról „a népek önrendelkezési jogát”?

Lehetséges elfogadni a náci program elfogadható részeit és figyelmen kívül hagyni az elfogadhatatlan részeket? Melyek ennek az eljárásnak az előnyei? És a kockázata?

Nem csak a németek csatlakoztak szélsőséges csoportokhoz a XX. században. 1917-ben újraéledt az 1864 után működő Klu-Klux-Klan az Egyesült Államokban. Azzal büszkélkedtek, hogy céljuk az „amerikanizmus megerősítése, a protestáns kereszténység támogatása és a fehér felsőbbrendűség örökös biztosítása”. Szemben az eredeti Klánnal, ez az új szervezet nemcsak a fekete bőrű amerikaiak ellen irányult, hanem bevándorlóellenes, antiszemita és antikatólikus is volt.

Hitler „mozgalmat” akart létrehozni. Nem akart egyike lenni azoknak a névtelen milliiónak, akik a sors szeszélyének kiszolgáltatva élnek és halnak meg. Mit sugall ez erről az emberről? Látnok volt? Ha igen, mi volt a látomása, és mit gondolsz, hogyan fogadtatta el vízióját másokkal? Dogmatikus volt, tehát azt hitte, hogy egyedül neki van igaza? Ha igen, milyen dogmát hirdetett?

6. OLVASMÁNY

Hangok a sötétben

George Mosse írja: „...túl sokan érezték úgy Európában, mintha az első világháború egyáltalán nem ért volna véget, hanem folytatódott a két háború közötti években. A politikai küzdelmek szóincse, a politikai ellenfél teljes megsemmisítésének vágya és az a mód, ahogyan ellenfeleiket ábrázolták, mind-mind arra mutatott, hogy az első világháború - különböző belső ellenfelekkel szemben - folytatódott.”¹² A Hessen tartománybeli friedburgi Henry Buxbaum egy utazás közben, a vonaton döbbsent rá, hogy háborús veterán mivolta ellenére ő vált „ellenségé”.

A vonaton vaksötét volt. A lámpák nem világítottak, bár ez egyáltalán nem volt szokatlan, ugyanis a háború után a német vasút teljes felújításra szorult, és alig működött valami rendeltetésszerűen... Azon az éjszakán heten vagy nyolcan ültünk egy negyedosztályú fülkében, néma csendben egészen addig, míg valaki bele nem kezdett a szokásos refrénbe: „Azok az átkozott zsidók az okai minden bajnak.” Néhányan gyorsan csatlakoztak hozzá. Nem láthattam őket, és elképzelésem sem volt, hogy kik lehettek, de a hangjukról ítélve fiatal emberek voltak. Ugyanazt a litániát ismételték újra és újra, a zsidókat vádolva mindenért, ami Németországban nem működött, és minden másért is, ami baj volt a világban. És ez így ment tovább. Az obszcenitások zavaros árada egyre durvább lett, számomra pedig egyre elviselhetetlenebbé vált hallgatni őket. Végül nem bírtam tovább. Nagyon jól tudtam, hogy bajba kerülök, ha kikezdek velük, és az, hogy válaszoljak nekik, nem volt vágyaim netovábbja, de nem tudtam megállni... Lángoltam a dühtől, és pontosan megmondtam nekik, amit róluk és gonosz szövegelésükről gondoltam. Természetesen azzal kezdtem, hogy „Nos, én zsidó vagyok stb.” Erre a jelre vártak. Most aztán tényleg nekem támadtak és veréssel fenyegettek -mivel nem fogtam be a számat, a veszekedés folytatódott. Elkezdtek lökdösni, mígnem az egyik mellettem ülő, aki közel volt az ajtóhoz, valószínűleg inkább a sötétségből merítve bátorságot, mintsem önmagából, azt javasolta, hogy „dobjuk ki a vonatból”. Ettől már tényleg megijedtem, és ettől kezdve csendben maradtam. Azt gondoltam, hogy többet ér egy időre csendben maradni, mintsem a vonat kerekei alá kerülni. Az egyikőjük, talán a legagresszívabb, velem együtt szállt le Friedburgban. Amikor megláttam az állomás homályos fényében, rájöttem, hogy jól ismerem a fociklubból. ... Sosem gyanítottam, hogy ebben az emberben ilyen elvakult, antiszemita érzések lakoznak.¹³

A politikai küzdelmek szóincse, politikai ellenfél teljes megsemmisítésének vágya és az a mód, ahogyan ellenfeleiket ábrázolták, mind-mind arra mutatott, hogy az első világháború - különböző belső ellenfelekkel szemben - folytatódott.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Tételezzük fel, hogy nem alszik ki a villany. Ugyanilyen beszélgetés alakult volna ki a fülkében?

Ha a vonaton lettél volna, mit gondolsz, mondtál vagy tettél volna valamit? Volt-e már neked vagy valamelyik ismerősödnek hasonló élménye? Hogyan érezted magad? Hogyan reagáltál?

Gazdasági fejletlenség, politikai bizonytalanság vagy társadalmi feszültség idején az emberek gyakran érzik úgy, hogy nincs hatalmuk a sorsuk felett, és ez ingerültté teszi őket. Hogyan fordítja néhány vezető ezeket az érzéseket a „kivülállók” vagy „idegenek” ellen?

Az első fejezetben sokan azt mondták, hogy amit gyerekként megtanultak, örök életükben végigkísérte őket. Hogyan változnak át a „mások” iránti negatív érzelmek tettekké és erőszakká válságok idején? Mi a kapcsolat a tolerancia és a félelem között? A megalázás és a gyűlölet között?

7. OLVASMÁNY

Mit tanultál ma az iskolában?

A háború nem változtatta meg a német élet valamennyi területét. Az iskolák például nagyon keveset változtak, ha egyáltalán változtak. Albert Einstein, aki a háború előtti Németországban volt diák, azt mondta, hogy a tanárok sokkal inkább törekedtek „szellemi gépezetek” előállítására, mint emberi lények oktatására. Albert Speer, a későbbi magas rangú náci tisztviselő élményei is mutatják, hogy a köztársaság vezetői hasonlóan vélekedtek: „A forradalom ellenére, ami elhozta nekünk a weimari köztársaságot, emlékezetünkben változatlanul szilárd volt az a meggyőződés, hogy a társadalomban a hatalom megosztása és a hagyományos hatóságok mind-mind az Isten adta rend részei. A 20-as évek világának pezsgése érintetlenül hagyott bennünket. Az iskolában természetesen sosem került napirendre a társadalom kritikája... Sosem merült fel bennünk a dolgok rendjének megkérdőjelezése.”¹⁴ Egy Klaus nevű honfitársának, aki valamivel fiatalabb volt Speernél, hasonló élményei voltak:

A történelmet tények láncolataként tanították: dátumokat, neveket, helyeket és csatákat kellett megtanulnunk. Azok az időszakok, amikor Németország háborúkat nyert, nagy hangsúlyt kaptak, amelyekben veszített, azt kihagyták. Nagyon keveset hallottunk az első világháborúról, kivéve azt, hogy a versailles-i béke szegény, melyet valamikor majd, most még bizonytalan módon, helyre fognak hozni.

Az én iskolámban, amelyik az egyik legjobb volt Berlinben, három féléven át tanítottak görög és római történelmet, négy féléven keresztül foglalkoztunk középkori történelmmel, de nem tanultunk állampolgári ismereteket. Ha megpróbáltuk irodalmi vagy történelmi ismereteinket aktuális eseményekhez kötni, a tanár témát váltott. Nem hiszem, hogy szándékosan próbáltak volna

kitérni a politika elől, mindössze számukra sokkal fontosabbnak tűnt az, hogy mi történt a görög világban vagy a Római Birodalomban, mint ami Berlin és München utcáin zajlott. Aktuális politikai témák felvetését mellébeszélésnek tartották, melynek célja a figyelem elterelése az el nem készült házi feladatokról.

És a házi feladat mindig nagyon fontos volt az enyémhez hasonló iskolákban, melyek egyetemre készítették fel diákjaikat. Utolsó évünk végén egy nagyon részletes és rendkívül kényes vizsga várt ránk, az érettségi. A vizsgán nyújtott teljesítményünk egész jövőnkre hatással lehetett. Az érettségi, csakúgy mint az iskola, a tények ismeretére koncentrált, nem az egyéni véleményekre és értelmezésekre. Sőt ha most visszaemlékezem, látom, azt sem mérte fel, hogyan tudunk érvelni, következtetéseket levonni, gondolatokat kifejezni. 15

Serdülőkorára visszagondolva Klaus úgy emlékezett, hogy az egyéni tevékenységgel szemben a csoportos időöltéseket erőltették:

Szerettem a Berlin környéki erdőben barangolni, ezért édesanyám beíratott egy túraklubba. Tapintatosan jeleztem neki, hogy én nem egészen erre gondoltam, ugyanis számomra nem az jelentette a szórakozást, hogy húsz másik fiúval menetgyakorlatozzok vidéken, szentimentális dalokat énekelve. Egymagamban szerettem kószálni... élvezve a csendet és a tájat. Erre anyám azt válaszolta, hogy értsem meg, ez nem férfias... és még kevésbé német tulajdonság. Életemet és barátaimét is állandó ellenőrzés alatt tartották szüleink és az iskola. De valahogy úgy éreztük, hogy ez az ellenőrzés szükségszerű, és így tehetjük le az érettségit, juthatunk be egy jó egyetemre... és válhatunk szabaddá. A jövőnek éltünk. Nagyon keveset kellett gondolkodnunk, szinte sosem kezdeményeztünk, napjaink be voltak táblázva. Talán furcsának tűnik, de a hétvégi véres utcai harcok, a barna inges csoportok agresszív dalai, melyeket szombat reggelenként a gyakorlóterre menetelve énekeltek, az újságok első lapjait betöltő politikai gyilkosságok nem rémítettek meg bennünket. Semmitől sem féltünk azonban jobban, mint az iskolai balsikerektől. 16

A tanárok még akkor sem voltak hajlandók tudomásul venni a mindenhol érezhető változásokat, amikor az már elkerülhetetlen volt. Például amikor 1923-ban a franciák elfoglalták a Rajna-vidéket a jóvátétel zálogaként. A versailles-i békeszerződés feltételeinek kikényszerítésére érkező francia hadseregben afrikai gyarmati katonák is voltak. Egy tanár mesélte erről:

Nap nap után el kellett szenvednem a fekete francia csapatok látványát, amint Diez város egykori laktanyájából az Altendiezben levő gyakorlóterükre meneteltek. [...] Azt tanítottam a rám bízott gyerekeknek, hogy sose nézzenek ezekre a fekete katonákra. Ha véletlenül szünet alatt mentek el az iskola mellett, a tanárok és diákok hátat fordítottak, és sóbálvánnyá meredtek. A németül beszélő francia tiszték és közlegények világosan megértették a német tanárok és diákok néma tiltakozását, és elég gyakran engedték szabadjára dühüket, ocsmányságokat kiabálva. 17

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Speer a „dolgok Isten adta rendjének” tanulásáról beszél. Mit jelent ez a kifejezés? Mennyire fontos ezt megtanulni? Te már megtanultad?

Az oktatásban azokra a háborúkra helyezték a hangsúlyt, melyeket Németország megnyert, és nem azokra, amelyeket elveszített. Az első világháború megvitatásának kihagyása óriási mulasztás volt. Az iskolák döntése, hogy mit nem tanítanak, többnyire éppolyan fontos, mint az, hogy mit tanítanak. Mennyiben befolyásolta negatívan a német történelmet az, hogy nem tanították az első világháborút?

A tények és készségek mellett minden iskola értékekre és viselkedésmódokra is tanít. Milyen attitűdöket és értékeket adtak át Klaus tanárai, amikor ellenőrizték azt, amit a diákok tanultak? Amikor nem voltak hajlandók a napi eseményekről beszélgetni? Milyen értékek tükröződtek az érettségiben, abban a vizsgában, amely oly nagy mértékben befolyásolta Klaus életét? Milyen értékeket tanultak meg a gyerekek, amikor arra utasították őket, hogy fordítsanak hátat az afrikai katonáknak?

Hasonlítsd össze az oktatást Magyarországon ma és a 20-as években! Milyen értékeket tanultak a gyerekek a 20-as években? Hogyan készítették fel őket iskoláik egy demokráciában való életre? Milyen értékekre helyezik a hangsúlyt a magyar iskolák, beleértve a tiédet is? Mennyire vagytok ti felkészítve arra, hogy demokráciában éljetez? (Ahhoz, hogy több információd legyen az oktatásról, kérdezd meg szüleidet, tanáraidat, igazgatódat. Talán arra is szükséged lesz, hogy áttekinthesd az iskola tantervében szereplő tantárgyaknál megfogalmazott célokat és követelményeket.) Ha módod van rá, vizsgáld meg alternatív iskolák tantervét is.

Nézd át könyvtárban a 20-as években használt társadalomtudományi tankönyveket! Mit tanultak akkor a magyar diákok? Hasonlítsd ezt össze a német oktatással!

Amikor Albert Einstein tanár lett, arra bátorította tanítványait, hogy gondolkodjanak, tegyenek fel kérdéseket, és bírálják az elméleteket. Egy tudós munkaeszköze a gondolkodás. Mennyire fontos egy állampolgár számára? Miért? Jegyezd le gondolataidat, hogy később emlékezz rájuk!

8. OLVASMÁNY

Rend és törvény

A német iskolákban a tanárok arra ösztönözték tanítványaikat, hogy fontos legyen számukra az engedelmesség, és tiszteljék a tekintélyt. A bírák hasonló szerepet töltek be a bíróságokon. Szemben például az amerikai joggyakorlattal, a német bírák nem nemzetük alkotmányának betartásáért érezték felelősséget. A rend iránti igényt a jog fölé helyezték. Egy bíró a következőképpen magyarázta ezt: „A hadsereg a határokon túl védi meg Németországot az ellenségtől, a bíróságnak a határokon belül kell megvédenie.”

Ez a szellemiség nagyon jól tükröződik abban, ahogy a bírák két politikai megmozdulást kezeltek. Az első Bajorországban történt 1919 áprilisában, amikor a kommunisták átvették az ország irányítását. A felkelés mindössze két hétig tartott, és mielőtt a hadsereg megérkezett volna, hogy rendet csináljon, a szükségállapot véget ért. Ennek ellenére, a katonai csapatok hadbírók, illetve rögtönítélő törvényszékek döntései alapján több mint ezer munkást végeztek ki. A kormány pedig felségárulással vádolta a forradalom vezetőit. Egy embert halálra ítélték, és több mint 2200 személyt ítélték hosszú börtönbüntetésre.

1920. március 12-én robbant ki a második felkelés. Ekkor egy konzervatív csoport Wolfgang Kapp vezetésével megbuktatta a kormányt, és kivégezt több mint 200 embert. A weimari köztársaság vezetői uralmuk visszaállítása érdekében, az ellentéteket félretéve, sztrájkra, általános munkabeszüntetésre szólították fel az embereket a diktatúra ellen, a köztársaság megőrzéséért. „Az egyetlen esély II. Vilmos hazatérésének megakadályozására az ország gazdaságának megbénítása. Egy kéz se mozduljon, egy ember se segítsen a katonai diktatúrának. Általános sztrájk az országban! Munkások, egyesüljete!” - hangzott a felhívásuk.

Sokak meglepődésére a németek összefogtak, és a sztrájk megdöbbentő siker volt. Néhány napon belül a puccs megbukott, visszaállt a köztársaság. A legtöbb országban a puccs vezetőit bíróság elé állították volna, de Németországban a résztvevők többségét sosem vonták felelősségre. Csak néhányukat, közöttük Kappot tartóztatták le. A fő szervező azonban meghalt a börtönben a tárgyalás előtt, a bíróság pedig egy kivételével elejtette a vádat a többiekkel szemben. Berlin korábbi rendőrfőnöke bűnösnek találtatott, ám a lehető legkisebb büntetést kapta. Emellett valamennyi állampolgári jogát megtarthatta, még a közhivatalviselési jogát is.

Világosan látszik, hogy a bíróságok számára a két felkelés nem volt egyenértékű. A bíróságok más vonatkozásban is elfogultak voltak. 1923-ban a Német Legfelsőbb Bíróság engedélyezte a Zsidó Köztársaság elnevezést a weimari kormány megbélyegzésére, mondván, hogy ezzel csak Németország új jogi és társadalmi rendjére utalnak, melynek létrejöttében nagy szerepet játszottak a németajkú és külföldi zsidók. Ugyanakkor egy munkást letartóztattak az osztályharc élezésének vádjával, mert egy tábla volt nála a következő felirattal: Munkások, törjétek szét láncaitokat! Nem estek egyforma elbírálás alá sem a szavak, sem a gyilkosságok. 1919-22 között 354 politikai gyilkosságért voltak felelősek konzervatív politikai csoportok. Bár ötven gyilkos bevallotta bűnösségét, a vádlottak több mint felét felmentették. A 24 bűnösnek talált ember átlagosan négy hónapot töltött börtönben. Ugyanebben az időben a kommunista csoportok huszonkét politikai gyilkosságért voltak felelősek. A tettesek minden esetben bíróság elé kerültek, közülük tízet kivégeztek. A többi tizenkettő átlagosan tizenöt év börtönbüntetést kapott.

A bírák kezdték azt hinni, hogy „az állam védelme” igazolja a jogtiprásokat... Egy német tudóst elrémített annak a gondolata, hogy szükségállapotban a gyilkosságokat igazolni lehet. „Egy ilyen döntés - írja - óriási károkat okoz a jogrendben, melyet a bírák megvédeni hivatottak. Ez a döntés tönkreteszi a jogrendet.”¹⁸ A szocdemek ezzel egyetértve 1924-ben arra figyelmeztettek, hogy az igazságszolgáltatás ilyen módja veszélyt jelent a köztársaságra, ugyanis lehetővé teszi felforgató és monarchista szervezetek számára fegyverek felhalmozását, ezzel szemben a társadalom azon részének, amely a demokráciát támogatja, nem biztosít lehetőséget arra, hogy megvédje magát, vagy hogy bízhatson jogrendjében. A bírák és a német nép figyelmen kívül hagyták ezeket a figyelmeztetéseket.

Szemben például az amerikai joggyakorlattal, a német bírák nem nemzetük alkotmányának betartásáért érezték felelősséget. A rend iránti igényt a jog fölé helyezték.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit értett az idézett tudós azon, hogy ha engedélyezzük a gyilkosságoknak „a nemzet védelmére” hivatkozó igazolását, „leromboljuk” azt a jogi rendet, melynek védelmére a bírák hivatottak? Egyetértesz? Ha nem a bírák voltak felelősek az alkotmány betartásáért, akkor kik? Az emberek jogorvoslatért fordulnak a bírósághoz. Hová fordulhatnak, ha a bíróságok nem hajlandók jogaikat védeni?

Nézd át Cári Schurz és Ottó von Bismarck közötti párbeszédet a második fejezet 5. olvasmányában! Melyikük demokráciafelfogását osztották a német bírák a 20-as években? Mit gondolsz, mik lehetnek a következményei annak az álláspontnak?

A német bírától nem követelték meg az elfogulatlanságot. Ezzel szemben az amerikai bírák büszkék a pártatlanságukra. A magyar bíróságok számára fontos érték-e a pártatlanság? Magyarországon alkotmánybíróság működik. Az alkotmánybíróságot a hatalmon lévők néha politikai elfogultsággal vádolják. Martha Minow jogtudós azt állítja, hogy „a pártatlanság az az áruha, amit az elfogultság visel azért, hogy elrejtse az egyoldalúságot a leleplezés elől. Elfogulatlannak tűnik azon szabálynak alkalmazása, mely megtagadja a munkanélküli-járandóságot attól, aki nem teljesíti munkatervét, az viszont elfogultságnak számít, ha a munkaterv elkészítésénél csak az egyik vallás pihenőnapját tervezték be, a másikat nem. A szabály egyáltalán nem tűnik elfogulatlannak egy olyan munkavállaló számára, aki egy vallási kisebbséghez tartozik. Egészen addig, amíg nem próbáljuk beleképzelni magunkat egy tőlünk eltérő beállítottságú ember helyzetébe, nem tudunk megszabadulni elfogultságunktól.”¹⁹ Mennyire nehéz a világot más szemszögből nézni? Miért hiszi Minow, hogy ez a legjobb módja annak, hogy igazán pártatlanok legyünk?

Nézz utána a magyar alkotmánybíróság valamelyik, utólag a hatalmon lévők által vitatott döntésének! Vitassátok meg kisebb csoportokban! Jó lenne, ha egy csoport vállalná a kormány szerepét, egy másik az alkotmánybíróságét.

1919-ben Amerikában is sokan félték attól, hogy a kommunisták vagy „vörösök” átveszik a hatalmat. A közelgő forradalom jelét látták az egy év alatt lezajlott több mint háromezer sztrájkban. Bár a legtöbb sztrájk oka a háború utáni létszám- és bércsökkenés volt, az emberek meg voltak győződve róla, hogy kommunista ügynökök művei. Amikor számos bombarobbanás követte egymást, közülük egy az igazságügyminiszter, A. Mitchell Palmer otthonában, már biztosra vették, hogy a felkelés elkezdődött.

Valójában a robbanószervezeteket anarchisták és nem kommunisták készítették. Azonban sok amerikai nem akart különbséget tenni az anarchisták, kommunisták és más radikális csoportok között. Számos közösség, önkormányzat és állam fogadott el olyan törvényeket, melyek a radikálisokat korlátozták ideológiájuk hirdetésében. A központi kormány szintén lépéseket tett. Palmer rajtaütéseket szervezett különböző munkásegyleteken és radikális csoportokon. Decemberben 249 emigránst rakatott egy Oroszország felé tartó hajóra, akik között maroknyi kommunista sem akadt. 1929 januárjában ügynökei több mint hatezer emigránst tartóztattak le radikális tevékenység vádjával. A letartóztatásokból sokan azt a következtetést vonták le, hogy az újonnan jöttek veszélyesek, és a bevándorlást korlátozó törvény megszavazását sürgették. De néhány amerikai, köztük Louis Post külügyminiszter-helyettes harcolt a radikálisok jogaiért. Erőfeszítéseik hatására a legtöbb letartóztatott bíróság elé állították és felmentették.

Mi motiválja a cenzorokat? Molly Ivins amerikai író és újságíró szerint a félelem. Ennek alátámasztására egy történetet mesél el két fiúról, akik annyira megrémültek egy siklótól a tyúkólban, hogy ijedtükben jelentős sérüléseket okoztak egymásnak, és összetörték az ólajtót. Amikor az egyik fiút emlékeztették arra, hogy a sikló nem veszélyes, azt mondta, „igen, anyu, de bizonyos dolgok annyira megrémíthetnek, hogy kárt tehetsz magadban”. Ivins azt írja, hogy „ebben az országban annyira megrémülünk bizonyos dolgoktól - a kommunistáktól vagy az illegálisan itt tartózkodó idegenektől vagy a bűntől vagy a pornográfiától -, hogy csak egyetlen módot találunk saját magunk megvédésére, ha kurtítunk szabadságunkon... Nos, hát nem az a legbizarrabb gondolat, hogy minél kevésbé vagyunk szabadok, annál nagyobb biztonságban vagyunk?”²⁰

Mennyiben alkalmazhatóak megjegyzései a weimari köztársaság bírúira? A mai, magyarországi helyzetre? A bírói gyakorlatra? A rendőrség magatartására?

Mennyiben igaz ez az állítás ma Magyarország állampolgáira? A szülőidre? Ők mire vágnak inkább? Biztonságra vagy szabadságra?

9. OLVASMÁNY

A társadalmi kritika

A kritika elnémitására tett lépések ellenére sokan hangot adtak véleményüknek. Mások műveiken keresztül fejezték ki elégedetlenségüket. Minden műalkotásban tükröződik a művész értékrendje és hitvallása. Az 1920-as években számos német művész alkotott olyan műveket, melyek szembeszálltak a hatalommal, illetve arra kényszerítették nézőiket, hogy olyannak lássák a világot, amilyen a valóságban - és nem amilyennek ők akarták. Az egyikőjüket George Grosz-nak hívták. 1924-ben A berlini utcajelenet című képéért egy bíró a művészt bűnösnek ítélte „közkerécs ellen elkövetett vétségben”, és hatezer - nem inflációs - márka büntetésre ítélte. (Ez akkoriban elképesztően magas összeg volt, a mai német márkának többszöröse.) Nem az első és nem is az utolsó alkalom volt, hogy Grosz bíróság elé került a társadalommal szemben gyakorolt kritikája miatt.

Minden műalkotásban tükröződik a művész értékrendje és hitvallása. Az 1920-as években számos német művész alkotott olyan műveket, melyek szembeszálltak a hatalommal, illetve arra kényszerítették nézőiket, hogy olyannak lássák a világot, amilyen a valóságban - és nem amilyennek ők akarták.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A szabad önkifejezés a bírálatot jelenti demokratikus társadalomban. Az emberek képekben is kifejezhetik nézeteiket, nemcsak szavakban. Milyen más módon bírálhatja még az egyén társadalmát?

Grosz magyar kortársának, Derkovits Gyulának a festményei hűen tükrözték a gazdasági válság időszakában a világot elárasztó nyomort. Derkovits kapcsolatot tartott az illegális kommunista mozgalommal, de nem ez határozta meg művészetét, a párt támogatót festői ugyanis nem fogadták be maguk közé. Elsősorban művelt polgárok vásárolták képeiből, de a Szépművészeti Múzeum igazgatójának szobájában is Derkovits-kép függött. Politikai nézeteivel támogatói nem értettek egyet, de tudták, hogy a negyvenévesen elhunyt, nyomorgó művész korának legjobbjai közé tartozik.

10. OLVASMÁNY

Infláció teszi tönkre a weimari köztársaságot

Albert Birkie képe

A weimari köztársaság kezdeti időszakát az érzelmi feszültségek mellett a hihetetlenül magasra szökő infláció jellemezte. A pénz értéke rohamosan romlott, az árak pedig az égbe szöktek. Az inflációt az okozta, hogy a háború alatt hatalmas mennyiségű fedezet nélküli papírpénzt bocsátottak ki. A helyzetet tovább rontotta, hogy a franciák 1923-ban a jóvátételi fizetések elmaradása miatt megszállták a Ruhr-vidéket. Németországban általános sztrájk tört ki. Táblázatunk jól mutatja az árak égbeszökését és a márka elértéktelenedését. Emberek tömege ment tönkre. Vásárláshoz hátizsákszámmra vitték magukkal a pénzt, mesélik a szemtanúk.

Dátum	Márka	Amerikai dollár
1918		4,2 1
1921		75 1
1922		400 1
1923. január		7000 1
1923. július		160000 1
1923. augusztus		1000000 1
1923. november 1.		1300000000 1
1923. november 15.		1300000000000 1
1923. november 16.		4200000000000 1

A konzervatív Gustav Stresemann kormánya meg tudta állítani az inflációt, természetesen nem egy csapásra. A válság a kis- és középjövedelműeket sújtotta a legjobban, a társadalom csúcsán lévő gyárosok, bankárok könnyen átvészeltek. Az emberek azt kérdezték maguktól: „Hogyan történhet ez meg? Hogyan lehetséges az, hogy a kormány nem tudja megállítani az inflációt, ami a nullával teszi egyenlővé emberek tömegeinek megtakarításait, miközben a nagytőkések sértetlenül kerülnek ki az egészből?”

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Válságok időszakában az emberek gyakran keresnek egyszerű válaszokat. Félelmeik és gyanakvásuk megnő azokkal szemben, akiket „másoknak” tartanak. Mi a véleményed erről? Hogyan fenyegetik ezek a kisebbségeket? És magát a demokráciát?

A számok sok mindent elmondanak. Miről árulkodnak az olvasmányban szereplő számok? Milyen következtetést tudsz levonni belőlük? A számok azonban nem mondják el az egész történetet. A szemtanúk beszámolóí alapján mit gondolsz, mennyiben változtatta meg az infláció az emberek egymásról és kormányukról alkotott képét? Kik szenvedtek a legjobban az inflációtól? A világon valaha lezajlott inflációk között a legnagyobb Magyarországon 1945 után zajlott le, ezt 1946-ban, a forint bevezetésével állította meg az akkori kormányzat.

1990-től ugyancsak infláció és romló életkörülmények sújtják a magyar lakosságot. (Egyes szomszédos országok lakóit pedig un. hiperinfláció sújtotta.) Szerinted mi következik ebből?

Nézd meg az infláció változásait az elmúlt években! Van benne valamilyen törvényszerűség? Hogyan teszik próbára a gazdasági válságok a demokráciákat? Mennyiben serkentik az ilyen válságok az embereket arra, hogy olyan vezetőkben bízzanak, akik egyszerű megoldásokat javasolnak bonyolult problémákra?

Mit gondolsz, hogyan reagálnak az emberek Oroszországban és a többi volt kommunista irányítású országban az ehhez hasonló mai válságokra? Mennyiben hasonlítanak reakcióik a 20-as évek Németországának polgáraiéhoz? Melyek a legjelentősebb eltérések?

Válságok időszakában az emberek gyakran keresnek egyszerű válaszokat. Félelmeik és gyanakvásuk megnő azokkal szemben, akiket „másoknak” tartanak.

Georg Grosz képe

11. OLVASMÁNY

A müncheni sörpuccs

1923. november 8-ának éjszakáján, az infláció tetőzésével egy idegben, Adolf Hitler és fegyveres követőinek egy csoportja berontott egy müncheni sörözőbe. Hitler belelőtt a plafonba, majd kijelentette, hogy Ebert elnököt és a nemzeti kormányt megfosztotta minden hatalmától. A helyi rendőrség gyorsan leverte a lázadást, két nappal később már le is tartóztatta, majd bíróság elé állította Hitlert.

Az egész bírósági eljárás alatt Hitler és követői nyíltan kimutatták megvetésüket a weimari köztársasággal szemben, „zsidó kormánynak” nevezve azt. A bíró ennek ellenére úgy döntött, hogy a vádlottak „tettüket a legtisztább hazafiúi lélektől és a legnemesebb önzetlenségtől vezérelve követték el”. Nem fosztotta meg őket polgári jogaiktól, helyette a törvény adta keretek között a legkevesebbre, öt év börtönre ítélte őket.

Az osztrák Hitler ekkor még nem volt német állampolgár, ezért mint az állam ellen összeesküvő idegent ki kellett volna utasítani. Bár a jog megkövetelte volna a kiutasítást, a bíró úgy döntött, hogy ezt figyelmen kívül hagyja. „Egy olyan ember esetében, akinek ennyire német érzelmei és gondolatai vannak, a bíróság úgy látja, hogy a törvény célja és szándéka szerint nem alkalmazható” - indokolta döntését. Hitler és társai mindössze 9 hónapot töltöttek börtönben, a hátralévő büntetési időt felfüggesztették.

A börtönben Hitler egy munkatársával, Rudolf Hess-szel egy könyvön dolgozott, mely Hitler életét, politikai meggyőződését és a jövőre vonatkozó terveit foglalta magában. Gondolatainak nagy része a háború előtt olvasott antiszemita irodalmon, a lövészárkokban tanultakon és a háborút követő évek megfigyeléseire alapult. A. J. P. Taylor angol történész egyszer „az európai gondolkodás görbe tükrének” nevezte ezeket az eszméket. Hitlert olyan embernek tartotta, aki közismert, népszerű gondolatokból indult ki, de a végtelenségig szélsőségesé tette azokat.

A Mein Kampf (magyarul: „Harcom”) 1925-ben jelent meg. Hitler azt állította könyvében, hogy a fajok közötti harc a történelem „katalizátora”. Katalizátor - vagyis valami, ami a folyamatokat megindítja, az eseményeket működteti. Hitler véleménye szerint a különböző fajoknak különböző helyük van a társadalomban. Mivel az „árja” fajt mindenképp fölényesnek tartotta, az „árja” Németország jogának tekintette, hogy bekebelezze egész Kelet-Európát egy új birodalomba, hogy a nemzet számára megfelelő Lebensraumot (életteret) biztosítsa. Kelet-Európa meghódítása azért is kívánatos, mert így győzedelmeskednek azok felett, akik a térség nagy részét ellenőrzésük alatt tartották - a kommunisták felett. Hitler a kommunistákat a német nép ellenségének tartotta. Újra meg újra a zsidókhoz, a náci ellenségéhez kapcsolta őket, azt állítva, hogy a kommunista párt tanításai mögött a zsidók állnak. A „zsidó bolsevizmus” lett az a kifejezés, amellyel összekötötte a két csoportot.

Hitler szerint a zsidók mindenütt ott voltak, mindent ellenőriztek, és olyan titkosan tevékenykedtek, hogy csak nagyon kevesen tudtak befolyásukra fényt deríteni. Állításai bizonyítékként gyakran utalt a Cion Bölcsseinek Jegyzőkönyvére. Ez a dokumentum állítólag a világ meghódításának terve, melyet a zsidó vezetők nemzetközi testülete készített el. Tulajdonképpen egy közismert koholmányról van szó, melyet az orosz titkosrendőrség készített az 1890-es években azzal a céllal, hogy nyilvánosságra hozva növelje a zsidók elleni gyűlöletet.

Hitlert azonban nem érdekelték a tények. A 20-as években mindössze félmillió zsidó élt egy olyan országban, melynek 60 millió lakosa volt. Hitler kijelentései azonban úgy tüntették fel a helyzetet, mintha Németország több millió zsidó otthona lenne, akik az egész nemzetet ellenőrzésük alatt tartják. A vádak abszurdak voltak, de az állandó ismétlések megtették a kellő hatást azokra, akik hallgatták.

Hitler vádjában központi helyet foglalt el az a gondolat, hogy a zsidó vallású németek mások és alacsonyabb rendűek, mint a keresztény vallású németek. Állításának megerősítésére gyakran hangsúlyozta a zsidók és nem zsidók közötti testi eltéréseket. A szőke, kék szemű „árják” tehát felsőbbrendűek a fekete hajú, kreol bőrű zsidóknál, vonta le a következtetést Hitler (aki mellel sötét hajú volt). Ezek az állítások valótlanok voltak, de Hitler szentül hitt abban, hogy ha egy hazugságot elég sokszor ismételnék, az emberek idővel elhiszik...

A Mein Kampfban Hitler az emberek csoportjait hierarchikus rendbe állította. A hierarchia legalján a zsidók mellett helyezte el a cigányokat és a feketéket is. Azt állította például, hogy akik egyenlőnek tartják a feketéket másokkal, azok félrevezetés, becsapás áldozatai: „Időről időre képesúságok hívják fel a német emberek figyelmét arra, hogy hol itt, hol ott lesz néger első ízben ügyvéd, tanár, akár még tiszteletes is, sőt igazi hőstenor vagy valami ehhez hasonló... Hát nem dereng még ennek az esztelen világnak, hogy ez bűn a józan észsel szemben, hogy bűnös öröklés egy félállatot addig képezni, míg ügyvédet nem csinálnak belőle, miközben a legfelül álló fajhoz tartozók milliói maradnak teljesen alávaló helyzetben. A róka mindig róka marad, a lúd lúd, a tigris pedig tigris és így tovább.”

Hitler gyakran utalt a „régi szép napokra” beszédeiben. Arra a mitikus időszakra gondolt, amikor az „árják” közössége békésen élt együtt. Felszólította a német népet, hogy állítsa vissza ezt a közösséget, az alsóbbrendű fajok eltávolításával és az általa gyűlölt kommunisták által hangoztatott társadalmi osztályok felszámolásával. Egyik híve, egy bizonyos Anna leírja az ilyen beszédek hatását 1923-ban:

El sem tudod képzelni, milyen csend lett, amikor ez az ember beszélt; úgy tűnt, mintha az ezerfős hallgatóság még levegőt se vett volna. Amikor dühösen megbélyegzi azok tetteit, akik a forradalom óta uralták népét, és akik megakadályozták őt és követőit abban, hogy kiegyenlítsék a számlát a novemberi bűnözőkkel szemben, perceként át éljenek. Egészen addig nem lesz csend, amíg újra meg újra fel nem emeli a kezét, jelezvén, hogy folytatni kívánja mondandóját... Adolf Hitler olyan szilárdan meg volt győződve nacionalista nézeteinek helyességéről, hogy automatikusan át is adta ezt a meggyőződést hallgatóinak. Isten segíti őt, hogy mint úttörő, mint jobb idők bajnoka mind több és több fajtársat gyűjtsön a horogkeresztje alá. Végül is minden osztály képviseltette magát: munkások és alacsony rangú köztisztviselők, tisztek és rohamosztagosok, diákok és nyugdíjasok - mind együtt ültek, és mind egyetértettek azzal a nagyszerű programmal, melyet Adolf Hitler alakja személyesített meg. Gyakran mondják, hogy tizenegy német legalább tíz politikai párt tagja. Itt azonban sosem hallottam, hogy Hitlernek ezt vagy azt kellene tennie. Néha szinte úgy tűnt nekem, hogy Hitler mágikus varázserővel rendelkezett, és ezzel nyerte el a fiatalok és öregek feltétel nélküli bizalmát. 21

A náci azt a félelmet gerjesztették az emberekben, hogy az évek múlásával az „alantas népek” - a rajzon a szlávok és a latin népek - lényegesen többen lesznek, mint az uralkodásra teremtett „germánok”

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi történt volna, ha a bírák, követve a törvény betűjét, kiutasították volna Hitlert az államellenes összeesküvés miatt? Tiltakoztak volna ez ellen az emberek? Vagy Hitler még annyira ismeretlen és jelentéktelen volt ebben az időben, hogy az eset fölött napirendre tértek volna?

Mit értett a bíró azon, hogy Hitler gondolatai és érzésvilága „német” volt? Mik a „német gondolatok és érzelmek”? Könnyebb lenne a kérdésre a válasz, ha a német szót a magyarral helyettesítenéd?

Egyes zsidók vagy a zsidóság mint csoport volt-e Hitler vádjainak tárgya? Speciális vagy általános gondjai voltak az afrikaiakkal? Mi volt a problémája a cigányokkal? Bizonyítható volt-e ezen vádak közül bármelyik is?

George Mosse azt írja, hogy a féllátat kifejezést csak alkalmanként használták a németek a háború előtt. A háború után azonban lényegesen többször. Azt is hozzáteszi, hogy a. fanatikus szó, melynek negatív mellékjelentése volt a háború előtt, mostanra megváltozott: „hősiességet és harckészséget jelentett”. Mennyiben befolyásolja az általunk használt nyelv a magunkról és másokról alkotott képet?

Hitler hitt abban, hogy ha egy hazugság elég nagy és elég gyakran hangzik el, az emberek igaznak fogják hinni. Milyen példákat tudsz felhozni saját élményeid alapján az állítás alátámasztására? És megcáfolására?

Milyen képek jelennek meg képzeletedben, ha különböző csoportokról hallasz a mai Magyarországon? Honnét jöttek ezek a képek? Sztereotípiák vagy általánosítások? Mi a különbség? El tudod azt képzelni, hogy válságos időszakokban szomszéd szomszéd ellen forduljon testi jellegzetességei, például a bőre színe miatt?

A karizma fogalmát olyan képességként definiálják, mellyel azok rendelkeznek, akiknek kivételes tehetségük van arra, hogy sok emberre hatást gyakoroljanak.

Milyen képességei tették Hitlert karizmatikus vezetővé? Anna Hitler nézőpontjának világosságáról beszél. A világos, egyszerű nézőpont mennyiben lehetett része annak a hatásnak, melyet híveire gyakorolt? Mennyiben befolyásolta közönségét az, hogy nagyon magabiztos volt? Mennyiben járult hozzá Hitler fajelmélete karizmájához? Melyik mai vezetőt tartod karizmatikusnak? Anna jellemzése Hitler egyik oldalát mutatta be. Erika Mann, Thomas Mann lánya egy teljesen másik oldalát. Hitlert műveletlennek, testileg puhánynak, gyengének és gyávának tartotta. George Sabine a Mein Kampf-ről készített elemzésében a szerzőjét „nem tudósnak és nem is teoretikusnak, hanem gyakorlati érzéssel rendelkező pszichológusnak és szervezőnek” írja le. Hasonlítsd össze a három jellemzést! Mit mondanak el erről az emberről? És a megfigyelőkről?

Egy, az 1992-es Los Angeles-i „faji” zavargásokkal kapcsolatos bírósági tárgyaláson egy spanyol ajkú amerikai nő azt mondta, hogy egyszer azért állították meg és rabolták ki feketék, mert nem volt „közülük való”. Mit sugall ez a megjegyzés a támadók „másságképéről”? A nő férje fekete bőrű volt. Szerinted ez megváltoztatta volna támadói álláspontját?

Az 1990-es évek a szerb vezetők Nagy-Szerbia létrehozásának szándékával igazolták „etnikai tisztogatásokkal” teletűzdelt brutális háborújukat. Ivo Andrić író azt mondta a szerbekre, hogy olyan emberek, „akik könnyedén találnak ki meséket, és gyorsan elterjesztik azokat”. Meséikben „a valóság furcsán és kibogozhatatlanul keveredik és fonódik össze a legendával”. Mennyiben vonatkoznak megjegyzései azokra a németekre, akik a 20-as években csatlakoztak szélsőséges csoportokhoz? Mely mai csoportokra alkalmazhatók megjegyzései? Mely vezetőkre?

12. OLVASMÁNY

Ellenségteremtés

Feszült és bizonytalan helyzetekben nagyon könnyű őket, sőt ezeket, a társadalom valamelyik kisebbségi csoportját vádolni a társadalmi problémák miatt. Az emberek kedvezően reagálnak, hiszen az ilyen támadások régi előítéleteket elevenítenek fel, és egyszerű válaszokat kínálnak bonyolult problémákra. De volt-e egy csepp igazság is Hitler és a többi antiszemita vádjában? Tényleg a zsidók ellenőrizték Németországot? Donald L. Niewyk történész átvizsgálta az összeírások adatait, hogy válaszolhasson erre a kérdésre. Azt tapasztalta, hogy a zsidók mindössze 3,5%-át adták a kereskedelemben, bank- és pénzügyi életben, az igazságszolgáltatásban és az egészségügyben dolgozóknak, ez pedig elég kevés ahhoz, hogy az egész nemzetet az ellenőrzésük alatt tarthatták volna. Az adatokból az is kiviláglott, hogy nagyon gazdag mindössze egy töredékük volt, a többség nem.

Az 1912 és 1924 közötti 12 évben azoknak a berlini zsidóknak az aránya, akik több mint 5000 márka adóköteles jövedelemmel rendelkeztek, 10,6%-ról 9,8%-ra csökkent, miközben az 1200 márka alatti adóköteles jövedelemmel rendelkező zsidók aránya 73,3%-ról 83,6%-ra emelkedett ugyanezen idő alatt. Azok a jómódú zsidók, akik megtakarításaikból vagy befektetéseikből származó jövedelmükből éltek, teljesen tönkrementek az infláció alatt. 1923-ra a berlini zsidó közösség 19 szükségkonyhát, 7 éjjeli menedékhelyet és egy munkahelyközvetítő-irodát állított fel a város nyomorgó zsidói számára. Más nagyvárosok közössége ugyanezt tette - állapította meg Niewyk.²²

A szerző arra is rámutat, hogy az 1924 és 1929 közötti „jó években” a zsidó közösségekben is nagy volt a munkanélküliség aránya. A legtöbbet szenvedők azok a Kelet-Európából érkező zsidók voltak, akik a háború előtt vagy közvetlenül utána telepedtek le Németországban, a szülőhazájukban zajló pogromok elől menekülve. Ők szenvedtek a krónikus munkanélküliségtől, a szórványos hivatalos zaklatástól és a zsidó és nem zsidó németek haragjától. Nagyon kevés esélyük volt arra, hogy német állampolgárokká váljanak, és körülményeik ezáltal javuljanak vagy jogaikat védhessék. Ezt ugyanis a kormány majdhogynem lehetetlenné tette számukra.

Victoria Barnett történész a németországi zsidók arányát valamivel többre becsüli 1,5%-nál, valószínűleg azért, mert beleszámítja a zsidó származású keresztényeket is. (Ez az arány ekkor Magyarországon kb. 5-6 %.) Ő is azt tapasztalta, hogy a zsidók sokkal kevésbé voltak befolyásosak, mint amennyire sokan gondolják. „Bár sok német a kormányra nehezedő túl nagy zsidó befolyást okolta a weimari évek bizonytalanságai miatt, az egész weimari korszak 250 minisztere között mindössze 4 volt zsidó.” Otto Dibelius berlini egyházi vezető mégis ezt írta 1933 áprilisában: „Németországban az elmúlt 15 évben rendkívüli módon megerősödött a judaizmus befolyása. Szemmel láthatóan megnőtt a befolyásos pozícióban levő zsidó bírók, zsidó politikusok, zsidó köztisztviselők száma. A közvélemény ezt helyteleníti.”²³

A növekvő antiszemitizmus nagy hatással volt arra, ahogyan a zsidók magukat és másokat láttak. Korábban büszkéek voltak arra, hogy németek, és ezt személyiségük szerves részének tartották. Az új helyzet azonban sok zsidót, köztük Sigmund Freudot is, arra kényszerítette, hogy újragondolja identitását. Az osztrák születésű pszichológus a következőket mondta 1926-ban egy interjúban: „Az anyanyelvem német. A kultúráim, tudásom szintén német. Német értelmiséginek tartottam magam egészen addig, amíg nem érzékeltem a növekvő antiszemita előítéleteket Németországban és a német Ausztriában. Azóta jobban szeretem zsidónak nevezni magamat.” Különösen meggyőző vallomás ez egy olyan embertől, aki soha nem hitt Istenben vagy bármilyen vallásban.

Arnold Schönberg, a világhíres zeneszerző még keményebben fogalmazott. 1923-ban az orosz származású híres festő, Vaszilij Kandinszkij, a weimari Bauhaus igazgatóhelyettese meghívta erre a kiváló belsőépítészeti főiskolára tanítani. A meghívással egy időben megemlézték, hogy általában nem szívesen látnak zsidó professzorokat a Bauhausban, de ebben az esetben kivételt tesznek. Schönberg dühösen így válaszolt:

Ha az utcán sétálok, és mindenki azt nézi, vajon zsidó vagy keresztény vagyok-e, nem tudom minden egyes embernek elmagyarázni, hogy én egyike vagyok azoknak, akivel Kandinszkij és néhány kollégája kivételt tett, bár az a Hitler nevű ember természetesen nem osztja véleményüket. Ez a jóindulatú felfogás még akkor sem segítene, ha mondjuk, vak koldusként nyakamban hordanék egy táblát, hogy mindenki olvassa... Kérdezem én: Miért azonosítják az emberek a zsidókat a zsidó feketézőkkel? Vajon az árjákat is olyannak látják, mint amilyenek közülük a legrosszabbak? Egy árját miért Goethe, Schopenhauer alapján ítélnek meg? Miért nem mondják azt, hogy a zsidók olyanok, mint Mahler, Altenberg vagy épp Schönberg?

Schönberg ezután megkérdezte Kandinszkijt, milyen alapon utasította volna vissza őt mint zsidót. „Ajánlkoztam én valaha is Önöknél? Gondolja, hogy a magamfajta ember hagyja magát elutasítani? Gondolja, hogy egy ember, aki ismeri saját értékeit, feljogosít bárki más arra, hogy legalapvetőbb tulajdonságát felülbírálja? Egyáltalán ki az, aki ilyen joggal rendelkezik?” Schönberg figyelmeztetéssel zárta levelét: „De hová vezet az antiszemitizmus, ha nem erőszakhoz? Ennyire nehéz ezt elképzelni? Ön valószínűleg beérmé azzal, hogy a zsidók elveszítik polgári jogaikat. Akkor természetesen megszabadulnak Einsteintól, Mahlertől, tőlem és másoktól. De egy dolog biztos: nem lesznek képesek kiirtani azokat a sokkal makacsabb

elemeket, akiknek kitartása miatt a zsidóság, magára utalva, szinte az egész emberiséggel szemben, húsz évszázadon keresztül fennmaradhatott."24 A náci a Bauhaust 1933-ban mint „zsidó intézményt” bezárták. Kandinszkijnek emigrálnia kellett, részben azért, mert ő volt a náci által „elfajzott”-nak tekintett absztrakt festészet megteremtője, részben azért, mert nem tudta beszerezni távoli szibériai szülőhelyéről az igazolást orosz nemesi származásáról, így ő is zsidónak számított.

Német értelmiséginek tartottam magam egészen addig, amíg nem, érzékelttem a növekvő antiszemita előítéleteket. Azóta jobban szeretem zsidónak nevezni magamat.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Nézd át az első fejezet olvasásakor tett megjegyzéseidet! Mit gondoltál arról, hogy az emberek miért keresnek bűnbakokat? A statisztikák szerint a német lakosságnak kevesebb mint 1 %-a volt zsidó eredetű. Európa más országaiban az arány eltérő volt: a 10-11%-os Lengyelországtól egészen az olyan országokig, mint Svédország, Dánia, Olaszország vagy Jugoszlávia, ahol kevesebb mint fél százalék volt az arány. Bár volt néhány nagyon gazdag közöttük, a többség alig tudta összekaparni a megélhetéshez szükséges jövedelmet. Mégis, Európa-szerte a zsidókat erős és veszélyes népnek tartották. Mit állított az első fejezet a mítoszok és a félrevezetés erejéről? Mennyiben támasztja alá ez az olvasmány azt az álláspontodat? Mit állít annak a hazugságnak az erejéről, amelyik újra és újra elhangzik? A kisebbségek sebezhetőségéről feszültségekkel teli időszakban? „Az a heveség, amellyel a zsidókat politikailag bizonytalan időszakokban támadják, mutatja, mennyire mély és irracionális az antiszemitizmus” - állítja Victoria Barnett.²⁵ Mit ért ezalatt? Egyetértesz?

Készíts identitásábrát Sigmund Freudról! Miért tekintette magát zsidónak? Készíts egyet Arnold Schönbergről is! Hitt-e abban, hogy a társadalomnak joga volna az ő identitását meghatározni?

Az egyes emberek többnyire ugyanúgy reagálnak a rasszizmusra, mint a 20-as években. Egy fekete amerikai tinédzser a közelmúltban írt egy verset - nyersfordításban közöljük -, melynek a Megfogják-e érteni valaha címet adta.²⁶ Hogyan reagálna Schönberg a felvetett kérdésre? És te?

Az a heveség, amellyel a zsidókat politikailag bizonytalan időszakokban támadják, mutatja, mennyire mély és irracionális az antiszemitizmus

*Amint szétnézek a környező világban,
Kérdések vágatnak át az agyamon.
Miért bámulnak rám, ha átmegyek egy termen?
Miért gondolják, hogy elcsórok egy labdát?
Miért gondolják, hogy folyton káromkodom?
Miért gondolják, hogy bűnöző leszek?
Miért gondolják, hogy szeretek verekedni?
Azért mert fekete vagyok, és nem fehér?
Hallom, amint a hátam mögött beszélnek
A bőröm színéről, mert az fekete.
Túl sötét ahhoz, hogy vonzó legyen,
Túl fekete, hogy csinos legyen.
Nem tudják, hogy megszakad a szívem,
Amikor őket hallom, pedig csak viccelődnek.
Megértik-e majd vajon valaha?*

A „kívülálló” helyzet mennyiben befolyásolja az önbecsülést? Azt, ahogy valaki magát látja? Mit ért azon Schönberg, hogy „de mihez vezet az antiszemitizmus, ha nem erőszakos cselekményekhez”? Hogyan válaszolnál a kérdésre? Hogyan kötődik össze a fajelmélet az erőszakkal? Jegyezd le válaszaidat a naplóba, hogy később utalhass rájuk!

13. OLVASMÁNY

A sztereotípiákon túl

James Luther Adams, a Harvard Egyetem Teológiai Intézetének végzős hallgatója 1927-ben Németországba utazott, hogy a heidelbergi egyetemen folytasson tanulmányokat. Mikor Nürnbergben járt, rész vett egy náci nagygyűlésen. A következőket írta erről:

Olvastam, hogy a náci nagygyűlést tartanak, és azt mondták, hogy 150 000 fiatal érkezik csak azért Nürnbergbe, hogy részt vegyen a nagygyűlésen. Itt kerül majd sor a németiség erejének megmutatására s annak hangsúlyozására, hogy ők a valódi

németek (echte Deutsche). Minden német ifjú kötelessége volt, Németország bármely részén élt is, hogy a nürnbergi konferenciára jöjjen, ahol egy nagygyűlés és egy három-négy órás felvonulás várt rájuk. Vasárnap volt, és az emberek zászlókat lobogtatva, náci dalokat énekelve sűrű tömegben álltak az utcákon. Pont ott álltam, ahol ezek az ifjú náciak meneteltek díszlépésben. Megkérdeztem néhány körülöttem álló embert, előre tudva a választ, hogy „mit is jelent a horogkereszt”? És a srácok a tipikus náci választ adták, a náci faj felsőbbrendűségéről és Németország zsidó vértől való megtisztításának szükségességéről. A beszélgetés közben megkérdeztem tőlük, hogy hová fognak menni a zsidók. „Hát innen kirakjuk őket, aztán majd kitalálhatják, hogy hová akarnak menni.” A beszélgetés kezdett egy kicsit hevesebbé válni, és elkezdtük felemelni a hangunkat. Ebben a pillanatban megragadtak hátulról. Én, a tapasztalatlan teológushallgató nem tudtam reagálni a helyzetre, képtelen voltam menekülni. Az idegen mindkét könyökömet megragadva húzott magával. Megpróbáltam elmenekülni, de mivel senki sem figyelt rám, nem is segített senki, ezért nem sikerült. A fickó, aki lefogott, keresztülnyomott a sűrű tömegben, majd le az utcán egy mellékutcába, onnét egy sikátorba, mely zsákutcában végződött... És természetesen nem tudtam, mi fog történni velem. Össze fog verni azért, amit mondtam? Ekkor szembefordított magával, és németül kezdett velem üvölni: „Te átkozott bolond, hát nem tudod, hogy ma Németországban be kell fognod a szádat, vagy betörök a fejedet?” Na jó, gondoltam, most jön a folytatás, de ekkor megváltozott, elmosolyodott, és az kérdezte: „Tudja, hogy mit csináltam? Megmentettem attól, hogy agyonverjék. Nem vitatkoztak volna tovább magával, hamarosan a járdán feküdt volna összeverve. Láttam, hogy ez következik, ezért kaptam el.”

„Nagyon köszönöm” - válaszoltam. - „De miért segített?” „Kereskedelmi hajós voltam, és sokszor jártam New Yorkban” - válaszolta. - „Miközben a hajó a kikötőben állt, sok New York-ival ismerkedtem meg. Csak egyszerű matróz vagyok, de soha életemben nem találkoztam olyan csodás vendégszeretettel, mint ott. Hát tudja, amikor láttam, hogy mekkora bajban van, az jutott eszembe, hogy oly sok vendégszeretetet kaptam az amerikaiaktól, de ezt sosem viszonzozhattam. Hát itt a nagy alkalom. Meghívom magát magamhoz vacsorára, hogy lássa, milyen egy tipikus vasárnapi vacsora.”

Így aztán elmentem vele egy bérházba, ahol sok más mellett a korlátokra is igazán ráfért volna a javítás. Vendéglátóm munkanélküli munkás volt, egy náciellenes szakszervezetnek a tagja. Négy emeletet másztunk, mire megérkeztünk a sivár albérletbe... Együtt vacsoráztam a munkanélküliivel, aki egy ütött-kopott albérletben élt feleségével és két gyermekével, és tőle kaptam meg a náci filozófia alapvető magyarázatát.²⁷

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Meglepett Adams története? Mit gondoltál, mi fog történni vele, amikor megfogták és elcipelték? Mit gondolsz, miért vett részt egy náciellenes ember egy náci nagygyűlésen?

Kellett ehhez bátorság?

Mit mond neked Adams története a 20-as évek végének politikai légköréről Németországban? Mennyire fontos ez a történet?

14. OLVASMÁNY

A gazdasági világválság eléri Németországot

1928-ra Németország kilábalt a háború utáni gazdasági válságból. Az üzleti élet virágzásnak indult, részben mert a német vezetők meggyőzték a szövetségeseket, hogy csökkentsék a jóvátétel összegét. Ekkor Németország már nem volt „törvényen kívüli”, hanem a Népszövetség szívesen látott tagja. Ennek eredményeként egyre kevesebb németet érdekeltek Hitler gondolatai, és az 1928-as választásokon a szavazatoknak mindössze 2%-át érték el. Más konzervatív pártok, például a Néppárt, lényegesen jobban szerepeltek. Jól szerepeltek a kommunisták, a KPD is.

1929-ben azonban világméretű gazdasági válság tört ki. A válság időszakában a gazdasági tevékenység lelassul, vállalatok tömege csökkenti termelését és küldi el munkásait. Németország szinte azonnal megérezte a válság hatását. 1929-ig az amerikai kölcsönök voltak a német talpra állás motorjai, ám a nehéz helyzetbe került amerikai bankok ekkortól elkezdtek visszakérni a kölcsönöket. Ennek következtében sok német nagyvállalat arra kényszerült, hogy becsukja kapuit. Mint mindenütt, Németország vezetői is a válságból kivezető utat keresték, de ők sem találták meg. A weimari köztársaság kancellárja 1929-ben a szociáldemokrata Herman Müller volt. Egy év múlva ő is és pártja (SPD) is nehéz helyzetbe került.

Pártok	Parlamentari képviselők
	1928/1930
SPD	153143
Centrum	6268
KPD	5477
Nácik	12107
Néppárt	4530

Müllert a katolikus centrupárti Heinrich Brüning váltotta fel a kancellári székben, de ő sem tudta megoldani a gazdasági problémákat. Bár az alkotmányt is felfüggesztette a 48. cikkely segítségével, a válságot nem tudta megállítani. Úgy tűnt, hogy csak a legszélsőségesebb politikai pártok rendelkeznek világos válságkezelő programmal.

A kommunisták azzal szereztek szavazatokat, hogy mindenért a gazdag gyárosokat vádolták. Véleményük szerint ahhoz, hogy véget vessenek a válságnak, Németországnak olyan politikai rendszerrel kellett volna felváltania kormányát, mint amilyen Oroszországban akkor már volt. A náciak a zsidókat, a kommunistákat és a háborús készülődést ellenző pacifistákat vádolták. Csakúgy, mint a kommunistáknak, nekik is nőtt a támogatottságuk. Sokak számára tűntek a náciak a kommunisták és a demokrácia vonzó alternatívájának. Köztük voltak azok a gazdag gyárosok is, akik megijedtek a kommunista párt megerősödésétől. Tetszett nekik a náciak üzenete: hazafias és energikus volt.

1932-ben Hitler indult az elnökválasztáson egy kommunistával és Hindenburggal, a hivatalban lévő elnökkel szemben. Ennek érdekében végül is német állampolgár lett. Meglepően nagy volt az érdeklődés: a szavazópolgárok 84%-a járult az urnákhoz. A választóknak dönteniük kellett, melyik párt kínálja a legjobb megoldást a nemzet problémáira, de a döntés nem volt könnyű. Egy megfigyelő azt írta, hogy mikor a választók szavazni indultak, maguk mögött a háborút látták, „előttük társadalmi összeomlást; balra kommunisták rángatták őket, jobbra a náciak, és az őszinteségnek és ésszerűségnek még csak egy ösvénye sem kínálkozott, és minden jó ösztönük gyűlöletté kezdett torzulni”. Ahhoz, hogy érzékeljük a lehetőségeket, hasonlítsuk össze a szociáldemokrata párt (SPD) és a kommunista párt (KPD) programját a nácikéval (5. olvasmány).

A szociáldemokrata párt programja

Elköteleztük magunkat arra, hogy megvédjük a köztársaságot, és olyan politikát folytatunk, mellyel Németország visszaszerzi meghatározó helyét Európa szabad nemzetei között.

1. Támogatni fogjuk a jelenlegi Német Köztársaságot, hogy német honfitársaink szívében tovább élhessen a szabadság, a demokrácia és a jog.
2. Teljesítjük Németország valamennyi politikai és pénzügyi kötelezettségét annak érdekében, hogy Németország megbecsülése és tekintélye ne csökkenjen a világ szemében.
3. További munkahelyek teremtését tervezzük széles körű közmunkaprogram bevezetésével.
4. Hat hónapon keresztül biztosítunk munkanélküli-segélyt.
5. Csökkenteni fogjuk a kormány kiadásait, hogy leszállítsuk az adókat.
6. Hiszünk másoknak abban a jogában, hogy korlátozás nélkül fejezhessék kiírásban vagy szóban a miénkkel ellentétes álláspontjukat.

A kommunista párt programja

Elköteleztük magunkat arra, hogy megbuktatjuk a jelenleg működő elnyomó köztársaságot valamennyi gazdasági és társadalmi intézményével együtt.

Támogatjuk:

1. A magántulajdon megszüntetését.
2. A földreform megvalósítását, melynek keretében a kormány átveszi a földeket, majd a közjó érdekében szétosztja.
3. Valamennyi ipari termelőt kormánytulajdonba kerülését, hogy ne a tőkésé, hanem a nép javára működjenek.
4. Egy olyan külpolitikát, amely szövetségesnek tekinti a Szovjetuniót a kapitalisták elleni harcban.

A német népek: nyomorotoknak az az oka, hogy a francia, angol és amerikai tőkésé kizsákmányolják a német munkásokat azért, hogy ők maguk gazdagabbak legyenek. Egyesüljete, hogy megszabadulhassatok ettől a borzasztó tehertől!

Melyik párt - az SPD, a KPD vagy a náci - lehetett a legvonzóbb a következő német polgárok számára?28

Hermann Struts

Hermann Struts, a német hadsereg hadnagya bátran harcolt a háborúban. Katonatiszti családból származik, ő is a német katonai akadémián végzett. Struts mindig büszke volt hadserege erőteljes vezérkarára és arra, hogy az mindig képes volt hazáját megvédeni.

Most azonban egy kicsit elkeseredett, mert már tíz éve nem léptették elő. A versailles-i béke drasztikus haderőcsökkentése miatt erre csak nagyon kevés tisztnek volt esélye. A régi hadseregben ennyi szolgálat után már legalább százados, de akár őrnagy is lehetne. A béke, állítja Struts, jövátételten károkat okozott nemcsak a német méltóságnak, hanem az ő katonai büszkeségének is. Úgy érzi, ha a civil kormány nem írta volna alá a békét, és hagyta volna, hogy a hadsereg tovább harcoljon, ő is és Németország is jobb helyzetben lenne.

Otto Hauptmann

Otto Hauptmann egy berlini gyárban dolgozik. Bár szakszervezete keményen harcolt a jobb munkafeltételekért és magasabb fizetésekért, nem sok sikert ért el. Hauptmann a sikertelenség okát az 1923-as inflációban és a jelenlegi válságban látja. Hisz abban, hogy a szakszervezet sikeresebb lenne, ha a gazdaság stabilabb volna. Még mindig a szakszervezetnek köszönhetően van munkája. Amikor sok barátját elbocsátották, szakszervezete rábírta a vállalat tulajdonosait, hogy tartsák meg az idősebb munkásokat. Azokban a gyárakban, ahol gyenge volt a szakszervezet, a vezetők csak a fiatalokat hagyták meg, arra hivatkozva, hogy ők több hasznot hoznak.

Hauptmann aggasztónak tartja néhány munkatársa mostanában hangoztatott nézeteit. Azt állítják, hogy ha a gyárosokat a termelés visszafogására kényszerítik, akkor a következmények a munkásokat sújtják. Ezért szerintük a válságnak csak úgy lehet véget vetni, ha munkások irányítják a gyárakat és a kormányt. Hauptmann ezzel nem ért egyet. Véleménye szerint a munkások érdekei akkor érvényesülnek, ha erős szakszervezeteik vannak. A vállalatok és a kormány vezetését pedig azokra kéne bízni szerinte, akik értenek az ilyen bonyolult dolgokhoz.

Eric von Ronheim

Eric von Ronheimet, a frankfurti textilgyár vezetőjét nagyon aggasztja a válság. Az eladás nagyon alacsony szinten van, a haszonról nem is beszélve; ha nem bántak volna el olyan galádul Németországgal Versailles-ban, sokkal jobb helyzetben lenne ma a nemzet - állítja. Ehelyett a kormányt arra kényszerítették, hogy magas adókat vessen ki a volt ellenségeknek fizetendő jóvátétel miatt. Ennek eredményeként Németország túladóztatott lett, és kevés pénz marad a textil és más fogyasztási cikkek vásárlására. A világméretű gazdasági válság a helyzetet még azzal súlyosbította, hogy tönkretette a német árukat befogadó lehetséges külföldi piacokat.

Még ha túl is lesznek a válságon, Ronheim nem bízik abban, hogy csökkennének az adók, a jóvátétel miatt.

Ronheim a kommunistákat nagyon veszélyes fenyegetésnek tartja Németország számára. Attól fél, hogy ha felállítanak egy, a Szovjetunióhoz hasonló kormányt, akkor a hozzá hasonló tőkés nem remélhetnek kegyelmet a munkásoktól. Azt is szilárdan hiszi, hogy akkor Németország a volt ellenség, Oroszország szolgája lesz.

Karl Schmidt

Karl Schmidt munkás, a gazdag, acéltermelő Ruhr-vidéken él. Sok más társához hasonlóan ő is elvesztette állását a válság miatt. Az acélművek tulajdonosai azonban még mindig nagy házakban laknak és drága autókban kocsikáznak - jegyzi meg Schmidt. Miért védettek ők a gazdasági válság borzalmaitól, miközben volt munkásaik szenvednek? Bár a kormány folyósít munkanélküli-segélyt, a pénz bajosan elegendő Schmidt, a felesége és két gyermeke számára. Nem is beszélve arról, hogy a kormány jelezte, még ezt sem fogja tudni a továbbiakban biztosítani.

Schmidt úgy gondolja, hogy a kormány jobb helyzetben lenne a nép támogatásához, ha abbahagyná a jóvátétel fizetését. De azt is tudja, hogy egy ilyen helyzetben a franciák elfoglalnák a Ruhr-vidéket, ahogy azt már egyszer megtették 1923-ban. Olyan kormányra van szükség, amely a munkások érdekeit tartja szem előtt, még inkább olyanra, melyet a munkások vezetnek, ahogy néhány barátja hangoztatja. Meg van győződve arról, hogy Németországnak olyan kormányra van szüksége, amely elég erős ahhoz, hogy véget vessen a jóvátétel fizetésének.

Wilhelm Schultz

Wilhelm Schultz az apjával dolgozik a Kelet-Poroszországban levő családi birtokon. A békeszerződés maradandó hatást gyakorolt rá és családjára, ugyanis Kelet-Poroszország egy részét Lengyelországhoz csatolták, így, noha nagybátyja mindössze néhány kilométerre lakik tőle, szülőföldje Lengyelország és nem Németország többé. Schultz nagyapja Danzigban (Gdańsk) lakik. Bár a város Németország része maradt, nem lehet megközelíteni anélkül, hogy keresztül ne utazzanak Lengyelországon. Emiatt családja nem látogathatja meg útlevel és más hivatalos dokumentumok nélkül. Ez Schultz szerint nem helyénvaló. Gyerekként arra tanították, hogy csodálja a német hősokeket, akik közül néhányan lengyelek ellen is harcoltak. Ezért nagyon megdöbbenette, hogy a kormány aláírt egy olyan békét, amely sok németet, köztük a nagybátyját is lengyel uralom alá kényszerítette. Aggasztja az a kapzsiság és korrupció is, amelyet a kormány vezetőinél tapasztal. Poroszoknak nem így kellene viselkedni.

Schultz a kommunisták miatt is aggódik. Sem ő, sem az apja nem akar egy olyan rendszert, amelyik megszünteti a magántulajdont. Mindketten büszkék saját földjeikre, és bárkit, aki azt el akarja venni, ellenségnek tekintenek.

Elisabeth von Kohler

Elisabeth von Kohler kiváló jogász, a bonni egyetemen végzett, és nagyon érzékeny a német hagyományokra. Szerinte figyelmen kívül hagyták népe hozzájárulását a nyugati civilizációhoz. Azt is szeretné, ha a köztársaság egy demokratikus Európa vezetője lenne. Helyteleníti azokat a módszereket, melyekkel a weimari köztársaság elnyomja a szélsőséges pártokat, igazságérzetén még nagyobb sebet ütött az, ahogyan a szövetségesek és elsősorban Franciaország Németországra tekintenek. Beszeretné bizonyítani a világnak, hogy a német igenis nagyszerű emberfajta. Büszke arra, hogy jogász és német nő a weimari köztársaságban.

Gerda München

Gerda München egy kis vegyesbolt tulajdonosa Münchenben, a boltot szülei alapították. A szülei négy éven át spóroltak arra, hogy egyetemre küldjék. Gerda azonban úgy döntött, hogy nem megy egyetemre, így a pénz a bankban maradt. 1923-ban határozta el, hogy a pénzt gyermekei oktatására fogja fordítani. Ebben az évben lódult meg az infláció Németországban. Éppen azelőtt, hogy a legidősebb lánya egyetemre ment volna, a bank tájékoztatta a családot, hogy megtakarításaik elvesztették értéküket. Ez óriási csapás volt Gerdának, de talán még nagyobb a lányának, akinek a jövője még nem dőlt el.

Gerda nem hiszi, hogy valaha is visszaszerezheti megtakarított pénzét. Ilyen sok munkanélküli mellett csökken a forgalom, Gerda kis vegyesboltja is nagyon nehéz időket él át a nagy áruházláncokkal folytatott harcban. Sokkal alacsonyabbak az árak. Ő és gyermekei megkérdőjelezik azt a rendszert, amely ilyen nehézzé tette az életet a keményen dolgozó emberek számára.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Sikeres volt-e a weimari köztársaság 1928-ban? Ha igen, kiknek a szempontjai szerint? Hogyan mérik az emberek egy nemzet sikereit? A kormányét?

Mit jelent az, ha valakinek „minden jó hajlama gyűlöletté torzul”? Ez hogy történhet meg?

Alkoss egy gyakorlatias meghatározást a gazdasági válságról! Történészek kimutatták, hogy a gazdasági válság vagy gazdasági bizonytalanság idején megnő a gyűlölködő csoportok száma, és csökken a tolerancia. Hogyan indokolod a tolerancia csökkenését? A gyűlöletkeltő és gyűlölködő csoportok számának növekedését? Igaz ez a megállapítás ma is? Mi volt a lényege a 48. cikkely felfüggesztésének? Miért volt vonzó a náci üzenet a gyárosoknak? Miért féltek sokan közülük a kommunistáktól? Mennyiben segít a válaszdod annak magyarázatában, hogy miért keresnek az emberek gyakran túl egyszerű válaszokat bonyolult kérdésekre? Miért tartják ijesztőnek a bizonytalanságot? Jegyezd le gondolataidat, hogy később hivatkozhass rájuk! Alakítsatok kisebb csoportokat, és vizsgáljátok meg a különböző életutakat bemutató szemelvényeket! Mielőtt eldöntenétek, hogy a csoportotok által választott ember kire szavazna, hasonlítsátok össze a náci programot (5. olvasmány) az olvasmányban ismertetett két pártprogrammal! Ne feledd választásodat megindokolni az egyes sérelmek pontos azonosításával, és annak megmagyarázásával, ahogy az egyes pártok helyrehozzák azokat a sérelmeket! Gondolj más tényezőkre is, amelyek befolyásolnák a választókat, hogy melyik pártra szavazzanak! Milyen hatása lehet az olyan érzelmeknek, mint a büszkeség vagy a félelem a választók döntésénél?

Történészek kimutatták, hogy a gazdasági válság vagy gazdasági válság vagy gazdasági bizonytalanság idején megnő a gyűlölködő csoportok száma, és csökken a tolerancia.

15. OLVASMÁNY

Hitler hatalomra kerül

1932 júliusában a 84 éves Paul von Hindenburgot újra elnökké választották. Azonnal új kancellárt jelölt, ugyanis az ország még mindig a német alkotmány 48. cikkelye alapján működött. Hindenburg egy közeli barátját, Franz von Papent nevezte ki. Az év hátralévő részében Papen vezette a kormányt. Amikor ő sem tudott véget vetni a gazdasági válságnak, Hindenburg egy másik barátja, Kurt von Schleicher vette át az irányítást. Ő sem volt képes javítani a helyzeten.

Schleicher, Papen és Hindenburg többi tanácsadója is mindannyian konzervatívok voltak, a gazdag földbirtokosokat, gyárosokat, illetve más hatalmi tényezőket képviselték. Társadalmi támogatottságuk kicsi volt, így 1933 januárjában úgy döntöttek, hogy üzletet kötnek Hitlerrel. Neki megvolt a nekik hiányzó népszerűség, és nekik megvolt az a hatalom, amire Hitler vágyott.

Hindenburg tanácsadói azzal áltatták magukat, hogy képesek lesznek Hitler irányítására. Azt hitték, hogy kevésbé lesz „vad”, ha majd egyszer hatalomra kerül. Nem bíztak abban, hogy képes lesz véget vetni a válságnak. Biztosak voltak benne, hogy ha majd ő elbukik, újra színre lépnek ők, hogy megmentsek a nemzetet. Hitler és a konzervatív vezetők több dologban egyetértettek, például abban, hogy kommunistaelenesek voltak, erős vezetést szerettek volna az állam élén látni, illetve vissza akarták állítani Németország nagyhatalmi helyzetét. Utóbbit azonban másként képelték el. A konzervatív vezetők a békeszerződés revízióját akarták, ami az elvesztett területek visszaszerzését, esetleg az Ausztriával való egyesülést, valamint a fegyverkezési egyenjogúságot jelentette, tehát azt, hogy ne szabják meg az ország hadseregének a méretét és a felállítható

fegyvernemeket. Hitler ezzel szemben, mint azt a Mein Kampfban leírta, életteret, Lebensraumot akart, ami egyet jelentett a Szovjetunió elleni háborúval és a keleti irányú hódítással. Ezt azonban nem nagyon hangoztatta, ő is a békerendszer revíziójáról beszélt, és a németek önrendelkezését követelte. Ezzel sokakat meg tudott tévesztetni, hiszen a Mein Kampfban leírtakat kevesen vették komolyan, ha egyáltalán alaposan elolvasták a könyvet.

Talán meglepő, de sok kommunista is támogatta ezt a lépést. Szemben a konzervatívokkal, ők nem várták Hitlertől, hogy felelősségteljesebbé válik. Sőt abban bíztak, hogy romba dönti Németországot, ami jó lépés lett volna az ő szempontjukból. Akkor veheti kezdetét az igazi forradalom, és képesek lesznek a hatalomátvételre. Hitler azonban túljárt az eszükön.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A táblázat az 1928 és 1932 novembere közötti választások eredményeit mutatja. Mely pártok voltak a győztesek? Miért? Mit gondolsz, hogyan reagáltak Hitler hatalomra jutására a 14. olvasmányon szereplő emberek? Magyarázd meg!

Párt	1928.	1930.	1932. július	1932. nov.
SPD	153	143	133	121
Centrum	62	68	75	70
KPD	54	77	89	100
Nácik	12	107	230	196
Néppárt	45	30	7	11

Mit gondolsz, miért becsülték alá sokan Hitler erejét? Miért nem látták benne a veszélyt?

1. Johnson, Paul: Modern Times. The World from the Twenties to the Eighties. (Modern idők. A világ az 1920-as évektől az 1980-as évekig.) Harper-Row, 1983. 4.)
2. Johnson: i. m. 4.
3. Johnson: i. m. 4.
4. Koonz, Claudia: Mothers in the Fatherland. (Anyák a Szülőföldön.) St. Martin Press, 1987. 25.
5. Johnson: i. m. 13-14.
6. Mosse, George: Fallen Soldiers. (Elesett katonák.) Oxford University Press, 1990. 173-75.
7. Switzer, Ellen: How Democracy Failed? (Hogyan bukott meg a demokrácia?) Athenaeum, 1977. 12.
8. Idézi Koppel Pinson in: Modern Germany. (A modern Németország.) Macmillan, 1954. 398.
9. Rosenthal, A. M. © The New York Times Company. Engedéllyel közölve.
10. Switzer, Ellen: i. m. 20.
11. Abel, Theodore: Why Hitler Came to Power. 132.
12. Mosse: i. m. 160.
13. Buxbaum, Henry: „Recollections”. In: Jewish Life in Germany; Memoirs from Three Centuries. („Visszaemlékezések. ” In: Zsidók Németországban. Három évszázad visszaemlékezései.) Indiana University Press, 1991. 303-304.
14. Speer, Albert: Spandau. Macmillan, 1976.
15. Switzer: i. m. 62.
16. Switzer: i. m. 63
17. Abel: i. m. 47-48.
18. Müller, Ingo: Hitler's Justice. The Courts of the Third Reich. (Hitler igazságszolgáltatása. A Harmadik Birodalom törvényszékei.) Harvard University Press, 1991. 23.
19. Minow, Martha: Making All the Difference.
20. Idézet: The Sex Panic: Women, Censorship and 'Pornography'. (A szexpánik. A nők, a cenzúra és a 'pornográfia'.) National Coalition Against Censorship, 1993. 20-21
21. Idézet in: Hitler: Great Lives Observed. (Hitler: Kiemelkedő életpályák.) Szerk.: George H. Stein. Prentice-Hall, 1968. 97-98.
22. Niewyk, Donald L.: The Jews in Weimar Germany. (Zsidók a weimari Németországban.) Louisiana State University Press, 1980. 18
23. Barnett, Victoria: For the Soul of the People. (Az emberek lelkéért.) Oxford University Press, 1992.
24. Idézi Frederic V. Grünfeld in: Prophets Without Honour. A Background to Freud, Kafka, Einstein and Their World. (Meg nem becsült próféták. Freud, Kafka és Einstein világa.) Holt-Rinehart-Winston, 1979. 175-176.
25. Barnett: i. m. 124.
26. Myron Magcanas. Whilliker. California.
27. Adams, James Luther: Interjú. No Authority But From God. (Csak isteni felhatalmazással.) James Luther Adams Foundation, video.

28. Az itt olvasható leírások valós német emberek életén alapulnak.

NEGYEDIK FEJEZET

Magyarország a két világháború között (Magyar kiegészítés. Berkes Tímea ©. Első közlés)

Áttekintés

A negyedik fejezet az első világháború után Közép-Európában kialakult helyzet főbb vonásait ismerteti. Arra a kérdésre igyekszik választ találni, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek Magyarországon is elvezettek ahhoz, hogy az 1930-as évek végére magyar állampolgárok egy csoportját, a törvény által zsidónak minősítetteket kirekesztették az állami felelősség köréből.

Közép-Európa számára az első világháborút lezáró békeszerződések súlyos teherterelt jelentettek. A területi rendelkezések miatt a vesztes államok politikai életében a fő célt a békeszerződések rendelkezéseinek érvénytelenítése jelentette - ez pedig egysíkú, sérelmi politikai gondolkodást eredményezett.

Az első világháború után a közép-európai helyzet általános jellemzője a bizonytalanság volt mind egy-egy állam, mind az egyes emberek számára. A régi államok és a régi tekintélyek összeomlottak; az újonnan kialakult államok külső bizonytalanságban voltak, e bizonytalanságban kellett új politikai berendezkedésüket kialakítaniuk, emellett pedig súlyos gazdasági és társadalmi feszültségekkel kellett szembenéznük. A nyugat-európai, nyugodt fejlődés során kialakult polgári demokrácia intézményét két oldalról érte kihívás: a Szovjet-Oroszországban már államot létrehozott kommunista ideológia által kialakított politikai rendszer, valamint a különböző jobboldali nacionalista mozgalmak irányából. A térség kommunista forradalmi közül a magyarországi forradalom állt fenn hosszabb ideig; a Tanácsköztársaságnak vagy proletárdiktatúrának nevezett rendszer fennállásának pár hónapja főként arra volt elegendő, hogy tartós félelmet és ellenszenvet keltsen a magyar társadalom nagy részében a kommunista ideológia és uralmi rendszer iránt. A magyar köztudatban a kommunista rendszer a „zsidó uralommal” azonosult, mivel a Tanácsköztársaság vezetői között nagy számban voltak zsidó származásúak. Emiatt a kommunista rendszer bukása utáni politikai berendezkedés, amely ellenforradalminak nevezte magát, kezdetől zsidóellenes frazeológiát használt.

A világháború utáni helyzet gazdasági szempontból is bizonytalanságot okozott. Magyarországon különösen az értelmiségi foglalkozásuk számára jelentett nehézséget az elhelyezkedési lehetőségek szűkülése, illetve a jövedelmek csökkenése. Az elégedetlenség csökkentésére a kormány 1920-ban korlátozta a felsőoktatási intézményekbe felvehető zsidó vallású hallgatók arányát. Ezzel a zsidó vallásúakat törvényi intézkedés fosztotta meg jogegyenlőségüktől.

A 20-as évek közepére-végére úgy tűnt, hogy a gazdasági nehézségek nagy része megszűnik, s ez enyhített a társadalmi feszültségeken is. Azonban az 1929-ben kezdődött és Európába a 30-as évek elején átgyűrűzött gazdasági válság a kontinensen a gyengébb demokráciák politikai összeomlását okozta.

Magyarországon is a különféle jobboldali erők voltak a politikai élet döntéshozó helyein; azonban a Horthy-rendszer alapvető konzervatívizmusa miatt a német befolyást sokáig az olasz befolyással igyekeztek semlegesíteni. A 30-as évek végére azonban nyilvánvaló lett, hogy a területi követeléseket kizárólag német támogatással tudják megvalósítani. Ez a német befolyást szinte kizárólagossá tette a magyarországi politikára, mely a zsidónak minősítettek ismételt és immár sokkal súlyosabb következményekkel járó jogfosztását eredményezte. A fejezet ennek a folyamatnak a részleteivel ismerteti meg, és bemutatja, hogyan reagáltak mindezen a szellemi élet képviselői.

1. OLVASMÁNY

Az első világháborút lezáró békerendszer – Trianon

A háborút az 1918 és 1920 között megszületett békeszerződések zárták le hivatalosan. Németországgal Versailles-ban, Ausztriával Saint-Germainben, Bulgáriával Neuilly-ben, Törökországgal Sevres-ben, Magyarországgal pedig az egyik Trianon-kastélyban kötöttek békeszerződést (ezek a helységek mind Párizs körül vannak). A békeszerződéseket létrehozó tárgyalásokon csak a győztes, valamint a közép- és kelet-európai térségben újonnan létrejött államok vehettek részt. A vesztes államokat nem hívták meg a tárgyalásokra. Ez a tény maga jelzi, hogy itt nem szerződésekről volt szó tulajdonképpen, hanem diktátumokról. Kihagyták a rendezésből Szovjet-Oroszországot is annak ellenére, hogy annak idején az antant oldalán harcolt. A békeszerződések megalkotásánál három politikusnak volt döntő szerepe: Wilson amerikai elnöknek, Clemenceau francia és Lloyd George angol miniszterelnöknek. Az érdekes az, hogy mindhármukat eltérő célok vezették. Wilson őszintén hitt abban, hogy egyedülálló lehetőség nyílt minden ez utáni háború megelőzésére. Szerinte a háború oka a megsebzett nemzeti érzés, angol szóhasználatl a nacionalizmus volt Európában, így azt kell kiküszöbölni. Ezt az önrendelkezés elvének megvalósításával lehetne elérni, melynek lényege, hogy minden népnek lehetőséget kell adni saját államának kialakítására és saját politikájának folytatására. Clemenceau ellenben mindenképpen Franciaország biztonságát akarta örökre garantálni. Franciaország számára 1871 óta Németország jelentette a legnagyobb fenyegetést. Most el akarták érni, hogy Németország

soha többé ne legyen erős, ne veszélyeztesse őket. Ennek érdekében igen szigorú békefeltételeket kívántak szabni Németországnak. Lloyd George engedékenyebb lett volna francia kollégájánál, de a brit közhangulat is a németek megbüntetését követelte, nem utolsósorban a háború alatti propaganda hatására, mely tartós ellenségképet alakított ki. A béketárgyalásokon részt vevő angol közgazdász, Keynes, aki egy idő után otthagyta a tárgyalásokat, a következőképpen jellemezte a három politikus céljait: „Clemenceau-t az foglalkoztatta, miként lehetne szétzúzni az ellenség gazdasági életét, Lloyd George-ot az, hogy olyan egyezményt érjen el és vigyen haza, ami legalább egy hétig kiállja a próbát, az amerikai elnököt pedig az, hogy semmi olyat ne tegyen, ami nem volna igazságos vagy jogos.”¹

A békeszerződések alapja az a tétel volt, hogy Németország és szövetségesei a felelősek a háború kirobbantásáért. Ez a győztesek számára igazolásul szolgált a szigorú rendelkezésekhez, a vesztesek önértetét azonban mélyen sértette. A békeszerződések intézkedéseit három típusba sorolhatjuk: 1. a vesztes államok területének megcsonkítása, 2. katonai erejük korlátozása, 3. a háborús károk megtérítése a győzteseknek, amit ekkor jóvátételnek, korábban hadisarcnak neveztek. A Németországgal kötött békeszerződés az ország területének keleti feléből az újra megalakuló Lengyelországnak adott át területet. Franciaország visszakapta az 1871-ben elcsatolt Elzász-Lotaringiát. Fontos intézkedés volt, hogy Németországnak megtiltották az Ausztriával való egyesülést. Németország elvesztette gyarmatait is, melyek fölött a szövetségesek gyakoroltak ellenőrzést, formailag népszövetségi mandátumok formájában. A legnagyobb változásokat az Ausztriával és Magyarországgal kötött békeszerződések hozták. Ezek szentesítették az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását kis nemzetállamokra. A Monarchia cseh és szlovák területeiből, valamint Csallóközből, a Felvidékből és Kárpátaljából jött létre Csehszlovákia. A délszlávok a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban egyesültek, a szerb és horvát területeken kívül Bácskát, a Bánát egy részét, illetve zömmel albánok lakta területeket is megkapva. Románia több mint kétszeresére növelte területét: Erdélyt és a Bánát másik részét kapták meg, valamint Szovjet-Oroszországtól Bessarábiát. Olaszországhoz került Dél-Tirol Ausztriától. Törökország elvesztette európai területeit, sőt Kis-Ázsia egy részét is a görögöknek juttatta a békeszerződés.

A vesztes államok katonai erejének korlátozása Németországot sújtotta a leginkább, egyrészt mert a hagyományos német (illetve porosz) értékrendben a hadsereg előkelő helyet foglalt el, másrészt azért, mert mégiscsak Európa egyik legerősebb államáról volt szó, melynek mesterséges meggyengítése nem sok jót ígért. A német hadsereg létszámát 100 ezer főre korlátozták, a hadiflottát mindössze néhány hadihajóra, a tengeralattjárók teljes betiltásával, és ugyancsak megtiltották légierej fenntartását.

A vesztesek által fizetendő jóvátétel összegét csak 1921-ben állapították meg. Ez az összeg annyira magas volt, hogy többször nemzetközi tárgyalást kellett összehívni miatta. A jóvátételi kötelezettség jelentette a gazdasági válságig az egyik legnagyobb gazdasági és politikai problémát Európában.

A békeszerződések egyedülálló lehetőséget kínáltak arra, hogy az európai viszonyokat rendezzék. De mert igazságtalanok voltak, nagyon sok új problémát okoztak.

Legnagyobb hatása a területi rendelkezéseknek volt. A létrejött nemzetállamok megalakulása már régóta esedékes volt, és az önrendelkezés elvének teljesen megfelelt. Azonban a határok kijelölésekor nem az önrendelkezési elv alkalmazására figyeltek elsősorban, hanem az utódállamok biztonsági és gazdasági igényeinek minél teljesebb kielégítésére, így például a Csallóköz magyarlakta területét, illetve Kelet-Magyarország egy sávját azért csatolták Csehszlovákiához, illetve Romániához, mert az azokon a területeken húzódó vasútvonalra szüksége volt az új államoknak. E felelőtlen területdarabolás következményeként Kelet-Közép-Európában minden hatodik ember kisebbségi lett új hazájában. Különösen nagy volt a magyar kisebbség aránya Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában, a német kisebbségé Csehszlovákiában és Lengyelországban, illetve az albán kisebbség aránya Jugoszláviában. Új hazájukban ellenségként vagy legalábbis veszélyes elemként kezelték a kisebbségeket, hiszen azt tartották róluk - sok esetben nem is alaptalanul -, hogy a háború előtti hazájukhoz szeretnének visszatérni. A területi rendezések egy másik következménye az volt, hogy a most kialakult államok államalkotó nemzetei között is igen nagy feszültségek keletkeztek. Csehszlovákiában a csehek és a szlovákok között, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban, mely 1929-től a Jugoszlávia nevet viselte, a szerbek és a horvátok között. Ezeket a feszültségeket használta ki később Hitler, mikor segédkezett az önálló szlovák és horvát állam megalakításában. És ugyanez a feszültség vetette szét 1989 után a két közös államot. Egyébként Szlovákiának és Horvátországnak hatalmas történelmi teher, hogy függetlenségét első ízben éppen Hitler segítségével nyerte el. A békeszerződések egyik legnagyobb melléfogása az volt, hogy megtiltották Németország és Ausztria egyesítését, az Anschlusst. Ezzel tulajdonképpen önrendelkezési jogától fosztották meg a német ajkú népeket. A békeszerződések megalkotói is tisztában voltak ezzel. Ez magyarázza, hogy Hitlerrel szemben mindaddig engedékenyek voltak, amíg területszerzéseit elvileg az önrendelkezési elv megvalósításával is indokolhatta.

A területi rendezés következménye lett az is, hogy a közép- és kelet-európai térség államai között a bizalmatlanság, az egymástól való félelem volt jellemző. Ez nem csupán a politikai kapcsolatokat tette lehetetlenné, hanem a gazdasági együttműködést is. A háború előtt a Habsburg Birodalom egybefüggő gazdasági egység volt, most az új államok megpróbálták önellátóak lenni, vagy ha ez nem sikerült, akkor inkább távolibb országokkal kereskedtek.

A békeszerződésekre a vesztes államok hivatalos politikája három módon reagált. Németország egy pillanatig sem fogadta el a békeszerződést, azonban az országot irányító politikusok végrehajtották a békeszerződés rendelkezéseit, remélve, hogy a győztesek is belátják igazságtalanságát, és megváltoztatják azt. Magyarország hivatalos politikája is kezdettől a teljes visszautasítás volt, a történelmi Magyarország területének visszaállítását tűzte ki célul a Horthy Miklós által irányított rendszer. Ez hibás politika volt, hiszen a békeszerződés megalkotói is látták, hogy rosszul húzták meg a határokat, így célszerűbb - és

igazságosabb - lett volna etnikai érveket felhozni. A harmadik módszert Törökország követte, ahol Kemál Atatürk vezetésével először politikai reformot hajtottak végre, majd szembeszálltak a kis-ázsiai területeket elfoglalni akaró görögökkel és az őket támogató angolokkal és franciákkal. A fegyveres ellenállás eredményeként 1923-ban új békeszerződést kötöttek a törökökkel, ami a kis-ázsiai területeket a kezükön hagyta.

Érdekes, hogy a győztesek sem voltak elégedettek a békeszerződésekkel. A kelet-európai kis államok több területet szerettek volna: Románia a Tiszát tekintette természetes határának, a csehek egy, a Dunántúl nyugati szélén átnyúló korridorral, folyóssal összeköttetést szerettek volna Jugoszláviával. Lengyelország alig alakult meg, máris fegyverrel támadt Szovjet-Oroszországra, és szerzett meg egy elég nagy területet. Olaszország szintén több területet akart, elsősorban Fiumét, de érdekei egy másik győztesrel, Jugoszláviával ütköztek. Az olasz csatlósítás akkora volt, hogy a kormány nem is merte a parlament elé terjeszteni a békeszerződést, hanem rendeleti úton iktatta be azt. Franciaország azért volt elégedetlen, mert túl enyhének tartotta a békét, így politikáját továbbra is a Németországtól való rettegés határozta meg. Az Egyesült Államokban Wilson elnök és az európai szerepvállalást támogató demokraták megbuktak az elnökválasztáson. A szenátus nem ratifikálta a Békeszerződést, és nem lépett be az amerikai kezdeményezésre született Népszövetségbe sem. Az elzárkózás hagyományos amerikai politikáját csak a második világháború és az az után kialakult kétpólusú világ változtatta meg.

Az első világháborút lezáró békerendszer nem érte el célját, nem tudta az európai helyzetet rendezni. A vesztesekben sértettséget és revánsvágyat keltett, a győztesekben elégedetlenséget hagyott, így a békerendszer, Foch francia tábornok szavaival, csupán fegyverszünet volt húsz évre.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kis csoportokban beszéljétek meg az első világháborút lezáró békeszerződéseket! Értékeljétek külön is a Magyarországra vonatkozó részeit! Mit jelentett Magyarország számára a trianoni béke? Milyen gazdasági következményei voltak? Milyen következményei voltak a közgondolkodásban? Milyen szempontok szerint gondolkozott a te csoportod az értékelésnél? Milyen kritériumokat használtak a győztesek? A németek? Milyen hasonlóságokat fedezel fel? Mely különbségek a legszembetűnőbbek?

A 3. olvasmány leírja, hogyan sütötték rá Erzbergerre és társaira, akik aláírták a fegyverszünetet, a „novemberi bűnözők, akik hátra döfték Németországot” szégyenbélyegét. Mit gondolsz, a békeszerződés mennyiben befolyásolta ezt a képet? Hogyan veszi tudomásul egy nemzet a megszegését?

Milyen következményei voltak a trianoni békeszerződésnek Magyarországi politikai kapcsolataiban?

Mennyiben befolyásolta a trianoni békeszerződés szerkezetét az, hogy egy, az európai történelem részleteit viszonylag távolról szemlélő állam meghatározó volt a győztesek között?

2. OLVASMÁNY

Forradalmak Magyarországon és Olaszországban

Európa lakóit a több éven át tartó háború teljesen kimerítette. A lelkesedés, ami a háború elején még általános volt, 1916 körülre lelohadt, később pedig általános elkeseredésnek adta át a helyét. Egyre erőteljesebb lett a békevágy, ami egyet jelentett az életben maradás vágyával. 1918 végén, amikor már világos volt, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút, Németországban és Magyarországon a forradalmak általában úgy kezdődtek, hogy egy-egy katonai egység megtagadta a frontra menést, mivel látták, hogy a háború értelmetlen.

1918 őszén az Osztrák-Magyar Monarchia területén sorra alakultak meg a független államok. Azoknál az államoknál, amelyek most alakultak vagy most szereztek területeket, a nemzeti siker egy ideig elfeledtette a gazdasági és társadalmi problémákat, azonban a vesztesek esetében pontosan a nemzeti kudarc erősítette fel a többi problémát is.

A háborús kudarc a veszteseknél összefonódott a korábbi politikai berendezkedéssel. Ezért Németországban és a Monarchiában az uralkodó lemondott, és elhagyta országát. Az új politikai vezetők feladata lett az ország új politikai intézményrendszerének kiépítése.

1918-ban két politikai minta állt a politikusok előtt. Az egyik lehetőség az volt, hogy a még alapjaiban létező, születési előjogokon nyugvó társadalmi és politikai rendszert lebontsák, és polgári demokráciát alakítsanak ki helyette. Ez azt jelentette, hogy az addig is létezett parlamenteket valós hatalommal ruházzák fel, az ország politikai kultúrájában pedig az egyént tekintik alapértéknek. A másik lehetőség az volt, hogy az egész addigi európai fejlődéssel szakítsanak, és az orosz mintát követve kommunista berendezkedést valósítsanak meg, melynek célja elvileg a társadalmi egyenlőségek felszámolása.

1918-19-ben a válaszutó elé került országokban mindkét megoldásnak voltak hívei. A monarchiák bukása után először a polgári demokráciát képviselő politikusok jutottak irányító szerephez. Németországban szociáldemokrata többséggel alakult kormány, Magyarországon pedig Károlyi Mihály alakított kormányt. A kommunista megoldás hívei is aktívak voltak. Németországban Berlinben robbantottak ki felkelést, illetve Bajorországban állt fenn rövid ideig kommunista vezetés. Magyarországon a Károlyi-vezetést kibillentette a helyéből az antant egy elfogadhatatlan területi követelése, így a hatalom a szociáldemokratákkal egyesült kommunisták kezébe ment át. A magyar tanácskormány működésének érdekessége, hogy a támogatottságát nem a

társadalmi programja adta, hanem az, hogy felvállalták a nemzeti ügyet, az újabb területeket megszállni akaró román és csehszlovák hadsereggel való fegyveres szembeszállást. Emellett elkezdtek a szovjet rendszer kialakítását is, államosították a gyárat, bányákat. A földosztás helyett szövetkezeteket kívántak létrehozni, s ez szembefordította velük a lakosságot. A tanácskormány lemondását végül az okozta, hogy az elfoglalt területeket az antant követelésére kiürítették, majd katonai vereséget szenvedtek.

Magyarország volt tehát az egyetlen ország, ahol - Oroszországon kívül - hosszabb ideig megvalósult a kommunista berendezkedés. Ez súlyos hatással volt a következő korszak politikai kultúrájára. Ezzel ugyanis az ország területe kétharmadának elvesztéséből eredő nemzeti sokkhoz társult a kommunizmustól való rettegés is (ami elsősorban a magántulajdon elvesztésétől való félelem volt). Az 1920-ban létrejött rendszer „ellenforradalmi” rendszernek nevezte magát, fő jellemzője a mindenfajta társadalmi változástól való irtózás, így egy elavult társadalom fenntartása volt. A rendszer magát „keresztény-nemzeti”-nek nevezte. E jelző mögött az állt, hogy mind a háború elvesztését, mind a kommunista forradalmat a „zsidók” felfogató tevékenységének tulajdonították. A rendszer propagandájának tehát szerves része lett az antiszemitizmus. A polgári demokrácia alapja az az eszme, hogy az egyén önmagában érték, és így része a politikai életnek is. Ezt a hitet a kommunista nézet - az osztályok kollektívumát alapegységnek tekintve, az egyént csupán osztályának tagjaként és osztálya által meghatározottként másodlagosnak tartva - kétségbe vonta. Az első világháború vége azonban sok ország számára a nemzeti megaláztatást jelentette. Megjelentek, illetve megerősödtek tehát azok a kihívások, amelyek az egyén fölé a nemzeti kollektívumot helyezték. Ezt a nézetet először a háborúban harcolt katonák képviselték, akik úgy érezték, hogy hiába harcoltak, hiszen a politikusok elrontottak mindent.

Érdekes módon ez a szélsőséges nacionalista nézet először a győztesek közé tartozó Olaszországban jutott hatalomra. Olaszország elégedetlen volt a békeszerződésekkel. Igen nagy volt az országban a szegénység, s ez féltette a kommunista forradalom bekövetkezését. Többszöri kormányváltás után, 1922-ben III. Viktor Emánuel Benito Mussolinit, a fasiszta párt vezetőjét nevezte ki miniszterelnöknek. Mussolini kezdetben koalíciós kormányt alakított. Néhány év alatt azonban egypártrendszert teremtett, a társadalmi szervezeteket is a fasiszta párt befolyása alá vonta, és pártjában erős személyi hatalmat alakított ki. Mussolini rendszere nyomán nevezik fasiszmusnak a két világháború között létrejött jobboldali politikai ideológiákat és rendszereket. Ezzel az európai politikusok már három berendezkedés közül választhattak. Egyik lehetőség az egyéni jogokat mindennél fontosabbnak tartó polgári demokrácia volt. Ezt a munkásosztály kollektívuma nevében, ami egy idő után átalakult „a Párt” kollektívumává, a kommunisták utasították el. A harmadik lehetőség pedig mind a polgári demokráciával, mind az internacionalista, tehát a nemzet közösségét figyelmen kívül hagyó kommunizmussal szemben álló, a nemzet kollektíváimat a legfontosabb értékévé emelő nézet volt. Utóbbi két felfogás az egyéni jogokra igen nagy veszélyt jelentett, hiszen az abszolúttá emelt kollektívum nevében bárkit be lehetett börtönözni, sőt ki is lehetett végezni csak azért, mert az illető másként vélekedett bizonyos dolgokról.

A 20-as évek közepére Európa nagy részében helyreállították a háborús károkat, rendbe hozták a gazdaságot, ezzel az emberek életszínvonala elfogadható szintre került. A 20-as évek második felében úgy tűnt, a polgári demokráciát egyik ellentétes berendezkedés hívei sem fenyegetik túlságosan. Az 1929-es gazdasági válság által okozott tömeges elnincstelenedés és létbizonytalanság nyitott utat a szélsőségeknek, s az európai polgári demokráciák közül a gyengébbek összeomlottak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Melyek a többpártrendszer előnyei? Milyen hátrányait látod?

Szerinted miért van szükség alkotmányra?

Mit biztosít az alkotmányon alapuló törvénykezés?

Mi a különbség a törvény és rendelet között?

3. OLVASMÁNY

Tanácsköztársaság és fehérterror

Az 1918-20-as esztendő Magyarországot a bizonytalanság jellemezte. A politikai bizonytalanságot jól mutatja, hogy az 1918 őszétől 1920 tavaszáig terjedő másfél évben négy nagy politikai rendszerváltás történt.

A polgári demokrácia alapvető politikai intézménye a politikai párt. Az egy pártba belépő tagokat közös értékek és érdekek kapcsolják össze, általában hasonlóan vélekednek arról, hogy országuknak milyen elveken és milyen módon kellene működnie. Mivel az emberek véleménye a politikában is sokféle lehet, ezért természetes, hogy olyan országban, ahol szabadon lehet a véleményeket kifejezni, több párt létezik. A polgári demokráciákban a valódi befolyással bíró pártok általában megegyeznek bizonyos alapintézmények szükségességében és helyességében. Ilyen intézmény elsősorban a titkos választással választott parlament és a parlamentnek felelős kormány.

A polgári demokrácia pártjaival szemben az első eltérő módon szerveződő pártok a munkáspártok voltak. Igyekeztek tömegpártot kialakítani, gyűléseiket látványos külsőségek jellemezték, céljaikat pedig könnyen érthetően és megjegyezhetően

fogalmazták meg. A munkásmozgalom azonban két részre bomlott: a szociáldemokraták a polgári demokrácián belül akartak a munkások helyzetét javítani, míg a kommunisták a polgári demokrácia intézményeit megsemmisítve egy egész más rendszert kívántak megvalósítani. Az első világháborút követő zűrzavaros időszakban sok helyen alakultak kommunista fegyveres csoportok, melyek igyekeztek megvalósítani az általuk elképzelt új világot.

A munkáspártok szervezési módszere és felépítése mintát kínált az ellentétes politikai törekvésűeknek is. Olaszországban kis harcoló egységek alakultak, akik a kommunista csapatokat támadták meg, vagy a kommunisták által szervezett sztrájkokat törték meg.

A 20-as évek elején Olaszországban a fasiszták, Németországban pedig a náci párt hozott létre fegyveres csapatokat. Nagyon fontosak voltak a külsőségek: egyenruhát viseltek (az olasz fasiszták fekete, Németországban az SA-tagok barna inget), gyűléseiknek meghatározott szertartásai voltak. Mindkét mozgalmat összefogta egy-egy személyiség, akiket a mozgalom tagjainak többsége szinte istenített: Olaszországban Benito Mussolinin, Németországban Adolf Hitler.

1918 őszén az Osztrák-Magyar Monarchia tagállamának helyére Magyarország mint független népköztársaság lépett. 1919. március 21-én a polgári demokratikus berendezkedést felváltotta a proletárdiktatúra, ami a szovjet, azaz a tanácsrendszert akarta Magyarországon megvalósítani. 1919. augusztus 1-jén ezt váltotta fel a polgári demokráciához való visszatérést megkísér-lő, átmenetinek bizonyult időszak, végül 1920 tavaszán Horthy Miklós kormányzóvá választásával a király nélküli királyság sajátos intézménye kezdődött, egy konzervatív, magát teljes joggal ellenforradalminak nevező rendszer.

A proletárdiktatúra és az azt követő időszak nem csupán a politikai berendezkedést tekintve volt bizonytalan. Bizonytalanságot jelentett az egyének számára is: a nehéz gazdasági helyzetből fakadó megélhetési bizonytalanságot és a politikai okokból fakadó létbizonytalanságot. A tanácskormány alatt fegyveres különítmények járták az országot, és nem kellett sok indokolás ahhoz, hogy valakit megöljenek. A tanácskormány bukása után pedig az ellenkező tábor fegyveres alakulatai tették ugyanezt. Ezt a két jelenséget vörösterrornak, illetve fehérterrornak nevezték. A történetek feldolgozása már a két világháború között megkezdődött. Gratz Gusztáv történész, aki 1919-ben jobboldali politikusként is tevékeny volt, így ír a vörösterrorról:

Ami elégtelenség a proletárdiktatúrával szemben megnyilatkozik, azt mind „ellenforradalmi mozgalomként” kezelik. Nemcsak azokat az akciókat értik „ellenforradalmi kísérletek” alatt, amelyek a proletárdiktatúra megbuktatására és a központi hatalom megszerzésére irányultak, hanem annak számít minden kritika, amellyel a kormány tagjai vagy egyes rendelkezései nem proletár részről találkoznak, minden ellenszegülés valamely, esetleg értelmetlen rendelet ellen, sőt bizonyos körülmények között még a vörös karhatalmi csoportok fosztogatása elleni védekezés is.2

A szociáldemokrata Böhm Vilmos, a tanácskormány honvédelmi népbiztosa így vélekedett ugyanerről:

A törvények és rendeletek ellenére végrehajtott ítéletek és elsősorban azok a minősíthetetlen gyilkosságok, amelyeket egyesek... követtek el: bűnös cselekmények voltak elsősorban a forradalom törvényei ellen, ezek a forradalom tisztaságát mocskolták be... A forradalom vezetőinek túlnyomóan nagy része állandó harcot folytatott az önkényeskedők ellen... Ez a csoport számtalan önkényeskedést követett el. Lakásokat rekvirált, letartóztatásokat eszközölt, emberéleket oltott ki, erőszakosságainak indoklására ellenforradalmakat szimatolt és költött, embereket gyilkoltak meg, akiknek semmi közük sem volt semmiféle ellenforradalomhoz. [...] Az emberéleket nézve: nagy a szám (ti. az áldozatok száma), de megállapíthatni, hogy a forradalmi idők lázasan véres harcai mellett ez a forradalom nem tartozhat a történelem vérengző forradalmi közé.3

A fehérterrorról így ír Gratz Gusztáv:

A proletárdiktatúra megkínzott áldozatai vagy azok barátai és hozzátartozói megtorlásra szomjaztak, és az országban nem volt olyan tekintély, amely őket ettől visszatarthatta volna. Fegyveres különítmények járták be az országot és üldözni kezdték a kommunistákat... Ebben az időben minden zsidó ki volt téve a gyanúnak, hogy kommunista vagy legalábbis rokonszenvezik a kommunistákkal. Kétségkívül sok volt az áldozatok között a teljesen ártatlan ember. De figyelembe kell venni, hogy ami az 1918-1919. esztendőben Magyarországon lejátszódott, alapjában véve polgárháború volt, és hol volt polgárháború, amely ártatlan embereknek nem került volna életébe? [...] A hivatalos tényezők ezeket a cselekedeteket nem rendelték el, még csak nem is pártolták vagy mentegették, hanem állandóan és minden módon küzdöttek ellenük. Hogy a jogrend helyreállítása mégis oly nehézségekbe ütközött, annak fő oka az állami tekintélyek teljes lezülése volt a forradalmak idejében. [...] A proletárdiktatúra által keltett antiszemita hullám szintén terjedőben volt, és ugyancsak erőszakoskodásra vezetett. Az un. fehérterror áldozatai között sok volt a zsidó, és voltak, akik minden zsidóban titkos kommunistát láttak.4

A "nemzeti hadsereg" különítményes tisztjei sem válogattak az

eszközökben. A képen statáriális ítélet utáni akasztás

Böhm Vilmos így ír a fehérterrorról:

A Horthy-bandáknak dunántúli garázdálkodása örök időkre a magyar történelem legsötétebb fejezete marad. Százával gyilkolták meg az ártatlan embereket. Százával és ezrével fogták el mindazokat, akiknek valaha részük volt a forradalomban és a munkásmozgalomban. Több mint 5000 forradalmár életét oltották ki.5

Mivel az emberek véleménye a politikában is sokféle lehet, ezért természetes, hogy olyan országban, ahol szabadon lehet a véleményeket kifejezni, több párt létezik.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan határozza meg a hivatalos szervek viszonyát a vörösterrohoz Böhm Vilmos és a fehérterrorhoz Gratz Gusztáv? Mi az érvelésben a hasonló? Mi lehet a hasonlóság oka?

Hogyan írja le a két szerző a kommunista különítmények működését?

A fehérterror áldozatairól szólva a két szerző másként határozza meg az áldozatok körét. Mi ez a különbség, és mi lehet ennek a különbségnek az oka?

A Tanácsköztársaság nagy szerepet játszott az antiszemitizmus politikai erővé válásában. Gratz Gusztáv így ír erről:

Feltűnő, hogy a kormányzótanácsban a zsidó és zsidó származású egyének milyen nagy szerepet játszottak. A 45 volt népbiztos közül 32 került ki az ő körükből, köztük éppen a legvérengzőbbek: Szamuely, Kun, Vágó és Szántó. Ez a jelenség annál feltűnőbb, mert az orosz bolsevizmus élén is elsősorban zsidók álltak. [...] nemcsak a központi hatóságokat, hanem az egész országot is elárasztották zsidó ifjonccal - a nem asszimiláltak közül valókkal -, akik ott szabadon garázdálkodtak, és a zsidóság nagy kárára egész fajukra ráirányították az általános gyűlöletet.6

A Tanácsköztársaság időszakában az orosz forradalom meghatározó jelentőségű vezetői közül egyedül Trockij volt zsidó származású. Mi lehet az oka annak, hogy mégis a zsidókkal azonosították a bolsevizmust, mint ezt Gratz is tette? A marxizmus ateista világnézetű politikai hit. Mi lehet az oka annak, hogy számon tartják a marxista vezetők vallását, annak ellenére, hogy az érintettek ateisták?

Miért hangsúlyozza Gratz, hogy a garázdálkodásokat a zsidóság nem asszimilált része hajtotta végre?

1948 után nem lehetett arról beszélni, hogy a Tanácsköztársaság léte antiszemitizmust gerjesztett. Az erőszakkal létrehozott sztálinista rendszerben a vezető politikusok - a Szovjetunióval ellentétben - Magyarországon valóban zsidó származásúak voltak, és ezt számon is tartották róluk az emberek. Az első szabad választás előtt, 1990-ben megjelentek olyan írások, melyek a politikai ellenfelek származását kutatták ki. Miért folyamodik még most is ehhez az eszökhöz a politikusok egy része?

A politikai bizonytalanság és a különböző politikai hitek nevében zajló terror időszakában az emberek számára létfontosságú lehetett az, hogy a környezetükben élők, különösen azok, akikről tudták, hogy az „ellentáborhoz” tartoznak, miként vélekednek róluk. Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében a következő párbeszéd hangzik el a proletárdiktatúra bukásának napján:

- Méltóságos uram - harsogta az emberke, hangosan, hogy az egész ház lakói meghallhatták -, méltóságos uram.

- Elvtárs - üdvözölte Víz - , hát maga az, elvtárs?

- Alázatos szolgája, méltóságos uram.

- Jöjjön be, Ficsor elvtárs.

Így társalogtak igazi világtörténelmi udvariassággal, mindketten bizonytalanul, kölcsönösen előnyt adva egymásnak.

Víz Kornél miniszteri tanácsos négy hónap múltán most hallotta először régi címét. Egy kis örömet érzett, de egy kis csalódást is, hogy nem azok érkeztek, akiknek jöttére már elkészült. Ficsor pedig, az Attila utca 238. számú ház házmestere le volt forrázva, hogy a ház tulajdonosa még most is elvtársnak titulálja.7

Mennyiben minősít egy embert az, hogy hogyan szólítják őt mások?

Az 1989-es változás után hogyan módosultak Magyarországon a megszólítások?

4. OLVASMÁNY

Numerus clausus

A történelmi Magyarország szétesése után az elcsatolt területekről nagyon sok diplomás jött Magyarországra. Állást azonban nem találtak, lakásuk sem volt, nagyon sokan vagonokban laktak hosszú időn keresztül. Azok a köztisztviselők, akiknek volt állása, egyre nehezebben tudtak megélni, mert a háború utáni infláció az ő helyzetükön rontott leginkább. Ezzel a tömeges

elégedetlenséggel a kormánynak valamit kellett kezdenie, így szabályozták az egyetemekre való felvétel feltételeit. Az 1920:XXV. tc. a következőket mondta ki:

1. A tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható...

3. [...] Az engedély (ti. a beiratkozási engedély) megadásánál a nemzethűség és erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak aránya a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányát, de legalább kitegye annak kilenczted részét.

A numerus clausus néven emlegetett törvény azt jelentette, hogy a zsidó származásúak csak a hallgatók 6%-áig nyerhetnek felvételt az egyetemekre. A korlátozásnak az volt a célja, hogy a nem zsidó értelmiségieket megóvja zsidó pályatársaik konkurenciájától. A törvény a felvehető zsidó hallgatók arányának csak a maximumát szabta meg, így lehetőség nyílt arra, hogy az egyes intézmények ennél is kevesebb zsidó hallgatót vegyenek fel. A törvény az egyetemeken addig is erős antiszemitizmust még inkább felszította. Mindennapos volt a zsidó hallgatók bántalmazása, és sok helyen a numerus nullust kezdtek követelni, tehát azt, hogy egyáltalán ne vegyenek fel zsidó származású hallgatókat.

A törvény külpolitikai hatásaként Magyarország nemzetközi híre még rosszabb lett. Ez volt a háború után az első olyan törvény Európában, amely a zsidók jogait csorbította. Nyugati zsidó szervezetek a Népszövetséghez fordultak a törvény miatt. A magyar zsidó vezetők azonban emiatt nyilvánosan tiltakoztak, mert nem akarták, hogy külföldi beavatkozás javítson a sorsukon, és különösen nem a békeszerződéshez kapcsolódó kisebbségi előírások alapján. Ugyanis a békeszerződés egészét, mint mindenki, ők is elvetették, és nem akartak még annak rájuk nézve kedvező rendelkezéseivel sem élni. Motiválta döntésüket az is, hogy ha ezt elfogadják, akkor alapot adtak volna az antiszemita azon vádjának, hogy ők a magyar nemzet elárulói.

1928-ban a numerus clausus törvény idézett 3. paragrafusát hatályon kívül helyezték, és a következő szöveggel helyettesítették:

Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárvák és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (a mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabadfoglalkozásokhoz stb.) tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra, és a felvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az 1920-as törvény olyan jelentkezők felvételét engedélyezi csak, akik „nemzet-hűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók”. Ezt a feltételt az 1928-as törvény is megerősíti. 1940-ben az egyetemi felvételt szabályozó újabb törvény is kimondta, hogy „csak olyan hallgatót lehet felvenni, aki a magyar nemzet és állam iránt való hűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményeinek megfelel”. Mit érthettek a törvények alkotói ezek alatt a feltételek alatt?

Az 1928-as törvény a „népfajokhoz és nemzetiségekhez” való tartozás helyett más meghatározások alapján akart arányos felvételt. Mik voltak ezek a változások? Mi lehetett a módosulás oka?

Nem csupán a két világháború közötti Magyarországra volt jellemző, hogy az egyetemekre és főiskolákra való felvételt a szellemi teljesítménytől független tényezőktől tette függővé. A kommunista rendszerben a felvétel feltétele a kommunista ideológia elfogadása, valamint a megfelelő társadalmi osztályhoz tartozás, azaz a munkás- vagy parasztszármazás volt. Mi a hasonlóság és mi a különbség a két feltételrendszer között? Mi az oka annak, hogy a nem demokratikus politikai berendezkedések ilyen módon szabályozzák az egyetemi és főiskolai felvételt? És mi lesz ennek a következménye?

5. OLVASMÁNY

A Horthy-rendszer és az első zsidótörvények

A Horthy-rendszer egész időszakát a területi revízió vágya határozta meg. Az iskolákban minden gyerek kívülről fújta Papp-Váry Elemerné versét, a Magyar hiszekegyet:

Hiszek egy Istenben,

Hiszek egy hazában,

Hiszek egy isteni örök igazságban,

Hiszek Magyarország feltámadásában.

A magyar politikai vezetés és a közvélemény tudta, hogy ezt csak külföldi segítséggel tudja az ország elérni. A külpolitika így gyakorlatilag a revízió támogatóinak keresése jegyében zajlott.

Belpolitikailag az egyik legnagyobb problémát a parasztság helyzete jelentette. Ők tették ki az ország népességének többségét, nagy részük az amerikai vagy skandináviai farmerekhez képest hihetetlen nyomorban és tudatlanságban élt. Helyzetükön csak földhöz juttatásuk változtatott volna gyökeresen. Az 1918-19-es forradalmakból kiindulva a hatalom birtokosai nem a parasztságot tekintették a legveszélyesebbnek, hanem a munkásságot, amely a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt befolyása alatt állt.

Németországhoz hasonlóan Magyarországon is hatalmas volt az infláció a világháború után. A pénz értékének romlása miatt a bérből élők életszínvonala 60-80%-kal esett. Ennél is nagyobb, 82-87%-os volt a tisztviselők, katonatisztek, tehát a közalkalmazottak életszínvonalának csökkenése. Helyzetüket az is nehezítette, hogy a békeszerződésekkel elcsatolt területekről tömegesen költöztek értelmiségiek az anyaországba, így hatalmas „túlkínálat” volt tisztviselőkből, orvosokból, tanárokból. Nem véletlen tehát, hogy 1920-ban hoztak egy törvényt, mely a zsidó származásúak egyetemi felvételét korlátozta, megszabva azt az arányt, aminél többet nem vehetett fel az intézmény (1920:XXV. tc., numerus clausus). Ezzel a törvénnyel a kormány egyszerre próbálta az alkalmazottak elégedetlenségét csillapítani és az antiszemita propagandát tettekkel is alátámasztani. A törvényt 1928-ban lényegében hatálytalanították. Magyarországon is, csakúgy, mint Németországban, a 20-as évek közepére sikerült az inflációt megállítani és a gazdaságot helyreállítani, népszövetségi kölcsön segítségével. Új pénzt is bevezettek: a korona helyett a pengő lett a hivatalos magyar pénznem.

Az 1920-as évek közepén úgy tűnt, a Bethlen István vezette kormány rendet tudott teremteni az országban. Felszámolta a fehérterroret, megegyezett a szociáldemokrata párttal, és népszövetségi kölcsön segítségével az inflációt is megfékezte. A kölcsön emellett egy iskolaépítési programot is lehetővé tett. Az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság azonban Magyarországot sem hagyta érintetlenül. Általános lett a létbizonytalanság, ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliek száma. Ilyen esetben általában a politikai szélsőségek erősödnek. A Bethlen-kormány nem tudott a válsággal megbirkózni, így 1932-ben Gömbös Gyula lett a miniszterelnök. Sokan attól féltek, hogy Gömbös, korábbi nézeteinek megfelelően, erősen antiszemita politikát fog folytatni, azonban ezek a félelmek alaptalannak bizonyultak. Németországban ugyanez a gazdasági válság juttatta hatalomra Hitlert és a náci pártot, alig néhány hónap alatt az országban egypártrendszer, a társadalmi élet addig ismeretlen mértékű ellenőrzése zajlott, és megkezdődött a zsidó lakosok üldözése is. Magyarországon ilyesmirel sokáig nem volt szó. A politikusok általában nemzeti egységet sürgettek, Gömbös megpróbálkozott azzal is, hogy a szakszervezetek helyére a munkaadókat és munkavállalókat egy szervezetbe tömörítő szervezeteket hozzon létre, de törekvése nem járt sikerrel. A zsidó lakosok jogfosztásához a válság okozta megrendülés nem volt elég, az csak később, más okokból történik meg.

A 30-as évek közepétől Németország egyre nyilvánvalóbban szegte meg a versailles-i béke rendelkezéseit, és egyre látványosabban erősödött. Gömbös idejében még próbálkoztak a politikusok azzal, hogy Olaszország és Németország között egyensúlyozzanak, azonban egy idő után Németországtól remélték a területi revízióhoz szükséges támogatást.

Európában - Lengyelországot kivéve - Magyarországon volt a legnagyobb, 5-6% közötti a zsidó lakosság aránya. Az első világháborút követően számuk fokozatosan csökkent. Ezt a tényét persze nem vette figyelembe a propaganda, amelynek egyik fő állítása az volt, hogy Magyarország - és különösen Budapest - elzsidósodik. Eltérően Németországtól, a magyar zsidók bizonyos pályákon igen nagy arányban helyezkedtek el. Az orvosoknak 55,2%-a, az ügyvédeknek 49,2%-a volt zsidó, a mérnökök, a tudósok és írók között 30% körül volt az arányuk. Az önálló kereskedelmi vállalkozások 51,3%-a, az ipari vállalkozók 11%-a volt zsidó. Ez azzal magyarázható, hogy ezeket a pályákat a magyar középosztály sokáig elutasította, mint hozzá nem méltó foglalkozást, illetve hogy a hagyományos foglalkozásnak számító mezőgazdaságból a középkorban ki is voltak zárva a zsidók, tehát ott igen alacsony volt az arányszámuk, csakúgy, mint a hagyományosan „úri” foglalkozásnak számító közhivatalnoki karban. Fontos megemlíteni azt is, hogy a nagytőkések egy része szintén zsidó volt. Ezt a köztudott tényét az antiszemita propaganda úgy használta ki, hogy általánosította ezeknek a gazdag zsidóknak a helyzetét, illetve a „zsidó” elvont fogalmát alkalmazta, ezzel mintegy eltüntetve a zsidó közösségen belüli társadalmi-gazdasági rétegtkülönbségeket. Az ország zsidó lakói ugyanis sokfélék voltak. Vallásilag is háromfelé oszlottak, és társadalmi helyzetük is más volt. A nyelvében és kultúrájában a magyar hagyományokhoz csatlakozó, azaz asszimilálódott, esetleg meg is keresztelkedő, de ha nem, akkor is a megreformált, „neológ” zsidó vallást követő polgári réteg mellett - főleg az ország keleti felében - jelen volt az ortodox vallásit, általában igen szegény zsidó réteg is. Ezeket korábbi lakóhelyükről „galiciáner”-eknek csúfolták.

Magyarországon a zsidók ellenségévé kinevezésének nemcsak gazdasági, hanem politikai oka is volt. Magyarország volt a színtere az egyetlen, viszonylag hosszabb ideig fennállt kommunista kísérletnek, melynek vezetői között nagy volt a zsidó származásúak aránya. Zsidó származású volt a rendszer jelképének tartott Kun Béla is. Ennek kapcsán azonosították a kommunizmust a zsidósággal, nem törődve azzal, hogy az „ellenforradalmárok” között is számos zsidó származású volt. Kun Béla bukása előtt fogalmazta meg a pesti zsidó hitközség azt a nyilatkozatot, mely szerint „a kommunizmusnak nevezett tévánt legelső sorban kereskedőellenes áramlat, senkire sem olyan káros és veszedelmes, mint a főleg kereskedelmi és ipari foglalkozású zsidóságra... A Hitközség konstatálni kívánja, hogy minden egyes zsidó kommunistával szemben legalább ezer zsidó vallású magyar honpolgár áll...”⁸

A Horthy-rendszer ideológiája az egész időszak alatt antiszemita megalapozottságú volt, azonban a gazdaságilag nehezebb időszakokban, valamint akkor, amikor Hitler Németországtól területek visszacsatolását várta a politikai vezetés, erősebb lett. Az antiszemitizmus elfogadtatásához sokban hozzájárult Szekfű Gyula Három nemzedék című könyve, amely a reformkor óta

folyamatos hanyatlásnak mutatta be a magyar történelmet, s e hanyatlás okának a modern világ kialakulását és az azzal együtt járt túlzott zsidó térfoglalást tartotta.

1938 tavaszán Darányi Kálmán miniszterelnök Győrött tartott beszédében két fontos dolgot jelentett be. Az egyik egy nagy fegyverkezési program megindítása volt, a másik pedig az, hogy a kormány törvénnyel rendezi a zsidókérdést. Az 1938:XV. te. A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról címet viselte. A törvény 20%-ban állapította meg a sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti, valamint az ügyvédi, mérnöki és orvosi kamarákba felvehető, továbbá a vállalatoknál értelmiségi munkakörben alkalmazható zsidók arányát. Végrehajtásául hosszú határidőt szabtak, a megadott arányszámokat 1943. június 30-ig kellett volna elérni.

Úgy tűnt ekkor, hogy hosszú távra szánták a törvény rendelkezéseit, de az események felgyorsultak. 1938 szeptemberében Csehszlovákia egy része a nyugati hatalmak hozzájárulásával Németország uralma alá került. Ezt követte az első bécsi döntés, melynek értelmében a Felvidék visszakerült az országhoz. A területtel együtt azonban újabb nagyszámú zsidó lakosság került az országba, ami ürügyet adott arra, hogy 1939-ben újabb törvényt hozzanak. Az 1939:IV. tc.-nek már a címe is szókimondóbb, mint az előző évié: A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. A „gazdasági térfoglalás korlátozása” azt jelentette, hogy az előző törvényben említett kamarákban és az értelmiségi alkalmazottaknál a zsidók arányát 6%-ra szállították le. Zsidók nem lehettek köztisztviselők. Ez a két intézkedés az értelmiségieket, azon belül is a pályakezdőket érintette súlyosan, hiszen ők addig nem juthattak álláshoz, míg ezt a százalékot el nem érték az adott kamarában vagy vállalatnál, annak határidejét viszont 1943. január 1-jében állapították meg. A törvény előírta, hogy egy-egy községben nem lehet iparigazolványt vagy iparendélyt zsidónak kiadni addig, amíg az adott községben a zsidóknak kiadott iparigazolványok és -engedélyek aránya nem csökken 6% alá. Az intézkedés elsősorban a falusi, amúgy is szegény zsidó réteget érintette súlyosan, különösen azokban a községekben, ahol nagyobb volt a zsidó közösség létszáma, hiszen az arányszámba nem férőket gyakorlatilag megélhetés nélkül hagyta.

A „zsidók közéleti térfoglalásának korlátozása” a választójog korlátozását is jelentette. A választójogot és választhatóságot csak azoknak a zsidóknak adta meg, akiknek felmenői Magyarországon születtek, és 1867. december 31. óta állandóan az országban is éltek. Ennek igazolására természetesen rengeteg okmányra volt szükség. Ezek beszerzése igen nehéz volt, főleg az elcsatolt területekről, illetve abban az esetben, ha a megjelölt időpontban még nem vezettek anyakönyveket az érintett zsidó születési helyén. A törvény megtiltotta zsidók felsőházi tagságát, kivéve a felekezetüket hivatalból képviselő rabbikét, akiknek felsőházi tagságát 1940-ben szünteti meg külön törvény. Ugyancsak korlátozták a zsidók helyhatósági választójogát és választhatóságát.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A második zsidótörvény tehát túllépett az elsőn, hiszen nem „csupán” a foglalkoztatásukat korlátozta, hanem állampolgári jogegyenlőségüket is megszüntette azzal, hogy gyakorlatilag eltiltotta őket a politikai jogok gyakorlásától. Másik fontos újítása az volt a törvénynek, hogy meghatározta, kit kell a törvény alkalmazásakor zsidónak tekinteni.

Mindezek ellenére voltak, akik úgy hitték, hogy a törvény megnyugtató, hiszen törvényes úton rendezi a kérdést, és nem enged utat az erőszakos „rendezésnek”. A törvény által adott hosszú határidő is azt sugallta, hogy ez a végső rendezés, ez után stabilizálódni fog a zsidónak számító polgárok helyzete.

6. OLVASMÁNY

A zsidó fogalmának meghatározása

A németországi zsidóellenes folyamat döntő állomása volt a zsidó fogalmának törvényi meghatározása 1935-ben. A zsidó fogalmának törvényi meghatározása ott is - és később mindenütt, ahol hasonló törvény született - azt a célt szolgálta, hogy az ilyen módon meghatározott emberek állampolgári jogegyenlőségét megszüntessék, őket hátrányosan megkülönböztető törvényhozásnak vessék alá.

Magyarországon az első zsidótörvény nem határozta meg, kit kell zsidónak tekinteni, csak azt, hogy a törvény által előírt húsz százalékba kit nem kell beleszámítani:

- a., a hadirokkantat, a tűzharcost, továbbá hősi halált halt szülő gyermekét és a hadiözvegyet,
- b., azt, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más bevett felekezetre, és megszakítás nélkül ugyanannak a felekezetnek tagja,
- c., a b) pont alá eső szülőnek olyan leszármazottját, aki nem az izraelita felekezet tagja.

Gyakorlatilag tehát azt kellett zsidónak tekinteni, aki izraelita vallású volt. Ezen a vallási meghatározáson azonban rést ütött az, hogy az 1919. augusztus 1. után megkeresztelkedetteket is zsidónak kellett tekinteni. Az 1939-es törvény azonban már adott meghatározást:

...zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga, vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja, vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

Az áttért és vegyes házasságban élő zsidó származásúak bizonyos kategóriájába tartozókat nem tekinti zsidónak a törvény. A zsidónak tekintettek közül pedig kivételeket állapít meg, az első világháborús kitüntetettek, hadirokkantak, ellenforradalmárok és néhány más kategória számára. A törvény indoklása hangsúlyozza, hogy ez nem azt jelenti, hogy őket nem tekintik zsidónak, hanem „őket a kormány határozott állásfoglalással zsidóknak tekinti, de bizonyos irányokban enyhébb szabályok alá kívánja vonni, mint a többi zsidót”.

Az 1939-es törvényhez hasonlóan az 1941-ben hozott harmadik zsidótörvény is származás alapján határozza meg a zsidó fogalmát, ám ez a törvény az eddigiekhez képest minőségi változást jelentett.

1939 nyara óta nagyot változott a helyzet Európában. 1939 őszén elkezdődött a világháború, 1940 nyarára egész Nyugat-Európa, valamint Közép-Európa északi része német megszállás alá került. 1940 őszén Hitler már a Szovjetunió megtámadását tervezte. Ugyanakkor könnyelhetette el a magyar revíziós politika az újabb sikerét. A második bécsi döntés értelmében 1940 augusztusában visszakerült Magyarországhoz Erdély északi része, Dél-Erdélyt Románia kezén hagyva. A két bécsi döntés érdekessége, hogy tulajdonképpen az etnikai határnak nagyjából megfelelően húzták meg az új határt.

Ezt a sikert egy újabb zsidótörvény követte, az 1941:XV. tc. a házassági jog módosításáról és „az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről”. A törvény megtiltotta zsidók és nem zsidók házasságkötését, valamint házasságon kívüli nemi kapcsolatát. Zsidónak számította azt, „akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén - tekintet nélkül származására - ... aki az izraelita hitfelekezet tagja”. Ezzel a törvénnyel az állam a polgárok legbensőbb magánügyeibe szól bele. A törvény életbelépése után lett büntetett a „fajgyalázás”, az ezeket tárgyaló bírósági eseményekről a lapok is beszámoltak. A fajvédelmi törvényt úgy lehetett „kijátszani”, ha a nem zsidó fél is áttért a zsidó vallásra, így a házasságnak már nem volt akadálya, viszont az áttérte is vonatkoztak a zsidókat érintő törvények és rendeletek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A zsidótörvényeket az országgyűlés nem fogadta egyhangú lelkesedéssel. Mind az alsóházban, mind a felsőházban voltak ellenzői. Elsősorban a szociáldemokrata képviselők, illetve a polgári pártok képviselői elleneztek a javaslatokat. Ebben a helyzetben sok függött az egyházak állásfoglalásától, hiszen ők jelentős politikai erőt képviseltek. Az első két zsidótörvényt az egyházak képviselői elfogadták, csupán kisebb módosításokat kívántak a kikeresztelkedettek érdekében. A harmadik zsidótörvényt azonban elutasították. A XIX. század végéig a házasságok megkötése az egyházak joga volt. Nagy vita után 1894-ben fogadták el a polgári házasságot, ami a házasságok polgárjogi érvényességéhez kellett. Az 1941-es törvény az egyházi házasságot nem tiltotta meg, azonban a polgári házasság megtiltásával gyakorlatilag mégis lehetetlenné tette a vegyes házasságok megkötését. A harmadik zsidótörvényt az egyházi vezetők azért utasították el, mert az korlátozta jogukat a házasságok megkötésére.

7. OLVASMÁNY

Szellemi viták

Adolf Hitlernek sikerült néhány hónap alatt megbénítania a német szellemi életet. A sajtó teljes ellenőrzése miatt lehetetlenné vált a gondolatok szabad közlése és a közügyekről való eszmecsere. Magyarországon ehhez hasonló teljes ellenőrzés csak 1944-ben, a német megszállás után következett be. Az 1930-as években azonban nyílt vita folyt az írók és újságírók között az időszínek tartott kérdésekről. A népiek és urbánusok közötti vita a legfontosabb társadalmi kérdésekkel, elsősorban a parasztkérdéssel foglalkozott, de felvetett ideológiai kérdéseket is. Ezek egyike volt a zsidókérdés is, mely elvi jelentősége mellett a vitázók számára személyes kérdés is volt.

Németh László írta az egyik legtöbb vitát kiváltó megjegyzést:

Aki azt állítja, hogy zsidóság nincs: vagy gazember, vagy ostoba. Aki azt képzeli, hogy a mai magyarság elég nagy lábos víz s elég meleg ekkora darab beleesett jég gyors feloldására, az nem ismeri a zsidóság belső halmazállapot-törvényeit. [...] Szülőföldjéhez mindenkinek joga van, s egy erős közösség nem tagadhatja ki, akit befogadott. De ha nem tagadhatja ki, helyére szoríthatja. A zsidókérdés elsősorban magyarok és magyarok, s csak másodsorban magyarok és zsidók ügye.⁹

A vitában felmerült a faj fogalma is, hiszen Európa egyik legerősebb államában ekkor már mindennapos fogalom volt, s a kérdésre valamilyen választ kellett adnia a gondolkodó embereknek. Németh László ekképp vélekedett erről:

A faji gondolatra kell hát felesküdnünk?

Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen. A faj többnyire tökéletlenül fedő élettani változat: nem lehet eszmény, a nép sorsához illő magatartás: igen.10

Hatvany Lajos így válaszolt Németh László írásaira:

Hogyan ül belé a Platónon, Kanton s a legragyogóbb elmék művein edzett gondolkodóba ez a „Zion bölcséből” szedett ostobaság? Mi az a belső halmazállapot? És melyek törvényei? Egy törvényt tudok. Valahányszor zsidó ember érzi, hogy üldözik, akkor csak a hitványabbja keresi az üldözők kegyét, az önértetesebbje a világ többi üldözöttjéhez szegődik, hogy a régi, igaztalan társadalmi rend helyébe, az elnyomatás minden fajtája ellen lázadókkal együtt, igazságban megújult társadalmi rendet teremtsen. [...] Honnét és hogyan értsem a Németh László-féle új humanizmusnak embertelen ellentmondásait? [...] A társadalmi problémáknak áldozattal járó megoldása elől megoldhatatlan faji problémákba menekülő vaskalapos antiszemitizmussal szemben, a kor összes társadalmi problémáinak megoldását sürgető s mégis a legközépkoribb faji harcot kihívó fából vaskarikát, a progresszív antiszemitizmust? [...] nem csupán a származás, hanem még a vérségnél is inkább a szellem teremt eltéphetetlen sorsközösséget.11

Kardos Pál hozzászólása:

Zsidó vagyok, zsidó maradok, mert érzem, hogy zsidó voltom nem tesz méltatlanná sem az emberségre, sem a magyarságra. [...] Németh László idézett mondatával szemben mégis meg kell állapítanom ennyit: Helyemre szorítani nem engedem magamat, mert úgy érzem, helyemen vagyok, s helyemet, szerepemet [...] nem szabhatja meg más, mint egyfelől képességeim határa, másfelől az a tisztességérzetem, mely magyar és zsidó voltom eleven tudatából fakad. [...] Zsoltok, Ignatusok, Hatványak vegyék végre észre, hogy hovatovább üres falaknak szólnak. [...] holnap • kopogtathat az új magyar zsidó nemzedék, amely elfordul tőlük, mert nem akar többé azok járszalagján haladni, akiknek humanizmusába oly mélyen belevegyül a zsidóságtól való menekülés vágya, a zsidó származás miatti szégyenkezésnek éppen a nemesebb humanizmussal ellenkező öntudatlan ösztöne.12

Zsolt Béla 1934 júliusában úgy hitte, a vitának vége:

Ez a vita a hasznos diszkurziók közé tartozott, amelyekben nem az dől el, hogy kinek van pillanatnyilag igaza, de amely tisztázza a frontokat és az elvi és eszmei ellentéteket. [...] Éles kontroverziói ellenére is volt benne valami barátságosság: mintha azok, kik itt eszmeileg, céljaikban szemben állanak egymással, szótáruk és szellemi eszközeik rokonsága révén némiképp össze is tartoznának. [...] ez a sok mindennel [...] foglalkozó publicisztikai sorozat [...] megrekedt az irodalmi körök, kávéházak és szerkesztőségek falain belül. [...] A tömegek érzéketlensége, problémáinkkal szemben való közönye amilyen lesújtó, talán éppen annyira a jelenségek ösztönszerűen helyes értékeléséből gyökerezik. [...] A nacionalizmus mítoszaival s a faj fogalmával való önkényes és tetszetős irodalmi és politikai játék elvesztette sugalló és tápláló háttérét abban a pillanatban, amikor kiderült, hogy a német eposz valójában egy kriminológiai riport és egy szexuálpáthológiai kórtörténet.13

1. Keynes: A békeszerződések gazdasági következményei. Európa, 1990. 250.
2. Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918-1920. Magyar Szemle Társaság, 1935. 127-128.
3. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923. 377-378., 400.
4. Gratz, i. m. 252-253., 263., 269.
5. Böhm, i. m. 477-478.
6. Gratz, i. m. 102-104.
7. Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Editorg Kiadó, é. n. (1993) 9-10.
8. Szabolcsi Lajos: Két emberöltő. Az egyenlőség évtizedei (1881-1931.) Emlékezések, dokumentumok. Hungarica Judaica 5. Bp., MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993. 289-290.
9. Németh László: Ember és szerep, In: A népi-urbánus vita dokumentumai, 1932-1947. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Nagy Sz. Péter. Rakéta Könyvkiadó, 1990. 27-28. Az írás eredetileg 1934. január 1-jén jelent meg.
10. Németh László: Marxizmus és szocializmus. (Tanú, 1934. február 7.) Uo. 32.
11. Hatvany Lajos: A szellem különítményesei. (Újság, 1934. május 5.) Uo. 97-101.
12. Kardos Pál: Zsidó válasz. (Válasz, 1934, 2.) Uo. 136-140.
13. Zsolt Béla: A vita vége. (A Toll, 1934. július 8.) Uo., 141-142.

ÖTÖDIK FEJEZET

A nációk magukhoz ragadják a hatalmat

Aki a nemzetiszocializmust mindössze egy politikai mozgalomként kezeli, nem érti annak lényegét. A nemzetiszocializmus több, mint egy vallás. Annak eltökélt szándéka, hogy megteremtjük az új embertípust.
(Adolf Hitler)

Áttekintés

Hatalomra jutása után Adolf Hitler néhány hét alatt megváltoztatta a németek életét, Joseph Goebbels, egyik legközelebbi munkatársa a következőkkel büszkélkedett 1933-ban:

„Az általunk véghezvitt forradalom totális forradalom. A közélet valamennyi területét érinti a legapróbbtól a legkiemelkedőbbig... Az egyéniséget kollektív faji tudattal helyettesítettük, az egyént pedig a közösséggel... Létre kell hoznunk azokat a szervezeteket, melyekben minden egyes polgár életének valamennyi mozzanatát a párt fogja szabályozni, mint az egész német nép megszemélyesítője. Nincs többé önhatalmú akarat. Nincs többé szabadon szárnyaló képzelet, melyben az egyén önmaga lehet... A személyes boldogság ideje lejárt.”¹

Hogyan csinálta ezt Hitler? Hogyan rombolta le a weimari köztársaságot, és hogyan változtatta át olyan totális rendszerré, mely az ember életének valamennyi mozzanatát ellenőrzi?

Sokan mutattak rá arra, hogy Hitler nem egy csapásra pusztította el a demokráciát, hanem lépésről lépésre: az egyik, látszatra kis kompromisszumot követte a másik, majd még egy. Mikor már többen is rádöbbentek a veszélyre, addigra egyedül maradtak, elszigetelve. Ez a fejezet ezeket a lépéseket vizsgálja meg. Arra is megpróbál fényt deríteni, hogy miért tiltakozott olyan kevés német szabadságának elvesztése miatt, miközben a többség lelkesen üdvözölte a nációk által bevezetett változásokat. Fritz Stern történész szerint „a nemzetiszocializmus vonzerejét, és talán más totalitárius diktatúrákét is ebben a században, a mindenek feletti tekintély és hatalom ígérete jelentette. Világos volt és egyszerű.” Ennek eléréséhez a németek feladták azt, „amit oly sokáig fontosnak tartottak: a fennálló jogrendet, a szabad sajtót, a szólásszabadságot és a habeas corpus nyújtotta elemi védelmet”.²

A. J. P. Taylor angol történész Adolf Hitlernek arra a különleges tulajdonságára helyezi a hangsúlyt, „mellyel az elcsépeelt gondolatokat tettekre fordította. Nagyon komolyan vette azt, ami mások számára csak pusztá fecsegés volt. A benne lévő hajtóerő egyfajta kíméletlen ragaszkodás volt a leírtakhoz. Irodalmi előfutárai fél évszázadon keresztül pocskondiázták a demokráciát. Hitler létrehozta a totalitárius diktatúrát... Az antiszemitizmusban sem volt semmi új... Minden, amit Hitler a zsidók ellen tett, logikusan következett azokból a faji dogmákból, melyekben a legtöbb német többé-kevésbé hitt. Ugyanez volt a helyzet a külpolitikával. Hitler szavukon fogta a németeket. Arra kényszerítette őket, hogy meggyőződéseik szerint éljenek, illetve idővel elfeledtette velük azokat, legnagyobb sajnálatukra.”³

Más tudósok arra mutatnak rá, hogy amint hivatalba lépett, ígéreték és követelések forgószeletét indította el, terrorizálva ellenfeleit és megosztva a német népet. Ahogy egy szemtanú Milton Mayer könyvében visszaemlékezik, „nem volt idő gondolkodni... A diktatúra és a létrejövő új rendszer legfőképpen figyelemelterelő volt. Felmentette a gondolkodás alól azokat, akik különben sem akartak gondolkodni.”⁴

Hannah Arendt, aki a 30-as években hagyta el Németországot, hosszú időn keresztül vizsgálta a totalitárius rendszereket. Arra a megállapításra jutott, hogy „a szabadságot megszüntető összes politikai rendszer közül csak a totalitárius törekszik tudatosan arra, hogy kiküszöbölje a gondolkodást. Az embereket nem lehet elhallgattatni, csak a beszédétől eltiltani lehet. Minden egyéb külső körülmény mellett, még korunk egyre növekvő lármájában is, a gondolkodás lehetséges marad.”⁵

1. OLVASMÁNY

A demokrata és a diktátor

A 30-as évek elején nagyon súlyos válság fenyegette az országokat világszerte. A munkanélküliség növekedésével egyre több ember gondolta úgy, hogy nemcsak vezetőik hibáztak, hanem magában a rendszerben is baj van. Szinte valamennyi választás új vezetőket emelt hatalomba mindenhol. Közülük sokan, mint Adolf Hitler, a demokrácia ellenségei voltak.

Három évvel hatalomra kerülése előtt Hitler nyilvánosan kijelentette: „mi, nemzetiszocialisták sohasem állítottuk, hogy demokratikus nézeteket vallunk. Már többször is nyíltan kijelentettük, hogy a demokratikus eszközökre csak a hatalom megragadásáig tartunk igényt, és miután a kezünkben lesz a hatalom, megtagadjuk ellenfeleinktől azokat az eszközöket, melyek nekünk megengedettek voltak ellenzéki korunkban... Számunkra a parlament nem végső cél, csak egy eszköz annak eléréséhez.” Túl kevesen voltak, akik szó szerint vették Hitler szavait. A többség inkább „szemet hunyt, és elnézte a

nemzetiszocializmus baljóslatú és alapvetőien gonosz elemeit. Figyelmüket inkább a hirdetett eszme vallásszerűsége keltette fel, az üdvözülés ígérete, mely oly agyafúrtan és oly sokféleképpen kínálkozott" - írja Fritz Stern.⁶ Bernt Engelmann tizenkét éves volt 1933. január 30-án - azon a napon, amikor Hitler Németország kancellárja lett -, de sosem fogja elfelejteni annak a napnak az eseményeit. Azon az estén a család a rádióból egy új bemondó hangját hallotta, így ír erről:

A hangja teljesen más volt, nem olyan, mint amilyent megszoktunk: megszűnt a nyugodt tárgyilagosság, a hang fanatikus szenvedéllyel áradt... Sok évvel később, amikor a Harmadik Birodalom már a múlté volt, kutatni kezdtem egy kölni rádió archívumában, és megtaláltam azt a bizonyos szöveget, amit a bemondó január 30-án este felolvasott. Gondos átolvasás után ugyanaz az elképedés és undor töltött el, mint 12 éves koromban.

De ott volt félreérthetetlenül, a bemondó úgy mondta a szöveget, ahogy egy felhangolt szemtanú a monacói nagydíj finiséről számolna be:

„Lángoló fáklyák ezrei özönlének végig a Wilhelmstrassén... Elmasíroznak a Brandenburgikapu alatt az SA barna oszlopai, egy hosszú és fáradságos harc győztese, egy harcé, mely sok áldozatot követelt. A lobogók vérvörösen izzanak, fehér mezőben ragyog a horogkereszt, a felkelő nap szimbóluma. Diadalmas, lelkesítőjel.

És most - igen! Ebben a pillanatban meghalljuk dél felől a vonuló lábak dübörgését. A Stalhelm egység érkezik. A tömeg visszafojtott lélegzettel figyel, a fáklyák lobognak... Fáklyák, fáklyák mindenütt, fáklyák és vidám tömeg. Százezer hang kiáltja boldogan: Sieg Heil! Heil Hitler!

És ott, az ablakban, magasan az éljenző tömeg és a fáklyalángok tengere felett áll von Hindenburg birodalmi elnök, a tiszteletreméltó tábornagy... Vigyázzban áll, mélyen meghatódva a pillanattól. És a szomszédban, a Birodalmi Kancelláriában a Führer, igen, a Führer! Ott áll minisztereivel Adolf Hitler... Az első világháború ismeretlen katonája, a be nem hódolt harcos, a szabadság zászlóvivője..."⁷

Az akkor 15 éves Melita Maschmann egyike volt a felvonuláson részt vevő németek ezreinek. Később mesélte, hogy „néhány háttorzongató emléke annak az éjszakának máig megmaradt. A lábak földhöz csapódásának zaja, a vörös és fekete zászlók komor pompája, a fáklyák fellobbanó fénye az arcokon, és a dalok, melyek dallama egyszerre volt agresszív és szentimentális.”⁸

Másnap Hitler így szólt a német néphez:

Az új nemzeti kormány első és legfontosabb feladatának az egységes nemzeti akarat és lélek visszaállítását tartja. Őrizni és védeni fogja azokat az alapokat, melyeken nemzetünk ereje nyugszik. Szigorúan védelmezni fogja a kereszténységet, erkölcsiségünk alapját; védeni fogja a családot, államunk és népünk alapegységét. Minden társadalmi rend és osztály felett állva fogjuk népünket újra nemzeti és politikai egységének tudatára és az ebből következő feladataira ébreszteni. A kormány Németország ifjúságának oktatását nagyszerű múltunk tiszteletére és régi hagyományaink iránt érzett büszkeségre kívánja alapozni. Ennek érdekében harcot hirdet a szellemi, politikai és kulturális nihilizmussal szemben. Németországnak nem szabad sem most, sem a jövőben az anarchikus kommunizmus áldozatául esnie. A féktelen ösztönök helyett a kormány újra a nemzeti fegyelmet teszi irányadóvá. Ennek keretében nagy gondot fog fordítani mindazokra az intézményekre, melyek nemzetünk erejének és hatalmának igazi biztosítékai.

Max von der Grün családja és barátai körében hallgatta a beszédet.

Hitler február elsején jelentette be hivatalosan új kormányának megalakulását. Nem a Reichstagban, a megválasztott parlamentben, hanem a rádión keresztül. A szándék elég egyértelmű volt. Most mindenki megtudhatta, hogy Hitlernek nincs többé szüksége a parlamentre.

Vajon tisztában voltak-e az emberek azzal, hogy Hitler megveti a parlamentet? Kétkem. Mindenesetre a családom számára elég egyértelmű volt, hogy Hitler nem kívánt beszédet intézni ahhoz a „tömeghez”, értsd: a Reichstag képviselőihez, hanem közvetlenül a néphez fordult. A nagyanyám ezt óriási előrelépésnek tartotta.”⁹

1933. március 4-én - pont egy hónappal Hitler hivatalba lépése után - Franklin Delano Roosevelt lett az Egyesült Államok elnöke egy olyan választáson, melyre kétség és bizonytalanság nyomta rá bélyegét. Ahogyan Thomas L. Stokes újságíró megjegyezte: „az emberek sokkal inkább valami ellen szavaztak, mintsem valamire”.

A beiktatás napján Roosevelt rádióbeszédében nyugtatta az aggódoó amerikaiakat: „Ez a nagy nemzet fenn fog maradni, ahogy eddig is fennmaradt, újjászületik és virágozni fog. Ezért először is hadd hangsúlyozzam szilárd meggyőződésemet, hogy az egyetlen dolog, amittől félnünk kell, az a félelem maga - a névtelen, értelmetlen, indokolatlan rettegés, ami megbénít minden szükséges erőfeszítést, ami a hátrányt előnnyé változtatná... Nem kételkedünk a nélkülözhetetlen demokrácia jövőjében. Az

Egyesült Államok népe nem vallott kudarcot. Választásukkal kifejezték, hogy érdekeik közvetlen, erőteljes akciókat kívánnak... Kívánságaik végrehajtójának engem választottak, és én ezt ajándékként elfogadom."

Stokes azt mondja az elnök hivatalban töltött első éveiről, hogy „Roosevelt 1933-ban diktátorrá válhatott volna, de nem vált azzá... Az első feladata az volt, hogy valamit tegyen, mégpedig gyorsan az ország bankrendszerének megmentésére. ... Ezt megoldhatta volna egy csapásra a bankok államosításával, de nem ezt tette, bár erre ösztökélték. Ezzel szemben a bankokat visszaadta tulajdonosaiknak és működtetőiknek, és célját a rendszer lassú, a törvényt tiszteletben tartó reformjával valósította meg.”¹⁰

Mi nemzetiszocialisták sohasem állítottuk, hogy demokratikus nézeteket vallunk... Számunkra a parlament nem végső cél, csak egy eszköz annak eléréséhez.

Az egyetlen dolog, amitől félnünk kell, az a félelem maga - a névtelen, értelmetlen, indokolatlan rettegés, ami megbénít minden szükséges erőfeszítést, ami a hátrányt előnnyé változtatná... Nem kételkedünk a nélkülözhetetlen demokrácia jövőjében.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Bár Fritz Stern még hétéves sem volt 1933-ban, Bernt Engelmannhoz hasonlóan sosem fogja elfelejteni azt, amit Hitler beiktatásának napján látott és hallott. Mivel magyarázod, hogy a legtöbb német sohasem felejtette el ezt a napot? Stern „politikai nevelése” kezdetének nevezte.

Véleményed szerint mit értett meg ezekben a napokban a vezetők és a vezetettek viszonyáról? Az állampolgárok szerepéről a demokráciában?

Mennyire képes egy parádé lenyűgözni az embereket - különös tekintettel az éjszakai fáklyás felvonulásra? Mi történik az egyénnel a tömegben? Mit gondolsz, miért váltják ki a nagygyűlések és a parádék ezt a hatást? Hogyan fordította ezt Hitler a maga javára?

Mit értett Hitler azon a fogadalmán, hogy az új nemzeti kormány meg fogja „védeni a kereszténységet”? Jézus azt tanította követőinek, hogy „szerezd felebarátodat, mint tenmagadat”. Hogyan lehetséges az, hogy valaki a kereszténységet a szomszédok egymásra uszításával akarja megvédeni? Hitler fogadalmat tett, hogy harcot indít a „szellemi, politikai és kulturális nihilizmus” ellen. A nihilizmust gyakran úgy definiálják, mint a tapasztalat valóságának szisztematikus tagadását és a tapasztalatból származó minden érték és jelentés elvetését. Kiknek a „szellemi, politikai és kulturális” tudatát akarta Hitler elismerni és kikét megtagadni? Hogyan használta fel a nyelvet igazi mondanivalója elrejtésére? Hogy elterelje a figyelmet céljairól? Hogyan válhatnak a hallgatók éberebbé azzal szemben, ahogyan néhány beszélő a nyelvet mondanivalója elrejtésére használja?

Miután Hitler átvette hivatalát, a New York Times vezércikke a következő címmel jelent meg: A megszelídült Hitler. A cikk elismerte Hitler múltjának vadságát, a törvényességgel való szembehelezkedését, a jövővel kapcsolatban azonban bizakodó volt. „Ilyen típusú átalakulásokra mindig számíthatunk, ha egy demagóg felelősségteljes pozícióba küzd fel magát” - írta a szerkesztő, majd így folytatta: „Állítólagos programjának legerőszakosabb részei” enyhülni fognak vagy el is tűnnek. Tapasztalataid szerint megváltoznak az emberek, ha felelősségteljes pozícióba kerülnek? Mit gondolsz, miért döntöttek sokan úgy, hogy elhiszik, Hitler megváltozott? Mit kellett volna tenniük, ha nem hittek volna ebben az „átváltozásban”? Mit értett Roosevelt azon, hogy „az egyetlen dolog, amitől félnünk kell, az a félelem maga - a névtelen, értelmetlen, indokolatlan rettegés”? Hogyan használta fel Hitler ezt a félelmet?

Bibó István magyar politológus hasonlóan gondolkozott 1948-ban. A demokratát ő is félelem nélkül élő emberként írja le.¹¹ Hasonlítsd össze Hitler február 1-jei proklamációját Roosevelt beiktatási beszédével! Milyen értékek tükröződnek a beszédekben? És a vezetők szemléletmódjában a változásokat illetően?

A rádió feltalálásának köszönhetően a 30-as években a világ vezetői sokkal közelebb kerültek az emberekhez, mint korábban bármikor. A polgárok először hallhatták maguk is a világ vezetőit. Bili Moyers televíziós újságíró még most is fel tudja idézni Roosevelt és Hitler hangját. Margot Stern Strom, a FacingHistory Alapítvány igazgatója interjút készített Moyersszel. Az újságíró így emlékezik: „Bár előtte sohasem hallottam még róla, szinte éreztem azt az ördögi szenvedélyt, ami Hitlert irányította, azt a vak indulatot és hipnotizált örületet, ami úrrá lett rajta és követőin és Németország nagy részén.

És ezután, Rooseveltet hallgatva, meghallottam ezt a megértő, nagylelkű és némiképp paternalisztikus személyiséget, aki, bár gazdagságban és kiváltságos környezetben nőtt fel, jól ismerte a mélyebb társadalmi problémákat is. Az emberi hangban tükröződnek a beszélő jellem- és személyiségvonásai.”¹²

Manapság nemcsak halljuk, láthatjuk is a világ vezetőit. Mennyire hatásos a látvány? Mit tudhatsz meg egy emberről hanghordozásából? Abból, ahogyan megjelenik a televízióban?

2. OLVASMÁNY

A demokráciát fenyegető veszélyek

A 30-as években a világgazdasági válság hatására az emberek egy része a kommunisták felé fordult. Másokra a fasiszmus gyakorolt hatást, amely látszólag egyszerre kínált alternatívát a demokráciával és a kommunizmussal szemben. A fasiszták a demokráciát „túl lassúnak” találták, és úgy látták, hogy megosztja a nemzetet. Azt állították, hogy a demokrácia önös, egyéni érdekeiket az állam szükségletei elé helyezik. Ezzel szemben ők egy erős, karizmatikus vezetőben bíztak, aki kifejezi a nemzet akarát, és kielégíti a tömegek vágyait.

Az első fasiszta kormányt Benito Mussolini - aki korábban a szocialista párt tagja volt - alakította 1922-ben Olaszországban. Ez szolgált modellként Németország számára. Mindkét politikai rendszerben a Duce vagy a Führer szava volt a törvény. Nem függtek a törvényhozástól, bíróságoktól, de még a választóktól sem. Amikor megváltoztatták álláspontjukat, a politikai vélemény is változott. Hitler ezt így fogalmazta meg: a Führer olyan vezető, „akinek a nevében történik minden, akit mindenért »felelősnek« tartanak, de akinek a tetteit sehol sem lehet megkérdőjelezni”, ugyanis „ő az a lángelme vagy hős, aki a tiszta faj embereként ölt testet”. Az ilyen típusú vezető nem császár és nem is az élettől távoli, magába zárkózó diktátor. Tudja, hogy mi történik körülötte. Hitler szavaival élve, ő tulajdonképpen „gyakorló” pszichológus és szervező is egyúttal. Pszichológus - amennyiben tökéletesen birtokolja azokat a módszereket, melyekkel a lehető legnagyobb számban szerezhet passzív követőket, és szervező, hogy kiépíthesse támogatóinak szilárd csapatát, akik megőrzik az elért eredményeket. A követők közül kerül ki a tanácsadók elit csoportja, akik „fajlag a legrátermettebbek”, és akik „a hatalomért folytatott természetes harc során emelkedtek ki”.

A nemzet vezetőinek ilyenfajta dicsőítése azon a hiten alapult, hogy az emberek „nem intelligensek és nem hősiességek”. „Erőszakos és durva érzések uralják őket, a gyűlölet, a fanatizmus és a hisztéria.” Ezért a „legegyszerűbb érveket” kell „újra és újra ismétetni”. „Fanatikusan egyoldalúvá kell válniuk, olyanokká, akik az igazságot, a pártatlanságot és a játékszabályokat gátlástalanul figyelmen kívül hagyják.”

Hitler és Mussolini szilárdan meg voltak győződve arról, hogy csak kevés ember rendelkezik annyi intelligenciával, hogy sokra vigye az életben, és hogy ezeknek az embereknek kötelességük a többiek felett uralkodni. A döntéshozatal túl bonyolult ahhoz, hogysem az emberekre lehetne bízni. A „nép egy olyan gyermeke” kell erre a feladatra, aki képes irányítani népét, kik ezért feltétel nélküli engedelmességgel tartoznak neki.

A 30-as években sokan találták vonzónak a fasiszmust. Nemcsak Németországban és Olaszországban, hanem Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban is voltak fasiszta csoportosulások. A szociálpszichológus Zbedi Barbi szerint sokan azért vonzódtak a fasiszmushoz, mert „problémáik megoldását ígérte, valamint erőt és célt adott számukra”. Más kutatók a fasiszmus felemelkedését a gazdasághoz kötik. Rámutatnak, hogy a fasisztákat gyakran azok a gazdag és jelentős befolyással rendelkező emberek juttatták be a hatalomba, akik presztízsüket, vagyonukat, befolyásukat feltették a demokráciától. Mások, mint Fritz Stern, úgy gondolják, hogy a fasiszták sikere az általuk kínált megoldások egyszerűségében és érthetőségében rejlett.

A fasiszmus nem német vagy olasz eltévelyedés, sem pedig az 1930 - 1940-es évek valamilyen speciális történelmi jelensége. Bármikor megjelenhet, ha a társadalom immunrendszerét gazdasági hanyatlás vagy politikai hisztéria gyengíti meg, bárhol, ahol a demokratikus politikusok a szélsőjobboldali kihívásra a faji vagy kulturális tisztogatással történő kiegyezéssel válaszolnak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Készíts diagramot annak bemutatására, hogyan oszlik meg a hatalom a demokráciában! Kik gyakorolják a hatalmat? Milyen szerepet játszanak a törvények? Készíts diagramot a hatalom megosztásáról egy fasiszta államban! Kinek a kezében van a hatalom? Milyen szerepet játszanak az emberek? És a törvények? Mennyiben felelnek meg a diagramok a valóságnak? Olvasd el még egyszer Carl Schurz és Otto von Bismarck álláspontját (Második fejezet, 5. olvasmány)! Hitler mely ötleteit találták volna vonzónak? Csatlakozott volna valamelyikük a nácikhoz?

Hogyan kapcsolódik össze Hitlernél a rasszizmus és az emberek irányítása? Vizsgáld meg Mussolini gondolatait a fajokról és a vezetésről! Mennyiben hasonlítanak ezek Hitleréhez? Melyek a legszembetűnőbb eltérések?

Hitler azt állította, hogy az emberek „nem hősiességek és nem is elég intelligensek”. Szerinte „erőszakos és durva érzések uralják őket, a gyűlölet, a fanatizmus és a hisztéria”. Mennyiben épült ezekre a hiedelmekre az első olvasmányban leírt beszéd és felvonulás? A fasiszmus nem német vagy olasz eltévelyedés, sem pedig az 1930-40-es évek valamilyen speciális történelmi jelensége. Bármikor megjelenhet, ha a társadalom immunrendszerét gazdasági hanyatlás vagy politikai hisztéria gyengíti meg, bárhol, ahol a demokratikus politikusok a szélsőjobboldali kihívásra faji vagy kulturális tisztogatással történő kiegyezéssel válaszolnak.

1993-ban sokan meglepődtek azon, hogy a volt Szovjetunióban és a többi csatlós államban megjelent a fajgyűlölet. Eörsi István író és publicista nem osztja a meglepetést. Egy interjúban éppenséggel „a kommunista rendszer bűneinek legvisszataszítóbb következményeként” beszélt a rasszizmusról, s úgy látta, hogy a kommunizmus „még a fasisztoid szellemiséggel sem bírt végezni, s az negyvenéves Csepkerészika-álmából felébredve ott folytatta, ahol 1944-ben abbahagyta”. Eörsi interjúja igen éles reakciókat váltott ki.

Mit gondolsz álláspontjáról? Miért „alhatott Csipkerózsika-álmot” a fajgyűlölet a kommunista rendszerekben?

Mi a legjobb módszer a fasiszmus legyőzésére? I. F. Stone újságíró szerint „a szabadság hagyományának ébrentartása. A szabadságot újra és újra tanítani kell, elmagyarázni minden új nemzedék számára. Az olyan társadalom - állította -, amelyben az emberek nem mondhatják ki, amit gondolnak, nem jó társadalom, tekintet nélkül arra, hogy milyen gazdasági előnyöket kínál keveseknek vagy sokaknak. Az egyetlen abszolút érték, szeretném ezt hangsúlyozni, a gondolkodás szabadsága. Anélkül nincs szociális igazság sem, amelynek megteremtése pedig kötelességünk.”¹³

Hasonlítsd össze ezt az álláspontot Hannah Arendtééval! Milyen kapcsolatot látnak mindketten a gondolkodás szabadsága és a szociális igazság között?

3. OLVASMÁNY

Célpont: a kommunisták

Hitler már az első perctől kezdve kereste és meg is találta azokat a lehetőségeket, melyekkel a politikai jogokat eltörölheti. Az első hivatalba lépése után még egy hónapot sem kellett várnia. A Reichstag épületében tűz ütött ki. Hitler azonnal a helyszínre sietett, és ott a füstben és a zűrzavarban fogadalmat tett a felelősök szigorú megbüntetésére. Ahhoz sem kellett sok idő, hogy eldöntse, kik voltak a bűnösök. „Most majd megmutatjuk nekik!” - üvöltötte azon az éjszakán. „Most nincs kegyelem, aki az utunkba áll, azt eltöröljük. A német nép túl sokáig volt engedékeny. Minden kommunista funkcionáriust le kell lőni. A kommunista képviselőket még ma éjjel fel kell akasztani. Minden kommunistaszimpatizánst be kell csukni. A szociáldemokratákra ... ugyanez a sors vár!” Hitler azonnal letartóztatási parancsot adott ki a kommunista párt vezetői, a kommunista szakszervezeti vezetők és minden olyan személy ellen, akinek bármi köze volt a kommunistákhoz. A náci rohamosztagok négyezer kommunistát és más radikális hurcoltak táborokba napokon belül. Aki tudott, elrejtőzött. Ezt tette a fiatal képzőművész Wolfgang Roth is, akinek semmi köze nem volt a gyűjtogatáshoz, de mint radikális őt is gyanúsították, így emlékezett vissza azokra a napokra, melyeket barátaival „illegálisban” töltött el:

Metával együtt minden éjszaka a városban másutt aludtunk. Nem bízhattunk senkiben, még a jó barátokban sem, ugyanis időközben náci besúgókká válhattak. A mindennapi létezés vált veszélyessé számunkra, és sosem tudhattuk, hogy szabad emberként éljük-e meg a következő éjszakát, a következő napot... Az illegális csoportok többnyire négy-öt, egymást szinte alig ismerő emberből álltak. Ezek közül a sejtek közül néhány lebukott, ugyanis mindenhol besúgók vettek körül bennünket. Kávéházakban találkoztunk, és úgy tettünk, mintha sakkozánk, pedig még azt sem tudtuk, hogy hogyan kell játszani, de csak így tudtunk találkozni és beszélni egymással. 14

A rendőrség később bevitte kihallgatásra Rothot. Csak akkor engedték ki, amikor tisztviselők, akik régóta a szomszédai voltak, kezeskedtek érte. A barátai azonban nem voltak ilyen szerencsések, közülük sokat meggyilkoltak. Hitler nem törődött annak a kiderítésével, hogy vádolhatók-e gyűjtogatással. Kiváló lehetőséget látott arra, hogy leszámoljon ellenfeleivel, és ő élt is ezzel. A gyűjtogatás utáni napon a kancellár két rendeletet bocsátott ki. A rendeletek elnevezései - A nemzet és az állam védelmére és Hazaárulás és a német nemzet elleni hazaáruló tevékenységek - egyértelműen jelzik, hogy Hitler terveiben milyen célt szolgált a gyűjtogatás. További intézkedésig felfüggesztette az alkotmányban azokat a részeit, melyek a személyi szabadságra vonatkoztak. Ettől kezdve a kormány lehetőséget kapott a posta átvizsgálására, magán-telefonbeszélgetések lehallgatására és táviratok elolvasására, valamint házkutatásra és vagyonelezésre.

A németeknek ettől kezdve megszűntek azok a polgári jogaik, melyeket az alkotmányuk garantált, bár szavazati joguk még megvolt, így az előzetes terveknek megfelelően március ötödikén választásokat tartottak.

A náci ugyan megszerezték a szavazatok 44%-át, de nem lett többségük a Reichstagban. Sőt annak ellenére, hogy a kommunistákat „az állam ellenségeiként” bélyegezték meg, a párt 12%-ot, 81 helyet szerzett a választáson. De ezek a képviselők sosem tudták helyeiket elfoglalni, hiszen letartóztatás fenyegette őket, ha megjelennek a nyilvánosság előtt. Más ellenzéki pártok is megtartották pozícióikat: a szociáldemokraták 119 helyet szereztek, a katolikus Centrum párt pedig 70-ről 73-ra növelte képviselői számát. A Néppárt és más konzervatív csoportok gyengén szerepeltek. A választási eredmények nem állították meg Hitlert. Úgy folytatta terveinek végrehajtását, mintha nem is lettek volna választások. Március 11-én kinevezte Joseph Goebbelst egy új kormányhivatal, a Népfelvilágosító és Propaganda Minisztérium élére. Hitler ezt nagyon fontos lépésnek tartotta a fasiszta állam kiépítése során: Goebbel és munkatársai majd megmondják az embereknek, hogy kit-kiket és miért kell gyűlölni. Még két hét sem telt el, amikor március 23-án a kormány bejelentette az első koncentrációs tábor megnyitását Dachauban. Az első lakók kommunisták voltak, kétszázan.

Ugyanazon a napon a Reichstag 411:94 arányú elsőprő többséggel megszavazta a Törvény a nép és a nemzet szenvedéseinek megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot. A felhatalmazási törvényként is ismert jogszabály rövid és lényegretörő volt. „Lehetővé tette” Hitler számára, hogy megbüntessen bárkit, akit az állam ellenségének tart. A törvény azt is kimondta, hogy „a kormány által elfogadott törvények eltérhetnek az alkotmánytól”. Csak a szociáldemokraták szavaztak a törvényjavaslat ellen, a Hitlerrel szemben álló többi képviselő már elmenekült. Az új törvénynek köszönhetően a náci elkezdte a demokrácia szétrombolásának lassú, de szisztematikus folyamatát.

Most nincs kegyelem. Aki az utunkba áll, azt eltíporjuk. A német nép túl sokáig volt engedékeny. Minden kommunista funkcionáriust le kell lőni. A kommunista képviselőket még ma éjjel fel kell akasztani. Minden kommunistaszimpatizánst be kell csukni. A szociáldemokratákra... ugyanez a sors vár!

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Helen Fein az *Accounting for Genocide* (Elszámolás a népirtással) című könyv szerzője szerint egy csoport kiszemelésének határait nem szabad túlértékelni. Azt írja, hogy a népirtás valamennyi esetében „az áldozatokat már korábban a hatalommal rendelkező csoport kötelezettségi körén kívül lévőként” határozzák meg. Mit ért a kötelezettségi kör alatt? Kik a te kötelezettségi köröd tagjai?

Képzeld el, hogy a rendőrség egy nagyvárosban néhány nap alatt letartóztat négyezer embert. Körülbelül hány ember hallhatta, amint a rendőrség házról házra jár? Hány láthatta, amint négyezer férfit és nőt rendőrautóba tuszkolnak? Hány vette észre a váratlanul eltűnt munkatársakat, szomszédokat, barátokat? Miért nem emelte fel senki sem a szavát? Mit gondolsz, mennyiben befolyásolta az egyes emberek reakcióját az, hogy rohamosztások jöttek a kommunistákért? A németek kötelezettségi körük részeseinek tartották a kommunistákat? A februárban kihirdetett rendeletek felfüggesztették az alkotmánynak azokat a részeit, amelyek az egyéni jogokat védték. Ettől kezdve a kormány elolvashatta az emberek postáját, lehallgathatott minden telefonbeszélgetést, házkutatást rendelhetett el minden magyarázat nélkül.

Miért adta Hitler a személyi szabadságot felfüggesztő dekrétumoknak a nemzet és az állam védelmére, illetve a német nemzet elleni hazaárulás elkövetése és hazaáruló tevékenységek elnevezését? Miért adta annak a rendelkezésnek, mely lehetővé tette számára bírósági eljárás nélkül bárkinek a megbüntetését, akit ő ellenségesnek tart, a Törvény a nép és a nemzet szenvedéseinek megszüntetéséről elnevezést? Hogyan használta a nyelvet arra, hogy elrejtse céljait? Milyen volt a hangulat a Reichstagban, amikor elfogadták ezeket a törvényeket? Mennyiben segített ez Hitlernek?

A Harmadik fejezetben Molly Ivinstől idéztük, hogy „a legbizarrabb ötletnek” számít az, hogy „minél kevesebb a szabadságunk, annál nagyobb biztonságban vagyunk”. Mennyiben vonatkoznak megjegyzései a német emberekre 1933 februárjában? Tényleg hittek abban, hogy nagyobb biztonságban vannak, amikor kevésbé voltak szabadok? Valóban nagyobb biztonságban voltak? Mennyiben igaz ez a kijelentés a kommunista rendszerekre? A mondat igazsága milyen következménnyel járhat totalitárius rendszerek bukása után?

Miért sikerült a Reichstaggal megszavaztatni a felhatalmazási törvényt? Miért fogadták el az emberek? Mik voltak döntéseik rövid távú következményei? És a hosszú távúak?

Roth azt mondta: „Nem bízhattunk senkiben, még a jó barátokban sem, ugyanis időközben náci besúgókká válhattak.” Mit sugall ez arról, ahogyan a náciok elérték az engedelmességet?

Hogyan lehet egy demokráciát diktatúrává alakítani? Milyen lépésekből áll a folyamat? Írd le válaszaidat a naplódba!

Nézd át az első fejezethez készített személyiségrajzot! Képzeld el, hogy téged, egyéni erővel, gyengeségeddel, képzettségaidal és neveltetéseddel az 1933-as Németországba visznek. Hogyan reagáltál volna annak a bizonyos napnak az eseményeire? Mit tudtál volna biztosan Hitlerről és a náciokról márciusban? Mi nem lett volna olyan egyértelmű? Kiben bíznál? Milyen politikát támogatnál? Milyet elleneznél?

Feltétlenül rögzítsd érzéseidet és álláspontodat a helyzettel kapcsolatban a naplódba! Félsz? Bizonytalan, netán magabiztos vagy?

4. OLVASMÁNY

Célpont: a zsidók

Hogy sikerre vigye forradalmát, Hitlernek ellenfeleit először izolálnia, majd megsemmisítenie kellett. Miután a kommunisták kikerültek a jogrend védelme alól, figyelmét a zsidókra irányította. Arra utasította a náci vezetőket, hogy „a zsidókérdést újra meg újra, megállás nélkül napirenden kell tartani. Minden érzelmi idegenkedést, bármily csekély is, kíméletlenül fel kell használni. Alapvető szabály, hogy az értelmiségiek körében a zsidókérdést a faj tudomány, a magas rendű etika eredményeinek felhasználásával kell megvitatni. Ugyanakkor a munkásosztály tagjainál csak az érzelmekre kell hatni, minden eszközzel fokozni kell a zsidókkal szembeni ellenszenvet.”

A kampány részeként a kormány egynapos bojkottot rendelt el a zsidó üzletekkel, vállalkozásokkal szemben. Április 1-jén, egy szombati napon a németek nem vásároltak a zsidók boltjaiban, és nem kötöttek üzletet zsidó cégekkel. Julius Streicher, a bojkott irányítója, az antiszemita *Der Stürmer* című lap kiadója teremtette meg azt a hazugságot, amelyet ezután állandóan visszhangoztak, követve Hitler instrukcióit:

Az a zsidó, aki Németországot a véres első világháborúba belerángatta, és később elkövette a novemberi forradalom szörnyűségeit (a weimari köztársaság kikiáltása), most azzal foglalkozik, hogy hátba szúrja Németországot, lehetetlenné téve számára a felépülést a nyomorból és a szegénységből... A zsidó ismét a közhangulat megmérgezésével foglalkozik. A zsidó világ

ismét a német nép meggyalázására készül. Április 1-jén, szombaton 10 órakor kezdetét veszi a német nép védekező akciója a bűnös zsidó világgal szemben. Olyan védelmi harc kezdődik, amelyre évszázadokon keresztül még sohasem mertek vállalkozni. 15

Bár a bojkott nem volt olyan sikeres, mint ahogy a nácik remélték, sok zsidó aggódni kezdett a jövőjéért. Edwin Landau így írta le, milyen volt a bojkott Nyugat-Poroszországban lévő szülővárosában:

A reggeli órákban náci egyenruhások álltak minden zsidó bolt és gyár elé, és minden vásárlót figyelmeztettek, nehogy zsidó terméket vegyenek. A mi boltunk előtt is két fiatal náci posztolt, megakadályozva a vásárlók belépését. Számomra az egész hihetetlen volt. Ilyen mélyre nem süllyedhettünk. Ehhez mérhető képtelenséget a XX. században egyszerűen nem lehet találni. Ilyen és ehhez hasonló dolgok utoljára a középkorban történtek. Akárhogy is, a keserű valóság ott állt az ajtó előtt: két fiú barna ingben: Hitler végrehajtói.

És ezért a nemzetért kellett nekünk, fiatal zsidóknak a lövészárkokban állni esőben és hidegben, és védelméért vérünket hullatni. Megszűnt a régi idők bajtársiassága azokkal, akik megfertőződtek az új kortól?

Amint elsétáltak az utcán - közülük jó néhányon segítettünk többször is -, mosolyuk elárulta, hogy élvezik, amit tesznek.

Feltűztem háborús kitüntetéseimet, kimentem az utcára, és betértem néhány zsidó üzletbe, de mindenhol megállítottak, mielőtt beléptem volna. Forrongott bennem a düh, és szerettem volna a gyűlöletemet ezeknek a barbároknak a képébe ordítani.

Gyűlölet, gyűlölet - mikor költözött belém? Csak néhány órával ezelőtt következett be bennem a változás. Az ország és a nép, melyet eddig szerettem és tiszteltem, ellenséggé vált.

Többé már nem voltam német, legalábbis ők nem tartottak annak. Ehhez persze nem lehet hozzászokni néhány óra alatt, de amit azonnal éreztem, az a szégyenérzet volt: szégyelltem magam, hogy valaha is ehhez a néphez tartoztam. Szégyelltem magam, hogy valaha is bizalmamba fogadtam sokat azok közül, akik most az ellenségüknek nyilvánítanak engem. Hirtelen az utca, sőt az egész város idegenné vált számomra. Szavakkal nem tudom kifejezni azt, amit azokban az órákban éreztem.

Hazafelé tartva odamentem az egyik örhöz, akivel ismertük egymást, és a következőket mondtam neki: „Még pelenkás voltál, amikor én már harcoltam ezért az országért.” A következőzt válaszolta: „Ne tegyen szemrehányásokat a korom miatt, uram... Arra utasítottak, hogy álljak ide.” Ránéztem fiatal arcára, és megsajnáltam. Szegény, félrevezetett fiatalember! 16

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen hazugságot mondott Streicher a beszédében? Milyen érzelmekre apellált? Miért használta a védekezőszót annak az akciónak a leírására, amit a németektől várt?

A bojkottot megelőző éjszakán Joseph Goebbels, az újonnan kinevezett népfelvilágosító és propagandaminiszter beszédében úgy utalt a németországi zsidókra, mint „vendégekre”. Azt mondta hallgatóinak, hogy „ha azt hiszik, hogy visszaélhetnek vendégszeretetünkkel, akkor nagyot tévednek”. Mire célzott Goebbels a zsidó származású német állampolgárokkal kapcsolatban? Mit mondott arról, hogy van-e joguk Németországban élni?

Írd le a magad számára a bojkott szó magyarázatát!

Készíts identitásrajtot Edwin Landauról a bojkott előtt és után! Hogyan változott meg az önmagáról alkotott képe? Hogyan magyarázod a változásokat? Miért gondolta azt, hogy ilyen jellegű bojkott csak a középkorban volt lehetséges? Miben különbözött a középkortól a XX. század - az emberek voltak mások vagy kormányaik?

Milyen választási lehetőségei voltak az „árja” németeknek, amikor a nácik kihírdették a bojkottot? Milyenek a német zsidóknak? Mennyiben befolyásolta ezeket az intézkedéseket az, ami a kommunistákkal történt? Mik voltak az egyes választási lehetőségek rövid távú következményei? Mit gondolsz, mik lehettek volna a hosszú távú következmények? 1933-ban „kötelezettségi körük” részének tartotta-e a németek többsége a zsidókat?

A bojkott nem volt kötelező. Bár zaklattak minden „árját”, aki zsidó tulajdonú boltba lépett be, senkit sem büntettek meg érte. Mit gondolsz: azok a németek, akik mégis úgy döntöttek, hogy zsidó kereskedőtől vásárolnak, tudhatták, hogy ezért nem büntetik meg őket? Talán a bűnhődéstől való félelem tarthatta vissza a többi németet attól, hogy zsidó üzletbe térjen be? Indokold válaszaidat!

A zsidó Hilda G., aki 1933-ban fiatal vidéki lány volt, a bojkottot felidézve elmeséli, hogy a németek hirtelen szembefordultak zsidó szomszédaikkal. Az akkor Berlinben élő Peter Gay csak kisebb antiszemitizmusra emlékezik a bojkott időszakában. Mit gondolsz, a vidéken élő zsidókat miért izolálták gyorsabban, mint a városiakat?

5. OLVASMÁNY

A rasszizmus törvényesítése

A bojkott előkészítette a terepet Hitler „faji” politikájának következő lépéséhez. Az emberek már jóval a hivatalos bejelentés előtt suttogtak a tervekről. Paul von Hindenburg elnök is tudomást szerzett a készülő zsidóellenes törvényekről, és április 4-én arra kérte Hitlert, hogy mentesítse a törvény hatálya alól a zsidó veteránokat, apáikat és fiaikat. Az első világháború alatt a

német hadseregben több mint százezer zsidó szolgált, és közülük 12 000 halt meg szolgálat közben. Körülbelül harmincötezen kaptak kitüntetést. Mindezek tudatában az elnök a következőket írta: „Ha méltók voltak arra, hogy harcoljanak és vérezzenek Németországért, akkor méltónak kellene tartani őket arra is, hogy a haza iránti szolgálatukat a szakmájukban folytathassák.” Hitler Hindenburghoz intézett válaszlevelében méltatta az elnök „nemes szándékait”, és megígérte, hogy megfontolja az elnök javaslatának törvénybe iktatását. Ehelyett azonban emlékeztette az elnököt a törvények szükségességének okaira.

Az első az az égbekiáltó igazságtalanság, melyet az állam hihetetlen mértékű diszkriminációja eredményez hű német alattvalóival szemben. Ugyanis manapság számos szellemi munkakörben - például a jogi és orvosi pályákon - Németország számos részén, Berlinben és másutt a zsidók birtokolják a munkahelyek 80%-át.

Ugyanakkor német értelmiségiek százezrei, köztük számtalan veterán próbál megélni munkanélküli-segélyből, vagy az összeomlás határán állnak megalázó körülményeik miatt. A másik pedig az az államigazgatást ért megrázkódtatás, melynek oka abban rejlik, hogy egy teljesen idegen test, amely sosem vált eggyé a német néppel, és amelynek tehetsége elsődlegesen az üzleti életben nyilvánul meg, most a kormányzati pozíciók irányába nyomul, és elhinti egy olyan erkölcsi romlás magvát, melynek nagyságával a ma embere még megközelítőleg sincs tisztában. Annak, hogy a régi porosz állam oly tiszta volt, az egyik fő oka abban keresendő, hogy a zsidók számára csak korlátozott számban engedélyezték az állami hivatalok viselését. A tisztviselőkar megőrizte majdnem teljes tisztaságát. 17

Április 7-én új törvény lépett életbe Törvény a köztisztviselői kar tisztességének helyreállítására címmel. Eltávolította a „nem árjátka” munkahelyeikről, hogy visszaadja a köztisztviselői állásokat az „igazi németeknek”. Csak azok a zsidók tarthatták meg munkahelyüket, akik háborús veteránok, azok apja vagy gyermekei voltak. Aznap még egy rendelkezést bocsátottak ki, mely megfosztotta állásuktól a zsidó államügyészeket. Még a hónap vége előtt elbocsátották azokat a zsidó orvosokat, akik a társadalombiztosítási rendszer keretein belül tevékenykedtek. Közel ezzel egy időben a kormány drasztikusan korlátozta a középiskolákban oktató és tanuló zsidók számát is. E rendelkezések hatására a németországi zsidók 20%-a elvesztette állását. A következő hónapokban a törvényeket egyre több emberre terjesztették ki. Az év végén a németországi zsidó lakosság egyharmada nem keresett elegendő pénzt ahhoz, hogy kifizesse adóit. Az új törvények a zsidók gazdasági elszigetelésének kezdetét jelezték.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az 1933. áprilisi levélváltás Hindenburg és Hitler között bepillantást enged a két német vezető politikai beállítottságába. Mi készítette Hindenburgot az írásra? Ki tartozott az ő „kötelezettségi körébe”? Hogyan reagált Hitler? Milyen volt levelének hangneme? Hitler a zsidókat „idegen testnek” írta le, a német tisztikart pedig „tisztának”. Mire célzott a zsidókkal kapcsolatban? Mennyiben alapultak nézetei a valóságon? Igaza volt Hitlernek? Tényleg zsidó volt az orvosok és a jogászok többsége? 1933-ban egy összeírás kimutatta, hogy az ország jogászaiknak 16,2%-a, orvosainak 10,8%-a, bíráinak pedig 2,7%-a volt zsidó. Néhány történész azt mondja, hogy a múlt megértésében az igazság kevésbé fontos, mint az, amit az emberek igaznak gondolnak. Mit érhetnek ezen? Egyetértés? Hitler egyetértett volna? Miben hasonlít a helyreállítás szó hitleri értelmezése a védekező szó streicheri értelmezéséhez?

6. OLVASMÁNY

A demokrácia szétrombolása

A Törvény a köztisztviselői kar helyreállítására nem csak a zsidókat érintette károsan. A kormány a törvény alapján elbocsáthatott minden olyan tisztviselőt, aki politikailag nemkívánatos nézeteket vallott, illetve aki „nem támogatná mindenkor a hazát fenntartások nélkül”. A kormánynak nem kellett többé valós ok az elbocsátáshoz, megtehetette anélkül is. A törvénynek azonban más hatásai is voltak. A bíraktól többé nem várták el a pártatlanságot. Éppen ellenkezőleg, azt kívánták, hogy „egészséges előítélettel” közelítsék meg az eseteket, és hogy „olyan ítéleteket hozzanak, melyek megfelelnek a nemzeti szocialista jogrendnek és a politikai vezetés akaratának”. Az üzenet világos volt: „A mindennapi joggyakorlatban akkor jelenik meg a legjobban az eredeti nemzetiszocializmus, ha némán, de hűen követik a Führer gondolatait.” Bernhard Rust, az új oktatási miniszter egy alkalommal kijelentette: „Sokkal kevésbé fontos, hogy egy professzor kutatásokat folytasson, mint hogy asszisztenseit a helyes világnézetre nevelje.” Ezzel más hivatalnokok is mélyen egyetértettek. Hans Schemm bajor kulturális miniszter kijelentette, hogy a tudomány értéke nem abban rejlik, hogy mennyi köze van az igazsághoz, hanem „a nemzetiszocialista forradalom szelleméhez” való hűségében. A köztisztviselőknek el kellett fogadniuk az új szabályokat, különben elvesztették állásukat. Nagyon kevesen nyújtották be lemondásukat. Horst Krüger édesapjának reakciója nagyon hasonlít sok más tisztviselőéhez.

Világéletében reggel 8.23-kor indult el otthonról a minisztériumba, és mindig másodosztályon utazott. Otthon elolvasta a régivágású újságot és a helyi napilapot. Sosem lépett be a pártba, sosem tudott semmit Auschwitzról, sosem fizetett elő a

Völkischer Beobachterre, a náci párt lapjára, de minden reggel húsz percig, amíg a vonat be nem futott a friedrichstrassei állomásra, maga elé tartotta a lapot (mintha olvasná), hogy az emberek láthassák, milyen lojális a nép új államához. Az újságot aztán az állomáson hagyta...

Világéletében 4.21-kor jött haza, mindig ugyanazzal a vonattal, mindig ugyanabban a másodosztályú kocsiában, ha lehetett, mindig ugyanannál az ablaknál ülve. Jobb kezében mindig egy munkával teli irattáskát hordott, a ballal mutatta fel a bérletét, és sosem ugrott le a mozgó vonatról. Elérte célját: német közalkalmazott volt attól függetlenül hogy Noske, Ebert, Scheidemann vagy Brüning, Papen vagy akár Hitler vezette a kormányt, hűség és lojalitás vezérelték. A hivatal volt az ő világa. 18

A mindennapi joggyakorlatban akkor jelenik meg a legjobban az eredeti nemzetiszocializmus, ha némán, de hűen követik a Führer gondolatait.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi a törvények célja? Hogyan használták fel a náci törvényeket a szabad véleménynyilvánítás korlátozására? Az emberek jogaiktól való megfosztására? Kik támogatták erőfeszítéseiket?

Ahogy olvastátok, Hitler egy másik tanácsadója is kifejtette, hogy a nemzetiszocialista forradalomnak nem célja az igazság. Mi volt a célja? Mit gondolsz, miért volt az „igazság” a forradalom első áldozata?

Készíts egy személyiségábrát Horst Krüger apjáról! Hogyan tudott a demokrácia támogatói és ellenzői számára is dolgozni?

Kihez volt lojális? Mennyiben hasonlít a Medve, aki nem volt az című mesében lévő hivatalnokokra (Első fejezet, 1.

olvasmány)? Mik a legszembeütőbb eltérések? Léteznek ma is ilyen emberek?

7. OLVASMÁNY

Mindenki mindenki ellen

Hitler egyik munkatársa így jellemezte az új kormány viszonyát az ellenzékhez: „A kormány kíméletlenül elnyom mindenkit, aki szembeáll vele. Nem mondjuk azt, hogy szemet szemért, fogat fogért, de aki kiveri egyik szemünket, annak lecsapjuk a fejét, és aki kiüti egyik fogunkat, annak szétverjük a képét.”

Rudolf Diels, a berlini rendőrség politikai osztályának volt vezetője szerint ez a bánásmód a város utcáin nyilvánult meg a legszembeütőbben. „Minden SA-tag az »ellenség sarkában« volt; mindegyik tudta, mi a kötelessége. A rohamosztigosok kitarították a kerületeket... Nemcsak a kommunisták voltak veszélyben, hanem mindenki, aki valaha is kifejezte szembenállását Hitler mozgalmával szemben. Néhányukat a dachauhoz hasonló koncentrációs táborokba zárták. Mások »magánbörtönökben« találták magukat, melyeket Diels »pokoli gyötrelmeként« jellemezett.”¹⁹

A rohamosztigosok törvényellenesen végezték tevékenységüket, mégis nagyon csekély ellenállással találkoztak. Sőt sokan nyíltan támogatták tevékenységüket. Christopher Isherwood angol író egy rövid történetben leírja, hogyan reagáltak a németek a náciakra:

Helyeslően mosolyogtak a hatalmas csizmákban feszítő fiatalokra, akik majd meghiúsítják a versailles-i szerződést. Elégedettek voltak, ugyanis rövidesen jön a nyár, Hitler megígérte, hogy megvédi a kiskereskedőket, mert az újságokban azt olvasták, hogy jobb idők következnek.

Hirtelen büszkékké lettek szökevényeikre. Titkos borzongás futott át rajtuk, mint az iskolásfiúkon, érzéki gyönyörűség, hogy a zsidókról, üzleti riválisokról és a marxistákról, egy bizonytalanul meghatározott kisebbségről, akikhez nekik nincs közük, megnyugtatóan sikerült bebizonyítani, hogy ők tehetnek a vereségről és az inflációról.²⁰

Április 26-ra a náci már elég magabiztosak voltak ahhoz, hogy egy lépéssel fokozzák a terrort és a megfélemlítést. Létrehoztak egy speciális hivatalt, amelynek akciókat kellett végrehajtania a politikai ellenfelek ellen. A Hermann Göring vezetése alatt álló Gestapót (a Geheime Staats Polizei - Titkos Államrendőrség - szavak kezdőbetűiből összeállított mozaikszó) felhatalmazták a „közbiztonság és a rend védelmére”, melyhez a kihallgatástól az emberek „magánbörtönbe”, majd később koncentrációs táborokba hurcolásáig terjedő eszközök széles skálája állt rendelkezésükre. Michael Burleigh és Wolfgangippermann történészek szerint a Gestapo tevékenységét nem bírói döntések alapozták meg, és akcióik nem képezték bírói felülvizsgálat tárgyát sem.²¹

A Kabaré című film ebben az időszakban játszódik. Ha módod van rá, nézd meg, esetleg a csoporttársaidal együtt, majd ha akarjátok, beszéljétek meg!

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan használták fel a náci a háborús nyelvezetet politikai ellenfeleik ábrázolására? A rettegés és megfélemlítés hangulatának kialakítására?

Korábban már felmerült, hogyan lehet egy demokráciát diktatúrává változtatni. Melyek a lépések? Fontos volt az itt leírt lépés? Mennyiben teszi érthetővé Isherwood azt, hogy miért választották sokan inkább a hallgatást? Te hogyan magyaráznád meg? Fritz Stern és más történészek vitatják, hogy Hitlert „valaha is aggasztotta volna az általa kiváltott hazai és külföldi reakció”. Uralmának első néhány hónapja azonban csak eléggé elenyésző aktív ellenállást váltott ki. Minden lépését „csend, hallgatolagos beleegyezés vagy támogatás” bátorította.²² Milyen más választási lehetőségük volt az átlagembereknek 1933 tavaszán? Mit tehettek volna? Mik lehetek volna tetteik rövid távú következményei? A hosszú távúak?

8. OLVASMÁNY

Az egyetemek elfoglalása

Miközben a Gestapo megfélemlítő akcióit szervezte, egyik csoport a másik után ajánlotta, fel támogatását a nemzetiszocializmusnak. Ez a folyamat a legszembetűnőbb az egyetemeken volt, amelyek mindig is függetlenségükkel kérkedtek. Peter Drucker osztrák közgazdász, akkor a frankfurti egyetem előadója, Hitler Németországgal kapcsolatos terveitől megrettenve elhagyni készült az országot, bár bízott benne, hogy ezt mégsem kell megtennie. Egy incidens azonban meggyőzte ennek ellenkezőjéről.

Ami mindössze néhány héttel Hitler hatalomra kerülése után meggyőződtem arról, hogy azonnal el kell hagynom Németországot, az első náci irányítás alatt lezajlott kari értekezlet volt. A frankfurti volt az első egyetem, amelyet a nácik precízen bekebeleztek, ugyanis a vezető német egyetemek között ez volt a leghatározottabban liberális, olyan oktatói karral, mely büszke volt a tudományokhoz, a lelkiismereti szabadsághoz és a demokráciához való hűségére, így a nácik tudták, hogy a frankfurti egyetem ellenőrzése egyet jelent a német egyetemi világ ellenőrzésével. Ezzel az egyetemen is mindenki tisztában volt. Mindezek mellett Frankfurtban a természettudományi kar mind tudományos tevékenységét, mind liberális beállítottságát tekintve kiemelkedő volt. A frankfurti tudósok közül is kiemelkedett egy Nobel-díj kaliberű biokémikus-fiziológus tudós, abszolút liberális beállítottságával.

Amikor a frankfurti náci komisszár kinevezését bejelentették (abban az évben február 25-e körül), és az egyetem valamennyi oktatója és tanársegéde összegyűlt a kari értekezletre, hogy hallhassa új urát, már mindenki ; tudta, hogy az erőpróba a küszöbön áll. Ezt megelőzően sohasem vettem részt kari értekezleten, de erre most elmentem.

Az új náci komisszár nem vesztegette idejét udvariaskodással. Rögtön közölte, hogy a zsidóknak ezek után tilos belépni az egyetem területére, és az itt dolgozó zsidók március 15-én, fizetés nélkül el lesznek bocsátva. Erre még a nácik haragos antiszemitizmusa ellenére sem számított senki. Ezután belekezdett egy olyan durva, mocskos és ordenáré szóáradatba, amilyent még a laktanyákban sem hall az ember, nemhogy az egyetemek világában. Egymás után mutogatva a tanszékvezetőkre, közölte, „vagy megcsinálják, amit mondok maguknak, vagy koncentrációs táborba viszik magukat”. Amikor befejezte, csönd volt, mindenki a kítűnő biokémikus-fiziológusra várt. A nagy liberális felállt, megköszönte a torkát, majd a következőket mondta:

„Nagyon érdekes volt, komisszár úr, és bizonyos szempontból tanulságos, de egyvalami nem volt számomra elég világos: lesz több pénz fiziológiai kutatásokra?”

A megbeszélés röviddel ezután véget ért, hogy a komisszár biztosította a tudóst arról, hogy rengeteg pénz lesz majd a „fajlag tiszta tudományokra”. Néhány professzorban megvolt a bátorság, hogy zsidó kollégáikkal együtt távozzanak, de a többség biztonságos távolban maradt azoktól, akik néhány órája még közeli barátaik voltak. Torkig voltam az egésszel, és tudtam, hogy negyvennyolc órán belül elhagyom Németországot.²³

Más professzorok más irányba indultak el. Martin Heidegger, a híres filozófus, akinek a szabadságról vallott gondolatai olyan diákokat ihlettek meg, mint Hannah Arendt, most azt mondta diákjainak és kollégáinak, hogy Németország szellemének friss levegőre van szüksége, és ezt a nemzetiszocializmus fogja biztosítani számára. Azt hangoztatta, hogy a kutatás szabadsága és a szólásszabadság negatív és önző gondolatok. Arra buzdította tanítványait, hogy ehelyett teljesítsék kötelezettségeiket a nemzettel szemben „gondolatban és tettben” egyaránt.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit mond Drucker arról a módszerről, ahogyan a nácik ellenőrzésük alá vonták az egyetemeket? Arról, ahogyan a német élet más területeit is ellenőrzésük alá akarták vonni? Liberális gondolkodású az az ember, aki az egyéni szabadság híve, és elfogadja az eltérő véleményeket. Mit gondolsz, a nácik miért döntöttek úgy, hogy először a legliberálisabb egyetemeket kebelezik be?

Egy német fizikus, Max Planck kérte Hitlert, hogy a zsidó tudósok megtarthassák állásaikat. Hitler a következőképpen reagált: „Ha a zsidó tudósok elbocsátása azt jelenti, hogy a kortárs német tudományos életet megsemmisítjük, akkor néhány évig tudomány nélkül fogunk élni.” Mit sugall Hitler válasza saját értékrendjéről? És mit Planck kérése a sajátjáéről?

Ismersz-e olyan magyar tudósokat, művészeket, akik tiltakozásból vagy félelemből emigráltak Magyarországról a XX. században? Csak zsidó származásúak hagyták el Magyarországot?

A diákok gyakran tekintik példaképnek tanáraikat. Heidegger egyfajta megoldást kínált, Max Planck és néhány kollégája pedig másmilyet, amikor kegyeleti megemlékezést tartottak egy száműzetésben meghalt nem árja kémikus halála alkalmából. Noha az Oktatási Minisztérium erőfeszítéseket tett, hogy a professzorokat a részvételtől távol tartsa, sokan mégis úgy döntöttek, hogy leróják tiszteletüket a volt kolléga előtt. Planck így foglalta össze álláspontjukat: „Haber lojális maradt hozzánk, mi is lojálisak maradtunk hozzá.” Hogyan határozta meg Heidegger a lojalitást? És Planck? Milyen példát mutattak tanítványaiknak? A nemzetnek?

„Nem szabad elfelejtenünk - írja Fritz Stern történész -, hogy az új rezsim első heteiben még megvolt a lehetőség az óvatos kritikára anélkül, hogy mártírsággal kellett volna fizetni érte. Olyan időszak volt az, amikor még maguk a nemzetiszocialisták is bizonytalanok voltak; amelyben a hatalom új birtokosai heves erőszakkal támadtak a kommunistákra, szociáldemokratákra és a prominens zsidókra, de óvatosak és gyakorlatlanok voltak a »tiszteletreméltó« emberekkal szemben.”²⁴ Hozzáteszi még, hogy néhány ember és csoport ellenállt, de a többség nem. Mivel magyarázod a cselekvés hiányát? Milyen szerepet játszott ebben az engedelmesség? Az alkalmazkodás igénye? A félelem? A rasszizmus? A munkahelyi előmenetel?

A tudósok kutatásaikat és gondolataikat úgy osztják meg egymással, hogy eredményeiket könyvekben, folyóiratokban hozzák nyilvánosságra, és előadásokat tartanak nemzetközi találkozókön. 1933 nyarára néhány amerikai és brit tudós attól tartott, hogy Németországban a tudományos szabadságot alárendelik olyan „politikai és egyéb szempontoknak, melyek a valódi tudományos kutatások és tudományok szempontjából lényegtelenek”. Ezek után pedig el kellett döntenieük, hogy megszakítják-e kapcsolataikat német kollégáikkal. Nem tették. Mi motiválhatta őket? Igazuk volt?

Jacob Bronowski írja: „1933-ban, amikor Hitler megérkezett, a tudományos élet eddigi hagyományai egy éjszaka alatt semmivé lettek... Európa többé nem volt fogékony a fantáziára - és nem csak a tudományos elképzelésekre. A kultúráról alkotott teljes gondolatkör, a teljes koncepció, amely szerint az emberi tudás egyéni és felelősségteljes, egy véget nem érő kaland, a bizonytalanság peremén meghátrált.”²⁵ Drucker egyike volt azoknak a tudósoknak, akik 1933-ban elhagyták Németországot. Sokan cselekedtek így, például Albert Einstein, Sigmund Freud, Max Born, Thomas Mann, Szilárd Leó és Bartók Béla. Milyen hatással volt távozásuk a német és a magyar tudományos életre? A társadalomra?

9. OLVASMÁNY

Változások az iskolában

Ellen Switzer az 1930-as években volt diák Németországban, így meséli el egy Ruth nevű osztálytársa reakcióját a zsidók elkülönítésére irányuló intézkedésekre:

Legszimpatikusabb tulajdonsága az abszolút őszinteség volt, és az a jószándék, hogy mindenét megossza azzal, aki bármiben is hiányt szenved. Ha például hideg volt az iskolában... Ruth mindig odaadta a pulcsiját; mondván, hogy őt a hideg levegő felfrissíti. Ha valaki nem hozott tízórait, Ruth adott a sajátjából; akkor éppen nem volt éhes. Ugyanolyan nagylelkűséggel, ahogyan ruháit és ennivalóját, gondolatait is megosztotta velünk, Ruth ízig-veéig náci volt.

Az iskolai holmija mellett mindig volt a táskájában jó néhány pamflet, brosúra, propagandaújság. Ha bárki ruhákról, a tanárával való problémájáról vagy a szüleiéről akart vele beszélni, Ruth mindig készségesen rendelkezésre állt. A beszélgetés azonban mindig valahogy a politikára terelődött. ... „Nézd csak ezt a könyvet, ez pontosan elmagyarázza azt, amiről beszélek” - szokta mondani, miközben kezünkbe nyomott egy könyvet, amely őszinte meglepődésünkre pontosan arra vonatkozott, amiről vitatkoztunk. ...

Közülünk néhányan, főleg azok, akiket Ruth könyvei nem árjálnak (és ebből következően teljesen gonosznak) neveztek, gyakran kérdezték tőle, hogy lehet az, hogy vannak zsidó, illetve zsidó származású barátai, amikor olvasmányjaiból a gyűlölet sugárzik rájuk és őseikre. „Természetesen ezek nem rátok vonatkoznak” - mondta őszintén. „Ti jó németek vagytok. A többi zsidó, pacifista, szocialista és liberális az, aki elárulta Németországot, és Hitler meg akarja fosztani őket befolyásuktól...” Amikor Hitler ténylegesen hatalomra került, és a helyzet úgy alakult, hogy a zsidó származású diákok, vagyis azok, akik zsidók voltak, vagy egyik ősük volt zsidó, még akkor is, ha maguk keresztények voltak, el lettek különítve úgy, hogy az „árják” nem kerülhettek velük kapcsolatba, Ruth odament és elnézést kért azoktól, akikkel ezután már nem tudott beszélni. „Lehet, hogy az egész egy félreértés - mondta -, és a dolgok majd bizonyára tisztázódnak. Hitlernek tudnia kell, hogy mit csinál, és én követem az utasításait.” Nemcsak hogy nem beszélt többé kiközösített osztálytársaival, hanem gondosan felírta azokat, akik ezt megtették, és fel is jelentette őket.²⁶

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan lehetséges az, hogy valaki olyan kedves, mint Ruth, de emellett náci is? Mit sugall az ő története azokról, akik a náci tanításait vonzóknak tartották? Mit értett Ruth azon, amikor azt mondta: „Ezek természetesen nem rátok vonatkoznak”? Mondtál-e vagy hallottál-e már hasonló megjegyzést, ha a csoportra jellemző kép nem illett egy tagjára?

A háború után volt iskolaigazgatójával beszélgetve Ellen megtudta, hogy Ruth egy olyan koncentrációs táborban dolgozott nővérként, ahol „úgynevezett kísérleteket végeztek magatehetetlen elmebetegeken”. Az igazgató a következőket mondta Ruthról: „Nem volt ő igazából gonosz ember, én inkább ideológusnak nevezném. Ha egyszer elkezd hinni valamiben - mindegy, mennyire romlott, értelmetlen és gonosz is -, nem tud szabadulni tőle. Most börtönben ül, de valószínűleg változatlanul meg van győződve hitének igazáról.” Egyetértesz ezzel az értékeléssel?

10. OLVASMÁNY

Megleckéztetés

A tavasz végére a németek egy része már nyíltan szembefordult szomszédaival. Quentin Reynolds amerikai újságíró egy, az „új” Németországban történt zavaró incidensről számolt be:

Akkor történt, amikor Bili és Martha Dodds, nagykövetségünk gyerekei meghívtak magukkal Ausztriába, a salzburgi zenei fesztiválra. Útközben megálltunk Németországban egy éjszakára. Már voltam ott egy alkalommal, és nyugodt, csendes városnak ismertem meg. Amikor éjjel körül megérkeztünk a Königstrassén levő szállodánk elé, az utca tele volt izgatott boldog emberekkel, és úgy tűnt, mintha a bábkészítők fesztiváljába keveredtünk volna. „Díszfelvonulás lesz?” - kérdeztem a szálloda alkalmazottját, miközben bejelentkeztünk... Jókedvű fickó volt, és úgy nevetett, hogy még a bajsza vége is rázkódott. Aztán így szólt: „Hát éppen díszfelvonulásnak is nevezhetnénk: valakit mósre tanítanak.”

Martha, Bili és én csatlakoztunk a tömeghez. Mindenki nagyon izgatott volt, nevettek, beszélgettek... Meghallottuk a zenét: hangos és harsogó volt. Az emberek a járdán gyülekeztek, várakozással teli nevetés hangzott mindenütt. Ekkor meghallottuk a tömeg üvöltését, három háztömbnyiről, egyre erősödő, harsogó nevetés keveredett a zenével.

A banda, amelyet most már láttam is, egy SA-zenekar volt, nem bábosok. Fáklyafény és horogkeresztes zászlók kíséretében elvonultak mellettünk. Mögöttük két hat láb magas (kb. 183 cm) rohamosztagos jött, félig támogatva, félig vonszolva egy emberi alakot. Az első percben nem tudtam eldönteni, vajon férfi vagy nő az illető. A feje kopaszra volt nyírva, és az egész koponyája be volt kenve fehér porral. Bár az illetőn szoknya volt, akár bohócnak öltözött férfi is lehetett volna. A tömeg körülöttem ordított a látványtól. És amint az SA-legény teljesen felemelte, megláttuk a nyakába akasztott táblát: „Zsidóval akartam együtt élni!”

Még mindig nem voltam benne biztos, hogy férfi vagy nő-e, és a körülöttem levő emberek túl hangosan nevettek ahhoz, hogy megértsék a kérdéseimet. Miután elhaladt mellettünk az alak, a tömeg magával ragadott az utcára. Egy emeletes busz dübörgött be az utcára, és a tömegbe kerülve leállt. A sofőr megadásképpen jóindulatúan felemelte kezeit. Arcok jelentek meg a busz ablakaiban. Az emeleten az emberek nevettek, és az alakra mutogattak. Az SA-legény felemelte, hogy jobban láthassák. Ekkor hirtelen valakinek az az ötlete támadt, hogy azzal a valamivel masírozzanak be a szállodánk előcsarnokába. El is indultak, és a tömeg nagy része követte őket. A banda közben játszott tovább az utcán. Ekkorra megtudtam, hogy az a valami egy lány volt, és Anna Rathnak hívták. A roham-osztagosok újra kivitték az utcára, és a tömeg tovább hömpölygőit velük a következő szállodába.

Azután hirtelen mindenki egy kicsit belefáradt a tréfába. Már későre járt, és holnapra is voltak még mókák. A banda játszani kezdte a Horst Wessel-dalt. A Königstrassén végig legalább ötezer ember énekelt együtt vigyázba állva, jobb kezét előre lendítve. A mulatság véget ért. A zászlók, a banda és a felvonulók eltűntek az utca végén.

A szálloda bárjában, miután az utolsó állandó vendég is elment, Anna Rathról kezdtük kérdezgetni a bárpultost. Elsuttogta a nő történetét és S. úr szerepét az ő életében. „Bizonyára hallottak már S. úrról, aki itt lakik” - kérdezte. Bólintottunk. Julius Streicherről beszélt, Hitler antiszemita cirkuszának irányítójáról. Azt mondják, hogy Berlinben zsidókat és más nemkívánatos elemeket kínoznak az Ismeretlen Katona sírja melletti rendőrségi épület alagsorában. Bárhogy is történt, kiáltásaik nem hallatszottak fel az utcára. Nürnbergben az agyafűrt Streicher megadta az embereknek azt a mulatságot, amire vágytak. Megtudtuk, hogy Anna Rath elkövette azt a hibát, hogy megpróbált feleségül menni zsidó vőlegényéhez, az árja-zsidó vegyes házasságot megtiltó rendelkezés után.

Felmentem a szobámba és felhívtam Hawleyt Berlinben. A náciak mindig is letagadták az atrocitásokról időnként külföldön lábra kelő híreket, de itt volt a cáfolhatatlan bizonyíték. Rajtam kívül még újságíró nem látott atrocitást. Hawley egyetértett abban, hogy óriási sztorira akadtam, de kétségbe vonta, hogy távirón le lehet ezt adni, ezért azt javasolta, hogy ne említsem Doddsékát, ne kerüljön bele a nagykövet.

A történet leírása közben észrevettem, hogy remegek. Anna Rath groteszk fehér arca nem hagyott békén. Reggel elküldtem a történetet Barry Farisnak.

Azán továbbmentünk, és a hét hátralévő részét Ausztriában töltöttük. Amikor visszatértem Berlinbe, a sok rám váró üzenet között volt egy távirat is Barrytól, amelyben írta, hogy nagy sikere van a történetemnek. Volt emellett még egy kérés is, hogy azonnal tájékoztassam Ernst Haufstaengl (ismertebb nevén Putzi, egy Harvardon tanult náci) irodáját.

Putzi roppant ideges volt, amin persze nem lepődtem meg. „Egy átkozott szó sem igaz a maga történetében!” - üvöltötte. - „Beszéltem a nürnbergi embereinkkel, és ők semmi ilyesmiről nem tájékoztattak.”

Nagyon élveztem ezt a pillanatot. Rávigyorogtam és közöltem vele, hogy „abszolút igaza van”. Csak fel akartam kelteni a New York-i irodám érdeklődését, ezért készítettem ezt az álhírt, ami az elejétől a végéig koholmány.

Putzi olyan éktelen lármát csapott, mintha a zongorát verte volna. Ennek gyorsan véget vettem azzal a bejelentéssel, hogy az esetnek rajtam kívül még két hiteles szemtanúja volt. Amikor megmondtam a nevüket, Putzi nagyon rémült képet vágott.

Beleroskadt a székbe, és a fejét fogva azt morogta, hogy nem kellett volna beugratnom. Amikor azt kérdeztem, hogy fel akarja-e hívni megerősítésként Doddsékát, azt mondta, hogy nem szükséges.

Néhány nap múlva dr. Göbbels sajtókonferenciát tartott, melyen úgy negyven riporter vett részt. Göbbels, aki ha összeszedte minden erejét, nagyon meggyerő tudott lenni, maga hozta elő a zsidók elleni atrocitások kérdését, közölve, hogy mindössze néhány elszigetelt jelenség fordult elő, melyet felelőtlen egyének követtek el.

Az első sorban ült Norman Ebbert, a London Times berlini irodájának vezetője, aki finom modorú férfi volt, de könyörtelen az újságírói tényfeltáró munkában.

„De miniszter úr - hallottam meg a hangját -, bizonyára hallott egy Anna Rath nevű árja lányról, akit végighurcoltak Nürnbergben csak azért, mert egy zsidóhoz akart férjhez menni.” Göbbels elmosolyodott. „Tudom, hogy a Hearst Press és többek között az ön lapja is érdeklődik a történetek iránt. Hadd meséljem el önnek, hogyan fordulhatnak elő alkalmanként ehhez hasonló dolgok. A weimari időszak tizenkét évét embereink gyakorlatilag börtönben töltötték. Most a mi pártunk van hatalmon, és ők újra szabadok. Ha egy férfi tizenkét évet tölt börtönben, és hirtelen kiszabadul, örömeiben elképzelve, hogy valami irracionális, akár még brutális dolgot is művelhet. Ez nem fordulhat elő az ön hazájában?”

„Ha ez történne - mondta Ebbert nyugodtan -, az illetőt azonnal visszadugnánk a börtönbe.” Göbbels arca elkomorodott. Majd ismét elmosolyodott, és megkérdezte: „Vannak még kérdéseik?” Így ért véget a sajtókonferencia, de Anna Rath története még nem zárult le. A történet végét Norman Ebbertől tudtam meg. Egy kollégája elment Nürnbergbe, és Annát egy elmeegógyintézetbe zárva találta meg.²⁷

A NÁCIK MAGÚKHOZ RAGADJAK. A HATALMAT

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit mond Quentin Reynolds története a náci Németországban zajló életről? Hogyan jellemeznéd a felvonuláson részt vevő embereket? Mit gondolsz, miért nevettek olyan sokat?

A szálloda alkalmazottja szerint megleckéztetés történt. Mi volt a lecke? Kinek szánták: az áldozatnak vagy a báméskodóknak? Megtörténhet-e a Reynolds által leírt jelenet az Egyesült Államokban?

Hát Szerbiában vagy Horvátországban? Magyarországon?

11. OLVASMÁNY

Kivégzett gondolatok

Májusra a náci már könyveket égettek. Az első könyvégetés 1933. május 6-án történt. A berlini testnevelési főiskola hallgatói szétverték a Nemiségtudományi Intézetet, az egyik első, homoszexualitást vizsgáló kutatócsoportot, az intézmény alapítójának mellszobrát szertartásosan felakasztották, és a német himnuszt énekelve tizenkétezernyi könyvet égettek el. Négy nap múlva a Német Náci Diákok Szövetsége újabb máglyákon zsidó és egyéb „nemkívánatos” szerzők műveit égette el. Az egyik ilyen gyűlésen Joseph Goebbels ezt mondta az éljenző tömegnek: „A német nép lelke végre ismét megszólalhat. Ezek a lángok nemcsak egy régi korszak végét, hanem egy új korszak kezdetét világítják be!” Egy akkoriban Németországban élő amerikai, Lillian T. Mowrer így írta le az eseményt:

*Lélegzet-visszafojtva néztem, ahogyan az első könyvet a tűzbe hajítja: akár-ha embert égettek volna. Azután sorra jöttek a diákok, nyalábnyi könyvvel a kézben, s közben iskolás gyerekek a mikrofonba üvöltöttek, hogy ítélik meg ezt és azt az író, a nevek hallatán a tömeg pedig pflujozott és sziszegett. Érezni lehetett Goebbels mérgeit a gyalázásokban. Tizennégy éves gyerekek szitkokat szórnak Heinére! A lehangosabban Erich Remarque regényét, a Nyugaton a helyzet változatlan gyalázták... megengedhetetlen, hogy a háborúnak ez a deheroizáló leírása elkedvetlenítse a Harmadik Birodalom katonáit.*²⁸

1933 tavaszának németországi eseményei közül a könyvégetésekre figyelt föl leginkább a külvilág. Helen Keller amerikai író később levelet írt a szervezőknek: „Nem tanultak semmit a történelemből, ha azt gondolják, az eszméket meg lehet ölni. A zsarnokok már sokszor próbálkoztak ezzel, de az eszmék feltámadtak és megdöntötték hatalmukat. Önök is elégethetik a könyveket, Európa legnagyobb elméinek könyveit, de a könyvekből az eszmék már régen kiszivárogtak, millió csatornán keresztül, és megannyi más elmét fognak felébreszteni.”²⁹ Mások a zsidó származású nagy német költő, Heinrich Heine szavait idézték. A XIX. századi könyvégetések kapcsán S mondta: „Ahol könyveket égetnek, előbb-utóbb embereket is égetni fognak.” Ám a Heinét idézők sem igazán hitték, hogy ez bekövetkezhet.

A könyvek amelyeket olvastunk - Thomas Mann, Bernard Shaw, Stefan Zweig vagy Paul Claudel -, a társadalom elleni vádirattá váltak. Arra kényszerítettek bennünket, hogy nézzünk szembe a nemzetiszocializmussal. Ellenszegülésre ösztönöztek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Szerinted a náciok miért éppen a homoszexuálisokról szóló könyvekkel kezdték a könyvégetéseket? Milyen más könyveket égettek el? Miért éppen azokat választották ki? Ki döntött erről?

Lilian T. Mowrer így emlékezett: „Semmi sem botránkoztatott meg annyira, mint a könyvégetés. A máglyán égetett vértanúk látványa sem döbbsített volna meg ennyire, mert noha az emberek kínzása szörnyű dolog, az egyéniség ilyen parancsuralmi semmibe vétele végső soron sokkalta aljasabb, és a náciok egyre kíméletlenebbül alkalmazták fajelméletüket.” Szerinted Mowrer miért reagált ilyen hevesen a könyvégetésekre? Hogyan magyarázod Helen Keller reakcióját? Te hogyan reagáltál volna? Miben különbözik egy könyvégetés egy felvonulástól vagy parádétól? Melyek a legfeltűnőbb különbségek? Szerinted a könyvégetések légköre hogyan hat arra, hogy mit írnak, mit adnak közre?

Inge Schollra másképpen hatott a könyvégetés. Noha ő is és testvérei is vonzódtak a náciokhoz, a tiltott könyveket továbbra is olvasták és továbbadták egymásnak:

A könyvek, amelyeket olvastunk - Thomas Mann, Bernard Shaw, Stefan Zweig vagy Paul Claudel -, a társadalom elleni vádirattá váltak. Arra kényszerítettek bennünket, hogy nézzünk szembe a nemzetiszocializmussal. Ellenszegülésre ösztönöztek. Ezek a könyvek persze nem véletlenül kerültek a kezünkbe, barátainktól kaptuk őket... Ők már tudták, hogy a tapasztalatok nem az ember olvasmányából származnak, hanem tetteiből. A könyvek ösztönözhetnek, gondolatra ébreszthetnek, lámpást gyújthatnak. De a felismeréseknek csak akkor lesz valódi értelmük az ember saját életében, ha azt, amit helyesnek talált, a gyakorlatba is átülteti.³⁰

A legtöbb önkényuralmi rendszerben az emberek könyveket csempésznek ki az országból és be az országba. Vajon az olvasás forradalmi tett-e?

Igaza volt Hitlernek és a többi zsarnoknak, hogy veszélyesnek tartotta a könyveket?

12. OLVASMÁNY

Ketten, hárman összegyűlnek

1933 tavaszán és nyár elején a náciok egymás után félemlítették meg a legkülönbözőbb csoportokat, szervezeteket. Májusra felszámolták a szakszervezeteket, a munkásoknak ezután a Náci Munkafront nevű új szervezetbe kellett belépniük. A cél az volt, hogy a munkásokat, akik közül sokan a szociáldemokratákat vagy a kommunistákat támogatták, a náci államba integrálják. Ezt követően júniusban Hitler törvényen kívül helyezte a szociáldemokrata pártot. Július közepére a náci párt volt az egyetlen politikai mozgalom egy olyan országban, ahol a parlament nem hozott többé törvényt, és az alkotmány nem védte a polgári jogokat. A változások nem titokban zajlottak, épp ellenkezőleg: nagy csinnadrattával jelentették be és ünnepezték őket. Más szervezetek is sorra kerültek. Még a speciális érdeklődési körök egyesületei, például énekkarok, focicsapatok, történelmi társaságok sem működhetek önállóan. Ahogy William Schreidan Allen történész mondta: „Valahányszor ketten, hárman összegyűltek, a Führer is jelen volt.” Nem fogadta el mindenki a változásokat. Több mint 27 000 ember került börtönbe. Több ezren, köztük 63000 zsidó hagyta el az országot 1934-re. Az ország hatvanmilliós lakosságának többsége azonban maradt és alkalmazkodott az „új Németországban” való élethez.

Az a vágy, hogy az ember olyan jól élhesse életét, ahogy tudja, végezhesse munkáját és felnevelhesse gyermekeit, nem ítéhető el. Ahhoz pedig, hogy megérthessük az átlagos berlinit 1933-ban, meg kell próbálnunk elképzelni, mit tennénk egy ilyen szituációban.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Készíts a magad számára meghatározást az önkényuralom kifejezésre! A definíciód alapján írd le egy diktatórikus kormány működését.

Azt jelenti-e az önkényuralom, hogy valahányszor két-három ember összehajol, a Führer mindig jelen van? Mit gondolsz, a náciok miért akartak minden összejövételt „náci gyűlésé” változtatni?

Milyenfajta ellenállásra volt szükség 1933-ban? Mik lehettek a következményeik az ilyen jellegű szembenállásoknak?

Before the Deluge (Özönvíz előtt) című könyvében írja Otto Friedrich, hogy „az a vágy, hogy az ember olyan jól élhesse életét, ahogy tudja, végezhesse munkáját és felnevelhesse gyermekeit, nem ítéhető el. Ahhoz pedig, hogy megérthessük az átlagos berlinit 1933-ban, meg kell próbálnunk elképzelni, mit tennénk egy ilyen szituációban.” Mit gondolsz, te hogyan reagáltál volna?

Szedd időrendbe a náci törvényeket! Gondold végig, mely törvényeket hirdették ki először és miért? Hogyan készítette elő a terepet az a sorrend, ahogyan a törvényeket kihirdették, ahhoz, amelyek ezután következtek? Ezt követően olvasd el újra a nácik 1920-as programját (Harmadik fejezet, 5. olvasmány)! Mely pontjait valósították meg 1933-ra? Mit gondolsz, mi történt később? Hogyan védi az Egyesült Államok alkotmányának első kiegészítése az amerikaiak azon jogait, hogy klubokat, politikai csoportokat, szakszervezeteket és más egyesületeket hozzanak létre? A válaszhoz tanulmányozd a Második fejezetet! Hogyan szabályozza a gyülekezési és szólásszabadságot a magyar alkotmány? Milyen következményei vannak a gyülekezési szabadságnak? Milyen előnyei és hátrányai?

13. OLVASMÁNY

Az új német faj kitenyésztése

1933 júliusában a nácik a társadalom egy újabb csoportjával fordultak szembe. Kihirdették az örökletes betegségek terjedésének megakadályozásáról szóló töményt. A törvény lehetővé tette a német kormány számára, hogy sterilizáltasson bárkit, aki olyan veleszületett betegségtől szenved, mint a gyengeelméjűség, skizofrénia, mániás-depresszió, epilepszia, vakság, sükettség és az alkoholizmus néhány formája. A törvény célja az volt, hogy „mindig legyen elegendő számú genetikailag egészséges család, sok magasrendű, fajilag értékes gyermekkel. Az egészséges faj eszméjének lényege a tenyésztés. A törvény végrehajtóinak tisztában kell lenniük a német nép tenyésztési céljaival.”

- A törvény arra irányult, hogy segítségével létrehozzák az „árják” tiszta fajú társadalmát, a nácik által alsóbbrendűnek minősítettek elkülönítésével és megsemmisítésével. Ahogy Hitler a Mein Kampfban mondta: „Minden, amit ma csodálunk a Földön - tudomány, művészet, technika és találmányok -, az néhány nép és eredetileg természetesen egy faj (az árják) kreatív alkotása. Rajtuk alapul egész kultúránk létezése. Ha ők elpusztulnak, Földünk szépsége velük együtt szállna sírba.” Céljuk elérése érdekében a nácik elhatározták, hogy sterilizálják az alsóbbrendű faj vérével „beszennyezett” nőket. Ezzel tervük szerint lehetetlenné teszik, hogy a vegyes házasságokból („árják” és zsidók, feketék vagy cigányok közötti házasságokból) származó lányoknak gyermekeik legyenek.

A nácik sterilizálni akarták a rokkant vagy testi fogyatékos árja nőket is. Az ötlet nem volt új keletű. Egy 1929-es „tudományos fajelmélettel” foglalkozó mű azt állította, hogy „a degenerált egyének születésének száma elsősorban a fogamzásra képes degenerált nők számától függ. Így a fajtisztaság szempontjából lényegesen fontosabb a degenerált nők sterilizálása, mint a degenerált férfiaké.”

A németek új sterilizációs törvényeik kialakításakor az ehhez hasonló egyesült államokbeli törvényeket vették mintának. Az USA-ban 1907 és 1930 között 29 államban fogadtak el kötelező érvényű sterilizációs törvényeket, és kb. 11 000 embert sterilizáltak. Számos államban voltak érvényben olyan törvények, melyek megtiltották a házasságot fehérek és feketék, indiánok és ázsiaiak között. Mindkét törvénycsomagot az az óhaj teremtette, hogy „kiküszöböljék azokat a fajtagakat, melyek terhet jelentenek a nemzet számára vagy önmagukra, és javítsák az emberi nem standardját a fogyatékosok szaporodásának megakadályozásával”. A nácik célja sokkal nagyralátóbb volt, mint az amerikaiaké.

Egy amerikai pedagógus, Gregor Ziemer meglátogatózott olyan kórházakat, melyekben sterilizálásokat hajtottak végre, hogy a törvény eredményeit vizsgálja. Kísérője tájékoztatta arról, hogy a páciensek „szellemileg visszamaradott, betegségekkel szemben alacsony ellenálló képességű nők voltak, olyanok, akikről már korábbi szüleiükénél is bebizonyosodott, hogy utódaik nem életképesek. Olyan nők, akik fogyatékosoktól szenvedtek... néhányat azonban azért sterilizáltak, mert az állam politikai ellenfelei voltak.” Közölte vele, hogy „mi már a színvakságot is gyökerestől kiirtottuk a Harmadik Birodalomban... Nem lehetnek olyan katonáink, akik színvakok. A színvakságot csak nők örökíthetik.” Amikor Ziemer megkérdezte, hogy ki hozott erről döntést, kísérője kérkedve közölte: „Vannak bíróságaink. Minden a jogszabályoknak megfelelően történt, erről nyugodt lehet. Nálunk törvény és rend honol.”³¹

A törvény végrehajtására a nácik létrehozták a Gén- és Fajvédelmi Minisztériumot, valamint „genetikai egészségügyi bíróságokat” állítottak fel. Orvosok és jogászok dolgoztak itt, közösen döntve arról, hogy kit sterilizáljanak. Az egyének természetesen nem volt ebbe beleszólása. A törvény alapján 1933 és 1939 között körülbelül 320 000 német nőt sterilizáltak, néhányat 14 évesen. 1945-re ez a szám nagyjából 3 millióra növekedett.

A nácik, csakúgy mint az amerikaiak, a sterilizációt „negatív fajnemesítésnek” tartották. Támogatták azonban azt is, amit ők „pozitív fajnemesítésnek” neveztek: a felsőbbrendű faj tenyésztését. Heinrich Himmler, az SS vezetője különösen nagy fontosságot tulajdonított emberei „faji minőségének”. Minden újoncot alaposan lekádereztek. A család árja voltát legalább 1750-ig visszamenőleg bizonyítani kellett. Himmler és a „faji hivatalok” vezetői minden jelentkező fényképét is alaposan megvizsgálták, hogy megbizonyosodjanak arról, nem hordja-e az arcuk a bűn olyan szennyfoltjait, mint például a „keleties” kiugró arccsont, „mongol hasított szemek, fekete göndör haj, a testhez viszonyítottan túl rövid lábak, a karokhoz viszonyítottan túl hosszú test, szemüveges, zsidó értelmiségi küllem”. Azoknak az indoeurópai törzseknek egyenes leszármazottjait keresték, melyek Jütländről (Dánia) vándoroltak ki, és a későbbi Németország területén telepedtek meg a Kr. e. III. századtól kezdve. Ők alkották azt a törzset, melyből az új teuton faj kitenyésztődött, és közülük toborozták az SS-t. Nemcsak minden SS-tagnak, hanem leendő menyasszonyaiknak is át kellett esniük a teszten.

A fajnemesítés nem csodaszor, amely majd meggyógyítja az emberiség betegségeit, hanem inkább egy veszélyes fegyver, amelynek az éle az ellen fordulhat, aki bízik erejében.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A fasizmus tanulmányozása során Irving Horowitz arra a következtetésre jutott, hogy „a tömeges kiirtás előfeltétele a tudatosan előkészített elembertelenítés: az állampolgárok ellenségévé változtatása”. Felismered az embertelenítés folyamatát ebben az olvasmányban?

Írd le a naplódba, szerinted mit jelent az elembertelenítés! Mit gondolsz, milyen hatással voltak a mozgássérültekkel és a „kevésbé értékes fajokkal” szembeni régi előítéletek az emberek reakcióira az új törvénnyel kapcsolatban? Mit gondolsz, hogyan hatott az emberek reagálására az a tény, hogy az új törvényt orvosok és professzorok alkották? Elárulták ezek az orvosok és professzorok a német népet?

Náci hivatalnokok gyakran hangoztatták azt az álláspontjukat, hogy a nemzetiszocializmus „nem más, mint alkalmazott biológia”. A biológia mely aspektusait alkalmazták? Milyen célból? Mit jelent a negatív genetika? Mennyiben különbözik a pozitív genetikától? Mennyire fontos a különbség?

1907 és 1930 között kb. 11 000 embert sterilizáltak az Egyesült Államokban, 1964-re 53000-t. 1933 előtt Németországban nem volt sterilizálási törvény. Mindössze hat év alatt azonban 320 000 embert sterilizáltak, és tizenkét év múlva ez a szám elérte a hárommilliót. Hogyan magyarázod a számok közötti különbséget? Hogyan magyarázod azt a tényt, hogy az Egyesült Államok volt az első ország, ahol a gyakorlatban valósították meg a „negatív genetikát”?

1927-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága jóváhagyta az alsófokú bíróságoknak azt a döntését, mely engedélyezte egy 18 éves nő, Carrie Buck sterilizálását. Azzal a megjegyzéssel, hogy ő, az édesanyja és gyermeke is valamennyien „szellemi fogyatékosak”, a bíróság elrendelte az „értelmi fogyatékosok” sterilizációját a páciens egészsége és a „társadalom boldogulásának” elősegítése érdekében. Hasonlítsd össze az ebben az esetben használt nyelvezetet azzal, melyet a náciok használtak sterilizációs törvényeik igazolására! Milyen hasonlóságokat veszel észre? Mely különbségek a legszembetűnőbbek? Az egyik német kórházban tett látogatásakor azt közölték Ziemmerrel: „Vannak bíróságaink. Minden a jogszabályoknak megfelelően történt, erről nyugodt lehet. Nálunk törvény és rend honol.” Milyen lehetőségük volt az áldozatoknak a szembeszállásra? Kihez fordulhattak tiltakozásukkal? Az Emberi jogok nyilatkozata és az Egyesült Államok alkotmányának első tíz kiegészítése valamennyi amerikai állampolgár jogait védi. Még ilyen védelem mellett is amerikaiak százait sterilizálták. Mit mondanak ezek az esetek arról, amiért a kisebbségeket sokan „sebezhetőnek” tartják?

Franz Boa, a Columbia Egyetem antropológiai professzora 1916-ban amellett érvelt, hogy „a fajnemesítés nem csodaszor, amely majd meggyógyítja az emberiség betegségeit, hanem inkább egy veszélyes fegyver, amelynek az éle az ellen fordulhat, aki bízik erejében”. Mit gondolsz, miért tartotta a fajnemesítést „veszélyes fegyvernek”? Miben rejlik a veszély?

14. OLVASMÁNY

„Egy nemzet! Egy Isteni Egy birodalom! Egy egyház!

A náciok egyre nagyobb mértékben tartották ellenőrzésük alatt a német nép életét. Következő célpontjuk az egyházak voltak. A nemzetiszocializmusnak nem lehetett konkurenciája. Elsőként a katolikusokat szemelték ki. Ők tették ki a lakosság közel egyharmadát. Kisebbségként egy protestáns többségű országban, a katolikusok mindig is sebezhetőnek érezték magukat azokkal a vádakkal szemben, hogy nem „hűséges németek”, mivel ők „Rómából kapják az utasításokat”. A megelőző évek során a Katolikus Középpárt megszervezésével és támogatásával védtek érdekeiket. Most azonban a katolikusoknak magánemberként és csoportként is el kellett dönteniük, hogy támogassák-e a náciakat. Már jóval korábban, 1931-ben számos püspök figyelmeztette a hívőket arra, hogy „amit a nemzetiszocialisták kereszténységnek neveznek, az nem a krisztusi kereszténység”. Mások a náci tevékenységek bojkottját sürgették. 1933 tavaszára az ilyen jellegű hozzáállások azonban megváltoztak. Néhány katolikus vezető csodálattal kezdett adózni Hitler „győzzük le a németektől idegen szellemet” felhívásának. Mások változatlanul szembeszálltak a rendszerrel, de óvatosságra intettek. Azon a júliuson Hitler és XI. Pius pápa aláírtak egy konkordátumot. Fritz Stern történész a következőket mondta a megegyezésről:

Látszatra óriási győzelmet könyvelhetett el a Vatikán. A weimari köztársaság egyik kormánya sem írt volna alá olyan konkordátumot, mely előjogokat biztosít az egyháznak, előjogokat, amelyek megvédenék az egyházat a múltban elviselt megkülönböztetésekkel szemben. A konkordátumban az egyház lemondott minden politikai tevékenységéről, ennek fejében az állam garantálta a szabad vallásgyakorlatot, a pásztori levelek körözését, a katolikus iskolák és ingatlanok fenntartását. A Vatikán elégedett lehetett: a katolikusok jogait új alapra helyezték, és ezzel egyidejűleg egy rendszer megerősödött a Vatikán azon álláspontjának megfelelően, amely szerint Mussolini és Hitler nélkülözhetetlen védőbástyák a bolsevizmussal szemben. Hitlernek még több oka volt az elégedettségre. A konkordátum volt az első nemzetközi egyezménye, és egyúttal mérhetetlenül megnövelte jó hírét Németországban és külföldön, hiszen egy nagy erkölcsi tekintély hitt a szavának. De vajon a Vatikán...

valóban elhitte, hogy a nemzetiszocializmus ragaszkodni fog a konkordátumhoz, volt-e annak igazán nagy valószínűsége, hogy a kormányzat érintetlenül hagy egy rivális szervezetet, dogmáival és az oktatás feletti elsöprő befolyásával?"³²

A megállapodás aláírása után tíz nappal a náci hozzáálltak a Katolikus Ifjúsági Liga felszámolásának. A következő hónapokban számos katolikus vezető tartóztattak le, és jó néhányat meggyilkoltak. A pápa 1937-ig mégsem bírálta nyíltan a náciakat. Akkorra azonban már túl késő volt. A római katolikus ellenzék elszigetelt egyénekre korlátozódott, akiket könnyen el lehetett távolítani állásaikból.

A katolikusok egyetlen egyházhoz tartoztak, Németország 45 millió protestánsa azonban nem. Nemcsak vallási gyakorlatukban, hanem politikai nézeteikben is különböztek egymástól. Néhányan nyíltan szembeszegültek a náciakkal, miközben mások semlegesnek tekintették magukat. Megint mások aktívan támogatták a fasizmust, annyira, hogy „Jézus Krisztus rohamcsapatának” nevezték magukat. Számos protestáns lelkesülten vezetett konfliktushoz, hogy Hitler nyíltan támogatta ezeket a „német keresztényeket”.

Az első akkor támadt, amikor Hitler azt sürgette, hogy Németország 28 regionális protestáns egyháza egy Birodalmi Egyházban egyesüljön. Sok egyházi vezető támogatta az ötletet, de nem értettek egyet a Hitler által az egyesült egyház vezetőjének szánt ember személyével. A lelkészek Friedrich von Bodelschwinghet, egy szellemi fogyatékosokat és rokkantakat kezelő nagy intézet vezetőjét támogatták. Hitler és a „német keresztények” Ludwig Müllert, egy kevésbé ismert lelkészt támogattak, aki viszont már hosszú ideje tagja volt a náci pártnak. Amikor Müller vereséget szenvedett, a kulturális miniszter számos lelkész elbocsátását, felfüggesztését vagy letartóztatását rendelte el. Rövid idő múlva pedig Bodelschwinghet is lemondatták.

Az új választást 1933 júliusában tartották. Ekkor azonban már nem kockáztattak a náciak. Amikor a protestánsok beléptek templomaikba, hogy megválasszák képviselőiket a kerületi szinódusra, SA-szendvicsemberekkel találták szembe magukat, akik ruhájukra „német keresztény” jelöltek neveit írták. A megfélemlítés működött: „német keresztények” nyerték el a kerületi gyülekezetek szavazatainak kétharmadát, így készítve elő az utat Müller megválasztásához.

1934 januárjára Müller ünnepélyesen esküt tett, hogy megtisztítja a kereszténységet minden zsidó befolyástól, és elősegíti a „német keresztény mozgalom” erősödését. Azt állította, hogy „a mindenható Isten alkotott nemzetünk számára egy törvényt, amely különleges a maga nemében. Adolf Hitlerben, a vezérben öltött testet és az általa megalkotott nemzetiszocialista államban. Ez a törvény népünk történetéből szól hozzánk... A törvényhez fűző lojalitásunk megkívánja tőlünk a becsületét és a szabadságért való küzdelmet... Egy nemzet! Egy Isten! Egy birodalom! Egy egyház!”

Néhány protestáns számára Müller szavai istenkáromlásnak minősültek. Az államnak az egyházi ügyekben történő egyre növekvő beavatkozását jelezték. Azt is előírták, hogy az egyház átkozzon ki minden zsidó származású keresztényt. Tiltakozásul Dietrich Bonhöffer, Martin Niemöller és más lelkészek létrehozták a Hitvalló Egyházat, amely azt tanította, hogy a zsidó keresztényeknek „sérthetetlen” joguk van a kereszténységben maradni.

Röviddel a csoport létrehozása után Niemöller és három vezető társa találkozott Hitlerrel és vezető tanácsadóival. A találkozót Hermann Göring, a Gestapo vezetője nyitotta meg, tájékoztatva az egybegyűlteket Niemöller egy aznapi beszélgetésének részleteiről. Ezután bemutatta nekik a mind a négy lelkésztől és kapcsolataikról készült Gestapo-aktákat. Ennek hatására a vallási vezetők megerősítették, hogy változatlanul támogatni fogják Hitler bel- és külpolitikáját. Mindössze csak azt a lehetőséget kérték, hogy vallási ügyekben más álláspontot foglalhassanak el. Hitler dühösen rájuk üvöltött: „Maguk a nép árulói. A haza ellenségei és Németország romba döntői.”

Hertha von Klewitz, Niemöller lánya később azt mondta, hogy Hitler kitörésének nyílt ellenállást kellett volna kiváltania, de nem így történt. Bár az ország 16500 lelkészből 7000 nyíltan támogatta a Hitvalló Egyházat, szembenállásukat a protestáns tanítás náci befolyástól való védelmére szűkítették. „Egyházi ellenállás volt, nem politikai” -jegyezte meg szomorúan Klewitz.

Csak egy keresztény csoport helyezkedett határozottan szembe Hitlerrel már a kezdetektől. A Jehova Tanúi megtagadtak mindenfajta együttműködést az új rendszerrel. A Gestapo lerombolta országos központjukat, a szektát törvényen kívülre helyezték, de ezután sem voltak hajlandók arra, hogy engedményeket tegyenek hitükben, akár csak a Heil Hitler kimondásával. Gyülekezetük tagjainak közel fele koncentrációs táborban végezte. Ugyanez a hit, amely a náciakkal szembeni oly határozott ellenállást táplálta, volt az, ami nem engedte nekik, hogy szavazzanak a weimari köztársaság éveiben. Ellenállásuk hitük megtartására korlátozódott.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A konkordátum hivatalos szerződés vagy megállapodás. Az egyetértést jelentő latin szóból származik. Minek az elérésében bízott a katolikus egyház a konkordátum aláírásával? Minek az elérésében hitt Hitler? Milyen engedményeket tett a pápa? Milyeneket Hitler? Az egyház tartotta magát az alkuhoz? Mit tett az egyház, amikor Hitler megszegte ígéreteit? Milyen más választási lehetőségei voltak? Mik voltak e választási lehetőségek rövid távú következményei? És a hosszú távúak? Hitler már a kezdetektől politikai fenyegetést látott a Hitvalló Egyházban annak ellenére, hogy tagjai ígéretet tettek kül- és belpolitikájának támogatására. Kurt Scharf, a Hitvalló Egyház lelkésze később így magyarázta ennek okát: „Ha egy csoport egy totalitárius rendszer egyetlen elemét ellenzi, akkor politikai ellenzékké válhat a rendszer összes követelésével szemben.”³³ Mit mond Scharf az egyház és az állam szétválasztásáról egy totális rendszerben? Egyetértés? Hogyan módosulhatott volna a történelem, ha a Hitvalló Egyház lelkészei jobban megérthették volna a totalitarizmust 1933-ban?

Elizabeth Dopazo édesapja, a Jehova Tanúi egyház tagja így írta le álláspontját: „Mi már hűséget fogadtunk Istennek, így nem fogadhatunk hűséget egy halandó embernek, és főleg nem egy olyanak, mint Hitler!” Sok amerikai is így gondolja. Néhány évvel később mégis bajba került fiatal Jehova tanúk egy csoportja az Egyesült Államokban, amikor megtagadták, hogy felesküdjének az amerikai zászlóra. Miben hasonlít a két eset?

Magyarországon az egypártrendszer idején Állami Egyházügyi Hivatal működött. Az itt dolgozó emberek a párt akaratát érvényesítették az egyházak életében, sokan közülük talán abban a meggyőződésben, hogy így jót tehetnek. Próbálj meg információt szerezni különböző magyarországi egyházak működéséről 1949 és 1990 között! Látsz hasonlóságot? Különbséget? Te mit csinálnál hasonló helyzetben? Lehetséges egy ügyet jól szolgálni az ügy ellenfeleivel együttműködve?

15. OLVASMÁNY

Sodródó emberek, sodródó társadalom

Milton Mayer amerikai egyetemi tanár azt akarta kideríteni, hogyan reagáltak az egyszerű emberek Hitler politikájára és filozófiájára. Hét évvel a háború után interjúorozatot készített olyan emberekkel, akik a német társadalom valamennyi rétegét reprezentálták. Egy egyetemi tanár például a következőket mesélte Mayernek saját reagálásáról:

Rengeteg munka

Az én életem a középfelnémet nyelv volt. Csak ezzel foglalkoztam. Tudós voltam, szakember. És egyszer csak, ahogy az egyetem az új szituációban működött, hirtelen teljesen új tevékenységbe keveredve találtam magamat; értekezletek, konferenciák, beszélgetések és mindenekelőtt kitöltendő papírok, beszámolók, bibliográfiák, listák, kérdőívek. És főként ott voltak a közösségi programok, rendezvények, ahol részt kellett venni, ahol elvárták, hogy az ember ott legyen, rendezvények, amelyek korábban nem voltak, vagy nem voltak fontosak.

Mindez nagyon zűrös volt, de hát az ember minden energiáját felemésztette az, hogy a munkájában a legtöbbet hozza ki magából...

Láthatja, milyen könnyen ment, hogy ne is gondoljunk a lényeges dolgokra. Arra nem volt idő.

Túl elfoglalt ahhoz, hogy gondolkodjon

...A diktatúra és létrejöttének egész folyamata mindenekelőtt figyelemelterelő volt. Felmentette a gondolkodás alól azokat, akik különben sem akartak gondolkodni.

Ne feledje, nem a kisemberekről, a pékről és társairól beszélek, hanem kollégáimról és magamról, a tanult emberekről...

Többségük nem akart az alapvető dolgokról gondolkodni, és soha nem is gondolkodott. Nem volt rá szükség. A náciizmus adott számunkra néhány borzasztó, lényegbevágó gondolkodnivalót -jóravaló emberek voltunk -, és lefoglalt bennünket a folyamatos változásokkal és „válsághelyzetekkel”, és elkápráztatott, igen, elkápráztatott a „nemzet külső és belső ellenségeinek” a ténykedéseivel, úgyhogy nem volt időnk gondolkodni azokról a borzasztó dolgokról, amelyek apránként növekedtek körülöttünk. Tudat alatt, azt hiszem, hálásak voltunk. Ki akar gondolkodni?

Kivárá

Az ember nem tudja pontosan, hová és hogyan lépjen. Higgye el nekem, ez az igazság. Minden egyes tett, minden egyes helyzet rosszabb, mint az előző, de csak egy kicsit. Csak vársz egy nagy megrázó eseményre, és úgy gondolsz, hogy mások veled együtt valamilyen fajta ellenállásba tömörülnek majd, ha egy ilyen csapás bekövetkezik. Egyedül nem akarsz cselekedni, vagy akár még beszélni sem. Nem akarsz „letérni a saját utadról, nehogy bajt okozz”. Miért nem? Nos, nem szokásod ilyet tenni. És nemcsak a félelem, az egyedül maradás félelme tart vissza, hanem az eredendő bizonytalanság.

Bizonytalanság

A bizonytalanság nagyon fontos tényező, és ahelyett, hogy az idő múlásával csökkent volna, egyre növekedett. Kint az utcán, a nagy közösségben „mindenki” boldog. Az ember nem hall ellenállásról, és természetesen nem látja annak jelét sem. Tudja, Franciaországban vagy Olaszországban falakra vagy kerítésekre felfestett jelszavak lettek volna a kormány ellen.

Németországban a nagyvárosokon kívül talán még ez sem.

Az egyetemen és barátaid körében bizalmasan beszélgetsz kollégáiddal, közülük olyanokkal is, akik hasonlóan éreznek; de mit mondanak? Azt mondják: „Nem is olyan rossz” vagy „Képzeld” vagy „Vészmadár vagy”. És vészmadár vagy. Azt mondd, hogy ez ide és ide fog vezetni, és nem tudod bizonyítani. Ez a kezdet, igen, de hogyan lehetsz benne biztos, ha nem tudod a végét, és milyennek gondolsz vagy legalább sejtéd a végét? Egyrészt megfélemlítenek az ellenfeleid: a törvények, a rendszer,

a párt. Másrészt a kollégáid kinevetnek, mert pesszimistának, akár még idegbetegnek is tartanak. Ott maradsz legszűkebb baráti köröddel, akiknek magától értetődően hozzád hasonlóak a gondolatai.

De most már kevesebb a barátod. Néhányan elsodródtak valamerre, vagy munkájukba temetkeztek. Többé már nem látsz annyit, mint korábban az értekezleteken és összejöveteleken. A baráti társaságok egyre kisebbek lesznek, csökken a kis szervezetek látogatottsága, és maguk a szervezetek elsorvadnak. Ha régi barátaiddal találkozol, egyre inkább úgy érzed, hogy önmagatokkal beszélgettek, hogy el vagytok szigetelve a valóságtól. Ez még tovább csökkenti az önbizalmadat, és még jobban elrettent - mitől is? Az pedig egyre világosabbá válik, hogy ha tenni akarsz valamit, alkalmat kell teremteni annak megtételére, és már nyilvánvalóan felforgató elem vagy. Ezért csak vársz és vársz.

Apró lépések

De az a nagy megrázó esemény, amitől tíz- és százezrek csatlakoznak hozzád, sohasem fog bekövetkezni. Ez a baj, hiszen ha a rendszer utolsó és legrosszabb intézkedései rögtön az első és legkisebb után következtek volna, ezek, sőt milliók rémültek volna meg -ha mondjuk a zsidók 1943-as elgázosítása rögtön azután történt volna, miután „német cég”-feliratok jelentek meg a nem zsidó boltokon 1933-ban. De természetesen a dolgok nem így történnek. A kettő között száz apró lépés történik, közülük néhány észrevétlenül, és minden egyes arra készít fel, hogy ne botránkozz meg a következőn.

A C lépés nem sokkal rosszabb, mint a B lépés, és ha nem visszakozol a B lépésnél, miért tennéd meg a C-nél? És ez így megy tovább egészen a D lépésig.

Ha a rendszer utolsó és legrosszabb intézkedései rögtön az első és legkisebb után következtek volna, ezek, sőt milliók rémültek volna meg. De természetesen a dolgok nem így történnek. A kettő között száz apró lépés történik, közülük néhány észrevétlenül, és minden egyes ara készít fel, hogy ne botránkozz meg a következőn.

Túl késő

Aztán egy napon, amikor már túl késő, erkölcsi alapelveid, ha valaha is hallgattál rájuk, fellázadnak. Az önbecsapás terhe túl nagy lett, és valamilyen kisebb epizód hatására - az én esetemben a kisfiam, alig múlt el négyéves, azt mondja, hogy „zsidó disznó” - összeomlik az egész, és rájössz, hogy minden, minden megváltozott, és mindez teljesen az orrod előtt történt. A világ, amelyben élsz - a nemzeted, a néped - egyáltalán nem azonos azzal, amelyikbe születél. Külsőre semmi nem változott, minden érintetlen, megnyugtató, a házak, a boltok, a munkahelyek, az étkezési időpontok, a rokonlátogatások, a koncertek, a mozi, az ünnepek. De a szellem, melyet sosem vettél észre, mert egy életen keresztül abba a hibába estél, hogy formákkal azonosítottad, megváltozott. Most a gyűlölet és félelem világában élsz, és az emberek, akik gyűlölnék és félnek, nem tudják ezt magukról; ahol mindenki megváltozott, ott nem változott senki. Most egy olyan rendszerben élsz, amely nem felel a tetteiért, még Istennek sem. Kezdetben a rendszer talán nem szándékozott ilyenné válni, de hogy fenntartsa magát, végig kellett mennie ezen az úton.

Új erkölcsök szerint élni

Te magad is végigjártad szinte az egész utat. Az élet egy szakadatlan folyamat, egy folyam, egyáltalán nem elkülönült tettek és események egymásutánisága. Tovább hömpölygött, és téged is magával vitt anélkül, hogy bármi erőfeszítést tettél volna. Most már máshol vagy, napról napra könnyebben élsz együtt az új erkölcsökkel, az új alapelvekkel. Már elfogadtál olyan dolgokat, melyeket nem fogadtál volna el öt évvel ezelőtt, egy éve, dolgokat, melyeket édesapád, még ha német is, sosem tudott volna elképzelni sem.

Hirtelen minden összeomlik, minden, egyszerre. Látod, hogy mi vagy, mit tettél vagy pontosabban mit nem tettél (hiszen ezt várták el legtöbbször; hogy ne tegyünk semmit).

Eszedbe jutnak azok az értekezletek a tanszéken, az egyetemen, még az elején, amikor, ha valaki felállt volna, valószínűleg mások is felálltak volna, de senki sem állt fel. Egy apró eset, ennek vagy annak az embernek az alkalmazása, és te inkább ezt alkalmaztad volna, mint azt. Most már mindenre emlékszel, és a szíved majd meghasad. Túl késő. Megalkudtál, helyrehozhatatlanul.³⁴

Hirtelen minden összeomlik, minden, egyszerre. Látod, hogy mi vagy, mit tettél vagy pontosabban mit nem tettél (hiszen ezt várták el legtöbbször; hogy ne tegyünk semmit)

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért engedelmeskedett a professzor? Milyen tényezők vezették döntéséhez? Hogyan értékeli ezeket majd húsz évvel később? Te hogyan értékelnéd? Miért hangsúlyozta azokat az apró lépéseket, melyeket megtett? Hogyan tették azok az apró lépések könnyebbé azt, hogy semmi ne történjen ellenük?

Készíts személyiségrajzot a professzorról! Személyiségének mely vonásai befolyásolhatták 1933-as döntéseit? Mit gondolsz, hogyan befolyásolta választásait az, hogy egy olyan világban élt, melyben félelem uralkodott?

Olvasd el még egyszer Peter Drucker elhatározását (8. olvasmány)! Hasonlítsd össze az ebben az olvasmányban leírtakkal! Felelősség terheli-e az egyént abban, hogy hol álljon meg? Mikor? Milyen körülmények között? Hogyan változtatta volna meg a „gondolkodás” a professzor döntését? Mely ponton gyakorolt az állam akkora erőt, illetve mondott le az egyén oly sok erejéről, hogy a hazaszeretet nevében az emberi értékek háttérbe szoruljanak? Lehetséges túl sokat gondolkodni? Képes-e a gondolkodás túlzott mértékben megbénítani az egyén reakcióit?

16. OLVASMÁNY

A kompromisszum elutasítása

1933-ban Helen Jacobs középiskolai diák egyike volt azon kevés németeknek, akik még a legkisebb kompromisszumot sem kötötték meg az új kormánnyal. Később így emlékezett erre:

Abban az időben kezdtem tanulni. Az ember kapott egy kötelezettségeket tartalmazó könyvet, amit alá kellett írnia. Én nem írtam alá. A műszaki szakközépiskolában, ahol utoljára tanultam, nem tudtam letenni a vizsgákat. Nem akartam a dolog részesévé válni. Annyira nyilvánvaló volt számomra, hogy [a Harmadik Birodalom] nem fog sokáig fennmaradni. Úgy gondoltam, csak kivárom azt az időt, és azután majd folytatni fogom. Ennek következtében aztán nem lett semmilyen rendszeres állásom. Nagyon kevés pénzért dolgoztam egy zsidó ügyvédnek, és semmilyen szakszervezetnek nem voltam tagja. Bárhol, ahol azt mondták: „Csak árjáknek”, azt mondtam: „Hát ez meg mi? Ilyen nincs.” Távollétem magam az ilyen elvárásoktól.

Már az elején felmerült bennem, hogy nekünk mint népnek kell megmutatnunk valahogy a fenntartásainkat, mégpedig nem akkor, amikor már a bűncselekmények elkezdődtek, hanem korábban, amikor az egész elkezdődött, ezzel az úgynevezett árja származással. Kérdőíveket osztogattak, melyeken közölni kellett, hogy árja származású vagy-e. Mindenki kitöltötte a kérdőíveket. „Ez nem mehet így tovább - mondtam -, ez nem törvényes.” Tennünk kell ez ellen valamit - és eldobtam a kérdőívet.

Na meg hát - a kortársaim teljesen másképp viselkedtek akkor. Többségük akkor alapozta meg karrierjét. Amikor én azt mondtam: „nem kívánok ebben részt venni” - elszigeteltem magam.³⁵

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit gondolsz, miért akarta elszigetelni magát Helen Jacobs? Miért voltak olyan kevesen, akik készen voltak az ilyenfajta ellenállásra? Miért érzik az emberek szükségét annak, hogy tartozzanak valahová?

Hasonlítsd össze Helen ellenállását azokéval, melyeket a 8. és 15. olvasmányok írnak le! Milyen hasonlóságokat veszel észre? Melyek a legszembetűnőbb eltérések?

17. OLVASMÁNY

Az ellenzék megsemmisítése

Hitler elhatározta, hogy leszámol minden ellenállással, a párton belüli ellenzékkel is. A náci között fő bírálója Ernst Röhm volt, az SA, a rohamosztágyosok parancsnoka. Röhm és néhány követője úgy érezte, Hitler nem tett meg mindent a szocializmus létrejöttéért. Emellett gyanúsak találták kapcsolatait a befolyásos gyárosokkal és tábornokokkal.

1934 júniusára Hitler úgy látta, hogy Röhm és az SA többé már nem hasznos számára. Túl sok német tekintette a rohamosztágyosokat banditáknak. Valamit tennie kellett. Akciójában számíthatott a katonai vezetők támogatására, akik nagyon rossz néven vették, hogy a hadsereg létszámát a versailles-i szerződés 100 000 főre korlátozta, miközben az SA taglétszáma milliókra rúgott. A gazdag gyárosok is támogatták lépését. Nem helyeselték Röhm szocialista beállítottságát, sem az SA erőszakosságát. Az is zavarta őket, hogy Röhm homoszexuális, számukra ez szégyenletes dolog volt, olyasmi, ami gyengíti a német népet.

Június 30-án Hitler utasította az SS-t és a reguláris hadsereget, hogy semmisítse meg a párton belüli ellenzékét. A később hosszú kések éjszakájaként emlegetett akció alatt több mint kétszáz SA-vezetőt gyilkoltak meg, köztük Röhmöt is. Megölték Kurt von Schleichert és feleségét is. Egyikőjüknek sem volt kapcsolata Röhmvel vagy az SA-val, Schleicher, Hindenburg egyik barátja volt a kancellár, mielőtt Hitler 1933-ban átvette a hatalmat.

Az emberek többsége napokig nem hallott június 30-a eseményeiről. A hír csak akkor jelent meg, amikor Hitler kormánya visszamenőleges hatállyal „törvényesnek” nyilvánította a tisztogatást. Ekkor számoltak be az újságok arról, hogy Hindenburg „gratulált a Führernek és birodalmi kancellárnak bátor személyes akciójáért”. Két héttel később, július 13-án Hitler megindokolta a gyilkosságokat: „Ha bárki szemrehányást tesz és megkérdézi, hogy miért nem folyamodtam a hivatásos bíróságokhoz, akkor

csak azt felelhetem neki, hogy abban az órában én a német nemzet sorsáért voltam felelős, és ezáltal lettem a német nép legfőbb bírója... A jövőre nézve mindenkinek tudnia kell, hogy aki ütésre emeli a kezét az állam ellen, annak biztos halál lesz az osztályrésze."

Hannah Arendt szerint a tömegmészárlást félreértették Németországban és külföldön is. Ahelyett, hogy rájöttek volna arra, hogy országukat „bűnözők bandája” vezeti - írta -, „számos német hitte azt, hogy az SA megtisztítása Hitlernek azt a törekvését fejezte ki, hogy megállítsa az SA önkényes terrorakcióit az utcákon, és visszaállítsa a törvényességet az országban”. Christabel Bielenberg, egy angol nő, aki röviddel házassága után lett német állampolgár, szintén így látta. Június 30-án nem tartózkodott Németországban. Amikor néhány hét múlva hazatért, azt tapasztalta, hogy Hitler támogatottsága növekszik.

Az emberek úgy vélték, hogy [...] Röhm megölésével és a rohamosztagainak megfogyatkozásával (bár a módszer, ahogy azt végrehajtották, nem volt éppen izléses) a Forradalom, minden szándékával és céljával, elfogadhatóvá vált. Egyszerre minden visszataszító dolog takarosán a szőnyeg alá lett söpörve. Volt valami majdnem megható abban az aggódó gyermeki örömben, amivel oly sokan próbáltak részt venni abban, amire vágytak: egy újonnan felfedezett tiszteletreméltóságban. A kellemetlenségek természetesen kellemetlenségek maradtak; de ezeket a dolgokat, ha beszéltek egyáltalán róluk, hosszú távon kellett vizsgálni. Oly sok pozitívuma is volt még a rendszernek, amiről beszélgetni lehetett. 36

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent az, hogy Hitler akciói „visszamenőleges hatállyal törvényesek lettek”? Hogyan használta arra a nyelvet, hogy homályba burkolja tetteit? A hosszú kések éjszakáját így igazolta: „Ha bárki szemrehányást tesz és megkérdezi, hogy miért nem folyamodtam a hivatásos bíróságokhoz, akkor csak azt felelhetem neki, hogy abban az órában én voltam felelős a német nemzet sorsáért, és ezáltal lettem a német nép legfőbb bírója.” A legfőbb bíró (Magyarországon: országbíró -a szerk.} kifejezést a középkorban használták annak a személynek a megjelölésére, aki a jogrend betartásáért volt felelős egy országban. Mit mond Hitler a jogrendhez kötődő kapcsolatáról? Ő a törvényesség öre? Az ország jogrendjének védője? Vagy pedig önmagát a törvények felett állónak tartja?

Gondolkozz el a saját személyiségeden! Te hogyan reagáltál volna a hosszú kések éjszakájának eseményeire? Írd le reakcióidat és érzéseidet a naplódba!

Mit gondolsz arról, hogy a vérengzés változtatta Hitler rendszerét az „országot irányító bűnözők bandájából” valamiféle tiszteletre méltó dologgá?

Sok német úgy vélte, hogy szemet kell hunyni a náci rendszer gonoszságai felett, hogy meglássuk a jó oldalát. Hogyan tükröződött ez a felfogás abban, ahogy a hosszú kések éjszakájára, reagáltak?

Lehetséges lett volna egy ilyen leszámolás 1933 februárjában? Milyen korábbi események készítettek fel a nemzetet arra, hogy elfogadják Hitler verzióját arról, hogy mi történt azon az éjszakán? Már korábban felmerült a kérdés: „Hogyan lehet egy demokráciából diktatúrát csinálni?” Nézd meg, mit válaszoltál akkor! Mennyire volt fontos a hosszú kések éjszakája ebben a folyamatban?

18. OLVASMÁNY

A homoszexuálisok elkülönítése

A hosszú kések éjszakája után a nácik fokozták támadásaikat a homoszexuálisok ellen. Számos német egyetértett ezzel. Hitler egy századfordulón elfogadott törvény hatálybalépítésével, majd annak megerősítésével kezdte. A törvény a homoszexualitást „erkölcsstelen” viselkedésként határozta meg, mely „gyengíti” a társadalom egészségét. A weimari köztársaság éveit alatt a kormány nem tulajdonított túlzott jelentőséget ennek a törvénynek. Amikor Hitler átvette a hatalmat, ez a politika megváltozott. Egy férfi, aki Hamburg közelében élt, így emlékszik vissza:

A városban egyszer csak elkezdték letartóztatni a homoszexuálisokat. Az első letartóztatottak között volt a barátom, akivel már 23 éves korom óta voltam kapcsolatban. Egy napon a Gestapo emberei jöttek és magukkal vitték. Értelmetlen volt érdeklődni holléte felől. Ha bárki megtette, kockáztatta, hogy őt is becsukják, mert ha ismerte őket, akkor ő is gyanús volt. Letartóztatása után a Gestapo átkutatta a lakását. Könyveit elvitték, jegyzetfüzeteit és címjegyzékeit elkobozták, kikérdezték a szomszédait... Az ismerősök címének a jegyzéke volt a legrosszabb. Mindenkit, aki benne volt, vagy bármi köze is volt a tulajdonosához, őrizetbe vettek és a Gestapóra vitték. Engem is. Egy éven keresztül legalább két- vagy háromhetente beidéztek a Gestapóhoz és faggattak...

A barátomat négy hét múlva kiengedték a vizsgálati fogságból. A fasiszták sem tudtak semmit rábizonyítani. Letartóztatásának körülményei azonban borzasztóak voltak. A haját lenyírták, teljesen összezavarták, többé már nem volt az, aki azelőtt. Nagyon óvatossá kellett lennünk minden kapcsolatunkkal. Meg kellett szakítanom minden kapcsolatomat a barátommal. Elmentünk egymás mellett az utcán, mert nem akartuk egymást veszélybe sodorni... Úgy éltünk, mint az állatok a vadászterületen: állandóan éreztük a vadászok közelségét. 37

Úgy éltünk, mint az állatok a vadászterületen: állandóan éreztük a vadászok közelségét.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A tanulmányban szereplő homoszexuálisok „árják” voltak, mégsem tartoztak a német nép „kötelezettségi körébe”. Mit értett a visszaemlékező ezen: „Úgy éltünk, mint az állatok a vadsparkban: állandóan éreztük a vadászok közelségét”? Mely németek éltek hasonlóképpen? Mit mutat az olvasmány arról, ahogy a náciak a félelemmel megbénították azokat, akik nem voltak az események közvetlen résztvevői? Arról, ahogyan egyeseket izoláltak és bebörtönöztek, és ezzel fosztották meg emberi mivoltuktól?

Számos homoszexuálist - mint sokakat, akik az állam ellenségének minősültek - küldtek koncentrációs táborokba, ahol a rabokat ruhájukra varrt, textilből készült háromszögekkel különböztették meg. A homoszexuálisok rózsaszín, a bűnözők zöld, a politikai foglyok vörös, Jehova Tanúi bíbor, az emigránsok kék, az antiszociális elemek fekete, a cigányok pedig barna háromszöget viseltek. A zsidók két sárga, a Dávid-csillagot formázó háromszöget hordtak. Mit gondolsz, miért így különböztették meg egymástól a náci börtönök lakóit?

19. OLVASMÁNY

Az engedelmesség elfogadása

Miután 1934. augusztus 2-án meghalt Paul von Hindenburg, Hitler összevonta a kancellári és az elnöki méltóságot. Ettől kezdve Führer és birodalmi kancellár, államfő és a fegyveres erők főparancsnoka is volt. Korábban a német katonák a következő esküt tették: „Esküszöm, hogy hű leszek az alkotmányhoz, és ünnepélyesen fogadom, hogy bátor katonaként megvédem a német népet és alkotmányos intézményeit, mindenkor engedelmes leszek az elnöknek és feljebbvalóimnak.” Most Hitler új esküszöveget alkotott: „E szent esküvéssel Istenre fogadom, hogy feltétel nélküli engedelmességgel szolgálom Adolf Hitlert, a Német Birodalom és nép vezérét, a fegyveres erők főparancsnokát, s bátor katonaként kész leszek bármikor kockára tenni életemet ezért az esküért.”

William Shirer A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása című könyvében írja: „...még több tiszt erre az esküre hivatkozva hátrált el magától bármiféle személyes felelősséget a kimondhatatlan büntettekért, amelyeket egy olyan főparancsnok utasítására követtek el, akinek valódi természetét megtapasztalhatták már. ... A német tisztikar egyik megdöbbentően aberrált vonása a »becsület« eme konfliktusából származik: a becsület szó... amit a tiszték gyakran mondtak ki. A későbbiekben gyakran váltak személyükben becsstelenné és tiporták sárba testületük erkölcsi kódexét azzal, hogy megtartották Hitlernek tett esküjüket.”³⁸

...még több tiszt erre az esküre hivatkozva hátrált el magától bármiféle személyes felelősséget a kimondhatatlan büntettekért, amelyeket egy olyan főparancsnok utasítására követtek el, akinek valódi természetét megtapasztalhatták már.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Vesd össze a két esküt! Mi a legjelentősebb különbség közöttük? Mennyire fontos a különbség? Mi a jelentősége annak, ha egy esküt egy emberre és nem egy nemzetre tesznek?

Mire esküsznek manapság az emberek? Milyen célokból? Tettél-e már esküt? Nem keltette-e benned azt az érzést, hogy egy magadnál nagyobb dolog részese vagy? Készített-e arra, hogy igazat mondjál? Hogy megtartsd ígéretedet?

Mi az elsődleges - a katonai vagy az erkölcsi köteletség? Felmenthet-e egy eskü bárkit is a személyes felelősége alól?

20. OLVASMÁNY

Leteszed az esküt?

Nem csak a katonáknak kellett esküt tenniük. Egy német férfi így idézi fel azt a napot, amikor hűséget kellett fogadnia a rendszer iránt:

Egy honvédelmi üzemben álltam alkalmazásban (természetesen hadiüzemről van szó, de ők állandóan honvédelminek hívták). Ez az év volt a nemzeti honvédelmi törvény, az „általános hadkötelezettségi” törvény bevezetésének éve. A törvény értelmében

hűségesküt kellett tennem. Azt mondtam, hogy nem fogom megtenni, a lelkiismeretem tiltakozott ellene. Kaptam huszonnégy órát, hogy „gondoljam át”. Az alatt a huszonnégy óra alatt a világ elveszett számomra...

Tudja, a visszautasítás azt jelentette volna, hogy elveszítem állásomat, de természetesen nem börtönt vagy ehhez hasonló (később a büntetés súlyosabb lett, de ekkor még csak 1935-ben jártunk). Bárhová mentem volna, megkérdezik, miért hagytam ott az állásomat, és ha megmondom, hogy miért, akkor természetesen nem kaptam volna meg az állást. Senki sem alkalmazott volna egy „bolsevikot”. Természetesen nem voltam bolsevik, de érte, hogy mire gondolok.

Megpróbáltam nem magamra vagy a családomra gondolni. Akár el is hagyhattuk volna az országot, és találhattam volna valamilyen munkát az iparban vagy az oktatásban valahol máshol.

Azokra az emberekre próbáltam gondolni, akiknek a későbbiekben segítségére lehetek, ha a dolgok rosszabbodnak (én legalábbis tartottam ettől). Széles baráti körrel rendelkeztem tudományos és akadémiai körökben, közöttük számos zsidó és „árja” is volt, akik bajba kerülhettek. Ha leteszem az esküt, és megtartom az állásomat, segítségükre lehetek valahogy az események folyamán. Ha azonban nem teszem le az esküt, magától értetődően használhatatlan leszek a barátaim számára, még ha az országban maradnék is.

Másnap, miután „végiggondoltam a dolgot”, közöltem velük, hogy leteszem az esküt, azzal az eszmei fenntartással, hogy az eskü kezdőszavait - Ich schwore bei Gott (Az Isten nevére esküszöm) - úgy értelmezem, hogy nincs az az ember vagy kormány, akinek joga van a lelkiismeretemet semmibe venni.

Az esküt rögzítő hivatalnokot nem is érdekelte a fenntartásom. „Leteszi az esküt?” - kérdezte, és én letettem. Azon a napon számomra elveszett egy világ, és én veszítettem el. Először is ott van a kisebbik rossz problematikája. Az eskü letétele nem is volt annyira kellemetlen, mint amilyen kellemetlen lett volna később, ha nem tudok segíteni barátaimnak. Azonban az eskü visszatérítő volta kétségtelen és azonnali volt, míg barátaim segítése jövőbeni és ezáltal bizonytalan. Pozitív bünt kellett elkövetnem, akkor és ott, egy jövőbeni lehetséges jótett érdekében. A jó többet nyomott a latban, mint a bűn, de a jó csak remény volt, míg a veszedelem realitás. A remény pedig lehet hogy nem is realizálódik - akár rajtam kívül álló okok miatt, vagy mert később megjedek, vagy mert végig féltem, és csak egyszerűen becsaptam magam, amikor először is letettem az esküt. De nem is ez a lényeges. A kisebbik rossz problematikájáról van szó, amit mindannyian ismerünk: mi németek Hindenburgot választottuk Hitler helyett, mint kisebbik rosszat, és a végén megkaptuk mindkettőt. De nem ezért gondolom, hogy az amerikaiak ezt nem érthetik. Nem.

A lényeges kérdés - önök azt mondanák - az, hogy hány ártatlan embert öltek meg a náci? ... Mondjuk azt, csak óvatosságból, hogy hárommillió ártatlant öltek meg összesen?

...És hány ártatlan életre mondhatja valaki, hogy én mentettem meg? ...Talán öt vagy tíz, az ember nem is tudja. De talán mondjunk százat vagy ezret, csak a biztonság kedvéért. ...És jobb lett volna mind a hárommilliót megmenteni a mindössze száz vagy ezer helyett? Hát erről van szó. Ha visszautasítottam volna a hűségeskü letételét, talán megmenthettem volna mind a hárommilliót...

Hát ez voltam én 1939-ben, tökéletes példája annak az embertípusnak, aki születési, iskolai és hivatali előjogai révén irányít (vagy könnyen irányíthat) bármelyik országban. Ha 1935-ben visszautasítottam volna az eskü letételét, ez azt jelentette volna, hogy hozzám hasonlóan ezek és ezek szerte Németországban visszautasították volna. Megtagadásuk milliókat bátorított volna, így megdönthették volna a rendszert, vagy soha nem is kerülhetett volna hatalomra, minden mást maga mögé utasítva. Az, hogy én 1935-ben nem készültem fel az ellenállásra, azt is jelentette, hogy Németországban a hozzám hasonló ezek és százezrek szintén felkészületlenek voltak, és minden egyes ember ebből a néhány százezerből, hozzám hasonlóan, nagy vagy közvetve nagy befolyással rendelkező személy volt. Így csúszott ki kezünk közül a világ...

Ez a száz élet, amelyet megmentettem - vagy ezer vagy tíz, ahogy akarja - mit is jelképez? Egy csekélység abból a borzasztó veszedelemből, míg ha hitem erős lett volna 1935-ben, talán az egész veszedelmet megelőzhettem volna... A hitem... sosem képzeltem azt, hogy „hegyeket tudnék elmozdítani”. Azon a napon, amikor azt mondtam, hogy „Nem”, volt hitem. A „végiggondolás” folyamán, a következő 24 óra alatt, elhagyott a hitem, így a következő tíz évben mindössze hangyabolyokat tudtam csak elmozdítani hegyek helyett.

A műveltségem nem segített, pedig lényegesen szélesebb körű és jobb nevelésben volt részem, mint a legtöbb embernek volt vagy lesz valaha. Mindössze annyiban segített a végén, hogy könnyebben voltam képes hitem hiányának ésszerű magyarázatára, mint ahogy lettem volna, ha műveletlen vagyok. És úgy gondolom, többnyire ugyanez zajlott le akkor Németországban az iskolázott emberekben. Ellenállásuk nem volt nagyobb, mint bárki másé. 39

Az, hogy én nem készültem fel az ellenállásra, azt is jelentette, hogy Németországban a hozzám hasonló ezek és százezrek szintén felkészületlenek voltak, és minden egyes ember ebből a néhány százezerből, hozzám hasonlóan, nagy vagy közvetve nagy befolyással rendelkező személy volt. Így csúszott ki kezünk közül a világ...

Nem mindenki volt hajlandó letenni az esküt. Ricarda Huch író is megtagadta. A következő levéllel köszönt le a köztisztletben álló Porosz Művészeti Akadémia tagságáról:

Azt, hogy egy németnek németnek kell éreznie magát, csaknem magától értetődőnek kellene tekintenem. De arról már eltérő vélemények vannak, hogy mi a német, és hogyan kell a németiséget kifejezésre juttatni. Amit a jelenlegi kormányzat nemzeti

érezsként előír, az nem az én németségem. A központosítást, a kényszerítést, a brutális módszereket, a másként gondolkodó emberek becsmérlését, a kérkedő önimádatot némettelennek és egészségtelennek tartom. Mivel én olyan filozófiát vallok, amely ilyen radikálisan eltér az állam által előírtól, elképzelhetetlennek tartom, hogy a továbbiakban is annak egyik akadémikusa maradjak. Önök azt mondják, hogy az Akadémia által javasolt deklaráció nem fog engem a szabad véleménynyilvánítástól megfosztani. Eltekintve attól, hogy az Akadémia státusához illő és a megváltozott történelmi körülmények fényében történő lojális együttműködés a „nemzeti kultúra területén” egyetértést kíván egy kormányprogrammal, amelyet én nem érzek magaménak, nem fogok találni egyetlen olyan magazint vagy napilapot sem, amelyik kinyomtatna egy ellenzéki álláspontot, így a szabad véleménynyilvánítás joga elmélet marad... Ezennel bejelentem lemondásomat az Akadémia tagságáról. 40

Ricarda Huch nem hozhatta nyilvánosságra álláspontját, nem jelenthette meg levelét. Csendes disszidensként, „belső száműzetésben” élte végig a náci korszakot Németországban.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit értett a férfi azon, hogy a műveltsége cserbenhagyta? Azon, hogy „nincs ember vagy kormány, amelyeknek joga van lelkiismeretemen átgázolni”? Volt-e lelkiismerete, tehát tudott különbséget tenni jó és rossz között? Ha igen, akkor a lelkiismerete is cserbenhagyta? Milton Mayers azt írja, hogy volt olyan időszak a náci Németországban, amikor a tanárok még másképp dönthettek volna. Miért döntött úgy a legtöbb tanár, hogy leteszi az esküt, és ezzel az engedelmességgel Hitlernek egy újabb döntő lépését teszi lehetővé a totalitarizmus felé?

Mi a „kisebbségi rossz” problémája? Keress rá példákat az olvasmányban és a fejezet más olvasmányában! Keress példákat saját élményeid között!

Hasonlítsd össze az olvasmányban leírt döntéseket azokkal, amelyeket korábbi olvasmányokban részleteztünk! Milyen megfontolások befolyásolták az egyes döntéseket? Milyen értékek és meggyőződések? Az olvasmányban idézett férfi azt mondta: „Akkor és ott egy pozitív bűnt kellett elkövetnem egy jövőbeni lehetséges jótett reményében.” Egyetértesz? Lehetséges-e különbséget tenni a bűnök között? Ki kerül ma szembe hasonló dilemmákkal? Hogyan oldódnak meg a dilemmák?

Mit jelent a csendes disszidens? A belső száműzetés? Mennyire szemléletesek?

21. OLVASMÁNY

Ki zsidó?

1933-ban a náciak 42 zsidóellenes rendszabályt fogadtak el, 1934-ben további 19-et. Valamennyit azzal a szándékkal hozták, hogy védjék az „árja vért” a „zsidó vérrrel” való megfertőződéstől. Ezt követően 1935-ben a nürnbergi pártgyűlésen Hitler három új törvényt jelentett be. Az első kettő megfosztotta a zsidókat állampolgárságuktól. A harmadik elkülönítette őket a többi némettől.

Annak tudatában, hogy a német vér tisztasága előfeltétele a német nép fennmaradásának, és azon szilárd elhatározástól vezérelve, hogy a német népet minden időkre megerősítsük, a Reichstag egyhangúlag megszavazta a következő törvényeket... Zsidók és németek vagy azzal vérrokon állampolgárok közötti házasságok ezennel tilosak. Az e tiltás ellenére kötött házasságok akkor is érvénytelenek, ha a törvényt megszegve külföldön kötötték. Érvénytelenítési keresetet csak a kerületi ügyész indíthat.

Tilos a házasságon kívüli nemi kapcsolat zsidó és német vagy azzal vérrokon állampolgárok között.

Zsidók nem alkalmazhatnak háztartási munkára 45 évesnél fiatalabb német vagy azzal vérrokon nőt.

A törvény felvetette annak kérdését, melyről addig még nem döntöttek, nevezetesen: ki zsidó? November 14-én a náciak válaszoltak a kérdésre, olyan személyként határozva meg a zsidót, akinek két zsidó szülője vagy három zsidó nagyszülője van. A vegyes házasságokból származó gyermekeket zsidóknak tekintették, ha gyakorolták vallásukat, vagy ha zsidóval kötöttek házasságot. Akkor is zsidónak számítottak, ha egyik szülőjük volt gyakorló hívő. Azokat a vegyes házasságokból származó gyermekeket, akik az előző kritériumok alapján nem számítottak zsidónak, Mischlingnek - „kevert fajú” személynek - tekintették. A zsidóknak a németektől való elkülönítésétől és bármilyen fajkeveredés megtiltásától a náciak azt remélték, hogy a Mischling meghatározásának a problémája végül is el fog tűnni.

1933-1945 között a náciak több mint négyszáz kiegészítő törvényt fogadtak el. Zsidónak lenni ettől kezdve nem önmeghatározás vagy önazonosítás kérdése volt. Zsidónak tekintettek egy személyt azért, amit a szülei vagy nagyszülei hitüknek választottak. Az, hogy ki vagy, többé már nem tőled függött. Martin Gilbert történész megállapítja, hogy 1935-re „a Németországban maradt zsidók legalább egynegyedét bojkottal, határozatokkal vagy helyi nyomással megfosztották szakmájabeli megélhetésétől”, majd így folytatja:

Több mint tízezer, az egészségügyben vagy szociális munkásként dolgozó embert kergettek el az állásából, négyezer ügyvéd maradt praktizálási lehetőség nélkül, kétezer orvost távolítottak el kórházakból és klinikákról, kétezer színészt, énekest és zenészt bocsátottak el zenekaruktól, klubjaikból és kávéházaikból. További tizenkétezer szerkesztőnek és újságírónak mondtak fel, csakúgy mint nyolcezer egyetemi tanárnak és előadónak és nyolcezer általános és középiskolai tanárnak. Folytatódott a zsidók és átkeresztelkedett zsidók utáni kutatás azért, hogy állásukból kitehessék őket. 1935. szeptember 5-én az SS napilapja nyolc zsidó és átkeresztelkedett zsidó nevét közölte, akik mind az evangélikus hit követői voltak, és akiket „előzetes figyelmeztetés nélkül bocsátottak el és fosztották meg a keresztény templomokban orgonistaként való ; minden további szerepléstől”. Az újság a következőképpen kommentálta az elbocsátásokat: „Látható, hogy a Birodalmi Zenei Kamara lépéseket tesz annak érdekében, hogy megóvja az egyházat az ártalmas befolyástól.”⁴¹

Zsidónak lenni ettől kedve nem önmeghatározás vagy önazonosítás kérdése volt. Zsidónak tekintettek egy személyt azért, amit a szülei vagy nagyszülei hitüknek választottak. Az, hogy ki vagy, többé már nem tőled függött.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Németországban a legtöbb keresztény támogatta a nürnbergi törvényeket. Dietrich Goldsmidt, egy kereszténységre áttért zsidó, aki később csatlakozott a Hitvalló Egyházhoz, így magyarázza ezt:

A keresztények és az egyház büne abban rejlik, hogy a szeresd a felebarátodat parancsolatot úgy értelmezték vagy értették, hogy törődj keresztény fivéreiddel és nővéreiddel - azokkal, akik meg lettek keresztelve. Ez azt jelenti, hogy ha egy keresztény összeütközésbe kerül az állammal vagy a rendőrséggel, akkor az egyház vagy az egyházközösség viseli gondját, egészen addig, míg az az egyházra tartozik... Ha azonban egy keresztény „politizálni” kezd, attól kezdve ez már nem olyasmi, amihez az egyháznak köze van... Ebben az értelemben a társadalom iránti felelősség, a zsidók, szociáldemokraták, kommunisták, cigányok, ateisták iránti felelősség, a mindannyiunk iránti felelősség nem az egyház felelőssége volt.⁴²

Te mit értesz a felebaráton? Milyen felelősséggel tartozol felebarátaid iránt?

Zsidónak lenni többé már nem önmeghatározás vagy önazonosítás kérdése volt. Mit jelent az, hogy elveszíted annak jogát, hogy meghatározod önmagadat? Mennyiben hasonlít ez a dilemma ahhoz, mely A Medve, aki nem volt az című olvasmányban jelenik meg (Első fejezet, 1. olvasmány) ? Mennyiben különbözik? Az Egyesült Államokban a polgárháború utáni években számos államban szigetelték el vagy különítették el az afroamerikaiakat más amerikaiaktól. Mindenhol a szülők, a nagyszülők és a dédszülők „faja” alapján próbálták meghatározni a „néget”. Ezek a törvények még érvényben voltak, amikor Németországban annak meghatározásával küszködtek, hogy ki a zsidó.

22. OLVASMÁNY

Az emberek felelőssége

Marta Appel sok zsidó vallású némethez hasonlóan szomorúan tapasztalta, hogy a nürnbergi törvények még a régi barátságokra is hatással voltak. Éveken keresztül havonta egyszer találkozott régi iskolatársaival. 1935-ben azonban elmaradt ezekről az összejövetelekről, főleg azért, mert nem akarta kínos helyzetbe hozni nem zsidó barátait.

Egy nap az utcán találkoztam egyik régi barátnőmmel, aki könnyes szemekkel... próbált meggyőzni, hogy [a nők] még mindig a barátaim, és megpróbálta eloszlatni kétségeimet. Elhatároztam, hogy elmegyek a következő találkozóra. Nehéz döntés volt, és az előző éjszakán nem is aludtam. Félttem keresztény barátaimtól. A világ minden kincséért sem akartam őket bajba sodorni a jelenlétemmel, és persze magamat is féltettem.

Tudtam, hogy figyelni fogom őket, és a feszengés legapróbb jelét is észre fogom venni a szemükben, amikor megérkezem.

Tudtam, hogy nem tudnak félrevezetni, hangjuk minden változását észre fogom venni. Félni fognak-e attól, hogy beszéljenek velem?

Nem volt szükség arra, hogy olvassak a szemükben vagy a hangjuk változását figyeljem. Az üres asztal a benyílóban, ami mindig le volt foglalva számunkra, a legérthetőbb nyelven beszélt. Felesleges volt, hogy a pincér odajöjjön és megmondja: egy hölgy telefonált ma reggel, hogy a továbbiakban nem kell lefoglalni az asztalt. Nem hibáztathattam őket. Miért kellene az állásukat kockáztatni, csak hogy bebizonyítsák nekem: még mindig vannak barátok Németországban?⁴³

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Tételezzük fel, hogy te vagy Marta Appel egyik volt iskolatársa. Mit tehetnél volna? Részt vehetnél volna az ebéden 1933-ban? 1935-ben? Megtehetted volna, hogy nem mész el?

Tételezzük fel, hogy Marta helyzetében vagy. Gondolod, hogy elmentél volna ebédelni?

Mennyiben hasonlít Marta barátainak döntése ahhoz, amelyet Milton Mayer írt le a 15. olvasmányban? Melyek a legszembetűnőbb eltérések?

Franklin D. Roosevelttel azt mondta az amerikaiaknak az 1930-as években, hogy az egyetlen dolog, amitől félnünk kell, az a „félelem maga”.

A magyar történelemnek volt-e olyan korszaka, amikor a legfőbb félnivaló a félelem maga volt? Melyik volt az? Melyikek voltak, ha több ilyen is tudsz? Mit jelent az, ha egy állampolgár „nem fél”? Miért jó az?

23. OLVASMÁNY

A Hóhér

1.

*Hóhér tért városunkba be:
Arany, vér, tűz lehelete;
Szerényen járt-kelt, és bitót
A törvényszéknél állított.*

*Vesztőhely a ház oldalán:
Alkóvnyit foglalt el csupán;
Alacsony volt az ácsolat,
Mégfért szemöldökfa alatt.*

*Alig értünk rá kérdeni,
Ki a bűnös, s a bűne mi?
Kit vár a kendersárga bog,
Ügyes hóhérekézen fonott?*

*És a sok ártatlanja félt
A szemtől, mely ólomsörét,
S egy szólt. „Hóhér, elárulod,
Kinek ácsoltad a bitód?”*

*Megvillant ekkor a sörét-szem,
Talányos válasz szólt ekképpen:
„Ki legjobban szolgál nekem,
Mégérdemli a kötelem.”*

*S hamarost termett odalent,
S megragadott egy idegent,
S mindenki hálát ad belül,
Hogy hóhérekéze más kerül,*

*S bitó a törvény udvarán
Nem áll a másnap hajnalán.
A tömeg utat engedett:
Hóhér mezének tisztelet.*

2.

*Reggel a nap szelíd sugára
Sütött alá tetőre, házra,
De bitó meredt feketén
A törvényszék-udvar fűvén,*

*S a hóhér állt, ahol szokott,
Hurkolva a kenderbogot,
A sörét-szeme, csuka-állá
Vallott kevély mindentudásra.*

Kérdeztük: „Hóhér, van-e tán
Dolgod az idegen után?”
S hökkelésünkre válaszolja:
„Nem őt szántam én a bitóra...”

S a szemünk közé így kacag:
„Mit képzeltek? Ennyi bajt,
Hogy lógjon egy? Új kötelet
Avattam; csakis így lehet.”

„Gyilkos! Gyalázat!” egy kiáltott,
S a Hóhér, szántva sokaságot,
Elébe állt: „Pártját fogod,
Annak, aki még lógni fog?”

És hamarost karon ragadta,
És hátrahőköltünk riadva,
S a tömeg utat engedett:
Hóhér mezétől rettenet.

És este láttuk rettenettel,
Az akasztófa mint szökellt fel;
Az aknát vér öntözte meg,
A bitó úgy vert gyökeret,

S szélesebb a kivégzés helye,
Mint a törvényszék lépcsője,
Csúcса meg ott van félúton,
Ahol az írás, a falon.

3.

Harmadikat is megfogott;
Hitetlen kalmár, köztudott.
„Kíállnátok tán” mond a hóhér
„Bitófára való zsidóért?”

S kiáltottuk: „Ezt keresed?
Ez szolgált legjobban neked?”
Hóhér-mosoly: „Csupán a próba,
Hogy bírja-e az akasztófa.”

Vádolva dall a negyedik,
És nagy részvéttel övezik.
„Érdemes szánakoznotok?
Subickos képű átkozott!”

Őt. Hat. S a kiáltásunk zeng fel:
„Hóhér, Hóhér, ez az az ember?”
„Hóhérfortély csak. Így tudok
Lazítani aknarugót.”

Nem is faggattuk már tovább,
S ő rőtta véres lajstromát,
És éjre éj, és napra nap
A bitó mind hatalmasabb,

Kettős már, s oly széles a szárnya,

Az egész tér fölé kitarja,
S a keresztléce szörnyeteg
Árnyékot a városra vet.

4.

S a Hóhér a városon át
Kihalt utcán engem kiált.
Bámulom a tornyos bitót,
És azt gondolom: „Elfogyott,

Akit akasztani lehet,
Bitót dönteni segíték.”
És jó reménységben futok,
Hol a bitó vár s a hurok.

S a hóhér mosolyog vidámon,
Míg átkelek a némaságon;
Kezében sikló táncra kél
A sárgálló kenderkötél.

Dalocskáját füttyüli; próba,
Jól csattan az akna rugója;
Mosolya szörny parancsolat:
Megragadja a karomat.

„Hazudtál, Hóhér” így kiáltok,
„Hogy a bitód másnak csinálod,
S én akasztottad nem leszek!
Becsaptál rútul engemet!”

Megvillan ekkor a sörétszem:
„Hazudtam? Csaltam? Ó, nem és nem!
Megmondtam én egyenesen,
Hogy bitóm csak tiéd leszen.

Ki más volt szolgám, legserényebb,
Mint te és a gyáva reményed!
Közjót védeni ki siet?
Hol vannak most a többiek?”

„Halottak” suttogom alig.
„Megölték őket” kijavít.
„Az idegent és a zsidót...”
Megtettem, amit hagyatok.”

Ég-elfödő bitó alatt
Nincsen nálam magányosabb.
Meggöt a Hóhér, de „Megállj!”-t
A térről senki nem kiált. 44

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen választási lehetőségei voltak a város lakóinak a hóhér megérkezésekor? Milyenek akkor, mikor elvégezte feladatát? Meg lehetett volna állítani a Hóhért? Ha igen, hogyan? Ha nem, miért nem?

Mennyiben emlékeztet a vers az 1930-as évek Németországára? És napjainkra?

1933-ban Martin Niemöller, a Hitvalló Egyház vezetője a náci pártra szavazott. 1938-ra már koncentrációs táborba került. A háború után neki tulajdonították az alábbi kijelentést: „Amikor a nácik a kommunistákért jöttek Németországban, én nem álltam ki értük, mert nem voltam kommunista. Utána a zsidókért jöttek, és én nem álltam ki értük, mert nem voltam zsidó. Utána a

szakszervezeti tagokért jöttek, és én nem álltam ki értük, mert nem voltam szakszervezeti tag. Aztán a katolikusokért jöttek, és én nem álltam ki értük, mert protestáns voltam. Aztán értem jöttek, és addigra már senki sem maradt, aki kiálljon értem." Mennyiben hasonló Niemoeller álláspontja Maurice Ogdennek a Hóhér című versében megjelenő álláspontjához? Mit jelent a Hóhér felhívása: „Ki legjobban szolgál nekem, / Megérdemli a kötelem”?

24. OLVASMÁNY

Szabó bácsi

Ennek a könyvnek a tárgya nem „a” zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem. Ember Mária könyvének, a Hajtúkanyarnak a mottója ez a mondat. Az alábbi jelenet 1944 nyarának elején történik.

Egyik este átjött a szomszédból az öreg Szabó doktor bácsi. Most is a garabonciás köpenye volt rajta (Anyu nevezte el így), ujjatlan körpelerin, a zsebe nyílásából valahogy furcsán, talán régiesen bújt elő a keze, csupasz karja, mert télen is rövid ujjú inget viselt. A köpeny színéről, meghatározhatatlan szürkésfeketeségéről Wuli azt mondta, hogy „hubertusz-fekete”; Nagymama egyszer, amikor náluk volt, malaclopó köpenynek nevezte. A gyerek felvisított, tetszett neki az ötlet, de Apu elmagyarázta, hogy a pesti klinikákon minden orvos ilyet hord, azt kanyarítják magukra, ha át kell menniök a másik pavilonba, s még télen is fehér vászonnadrágban futkosnak az udvaron. A gyerek egy pillanatra megingott, hátha mégis orvosnak kéne menni, talán még hógolyóznak is néha, a hidegtől s a klórtól kivörösödött kézzel, a kórház kertjében; vidám, edzett, férfias világ, mi az, hogy : pavilon?

-Gyalázat - mondta Szabó doktor bácsi. - Hogy ezek mit tesznek a magyarsággal. Pedig mi, magyarok, hidd el nekem, fiam, vendégszerető nép vagyunk. Ezt mindennek ellenére el kell hinned.

A gyerek Apu csipeszével a frissen lemosott bélyegeit rakta be éppen a sorukba. Szabó doktor bácsi egy fejjel magasabb volt Apunál, nagy csontú, sovány ember, s ahogy ott álltak egy pillanatra a könyvszekrény előtt, a gyerekek az volt az érzése, hogy Szabó doktor bácsi lenéz Apura, le kellett néznie rá, s a gyerekek most fájt, hogy Apu erősen kopaszodik, most zavarta, hogy Apu kicsi és pocakos, úgy lett volna igazságos, ha Apu most egy fejjel magasodik Szabó doktor bácsi fölé, s ha nincs ilyen rózsás, restelkedő mosoly az arcán.

- Hogy jön ez ide, Imre bátyám? - kérdezte Apu. - Ha jól értettem, az új rendelkezésekről akartál beszélni...

- Arról, arról - bólogatott az öreg. - A magyar, az, kérlek szépen, előzékeny. Tiszteli a vendégjogot. A megbecsülés jele, hogy Mojse de Hungária neve például évszázadokon át fennmaradt. Zsigmond királyunk háziorvosa volt, nem tudtad? Látod, látod, mi magyarok számon tartjuk az arra érdemeseket. Szilárd meggyőződése, hogy a kormányzóúr is... Apu lehorgasztott fejjel hallgatta. A doktor bácsi nemsokára feltápáskodott. Vállon veregette Aput:

- Bátorság! - lehelte.

- Köszönöm, Imre bátyám. Igazán jólesett, hogy meglátogattál minket - mondta Apu, s a gyerek érezte, hogy őszintén mondja. Furcsák ezek a felnőttek, hogy ilyen könnyen ellágyulnak. Foszladozó, csírizes gombóccá gyúrhatók, mint az elázott bélyegpapír. Lucskosak. Csókolom - mondta férfiasán az albumja fölül.

- És annak a Mózesnek, vagy hogy hívták, az unokái, az ükunokái, az ük-ükunokái még mindig csak vendégek? - kérdezte vacsoránál Aputól.

- Hallhattad - felelte Apu, és a csúcsa felől beleharapott a hegyes zöldpaprikába. Úgy bírta enni, mint más az almát.

- Igazán szép volt tőle, hogy átjött - mondta szigorúan Anyu.45

Ennek a könyvnek a tárgya nem „a” zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit ért azon Ember Mária, hogy a holocaust nem „a” zsidó sors?

Te hogyan érted ezt? Mi a különbség a két felfogás között? Mi változik a felfogásunkban, ha a zsidóüldözésre a magyar történelem részeként gondolunk? Mennyire osztják ezt a nézetet az ismerőseid?

Könnyű ezzel a gondolattal egyetérteni?

Milyen választási lehetőségek kínáltak a szomszédok számára, amikor a deportálások elkezdődtek? Milyen lehetett az élet egy kisvárosban, ahonnan minden zsidót elszállítottak már? Volt-e arra valamilyen lehetőségük az embereknek, hogy megakadályozzák a tömeges deportálásokat? Ha igen, milyen? Ha nem, miért nem?

Miben vonatkozhat ez az idézet a mai Magyarországra? Vonatkozhat-e egyáltalán?

Van-e valamilyen hasonlóság a között, amit Ember Mária könyvének mottója sugall és Niemoeller vallomása között?

1. Goebbels, Joseph: Napló. Budapest, Dunakönyv Kiadó, 1994.

2. Stern, Fritz: Dreams and Delusions. (Álmok és illúziók.) Arnold A. Knopf, Inc. 1987. 152.

3. Taylor, A. J. P.: The Origins of the Second World War. (A második világháború eredete.) Atheneum, 1961. 71.
4. Mayer, Milton: They Thought They Were Free: The Germans 1933-45. (Azt hitték, szabadok. A németek 1933 és 1945 között.) University of Chicago Press, 1955. 167. © A University of Chicago Press engedélyével közölve.
5. Idézi Leon Bolstein és Hannah Arendt in: The Jewish Question. (A zsidókérdés.) New Republic, 1978. október 21. 34.
6. Stern: i. m. 152.
7. Engelmann, Bernt: In Hitler's Germany. (Hitler Németországában.)
8. Idézi John Toland in: Adolf Hitler. Ballantyne, 1976.
9. Grün v., Max: Howl With the Wolves. Growing up in Nazi Germany. (Üvöltés a farkasokkal. Gyermekkorom a nác Németországban.)
10. Stokes, Thomas L.: Chip Off My Shoulder. (Megszégyenültem.) Princeton University Press. 1940. 310
11. Bibó István: A zsidókérdés Magyarországon 1944 után. (Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről.) Budapest, Katalizátor Iroda, 1994. Eredeti megjelenés: Válasz, 1948. október-november.
12. Stern Strom, Margot: An Interview with Bill Moyers. (Interjú Bill Moyersszel.) Facing History and Ourselves. News, 1986. ősz.
13. Stone, I. F. „Izzy on Izzy.” (Izzy Izzyről.) New York Times Magazine, 1978. január 22.
14. Roth, Wolfgang: It All Depends on Lighting. (Minden a megvilágításon múlik.) In: Jewish Life in Germany. Szerk. Monika Richarz. 321.
15. Idézi Nora Levin in: The Holocaust. Schocken, 1973. 46.
16. Landau, Edwin: My Life Before and After Hitler. (Életem Hitler előtt és után.) In: Jewish Life in Germany. i. m. 310-312.
17. Idézi Joachim Remark in: The Nazi Years: A Documentary History. (A náci évek története.) Prentice-Hall, 1969. 147.
18. Krüger, Horst: A Crack in the Wall. (Repedés a falban.) Fromm International Publishing Corp., 1982. 19-20. © Hoffmann-Campe Verlag. Engedéllyel közölve.
19. Idézet in: Nazism: A History in Documents and Eyewitness Accounts, 1919-1945. (A náciizmus története dokumentumokban és szemtanúi beszámolók alapján, 1919-45.) 1. kötet. Szerk.: J. Noakes és G. Pridham. Schocken, 1983, 1984. 147.
20. Isherwood, Christopher: The Berlin Stories. (Berlini történetek.) 1935.
21. Burliegh, Michael és Wippermann, Wolfgang: The Racial State. (A faji állam.) Cambridge University Press, 1991. 60.
22. Stern: i. m. 169
23. Drucker, Peter F.: Adventures of a Bystander. (Egy nézelődő kalandjai.) Transaction Publishers, 1994. © Peter Drucker, 1978. Engedéllyel közölve.
24. Stern: i. m. 169.
25. Bronowski, Jacob: The Ascent of Man
26. Switzer, Ellen: How Democracy Failed. 89-91.
27. Reynolds, Quentin: A London Diary. (Londoni napló.) Random House, 1941.
28. Idézet in: Witness to the Holocaust. (A holocaust tanúja.) Szerk.: Eisenberg, Azriel. Pilgrim Press, 1981. 79-82.
29. Idézi Guy Stern in: Nazi Book Burning and the American Response. (A náci könyvégetések és az amerikai válasz.) Kiadatlan kézirat, Wayne State University, 1989.
30. Idézi Vinke, Hermann in: The Short Life of Sophie Scholl. (Sophie Scholl rövid élete.) Harper-Row, 1980. 61.
31. Ziemer, Gregor: Education for Death. The Making of a Nazi. (Halálra nevelés. Hogyan lett valakiből náci?) Oxford University Press, 1941. 19.
32. Stern: i. m. 188.
33. Idézi Victoria Barnett in: Far the Soul of the People. 63.
34. Mayer: i. m. 177-181.
35. Barnett: i. m. 31-32.
36. Bielenberg, Christabel: Christabel. Penguin, 1989. 27-28.
37. Idézi M. Burleigh és W. Wippermann in: The Racial State. 194.
38. Shirer, William: A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. A náci Németország története. Budapest, Teleteacher, 1995.
39. Mayer: i. m. 177-181.
40. Idézi Joachim Remark in: The Nazi Years. 162.
41. Gilbert, Martin: The Holocaust. Holt-Rinehart-Winston, 1985. 47.
42. Barnett: i. m. 133.
43. Appel, Marta: Memoirs. (Emlékiratok.) In: Jewish Life in Germany. 353.
44. Ogden, Maurice: The Hangman. (A Hóhér.) Regina Publications. Fordította N. Kiss Zsuzsa
45. Ember Mária: Hajtúkanyar. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

HATODIK FEJEZET

Alkalmazkodás és engedelmesség

Ha az emberiség hosszú és komor történelmére gondolunk, azt látjuk, hogy sokkal több förtelmes gyilkosságot követtek el az engedelmesség, mint a lázadás jegyében.

(C. P. SNOW)

Áttekintés

Az Ötödik fejezet azzal foglalkozott, hogy hogyan vált Németország totalitáriánus állammá. Ez a rész azt vizsgálja, hogy az emberek miért engedték meg e rendszer kialakulását. Az Első és a Második fejezet azt tekintette át, milyen nagy jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy mint egyének milyen helyet foglalunk el különböző csoportokban. Megmutatta, hogy a náciak hogyan használták ki az embereknek azt a vágyát, hogy tartozzanak valahová. Fritz Stern szavaival élve, hogyan használták a „propaganda és terror együttes eszközét” annak érdekében, hogy az embert megpuhítsák és szabadsága feladására kényszerítsék. George Orwell 1984 című regénye, melyben egy, a náci Németországhoz és minden más totalitárius rendszerhez erősen hasonlító ország életét írja le, e folyamat másik oldalát villantja fel.

Már leromboltuk azokat az eszméket, melyek a Forradalom előttről maradtak fenn. Elváltuk a köteleket gyermek és szülő, férfi és nő között. Nem lesz hűség, csak a párt iránt... Nem lesz szeretet, csak a Nagy Testvér iránt. Nem lesz nevetés, csak a megsemmisített ellenség fölötti diadal kacaja. Nem lesz művészet, irodalom, tudomány. Ha egyszer mindenhatóak vagyunk, nincs szükségünk többé tudományra. Nem lesz különbség szép és rút közt. Az élet folyamán nem lesz semmi érdekes, semmi szórakoztató. Kiirtunk minden versengési kedvet. De mindig... meglesz a hatalom mámora, mely állandóan növekedni fog, egyre kifinomultabbá válik. S mindig, minden pillanatban meglesz a győzelem izgalma, az az érzés, hogy ellenségen taposunk, aki tehetetlen. Ha el akarod képzelni a jövőt, képzelj el egy csizmát, amely egy emberi arcon tapos.

Van, aki azt mondja, hogy egy demokratikus társadalom totalitáriátussá változtatásának folyamata korántsem volt ilyen egyszerű: „Az élet sokkal bonyolultabb, mint hinnénk. A totalitárius robotnak tűnők csillogó sorfala mögött férfiak és nők állnak, különbözőek és különfélék, összetettek és bonyolultak, néhányan közülük bátrak, néhányan gyávák, néhány már csak úgy tud gondolkodni, ahogyan engedik neki, a másiknak megváltoztathatatlan tulajdonságai vannak. De mindegyikük ember.”¹

1. OLVASMÁNY

Engedelmesség kérdése?

Hannah Arendt a totalitárius rendszert tanulmányozva felveti: „Hogyan veszíti el emberségét egy átlagos vagy éppenséggel csodálatos ember kényszerítő körülmények között?” A 60-as években Stanley Milgram, a Yale Egyetem professzora elhatározta, hogy önkéntes egyetemi hallgatók segítségével tanulmányozza, „hogyan hat a büntetés a tanulásra”. Milgram azt akarta megfigyelni, hogyan viselkedik valaki olyan konkrét és mérlegelhető helyzetben, melyben arra utasítják, hogy a tiltakozó áldozatot növekvő fájdalommal büntesse... Melyik az a pont, amikor a kísérlet alanya már nem engedelmeskedik többé a kísérlet irányítójának?²

Az önkéntesen vállalkozók párban dolgoztak. Milgram kijelölt közülük egy-egy „tanárt” és „tanulót”. A „tanár” látta, hogy a „tanulót” egy székbe szíjazták, a csuklóján egy elektródával. Ezután a „tanulóknak” egy teszthez szó párokat kellett megtanulniuk. Figyelmeztették őket, hogy helytelen válasz esetén elektromos sokkot kapnak. A „tanuló” valójában Milgram csoportjának egyik tagja volt. A kísérlet valódi célpontja a „tanár” volt. Mindegyik tanárt egy külön helyiségbe kísérték, és egy áramfejlesztő elé ültették, melynek gombjait feliratozták. Eszerint 150 voltos „enyhe sokktól” a 450 voltos „veszélyes, komoly sokkig” sújtható a tanuló. Minden tanárnak meghagyták, hogy helytelen válasz esetén elektromos sokkal büntessék a „tanulót”. A sokkot a „tanuló” minden egyes helytelen válasza után 15 voltal kellett emelniük.

Az önkéntes jelentkező a kísérlet előtt áramütést kapott, hogy legyen elképzelése az áram okozta fájdalomról.

A kísérlet kezdete előtt Milgram előfeltevése az volt, hogy az önkéntesek többsége nem fog 150 voltnál nagyobb áramütést adni. Pszichológusok és pszichiáterek egy csoportja azt jósolta, hogy a vállalkozók egy ezreléke lesz majd hajlandó a 450 voltos áramütésig elmenni. Mindenki nagy meglepetésére 65%-uk alkalmazta a 450 voltot!

A későbbiekben Milgram igyekezett elkülöníteni a kísérletnek azokat a különböző elemeit, amelyek az engedelmességet erősítették. Az egyik változatban a kísérletet egy kevésbé tudományos környezetben ismételte meg. Az engedelmesség 48% alá csökkent, amely azonban még mindig igen magas érték. Egy másik változatban az önkéntes alanyok nem személyesen, hanem telefonon kapták meg az utasításokat. Ellenőrző személy jelenléte nélkül csupán 21% fejezte be a kísérletet. Milgram azt is megjegyezte, ha senki sem volt jelen az arra jogosultak közül, az önkéntes „tanárok” úgy reagáltak a „tanulók” fájdalmára, hogy több, de viszonylag alacsony áramütést adtak egymás után az előírt emelkedő voltok helyett. Milgram szerint ez alkotó

jellegű kompromisszum. A teszt harmadik változatában mindegyik önkéntes körül magasabb beosztásúnak vélhető személyek arról vitatkoztak, hogy folytassák-e a kísérletet. Ebben az esetben egyetlen „tanár” sem vitte végig a kísérletet. Egy másik változatban úgy tűnt, hogy három „tanár” egyszerre adott sokkot. Ebből kettő Milgram embere volt. Amikor ők „feladták” a kísérletet, az önkéntes vállalkozóknak csupán 10%-a folytatta azt.

A „tanár” és a „tanuló” közötti távolság ugyancsak befolyásolta a kísérletet. A „tanároknak” csupán 40%-a engedelmessé vált, amikor a „tanulóval” egy helyiségben tartózkodott. Az engedelmesség 30%-ra csökkent, amikor az önkénteseknek a „tanulók” kezét egy fémlapra kellett helyezniük, hogy ilyen módon kapják azok az áramütést. Másrészt, ha a „tanároknak” a kísérletekben kevesebb szerepük volt, 92%-uk végigcsinálta az egészet. A nemek nem befolyásolták a kísérletek eredményeit. A férfiak és a nők hasonló módon reagáltak, habár a nők némileg kevésbé bizonyultak engedelmessé, illetve több konfliktusba keveredtek e tekintetben. Philip Zimbardo, a Stanford Egyetem pszichológusa a következőket mondta a kísérletekről:

Milgram kutatásai kapcsán nemcsak arra kell választ adnunk, hogy a normális, átlagos kísérleti alanyok miért viselkednek ilyen szármalisan gonoszul, hanem arra is, hogy mit tett az engedetlen kisebbség, miután visszautasította a nyilvánvalóan szenvedő áldozatok sokkolását. Beavatkoztak-e? Segítséget nyújtottak-e? Feljelentették-e a kutatót? Tiltakoztak-e magasabb szerveknél stb.? Nem, engedelmességük az „elfogadhatóság” keretein belül maradt, megmaradtak a helyükön, az ő „saját, kijelölt helyükön”, és udvariasan, pszichológiailag labilisán arra vártak, hogy a hatalom mikor bocsátja el őket. Amikor Milgram más mércét használt a felsőbbbbségnek való engedelmességre, hogy kiegészítse „a legmagasabb fokig” jutó áramütéses kísérletét, az engedelmesség totális volt.³

Zimbardo hasonló magatartást tapasztalt 1971-ben végzett kísérleténél. Több jelentkező közül huszonnégy fiatal embert választott ki, akik érett, érzelmileg stabil, normális és intelligens főiskolások voltak. A kísérleti alanyok közül véletlenszerűen válogatta ki a „rabokat” és az „őröket”. Az „őrök” megszervezték a börtön életét, szabályokat alakítottak ki. Zimbardo beszámol a történetekről:

Már a hatodik nap után le kellett állítanunk a börtönkísérletet, ugyanis amit láttunk, az félelmetes volt. A kísérleti alanyok többsége számára, de már számunkra sem volt nyilvánvaló, hogy a valóság és a szerepjátszás között hol a határ. A többség ugyanis valójában fogollyá és őrré vált, és a továbbiakban képtelenek voltak elválasztani a szerepet önmaguktól. Drámai változások történtek viselkedésük jóformán minden területén, gondolkodásukban, érzéseikben. Kevesebb mint egy hét alatt a bebörtönzés kísérlete (átmenetileg) romba döntötte az életben addig megtanultakat, felfüggesztette az emberi értékeket, és az emberi természetet legcsúnyább, legalantasabb oldaláról mutatta be. Megrémültünk, mikor azt láttuk, hogy néhány fiú (őr) úgy bánt a többiekkel, mintha azok megvetésre méltó állatok lettek volna. Örömeiket lelték a durvaságokban, míg más fiúk (a rabok) dehumanizált robotokká, szolgálkká váltak, és csak a menekülés gondolatával, saját életben maradásukkal foglalkoztak, miközben gyűlöletük nőttön-nőtt őrzőik iránt.⁴

Milgram kutatásai kapcsán nemcsak arra kell választ adnunk, hogy a normális, átlagos kísérleti alanyok miért viselkednek ilyen szármalisan gonoszul, hanem arra is, hogy mit tett az engedetlen kisebbség, miután visszautasította a nyilvánvalóan szenvedő áldozatok sokkolását. Beavatkoztak-e? Segítséget nyújtottak-e? Feljelentették-e a kutatót? Tiltakoztak-e magasabb szerveknél stb.?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milgram úgy határozta meg az engedelmességet, mint azt a pszichológiai folyamatot, amely az egyéni tetteket politikai szándékhoz köti. Te hogyan értelmezed ezt a szót? Mit jelent a vak engedelmesség? Miben különbözik az engedelmesség más formájától? Mi a különbség az engedelmesség és a megegyezés között?

Mi késztet engedelmességre? A félelem vagy a büntetés? A tetszés vágya? Annak a fontossága, hogy egy csoporttal tartunk? A hatalomban való hit? Jegyezd fel az ehhez kapcsolódó gondolataidat, hogy később visszakereshesd.

Zimbardo azt nyilatkozta: „A börtönkísérletet nem azért hagytam abba, mert a börtönudvaron azt a sok borzalmat láttam, hanem azért, mert rádöbbentem, hogy könnyen helyet cserélhettem volna a legbrutálisabb őrral, vagy a leggyengébb bebörtönzötték egyikévé válhattam volna, aki tele van gyűlölettel, aki olyan kiszolgáltatott, hogy a hatalom engedélye nélkül nem ehet, nem alhat, sőt még véccére sem mehet.”⁵ Mit gondolsz, hogyan reagálnál ilyen helyzetben?

Az egyik hallgató, aki Zimbardo sükettségét előidéző paranoiakísérletében vett részt, fenntartását fejezte ki Milgram és Zimbardo kísérleteivel szemben. „Egyetértek azokkal, akik azt állítják, hogy helytelen becsapni az embereket. Nem igazságos az emberekkel úgy bánni, mint a kísérleti egerekkel. Abban egyetértek Zimbardo professzorral, hogy sükettség- és paranoiakísérletét a kísérleti alanyok becsapása nélkül nem tudta volna elvégezni, mert ha tudták volna, hogy miről van szó, akkor másként reagáltak volna a dolgokra. Én mind a két oldalt megtapasztaltam és láttam. Ez az én dilemmám, és nem hiszem, hogy erre a kérdésre létezik egyszerű válasz. Csak bonyolult válaszok lehetségesek.”⁶ Mit gondolsz a megtévesztésen alapuló kísérletekről? Megengedhetőek az efféle kísérletek?

Ismersz a magyar történelemben olyan esetet, amikor az emberek a börtönkísérlethez hasonló módon viselkedtek? Az iskolában? A munkahelyükön?

2. OLVASMÁNY

Vallás helyett

A náci a németeknek filozófiát, a világszemlélet egy módját kínálták. Ebben a világnézetben nincs helye a bizonytalanságnak és a kételynek. Némelyek számára ez a gondolkodásmód a vallást pótolta, mely pontosan megegyezett Hitler szándékaival. „Az a legnagyobb mozgalomban, hogy félreérthetetlen, a tömegek számára új hitet keres és talál, olyant, amelyben teljes mértékben bízhatnak, amelyre építhetnek, amely ebben a megzavarodott világban nem hagyja cserben őket, hogy találhassanak végre egy olyan helyet, ahol a szívük megpihenhet.”

„Kezdjük az alapelemekkel” - írta Hitler a Mein Kampfban. „Minden színházat, mozit, hirdetést egyetlen nagy küldetés eszméinek kell alávetnünk.” Ezért hasonlítottak a náci nagygyűlések a vallási összejövetelekhez. Ugyancsak ez okból tanították a gyermekeket a következő hitvallásra:

Hiszek a német anyában, aki nekem életet adott.

Hiszek a német parasztban, aki feltöri a rögöt népe számára.

Hiszek a német munkásban, aki népe számára dolgozik.

Hiszek a halottakban, akik életüket áldozták népükért.

Az én Istenem a népem.

Hiszek Németországban!

A náci új ünnepeket is létrehozta hitük megünneplésére. Január 30-a az a nap, amikor Hitlert kancellárrá választották. Április 20-a Hitler születésnapja. A nürnbergi nagygyűlések napja szintén ünnepnap volt. November 9-e ünnepnap - a müncheni puccskíséret évfordulója. Ez a nap a mozgalom mártírjainak napja néven vált ismertté. Március 21-e a nemzeti megújulás napja. Hitler ezt az ünnepet először 1933-ban tartotta meg. Potsdamban egy templomban arról beszélt, hogy a kétségbeesés napjai elmúltak, csodálatos jövő bontakozik ki számukra. William Sheridan Allen leírja, hogyan ünnepelték ezt a napot egy általa Thalburgnak elnevezett városban. A város ugyan a valóságban nem létezik, az ünnepek azonban pontosan így zajlottak Németország-szerte.

Thalburgban minden iroda egész napra bezárt. A boltokat korán bezárták, de 10.30-tól 1-ig ki sem nyitottak, ugyanis a ceremóniát hallgatták a rádión keresztül. Az iskolákba rádiókészülékeket vittek, a tanulók így hallhatták a potsdami eseményeket, tanáraik pedig elmagyarázták, hogy a „német történelemnek új korszaka kezdődik”. A nap hátralévő részében tanítási szünet volt. A házakat és a középületeket horogkeresztes zászlókkal lobogózták fel. Sötétedés után fáklás fölvonulás kigyózott Thalburgon keresztül. Részt vettek rajta a különböző náci és nacionalista csoportok, katonai jellegű pártok, Thalburg összes klubja, minden iskola, hazafias szövetségek, valamint más különböző csoportok, például kisiparosok, postai hivatalnokok és levélkihordók, az önkéntes tűzoltók egyesülete. A városi zenekar és az SA rezesbandája vezetésével a díszmenet a parkba ért, ahol a náci párt helyi vezetője beszédet mondott. Ebben Németország új egységét magasztalta. „Az egyén semmi. A nép minden. Ha egyszer belsőleg egyesülünk, akkor legyőzzük a külső ellenséget. És akkor Németország mindenk felett áll majd.” E végszó után a tömeg elénekelt a Deutschland, Deutschland über allest (Németország mindenk felett - a német himnusz első sora - a szerk.) és szétoszlott. 7

A nagygyűlésre este került sor, Hitler figyelmeztetéseit szem előtt tartva: „Soha ne próbáld a saját véleményedet rákényszeríteni a tömegekre nappal. Hasznosabbak a kihunyó fények - különösen az esték, amikor az emberek már fáradtabbak, az ellenállásuk csekély, és könnyen elérhető náluk az érzelmi kapituláció.” Az érzelmek fokozására a náci gyakran használták fel a XIX. századi zeneszerző, Richard Wagner zenéjét. Operái a német legendákon és mítoszokon alapulnak, és olyannak mutatják be a német népet, mint amilyenek Hitler akarta őket bemutatni: hatalmasnak, lelkesedőnek, energikusnak, hazaszeretőnek.

1934-ben William Shirer, aki akkoriban fiatal riporter volt, és Hitlert az évente megrendezett nagygyűlések közül is a legnagyobb látta először, a következőket írta a naplójába:

Mint egy római császár, úgy vonult be Hitler ebbe a középkori városba [Nürnberg] naplementekor a keskeny utcákat zsúfolásig megtöltő, vadul ünneplő németek sorfala között. Horogkeresztes zászlók tízezrei csúfították el a csodálatos gótikus palotákat, a házak homlokzatát. Az utakat, melyek alig voltak szélesebbek, mint a sikátorok, barna és fekete egyenruhások lepték el... Ma este 10 óra körül egy tízezres hisztérikus tömegbe botlottam, amely Hitler szállása előtt ezt skandálta: „A Führert akarjuk!” Kissé megütköztem az arcokon, különösen a nőknél, amint megpillantották Hitlert, aki végre egy pár pillanatra megjelent az erkélyen... Úgy néztek fel rá, mintha maga a Messiás lenne, ugyanakkor az arcuk embertelenné vált. 8

A következő napon Shirer ezt írta:

Úgy gondolom, kezdem megérteni, mi az oka Hitler bámulatos sikerének. A római egyházat utánozza, megújítja a pogányságot, a miszticizmust és becsempészi a XX. századi németek életébe. Az óriási Luitpold-csarnok reggeli nyitótülsége több volt Nürnberg külvárosában, mint színpompás látványosság. Volt benne valami a hatalmas gótikus katedrálisok húsvéti vagy karácsonyi miséinek miszticizmusából és hitbuzgalmából.

A természet színes zászlók borították. Hitler megérkezése drámai jelenet volt. A zenekar elhallgatott. A csarnokba zsúfolódott harmincezer ember között halálos csend honolt. Ekkor a zenekar a Badenweileri induló fülbemászó dallamát kezdte játszani. Ez általában Hitler nagy bevonulásaikor hangzott el. Megjelent Hitler az auditorium bejáratánál segédei [Hermann] Göring, [Joseph] Goebbels, [Rudolf] Hess, [Heinrich] Himmler kíséretében. Lassan, nagyokat lépve haladt a tömeg között szétnyíló széles : folyosón, miközben a karok ezrei üdvözlésre lendültek. Ez egy múltból ; származó, rituális köszöntés, melyet máig használnak.⁹

Egy másik pártnagygyűlésről egy megfigyelő a következőket írta:

Amikor Adolf Hitler a Zeppelinek leszállóterére lépett, a légiőrök 150 fényszórója gyulladt ki egyszerre. A fényszórókat a pálya egész területén úgy helyezték el, hogy mikor kigyulladtak, a sötétségben kupolát vontak a tömeg fölé. Egy másodpercig mindenütt csend honol - túl nagy a meglepetés. Ez ideig ehhez hasonlót még senki sem látott. A hatalmas mező óriási, fényből felépített katedrálisra hasonlított. A reflektorok kékes ibolyaszíne között az éjszaka sötét köpenye lebegett. Száznegyvenezer ember - mert legalább ennyi gyűlt most itt össze - nem tud elszakadni a látványtól. Álmodunk? Vagy ez a valóság? Ilyen dolgot elképzelni is lehetetlen. Egy fénykatedrális!

A tömegnek nincs sok ideje az ilyenfajta gondolatokkal foglalkoznia, új látványosság tárul a szeme elé. Ez talán még csodálatosabb és érdekesítőbb azoknak, akiknek az érzékszervei képesek még a befogadásra.

...Huszonötezer zászló, huszonötezer helyi és vidéki, üzemi küldöttség az egész országból. A zászlóvivők közül mindenki készen áll arra, hogy életét adja ezért a zászlóért. Nincs közöttük egy sem, aki számára a zászló ne a végső parancs és a legmélyebb elkötelezettség lenne.¹⁰

Még azokat is magával ragadta a gyűlések szelleme, akik nem vettek rajtuk részt. Horst Krüger Eichkampban, Berlin külvárosában élt. Az emberek Hitlerrel szemben itt eleinte szkeptikusak voltak, de sokaknak gyorsan megváltozott a véleményük.

Hirtelen az addig politikamentes oázis felett vihar vonult át, nem politikai vihar, hanem egy tavaszi zápor, a német megújulás vihara. Ki ne akart volna emellett kiállni?

A germán birodalmi fekete-fehér-vörös zászlókat, melyeket Eichkamp lakosai mindig jobban kedveltek, mint a köztársaság fekete-vörös-arany színű zászlaját, most a náci zászlókkal együtt lobogtatták. Otthon varrták őket, fehér alapon fekete horogkereszttel, amely gyakran fordítva került a zászlókra. De a jó szándék teljesen nyilvánvaló volt.

Krüger szerint „Eichkamp lakosai égtek a vágytól, hogy átadhassák magukat a mámornak és a rajongásnak. Védtelenek voltak. Hirtelen valakik lettek, valakik, egy felsőbb réteg tagjai, akik magasabb szinten élnek: németek. A beavatottság érzése járta át az egész nemzetet.”¹¹

Hirtelen valakik lettek, valakik, egy felsőbb réteg tagjai, akik magasabb szintem élnek: németek

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi a filozófia? Mi a dogma? Mi a világnézet? Miért akarta Hitler, hogy követői a náci eszmét ne csupán filozófiának, hanem dogmának tekintsék?

Hasonlítsd össze azt az imádságot, amelyet a német gyerekektől elvártak, egy hagyományos imádsággal. Mi a közös bennük? Miben térnek el egymástól a legjobban? Mivel indokolhatnánk ezeket a különbségeket? Milyen szerepet játszanak a vallási vezetők a társadalomban? Mit gondolsz, miért akarta Hitler ezt a szerepet vállalni?

Hogyan tekintett Shirer a nagygyűlésre? Mit gondolt, amikor rituálisnak nevezte? Mi a rituálé? Hogyan tartják össze az embereket a rituálék? Alkalmazkodásra sarkallják őket? A hagyomány érzését hozzák létre?

Hitler a Mein Kampfban elmagyarázza a náci zászló szimbolikáját. „A vörös szín mozgalmunk szociális eszméit jelenti, a fehér a nemzetit, a horogkereszt az árja ember győzelemért vívott harcának a víziója.” A zászló színei, a fehér, fekete és vörös azonosak voltak a Német Birodalom zászlójának színeivel. Mit gondolsz, miért választotta Hitler éppen ezeket a színeket?

Milyen ereje van egy zászlónak, amely egy nemzetet szimbolizál? Milyen üzenetet hordoz egy zászló a zászlóvivőnek? Azoknak, akik színes zászlótengerben találják magukat? Hogyan használták fel a náci zászlót a hűség megerősítésére? Miképpen támad ezáltal az embereknek az az érzése, hogy ők egy hatalmas mozgalom részesei?

Hogy értette Krüger azt, hogy „hirtelen valakik lettek, valakik, egy felsőbb réteg tagjai, akik magasabb szinten élnek: németek”. Mennyire fontos „valakinek” lenni?

Ingmar Bergman svéd filmrendező 1934-ben cserediák volt Németországban. Ottléte alatt egy lelkipásztor családjánál lakott. Később visszaemlékezett arra a weimari nagygyűlésre, amelyen részt vett, és a Mein Kampf-ról szóló vasárnapi iskolákra. Amikor visszatért Svédországba, egy „kis germán fanatikussá” vált. Csak később értette meg, mi is a náciizmus. Abban az időben a náci nagygyűlések eszméi és tanításainak világossága ragadta meg őt. Mit gondolsz, mi vonzotta a fiatal svédet a nácihoz? Miért érezte úgy a filmrendező később, amikor e vonzódására emlékezett, hogy ez számára „szégyen és gyalázat”? George Sabine olyan vezetőnek írja le Hitlert, aki egy szobrászhoz hasonlóan agyagból formálja az embereket. A következőket jegyezte meg: „Egyetlen trükk sem volt észrevehető: sem az élőbeszéd előnye az írott szöveghez képest; sem a fényhatásoké, a légköré, a szimbólumoké, a tömegé; sem a gyűlések éjszakai időpontjának az előnye, amikor is az ellenállás ereje csekély a hatásokkal szemben.”¹² Milyen bizonyítékot találsz ebben az olvasmányban Sabine következtetéseinek az alátámasztására? Hogyan segít ez az analízis abban, hogy magyarázatot találjunk arra, miért tartotta Bergman a nácihoz való vonzódását a későbbiekben szégyellnivalónak? Még a németországi zsidókat is elkapta néha a nemzetiszocializmus heve. A Friedrich című novellában egy fiatal zsidó fiú egy nem zsidó barátját kíséri el a Hitlerjugend-gyűlésre. Ezt mondja a zsidó fiú a barátjának: „Láttalak benneteket, amint a városon zászlókkal vonultatok keresztül, és közben énekeltek. Ez valóban nagyszerű dolog lehet. Szeretnék én is köztetek lenni, de az apám nem engedi, hogy a Jungvolkhoz csatlakozzam.”

3. OLVASMÁNY

Propaganda

A náci a propaganda eszközt használták arra, hogy uralmuk alatt tartsák az embereket. Joseph Goebbels információs és propagandaügyi miniszternek azt kellett biztosítania, hogy minden létező kifejezési forma - a zenétől a tankönyveken át, az istentiszteletekig - egyazon üzenetet hordozza.

Goebbels ezt írta a naplójába: Jó az a propaganda, amelyik sikerhez vezet, rossz az, amelyik nem éri el az áhított eredményeket, bármennyire intelligens legyen is. A propagandának nem az a feladata, hogy intelligens legyen. Az a feladata, hogy sikeres legyen. Ezért senki sem mondhatja azt, hogy egy propaganda túlságosan durva vagy alantas. Ezek nem azok a kritériumok, melyekkel a propagandát jellemezni lehetne. A propagandának nem kell sem becsületesnek, sem finomnak, sem lágynak, sem szerénynek lennie. A propagandának sikeresnek kell lennie... Nem számít, hogy a propaganda jól nevelt-e. Egy számít csak, hogy elérje célját." Hitler ezért ragaszkodott ahhoz, hogy „nagyon kevés szempontnak kell jelszavakban testet öltönie, de ezeket a jelszavakat addig kell ismételni, amíg a társadalom utolsó tagja is megérti azt, amit általuk tudtára akarunk adni. Amint a jelszót feláldozzuk, és megpróbálunk sokoldalúak lenni, a hatás füstbe megy."

A politikai propagandát nem a náci találták fel. A szót magát a katolikus egyház teremtette meg, hogy kifejezze törekvését a protestáns tanok elleni küzdelemben a XVII. században. Az idő során majdnem minden nemzet élt a propaganda eszközével, hogy háborús években összekovácsolja az embereket. Az első világháború idején mindkét fél a propaganda eszközéhez folyamodott. Hitler és Goebbels is hasonló módszereket alkalmazott. Megkontrázták ellenfeleik tanításait, át akarták formálni a közvéleményt és megalapozni a hűséget. Hogy mindez sikerüljön, új, szélsőséges módszerekhez folyamodtak.

Goebbels semmit sem bízott a véletlenre. Minden egyes szót, mely a rádióban elhangzott, és minden egyes mondatot, amely újságban vagy folyóiratban megjelent, ellenőrzött. Naponta adta ki utasításait arról, hogy mit és hogyan kell mondani. Max von der Grün a következőket mondta ezekről a változásokról:

A hétköznapi élet minden tevékenysége katonai jellegű lett. Ez a katonai légkör még a nyelvben is megjelent. Munkaközvetítő iroda helyett azt mondták: munkára mozgósító iroda.

Munkás helyett: a munka katonája. Munka helyett: a Führer és a nemzet szolgálata. Gyári ülés helyett: gyári seregszemle.

Termelés helyett: termelési harc.

Könnyű belátni, hogyha bármilyen oknál fogva ezeket a szavakat napról napra az emberbe sulykolják, akkor azok hamarosan a nyelv részévé válnak, és az ember nem okvetlenül gondolkodik el azon, hogy ezek a kifejezések honnan származnak, és miért kerültek előtérbe.¹³

A náci számára nagyon fontos volt, hogy mindent címkével láthassanak el: az eszméket, az eseményeket, a csoportokat és az egyéneket. A címkék aztán megmutatták, ki a hős és ki az ellenség.

A náci számára nagyon fontos volt, hogy mindent címkével láthassanak el: az eszmét, az eseményeket, a csoportokat, és az egyéneket. A címkék aztán megmutatták, ki hős és ki az ellenség.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mondj egy példát a propagandára! Ezután hasonlítsd össze saját példádat a többiekével! Mi a közös bennük? A válaszok alapján próbáljuk megfogalmazni a propaganda definícióját. Hogyan értelmezik ezt a szót a lexikonok? Mi a különbség közöttük, ha a propagandát rákényszerítik valakire, vagy csak hirdetik?

George Orwell a következőket írta: „Ahogy a gondolat elronthatja a nyelvet, a nyelv ugyancsak elronthatja a gondolatot.” Mi a véleménye az íróknak a propagandisták által használt nyelvről?

Az eufemizmusok szépítő kifejezések, amelyeket a negatív tartalmú vagy durva nyelvi formák helyett használunk.

Németországban az eufemizmus az eseményeket álcázta, a zsidókat és más „ellenséget” dehumanizálta, valamint a különleges akciókért való felelősséget zavarossá tette, így a nácik „tisztogatásról” és nem „gyilkosságról” beszéltek. Az ellenséget nem börtönbe vetették, hanem „védőőrizetbe vették”. Mi a különbség a kettő között? Sorolj fel a mindennapi életben használatos eufemizmusokat! Hogyan használjuk ezeket? Mi a közös bennük? Miért használnak az emberek eufemizmusokat?

A kormányok vezetői ma nem propagandáról, hanem a „közvélemény kezeléséről” vagy „az események megfelelő felfogásáról” beszélnek. Eufemizmusok ezek a kifejezések? Ha igen, akkor miért van szükségük az embereknek eufemizmusokra a propagandával kapcsolatban? Ha nem, akkor a fenti kifejezések tartalma miben különbözik a propagandától?

1989-ben Václav Havel Csehszlovákiában annak a „bársonyos forradalom”-nak a vezetője volt, amelyik a kommunista rezsimet demokratikus kormánnyal váltotta fel. Havel így ír a totalitárius rendszerrel kapcsolatos tapasztalatairól:

Nincs szó - inkább metaforikus értelemben használom ezt a szót, hogy szó-, amelynek csak annyi lenne az értelme, mint amennyit az etimológiai szótár megad. Minden szó jelentése tükrözi azt a személyt is, aki azt kimondja, azt a helyzetet is, amelyben kimondják, és tükrözi a kimondásának az okát. Ugyanaz a szó az egyik percben nagy reményeket táplálhat, egy másikban halálosan lesújthat. Ugyanaz a szó az egyik pillanatban igaz lehet, a másikban hamis; az egyik pillanatban megvilágító, a másikban megtévesztő. 14

Havel ezért az embereket arra ösztönzi, hogy „a hatalmasok szavát óvatosan hallgassák, éberek legyenek, előre figyelmeztessenek a veszélyekre, arra, hogy szörnyű szándékaikkal a hatalmasok milyen gonoszságokat idézhetnek elő”. Mely szavak voltak megvilágítók, ugyanakkor megtévesztők a totalitárius rendszerben? Hogyan alakítják át a vezetők azokat a szavakat, melyek reményt sugároznak, „halálsugarak”-ká?

Stephen Vincent Benet költő szerint „vannak bizonyos szavak, melyek másokéi, vannak szavak, amelyeket megszoktunk, használunk, hallottunk, örököltünk, elraktároztunk egy hátsó fiókban, egy bezárt táskában, agyunk legcsendesebb zugában”. Vannak ilyen szavaid? Milyen képzeteket hívnak elő ezek? Hogy szerepelnek ezek a szavak a propaganda eszköztárában?

4. OLVASMÁNY

Propaganda és sport

A Népstadion 1953-ban készült szobrai

1936-ban az olimpiai játékokat Németországban rendezték. Ez a nemzetközi esemény nagyszerű alkalmat kínált a náciknak, hogy megmutassák az „új Németország” erejét. Németországot korábban nem tekintették komoly vetélytársnak az olimpiai játékokon. Ezúttal a német atléták egymás után nyerték az érmeket, a német napilapok pedig azzal dicsekedtek, hogy a német nemzet egy felsőbbrendű fajt hozott létre. Ennek ellenére a legkiemelkedőbb eredményt az atlétikában ezen az olimpián egy amerikai sportoló érte el. Max von der Grün, aki azon a nyáron tízéves volt, így emlékezett:

Annak ellenére, hogy mindennap azzal tömték a fejünket, hogy aki vagy ami nem német, az értéktelen, példaképünk egy fekete sportoló lett, az amerikai Jesse Owens, aki négy olimpiai érmet nyert. A játsszótereken Jesse Owensnek képzeltük magunkat. Aki a legmesszebbre ugrott, leggyorsabban futott, vagy valamilyen tárgyat a legmesszebbre dobott közülünk, az Jesse Owens lett.

Amikor tanáraink meghallották ezt, megtiltották, hogy ilyenfajta játékokat játsszunk, de arra a kérdésünkre, hogy hogyan érte el egy fekete, az alsóbbrendű faj tagja azt, hogy ilyen tökéletes atléta legyen, nem válaszoltak. 15

Marion Freyer Wolff azon a nyáron szintén tízéves volt. Berlinben lakó zsidóként keserűes emlékei vannak erről a nyárról.

1936-ban a szabad világ megtisztelte Hitlert azzal, hogy az olimpiai játékokat Berlinben tartották. Hitlernek ez az esemény annyira fontos volt, hogy nagy kompromisszumkészséget mutatott. Az esemény idejére a boltokból és az éttermekből eltávolították a „Zsidókat nem szolgálunk ki!” figyelmeztetéseket. Sőt a zsidó származású atléták is részt vehettek a játékokon. Három zsidó atlétanő, akik vívásban érmet nyertek [az egyik Magyarországot, a másik Németországot, a harmadik Ausztriát képviselte], magától Hitlertől vehették át az érmet!...

A zsidó atléták sikereiről a német sajtó nem szólt. Jesse Owens, a fekete amerikai sprinter négy aranyát azonban senki sem tudta eltitkolni. Kíváncsi lettem volna arra, hogy Hitler, aki egy felsőbbrendű faj tagjának tartotta magát, hogyan viselkedett, amikor ezzel az alantas, nem árjával több ízben is találkozott a győztesek körében. A berlini zsidó gyerekek számára Jesse Owens bálványá és erkölcsi mintává változott. 16

Jesse Owens emlékére készítette a Facing History diákja

Hogyan reagált Hitler mindezekre? Amikor sürgették, hogy gratuláljon Owensnek a jó sportbarátság érdekében, a Führer ezt kiáltotta: „Valóban azt gondolják, hogy megengedem magamnak, hogy lefényképezzenek kézfogás közben egy ilyen négerrel?” A közönség nagyobb része nem is vette észre ezt a gyalázkodást. Ehelyett azt látták, amit von der Grön „a Harmadik Birodalom cukormázos homlokzatának” nevezett. A látogatók között ott volt David Lloyd George korábbi brit miniszterelnök is, a versailles-i békeszerződés egyik kidolgozója. Miután találkozott Hitlerrel, a következőket írta:

Akármit gondol az ember a módszereiről, amelyek valóban nem egy parlamentáris ország módszerei, kétségtelenül csodálatos átalakítást végzett az emberek gondolkodásában, egymás közti kapcsolatukban, szociális és gazdasági szemléletmódjukban... Igaz, hogy a kormány nyilvános bírálata minden formában tilos. Ez nem a kritika teljes hiányát jelenti. Hallottam arról, hogy prominens náci szónokok beszédét kritikával illették. De egyetlenegy elítélő szót Hitlerre nem hallottam. Őt éppúgy nem érheti vád, mint egy uralkodót egy királyságban. Ő több mint mások. Ő Németország George Washingtonja. Az az ember, aki megszerezte országa függetlenségét az elnyomókkal szemben. 17

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az amerikai sportolók közül többen bojkotálni akarták az olimpiai játékokat, hogy ezzel jelezzék: nem segítik Hitlert. Mások arra hivatkoztak, hogy néha el kell siklani a rossz felett a jó érdekében. Ez az érv sok embert meggyőzött. Ennek eredményeképpen az Egyesült Államok részt vett a játékokon. A te véleményed és tapasztalataid alapján a rossz felett való napirendre térés elősegítheti a jót? Ez az okfejtés hogyan teszi lehetővé valakinek, hogy elkerülje az állásfoglalást? Azt, hogy vállalja saját felelősségét a „rosszért”?

Mit látsz abban, hogy a német gyerekek Owenst éltették, Hitler pedig visszautasította a vele való kézfogást?

Mit látott Lloyd George, amikor Németországba látogatott? Mit gondolsz, mit szalasztott el, amiért nem érdekelte a demokrácia hiánya?

Mi volt a sport feladata a náci Németországban? Milyen szerepe volt a Szovjetunióban és az uralma alá tartozó országokban? Milyen szerepe van manapság az Egyesült Államokban? Milyen szerepe volt az ötvenes évek Magyarországon? Hallottál az aranycsapatról? Milyen szerepe van ma Magyarországon a sportnak?

Tudod-e, hogy Magyarországról kik vettek részt a berlini olimpián? Nézz utána egy sporttörténeti könyvben, esetleg korabeli újságokban! Tudod-e, hogy kik voltak közülük zsidók? A szüleid tudják-e?

Székely Éva Sími csak a győztesnek szabad című könyvéből érdekes információkat tudhatsz meg a sportolók életének és a politikának az összefüggéseiről Magyarországon 1944-től a hetvenes évekig!

A magyar kardváltogatott a berlini olimpián. A képen bal szélén a zsidó származású Petschauer Attila, aki egyéniben ezüstérmet nyert. Koncentrációs táborban halt meg

5. OLVASMÁNY

Művészet és propaganda

A reklámszakemberek már régóta tudják, hogy egy kép felér ezer szóval. Ezért Hitler elhatározta, hogy minden művészeti alkotásnak a nemzetiszocializmust kell tükröznie. Célja elérését az általa degeneráltnak minősített művészek bebörtönzésével vagy száműzetésbe kényszerítésével kezdte, majd a „szófogadó” művészek testületének létrehozásával folytatta. A „szófogadó” csoportját arra kötelezte, hogy fantáziavilágát, melyet beszédeiben írt le és írásaiban rögzített, a művészek a vásznon tegyék halhatatlanná. 1937-ben a náci három kiállítást támogattak, melyek az általuk megfogalmazott művészeti állásfoglalást hirdették.

Az első kiállításon, melyet 1937 júniusában nyitottak meg Münchenben, csaknem kilencszáz „igazi német” festményt és szobrot állítottak ki. Az „igazi német” művészetet azokat az alkotásokat értették, amelyek a német vidéket, a német múltat, a hőstetteket, az árja gyermekeket és az állatokat dicsőítették. Az ilyen alkotásokat természetesen csak „igazi német művész”

teremthette meg. Más művészeket és alkotásaikat vagy „dekadensnek”, vagy „elfajzottnak” minősítették. Sybil Milton történész szerint az „elfajzott művészet” minden, „zsidó által alkotott művet magában foglalt. Idetartozott minden zsidó témájú mű, a pacifista művek, valamint az a művészet, amely nem dicsőítette a háborút, a szocialista vagy marxista művek, valamint a politikai ellenfelek művei, olyan művek, melyek eltorzult arcokat és testeket ábrázolnak, azaz minden expresszionista alkotás és minden olyan mű, melyet a náci bürokraták kivetnivalónak tartottak.”¹⁸

A náci az „elfajzott” művek kiállítását is megrendezték Münchenben. Egy bizottság 650 leginkább „elrontott” művet válogatott ki abból a 16 000-ból, amelyet 32 német múzeumtól koboztak el. A különösen kiemelt művészek között volt George Grosz, Käthe Kollwitz és Vaszilij Kandinszkij. A náci a kiállított tárgyakat olyan kategóriákba sorolták, mint A német asszonyiség meggyalázása, A természet, ahogy a beteg agy látja. A festmények alá helyezett feliratokon a kép értékével kapcsolatos megjegyzéseket olvashattak a látogatók. Pl. zsidó, bolsevik hajlam (történetesen a 112 művész közül mindössze hat volt valóban zsidó), kretének, idioták, nyomorékok. Négy év alatt kb. 3 millió ember látta a kiállítást 30 városban. Amikor az akció befejeződött, az alkotásoknak mintegy felét elpusztították. A maradékot elrejtették a kíváncsiskodók elől. Egy részüket azonban eladták külföldi, például svájci múzeumoknak.

A harmadik, Az örök zsidó című kiállítás a zsidókat kommunistáknak, csalóknak és a szex megszállottjainak mutatta be. A náci számára a kiállítás az antiszemizmus eszköze volt. A látogatottsága ennek a kiállításnak is magas volt. Három nap alatt kb. 150 ezer ember tekintette meg. Ez a fajta művészet később különböző publikációkban is megjelent, köztük ifjúsági könyvekben is.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Felér-e „egy kép ezer szóval”? Milyen hatást fejthet ki egy kép a szó hatásához képest? A kettő közül melyik hat jobban rád? Az elfajzott szó torzultat, a hibátlantól eltérőt jelent, a dekadens szó pusztulást, rothadást. Mit gondolsz, miért használta Hitler ezeket a szavakat az olyan dolgok leírására, amelyek „nem németek” voltak?

Ne felejtődj el, hogy a művészet mindig szubjektív. Rákényszeríti a szemlélőt, hogy érzékszerveivel koncentráljon, hogy megértse a művészeti alkotás értékét és mondanivalóját.

Nézzetek meg együtt valamilyen közismert reklámot! Írjátok le pontosan, hogy mit láttok a képen vagy a filmen! Figyeld meg a színeket, az érzelmeket, melyeket a reklám kivált belőled.

A második világháború után a németeket legyőző nemzeteknek el kellett dönteniük, hogy mit tegyenek a náci által dicsőített művészeti alkotásokkal. Te mit tettél volna velük?

1990 után Magyarországon is dönteniük kellett a közösségeknek, hogy mi legyen az országot legyőző és sokáig megszállva tartó szovjet csapatok második világháborús emlékműveivel. Ismersz-e különböző megoldásokat? Egyetértesz-e velük? Te mit tettél volna vagy mit tennél a második világháborús szovjet emlékművekkel? A Népstadion szocreál sportolászobráival? Azok mit fejeztek ki?

Miért találták a náci az általuk „elfajzottnak” nevezett művészeti alkotásokat veszélyesnek? Milyen az 1933-as könyvégetéshez hasonló kísérleteket tettek e művek elpusztítására? Melyek azok a különbségek, amelyek a legmegrázóbbak?

6. OLVASMÁNY

A film mint propagandaeszköz

A náci hamar felismerték, milyen lehetőségeket kínál propagandájuk számára az új művészi kifejezési forma: a film. Lehetővé tette számukra a szó és a látvány összekapcsolását, ami egy-két évvel korábban még lehetetlen volt. Minden, a náci Németországban készült filmnek politikai szerepe volt, még a filmkomédiáknak is. A zsidókat minden filmben gazembereknek és bolondoknak ábrázolták. A legfelháborítóbb antiszemita filmek: A Rotschildok, a. Jud Süss és Az örök zsidó (Der Ewige Jude) voltak. Göbbels különleges instrukciókat adott ki azzal kapcsolatban, hogy az említett filmeket milyen módon kell ismertetni. A Rotschildokat és a Jud Süsst például úgy kellett kezelni, mint a történelmi eseményeknek „az eseményekhez hű újra törvénybe iktatását”. Ennek okán az egyik publikációban úgy írtak a Rotschildokról, mint olyan zsidókról, akik hasznot húztak Anglia Napóleon feletti győzelméből, miközben „a nemzetek a harcmezőkön véreztek”. Napóleon veresége „az arany győzelmét, a Rotschildoknak és Dávid csillagának a győzelmét jelentette”.

Az egyik brosúrában például azt írták a Jud Süss című film ismertetéseként, hogy „egy kiborotválkozott és gentlemannek beöltözködött zsidónak, Süss Oppenheimernek sikerült Württemberg herceg gazdasági miniszterévé válnia... Az udvari zsidó és miniszter Süss Oppenheimer, valamint titkára egyaránt árulók voltak, akik a fortélyokban és intrikákban túllícitálták egymást, hogy ilyen módon fizessenek meg Württemberg embereinek. A zsidó Süss Oppenheimer egy bűneinek mélységét feltáró, megbotránkoztató jelenetben megbecsteleníti a szépséges Dorothea Sturmot... El a zsidó kezekkel a német nőktől!”

Annak ellenére, hogy mindkét film eltorzította a történelmi eseményeket, a német filmkritikusok a filmek pontosságát emelték ki. Az egyik riporter a Jud Süsst a részrehajlás teljes hiányáért dicsérte, és azért, mert „világosan mutatott be egy régebbi,

méreteiben még kicsiny kísérletet arra, hogy a zsidók előbb egy országot, majd az egész világot leigázzák". Noha a harmadik filmet, Az örök zsidót dokumentumfilmnek nyilvánították, a kísérőszöveg olyan szélsőséges vádemelés volt a zsidók ellen, hogy a külföldön bemutatott változathoz e szöveget kihagyták. A hivatalnokok attól tartottak, hogy a film hangneme nem teszi a filmet „hitelessé”. Marion Pritchard, aki abban az időben volt végzős tanuló Hollandiában, a következőket mondta a filmről:

Ekkoriban még voltak zsidó tanulók az iskolában, és az évfolyam részben zsidó volt. Elmentünk megnézni a filmet, utána összeültünk, okos megjegyzéseket tettünk a filmre és neveltünk rajta, mivel túlságosan megbotránkoztatónak találtuk. A mozi után az egyik nem zsidó barátom ezt mondta: „Bárcsak sosem láttam volna ezt a filmet. Tisztában vagyok azzal, hogy mindez nevetséges propaganda volt, de életemben először éreztem azt, hogy vannak ők és mi - zsidók és nem zsidók. Mindent megtennék, hogy segítsen őket, és azt kívánom, hogy a moziban átélte érzéseim soha ; többé ne ismétlődjenek meg.”19

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A legtöbb ember számára az egység pozitív fogalom. Az egység azonban „szervezett gyűlölet” is lehet. Hogy lehet ezt Hitler egyesítést és közellenségképet kiépítő erőfeszítéseire vonatkoztatni? Hogyan magyarázható Hitler kijelentése: „Ha a zsidók nem léteznének, ki kellene találnunk őket”? A háború utáni időszak egyik minisztere, aki élt a náci Németországban, a következőket mondta az antiszemitizmusról: „Az antiszemitizmus már eleve jelen volt. Azt nem Goebbels úr fedezte fel. A teljes ideológia és a retorika is megvolt. A náci csak felhasználta őket és levonták a következtetéseket.”20 Miért van az, hogy egyes propagandák sokkal hatásosabbak, mint a többi?

Hitler egyszer azt írta: „Ha egy nagy hazugságot sokáig mondogatunk, akkor az emberek egyszer majd elhiszik.” Hogyan alkalmazták ezt az elvet a Harmadik Birodalomban készült filmeknél?

Miért kellett Hitlernek óvatosnak lennie, hogy a hazugság ne legyen túlságosan nagy és megbotránkoztató?

Mit gondolt Marion Pritchard barátja, amikor ezt mondta: „Tisztában vagyok azzal, hogy mindez nevetséges propaganda volt, de életemben először éreztem azt, hogy vannak ők és mi - zsidók és nem zsidók”? Hogyan értelmezted ezt az állítást?

Hogyan formálja a média a véleményünket saját magunkról és másokról?

Az Amerikában élő fekete bőrű lakosság 10%-a a teljes lakosság számának, de a hirdetésekben a pozitív megjelenéseknek csupán 3%-át képezik.

Magyarországon a lakosság hány százaléka lehet szerinted cigány? Van olyan reklám, amelyben pozitív módon jelennek meg? Játékfilm van-e ilyen? Az alkotott kép nem csupán azt befolyásolja, hogy milyen módon látják őket mások, hanem azt is, hogy önmagukra hogyan tekintsenek. Gyűjts össze történeteket, hirdetéseket, újságcikkeket, melyek cigányokra, románokra vonatkoznak! Milyen gyakran ábrázolták pozitív módon őket? És negatívan? A célpont más kisebbségi csoport is lehet: arabok, kínaiak stb., akikből ma már Magyarországon is sokan élnek. Beszéljétek meg, kinek mi a tapasztalata a fenti kérdésekkel kapcsolatban, és hogy milyen módon formálja a véleményünket a média saját magunkról és másokról!

7. OLVASMÁNY

Barbárok iskolája

Hitler azt állította, hogy ő képviseli a történelmet. Kijelentette: „Ha valaki nem ért velem egyet, és azt mondja: nem állok a te oldaladra, én nyugodtan azt mondom: » A gyermeked most már hozzánk tartozik... Te meghalsz. Az utódaid azonban már az új csapatba tartoznak. Rövid időn belül semmi más nem ismernek, mint ezt az új közösséget. «” Hitler a német fiatalok megnyerését kulcsfontosságúnak tekintette. Minden egyes beszédében kinyilatkoztatta:

Mi idősek, elhasználtak vagyunk. Igen, már azok vagyunk... Gyávák vagyunk és szentimentálisak... De az én elbűvölő ifjaim? Van náluk jobb az egész kerek világon? Nézd ezeket a fiatal férfiakat és fiúkat! Micsoda anyag! Velük egy új világot teremthetnek...

Szenvedélyesen tevékeny, vezető szerepet játszó, rettenthetetlen, vad ifjúság - ez az, amit akarok. A fiatalságnak pontosan ilyennek kell lennie. Nem félhetnek a fájdalomtól. Nem szabad gyengének vagy gyengédnek lenniük. Újra látni akarom a szemükben a büszkeség fényét és egy ragadozó állat függetlenségét. Elvárom, hogy a fiatalság kisportolt legyen - ez az első és legfontosabb dolog. Nem fontos az értelem fejlesztése. A tudás tönkreteszi az én fiataljaimat.

1939-ben az árja német gyermekek 90%-a tagja volt a náci ifjúsági csoportok valamelyikének. Hatéves koruktól lehettek tagok. Tízéves korukban a fiatal fiúk a JungVolkba, tizenévesen a Hitlerjugendbe léphettek be. A lányok a Jungmädel szervezetébe, majd a BDM-be (Bund Deutscher Mädel), a Német Lányok Ligájába léptek. Ezekben a csoportokban a fiatalok „semmi más nem tanultak, csak azt, hogyan kell német módra gondolkodni és német módra cselekedni... És soha többé nem lesznek ismét szabadok, soha többé életükben” - mondta Hitler.

Erika Mann, Thomas Mann lánya szembeszállt a nációkkal. A Barbárok iskolája című könyvében elmondja, hogyan akarták a náci Hitler eszméit megvalósítani.

Minden gyerek naponta 50-150-szer Heil Hitleret köszönt. Megszámlálhatatlanul többször hangzott el ez az üdvözlés, mint a régi, semleges üdvözlés. Törvény határozta meg: ha valaki egy barátjával találkozott iskolába menet, elkezdődött vagy befejeződött a tanítás, Heil Hitler, Heil Hitlerrel köszönt a postás, az autóbusz vezetője, a papírbolti elárúsítónő, akitől az ember füzetet vásárolt. Ha a szülők az ebédidőben nem Heil Hitlerrel köszöntek, akkor büntethető cselekedetet követtek el, és fel lehetett őket jelenteni. Heil Hitleret kiabáltak a Jungvolkban és a Hitlerjugendben. Heil Hitleret kiáltottak a lányok a ligában. Az esti imát a Heil Hitlerrel kellett befejezni annak, aki komolyan vette az odaadást.

Hivatalosan, ha a feletteseinek köszönt valaki az iskolában, vagy ha egy csoporttal volt, a köszönést a jobb kar magasba lendítésének kellett követnie. Ha nem hivatalos köszönről volt szó, egymással azonos társadalmi helyzetben levők között, az üdvözlést a jobb kar laza felemelése kísérhette, az ujjak zártan, előremutattak. Hitler üdvözlése a német köszöntés - ezt ismételtették számtalanszor, reggeltől estig, egész napon át.

A Heil szó üdvöt jelent, Isten és ember viszonylatában használatos. Az ember beszélhet az örök üdvösségről (németül ewiges Heil), és a szent melléknév (heilige) a Heil főnévből származik. De most itt más formában használják...

Ha reggel valaki elmegy otthonról, Heil Hitleret köszön. A tömbház lépcsőin a Blockwarttal találkozunk, aki nagyon fontos és veszélyes személy. Ő az, akit a kormányzat helyezett a házba náci felügyelőnek. Ő az, aki ellenőrzi a házakat, rendszeresen jelentést tesz a rábízott lakosokról, figyelemmel kíséri viselkedésüket. Minden utcát és ablakot piros, lobogó zászlók díszítenek, mindegyiknek a közepén fekete horogkereszt. Senki sem kérdezi meg, hogy miért, nyilván valami nemzeti esemény. Alig múlik el egy hét, hogy a családoknak ne kellene valamilyen oknál fogva a horogkeresztet kifüggeszteniük. Csak a zsidóknak nem kell magukat tartaniuk a szigorú intézkedésekhez. A zsidók nem németek, ők nem tartoznak a nemzethez, így nincs szükségük „nemzeti eseményekre”.

Egyenruhásokkal találkozik az ember, ha az iskolába megy: fekete egyenruhás SS-katonákkal, önkéntes munkaszolgálatosokkal, Reichswehr-katonákkal. Ha történetesen egy utcát a városban lezárnak, akkor mindenki tudja, hogy tisztviselő érkezik a városba. Senki nem tudta, hogy más országokban a magas rangú tisztviselők minden biztonsági intézkedés és útlezárás nélkül haladnak át a városokon.

Nálunk az épülőfélben lévő házon sem dolgozhatnak a munkások a nemzeti ünnep miatt. De az üdvözlő felirat az állványzaton ott van: „Köszönjük Führerünknek, hogy ma itt dolgozunk, Heil Hitler!” Ismerős felirat, mindenhol ott van, a munkahelyen, utakon, bérkaszányákban, sportpályákon. Mit jelent ez a te számodra? Lehetséges, hogy van olyan ország, ahol a munkásoknak nem kell megköszönniük egy Vezérnek, hogy dolgozhatnak? Nem, ilyen elképzelni sem lehet - a szentencia olyan mélyen beleivódott a tudatunkba, mint egy régen ismert dallam.

Ahogy továbbhaladunk, a hoteleken, vendéglőkön, uszodákon és iskolákon újabb feliratokat látunk. Zsidóknak tilos!, A zsidók nemkívánatos személyek, Nem zsidók részére. És mit érez ilyenkor az ember? Egyetértést? Örömet? Undort? Ellenállást? Senki semmit sem érez. Az ember lassan már öt éve nem nézi ezeket a feliratokat. Ez egy szokás, és egészen természetes, hogy zsidóknak tilos. Egy kilencéves gyermek életében négy év kisgyermekkor után öt év: az egész személyiség és a tudatos létezés. A náci utcákon sétál a náci gyermek. Semmi nincs, ami megzavarja, semmi, ami felhívja a figyelmét, vagy bírálatra ingerelné. Az újságosbódék kizárólag náci napilapokat árúsítanak, mindegyik német újság náci. A külföldi lapokat betiltották. A gyermekek nem lepődnek meg az újságcikkek vastagbetűs címein: Soha nem hallott erőszakos cselekedet Németország ellen Csehszlovákiában!; Zsidó gengszterek uralják Amerikát!; A pápa támogatja a kommunista terrort Spanyolországban!; További 150 papot lepleztek le, akik szexuális bűnözők!

Hát, ilyen a világ - gondolja a gyermek. - Milyen szerencsénk van, hogy van Führerünk. Ő majd megparancsolja az egész bandának, cseheknek, zsidóknak, amerikaiaknak, kommunistáknak, hogy eddig, és ne tovább!

Nincs kétely vagy gyanakvás a hírügynökségi jelentések hízterikus hangnemével kapcsolatosan. Nincs utalás arra, hogy ezek nem pontosak, vagy hamisak is lehetnek. Nincs semmi. Ezek részévé váltak a náci világ hétköznapijainak úgy, mint a Blockwart, a horogkereszt, a Zsidóknak tilos feliratok. Ezek a dolgok összegződnek, megmérgezik a szabadnak született embereket. A német gyermek ezt a mérgező levegőt szívja be. Ahol nácik vannak hatalmon, ott nincs más lehetőség. És itt Németországban mindenhol ők uralkodnak, és ők jelentik a fennhatóságot a német gyermek számára a tanulásban, az evésben, a menetelésben, a lélegzésben. Mindenben.21

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hitler azt követelte, hogy a nemzet „szenvédélyesen tevékeny, vezető szerepet játszó, rettenthetetlen, brutális fiataloságot hozzon létre”. Milyen szerepe van az iskolának az ilyen fiatalok nevelésében? Milyen szerepe van ebben a fiatalok csoportjainak? A médiának, a társadalomnak? Hogyan magyarázod azt, hogy Erika Mann könyvének a Barbárok iskolája címet adta? Milyen társadalmat hoznának létre a Barbárok iskolájának végzősei?

Hitler megfogalmazta, hogy szerinte milyen az ideális ifjúság. Mi a magyar társadalom ideálja? Ismersz valakit, aki megfelel az ideál elvárásainak?

Miért beszélt Hitler a német ifjúságról, mint „német ifjakról”? Miért nem beszélt a fiatal nőkről? Mit gondolt Hitler akkor, amikor azt mondta, hogy a fiatal németek „soha többé nem lesznek ismét szabadok, soha, egész életükben”? Milyen tulajdonságokat

tápláltak a fiatalokba az ifjúsági csoportok? Miért viseltek egyenruhát és karszalagot? Miért volt külön üdvözlésük? Miért vettek részt nagygyűléseken és felvonulásokon?

Fogalmazd meg magadnak a besulykolás definícióját! Miben különbözik a neveléstől? Hogyan sulykolta Hitler a fiatalokba az eszméit? Miért inkább rájuk figyeltek és nem a szüleikre?

Hasonlítsd össze Hitler tanítással kapcsolatos elképzeléseit a hagyományos német elképzeléssel (Harmadik fejezet, 7. olvasmány)! Milyen közös vonásokat fedezel fel? Melyek a legszembetűnőbb különbségek? Milyen nehézségei támadnának egy hagyományos német iskolában dolgozó tanárnak egy náci iskolában?

Milyen hatással volt a tanítás a gyermekekre a náci Németországban? Milyen módon befolyásolta a világnézetét? Az ilyen légkör hogyan válhat gyűlölködő szokássá?

Mit értett Erika Mann azon, hogy a gyermek egy idő után nem érez semmit? Ugyanazon mondanivaló állandó ismétlése ugyanazon hatással van az emberre? Erika Mann könyve vajon szintén propaganda?

8. OLVASMÁNY

Tartozni valahová

Alfons Heck, aki többi osztálytársához hasonlóan nagyon szeretett volna a Hitlerjugendhez csatlakozni, így emlékezett gyerekkorára:

Egyáltalán nem erőltették, hogy belépünk a Jungvolkba. Én alig bírtam; már a türelmetlenségemmel, és sikerült is már tízéves korom előtt belépnem. Nagyon izgalmas élet volt. Szülői felügyelet nélkül, tele olyan kötelességekkel, melyek merő szórakozásnak tűntek. A menetelést túrázásnak, a táborozást, a szabadban lejátszódó háborús játékokat természetjárásnak éreztük. Egy bizonyos fokig a mi háború előtti játékaink a cserkészcsapatok életéhez hasonlítottak. Nálunk azonban nagyobb hangsúlyt fektettek a fegyelemre és a politika besulykolására. A kellékek, szimbólumok, a pompa és miszticizmus nagyon közel álltak az egyházi szertartások elemeihez. Az egyik legjelentősebb követelmény az ún. Mutprobe, azaz a bátorság próbája volt, mely általában hat hónap próbaidő után következett. Az én szakaszomnak, amely 40-50 fiúból állt, egy három méter hosszú ugródeszkről kb. ugyanilyen mélységbe kellett leugrania az úszómedencébe. Volt néhány piros folt a hasunkon, de megérte a fájdalmat, amikor a 15 éves vezetőnk, a Fahnleinführer [Fahnlein volt egy egység neve, jelentése: kis zászló] 160 hozzám hasonló fiúnak átadta az irigylet tört, ezzel a felirattal: Vér és Becsület. Ettől a perctől fogva befogadtak bennünket. 22

Nem mindenkit fogadtak el a náci Németországban. Elizabeth Dopazo és fiútestvére szüleit, akik Jehova tanúi voltak, koncentrációs táborba küldték vallási meggyőződésük miatt. Elizabeth és testvére a nagyszülőknél nevelkedtek. Elizabeth így emlékezett:

Azelőtt egyszer találkoztam a nagyszüleimmel. Nagyon nehezen viseltük el a dolgokat. Én akkor hétéves voltam, a testvérem hat. Délnémet nyelvjárásban beszélünk, és ezért kinevettek bennünket. De nemcsak azért gúnyoltak bennünket, hanem szüleink hitvallása miatt is. Nagyszüleim is Jehova tanúi voltak, de nem olyan nagy meggyőződéssel. Amikor hozzájuk kerültünk, attól fogva nem jártak a közösségbe, mert attól tartottak, hogy őket is letartóztatják, és akkor mi lesz velünk. Nehezen tartottak el bennünket. Nagyon gyorsan meg kellett változtatnunk a beszédmódunkat, hogy ne lógjunk ki a többiek közül. Ez mindjárt az iskolában kezdődött. Karunkat Heil Hitler köszöntésre kellett lendítenünk naponta többször is. Nagyon ritkán éreztük jól magunkat. Ha leejtettünk egy zsebkendőt, vagy valami egészen kis dolgot vétettünk, azonnal ránk néztek, és azt mondták: „Ő, te valahogy más vagy, új vagy az iskolában.” Közelebbről vizsgálgattak bennünket. Volt egy-két gyerek, aki beárult, de ez nem volt jellemző. Ilyenkor a tanár az osztály elé állított minket, és rákérdezett, hogy miért nem Heti Hitlerrel köszöntünk. Remegtünk, mert féltünk attól, ha megmondjuk az igazat, akkor bajba keveredünk. Számunkra a Heil Hitler és egy személy imádása hitünk elleni cselekedet volt. Nem lett volna szabad ezt tennünk, hiszen szavunkat adtuk Istennek. Tiszteltük a kormányt, de nem akartunk semmiféle politikai eseményben részt venni.

Nem akartuk az Istent megbántani. Azt gondoltuk, ha meghalunk, akkor ez nem számít, de ha Istent megbántjuk, akkor mindenestül elveszünk. Ennyit tudtunk, de nem akartunk magyarázkodni, mert attól féltünk, hogy mire hazaérkezünk, a nagyszüleinket nem találjuk, és minket intézetbe dugnak.

Így nem sok megbocsátani való dologra adtunk okot, csak olyan aprókra. Egy idő után aztán már egyáltalán nem mondtunk semmit, mivel túlságosan féltünk.

Ezekről a dolgokról otthon az öcsémrel beszélgettünk. A beszélgetések helye legtöbbször a kis padlásszoba volt. Gyorsan felnőttünk. Valójában sohasem volt gyerekkorunk...

Később, 12-13 éves korunkban beléptünk a Hitlerjugendbe. Valójában ezt nem akartuk, de úgy ahogyan ezt manapság a filmekben látni, megjelentek a gestapós bőrkabátosok az ajtónk előtt, és így szóltak: „Az unokáinknak be kell lépniük a Hitlerjugendbe. Ha ez nem történik meg keddig, akkor keményen lépünk fel.” Ezek után nem volt más választásunk. Beléptünk. Nagyszüleink egyetértettek velünk. Mi pedig nagyon gyorsan magunkra öltöttük az egyenruhát...

*Ahogy az idő telt, és az öcsém 13-14 éves lett, megingott. Valamiben hinnie kellett. Német tiszt akart lenni, és azt mondta, hogy apánk tévedett, amikor őseink hitét követte. Meghalt az elvei miatt. És íme, velünk mi történt. Nagyon dühös volt. Valójában engem is bántott a dolog, de nem annyira. Küszködtem, mert nem tudtam eldönteni, hogy mi a jó és mi a rossz. A háború vége felé valóban tartottunk attól, hogy az öcsém feljelent bennünket, hogy rezsimellenesek vagyunk, és nem akarunk együttműködni. A hadseregbe akartam belépni, és nem akartam, hogy a családom legyen előrelépésem akadálya. Már elegendő volt ebből. Nem tanulhattunk tovább, mivel a többieket hátráltattuk. Elképzelhetitek, hogy éreztük magunkat, amikor a háború befejeződött. Öcsém teljesen kiábrándult mindenből, és lelkileg összetört.*²³

Elizabeth Dopazónak nehéz volt a többiekhez tartozni, Franknak viszont, a bresloui [magyarul Boroszló, ma Wrocław] iskolában egyenesen lehetetlen. Ő így emlékezik:

Az emberek mutogattak rám, és büdös zsidónak neveztek. A szünetekben mindig verekedett valamelyikünk. Egyik barátom, aki idősebb volt nálam, egy szünetet sem hagyott ki. Mivel engem is állandóan sértegettek, én is mindig verekedtem...

Igen, csak hogy Németországban minden tanárt köszöntünk kellett. Ha mi az utcán tanárral találkoztunk, meg kellett tisztelnünk őt. Meg kellett hajolnunk...

Lehetetlen helyzetbe kerültünk, amikor egyszer egy lépcsőn felfelé tartottunk, és egy tanárral találkoztunk szembe. Heil Hitleret köszöntünk. Ő visszafordult és így szólt: „Nem zsidók vagytok? Ti nem köszönhetek Heil Hitlerrel.” Ha nem köszöntünk, akkor azt kérdezték, hogy miért nem. Az ilyent mindig büntetés követte. Nem mindegyik, de néhány tanár kipécézett és megbüntetett bennünket. Sarokba állítottak, vagy valamilyen módon megszegényítették...

*Ha a zászló előtt haladtunk el, köszöntünk kellett. A zsidóknak ez tilos volt. Ha nem lendült a kezünk köszönésre, akkor a származásunk nyilvánvaló lett, és ilyen módon teljesen kiszolgáltatottakká váltunk. Akkor meg is gyilkolhattak minket az utcán, és senki sem szólt volna semmit. Olyan, hogy bírósági eljárás, nem volt, hiszen csak zsidókról volt szó. Így aztán tudtuk, hogy állandó veszélyben vagyunk, és akármit teszünk, kiszolgáltatottak vagyunk. Senkinek sem panaszkodhattunk. A zsidóknak nem panaszkodhattunk. Egy bíróságnak sem. Nem panaszkodhattunk a rendőrségnek sem.*²⁴

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mennyire fontos számodra, hogy „megfelelően lásd” a dolgokat? Hogy „megfelelően cselekedj”? Hogy beilleszkedj? Hogyan érzed magad, ha nem tartozol sehová? Milyen hatással van ez az önbecsülésedre? A gyerekek melyik életkorban a legsebezhetőbbek a csoporthoz való tartozás vagy kívülállás dolgában?

Jobban vagy kevésbé sebezhetőek a felnőttek, mint a kisgyerekek?

A náci olyan világot teremtettek, amelyben a gyerekek „megszabadultak” a szülői ellenőrzéstől. Miért fordult ez a fajta világ különös figyelemmel a kamaszok felé? Milyen problémákat okozott ez a világ olyan gyerekek számára, mint Elisabeth, aki szeretett volna valahová tartozni, ugyanakkor hű akart maradni családjá hitéhez és értékeihez is? Kerülhetnek-e gyerekek manapság hasonló helyzetekbe? Ha igen, hogyan birkóznak meg velük?

Milyen helyzetbe került Frank az iskolában? Az utcán? Volt-e egyáltalán olyan hely, ahol biztonságban érezhette magát? El kellett fogadnia Hitler zsidókról alkotott definícióját? Fejtsd ki válaszaidat!

9. OLVASMÁNY

Az engedelmesség mintái

Hede von Nagel most Kaliforniában él, de a náci Németországban nőtt fel. Így ír gyermekkoráról:

Mint a szüleim második lánya, óriási csalódást okoztam apámnak, aki fiúkat szeretett volna adni a Führernek és a nemzetnek - és mivel nemes volt, a családi név továbbvitele miatt is fiúgyerekekre vágyott.

Dühöngött amiatt, hogy szemben a világos hajú nővéremmel, aki annyira északi típusú volt, én gesztenyebarna hajjal és sötétbarna szemekkel voltam megverve. Aztán jött egy harmadik gyerek, ez esetben fiú, de sötét szemű és vörös hajú lett, még egy kiábrándulást okozva patrióta apámnak. Csak miután még egy fia született, és az már a hirtelenszöke, kék szemű árja típus mintapéldányának bizonyult, akkor lett apám elégedett. „Végre -mondta -, a gyerek, amelyre vágytam.”

Szüléink előbb tanítottak meg bennünket a karlendítésre és a Heil Hitler köszöntésre, mint mielőtt azt mondtuk volna, hogy „mama”. Ez a fajta betanítás általános volt. A gyerekek tapasztalták az óvodában, otthon -mindenhol. Úgy nőttek fel, hogy Hitlerről azt hitték, egy mindenható isten, és Németország egy megszentelt ország. Mindenhol német felsőbbrendűségünket sulykolták belénk. Az ország, a faj, a tudomány, művészet, a zene és az irodalom területén egyaránt.

Ugyanakkor a szüléink és tanáraink arra oktattak bennünket, hogy vakon engedelmeskedő segítőtársai legyünk a férfiaknak; mint egyénnek nem volt jogunk önálló véleményalkotásra, sem arra, hogy szót emeljünk valakiért vagy valamiért. Az engedelmesség, a munka és kitartás, a panaszról, a kreativitásról vagy a művészi törekvésekről való örök lemondás mintáinak lettünk szánva.

Valóban veszélyes lehetett volna számunkra bármifajta kezdeményezőkézséget vagy spontaneitást mutatni, és nem is lett volna egy német lányhoz méltó viselkedés a nőies ruhák, a fodrok vagy smink iránti vonzalom.

Ami a szabadságot, a kedvességet vagy a könnybe lábadó szemeket illeti, ezek mind tiltott dolgok voltak, és bármilyen kimutatásuk a kiközösítés veszélyével járt. A legmegsemmisítőbb a kigúnyolás és a nyilvános megszegényítés volt - mind, mind olyan kegyetlen eszközök, melyeket a náciak mint jó nevelési technikákat alkalmaztak.

Az általunk olvasott könyvek Hitlert dicsőítő történetekkel voltak teli, és a rossz figura rendszerint egy zsidó volt. Személyesen egy zsidót sem ismertem, és így azok a zsidók, akikről olvastam, az ördög megszemélyesítői voltak - túl gonoszak ahhoz, hogy valóság legyenek.25

A Hitlerjugend egy volt tagjának hasonlóak az emlékei.

Különösen könnyű a gyerekeket manipulálni. Ha az ember bele tudja sulykolni a fejükbe azt a képzetet, hogy egy törzsből származnak, egy nagyon értékes fajból. És utána mesélsz nekik valamit a germán törzsekről, hűségükről, csatáikról, arról, ahogy a germán nők kétkerekű harci szekerekbe hagyták fogatni magukat, hogy a rómaiak ellen harcoljanak.

Te ennek a fajnak vagy a gyermeke, egy népé, amely pusztító csapást mért a rómaiakra az időszámítás utáni 9. évben, és ehhez hasonló dolgokat. És persze ott voltak a dalok...

...Amire esküszünk, az meg van írva a csillagokban, aki a csillagokat vezérli, hallani fogja hangunkat...

Mielőtt az idegen ellopja tőled a koronádat, ó, Németország, mi inkább egymás oldalán pusztulunk el.

...Vagy A zászló drágább, mint az életünk... A halál semmiség volt. A zászló, a nép - az volt minden. Te semmi vagy, a néped minden.

Igen, így nevelték fel a gyerekeket, így lehet manipulálni egy gyereket.26

Alfons Heck nem biztos abban, hogy ez csak propaganda volt.

A német emberek hagyományosan szolgálalkúek voltak a hatalommal szemben, és úgy tisztelték vezetőiket, mint fennkölt apafigurákat, akikben bízhatnak, hogy gondoskodni fog róluk.

Az egyik fő oka annak, hogy a weimari köztársaság liberális alkotmánya ellenére nem volt népszerű sok német szemében, az a széles körben elterjedt benyomás volt, hogy senki sem tűnt igazán erős kezűnek a vezetők közül.

A Jungvolkban már a legelső naptól természetes törvényként fogadtuk el - különösen mivel az csupán az iskolában tanultak folytatása volt -, hogy egy vezető utasításainak feltétel nélkül engedelmességre kell még akkor is, ha értelmetlennek, bosszúsomjásnak vagy tévesnek tűntek. Ez volt az egyetlen módja annak, hogy elkerüljük a káoszt. A parancsok láncolata legalul kezdődött, és Hitlernél fejeződött be.

Még most is elképedve gondolok vissza arra, hogy vezetőnk egyszer a jéghideg vízű folyóban meneteltetett novemberben mind a 160-unkat az egységből, mert éneklésünk nem tetszett neki. Keservesen szidtuk magunkban, de senki sem tagadta meg a végrehajtást. Az, hogy egy „közvetlen parancsot” megtagadjunk, elképzelhetetlen bűnnek számított. A háború alatt az ilyen jellegű parancsmegtagadást arra is felhasználták - és gyakran meg is tették -, hogy a parancsmegtagadót kivégzőosztag elé állítsák.27

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az olvasmányban idézett németek mit gondolnak arról, hogyan tettek szert viselkedésformáikra és értékeikre? Mit gondolsz, te hogyan tettél szert a tiédre? Hasonlítsd össze azt, ahogy téged neveltek, azzal, ahogy őket. Mik a legszembetűnőbb eltérések? Miért fontos az, hogy egy gyereket engedelmisségre tanítsanak? Melyik ponton válik az engedelmisség veszélyessé? Mi a különbség az engedelmisség és behódolás között? Milyen érveket sorakoztatnál fel, hogy meggyőzz egy fiatal náci arról, hogy az engedelmisség nem mindig tartozik a helyes cselekedetek közé?

A német szülők státuszszimbólumként vágytak szőke, kék szemű gyermekekre, viszont szégyenbélyegnek számított egy beteg gyermek. Milyen értékeket vallanak a szülők és a társadalom általában a gyermek neméről? Külsejéről?

Hazánkban faluhelyen „gyereknek” a fiút nevezik. Arra a kérdésre, hány gyereke van, esetleg azt feleli egy falusi ember: egy meg egy lány. Mit jelez ez szerinted?

10. OLVASMÁNY

Hogyan nevelték az ifjú kommunistákat? Emlékek a NÉKOSZ-ból
(Magyar kiegészítés. Pelle János©. Első közlés)

Az ifjúság megnyerése minden rendszer számára fontos, de különösen az a totalitárius, diktatórikus rendszerek számára. Igaz volt ez a háború utáni Magyarországra is, amikor a kommunista rendszer törekedett egyeduralmának kialakítására.

Turbók Gyula népi kollégista, majd elkötelezett kommunista káder volt. A DIMÁVAG munkástanácsa elnökeként vett részt az 1956-os forradalomban, ezért háromévi börtönre ítélték. Szabadulása után különböző helyeken dolgozott, végül a Tiszai Vegyi Kombináttól ment nyugdíjba.

1930-ban születtem Mezőlakon, egy Veszprém megyei kisközségben. Édesapám MÁV-pályamunkás volt. A szülői ágon visszamenőleg mind szegényparaszti, föld nélküli leszármazást bizonyítanak azok az iratok, amelyeket én láttam. Édesanyám 1940-ben tifuszban meghalt, öt gyermeket hagyott maga után. Az akkori rendszer minden zokszó nélkül tudomásul vette, hogy egy ötgyermekes családanya egy gyógyítható betegségben meghalhat. Nem voltak olyan intézmények, amelyek védték volna a sokgyerekes szegény családokat. [...]

1945-ben, éppen negyedikes gimnazista voltam, úgy döntött a család, hogy valami kereső foglalkozás után kell nézni. Ekkor alakult Pápán a népi kollégium, amelyben talpig becsületes emberek voltak. [...] Az osztályfőnököm nem sajnálta a fáradságot, kigyalogolt a faluba - akkor nem volt közlekedés -, és addig nem ment el, amíg meg nem győzte apámat arról, hogy tovább kell tanulnom. Elintézte, hogy a pápai népi kollégiumba kerüljek. Ezzel gyakorlatilag minden gond lekerült a család válláról, még a ruházkodás is, meg az etetés is, minden.

A népi kollégiumban könyvtáros lettem. Tömegével hozzáfértem a könyvekhez, és az időm 90%-át olvasással töltöttem. Egy egész új világ kezdett kitérni előttem, láttam, hogy lehet másként is élni. A háború utáni állapotot, bármennyire is nem dicsőség ma ezt hangoztatni, felszabadulásként éltem meg. Nekem ez adott lehetőséget arra, hogy továbbtanulhassak, más környezetbe kerülhessek a faluból, hiszen ez korábban nem történhetett volna meg. [...]

A bátyám szintén bekerült a népi kollégiumba, amikor hazakerült a fogságból. Azt hiszem, én kértem meg a tanáromat, hogy segítsen. Bekerült, de egyszerűen nem volt képes beilleszkedni ebbe a társaságba. Az ő egyénisége nem bírta el azt a szellemet, ami ott kialakult. Száz-egynéhányán lehettünk a kollégiumban. Szövetkezetek voltak, megosztottuk a kaját, ha valaki hozott otthonról ennivalót, azt a szövetkezeti szekrénybe tette, és közösen ettük meg. Voltak a kritika-önkritika estek. Volt, aki komolyan vette, volt, aki nem. A gyónással is így van az ember. Van, aki őszintén elmond mindent a papnak, van, aki csak azért mond el bűnöket, mert kell valamit mondani. Ezek a kritika-önkritika estek helyettesítették azt, hogy nem a templomban gyóntunk, hanem egymásnak. Ezt én sem tartottam teljes egészében jónak. Azt helyesnek tartottam, hogy az emberek beszámoljanak tetteikről a közösség előtt, de biztosan nem volt helyes, hogy magánéleti dolgokat is számon kértek. Voltak helytelen dolgok, de az biztos, hogy ez a népi kollégista társaság egészen '88-ig - akkor volt az utolsó összejövetelünk - összetartott, nagyon sűrűn összejöttünk, és politikai meggyőződésre való tekintet nélkül olyan baráti szellem volt még a legutóbbi időben is köztünk, ami egészen ritkaság. Azóta sem találom azt a magas hőfokú, igazi baráti szeretetet, ami ott köztünk volt. Ezeknek az embereknek egy jó része különféle magasabb állami beosztásba került, de sokan lettek közülünk tanítók, tanárok. [...]

Az ember egy ilyen világban élve, ilyen világból kikerülve elhiszi azt, amit ennek a világnak az ideológusai mondanak. Hiszen mi oka lenne azt hinni, hogy az a Szovjetunió, amit neki dicsőségesnek tüntetnek fel, egy hazugsághalmaz. Képtelenség. Egy fiatal nem hiszi el, hogy a világ képtelenség.

Eljártunk népnevelő munkára, szemináriumokra. Akkor még szokás volt a „sajtófélóra”. Minket, mint tanult embereket bíztak meg azzal, hogy egy bizonyos kör számára felolvassunk cikkeket, amelyeket a vezetők kijelöltek, és magyarázzuk meg azokat. A pápai népi kollégium a legjobbak közé tartozott, és országos első is volt. Mindig elsők voltunk a budapesti fölvonulásokon. Tömegként szolgáltunk, és támogattuk azt a rendszert, amelyikről mi azt hittük, hogy szent és sérthetetlen.

Aztán jött a NÉKOSZ-zűr. A NÉKOSZ maga egy populáris, antikommunista, avantgárd, a párt irányítását el nem fogadó szervezetté lett. Akkor szétrúgtak bennünket, és állami kollégiummá alakítottak. Ez azt jelentette, hogy az önkormányzat gyakorlatilag megszűnt. Az állami kollégiumban kollégiumi titkár lettem, de ez már nem jelentett gyakorlatilag túl sokat. Itt már az önkormányzat formálissá vált. Megszűntek a spontán tevékenységek, unottan csináltuk a dolgokat. A vezetőket leváltották, amit vereségnek éreztünk. Csak azt nem értettük, hogy hol követtük el a hibát. Mi nem éreztük, hogy hibát követtünk volna el. Sem a saját magánéletünkben, sem a nagypolitikában. Ezt végképp nem értettük.

A Rajk-per az újságokból ismertük, és betű szerint éltük meg. Arról meg voltunk győződve, hogy Rajk áruló. Hallgattuk a per közvetítését a rádióban. El sem tudtuk képzelni, hogy koncepció per történhet. Nem! Meg voltunk győződve, hogy ez a népi demokratikus társadalmi rend ellen irányuló szervezkedés.

Azért a kételkedés csírája már felütötte bennem a fejét, hogy ez egy képtelenség, hogy végül is azok a nagy vezetők, akiket mi tisztelünk, szeretünk, azok nem csinálják jól a politikát. De nem kaptunk ezekre választ. Csak a hivatalos kommunikékét olvasták fel, és a tanáraink nem fűztek hozzá kommentárt. Azt hiszem, senki sem volt elég bátor, és nem is lehetett kommentárt fűzni hozzá, mert az azt jelentette volna, hogy nem igaz. De ezt akkor Magyarországon senki nem merte kimondani. Ezt csak úgy lehetett túlélni, hogy nem gondolkodom róla.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Ismersz-e valakit, aki népi kollégista volt? Kutass föl ismerőseid között ilyen embert, és készíts vele interjút! Tedd fel neki azokat a kérdéseket, amelyeket fontosnak tartasz, majd beszéljétek meg a többiekkel!

Megérted Turbók Gyula szempontját?

Miért hitt el sok mindent, amit mondtak neki?

Mit nyújtott a népi kollégium a tagjainak?

Miért nem tűrte a kommunista rendszer a „plurális, avantgárd” népi kollégiumokat? Miért kellett megszüntetnie őket?

11. OLVASMÁNY

Születésnap zsúr

Erika Mann elmeséli, mi történt, amikor egy tizenkét éves fiúnak a szülei zsúrt szerveztek:

A szülők egy szokásos, rendes születésnapra készültek és ilyen civil jellegűek voltak az ajándékok is, vízfesték, kirakós játék és egy új, csillogó bicikli. És meggyújtották a 12 gyertyát a születésnap tortán. Mennyire várták már az ünneplést! Ami sajnos politikai gyűlésként végződött. Hat fiút hívtak meg, és öt meg is érkezett.

- Ki hiányzik? - kérdezte az anya.

- Hát nem látod? - mondta a fia. - Ő hiányzik, Fritze Karl!

- De kár! - válaszolta az anya. *Hogy pont Fritze Karl-nak kell lennie. Fritze Karl két évvel volt idősebb a fiánál. Ő volt a Jungvolk vezetője, és részvétele a zsúron nagyon fontos volt. Távolmaradása kegyvesztettséget jelent, és mindent tönkretenne.*

A fiúk Hitlerjugend-egyenruhájukban körbeállták a születésnap asztalt, de nem igazán tudták, hogy mit csináljanak az ajándékokkal. Legjobban a bicikli tetszett a csengőjével (amit felváltva csengettek) és gumiabroncsaival, melyet manapság borzasztó nehéz beszerezni. Apjának minden pártkapcsolatát be kellett vetnie ahhoz, hogy hozzájuthasson a drága biciklihez, folytonosan hangsúlyozva, hogy egy Jungvolk-fiú számára lesz, és nem egy lánynak, aki sose fog háborúba menni.

De sikerült, és a kerékpár most ott állt, használati utasítással és a Német kerékpáros egyik számával, melynek címlapján a következő szöveg volt: „A kerékpározó fiúknak meg kell próbálni emlékezetükbe, vésni a városok, folyók, hegyek, tavak neveit, csakúgy, mint a hidak típusát és felépítésük módját stb. Talán fel tudják majd használni ezt a tudást hazájuk javára.”

Megszólalt a csengő, és a fiú odaszaladt a bejárati ajtóhoz.

Egy éles kiáltás hallatszott: Heil Hitler!, és az öt fiú sarkon fordulva egyszerre válaszolt: Heil Hitler! Előljárójuk náci karlendítéssel viszonzta a köszöntést, melyre öt kar lendült a magasba elszántan, ünnepélyes arccal. Fritze Karl ünnepélyesen átadta születésnap ajándékát, Baldur von Schirach, a birodalmi ifjúság vezetője saját kezű aláírásával ellátott, bekeretezett fényképét.

A fiú összecsapta bokáját, amikor átvette.

- Beszélni kívánok az apáddal - mondta kurtán Fritze Karl. Az anya kedves hangon válaszolt:

- A férjem most nem ér rá, fent dolgozik.

Fritze Karl éles, fiatal hangján megpróbálta tartani ugyanazt a katonai parancsosztó stílust.

- Ahogy előbb is jeleztem, a férjével kívánok beszélni, asszonyom, egy percre... a fiúk érdekében.

A mód, ahogy kérte, korrekt volt, csak a hangnem volt durva. Miután befejezte mondanivalóját, küssé meghajolt az anya előtt.

- Tizennégy éves csak - gondolta az anya -, de a hatalom gépezete mögötte áll, és ő ezt tudja.

A fia haragjában elvörösödött.

- Az isten szerelmére, hívjad már! Az apa rögtön lejött.

- Heil Hitler! - kiáltott Fritze Karl.

- Heil Hitler! - válaszolt a férfi. - Mit tehetek önért, hadnagy?

- Elnézést - mondta Fritze Karl, aki nem vette a lapot, és változatlan stílusban folytatta -, az ön fia hiányzott az előző gyakorlatásunkról...

- Igen, tudom - szakította félbe az apa -, náthás volt.

- Az ön tanácsára hiányzott - folytatta Fritze Karl, de hangja megtört és rekedtté vált -, ön írt nekem valami kifogásfélét, hogy kívánságának megfelelően fia otthon maradt.

Az apa egyik lábáról a másikra állt.

- Hát, ami azt illeti, valóban az én kívánságomra maradt itthon a fiam, olyan komoly volt a meghűlése.

- Egyáltalán nem volt komoly meghűlésem akkor! - vágott közbe a fiú, nekidőlve a biciklijének, amiért annyit kellett küzdenie. - Nyugodtan elmehettem volna.

Az apa fiára nézett hosszasan, meglepetéssel és fájdalommal tekintetében.

- Hát... - mondta, és az ajtó felé indult. De Fritze Karl megállította.

- Egy pillanatra, kérem - hangja állhatatos, de udvarias volt. - Az ön fia aznap és a következő nap is elment iskolába. Ebben az esetben nem lehetett olyan beteg, és hadd hívjam fel a figyelmét arra a tényre, hogy a fiának részt kellett volna vennie a gyakorlatokon, a hiányzást pedig nekem jelenteni kell!

- Ó, kérlek - szólalt meg a fiú apja helyett könyörögve -, ne tedd ezt. Ugye, apa, ez soha többé nem fog megtörténni, igazán soha többé. Az apa tiltakozni akart. Érezte magán felesége kétségbeesett tekintetét, és a jelenet gyalázatos, kínos voltát. -

Hogy merészelsz velem így beszélni - ismételte magában. De tudta, milyen következményekkel járna ez magára és a fiára

nézve. Még ha a maga oldalára is tudta volna állítani a náci hatóságokat, bizonyítva Fritzekarl szemtelenségét, a fiának a Jungvolkkal kellene szembenéznie, fizetve apja pillanatnyi bátorságáért, így mindössze annyit válaszolt tétován és mereven:
- Nem, természetesen sosem fordul újra elő.

- Köszönöm - válaszolt a hitszegő fiú tizennégy éves felettese. Az apa ezzel el lett bocsátva.

Haragját nem tudta kiadni, mindenhol fülelőkre és besúgókra kellett számítani. A felesége mindent elmond a fiúknak. Nem rossz szokásból, hanem attól a reménytől vezetett, hogy ezzel használ nekik, és az új cselédlány is olyan valaki, akitől nem árt tartani. Hallgatózik az ajtó mögött, és mindent elolvas, ami a kezébe kerül. Talán még a tömbfelügyelővel is viszonya van. Ő pedig fél kézzel tönkre tud tenni egy családot. A fia biztosan nem jelentené fel, de elég, ha csak elmond valamit a szobalánynak, aki azonnal értesítheti a tömbfelügyelőt. A Gestapo azonnal itt lesz, és a vég nem várta magára. Vagy ha elbocsátaná a cselédet, a bosszú fenyegetése mindig a fejük felett lebegne, ami talán még rosszabb volna.²⁸

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A történet elolvasása után egy fiú azt mondta: „Ez feje tetejére állított világ - a gyerekek kezében van a hatalom.” Egyetértesz ezzel? Tényleg volt hatalom a gyerekek kezében? Ha igen, mi volt hatalmuk forrása?

A fiú anyja abban bízott, hogy jó útra téríti fiát. Miben tévedett? Az apa tiltakozni akart, de félt a következményektől. Mik lehettek volna a következmények? Mire gondolt, amikor úgy vélte, hogy a fiának kell majd fizetnie apja hősködéséért?

Manapság az emberek „a családi értékekről” beszélnek. Mik ezek? Mennyiben vonatkoznak ezek a mindennapi életre a náci Németországban?

Walter K. mint egyedüli zsidó fiú egy német osztályban 1935-ben arról panaszkodik, hogy amikor igazságtalanul bánt vele az egyik tanára, „senkihez sem tudott panasszal fordulni”, mert a tanára náci párttag volt, és sem a szülei, sem az igazgató nem tudtak segíteni. Erezted már valaha, hogy segítség nélkül maradtál? Hogy képtelen voltál segítséget szerezni a felnőttektől életed folyamán? Hogyan érezted magad?

12. OLVASMÁNY

Propaganda és oktatás

Az Education for Death (Nevelés a halálra) című könyvében az amerikai pedagógus, Gregor Ziemer bemutatja a náci Németországban folyó oktatást. A következőket írja:

A tanárról nem úgy beszélnek, mint olyan valakiről, aki tanít (Lehrer németül), hanem mint aki nevel (Erzieher). A kifejezés vasfegyelmet követelő személyt sugall, aki nem oktat, hanem parancsokat osztogat, és aki parancsait szükség esetén erőszakkal is alátámasztja. A szellemmel kapcsolatos dolgokat nyíltan és határozottan becsmérelték. Egy náci tanár szemében csak a testedzés és a cselekvésre nevelés számított értékesnek. Minden más, mind lényegtelen, mellőzhető.

A náci oktatás hivatalból felülmúlta a régimódi pedagógiát. Hitler iskoláiban a tanulás nem egy fokozatos fejlődés eredménye, hanem egy forradalomé. Politikai konfliktusokból és politikai győzelemből ered.

A náci iskolákban nem volt helye a puhányságnak. Magától értetődően minden gyerekek be kellett fejeznie az általános iskolát tízéves kora előtt; ezt követően pedig az iskolák a párt kísérleti terepeként szolgáltak. Azokat, akik bármilyen testi gyengeségről tettek tanúbizonyságot vagy nem rendelkeztek a feltétel nélküli engedelmesség és alárendelt hajlam képességével, ki kellett zárni.

„Azokat a diákokat, akik képtelenek az előírt eredményeket teljesíteni, vagy bármilyen gyengeség jelét mutatják, meg kell fosztani a középiskolába járás lehetőségétől” - közölte a vasminiszter vasakarató tanáraival vasveretű kézikönyvének első oldalán.

A rendszer nagyon éles különbséget tesz a gyengének született lányok és az erő természetes képviselői, a fiúk között.

Szándékaik, életcéljaik alapvetően eltérnek. A fiúk katonák lesznek, a lányokra gyermekek világra hozatala vár. A koedukált iskolák a dekadens demokráciák megnyilvánulásai, ezáltal kerülendő dolgok.

Dr. Bernhard Rust (a náci oktatásügyi miniszter) a náci iskolák legfőbb feladataként a testedzést határozta meg. Ezt követte a német, biológia, egyéb természettudományok, matematika és történelem a fiúknak; fajegészségtan és háztartási ismeretek a lányoknak. Más tantárgyak csak abban az esetben megengedettek, ha azok a náci eszménykép megerősítését szolgálják. A szellemi nevelés teljesen elhanyagolható.²⁹

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kinek váltaná ki a tetszését az a fajta nevelés, amit Rust leírt? Minden kultúra meghatározza azt a társadalmi szerepet, amelyet a férfaitól és a nőktől elvár. Hogyan határozzák meg ezeket a szerepeket a hagyományos német társadalomban?

És a náci társadalomban? Hogyan tükröződnek ezek a gondolatok a német iskolákban?

Kérdezz meg felnőtteket, akik Magyarországon a 30-as, 40-es években nőttek fel, hogy hogyan határozták meg a női és férfiszerepeket akkoriban nálunk! Nézz utána, hogyan jelentkeztek ezek a szerepértelmezések az oktatásban! Milyen maradványai találhatók még meg ezen gondolatoknak az iskolákban manapság?

Minek a megtanulását várják el tőled szüleid és tanáraid? Milyen emberré szeretnék, ha válnál? Hasonlítsd össze a magyar oktatásról alkotott képedet osztálytársaidéval! Mennyire nehéz megegyezésre jutni? Lehetek volna egy diáknak ugyanilyen problémái a náci Németországban?

13. OLVASMÁNY

Faji oktatás

Röviddel azután, hogy Hitler magához ragadta a hatalmat, minden iskolában egy új tanfolyamot csatoltak a tantervekhez. A náci oktatási miniszter a következőkben körvonalazta a tanfolyamot:

- 1. Adjon betekintést a gyerekek az öröklés- és fajtudomány valamennyi alapvető kérdésének összefüggéseiről, okairól, és hatásairól.*
  - 2. Értesse meg a gyerekekkel az öröklés- és faj tudomány fontosságát a nemzet jövője és a kormány szándékai szempontjából.*
  - 3. Keltse fel a gyermekekben a nemzet iránti felelősségérzetet, mely egyúttal az őseket és leendő utódaikat is megszemélyesíti; töltse el a diákokat büszkeséggel az a tény, hogy a német nép az északi faj legtekintélyesebb képviselője, és hasson rájuk a német nép teljesen északi típusúvá alakításának támogatása érdekében.*
- Mindezt pedig elég korán kell végrehajtani ahhoz, hogy egy gyerek se hagyhassa el az iskolát a tiszta vér szükségességére vonatkozó meggyőződés nélkül.*

Házi feladatként az új „fajtudománnyal” foglalkozó órákra a gyerekeknek az volt a dolguk,

...hogy gyűjtsék össze képes újságokból és napilapokból olyan nagy tudósok, államférfiak, művészek és más kiemelkedő személyiségek portréját, akik hírnevet szereztek különleges eredményeikkel (például a gazdasági életben, politikában, sportban). Határozzák meg a felsőbbrendű fajt a testi tulajdonságok alapján. Ismételjék meg a feladatot valamennyi nép és korszak nagy embereinek képeivel.

Vizsgálják meg a zsidót: járását, testtartását, gesztusait és a beszéd közbeni mozdulatait.

A faji oktatás persze nem korlátozódott egyetlen tanfolyamra. Minden óra anyagában jelen volt, még a számtanában is. Egy könyv, melynek címe Németország hanyatlása és felemelkedése - Illusztrációk az általános iskola felső tagozatának számtantantásáról kérdezi a következőket: „A zsidók idegenek Németországban - 1933-ban 66 060 000 lakosa volt a német birodalomnak, akik közül 499 682 volt zsidó. Mekkora az idegenek százalékos aránya?”

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miben hasonlítanak az olvasmányban leírt feladatok? Mit próbáltak a tanárok diákjaiknak megtanítani? Mit gondolsz, mennyire voltak hatásosak a feladatok? A második világháború után Richard Rogers és Oscar Hammerstein zeneszerzők írtak egy dalt az előítéletekről és a gyűlöletről. A dal szerint a gyerekeknek meg kell tanítani, hogyan gyűlöljenek, és ezt nekik meg kell tanulni, mielőtt hét- vagy nyolcévesek lesznek. Egyetértesz ezzel? Hitler egyetértene?

Frank S., egy német iskola zsidó diákja visszaidézi a náci időkből a „fajtudomány” megalázó óráit. Még mindig emlékszik arra, amikor az osztály elé rángatták, hogy bemutassák rajta „a zsidó vonásokat”. Karl, egy árja iskolásfiú, akinek apja a náci párt tagja volt, szintén emlékszik azokra a napokra. Elmeséli, amikor a wüzburgi egyetem fajkutatási hivatalának professzora meglátogatta a harmadik osztályosokat, „Meghallgattunk egy előadást arról, hogy milyennek kell lenni egy árjának, majd elküldtek bennünket a faluba, hogy keressük meg őket, és adjunk személyleírást a helyi árjáról.” Mit gondolsz, milyen hatással volt egy ilyen óra a zsidó és a nem zsidó diákokra?

14. OLVASMÁNY

Leányiskolák

A német lányok tizennégy éves korukig jártak iskolába. A lányoknak nem voltak tankönyveik, és házi feladatot sem kaptak. Oktatásuk a minimumra korlátozódott, kivéve a gyermekszüléshez és -neveléshez kapcsolódó ismereteket. Egy lányiskolában tett látogatás után a következőket írta Gregor Ziemer:

A tanár szerint a hitleri Németországban, senkiben nem merülhet fel az erkölcsökre vonatkozó kérdés. A Führer minden nőtől és lánytól elvárta, hogy gyerekeket - katonákat - neveljen. A nőnek magának késznek kellett lenni arra, hogy gyermeket szüljön, akkor is, ha nem volt férjénél. Az állam majd felneveli és kitanítja.

- Mi, nők mindannyian örömeinket lelhetjük abban a pompás érzelmi és lelki élményben, hogy gyermekünk lehet egy egészséges fiatalembertől a házasság régimódi intézményének megkötései nélkül - mondták a nők.

Hitler és az iskolai hatóságok arra ösztökölték a német lányok szervezetének (BDM) tagjait, hogy szüljenek. Azt azonban nem engedték meg, hogy a lányok ugyanazokba az iskolákba járjanak, ahová a fiúk. A lányoknak más nevelésre van szükségük, mint a fiúknak. A fiúiskolákban haditudományt, katonai földrajzot, katonai fogalomrendszert, Hitler imádatát tanulták, míg a lányoknál Hitler katonái leendő élettársainak megfelelő szellemi hozzáállását alapozták meg.

Rust miniszter egyik beosztottja, Becker titkos tanácsos úr megvitatta velem a koedukáció kérdését. Voltak bizonyos ismeretei az amerikai iskolákról. Véleménye szerint az a rendszer, amelyik megpróbálja a nőket a férfiakkal egy szintre hozni, akár a szellem területén is, időpocsékolás. Beismerte, hogy vannak olyan nők, akik ugyanúgy tudnak gondolkodni, mint a férfiak - saját területükön. A német iskoláknak azonban egy céljuk van: minden tanfolyamnak és minden tanórának valamilyen módon Hitler ideológiájához kell hozzájárulnia. Rámutatott arra, hogy a fiúkat, akik a háború kémiajéről tanulnak, nem zavarhatja meg a lányok jelenléte az osztályban. A lányoknak határozott rendeltetésük van. A lányokra a fiúknak a szórakozás pillanataiban van szükségük.

Minden lánynak - mondta - tizenhat éves kora előtt meg kell tanulnia, mik egy anya feladatai, hogy aztán majd gyerekeket szüljön. Miért kéne a lányokat a felsőbb matematikával, a művészetekkel, a színművészettel vagy az irodalommal terhelni? Az effajta tudás nélkül is lehetnek gyermekeik... Becker felhívta a figyelmet arra, hogy Hitler harminc oldalt szánt a fiúk nevelésére a Mein Kampfban, és ezenfelül is gyakran visszatér a témára. A lányokra mindössze két sort szentelt. És ez érzékelteti is a két nem fontosságának relatív voltát. 30

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit kellett a lányoknak megtanulniuk, tudniuk? Miért? Mennyiben különbözött az ő oktatásuk a fiúkétól? Miben különbözött? Hogyan jelenik meg manapság ez a gondolat?

Az 1900-as évek elején sokan hittek abban, hogy a nem meghatározza az ember képességeit. Milyen szerepet vártak el a nőktől a náci Németországban? A weimari köztársaságban? Magyarországon a 20-as és 30-as években? Milyen szerepet játszanak ma a nők? Milyen hasonlóságokat veszel észre?

Mik a legszembetűnőbb eltérések? Mennyiben hasonlítanak azok a hiedelmek, miszerint a nem meghatározza a viselkedést és a hajlamokat a „fajhoz” és a valláshoz kötődő hiedelmekhez?

Mit gondolsz, mi történt volna egy olyan lánnyal, aki többre vágyik a minimális oktatásnál?

15. OLVASMÁNY

Aktuális kérdések a tanórán

Gregor Ziemer meglátogatott egy földrajzórát egy iskolában. Tapasztalatairól így írt:

A tanár Németországnak a világpolitikában kiérdemelt helyéről beszélt. Az ország gyors felemelkedését Hitler fajtisztasági doktrínájának tulajdonította. Nem büszkélkedhet minden ország tiszta fajjal. Például Csehszlovákia; nem más, mint egy korábban német uralom alatt élő faj maradványának keveréke szlovákkal, zsidókkal és galíciaiakkal. A lengyel nem tekinthető fajnak. Más országok gyorsan elindultak a lejtőn lefelé a faj (tisztaság) lábba tiprása miatt. Megkérte a fiúkat, hogy nevezzenek meg néhányat. A gyerekek Oroszországot, Angliát és Franciaországot említették. A tanár azonban nem volt elégedett.

- Nos, melyik ország nevezte magát mindig is valamennyi nemzet olvasztótégelyének? Fiúk, ezt tudnotok kell.

- Kórusban válaszoltak: Amerika!

A tanár lehengerlő gyalázkodásba kezdett, röviden elbánt az Egyesült Államokkal, azzal az országgal, amelyik csak azért lépett be az első világháborúba, hogy meggazdagodjék belőle. És egyre jobban belelovalta magát a témába. Azt mesélte, ahogy évszázadok alatt sok-sok nő és férfi nem tudott beilleszkedni Európában. Többségük bűnöző és csaló, semmirekellő és hitehagyott volt. Nemkívánatos elemeknek számítottak. Ha valaki összeütközésbe került a törvényekkel, hajóra szállt, és elment az Egyesült Államokba. Ott pedig összeházasodtak egymással. És a gyerekek - nos, bármelyik intelligens német fiú láthatja, mi lett az eredmény. Ezek a gyerekek pedig zsidókkal és négerekkel keveredtek. Az Egyesült Államok polgárai egyre mélyebbre és mélyebbre sülyedtek.

De még nem fejezte be.

- Még sok más gyarlóság is van, ami a faji tisztaság hiányából következik, folytatta. - A kormányuk korrupt. Alsóbbrendű kormányzati rendszerük van, a demokrácia. Mi is a demokrácia?

Néhányat leírtam a válaszok közül:

- A demokrácia a gazdag zsidók hatalma.

- A demokrácia olyan kormányzati forma, melyben az emberek sok időt pazarolnak el.
- A demokrácia olyan hatalom, melyet a Führer meg fog dönteni.
- Das so wie so - mosolygott a tanár. - Így valahogy.

Kifejezte meggyőződését, hogy a demokratikus kormányzás nem tarthat sokáig egy olyan világban, melyen a nemzetiszocializmus gyorsan úrrá lesz. A demokráciáknak túl sok fogyatékosága van.

- Nézzük csak az Egyesült Államokat - mondta. - A világ leggazdagabb országa. De a legtöbb munkanélkülit is ebben az országban találjuk. Nézzétek meg ezeket a képeket. Német képes Újságokból kivágott képeket mutatott, melyek járdán fekvő éhező embereket és az amerikai városok dokkjait mutatták.

Sőt, mondta, az Egyesült Államok durván bánik kisebbségeivel. Az amerikai indiánokat szinte teljesen kiirtották, a négereket pedig meglincselik. A munkások többsége különösen rosszul él. Emlékeztette a fiúkat azokra a juttatásokra, melyeket apáik a náci munkafronttól (Arbeitsfront) kapnak, a nyugdíjra, a fizetett szabadságra, földközi-tengeri nyaralásra. Amerikában azonban a tőke és a munka örökös harcban áll egymással, ezért aztán egymást követik a sztrájkok. A többségében kilencéves fiúk nem tudták, hogy mi a sztrájk. Németországban ugyanis egy sem volt 1933 óta. A tanár elmagyarázta, és még több képet mutatott nekik állítólagos amerikai sztrájkokról.

A hatás tisztán olvasható volt a fiúk arcán. Egy országot, ahol ilyen dolgok lehetségesek, sem tisztelni nem kell, sem tartani tőle. A tanárnak búcsúzóul volt még egy dobása. - És ki az Egyesült Államok elnöke? Kicsoda?

- Roosevelt - mondta valaki.

- A tanár hangja titokzatossá vált. - Rooseveltnek hívja magát. De az igazi neve Rosenfeldt. Mit árul ez el nektek?

- Azt, hogy zsidó! - kiáltotta az osztály.

- A csengő megszólalt. A gyerekeket kiengedték. 31

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit mondott a tanár az Egyesült Államokról? Mely állításai voltak igazak? Melyek voltak a hamisak? Mit hangsúlyozott? Mi volt a diákoknak szánt mondanivaló?

Mi a különbség az oktatás és az idomítás között? Ez a tanár tanította a diákjait?

Roosevelt nem volt zsidó. Mondta-e a tanár valójában azt, hogy zsidó volt? Keress az órájában más példákat a hamis állításokra vagy a téves gondolkodásra!

16. OLVASMÁNY

Lázadók

Nem minden fiatal fogadta el a náci eszméket. A 30-as évek végére számos tinédzser kérdőjelezte meg Hitler rendszerét. Közéjük tartoztak az Edelweiss Piraten (Havasigyopár Kalózkodók) tagjai. A csapat Németország nyugati részén lévő bandák laza szövetsége volt. Olyan bandák tartoztak ide, mint az esseni Roving Dudes (Csavargó Jampecok), az oberhauseni és düsseldorfi Kittelbach Piraten (Kittelbachi Kalózkodók; nevüket a Düsseldorftól északra található folyóról kapták) vagy a kölni Navajo Wild Boys (Navajo Vad Fiúk). Ezek a csoportok időről időre közös hétvégi kirándulásokat szerveztek. Sátorokat vertek az erdőkben, énekeltek, beszélgettek, és elpáholták a Hitlerjugend őrzárát. Egy düsseldorfi náci hivatalnok a következőket mondja róluk:

Edelweiss Piraten. Az említett fiatalok már megint fontoskodnak. Tájékoztatót kaptam arról, hogy e fiatalok gyűlései (egy helyi parkban) egyre gyanúsabbak... Ezek a 12 és 17 év közötti kamaszok késő estéknél hangszerekkel és fiatal lányokkal csellengenek. Mivel ez a csöcselék a Hitlerjugenden kívüliekből áll, és ellenséges magatartást tanúsít a szervezet iránt, veszélyt jelent a többi fiatalra. A közelmúltban mutatták ki, hogy a fegyveres erők tagjai is megtalálhatók ezek között a fiatalok között, és ők mint a Wehrmacht katonái kimondottan arrogáns magatartást tanúsítanak. Fennáll a gyanú, hogy ezek a fiatalok irkálták tele az altenbergstrassei gyalogos aluljáró falát Le Hitlerrel!, A hadsereg vezetői hazudnak! Kiténtetések gyilkosságért! Le a náci brutalitással! - és hasonló jelszavakkal. Bármilyen gyakran távolítják is el ezeket a feliratokat, pár napon belül újak kerülnek a falakra. 32

Düsseldorfban 1942 decemberében a Gestapo 739, huszonnyolc különböző csoportba tartozó tizenévest tartóztatott le. 1944-ben a náci nyilvánosan akasztották fel a kölni Edelweiss Piraten vezetőit. A fiatalok mindezek ellenére továbbra is csatlakoztak ezekhez a csoportokhoz.

Nem minden lázadó lépett be ezekbe a bandákba. Sokan kedvenc zenéjükkel azonosították magukat. Swing-Jugendnek, magyarul swing-ifjoknak nevezték magukat.

A történész Detlev J. K. Peukert mondta róluk:

A swing-iffjak politikai értelemben nem voltak antifasiszták, bár viselkedésük valóban határozottan politikaellenes volt. Mind a náci jelszavak, mind a hagyományos nacionalizmus, mélységes közönyt váltott ki belőlük. Ellentétes identitásukat abban keresték, amit ők Anglia és Amerika „lezser” kultúrájában fedeztek fel... Befogadtak csoportjaikba zsidókat és félzsidókat - még egy súlyos sértés a nácioknak -, és lelkesen ünnepelték a Belgiumból és Hollandiából idelátogató bandákat. A nácioknak készültjelentésekből sugárzó utálat és az, ahogy az eseményeket dramatizálták, jelzi, hogy a náci közigazgatás koncepciójának lényegét, a bürokráciát és az államot érezte megtámadva. Ez az egyetlen lehetséges magyarázat kínálkozik, hogy megértsük Heinrich Himmler reakcióját, aki a swing-mozgalom „főkolomposait” koncentrációs táborokba akarta zárni, legalább két-három éven áttartó verésre, fegyelmező gyakorlatokra és kényszermunkára.³³

Milyen viselkedésmód készítette Himmlert arra, hogy a koncentrációs táborba zárást javasolja? Talán egy olyan jelentés, mint amilyen az 1940-es hamburgi swingfesztiválról készült. A fesztiválon 5-600 tizenéves vett részt.

A zene, amire táncoltak, mind angol és amerikai volt. Csak swingeltek és jitterbugot táncoltak. A terem bejáratánál lévő táblán a Tílos a swing! feliratot Kötelező a swing!-re változtatták. Kivételem nélkül minden résztvevő az angol szöveg éneklésével kísérte a táncokat és dalokat. Sőt az est folyamán igyekeztek csak angolul beszélni; és néhány asztalnál még franciául is. A táncolók visszatartó látványt nyújtottak. Egy pár sem táncolt normálisan; csak swingeltek, de abból is a legrosszabb fajtát. Néha két fiú táncolt egy lánnyal, néha több pár kört formálva egymásba karolt és ugrált, kezeiket összecsapva, sőt még tarkójukat is összedörzsölték. Ezt követően kétrét görnyedtek, felsőtestüket lazán lelógatva, hosszú hajuk az arcukba lógott, úgyszólván a térdükön vonszolták magukat körbe. Amikor a zenekar rumbát játszott, a táncosok vad önkívületbe estek. Mind körbe ugráltak, és angolul motyogták a refrént. A zenekar egyre vadabb és vadabb számokat játszott. Még a zenészek sem ültek le egy pillanatra sem, mindannyian jitterbugoztak a színpadon, mint a vadállatok.³⁴

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit gondolsz, miért vonzódtak a bandákhoz a német fiatalok? Mit kellett ezeknek a csoportoknak nyújtaniuk, amit a Hitlerjugend képtelen volt megadni?

Milyen hasonlóságokat látsz az ebben az olvasmányban leírt csoportok és a környezetben lévő tizenévesek csoportjai között? Melyek a legnagyobb eltérések?

Mit sejtet a két csoport a náci propaganda sikeréről? Kudarcairól?

Az 50-es években Magyarországon is lázadásnak számított swinget táncolni, „jampeces” ruhákat hordani. A 60-as évek elején a farmer volt a megbotránkoztató viselet, és a rock and roll az üldözött zene - igaz, már nem sokáig. Mit gondolsz, hogyan függ össze a két lázadás és a két rendszer reakciója?

1. Salisburg, Harrison, E.: Forword to Mischling, Second Degree: My Childhood in Nazi Germany by Ilse Koehn. (Előszó Ilse Koehn: Mischling. Gyermekkorom a náci Németországban című művéhez.) Greenwillow, 1977. VIII-IX.
2. Milgram, Stanley: Obedience to Authority. (Engedelmeskedés a tekintélynek.) Harper-Row, 1974. 3-4.
3. Zimbardo, Philip: The Pathology of Imprisonment. (A bebörtönözöttség patológiája.), Societies, 1972. április. 109.
4. I. m.
5. I. m.
6. Idézi Morton Hunt in: Research Through Deception. (Kutatás a becsapás segítségével.) New York Times Magazine.
7. Allen, William Sheridan: The Nazi Seizure of Power. (A náci hatalomra kerülése.) Quadrangle Books, 1965. 199.
8. Shirer, William: Berlin Diary. (Berlini napló.) Alfred Knopf, 1940. 17-18.
9. Shirer: i. m.
10. Idézet in: The Nazi Years. (A náci évek.) Szerk.: Joachim Remark. 79.
11. Krüger, Horst: A Crack in the Wall. (Repedés a falban.) Fromm International Publishing Corp., 1982. 15-16. © Hoffmann-Campe Verlag. Engedéllyel közölve.
12. Sabine, George: History of Political Theory. (A politikai elmélet története.) 3. kiadás. Holt-Rinehart-Winston, 1965. 904.
13. Grün v. der, Max: Howl With the Wolves.
14. Havel, Václav: Words on Words. (Szavak a szavakról.) New York Review of Books. 1990. január 18. 5.
15. Grün v. der: i. m.
16. Freyer Wolff, Marion: The Shrinking Circle: Memoires of Nazi Berlin, 1933-1939. (A szűkülő kör: Visszaemlékezések a náci Berlinre, 1933-39.) UAHC, 1989. 21.
17. Lloyd George, David: I Talked to Hitler. (Beszéltem Hitlerrel.) London Daily Express, 1936. november 17.
18. Milton, Sybil: Social Responsibility of the Artist. (A művész társadalmi felelőssége.) Videokazetta a Facing History Alapítvány tulajdonában.
19. Idézet in: Courage to Care. (A törődés bátorsága.) Szerk.: Carol Rittner és Sondra Myers. New York University Press, 1986. 28.

20. Barnett, Victoria: For the Soul of the People. 123.
21. Mann, Erika: School for Barbarians. (Barbárok iskolája.) Modern Age, 1938.
22. Heck, Alfons: Diary of a Hitler Youth. (Egy hitlerjugendes fiú naplója.)
23. Dopazo, Elizabeth: Reminiscences. (Visszaemlékezések.) Kiadatlan kézirat a Facing History and Ourselves tulajdonában, 1981.
24. Német zsidók gyermekkori emlékei. Video a Facing History Alapítvány tulajdonában.
25. Nagel v., Mede: The Nazi Legacy. Fearful Silence for Their Children. (A náci örökség. Félelmetes csend a gyermekeikben.) Boston Globe, 1977. október 23.
26. Idézi Dan Bar-On in: Legacy of Silence. (A csend öröksége.) Harvard University Press, 1989. 216.
27. Heck: i. m.
28. Mann: i. m.
29. Ziemer, Gregor: Education for Death. 15-16.
30. I. m. 128-129.
31. I. m. 68-69.
32. Peukert, Detlev J. K.: Inside Nazi Germany. (A náci Németországban.) Yale University Press, 1987. 161. (Adaptálva.)
33. I. m. 168.
34. I. m. 166.

HETEDIK FEJEZET

A fokozódó erőszak

A régi mondás ma is igaz: A nemzetek nem tölgyből és sziklából vannak,
hanem emberekből, és a nemzetek olyanok, amilyenek az emberek.

(Milton Mayer)

Áttekintés

A Második fejezetben láttuk, hogy minden egyénnek és minden nemzetnek megvan a maga „kötelezettségi köre”. A Hetedik fejezet azzal foglalkozik, hogy milyen módon határozták meg az egyének és nemzetek saját „kötelezettségi körüket” a 30-as évek végén, és elemzi ezeknek a döntéseknek a következményeit.

Hitler nem titkolta rasszista nézeteit, illetve terveit a „Nagy-Németország” létrehozására: már 1923-ban, a Mein Kampfban megfogalmazta őket. Minden benne volt: az antiszemitizmus, a militarizmus, és igénye a Lebensraumra, vagyis a Keleten kiterjedő élettérre. A 30-as évek folyamán ezeket a terveket lépésről lépésre valósította meg. Ha valamelyik akciója - egy ember vagy egy nemzet ellen - csak kevés ellenállásra talált, vagy semmilyen sem váltott ki, a következő lépéssel kicsit messzebbre ment el. Ez a fejezet azokat a lépéseket mutatja be, melyeket 1936 és 1940 között tett, és a következő kérdéseket teszik fel: Miért nem állították meg maguk a németek Hitlert, amikor a hazai kisebbségeket fenyegette? Mikor fordult a szomszédos országok felé? Miért nem foglaltak állást a világ vezetői?

A fejezet azzal is foglalkozik, hogy mit jelentett a kötelezettségi körön kívülinek, Richard Rubinstein szavai szerint „feleslegesnek” lenni. „Egy ember politikai jogok nélkül felesleges ember. Nincs joga az élethez és az emberi méltósághoz. A politikai jogok nem Istentől származnak, nem autonómok és nem érvényesülnek maguktól. A németek megértették, hogy egyetlen ember sem rendelkezhet jogokkal, amíg azok védelmét egy hatalommal rendelkező szervezet nem garantálja.”¹ Ez az állítás nemzetek vonatkozásában ugyanúgy igaz, mint egyénében.

1. OLVASMÁNY

Hitler „szombati meglepetései”

Hitler külpolitikai és belpolitikai gyakorlatában egyaránt azt a meggyőződését követte, amely szerint „minden út célravezető”. Már 1933-ban rájött, hogy maga alakíthatja a nemzetközi kapcsolatok kereteit azzal, ha kifogásolja a versailles-i szerződés feltételeit. Ez lehetővé tette számára, hogy saját magát úgy jelenítse meg, mint hazafit, aki csupán igazságot akar hazájának. Októberben az egyezményt arra használta, hogy megmagyarázza Németország kivonulását a Népszövetségből. Valójában semmi összefüggés nem volt a két esemény között. Az egyezmény nem kényszerítette Németországot, hogy belépjen a Népszövetségbe. A német vezetők döntöttek így, évekkal az egyezmény aláírása után. Mégsem vitatta senki Hitler álláspontját. Tudták, hogy a békeszerződés Németországot tette felelőssé, noha nem Németország volt a háborúért egyedül hibáztatható nemzet. Ezért Hitler megjegyzései néhányukban némi büntudatot ébresztettek. Mások meg attól féltek, hogy Hitler felelősségre vonása háborúhoz vezetne, és csaknem mindenki el akarta kerülni az újabb háborút. Voltak persze más okok is, amelyeket senki sem mondott ki. Sokan csodálták Hitler kommunizmusellenes álláspontját. Ők ugyancsak az oroszokat tekintették az „ellenségnek”. Bár Hitlernek azt a meggyőződését, hogy létezik egy tevékeny zsidó világ-összeesküvés, kevesen osztották a világon, viszont sokan tartották a zsidókat „különbözőnek”, sőt veszélyesnek. Voltak persze olyan vezető politikusok, akik nem értettek egyet Hitler nézeteivel, de kevesen hitték, hogy Hitler a céljai eléréseért háborút robbant ki. Következésképpen Hitler úgy tapasztalta, hogy a konfrontáció kockázatát nélkül lehetnek erőszakos követelései.

Első „szombati meglepetését” 1935. március 8-án zúdította a világra. Mint később a többi is, a hírt egy hétvégén hozták nyilvánosságra, amikor a brit vezetők köztudomásúan visszavonulnak vidéki házaikba. Hitler bejelentette, hogy átszervezik Németország légierijét; újra bevezeti a sorozásokat, és újra felfegyverzi az országot. Biztosította a világot afelől, hogy csupán „védelmi” lépésekről van szó. Azt állította, hogy „minden háború legfőbb hatása, hogy megsemmisíti a nemzet virágát. Németországnak szüksége van békére, és vágyik a békére.” Fogadalmat tett, hogy „a német kormány kész egyezsre lépni a főleg támadásra alkalmas nehézfegyverzet, a nehéz tüzérség és tankok leszerelése tekintetében”. És figyelmeztetett arra, hogy „bárki legyen is az, aki meggyújtja Európában a háború fáklyáját, nem akarhat mást, mint káoszt”.

A beszédet otthon és külföldön is elismeréssel fogadták. Amikor William Shirer újságíró, Hitler korai bírálóinak egyike, 45 évvel később újraolvasta naplóját, megdöbbenve fedezte fel, hogy ő maga is, csakúgy mint oly sokan „azon az estén azzal a meggyőződéssel hagytam el a Reichstagot, hogy Hitler, minden vele kapcsolatos fenntartásom ellenére, igazán békét akar, és - legalábbis a Nyugatnak - komoly ajánlatot tett. Gúnyolódtam a németeken, mert lenyelték Hitler propagandáját. Magamat is közéjük kellett volna számítanom.”

A második „szombati meglepetésre” 1936. március 7-én került sor. Azon a napon a német katonák német vadászgépek kíséretével bevonultak a Rajna-vidékre. A versaillesi szerződés a Rajna-vidék hozzávetőleg 50 km széles sávját „ütközőként” őrizte meg Németország és Franciaország, illetve Belgium között. Bár hivatalosan ez a terület Németország része volt, nem tarthattak ott csapatokat, és nem építhettek ezen a területen erődöket. Ezúttal Hitler egyszerűen nem vette tudomásul az egyezményt.

A német tábornokok nem értettek egyet a bevonulással a Rajna-vidékre. Attól tartottak, hogy a franciák órákon belül megsemmisíthetik félig kiképzett, nem megfelelően felszerelt hadseregüket. Hitler azonban annyira bizonyos volt abban, hogy a franciák nem lépnek közbe, hogy visszavonulást ígért tábornokainak, ha a franciák megpróbálnák megállítani az inváziót. Fredric Zeller így emlékezik az eseményekre:

Mindenki összegörnyedve, visszafojtott lélegzettel ült. De semmi sem történt. Semmi. Franciaország és Anglia nem csinált semmit. A sajtó ujjongott. Az utcákon tombolt az eufória. Idegenek, fegyvertársak mosolyogtak egymásra. Sőt a szüleim náciellenes barátai szerint is Hitler valami jót tett Németországért.

„Németország túl sokáig volt térdre kényszerítve”, ismételték, miközben mutatoujjukkal fenyegetően hadonásztak. „És a munkanélküliség... bizonyára azzal is kezd majd valamit.”

Szüleim nem válaszoltak. Később hallottam tőlük: - Felszámolja a munkanélküliséget... igen, de hogyan? A Reichsarbeitsdienst - Általános Munkaszolgálat - nehéz munka, gyakorlatilag semmi fizetségért. Milliókat hívtak be katonai szolgálatra.

Fegyvergyártás. Nem látják az emberek, hova vezet ez az egész? Az utolsó keresztény barátainkból is nácik lesznek?

Apa ezután egy spandaui zsidó kereskedőt említett, aki szerint Hitler tényleg jót tesz Németországnak.

- Erőssé tesz minket - mondta Herbert. - Egészen rendes lenne, ha nem volna ez az ügye a zsidókkal.

Apa rajtakapott, amint figyeltem a beszélgetést. Láttam, ahogy szemem kitérül, amikor azt mondta - erőssé tesz „minket” —, és elmosolyodott:

- Igen...az az ember azt mondta: Minket.2

Miért nem szegültek ellen a franciák Hitlernek? Nem akartak egy újabb háborút. Túl sok francia emlékezett még az első világháború csatáira, melyekben ezek haltak meg egy- vagy kétfélföldnyi területért. Az angol támogatás hiánya szintén visszatartotta a franciákat. Geoffrey Dawson, a Times szerkesztője sok angol ember véleményét képviselte, amikor azt kérdezte: Mi közünk van az egészhez? Ugye semmi közünk hozzá? A saját hátsó udvaruk az, ahova most besétálnak. Winston Churchill, akkoriban a brit parlament tagja, azon kevesek közé tartozott, akik más véleményen voltak, így érvelt: „A Rajna-vidék helyzetének megsértése komoly lépés, mivel fenyegetést jelent Hollandia, Belgium és Franciaország számára. Veszélyes azért is, mert ha ez a sáv megerősödik... sorompóként védi Németország kapuját, és lehetővé teszi majd, hogy kitörjenek Kelet, illetve Dél felé a hátsó ajtón keresztül.”³ Churchill, akárcsak a legtöbb európai, Sztálint, a Szovjetunió vezérét tartotta Európa legveszélyesebb vezetőjének. 1936-ra azonban már Hitlert tekintette nagyobb fenyegetésnek. A legtöbb ember viszont lényegében elhitte, hogy Hitler őszinte volt, amikor a Rajna-vidéki inváziót pusztán védelmi mozdulatnak nevezte. Éljenek, amikor kijelentette: „Nincsenek semmiféle területi követeléseink Európában.” És felbátorodtak arra a fogadalmára, hogy „Németország soha nem szegi meg a békét”. Sokan hittek neki, mert féltek attól, hogy ha Hitler megbukik, a kommunisták veszik át Németország vezetését. Szerintük egy kommunista Németország sokkal nagyobb veszélyt jelentene a világbékére, mint egy fasiszta Németország.

Mások egyszerűen csak el akartak kerülni egy újabb világháborút. Angliában ezer és ezer fiatal fogadkozott, hogy soha nem megy háborúba - függetlenül a körülményektől. 1935-ben az Egyesült Államok kongresszusa meghozta első semlegességi törvényét. Ezekben a törvényekben az állt, hogy az Egyesült Államok többet szándékozik tenni, mint csupán kimaradni minden „idegen háborúból”. Az Egyesült Államok nem ad kölcsönöket, nem ad el fegyvereket, és nem nyújt semmilyen egyéb segítséget a háborúzó népeknek.

Voltak persze olyan vezető politikusok, akik nem értettek egyet Hitler nézeteivel, de kevesen hitték, hogy Hitler a céljai eléréseért háborút robbant ki. Következésképpen Hitler úgy tapasztalta, hogy a konfrontáció kockázatát nélkül lehetnek erőszakos követelései.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

1936-ra William Shirer sokkal szkeptikusabbá vált Hitler szavai iránt. Miután befejezte cikkét Hitler Rajna-vidéki inváziójának bejelentéséről és legutolsó békejavaslatáról, ezt írta naplójába: „A (béke)javaslat pusztán csalás, és ha lenne merszem, vagy az amerikai újságírásnak lenne mersze, ezt kimondtam volna. De nekem nem az a dolgom, hogy a véleményemet írjam meg.”⁴ Mi a riporter kötelessége? Leírni az eseményeket? Vagy bírálni azokat?

Mit gondolsz, megírhatja egy esemény kapcsán a riporter a véleményét? Te kíváncsi vagy a riporter véleményére, vagy csak arra, hogy mit látott és tapasztalt? Szerinted szétválasztható egy esemény ismertetése és értelmezése? Mi a különbség közöttük? Elemezzetek kisebb csoportokban egy-egy riportot, más-más újságból! Nézzétek meg, mennyire ismerhető meg belőle a riporter véleménye, akarja-e befolyásolni az olvasót. Hasonlítsátok össze, amit találtatok!

Hogyan használta Hitler az olyan szavakat, mint a béke és védelem? A tényeket elfedő szavak voltak ezek, vagy a szokásos értelmükben használta őket?

Mit feltételezett Hitler az emberi viselkedésről? Más nemzetek külpolitikai céljairól? Mit feltételeztek más népek vezetői az ő céljairól? Mennyire voltak pontosak ezek a feltételezések? Jegyezd fel a válaszaidat, hogy a későbbiekben tudjál rájuk hivatkozni!

Miért lepődtek meg Fredric Zeller és szülei a zsidó kereskedő reakcióján a Rajna-vidék megszállásával kapcsolatban? Mit sugall az ő reakciója az embereknek arról a készségről, hogy inkább nem veszik észre a rosszat, annyira vágyanak a jóra? Mit nem volt hajlandó ez a kereskedő észrevenni? Mit remélt ezzel elérni?

Mit színlelt az Egyesült Államok, amikor a semlegeségi törvényeket hozta? Mit sugalmaznak ezek a törvények arról, hogyan határozták meg a kongresszus tagjai a népek „kötelezettségi körét”?

Mikor avatkozzon be az egyik ország a másik ország bonyodalmába? Hogyan döntsenek a vezetők?

Hogyan jelentkezett ez a jugoszláviai háború kapcsán? Szerinted mi lenne az ENSZ feladata a szerb - horvát-bosnyák konfliktus kapcsán?

Helyesled, hogy Magyarország megfigyelő csapatokat küldött Horvátországba? Különbözik-e Magyarország követendő magatartása más nemzetekétől? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem? Helyesled, hogy nemzetközi csapatok segítenek a béke megteremtésében a Balkánon?

2. OLVASMÁNY

Ausztria elfoglalása: az Anschluss

Hitlernek megvolt a maga egyértelmű célkitűzése, ez szabta meg, hogyan bánt más nemzetekkel. „Nekünk, nemzetiszocialistáknak rendíthetetlenül ragaszkodnunk kell külpolitikánk céljához, nevezetesen biztosítani kell a német embereknek a területet és a földet, melyhez joguk van.” Hitler érvei szerint ezeknek a földeknek egy része az első világháború után keleten elcsatolt területekből származik majd. „Oroszország és hűbéri határállamai” ugyancsak Németországtól Keletre helyezkedtek el, és Hitler ezeket a területeket is a németeknek követelte. Ezenkívül az oroszok nemcsak kommunisták voltak, de szlávok is, vagyis szerinte „alsóbbrendű” lények, akik hasonlóan más „alsóbbrendű” lényekhez, pusztán létükkel fenyegették a németek fajtisztaságát.

1936 őszén Hitler szövetségre lépett Olaszországgal. Az egyezménynek egy sor következménye volt. Mussolininak etiópiai inváziójában jelentett segítséget a német támogatás, és megnyitotta az utat az Anschluss, vagyis Németország és Ausztria egyesítése felé. Ebben Mussolini állt Németország mellé. 1938-ra Hitler készen állt a lépésre. Február 12-én titkos megbeszélésre hívta Kurt von Schuschniggot, az osztrák miniszterelnököt. A 11 órán át tartó tanácskozás sértegetésekből és fenyegetésekből állt. Az egyik pontnál a Führer dühbe gurult, és üvöltve mondta, hogy Ausztriának Nagy-Németország részévé kell válnia.

Schuschnigg nem értett ezzel egyet, ezért Hitler három napot adott neki, hogy meggondolja magát. Az osztrák vezető ezt az időt arra használta ki, hogy népszavazást rendezzen, hogy az osztrákok maguk dönthessenek a csatlakozás dolgában. Mielőtt a szavazás megtörténhetett volna, a Führer bejelentette, hogy ha Schuschnigg és az osztrák államelnök nem mond le, lerohanja az országot, hogy „visszaállítsa a rendet ebben a kaotikus országban”. Schuschnigg rádióbeszédben válaszolt: „Kijelentem a világ előtt, hogy a munkások rendbontásairól, vérontásokról és a kormány számára kezelhetlenné vált helyzetéről szóló németországi híresztelések egytől-egyig hazugságok.” A hírek tényleg hamisak voltak. Mégis, amikor a német csapatok március 11-én bevonultak Ausztriába, senki sem kelt Ausztria védelmére. Amikor a nácik néhány héttel az invázió után az Anschlusra való szavazásra szólítottak fel, az osztrák szavazók 99,7%-a beleegyezését fejezte ki. Sokan ítélték meg úgy, hogy Ausztria nem ér annyit, hogy harcoljanak miatta. Churchill ismételen nem értett egyet. Németországot „egy kecskét vagy özet elnyelő boa constrictorhoz (óriáskígyóhoz)” hasonlítva figyelmeztetett arra, hogy a következő Csehszlovákia lesz. Sokan azzal utasították el megjegyzéseit, hogy „háborúra uszít”.

Hitler hitte, hogy minden út célszerű, beleértve a hazugságot.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hitler hitte, hogy minden út célszerű, beleértve a hazugságot. Milyen hatalmat adott neki ez az álláspont a világ többi vezetője felett?

Mire gondolt Churchill, amikor Németországot egy boa constrictorhoz hasonlított? Ki az „őz”?

Schuschnigg később elmondta Hitlerrel lezajlott megbeszéléséről, hogy a Führer akár „hindusztániul is beszélhetett” volna, egy „másik világból jött ember volt”. Mit gondolsz, tényleg elveszítette az önuralmát, vagy a sértegetések és fenyegetések stratégiájának részei voltak?

Az Ötödik fejezet (15. olvasmány) egyik interjújában egy német professzor leírta azokat a kis, látszólag jelentéktelen kompromisszumokat, amelyek később a nagyobbakhoz vezettek el. Vajon az Anschluss is egy kis lépés volt, amely később a

nagyobb kompromisszumhoz vezetett? Hogyan tudja valaki a maga számára és hogyan a népek vezetői megállapítani azt, hogy mely kompromisszumok jelentősek és melyek nem? William Manchester írja, hogy Churchillnek „erkölcsi irányítóját” volt, mely vezérelte reakcióit Hitler akcióira. Mi az „erkölcsi irányító”? Milyen fokig vezérli a ma vezetőit? Hogyan vezérel téged?

3. OLVASMÁNY

Hontalan emberek

A Mein Kampfban Adolf Hitler azzal érvelt, hogy „a faji kérdés nemcsak a világ történelméhez kulcs, hanem a világ kultúrájához is”. Így folytatta: „Nincs semmilyen más forradalom, csak a faji. Sem gazdasági, sem politikai, sem szociális forradalom nem létezik. Csak az alacsonyabb fajok harca létezik a meghatározó, magasabb rendű fajok ellen.” Ahogy Hitler terjeszkedett kelet felé, ezeket a nézeteit azokra a népekre alkalmazta, melyek irányítása alá kerültek. Először Ausztria kétszáz ezer zsidó polgára jött rá, mit is értett ezen.

Megfigyelők már hetekkel az Anschluss után több száz antiszemita incidensről számoltak be. Néhányan felfigyeltek az öngyilkosságok hirtelen megnövekedett számára, amit az váltott ki, hogy a zsidók elkeseredetten kivándorolni próbáltak ezrei csak akadályokba ütköztek. A Nagy-Németország elhagyásával kapcsolatos nehézségekért nem csak a nácik okolhatók. A nácik égték a vágytól, hogy lássák a zsidókat távozni, amennyiben azok maguk mögött hagyják pénzüket és vagyonukat. Adolf Eichmann, egy ifjú SS-tiszt, aki önmagát szakértővé képelte „zsidó kérdésekben”, és később a magyarországi zsidók szervezett deportálásában volt vezető szerepe, mindössze hat hónap leforgása alatt 50 000 zsidót toloncolt ki Ausztriából. A probléma a többi nemzettel volt. Semmi érdekük nem fűződött ahhoz, hogy befogadjanak sok ezrenyi nincstelen zsidó menekültet.

Nem sokkal az Anschluss után Franklin Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke nemzetközi konferenciát hívott össze a növekvő menekült krízis megtárgyalására. 1938. júliusában 32 nemzet delegációja találkozott a franciaországi Évianban. A konferencián minden képviselő kifejezte szomorúságát a „menekültek” és „deportáltak” növekvő száma miatt, dicsekedvén nemzete hagyományos vendégszeretetével, azonban kijelentették, hogy a „jelenlegi helyzetben” képtelenek többet tenni. Az angolok megjegyezték, hogy számos menekült Palesztinába akar menni, amely akkor angol uralom alatt volt. Ők szeretnék befogadni őket, de az állandó zsidó-arab konfliktus miatt ez nem lehetséges megoldás.

A franciák kijelentették, hogy ők már bőven megtették azt, amit lehetett. Az amerikaiak megjegyezték, hogy a bevándorlással kapcsolatos bármilyen változtatáshoz a kongresszus jóváhagyása szükséges. A delegációk általánosságokban beszéltek, és kevesen hivatkoztak a menekültekre zsidókként.

Csak egy képviselő foglalkozott a valóságos problémával: M. J. M. Yepes Kolumbiából azt mondta, hogy a kongresszusnak két alapvető kérdésre kell válaszolnia. Az elsőre minden nemzetnek magának kell felelnie: Hány menekültet lenne képes befogadni? A második már elvi kérdés: „Megteheti-e egy állam anélkül, hogy a civilizációnk alapjait kérdőjeleznék meg, hogy polgáraitól önkényesen megvonja az állampolgárságot, ezáltal hontalanná téve őket, hontalanokká, akiket egyetlen ország sem akar befogadni?”

Yepes hozzátette, hogy amíg a legfőbb problémát meg nem oldják, a kongresszus eredménytelen lesz, és ez veszélyes példát jelent, olyan példát, ami álláspontja szerint „lakhatatlanná” teheti a világot. A legtöbb küldött azonban nem akart foglalkozni egyik témával sem.

A palesztinai zsidó megfigyelő, Golda Meir - aki később Izrael miniszterelnöke lett - nem szólalhatott fel. Később ezt írta: „Nem hiszem, hogy bárki, aki nem élte mindezt át, megértené, mit éreztem ott, Évianban - szomorúság, gyűlölet, tehetetlenség és iszonyat keverékét. Főlkartam kelteni őket, és rájuk övölteni: Nem értitek, hogy ezek az úgynevezett számok - emberek, akik lehet, hogy életük hátralévő részét koncentrációs táborokban töltik, vagy vándorolnak ide-oda a világban, mint a leprások, ha nem fogadjátok be őket? Természetesen akkor nem tudtam, hogy nem koncentrációs, hanem haláltáborok várnak a menekültekre, akik nem kellek senkinek.”⁵

Csak a Dominikai Köztársaság volt hajlandó befogadni a kivándorlókat. A nemzet vezetője, Rafael Trujillo Molina azt remélte, hogy a zsidók össze fognak házasodni az ott élőkkel, és ezzel „világosabb” bőrvé teszik a lakosságot. Abban is bízott, hogy mivel a zsidók nagyon értenek a gazdasághoz, valóságos „főnyereményt” jelentenek majd az országnak. Vízumot adott ezer zsidónak, akiket Sosuában, egy számukra létrehozott községben telepítettek le. A konferencia után Hitler kijelentette: „Senkinek sem kellenek ezek a bűnözők.”

Megteheti-e egy állam anélkül, hogy a civilizációnk alapjait kérdőjeleznék meg, hogy polgáraitól önkényesen megvonja az állampolgárságot, ezáltal hontalanná téve őket, hontalanokká, akiket egyetlen ország sem akar befogadni?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent a politikai menekült kifejezés? Hogyan tekintenek rájuk ma a nemzetek? Mit gondolsz, hogyan lehetne meghatározni azt, ahogy ma értelmezik különböző országok a saját „kötelezettségi körüket”?

Hogyan viselkedik Magyarország a délszláv háború menekültjeivel? Hogyan az erdélyi menekültekkel? Hogyan a távoli országok színes bőrű állampolgáraival? Olvassátok el a magyar bevándorlási és menekültügyi törvényeket! Milyen felfogást tükröz a bevándorlási törvény? És a menekültügyi? Változott-e az utolsó években Magyarország álláspontja ezekben a kérdésekben?

Hasonlítsd össze modernebb felfogásokkal azt, ahogyan az éviani konferencia résztvevői határozták meg „kötelezettségi körüket”! Milyen hasonlóságokat találsz? Vizsgáld meg, hogyan viselkedik ma a világ a menekültekkel!

Nem Németország volt az egyetlen, amely „hontalanná” tette polgárait. Az 1920-as években a szovjet kormány körülbelül 1,5 millió embert fosztott meg állampolgárságától. Legtöbbjük az új kommunista hatalom ellensége volt. Az ezt követő időkből a hontalan emberek száma egyre nőtt. Legtöbbjük - különösen az oroszok - akkor váltak jogfosztottá, amikor lázadásukat leverték. Mások azért lettek hontalanok, mert ők voltak az utált és félt kisebbség. Ezeket az embereket nevezte Richard Rubinstein „törvényen kívülieknek”:

Egyes emberek „törvényen kívülivé” váltak - nem a szó szokásos értelmében, nem azért, mert valamit elkövettek, hanem azért, mert a hivatalok vagy a rendőrségi bürokrácia megváltoztatta a helyzetüket. Ezzel mintegy feleslegessé váltak... Nem a képességük, az intelligenciájuk vagy hasznavehetőségük hiánya miatt váltak feleslegessé. Voltak köztük tehetséges fizikusok, jogászok, tudósok és mérnökök. Mindazonáltal, mivel nem tartoztak egyetlen politikai közösséghez sem, nem lehetett törvényes foglalkozásuk. Ez különösen igaz volt a zsidó menekültekre, de semmi esetre sem csak rájuk. 6

E fejezet bevezetőjében már idéztük Rubinstein szavait: „Egy ember politikai jogok nélkül felesleges ember. Nincs joga az élethez és az emberi méltósághoz. A politikai jogok nem Istentől származnak, nem autonómok és nem érvényesülnek maguktól. A németek megértették, hogy egyetlen ember sem rendelkezhet jogokkal, amíg azok védelmét egy hatalommal rendelkező szervezet nem garantálja.” Hogyan támasztja alá ez az olvasmány Rubinstein állítását? Milyen mai eseményeket tudnál sorolni, amelyek ezt a gondolatot támasztják alá? És amelyek cáfolják?

4. OLVASMÁNY

Megbékíthető-e Hitler?

Mint ahogy a zsidóknak sem segített senki, az egyes nemzetek is egyedül és elszigetelten álltak szemben Hitlerrel, amikor az az ő szabadságukat fenyegette. Ausztria volt az első. Utána Hitler Csehszlovákia felé fordult, ahogy azt Churchill jó előre megjósolta. Csehszlovákia nyugati határvidékén, a Szudéta-vidéken körülbelül hárommillió német anyanyelvű ember élt, ők 1938-ban - a náci titkos propagandája nyomán - izgatottan várták a „visszatérést a Birodalomba”. Nyár elején Hitler már nyilván támogatta követeléseiket. A megrettent csehek szövetségeseikhez fordultak segítségért. Franciaország és a Szovjetunió azok közé a nemzetek közé tartoztak, amelyek felajánlották segítségüket az ország függetlenségének megvédésére.

Ahogy a feszültség nőtt, Neville Chamberlain, Anglia miniszterelnöke úgy döntött, megpróbálja megoldani a helyzetet, és kibékíteni a németeket. Azaz megpróbál engedményeket tenni, hogy elkerülje a háborút. Látványos külsőségek között Németországba repült, hogy Hitlerrel tárgyaljon. Nem sokkal érkezése után így írt hűgának, Idának: „Sikerült némi bizalmat kiépítenem -miként ez célo is volt. Ami engem illet, a keménység és könyörtelenség ellenére, amit az arcáról leolvasni vélek, az a benyomásom támadt, hogy ebben az emberben meg lehet bízni, ha valamire a szavát adta.”

Az ezután következő néhány hét alatt azonban Chamberlain nem tudott olyan megoldást találni, amelybe Hitler is beleegyezett volna, hiszen ragaszkodott a Szudéta-vidékkel kapcsolatos követeléséhez. A csehek ugyancsak szilárdan visszautasították a terület átadását. Ekkor, mintegy az utolsó pillanatban, Mussolini felvetette, hogy a válság megoldására a német, az olasz, a francia és az angol kormány vezetői találkozzanak Münchenben. A müncheni egyezményben a négy ország megegyezett abban, hogy Németország megkapja a Szudéta-vidéket. Hitler viszont megígérte, hogy ez lesz az utolsó területi követelése. A csehek felháborodtak a megállapodástól. És akik aláírták az egyezményt, maguk is aggódtak. Edouard Daladier, Franciaország miniszterelnöke Münchenből hazatérve felkészült rá, hogy gúnyolni fogják, mert nem volt képes fellépni a németek ellen. Ehelyett otthon hősnek kijáró fogadtatásban volt része. Csak a fejét rázta, és azt motyogta, hogy akik most ünneplik őt, mindannyian bolondok.

Chamberlain is ünnepelték. Rajongó németek ezrei vonultak az utcákra, hogy éltessék a brit vezetőt útból a repülőter felé. Londonba érkezvén, újabb elragadtatott tömeg hallgatta, hogy a megállapodás „béke, amíg csak élünk”. Hozzátette, hogy ez „becsületes béke”. Akik bíralták az egyezményt, kevésbé voltak optimisták, mégis a legtöbben úgy érezték, hogy sikerült a békét néhány évre megőrizni. Csak Winston Churchill nem értett ezzel egyet. Azt mondta Chamberlainnek: „Választható a háború és a becstelenség között. A becstelenséget választottad, és háborúzni fogsz.”

Sztálin hajlandó lett volna csapatokat küldeni a csehek segítségére, de sem Lengyelország, sem Románia nem engedte a csapatokat saját területén átvonulni. Féltek, hogy ha ezt megteszik, az belesodorhatja őket az újabb háborúba. Végül Csehszlovákia egyedül maradt.

Választható a háború és a becstelenség között. A becstelenséget választottad, és háborúzni fogsz.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Winston Churchill úgy határozta meg a „békítőt”, mint „aki eteti a krokodilt, abban a reményben, hogy az őt fogja megenni utoljára”. Egyetértesz ezzel? Vagy a békítő olyan valaki, aki nem veszi tudomásul a rosszat, hogy megvalósíthassa a jót -jelen esetben a békét? Mennyire voltak hasonlóak Hitler Csehszlovákiával szemben alkalmazott módszerei az Ausztriával szemben alkalmazottakhoz? Melyek a legszembeűnőbb különbségek?

Nézd meg Európa 1938-as térképét! Miután a németek elfoglalták Ausztriát és a Szudéta-vidéket, mely országoknak lehetett a legtöbb oka félni?

A legnagyobb könyvtárakban megtalálhatod az 1938. őszi napilapokat és hetilapokat. Nézz utána, hogyan írtak a müncheni egyezményről!

Kielemezhető-e, hogy mit gondoltak az olvasók? Vannak olvasólevelek? Vesd össze azt, amit találtál, az 1994. őszi lapokkal. Mit írtak a jugoszláviai harcokról? Mit írnak az olvasók? Látsz a két esemény között valamilyen hasonlóságot? Melyek a legfeltűnőbb különbségek?

5. OLVASMÁNY

A pogrom éjszakája

Kolumbia küldötte Éviában alapvető kérdést tett fel: Megteheti-e egy állam anélkül, hogy a civilizációnk alapjait kérdőjelezné meg, hogy polgáraitól önkényesen megvonja az állampolgárságot, ezáltal hontalanná téve őket, hontalanokká, akiket egyetlen ország sem akar befogadni? Akkor júliusban senki nem válaszolt erre a kérdésre - novemberre ez újabb válsághoz vezethetett. 1938 folyamán Hitler és magas rangú munkatársai egyre erőteljesebb kampányt folytattak legfőbb ellenségeik, a zsidók ellen. Az első lépés az addig önkéntes jellegű zsidóttanítás kötelezővé tétele volt. A nációk ettől kezdve megkövetelték, hogy a zsidók az addig tulajdonukban lévő vállalatokat árjáknak adják el, általában tényleges értékük töredékéért. Júliusban összefogdosták azokat a zsidókat, akiket korábban valamilyen bűnügyben elítéltek, hogy eltávolítsák a lakosság „bűnöző elemeit”. Bár sokan csupán közlekedési vétséget követtek el, ötszáz férfit „társadalomellenesnek” minősítettek, és a Weimar melletti buchenwaldi koncentrációs táborba vittek.

Augusztusban egy új törvény előírta, hogy 1939. január 1-jéig minden zsidónak zsidó keresztnéve legyen. Amennyiben a választott név nem volt megtalálható a jóváhagyott zsidó keresztnévek listáján, a nációk az Izrael nevet adták a férfiaknak és a Sárát a nőknek. Szeptemberben a kormány bejelentette, hogy a zsidó jogászok nem folytathatják tovább foglalkozásukat. Egy hónappal később Svájc követelésére - melyet egyre több menekülő zsidó ostromolt - a nációk elkezdték a zsidók útleveléit megjelölni. Ezután a nációk azokra a zsidókra összpontosítottak, akik nem német állampolgárok voltak. Először az orosz zsidók kerültek sorra.

Miután a nációk kiűztek minden orosz útlevéllel rendelkező zsidót, a lengyel kormány amiatt aggódott, hogy a következők a lengyel útlevéllel rendelkező zsidók lesznek. Hogy visszatartsák őket a Lengyelországba való visszatéréstől, az emberek speciális bélyegzőt kaptak az útlevelükbe. A rendelkezés kb. 70 000, Németországban élő zsidót érintett. Bár kevesen akartak visszatérni Lengyelországba, szükségük volt útlevélre, hogy más országba vándorolhassanak. Mégis, amikor megpróbálták megszerezni a szükséges bélyegzőt, a lengyel hivatalnokok elutasították őket.

Amikor a lengyel kormány bejelentette, hogy október 31-e a bélyegzés utolsó napja, a nációk erre október 26-án az összes lengyel zsidó kitoloncolásával válaszoltak. Mivel Lengyelország nem fogadta be őket, ezer és ezer zsidó férfi, nő és gyermek kötött ki a német-lengyel határon lévő menekülttáborokban. Közöttük voltak a tizenhét éves Herschel Grynszpan szülei is. Grynszpan abban az időben Franciaországban élt. Tehetetlensége feletti dühében és elkeseredésében, hogy nem tud a családjának segíteni, november 7-én berontott a párizsi német nagykövetségre, és lelőtt egy náci hivatalnokot. A németek elhatározták, hogy megbosszulják. A november 9-ről 10-re virradó éjszaka kristályéjszaka néven vált ismertté. Azon az éjszakán a nációk több ezer zsidó otthont és üzletet fosztottak ki és semmisítettek meg szerte az országban. Felgyújtottak 191 zsinagógát, több mint kilencven zsidót megöltek, és további harmincezret küldtek koncentrációs táborokba.

Joseph Goebbels, Hitler propagandaminisztere másnap sajtótájékoztatót tartott, ahol a riportereknek elmondta, hogy a kristályéjszaka nem a kormány akciója volt, hanem a németek zsidókkal szembeni elégedetlenségének „spontán” megnyilvánulása. „Nem tűrhető tovább, hogy a határainkon belül évek óta sok ezer zsidó birtokol sokutcsányi üzletet, népesíti be üdülőhelyeinket, és a szálláshelyekért külföldi tulajdonosként zsebeli be a pénzt német bérlőktől, mialatt fajtársai külföldön agitálnak a Németország elleni háborúra, és német hivatalnokokat lönek le.” Két nappal később a kormány a lázadásban megsemmisített vagyonért 11 milliárd márkára büntette a zsidó közösséget.

Frederic Morton, akinek a családja a kristályéjszaka útin menekült el Bécsből, soha nem felejtí el azt az éjszakát.

A kristályéjszaka után, a berlini utca reggel

A nap azzal kezdődött, hogy a párnámon át valami dübörgést hallottam. Jolts ébresztett. Ezután, mint egy ébresztőóra, az ajtócsengő szólalt meg. Reggel hat óra volt. Apám, anyám, kisöcsém és jómagam, mindnyájan a hallba szaladtunk, úgy ahogy voltunk, hálóruhákban. Még nem tudtuk pontosan, mi történt. De éreztük. Zsidók voltunk Bécsben, 1938-ban. Az egész életünk borotvaélen táncolt.

Apám kinyitotta az ajtót. Az ajtó előtt Eckelné, a házmester sepregetett.

- Itt vannak lent... mindent szétdobálnak - mondta. Elfordult. Folytatta reggeli sepregetését. Keze remegett.

Lenéztünk az udvarra, ahol jókedvű SS-katonák beszélgettek és fütyörésztek. Felaprított bútorok röpködtek ki az ablakokon. A katonák nagyon sportosan egy halomba dobáltak mindent. Az egyik a Vig özvegyből dúdolt valamit.

- Franz! Menjünk valahova! - mondta anyám apámnak.

Az utcára néző ablakhoz mentünk. A ház bejáratánál két katona kért tüzet egymástól. Társaik az alattunk lévő emeleti zsinagógában törtek-zúztak, hajigálták ki a tórák és a padok roncsait.

- Magasságos Isten! - sóhajtott anyám.

Valami forróságot éreztem a szememben, mely szabadulni akart. Nem engedhettem. Az egész talán nem lehet igaz addig, amíg a könnyek nem csordulnak ki. Elkéseredett, utolsó remény a sorssal való alkudozásban.

- Rendben - mondta apám. - Közben öltözködjünk fel.

A „közben” azt jelentette, hogy amíg ideérnek. Több zsidó nem lakott a házban. Hátsó kijárat nem volt. Amíg vissza tudom tartani a könnyeimet, addig lent tudom tartani őket. Amíg lent rombolnak, addig nem jönnek fel. Amíg a padló rengése tart, amíg a fejszék hasogatását hallani, amíg a kötőrő kalapácsok zuhognak, addig élünk.

Aznap az első órák testnevelés volt. Fölvettem a tornacipőmet. Tudtam, hogy aznap nem lesz iskola. Nem törődtem azzal, hogy tudom. Csak azzal foglalkoztam, hogy ne sírjak. Az összes józan eszemet arra összpontosítottam, hogy befűzzem a cipőmet.

A nappaliban gyülekeztünk. Grotzeskűl hatott, ahogy ott álltunk felöltözve, mintha semmi különös nem történe, mialatt alattunk a teljes pusztulás zajlott. Egyszerre csend lett. A rengés és a dörömbölés leállt. Csend. Más hangok. Közeledő nehéz bakancsok dübörgése. Kifűztem a tornacipőmet.

Apám feltette a kalapját. - Mindenki jöjjön ide mellém - mondta. - Fiúk, tegyétek a kezeteket a fejetekre!

Ahogy mondta, kezünket a fejünkre tettük, mint valami kalapot. Apám átkarolta a vállunkat - anyámét, öcsémét és az enyémet.

- Sómá Yisroel- mondta apám. - Mondjátok utánam: Sómá Yisroel Adonáj Eloihenu... [Halljad, ó, Izrael: Urunk, Istenünk, egy az Úr.]

Megszólalt a csengő. Egyszer. Az Anschluss óta mindig két gyorsat csengettünk egymás után, jelezve, hogy ez értelmetlen csengetés, nem ijesztő. Most az ijesztő is megjött.

- Hansi, te méész - szólt apám.

- Nem! - kiáltott anyám.

- Hansi az egyetlen, akit talán nem bántanak, ha meglátják - mondta apám. - Hansi, menj.

Öcsém, a vékony, szőke, nyolcéves, árja kinézetű baba ment.

Egy perc múlva visszajött. Utána legalább tíz, csákányokkal felszerelt SS-katona vonult be. Fialalok, az arcuk ragyogott, izgatottak voltak. Tíz vőlegény az esküvője napján. Egyik szeplős volt. Hogyan ölhetne minket meg egy szeplős ember? A szeplők segítettek, hogy visszatartsam a sírást.

- Házkutatás - mondta a vezetőjük - Senki ne mozduljon.

Apám kivételével mind a fal mellett álltunk. Ő, kalappal a fején, egy lépéssel előttünk állt.

Minden fiókot kirángattak, minden szekrényünket kiforgatták, tárgyaink a levegőben röpködtek. Az evőeszközök csörömpöltek a padlón, a szétszórt ruháinkon áttaposva hajigálták széjjel a következő fiókok tartalmát. Elképesztő volt, mennyire élvezték, amit csináltak. És ugyancsak elképesztő volt, hogy egyik sem emelte fel a fejszéjét, hogy a koponyánkat széthasítsa vele.

- Lehet, hogy visszajövünk - mondta a vezetőjük. Távozóban még áthajította vállán a gyöngyház hamutartónkat, mintha csak konfettit szórna. Nem szólunk, nem mozdultunk, sőt nem is vettünk levegőt, míg csak meg nem hallottuk bakancsaik dübörgését kint a járdán.

- Megyek az irodába - mondta apám. - Lehet, hogy Breitel tud segíteni.

Breitel, „birodalmi megbízott” apám divatékszergyárában, „jó” náci volt. Egyszer megemlítette, hogy ha bármilyen gondunk lenne, forduljunk hozzá. Apám elment. Anyám sírt a megkönnyebbüléstől és a rettegetéstől, magához ölelve ringatta kicsit kábult öcsémét. Elfordultam tőle. Esküdöztem, hogy nem sírom el magamat.

Elkezdtem szedegetni a szétszórt ruhákat, amikor megszólalt a csengő. Apám volt.

- Két percem van.

- Micsoda? - kérdezte anyám. Pedig tudta. Szeme üvege ssé vált.

- Egy másik csapat várt rám lent. Két percet adtak.

Ekkor roppantam össze. Apám volt az egyetlen, aki nem sírt. Szeme kék üveg, könyörtelenül száraz. Borostás arca szűrt, amikor megcsókolt. Azon a reggelen még nem borotválkozott. Még egyszer átölelte anyámat, elindult az ajtó felé, sarkon fordult, és magához hívott:

- Fritz!

Szipogva odaszaladtam hozzá.

- Hagyd abba a sírást! Nem bírtam abbahagyni. Keményen megfogta a vállamat.

- Ha nem jönnek vissza, állj bosszút értem!

Elment. Az ujjából áradó düh szinte lángolt. Szinte a bőrömbé égette vele a feladatot. Abbahagytam a sírást.

Négy hónappal később kétszer csengett a csengő; ott állt, kopaszra borotvált fejjel, csont soványan, Dachauból elbocsátva, éppen, hogy élt.

Ma, negyven múltán, tangót táncol anyámmal Miami Beachen. Hansi, a kisöcsém a Queens Főiskola politikai tudományok tanszékének vezetője.

Én író vagyok Amerikában, a családom amerikai. Korántsem jellemző módon szerencsések vagyunk. De a mai napig is, mindannyian, az amerikai csengőinket is kétszer nyomjuk meg.⁷

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A németek a kristályéjszakát a pogrom éjszakájának nevezik. A pogrom valamilyen csoport, különösen a zsidók ellen irányuló mészárlás. A pogrom szó orosz eredetű, jelentése szó szerint „láadás” vagy „rombolás”. Több mint száz évvel ezelőtt Szentpétervár nemesei azt akarták, hogy az emberek haragja forduljon a zsidók ellen. Ennek a felszólításnak eleget téve a közeli falu parasztjai hajtották végre a modern idők első pogromját. Egy orosz író az egymást követő gyilkosságokat, megerőszakolásokat, fosztogatásokat a vallási és etnikai kisebbség „vég nélküli gyötrelmének” nevezte. Vajon pogrom volt a kristályéjszaka is? Mi a bizonyíték arra, hogy előre meg volt tervezve? Hogy a náci hivatalnok meggyilkolása csak ürügy és nem ok volt a zendülésre?

Az első pogrom idején az orosz kormány a zsidókat okolta az erőszakért. Kit okoltak a németek? Mindig az áldozatok azok, akiket az ellenük elkövetett erőszakért okolnak?

Morton szemtanúja volt a kristályéjszaka eseményeinek. Mennyiben különbözik az ő véleménye a hivatalostól? Szerinte mi az oka annak, hogy sok zsidó a kristályéjszakát tartja fordulópontnak?

Edwin Landau (Ötödik fejezet, 4. olvasmány) az 1933-as zsidó üzletek elleni náci bojkottról mondja: „Számomra az egész hihetetlen volt. Ilyen mélyre nem sülyedhettünk. Ehhez mérhető képtelenséget a XX. században egyszerűen nem lehet találni. Ilyen és ehhez hasonló dolgok utoljára a középkorban történtek.”

Mit gondolsz, mit mondott volna Landau erre az új gaztetre? A történet ugyanúgy sokkolták volna 1938-ban, mint 1933-ban? Gondold végig azokat a lépéseket, melyek a kristályéjszakához vezettek! Hogyan készítette fel minden egyes lépés a nyilvánosságot a nemzeti belüli kisebbség elleni államilag támogatott erőszakra? Milyen hozzáállás és erkölcs kellett ahhoz, hogy az emberek csendben maradjanak, mialatt a szomszédjaikat polgári jogaiktól fosztották meg?

Mit jelez a kristályéjszaka elnevezés? Hogyan homályosítja el a név azt a tényt, hogy az éjszaka inkább az eltört életek éjszakája volt, mint az eltört üvegeké?

6. OLVASMÁNY

Állást foglalni

A német zsidók fordulópontnak tekintették a kristályéjszakát. Ezt tette sok német árja is. Ők is fontos döntéseket hoztak azon az éjszakán és az azt követő napokban. Dan Bar-On, izraeli pszichológus írta le egy ilyen család döntését:

1938 őszén történt. Andreas tizenkét éves volt, a szüleiivel élt egy kis északnémetországi városban. Egyik este a fiú az ifjúsági mozgalom gyűléséről jött haza.

- Apu - szólt az apjához -, azt mondták, hogy holnap elmegyünk és bedobáljuk kövekkel a zsidó boltok ablakait a városban. Elmenjek én is?

Az apja ránézett.

- Te mit gondolsz?

- Nem tudom, mit tegyek. Nincs semmi, ami miatt a zsidók ellen fordulnék, alig ismerem őket, de holnap mindenki ott lesz. Mit csináljak?

Folytatták a beszélgetést, a fiú sok mindent kérdezett az apjától, az apa pedig feltette neki a saját kérdéseit.

- Most már értem - mondta. - Azt akarod, hogy saját magam döntsek. Most sétálok egyet. Ha majd visszajövök, elmondom, hogyan határoztam.

Mikor nem sokkal később visszajött, egyenest a szüleihez ment, akik az asztalnál ülve várták.

- Döntöttem, de a döntésem titeket is érint.

- *Hogy határozta?*

- *Úgy döntöttem, hogy nem fogom kövekkel dobálni a zsidó boltokat. De holnap mindenki azt fogja mondani, hogy az X-ék Andreea nem volt hajlandó megdobálni a boltokat. Ellenetek fognak fordulni. Mit fogtok csinálni? Az apa sóhaja megkönnyebbülést és egy árnyalatnyi büszkeséget jelzett.*

- *Amíg nem voltál itthon, anyád és én megbeszéltük a dolgot. Úgy döntöttünk, hogy ha úgy határozol, hogy elmész, elfogadjuk a döntésedet, miután mi akartuk, hogy te dönts. De ha úgy döntesz, hogy nem teszed meg, azonnal elhagyjuk az országot. Így is tettek. A következő napon Andreas és családja elhagyta Németországot.*⁸

Más németek más döntéseket hoztak. Néhányan a náci pártból való kilépésükkel tiltakoztak - bár egyértelművé tették, hogy ők nem az antiszemitizmus ellen tiltakoznak, hanem a csőcselék megmozdulásai ellen. Mások tiltakozásul névtelen leveleket küldtek idegen nagykövetségeknek. Megint mások élelmet és szükségleti cikkeket adtak zsidó családoknak, akiket mindentől megfosztottak. Egy zsidó asszonynak a szomszédai azt mondták: az, hogy segítenek neki, lehetőség, hogy „megmutassák a zsidóknak: a német emberek nem vállalnak szerepet mindebben, mindez Goebbels és bandájának munkája”.

A legtöbb német mégis úgy reagált, ahogy Melita Maschmann tette. Berlin egyik kisebb külvárosában élt, és semmit sem tudott a kristályéjszakáról egészen másnap reggelig. Ahogy munkába menet átgázolt a törött üvegdarabokon, megkérdezett egy rendőrt, hogy mi történt, így emlékezik a pillanatra, amikor megtudta:

*Fejemet csóválva mentem az úton. Egy másodperc alatt tudomásul vettem, hogy valami szörnyűség történt. Valami rémisztően kegyetlen. De csaknem azonnal elfogadtam azt, ami történt, nem bírálтам felül. Azt mondtam magamnak: a zsidók ellenségei az új Németországnak. Tegnap este megérthették, mit jelent ez... Ilyen és ehhez hasonló dolgokat találtam ki mentségül a pogromra. De mindenestre kényszeríttem magam, hogy kitöröljem a tudatomból az emlékéket, olyan gyorsan, ahogy csak lehet. Ahogy az évek teltek, hasonló alkalmakkor ezzel a módszerrel egyre inkább ki tudtam kapcsolni az eseményeket.*⁹

Nem Maschmann volt az egyetlen, aki a történeteket ilyen perspektívába helyezte. Dietrich Goldschmidt, a Hitvalló Egyház tisztviselője elmagyarázta, hogy a legtöbb német számára „a zsidók üldözése, ez az egyre fokozódó üldözés, és november 9-e - bizonyos értelemben csak egy volt a többi tett között, amelyek nagy része nagyon is elégtételül szolgált, íme, a híres cselekedetek, melyeket Hitler végrehajtott: Megszüntette a munkanélküliséget, felépíttette az autópályákat, az emberek újra kezdtek jobban élni, és helyreállította nemzeti büszkeségünket. Az embernek össze kellett mérnie a dolgokat egymással.”¹⁰

Egy másodperc alatt tudomásul vettem, hogy valami szörnyűség történt. Valami rémisztően kegyetlen. De csaknem azonnal elfogadtam azt, ami történt, nem bírálтам felül.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az olvasmányban idézettek mindegyike valamilyen döntést hozott a kristályéjszakával kapcsolatban. Hogy sikerült ezeknek az embereknek dönteniük? Milyen értékek és hitek alakították ki nézőpontjukat?

Mik voltak döntéseik rövid távú következményei? Mik voltak a hosszú távúak?

Mit gondolsz, mi történt például azokkal a nem zsidókkal, akik kiléptek a náci pártból? Megpróbáltak kivándorolni? Tiltakoztak?

Mit árul el minden egyes döntés meghozója „kötelezettségi köréről”? Mennyire voltak nyíltak a lehetőségek a döntéshozatalra 1933-ban? 1935-ben?

Mit értett Melita Maschmann azon, hogy „a magam számára mentséget találtam a pogromra”? Miért találta ezt szükségesnek?

Mit értett azon, hogy évek múltán egyre ügyesebben „kényszeríttem magam, hogy a programhoz hasonló eseményeket olyan gyorsan kitöröljem a tudatomból, amilyen gyorsan csak lehet”?

Elemezd Goldschmidt magyarázatát arról, hogy miért nem tartottak sokáig a nyilvános erőszakoskodások! A jó ellensúlyozta-e az „egyebeket”?

7. OLVASMÁNY

A világ reagálása

A sajtó világszerte beszámolt a kristályéjszakáról. Otto D. Tolischus tudósítása a New York Timesban meglehetősen jellemző volt.

A harmincéves háború óta példátlan méretű pusztítás, fosztogatás, gyűjtogatás hulláma söpört át ma Nagy-Németországon, amikor nemzetiszocialista csoportok bosszulták meg zsidó boltokon, hivatalokon és zsinagógákon a párizsi német nagykövetség harmad titkárának meggyilkolását, amit egy lengyel zsidó, Ernst von Rath követett el.

Módszeresen, az országban szinte minden városban és faluban a kora reggeli órákban elkezdődött a pusztítás, fosztogatás és gyűjtogatás, és egész nap tartott. Hatalmas, de többnyire csendes tömegek figyelték, a rendőrség a közlekedés szabályozására

és zsidók tömeges letartóztatására - „saját védelmük érdekében” - korlátozta magát. A bevásárló-negyedek, akárcsak Berlin többi utcája, visszhangoztak a járdákra zuhanó kirakatüvegek csörömpölésétől, a bútorok tompa puffanásától, a zsidó boltokat és zsinagógákat felgyújtani rohanó csoportok kiáltásaitól. A lángban álló boltokat hamar eloltották, de a zsinagógák esetében csak azt akadályozták meg, hogy a tűz továbbterjedjen a szomszédos épületekre. 11

A kristályéjszaka híre egy angol nyelvű újság

Az emberek mindenütt megrendültek a hírtől. Ahogy Canterbury érseke, Cosmo Gordon Lang írta a Times szerkesztőjéhez intézett levelében: „Vannak idők, amikor a hallgatást a pusztá emberi ösztön teszi lehetetlenné.”

Habár a kristály éj szaka próbára tette a megbékítési politikát, nem vetett véget annak. A brit parlament tagjai elvárták Neville Chamberlaintől, hogy ítélje el a pogromot, de ő pusztán kijelentette, hogy az újsághírek „alapjában véve igazak”. Ezenkívül „mély és általános együttérzéséről” biztosította azokat, akiknek „szenvedniük kellett a Párizsban elkövetett értelmetlen bűnért”. A hasonló francia magatartás kényszerítette a La Lumière című újság szerkesztőjét, hogy figyelmeztessen: „A múltban, amikor az etiópiai, kínai és spanyolországi mézszárlások ellen tiltakoztunk, azt mondták nekünk: Csönd! Háborút szítotok! Mikor felléptünk Csehszlovákia megcsonkítása ellen, azt mondták: Maradjatok csöndben! Háborús párt vagytok! Ma, amikor védtelen zsidók, feleségük és gyermekeik hitvány üldözése ellen tiltakozunk, azt mondják: Csöndben legyetek! Franciaország fél.”¹² Az egyetlen, aki állást foglalt az ügyben, Franklin D. Roosevelt volt. Ő is csak számos egyéni tiltakozó és csoport unszolására volt hajlandó beszélni. November 15-én, hat nappal a kristályéjszaka után sajtókonferenciát hívott össze, melyet a következő kijelentéssel kezdett: „A néhány napja Németországból érkező hírek mélyen megrázták a közvéleményt az Egyesült Államokban. Hasonló hírek a világ bármely tájáról hasonló reakciókat váltanának ki az amerikai emberekben, az ország minden táján. Jómagam rémülten veszem tudomásul, hogy ehhez hasonló dolgok előfordulhatnak a XX. században.” Annak ellenére, hogy bejelentette: az Egyesült Államok visszahívja nagykövetét Németországból, nem volt hajlandó segíteni a több ezer zsidónak, akik kétségbeesetten próbálták elhagyni a Harmadik Birodalmat. Kevés amerikai bírálta Roosevelttel álláspontját. Egy akkor lezajlott közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 57%-a helyeselte a nagykövet visszahívását, de 72% nem akart több zsidó menekültet beengedni az Államokba, továbbá az embereknek több mint a fele megtagadta volna a segítségnyújtást attól is, aki valahol máshol szeretett volna letelepedni.

Vannak idők, amikor a hallgatást a pusztá emberi ösztön teszi lehetetlené.

Aki biztosítani akarja saját szabadságát, annak meg kell óvnia az ellenségeit is az elnyomástól, mert ha megszegi ezt a kötelességét, olyan precedenst hoz létre, amely ő ellene fordulhat.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit értett Canterbury érseke azon, hogy „vannak idők, amikor a hallgatást a pusztá emberi ösztön teszi lehetetlené”? Mik ezek az „ösztönök”? Minden ember rendelkezik velük? Milyen idők azok, amikor a hallgatás lehetetlen? Hogyan befolyásolják azok az idők a kormányok mai döntéseit? És az emberek döntéseit?

Thomas Paine 1776-ban azt mondta: „Aki biztosítani akarja saját szabadságát, annak meg kell óvnia az ellenségeit is az elnyomástól, mert ha megszegi ezt a kötelességét, olyan precedenst hoz létre, amely ő ellene fordulhat.” Hogyan határozza meg ezzel a saját „kötelezettségi körét”? Az érsek, Chamberlain, a La Lumière szerkesztője vagy Roosevelttel osztotta ezt a véleményt? Melyikük értett volna egyet vele?

Mit sugall a közvélemény-kutatás arról, hogy hogyan határozta meg sok amerikai saját „kötelezettségi körét”? Mit sugall arról, hogy az emberek milyen mértékű erőszakot viselnek el? Szerinted min múlik egy ember erőszakot viselő képessége? A neveltetésén? Az anyagi helyzetén? A személyiségén? Hasonlítsd össze, hogyan reagáltak a németek és a külföldiek a kristályéjszaka eseményeire! Milyen hasonlóságokat fedezel fel? Melyek a legszembetűnőbb különbségek?

8. OLVASMÁNY

A szűkülő kör

A német vezetők szintén reagáltak a kristályéjszakára, és az azt követő általános felháborodásra. November 10-én Joseph Goebbels propagandaminiszter sajtókonferenciát hívott össze, „hogy eloszlassák a külföldi jelentésekben megnyilvánuló félreértéseket”. Figyelmeztetett arra, hogy ha a zsidók folytatják „a tegnapi történetek eltúlzását, mint ahogy azt az amerikai lapok vezércikkeiben tették, ezzel saját maguk végét okozzák, és megássák a Németországban levő zsidók sírját”.

Igen sok kormányhivatalnok volt, aki nem helyeselte a kristályéjszakát, és más „fegyelmetlen népi akciókat”. És valóban; a pogrom éjszakája volt az utolsó alkalom, amikor a zsidóknak utcai erőszaktól kellett félniük. A kristályéjszaka után a huligánokat

elkergették, a bürokraták kerekedtek felül - írta Rubinstein. Az elkövetkező hetekben a legfőbb náci hivatalnokok, élükön Heinrich Himmlerrel megállapították, hogy a zsidók elleni fellépések szigorúan „törvényesek” voltak. November 15-én kizártak minden zsidó gyereket az állami iskolákból. December 6-ra a zsidók többé nem járhattak gyalog vagy autóval a fontosabb városok bizonyos részeiben. Azok a zsidók, akik ilyen helyeken laktak, rendőrségi engedéllyel mehetek haza. Azt tanácsolták nekik, hogy költözzenek el, vagy cseréljenek lakást olyan árjakkal, akik „zsidó városrészekben” laktak. Körülbelül ezzel egy időben jelentette be a kormány, hogy zsidók nem látogathatják az egyetemeket. Néhány nappal később Himmler megtiltotta, hogy a zsidóknak saját autójuk lehessen, vagy hogy egyáltalán vezessenek. Továbbá ki lettek tiltva a színházakból, mozikból, koncerttermekből, stadionokból, parkokból és strandokról. A Gestapo házról házra járva minden, zsidó család birtokában lévő rádiót elkobzott.

A pogrom éjszakája volt az utolsó alkalom, amikor a zsidóknak utcai erőszaktól kellett félniük. A kristályéjszaka után a huligánokat elkergették, a bürokraták kerekedtek felül.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A zsidók, akik azokban az években Németországban éltek, „szűkülő körről” beszéltek. Mit érthettek ezalatt? Milyen lenne a te életed, ha nem járhatnál többé iskolába, nem vásárolhatnál, nem mehetnél moziba, nem játszhatnál a téren, és nem nézhetnél tévét?

Mennyire volt jelentős döntés a huligánok elkergetése és a hivatalnokok felülkerekedése? Mennyiben hasonlít ez a nácik tetteihez, melyeket a hosszú évek éjszakáján (Ötödik fejezet, 17. olvasmány) követtek el? Miben különbözik? Véleményed szerint hogyan befolyásolta a kristályéjszaka eseményei feletti felháborodás a döntést? Fordulópont volt-e a kristályéjszaka a nácik számára?

9. OLVASMÁNY

Halálos fenyegetések és megszegett ígéretek

1939. január 30-án, hat évvel kancellárrá választása után Hitler azt mondta a Reichstagban, hogy a többi nemzet képmutató volt, amikor bírálták Németországot, amiért rosszul bántak a zsidókkal.

Saját kijelentéseik szerint sem találnak egyetlen indokot, mely magyarázattal szolgálna arra, miért utasították vissza ezen értékes faj befogadását országaikba. Én sem látok okot, miért kellene e faj tagjainak ráakaszkodniuk a német nemzetre, amikor az Egyesült Államok, mely olyannyira lelkesedik ezért a „ragyogó népért”, hirtelen minden elképzelhető indokkal visszautasítja letelepedési szándékukat. Az a véleményem, hogy minél hamarabb oldódik meg ez a probléma, annál jobb; Európa nem nyugodhat meg, míg a zsidókérdés nem tisztázódott...

Egy dolgot szeretnék még elmondani ezen a napon, amely emlékezetes maradhat másoknak is, és nekünk, németeknek is. Életem folyamán sokszor voltam látnok, és sokszor kinevettek érte. A hatalomért vívott harcom során elsősorban a zsidó faj nevetett jövődőléseimen, hogy egy napon én leszek az, aki átveszi az állam és ezzel együtt az egész nemzet vezetését, és én fogom, sok más probléma között, megoldani a zsidókérdést. Bár harsányan nevettek, mégis, azt hiszem, bizonyos ideje arcukra fagyott a mosoly. Ma ismét próféta leszek: ha a nemzetközi - európai és egyéb - finánc-tőkének sikerül ismét egy világháborúba taszítani a nemzeteket, akkor az eredmény nem a Föld bolsevizálása, és így a zsidóság győzelme, hanem az európai zsidóság megsemmisülése lesz!

Nem egész két hónappal később Hitler elfoglalta Csehszlovákiát. „Korunk békéje” hat hónapig tartott. A világ vezetői feltűnően csendben maradtak. Neville Chamberlain csak akkor szólalt meg, amikor Hitler megfenyegette Lengyelországot. Fogadkozott, hogy támadás esetén Anglia a segítségükre lesz. Franciaország hasonló ígéretet tett. Bár az Egyesült Államokat egy óceán választotta el az eseményektől, Rooseveltnél is aggódott. Mussolininál és Hitlertől ígéretet kért, hogy nem támadnak meg harminc meghatározott országot. William Shirer így írja le Hitler válaszát:

Azt állította, hogy megkérdezte a nemzeteket, melyeket Rooseveltnél fenyegetettnek tartott, vajon annak tartják-e magukat, és a válasz „minden esetben negatív volt”. Olyan országokat, mint Szíria, nem tudott megkérdezni, mert „jelenleg nincsenek szabadságuk birtokában, megszállás alatt állnak, és a demokratikus országok katonai ügynökei folyamatosan megfosztják őket jogaiktól”. És „bizonyára elkerülte Rooseveltnél úr figyelmét az a tény, hogy Palesztinát jelen pillanatban nem a német csapatok, hanem az angolok tartják megszállva”. És folytatta a maga szarkasztikus modorában, melyből mesteri ráérzéssel - Hitler remek színész volt - mindig ki tudta facsarni az ironia utolsó cseppjét is. Amerika síkra száll a viták rendezéséért? Nem ő volt-e az első

nemzet, amely meghátrált a Népszövetségben való részvételtől? „Nem sokkal később én is úgy határoztam, hogy követem Amerika példáját, és ugyancsak elhagyom a világ legnagyobb tanácskozását.”¹³

Végül Hitler „Roosevelt úr óhaja szerinti biztosítékot adott”, és az értekezletet Danzig (Gdańsk) város és Lengyelország egy részének visszakövetelésével fejezte be. Ez egyszer ismét megígérte, hogy ez lesz az utolsó területi követelése Európában.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi volt a zsidókérdés megoldása Hitler szerint? Ötlet vagy stratégia volt ez a részéről? Milyen válaszra számított a többi nemzetől?

Igazak voltak-e Hitler vádjai? Hihetők voltak az érvei? Ha igen, kit győztek meg? Hogyan használta fel a történelmet arra, hogy vádaskodjék? Hogyan torzította el a múltat? Szerinted a Rooseveltnek adott válaszai őszinték voltak, vagy csak színészkedett?

10. OLVASMÁNY

A megtagadott segítség

1939-re egyre több zsidót gyötört a kényszer, hogy „papírokat” kell szerezniük. Hivatalos útlevél kellett, hogy elhagyhassák Németországot, Ausztriát és a többi, náci uralom alatt lévő országot. Ahhoz is hivatalos papírokra volt szükségük, hogy más országba beléphessenek. A „megfelelő iratokra” várók között volt 937 férfi, nő és gyerek, akik május 14-én szálltak a St. Louis fedélzetére. Fejenként - 1939-ben óriási összegnek számító - 150 dollárt fizettek, hogy Kubában partra szállhassanak. Csak néhányuk számára jelentette Kuba a végállomást. A legtöbben arra vártak, hogy továbbutazhassanak az Egyesült Államokba. Ahogy a St. Louis Kubához közeledett, Federico Laredo Bru államelnök hirtelen visszavonta a zsidó utasok részére kiadott kiszállási engedélyeket. Az utasok és különböző nemzetközi zsidó csoportok megpróbálták rávenni döntése megváltoztatására, ezért a hajó kapitánya optimista volt. Azzal érvelt, hogy a legtöbb utas végül ügyis megkapja a beutazási engedélyt az Egyesült Államokba. Ezért, még ha a kubai helyzet rosszabbodna is, az amerikai kormány a problémát gyorsan megoldja azzal, hogy kicsit hamarabb fogadja be őket. Az utasok kevésbé voltak bizakodóak; ketten öngyilkosságot kíséreltek meg. Hogy megelőzze a további kísérleteket, a legénység mentőcsónakokat eresztett vízre, és a hajó körül a vizet megvilágították. Amikor a kapitány fülébe jutottak a rémhírek egy készülő tömeges öngyilkosságról, megerősítette a járőrszolgálatot.

Amikor az első öngyilkossági kísérletről szóló hírek eljutottak az Egyesült Államokba (a másik titokban maradt), sok amerikai követelte kormányától, hogy fogadja be az utasokat. Mások tiltakozó táviratokban próbálták rávenni Bru elnököt, hogy fontolja meg álláspontját, de ő visszautasította. A hajó a kubai vizeket június 2-án hagyta el, 30 kivételével az összes utassal a fedélzeten. Az a 30 ember vagy nem volt zsidó származású, vagy különleges vízummal rendelkező zsidó volt. Mivel a kapitány bizonytalan volt afelől, hová szállítsa az utasokat, a tárgyalások haladékot jelentettek. Amikor június 7-én a tárgyalások eredménytelenül értek véget, a kapitány kénytelen volt visszaindulni Németországba. Miközben a hajó átszelte az Atlanti-óceánt, az elkeseredett utasok táviratoztak Neville Chamberlainnek: „Könyörgünk, mentsen meg minket, nyújtson menedéket Angliában vagy legalább engedélyezze a partraszállást Southhamptonban, mivel Hamburgba a visszatérés lehetetlen, az elkeseredett cselekedetek elkerülhetetlenné válhatnak.”

A náci az incidenst propagandafogásként használták fel. Arra figyelmeztettek, hogy ez az eset is mutatja, milyen ellenszenvvel és bizalmatlansággal viseltetnek az emberek világszerte a zsidókkal szemben. Június 10-én Belgium bejelentette, hogy befogad kétszáz utast. Két nappal később Hollandia 194 ember befogadására tett ígéretet. A többinek Anglia és Franciaország nyújtott menedéket. Az Egyesült Államok nem tett semmit. A Virginia állambeli Richmond város egyik lakója, afölötti dühében, ahogy az Egyesült Államok kormánya viselkedett a krízisben, ezt írta a helyi lapba:

A sajtó beszámolt arról, hogy a hajó olyan közel volt Miami partjaihoz, hogy az utasok látták a város fényeit. A sajtó ugyancsak megírta, hogy a parti őrség, Washington utasítására, követte a hajót... megelőzendő akár egyetlen utas partraszállását. És mialatt ilyen szörnyű tragédia zajlott le szinte a küszöbünk előtt, a mi washingtoni kormányunk semmi erőfeszítést nem tett azért, hogy segítsen ezeknek az embereknek az elkeserítő helyzetén, sőt olyan rendelkezéseket hoz, melyekkel távol tartja őket az országtól... Az, hogy semmit nem tettek azért, hogy bárhogy is segítsenek ezeken a nyomorult üldözött zsidókon szörnyű órákban, az egyik leggyalázatosabb cselekedet volt Amerika történelmében, és a szegyen foljtát hagyja a nemzet emlékezetében.¹⁴

A 30-as években az amerikaiakat sokkal jobban aggasztotta az otthoni munkanélküliség, mint az európai hontalan zsidók, bár sokan hajlandók voltak elfogadni néhány híres író, művészt és tudóst, akik véletlenül zsidónak születtek. Kevésbé voltak viszont hajlandók beengedni sok ezer egyszerű zsidót. 1939-ben egy közvélemény-kutatás megmagyarázta ennek okát. Több mint 5000 embert kérdeztek meg, melyikkel értenek egyet a következő állításokból:

- Az Egyesült Államokban a zsidóknak ugyanaz a társadalmi helyzetük, mint a többi embernek, és minden tekintetben ugyanolyan bánásmódban kell részesülniük, mint az amerikaiaknak.
- A zsidók bizonyos tekintetben különböznek a többi amerikaiaktól, de tiszteletreméltó és hasznos állampolgárok lehetnek egészen addig, míg nem próbálnak szociálisan keveredni ott, ahol nem kívánatosak.
- A zsidóknak kissé más üzleti módszereik vannak, ezért olyan rendelkezéseket kell hozni, hogy megakadályozzák őket abban, hogy túl nagy hatalomra tegyenek szert az üzleti életben.
- Törekednünk kell arra, hogy a lehető leggyorsabban és humánus módszerekkel toloncoljuk ki a zsidókat az országból. 15

Bár 39% az első állítással értett egyet, 53% a zsidókat különbözőnek tartotta az „igazi amerikaiaktól”. Körülbelül 32% akarta korlátozni „kereskedői módszereiket”, és durván 10% támogatta deportálásukat. 8% nem válaszolt. A többi közvélemény-kutatás is hasonló eredményt hozott. Kevés amerikai vallott kimondottan antiszemita nézeteket, de sokan érezték úgy, hogy a zsidókat „ott kell tartani, ahova valók”.

A nemzeti bevándorlási törvény hatálybalépése ismét megerősítette a fenti véleményeket. Az Egyesült Államok évente 26 000 bevándorlót fogadhatott. 1934-ben a külügyminisztérium mégis csak 5000 ember bevándorlásához járult hozzá. 1935-ben 6000 engedélyt adtak ki, 1936-ban nem egészen 11000-et.

1939 februárjában Robert Wagner New York-i szenátor és a massachusettsi Edith Nourse Rogers támogatott egy törvényjavaslatot, amely kikerülné a bevándorlási törvényt, és ideiglenesen beengedne 20 000 zsidó gyereket, akik csak addig tartózkodnának az országban, amíg visszatérésük hazájukba biztonságossá nem válik. Mivel többségük túl fiatal volt ahhoz, hogy munkát vállaljon, nem veszélyeztetnék az amerikai munkahelyeit. Ezenfelül az ő ott-tartózkodásuk egy fillérbe sem kerülne az adófizetőknek, mert különféle zsidó csoportok magukra vállalták a pénzügyi felelősséget a gyerekekért.

A javaslat mégis erős ellenállásba ütközött. Miért nem terjed ki a lengyelországi vagy kínai keresztény gyerekekre is (Japán 1933-ban megtámadta Kínát), kérdezte az ellenzék. Mások nyílt antiszemita megjegyzéseket tettek. - Az a húszezer gyerek hamarosan húszezer csúnya felnőtté nő föl - emlékeztettek mások. A törvényjavaslatot nem fogadták el.

1939-re egyre több zsidót gyötört a kényszer, hogy „papirokat” kell szerezniük.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Nem a St. Louis volt az egyetlen hajó, amelyet visszairányítottak az Egyesült Államokból a 30-as évek végén. Mit sugallnak az ilyenfajta incidensek a népek „kötelezettségi köréről”?

Hogyan válaszolnál a virginiai újságban megjelent levélre? Mit gondolsz, hogyan válaszolna egy kormányhivatalnok?

11. OLVASMÁNY

Az ellenségek szövetségessé válnak

1939-re a háború Európában elkerülhetetlennek tűnt. Sokan kíváncsian várták, hogyan reagál a Szovjetunió. A 30-as évek közepén Sztálin az addig az összes kapitalista országgal szemben tanúsított ellenséges magatartását a fasiszta rendszerű országok ellen fordította. Még senki sem tudhatta biztosan, mit tesz majd Sztálin vagy Hitler.

A müncheni egyezmény felrúgását Hitler már nem tudta az önrendelkezési elvvel igazolni. Az európai államok számára világos lett, hogy ebből előbb-utóbb háború lesz. A Szovjetunió is megpróbált szövetségeseket keresni, amire már csak azért is szüksége volt, mert pár évvel korábban a szovjet hadsereg tisztikarának jó részét Sztálin kivégeztette. 1939 tavaszán Sztálin Nagy-Britanniával és Franciaországgal akart tárgyalni, de a németek felé is tapogatózott, egyelőre még csak gazdasági tárgyalásokkal. A nyugati hatalmak azonban bizalmatlanok voltak Sztálinnal szemben, és a tárgyalásokra alacsony rangú és felhatalmazás nélküli küldöttséget küldtek. E tárgyalások kudarca után fordult Sztálin a németek felé.

Hitler tartott a kétfrontos háborútól, ez indíthatta a szovjetekkel való megegyezésre. Csehszlovákia megszállása után ugyanis a nyugati országok garanciát adtak Lengyelország határainak megvédésére, ami azt jelentette, hogy ha Németország megtámadja Lengyelországot, akkor hadat üzennek a támadónak.

1939. augusztus 23-án sokként érte a világot az a bejelentés, hogy a két diktátor megemeltámadási egyezményt kötött. Titokban megállapodtak Lengyelország felosztásában is. Ezenkívül Hitler szabad kezet adott Sztálinnak Finnországgal, Észtországgal, Lettországgal, Litvániával és Besszarábiával - az első világháború előtt az Orosz Birodalomhoz tartozó országokkal kapcsolatban. Bár az egyezmény nem változtatott egyik vezér hosszú távú politikáján sem, Oroszországban és Németországban egyaránt megijesztette az embereket. Max von der Grün tizenhárom éves volt, amikor az egyezményt aláírták.

A megegyezés napjára úgy emlékszem, mintha csak tegnap lett volna. Az, hogy a megegyezés ekkora szenzációt keltett és oly sok embert felkavart, valószínűleg azért volt, mert 1933 óta a németek fejébe azt verték, hogy élethalálharcot kell folytatniuk a bolsevizmus hatalma ellen. És most pont a náci kötöttek szerződést az oroszokkal. Az emberek nem értették; zavarban voltak, és hirtelen elkezdtek kételkedni a Führerben.

Azon az estén von der Grün egy Hitlerjugend-gyűlésre ment. A fiúk megkérték szakaszvezetőjüket, magyarázza el nekik, miért lépett Hitler szövetségre fő ellenségével, Sztálinnal. Von der Grün így emlékszik vissza:

A szakaszvezető... azt mondta, hogy valójában a magyarázat egészen egyszerű: Az biztos, hogy Hitler mindig a bolsevizmus ellen volt, de csak a Német Birodalmon belüli bolsevizmus ellen, nem a Szovjetunióban lévő ellen; ezért a paktum logikus, érthető, sőt régóta esedékes...

És mégis, az emberek továbbra is bizonytalanok voltak. Azon ritka alkalmakkor, amikor közülünk, gyerekek közül valaki kérdést tett fel, tanáraink nem tudtak mit válaszolni. Azokat a dolgokat ismételték, melyeket a rádió is bementett, és amelyeket Goebbels ellenőrzött. A Führer, ahogy mondták, bizonyára tudja, mit csinál, és ezért akár magával az ördöggel is joga van szerződést kötni, ha úgy akarja. Történelemtanárnk is pontosan ezt mondta nekünk. 16

A megegyezés nem csupán a kortársaknak okozott megdöbbenést, hanem a háború után kényes problémát jelentett a Szovjetunió és a kelet-európai kommunista országoknak. A világháború után ugyanis Sztálin és a Szovjetunió sokak számára a náci legyőzéséért minden áldozatot meghozni képes hős országot szimbolizálta, és ebbe a képbe nem illett bele a Hitlerrel megegyezést kötő, Kelet-Európán osztozkodó Sztálin képe. A dilemmát úgy oldották meg, hogy a titkos záradékot letagadták, az egyezményt pedig úgy állították be, hogy azzal Sztálin csak időt akart nyerni. A hivatalos szovjet politika a titkos záradék létezését csak az 1989-90-es változások után ismerte be.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért volt a németek számára olyan kényes a Szovjetunióval kötött egyezmény? Mit sugall rossz érzésük a német propaganda gyengeségeiről és erősségeiről? Több mint húsz éven át a németeket arra tanították, hogy a bolsevikokat ellenségüknek kell tekinteni. Most mást mondtak nekik. Hogyan válik az ellenségből szövetséges? Hogyan jut el egy átlag állampolgár tudatába, hogy aki előzőleg ellenség volt, az most barátta válik? Milyen szerepet játszik a propaganda az ellenséggé válásban? És ugyanazon ellenségek szövetségesekké való átváltozásában? Hogyan lehet semmissé tenni az évek alatt a fejekbe sulykolt gyűlöletet?

12. OLVASMÁNY

Akik az életre méltatlannak találtattak

Amint Hitler bel- és külföldön egyaránt megszilárdította a hatalmát, újabb ellenség ellen fordult. Ezt az ellenséget a leginkább esendő németek képviselték - azok, akiket „felesleges szájaknak” nevezett. Idetartoztak az epilepsziások, alkoholisták, születési rendellenességtől, halláskárosodástól szenvedők, szellemileg elmaradottak, személyiségzavarokkal küszködők csakúgy, mint azok, akiknek szemmel látható mozgássérülésük, fejlődési rendellenességük vagy egyéb ortopédiai problémájuk volt. Megítélése szerint ezek az emberek „az emberi lét határán” vannak, akiknek a túléléséért külön erőfeszítést kell tenni egy olyan időszakban, amikor a nemzet a háborúra készül.

Az első megsemmisítendőek túl fiatalok voltak ahhoz, hogy saját nevükben megszólalhattak volna. 1938 őszén egy súlyosan rokkant kisgyermek szülei Hitlerhez intézett kérelmükben gyermekük megöléséhez kérték a jogot. Kérésüket Hitler teljesítette, és megragadta a lehetőséget, hogy biztassa a társadalmat arra, amit „kegyes halálnak” vagy „eutanáziának” nevezett. Legfőbb orvosi tanácsadója szerint „a Führer azon a véleményen volt, hogy egy ilyen program sokkal simábban és gyorsabban megvalósítható háborús időkben, és hogy a háború általános felfordulásában az egyház részéről várható nyílt ellenállás nem játszik majd olyan szerepet, mint az egyéb körülmények között történe”.

A rákövetkező tavasz folyamán Hitler orvosi bizottságot állított fel, amelynek feladata a rokkant és fogyatékos gyermekek megölésének előkészítése volt. A Súlyos öröklött és veleszületett betegségek tudományos kezelését szolgáló birodalmi bizottság néven ismert csoportnak saját küldetését titokban kellett tartania. Később, két héttel Lengyelország megtámadása előtt, a csoport tagjai arra kérték az orvosokat és szülésznőket, hogy minden testi fogyatékos gyermekről töltsenek ki egy kérdőívet. A hangsúly a három év alatti gyermekeken volt. A bizottság az adatok gyűjtését azzal magyarázta, hogy azok „bizonyos tudományos kérdések tisztázásához” kellene. A valóságban ezek az információk szolgáltak alapul annak meghatározására, melyik gyermek élhet tovább.

A bizottság a kérdőívek alapján döntött. Tagjai nem vizsgálták meg személyesen a gyermekeket, nem konzultáltak más orvosokkal, és döntésükbe nem vonták be a családot. Amint a döntés megszületett, a bizottság csak annyit mondott a szülőknek, hogy gyermeküket egy speciális kórházban helyezték el, ahol „jobb” kezelést kaphat. A halál gyorsan jött. A háború után, a programban részt vevő egyik orvos Robert Jay Liftonnak a következőket mondta: „Az akkori gondolkodás szerint gyermekek esetében a gyilkolás valahogy jogosnak tetszett... míg egy szellemileg beteg felnőtt esetében feltétlenül gyilkosság volt.”¹⁷ Majd elmondta, hogyan utasították a nővéreket olyan nyugtatok beadására a gyermekeknek, melyek kis adagban

ártalmatlanok, de nagy mennyiségben halálosak voltak. „És ezektől a nyugtatóktól... a gyermek alszik. Ha valaki nem tudja, mi történik, akkor a gyerek alszik. Mégis tudnia kellett, hogy... valójában éppen megölik, és nem nyugtatják.” Lifton hozzátette:

Dr. F. elismerte, hogy ha valaki mégis kíváncsi lett volna, hogy „miért alszik olyan sokat az a gyermek?”, ő ragaszkodott volna ahhoz (elég tévesen), hogy ezt a kérdést nem is kell figyelembe venni, hiszen „ezeknek a [meggyilkolt] gyerekeknek a halálózási aránya nem haladta meg a normális gyerekek halálózási mértékét”. Hangsúlyozta, hogy nem volt közvetlen utasítás („Ha arra utasítanak, hogy öljek... nem tudom, de [azt hiszem] nem teljesíteném... de... mi tényleg nem kaptunk ilyen utasítást”) vagy szemmel látható gyilkosság. („Arra gondolok, hogy ha utasították volna a nővért, hogy lője le a gyermekeket, egymás után, ahogy az ágyakban fekszenek,... az nem ment volna.”) Így, az igazat megvallva, nem is volt semmilyen gyilkolás... Az emberek úgy vették, hogy ez nem ölés, csak elaltatás.”¹⁸

A programot később kiterjesztették a tizenévesekre és a felnőttekre is. Az egyik „eutanázia-szakember” a következő érvekkel magyarázta a gyilkolás jogosságát: „Számomra elviselhetetlen az a tudat, hogy a legjobbak, ifjúságunk legjava veszíti el az életét a fronton azért, hogy a gyengeelméjűeknek és aszociális elemeknek biztonságos élete legyen a menedékhelyeken.” Egy másik szerint az orvos kötelessége megmenteni a jövőbe „illőt” azzal, hogy kigyomlálja a jelenbe „nem illőt”. Néhány helyen az orvosok elgázósító teherautókat használtak a gyilkosságok végrehajtásához. 1940-re a teherkocsikat felváltották a mérgezgázt árasztó zuhanyrózsák. 1939 és 1941 között legalább 70 000 embert öltek meg. Sok szakértő magasabbnak ítéli ezt a számot. Ők legalább negyedmillió meggyilkoltról beszélnek.

Ha utasították volna a nővért, hogy lője le a gyermekeket, egymás után, ahogy az ágyakban fekszenek,... az nem ment volna. Így, az igazat megvallva, nem is volt semmilyen gyilkolás... Az emberek úgy vették, hogy ez nem ölés, csak elaltatás.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent „könyörületből ölni”? Mi az eutanázia? A náci program célja valóban az „eutanázia” volt? „Könyörületből” öltek? Ki döntött arról, ki fog élni és ki nem? Számít egyáltalán, hogy ki az, aki ezt eldönti?

Egy, a náci Németországban széles körben terjesztett plakát a következőket állította: „Egy nyomorék vagy vak ember napi 5-6 birodalmi márkába kerül, egy szellemi fogyatékos 4-be, egy bűnöző 3,50-be. Egy munkás 3-4 birodalmi márkát költhet naponta a családjára.” Mit sugall a plakát? Hogyan veszi védelmébe a gyilkosságokat anélkül, hogy egyáltalán említene őket?

Milyen megkülönböztetést tesz a Lifton által megkérdezett orvos az „ölés” és „elaltatás” között? A gyermekek és felnőttek megölése között? Hogyan teszi egy megszépítő kifejezés könnyebbé az ölést? Segítenek az elkövetőknek racionalizálni cselekedeteiket?

Egy náci eugenetikai - népegészségügyi, „fajnemesítési” - kézikönyv az orvosokat mint „a biológia készenlétben álló katonáit” említi. Mit jelent ez az elnevezés? Te hogyan határoznád meg az orvosokat?

Az „új gondolkodásmód” bevezetésére kiépült a bürokrácia is. Ez nemcsak az orvosokat, nővéreket és a többi egészségügyit foglalta magába, hanem az adminisztrátorokat, titkárnőket, irattárosokat is. Ők ügyeltek a stratégia „megfelelő” végrehajtására. Milyen döntéseket hoztak ezek a nők és férfiak, miközben munkájukat végezték? Hogyan magyaráznád meg azt, hogy soha nem lázadoztak? Ki tartozott „kötelezettségi körükbe”? Ki nem?

Hogyan homályosította el a Súlyos öröklött és veleszületett betegségek tudományos kezelését szolgáló birodalmi bizottság elnevezés a csoport tényleges tevékenységét? Miért döntöttek a náciak úgy, hogy elfedik valódi feladatát?

A 30-as években az USA államai közül többnek voltak olyan törvényei, melyek a rokkant egyének sterilizálását rendelték el. És néhány orvos nyíltan úgy beszélt az eutanáziáról mint egy nem működő dologgal való bánásmódról. Mégsem engedélyezte egyik állam sem a törvény végrehajtását. Miért csak eddig voltak hajlandóak az amerikaiak elmenni, miért nem tovább?

Mi a helyzet Magyarországon? Nézz utána, milyen álláspontok vannak az eutanáziáról! Mit gondolnak az orvosok? Egyformán gondolkodnak? Mit gondolnak az idős emberek? A fiatalok? Te mit gondolsz? Nézz utána a magyar törvényeknek!

13. OLVASMÁNY

Ellenállás az „eutanáziával” szemben

A kormányhivatalnokok komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az eutanáziaprogramot titokban tartsák. Eltérően más náci elképzelésektől, ezt nem kísérte harsány hírverés. Ahhoz viszont, hogy az igazság ne szivárogon ki, túl sok ember tudott róla. A családok, vallási vezetők és a kórházak személyzete gyanakodva figyelte az eseményeket. Amikor az első kínos kérdéseket feltették a kormánynak, az vagy tagadta, hogy bármi ilyesmi történne, vagy egyszerűen megtagadta a válaszadást azzal, hogy a háborús időkre való tekintettel szükség van a titoktartásra.

Ahogy terjedt a szóbeszéd, egyre több ember követelte a választ. Közöttük volt Friedrich von Bodelschwing és Paul-Gerhard Braune. A két férfi lelkes volt, és rokkant embereket gondozó intézményeket vezettek. Amint rájöttek, mire használják a kitöltött

kérdőíveket, megtagadták azok kitöltését, kifejezván kételyeiket bizonyos náci hivatalnokokkal szemben, és ameddig csak lehetett, megakadályozták, hogy pácienseiket elvigyék.

Félve attól, hogy nyilvános állásfoglalásukkal veszélyeztetnék betegeik életét, mindketten háttérben maradtak. Braune mégis küldött egy hosszú beszámolót a náci felsőbb vezetőknek, felsorolva egy sor részletes bizonyítékot a gyilkosságokra. A beszámolóban fel is tette a kérdést: „Milyen messzire megy el vajon az úgynevezett életre méltatlanok megsemmisítése? A lezajlott tömeges akciókról mostanra kiderült, hogy sok olyan embert vittek el, akik nagyrészt tiszta és józan elméjűek voltak. Hol van vajon a határ? Ki az abnormális, antiszociális, ki az, aki gyógyíthatatlanul beteg?... Veszélyes vállalkozás egy embert az integritásától jogalap nélkül megfosztani. .. Nem veszélyezteti-e az egész lakosság erkölcsi tudatát az, hogy az emberi élet ilyen keveset ér?”¹⁹

Egy hónappal később Braune börtönbe került a „birodalom rendelkezéseinek felelőtlen módon való szabotálásáért”.

Lelkipásztor barátaitól kevés segítséget kapott. Többen bizonyítékokat követeltek, mielőtt állást foglaltak. Azon kevesek, akik szót emeltek, falvakban és kisvárosokban éltek. Nem volt mód arra, hogy mondandójuk lakhelyükön túl is hallatsszék.

Ezek után, 1941 májusában a Súlyos öröklött és veleszületett betegségek tudományos kezelését szolgáló birodalmi bizottság elkezdte a kérdőívek kiküldését az öregeket gondozó otthonokba. Néhány hónappal később Clemens Graf von Galen katolikus püspök megkérdezte gyülekezetétől: „Vajon önöknek vagy nekem csak addig van jogunk élni, míg produktívak vagyunk?” Ha igen, „akkor valakinek csak ki kell adnia egy titkos rendeletet, hogy a szellemileg elmaradottakon már kipróbált módszereket terjesszék ki a többi úgynevezett nem produktív emberre is, és így alkalmazható legyen azokra, akik gyógyíthatatlan tüdőbetegek, vagy idős koruk miatt legyengültek, vagy megrokkantak a munkában, vagy akár súlyosan sérült katonák. Akkor egyikünk sem lehet soha többé biztos saját élete felől.”²⁰

A prédikációt titokban lemásolták és terjesztették Németország-szerte. Három héttel ezután Hitler hivatalos rendeletet írt alá a program befejezésére. Valójában azonban nem fejeződött be. Titokban tovább folytatódott az egész háború alatt, és valószínűleg még százazrek életét követelte.

Veszélyes vállalkozás egy embert az integritástól jogalap nélkül megfosztani... Nem veszélyezteti-e az egész lakosság erkölcsi tudatát az, hogy az emberi élet ilyen keveset ér?

Vajon önöknek vagy nekem csak addig van jogunk élni, míg produktívak vagyunk?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent a méltatlan az életre kifejezés? Mik a következményei annak a meggyőződésnek, hogy valakik „méltatlanok az életre”?

Hogyan válaszoltak a náci a Brauné beszámolójában feltett kérdésekre? A püspök kérdéseire? Mit válaszoltak a német emberek 1939-ben? Mit válaszolnál te?

Brauné megkérdezte: „Nem veszélyezteti-e az egész lakosság erkölcsi tudatát, hogy az emberi élet ilyen keveset ér?” Mit válaszolnál? Feltette-e valaki ezt a kérdést nyilvánosan? Feltette valaki akkor, amikor a náci első lépéseiket tették a más felfogásúak és hitűek, azaz a kommunisták és zsidók ellen? Mikor késő már megszólalni? Vajon önöknek vagy nekem csak addig van jogunk élni, míg produktívak vagyunk?

Bár a náci tetteit hangos propaganda kísérte, az „eutanáziaprogram” titokban maradt. Mit gondolsz, miért? Hogyan magyarázod azt a tényt, hogy kevés német tiltakozott az „eutanázia” ellen, noha az a német árjak ellen éppúgy irányult, mint a zsidók és a többi kisebbség ellen?

14. OLVASMÁNY

Cél: a cigányok

A háborúra készülődve a náci a cigányok ellen is felléptek. Először megelégedtek azzal, hogy érvényt szerezzenek a már létező romaellenes törvényeknek. Idővel módosították azokat a rendelkezéseket, melyek bizonyos csoportok ellen irányultak úgy, hogy azok a cigányokra is vonatkozzanak. Ezek között volt az 1933. évi törvény, mely a „szellemi fogyatékosok” sterilizálását követelte, az 1934. évi törvény, mely jóváhagyta a „nemkívánatos külföldiek” deportálását, és az 1935. évi, a zsidókat megcélzó nürnbergi törvények. A náci új törvényt is hoztak a cigány veszély ellen megnevezéssel. Alkotói a következőket állították: „A cigányveszély elleni harcban szerzett tapasztalatok és a fajbiológiai kutatásból származó ismeretek kimutatták, hogy a cigányprobléma megfelelő kezelése a faji megközelítés lesz.”

Az új törvény alapján a romáknak a rendőrségen kellett nyilvántartásba vétenni magukat. Speciális iratokat kaptak, megjelölve azokon „faji” hovatartozásukat. A következő lépés a deportálás volt. Egy részük gettókba került, másokat speciális „cigánytáborokba” küldtek, még másokat a buchenwaldi, dachau és ravensbrücki koncentrációs táborokba tereltek. Egy férfi, akkor még fiú, akit Bubiliként ismertek, így emlékezik arra a napra, amikor az SS eljött a családjukért.

1939. június 26-a reggelén (soha nem felejttem el ezt a dátumot) az SS és az osztrák rendőrség bekerítette szekereinket. Nagynéném megpróbálta jelezni, hogy meneküljek. Roma nyelven énekelt, amilyen hangosan csak bírta: Bubili, fuss! De hiába, ha az ember fiatal, olyan mélyen tud aludni. Amikor nem ébredtem fel, még hangosabban énekelt. - Fuss, fuss, a rendőrség itt van. A halálfejesek megjöttek.

Felkaptam a nadrágomat és kiugrottam az ajtón. Egy várakozó SS-katona elkapott.

- Te - mondta, mialatt lefelé lökdösött a dombon - menj a többiekhez.

- Segítek a nagybátyámnak kihozni a lovakat az istállóból, hogy elhúzzák a kocsit a rendőrségre - mondtam.

- Nem - mondta az SS-katona. - Hagyd őket az istállóban. Te magad fogod húzni a kocsit.

A nagybátyámnak csak egy lába volt. A nagynéném, én és még két másik ember, befogtuk magunkat a kocsi elé. A város szélén megpróbáltam kiugrani. De egy SS elkapott. A rendőrállomás udvarán már olyan sok cigány volt, hogy úgy álltunk ott, mint a heringek a hordóban.

Mialatt a rendőrség felírta a férfiakat, a nagynéném odasúgta: Bubili, bújj a szoknyám alá. A mi asszonyaink három vagy négy, földig érő szoknyát hordanak. Vékony és fürgé voltam, könnyen elrejtőzhettem volna.

- Nem lehet. A bácsikámnak fél lába van. Segítenem kell neki.

Másnap a németek minden fiatal férfit arra kényszerítettek, hogy buszokra és teherautókra szálljanak. 1035 férfi között én voltam az egyetlen fiatal fiú. A nőket és a gyerekeket hazaengedték. Hol volt apám?

Őt egy korábbi razzianál vitték el Bruck an der Murba. Az állomáson jött rá, hogy nagybátyámat és engem is elvittek. Kérte a németeket, engedjék, hogy ugyanabban a tehervagonban utazhassunk. Két nappal később, június 28-án a vonat megállt Dachau kapui előtt.

Körülbelül háromnegyed órát vártunk a zárt, levegőtlen vagonban. Aztán kiabálást hallottunk, amint harminc vagy negyven fiatal SS leszedte a reteszeket. - Osztrák dísznök! - üvöltöttek. - Kifelé, ti kongói niggerek, kifelé! - Korbácsaik csattogtak rajtunk, két embert megöltek, amint futottunk Dachau kapui felé.

- Sorakozó. Arccal a nap felé! - Az egész tér csíkos ruhás rabokkal volt tele. Sokan sárga csillagot viseltek ingeiken. Másoknak különböző színű háromszög volt az egyenruhájukon.

A gyülekezőtéren álltunk, a nap kora reggeltől délután háromig égetett minket. Nem volt szabad felsegítenünk azokat, akik összeestek. Aztán egy SS-tiszt, korbáccsal a kezében, bevezetett minket egy épületbe.

- Leülni - mondta az őr. Egy táblát tartott mellmagasságban elém, rajta a nevem és a 34016-os szám. A fényképész lefényképezett. Utána lábbal meglökött egy emelőkart, amelyik szőget szúrt az ülepembe. Mint egy idomított majom ugrottam át egy kisablakon, mely az ellátmányi szobába vezetett. Miért nem szólhattak egyszerűen, hogy álljunk fel, miért kellett szöggel böködni minket?

Az ellátmányi teremben az örök ránk ordítottak: - Levetni az összes ruhát! Minden mást a két kosárba, ékszereket, papírokat, pénzt! - Meztelenül mentünk az örök kíséretében a zuhanyokhoz. A zuhany után lenyírták a hajam. Kíváncsi voltam, mit tudnak még velünk a nációk csinálni.

A ruhákat osztogató ügyeletes rabok röhgöve dobálták felénk a ruhákat. Aki magas volt, túl rövid csíkos nadrágot kapott, aki alacsony volt, túl hosszú. Nem akartam nevetséges lenni. „Találtam” cémát és felhajítottam a nadrágomat.

A cipőkkel még rosszabb volt a helyzet. Csak a kapóknak, azaz a többi rabot felügyelő rabnak és az úgynevezett legöregebbeknek, a blokkok vezetőinek volt bőrcipőjük. Nekünk, többieknek facipőt dobtak oda. A facipő sértette és feltörte a lábamat. Ki kellett találnom, hogyan juthatok bőrcipőhöz. Nyár volt, gazdákhöz voltunk kirendelve segíteni a betakarításban. Életemet kockáztatva csempésztam az ingem alá rejtve néhány krumplit a táborba. A pálinka nagyon értékes árucikk volt. Árucserével szereztem pálinkát, melyet valaki egy SS-től lopott. Azt cseréltem bőrcipőre.²¹

A náció véleménye megoszlott a táborban lévő romák sorsa felől. Egy részük a sterilizálás, mint a cigányok „biológiailag ártalmatlanná” tétele mellett foglalt állást. Mások a megsemmisítést pártolták.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mennyiben hasonlított a cigányok elszigetelésének módja a zsidók izolálását célzókhöz? Melyek a legszembetűnőbb különbségek?

Mit jelent az emberek „biológiailag ártalmatlanná” tétele? Mit sugall maga a kifejezés afelől, hogyan tekintettek a nációk a cigányokra? Mit gondolsz, miért hívták őket kongói niggereknek?

1956-ban a Nyugat-Németországi Szövetségi Legfelsőbb Bíróság olyan határozatot hozott, mely szerint „az 1943 májusáig végrehajtott cigánydeportálások többségének oka nem faji, hanem katonai”, illetve „bűnözésmegelőző” jellegű intézkedés volt. Ebből kifolyólag a német kormánytól a cigányok csupán jelképes kártérítést kaptak: kb. 3 dollárt minden, a haláltáborban eltöltött nap után.

1992-ben fiatal németek támadtak meg cigányokat. A kormány azzal reagált, hogy kitoloncolta a romákat. Milyen sztereotípiák fedezhetők fel a bírósági szabályzásban? És a deportálásokban?

Üldözték a nyilasok is a cigányokat? Magyarországról hány cigányt hurcoltak táborokba? Hány halt meg? Sok információt ismersz ezzel kapcsolatban? Mit gondolsz, miért nem esik ezekről a tettekről szó?

Tudsz valamilyen magyarországi döntésről, amelyik hasonlít az 1956-os nyugatnémet döntésre?
Mi az, hogy cigánybűnözés'?

15. OLVASMÁNY

Cél: Lengyelország

1939. augusztus 31-én a nácik elvittek egy csoport rabot a lengyel határon fekvő gleiwitzi koncentrációs táborból. A rabokat először a lengyel hadsereg egyenruhájába öltöztették, aztán megölték őket. A következő reggelen a német hadsereg és az SS bevonult Lengyelországba, állításuk szerint a Gleiwitzet ért lengyel támadás megtorlásaként.

Max von der Grün nagyszülei azon kevesek közé tartoztak egy németországi kis faluban, akiknek volt rádiójuk. Akkor este náluk gyülekeztek a rokonok, szomszédok, hogy meghallgassák, amint Hitler hadat üzen Lengyelországnak.

Senki nem örvendezett a beszéd végén, még a nagynéném sem, aki mindig éljenezte Hitlert; senki nem kiabálta: „Heil!”, és senki nem bukfecezett örömeiben. Zavar látszódott az arcokon. Senki nem beszélt, még a szomszédaink, akik átjöttek hozzánk rádiót hallgatni, ők sem szóltak egy szót sem.

Nagyapám sírt. Alig bírtam elhinni, hogy ezt az öreg, megfáradt embert sírni látom. Senki nem kérdezte, miért sír. Mindnyájan szomorúak voltak, mert tudták, min ment át nagyapám az első világháború alatt. Gyakran mesélt róla.

Senki nem mutatott semmilyen lelkesedést. Sem az iskolában, sem az utcákon, sem a boltokban, még a Hitlerjugend tagjai közül sem örvendezett senki. Az emberek nem mertek egymásra nézni. Mindenki attól félt, hátha megkérdezik tőle, mit gondol a háborúról.

Természetesen nem mindenki érzett így. Néhány fiú az osztályomból -tizenhárom évesek voltunk - titkolta, hogy még nem idősebb, abban a reményben, hogy esetleg behívják őket katonának; én közben azzal vigasztaltam önmagamot, hogy a háború úgyis véget ér, mire befejezem az iskolát...

Három nappal azután, hogy Hitler megtámadta Lengyelországot, Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent Németországnak...

Az emberek, akik korábban szemben álltak Hitlerrel, most vonakodva kénytelenek voltak elismerni, hogy nagy hadvezér és államférfi. Mindent összevetve, 18 nap alatt legyőzte Lengyelországot.22

Németország vezérkari főnöke, Eduard Wagner ezredes közvetlenül az invázió után a következőket írta naplójába: „A Führer és Göring szándéka, hogy elpusztítsa és kiirtsa a lengyel nemzetet. De erre írásban még célozni sem lehet.” Jacob Birnbaum, a Piotrków nevű városban élő zsidó hamarosan rájött, mit jelentenek ezek a titkos tervek a lengyel zsidók számára.

Aki állítólag azért húzza meg a ravaszt - bárhol és bármikor -, hogy helyrehozza a történelem tévedéseit, az hazudik.

A következő napon, szombaton, szeptember 2-án reggel 8.30-kor Piotrków városát sok emberéletet követelő erős bombázás érte. A súlyos bombázások a következő napon folytatódtak, megsemmisítettek egy sor középületet, többek közt a városházát, a rendőrség épületét, az Állami Bankot, postahivatalt és a városi vízműveket. Kedden, szeptember 5-én délután 4 órakor a német csapatok bevonultak Piotrkówbába, és kétórás utcai harc után elfoglalták a várost. Ugyanazon a napon megkezdték a zsidók felkutatását a majdnem sivataggá tett városban. Húszat találtak, köztük Yechiel Meir Fromnitsky rabbit. Mindnyájukat hidegvérrel lelőtték. Ez volt a kezdet.

Másnap, szeptember 6-án a németek felgyújtották a zsidónegyed utcáit, és lelőtték minden, a házából a tűz elől menekülő zsidót.... Egyénileg is és csapatostul is támadták a németek a zsidó házakat, és raboltak mindent, amit lehetett - ruhákat, ágyneműt, bundákat, szőnyeget, értékes könyveket. Sokszor hívták fosztogatni az utcán járó lengyeleket is. Azután a levegőbe lőttek, hogy azt a benyomást keltsék, mintha ezzel riasztanák el a lengyel „tolvajokat”. A németek le is fényképezték ezeket a jeleneteket, hogy ezzel bizonyítsák, ők csak védtek a zsidók vagyonát a lengyel bűnözőktől. A zsidókat, köztük sok öreget, elrabolták és munkatáborokba küldték, ahol kínozták és verték őket - sokszor eszméletvesztésig. Ezek az emberrablások a Ros Hasónót [A zsidó újév kétnapos ünnepe. Szó szerint: az év feje. - szerk.] megelőző napokon történtek, és folytatódtak a megszentelt nap folyamán is. A zsidó emberek pincékbe, padlásokra és mindenhova bújtak, mégis elfogták őket. A legrosszabb sorsra azok jutottak, akiket az SS-zónába vittek. A dolgoztatás fő célja nem a termelés, hanem a kínzás volt. Például arra kényszerítették őket, hogy „tornagyakorlatokat végezzenek”, mialatt verték őket vagy más megaláztatásnak voltak kitéve ...

A további megaláztatás, amely a zsidókat az új rendszer első napjaiban érte, az volt, hogy elzavarták vagy megverték őket, amikor a többi lakossal együtt élelemért álltak sorba. Mindenkit, aki megpróbált ellenállni, azonnal agyonlőttek.

A Ros Hasónó szent napjai alatt, amint a zsidók sietve gyülekeztek imádkozni a zsinagógákba és otthonaikba, egyre több szenvedésnek voltak kitéve. Néhány német tiszt bement a központi zsinagógába, nagy izgalmat okozva ezzel az istentiszteleten részt vevő emberek között, akik közül sokan megkísérelték a szökést. Huszonkilenc embert vertek meg brutálisan és hurcoltak börtönbe, köztük a gyülekezet vezetőjét.

Az incidens híre gyorsan elterjedt a városban, nagy rémületet, megdöbbenést és nyugtalanságot okozva. Az ünnep másnapján egyetlen ember sem ment el a zsinagógába.

Két nappal a Jom Kippur [Az engesztelés napja egy héttel Ros Hasónó után. - szerk.] előtt a német tiszték és katonák behatoltak a zárt zsinagógába, szétverték a bútorokat, és teljesen megsemmisítették a gyönyörűen díszített keleti falat.23

Lengyelországot azonban nem csupán Németország támadta meg. Az augusztusi megállapodásnak megfelelően pár héttel a német támadás után a szovjet csapatok is megjelentek, és az ország keleti feléből a számukra kijelölt területeket elfoglalták. Ezt később a kommunista történetírás úgy indokolta, hogy így akarták a terület lakóit megvédeni a német támadástól. Erről azonban szó sem volt. Mutatja ezt annak a pár ezer lengyel katonatisztnak a halála, akiket a kałyni erdőben mészároltak le a szovjetek. A háború után ez is a kényes tények közé tartozott a Szovjetunió számára. Kałynról nem lehetett beszélni, vagy ha szóba került, akkor azt állították róla, hogy a tiszteket a németek ölték meg.

A Führer és Göring szándéka, hogy elpusztítsa és kiirtsa a lengyel nemzetet.

Aki - bárhol és bármikor - azt állítja, hogy azért húzza meg a ravaszt, hogy helyrehozza a történelem tévedéseit, az hazudik.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hitler úgy gondolta, ha egy hazugság elég mehökkentő, azt az emberek elhiszik. Hogyan tükrözi a háborúhoz vezető incidens ezt a hitét?

Hogyan magyarázod a Max von der Grün falujában élő emberek reakcióját az invázió hírére?

1933-ban a náci elszigetelték a kommunistákat. Ezt követően a homoszexuálisok, zsidók és cigányok ellen fordultak. 1939-re célba vették a rokkantakat. Most egy egész nemzetet bélyegeztek meg életképtelenné és félállatnak. Hogyan készítette elő minden egyes lépés az azt követőt? Hogyan nehezítette az ellenállást az a tétel, hogy valamely csoport minden tagja „félíg állat” vagy „alkalmatlan, illetve méltatlan az életre”? Hol volt az ellenzék?

Mit árul el számodra Jacob Birnbaum leírása a piotrkóvi eseményekről, a náci lengyelországi stratégiájáról?

Az 1990-es években a szerbek, horvátok és bosnyákok területért és hatalomért harcolnak abban az országban, amely valaha Jugoszlávia volt. Joseph Brodsky Nobel-díjas költő így ír a konfliktusról:

Az, ami most a Balkánon történik, nagyon egyszerű: vérontás. Olyan fogalmaknak, mint „szerbek”, „horvátok”, „bosnyákok”, semmi jelentőségük sincs. A magán- és mássalhangzók bármilyen más kombinációja is csak ugyanahhoz vezetne: emberek megöléséhez. Sem a vallási hovatartozásból : - görögkeleti, katolikus, mohamedán -, sem az etnikáiból nem következik semmi. Az előbbi az első gyilkosságnál érvényét veszti [a „Ne ölj!” minden egyes keresztény vallásban megtalálható], a másik meg azért értelmetlen, mert ezeket a népeket mindet a fehér emberhez sorolják.

A történelem felidézése itt merő képtelenség. Aki - bárhol és bármikor - azt állítja, hogy azért húzza meg a ravaszt, hogy helyrehozza a történelem tévedéseit, az hazudik. Mindenki mindig önérdékből húzza meg a ravaszt, utána pedig a történelmet okolja, hogy megszabaduljon a felelősségtől és a lelkiismeret-furdalástól. Senkinek sincs lehetősége arra - legkevésbé egy állam vezetőjének, hogy bűneit, különösen az emberek megölését, rögtönzött kategóriákkal igazolja.24

Hogyan vonatkoztathatók Brodsky megjegyzései az Európában a 30-as években történt eseményekre? És a világ más tájain előforduló erőszakra?

16. OLVASMÁNY

A Kelet meghódítása

Lengyelország kapitulációja után, 1939 őszén a náci Nyugat-Lengyelországot, valamint Közép-, illetve Dél-Lengyelország bizonyos részeit nagyon rövid időn belül Németországhoz csatolták, és ezeket a területeket elnevezték Warthegaunak, ami nagyjából annyit jelent, mint az Őrség tájnév. Hitler az ország többi részét Lengyel Főkormányzóságnak nevezte el, és Hans Franknak, egyik főtanácsadójának a felügyelete alá helyezte. A náci, hogy árjásítsák a Warthegaut, lengyelek, zsidók és cigányok millióit deportálták a Főkormányzóság területére. A náci elejétől fogva kimondták, amit akartak: „Azok a lengyelek, akik nem értették meg, hogy ők a legyőzöttek, és mi vagyunk a legyőzők, és a rendelkezések ellenére tesznek valamit ... a legszigorúbb büntetésnek teszik ki magukat.” A rendeletek szerint a lengyeleknek „utat kellett engedniük a járdán” hódítóknak; a boltokban az eladók a németeket és a német származású lengyeleket voltak kötelesek elsőnek kiszolgálni, és kalapot kellett emelni az „állam, a kormány és a haderő fontos személyiségei” előtt, de nem mondhatták: Heil Hitler!

Az iskolázott lengyeleket önkényes indokkal letartóztatták. 1939 novemberének elején a náci a krakkói egyetem 167 professzorát hurcolták Sachsenhausenbe, a Berlin mellett lévő koncentrációs táborba. Decemberben Hitler kiadott egy

rendeletet, melynek értelmében lehetséges lett „nyom nélkül eltüntetni az éjszakában és a ködben” mindenkit, aki Németország biztonságát fenyegette.

Hat hónappal később, 1940 májusában, Heinrich Himmler eltervezte a lengyel gyermekek jövőjét. „A keleti nem német lakosságnak nem kell az általános iskola első négy osztályánál magasabb szintű oktatás. Ezen oktatás egyedüli célja megtanítani őket a legegyszerűbb számtanra, épp csak annyira, hogy 500-ig elszámoljanak; leírják nevüket, és tudják, hogy szent törvény engedelmeskedni a németeknek... Szerintem az olvasás nemkívánatos.” Csak az „értelmileg értékes” gyerekek - lengyel gyerekek „árja” vonásokkal és háttérrel - voltak kivételek. Hogy valódi „árjakká” váltsanak őket, a náciak az általuk megfelelőnek talált kétszáz ezer gyermeket elrabolták és elhurcolták Németországba. Ott a fiúkat a katonaságra, a lányokat az anyaságra készítették fel.

Még mielőtt Varsó a náciak hatalma alá került, Reinhard Heydrich, a Birodalmi Központi Biztonsági Hivatal parancsnoka, különböző Einsatzgruppeként ismert SS-egységek - bevetési csoportok - parancsnokait hívta össze egy értekezletre Berlinben. Az értekezleten Heydrich megkülönböztetéssel szólt a végső megoldásról (mely hosszabb időt vesz majd igénybe) és a végső megoldáshoz vezető lépésekről (melyek rövid időn belül véghezvihetők). Azzal kezdte, hogy elrendelte a zsidók összegyűjtését vidékről a nagyobb városokba. Az olyan zsidó településeket, ahol ötszáznál kevesebb ember élt, meg kellett szüntetni, az ott élőket pedig a legközelebbi koncentrációs központba kellett költöztetni.

1939 végétől minden zsidó köteles volt viselni a sárga csillagot. A zsidók az őket sújtó kijárási tilalom miatt este 9 órától reggel 5-ig nem léphettek ki az utcára. Ennek vagy bármely más törvénynek a megszegése 10 év börtönt is jelenthetett.

A náciak csaknem 400 gettót és 437 munkatáborot létesítettek a megszállt Lengyelországban. Hónapokon belül hajtották végre azt, amit Németországban hat év alatt és kis lépésekben tettek meg. Annak ellenére, hogy a lengyel zsidók már hosszú ideje együtt éltek az antiszemitizmussal, a náciakra nem voltak felkészülve.

Varsó a maga 350 000 zsidó lakosával az egyik legnagyobb zsidók lakta város volt Európában. Bár itt a náciak 1940 őszéig nem létesítettek gettót, a terror uralma szinte azonnal megkezdődött. 1939 decemberében Chaim Kaplan, a varsói héber iskola igazgatója, két történetet jegyzett fel naplójába, melyek Łódź városában, a zsidóság legfőbb központjában játszódtak le. Az első egy csoport lánnyal történt meg.

Ezeket a lányokat arra kényszerítették, hogy a latrinákat takarítsák - távolítsák el az ürüléket, és tisztítsák ki. De eszközöket nem kaptak. Arra a kérdésre, hogy mivel dolgozzanak, a náciak azzal válaszoltak: a blúzotokkal. A lányok levetették blúzaikat, és azokkal takarították el az ürüléket. Amikor a munkát befejezték, megkapták érte jutalmukat; a náciak az arcukra tekerték ürüléktől szennyes blúzaikat, és harsányan nevettek. Mindezt azért, mert a „zsidó Anglia” a Führer ellen harcol a zsidók támogatásával.

A másik történet egy rabbiról szól, akit arra kényszerítettek, hogy a tórára, Mózes Öt Könyvére köpjön.

Életét féltve engedelmeskedett, és megszenteltelenítette azt, ami szent volt számára és emberei számára. Hamarosan már nem volt nyála, szája kiszáradt. A náciak kérdésére is, hogy miért hagyta abba a köpködést, ezt válaszolta. Akkor a felsőbb faj fia elkezdett a rabbi nyitott szájába köpködni, és a rabbinak tovább kellett köpködnie a tórára.²⁵

Ezek az események nem csak Kaplant sokkolták. Néhány németet is felháborítottak. Amikor az egyik egészségügyi tiszt arra panaszkodott, hogy a katonákat zavarja az ilyen kegyetlenkedés, akkor Hitler „először eléggé nyugodtan vette tudomásul, de aztán hosszú beszédben ecsetelte a hadsereg vezérkarában a durva bánásmódról uralkodó, állítólag gyermeket gyerekes elképzeléseket; és hogy a háborúban nem lehet az Űdhadsereg módszereivel harcolni”.

Néhány tábornok is panaszkodott. A legelső közülük Johannes Blaskowitz, a keleti területek főparancsnoka volt. Az incidenseknek az embereire tett hatása miatt aggódott. Szerinte eredményük a „mérhetetlen brutalitás és erkölcsi romlottság, mely oly gyorsan terjed a precíz német munkaerő között, mint a járvány”. Figyelmeztetett, hogy „ha a magas rangú SS- és rendőrtisztek követelik és nyíltan dicsérik az erőszak és brutalitás megnyilvánulásait, nemsokára többségben lesznek azok, akik csak az erőszakot művelik”.²⁶

Hans Frank azzal reagált, hogy elbocsátással fenyegette meg Blaskowitzot. Végül Blaskowitz mégis megtartotta állását, és később a német csapatok parancsnoka lett Hollandiában. És mi lett azokkal az eljárásokkal, melyek ellen tiltakozott? Folytatódtak. A náciaknak eszükbe sem jutott felhagyni velük.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Vajon minden ellenség egyenlő? Hasonlítsd össze azt, ahogy a németek a zsidó vallású és a nem zsidó lengyelekre tekintettek! Milyen hasonlóságokat fedezel fel? Melyek a legszembetűnőbb eltérések? Vajon, ami egy embercsoporttal megtörténik, megtörténhet-e a társadalom többi csoportjával is?

Mit mondanak neked a Kaplan által feljegyzett történetek a varsói életről? Mit gondolsz, vajon miért jegyezte őket le a naplójában?

Egyetértés-e Blaskowitz véleményével, hogy az erőszak megnyilvánulásai „mérhetetlen brutalitáshoz és erkölcsi romlottsághoz” vezetnek? Hogyan vonatkozathatók megjegyzései a mai társadalomban megnyilvánuló erőszakra? Milyen következtetéseket vonhat le Blaskowitz tiltakozásaiból? Mit sugallnak „kötelezettségi koréről”? Milyen következtetéseket vonhat le abból a tényből, hogy tiltakozásai ellenére nem veszítette el állását? Miért tartott a németeknek hat évig a német zsidók és csak néhány hétig a lengyel zsidók elszigetelése? Mit sugall válasza a németek „kötelezettségi köréről”?

17. OLVASMÁNY

Vissza a gettóba

1941 nyarára a zsidókat Kelet-Európa-szerte gettókba kényszerítették. Mindössze két héttel a varsói zsidónegyed lezárása előtt Kaplan Chaim ezt írta a naplójába. „A zsidó gettó hagyományos értelemben elképzelhetetlen. Sok templom és kormányépület áll a gettó közepén. Nem lehet őket nélkülözni, mert fontos funkciókat töltenek be. Ezenkívül nem lehet elvágni a város egyik végéből a másikba a gettón keresztül vezető trolivonalakat sem... Egy nemzet állampolgárait faji hovatartozás szerint megkülönböztetni és felosztani beteges elképzelés.” Két nappal később Kaplan feljegyezte: „Varsó arculata annyira megváltozott, hogy az, aki ismerte, most nem ismerne rá. Kintről most emberek nem jönnek, és ha mégis olyan csoda történne, hogy valaki az elmenekült lakosok közül visszatér, bizonyára megkérdeznék: Vajon ez tényleg Varsó?”²⁷ Régen egy három méter magas téglafal kerítette el a varsói gettót. Ennek ellenére, hogy a városi csatornák és egyéb vezetékek még mindig hozzacsatolták a városhoz, a lakók szinte minden egyéb tekintetben elszigetelve éltek. A gettó falai között, a város területének kevesebb mint 3%-án a lakosság kb. 33%-a élt. A náci csupán a gettólakosság 20%-ának elegendő élelmiszert biztosítottak. Az eredmény az volt, hogy az emberek csaknem egyötöde halt meg „természetes halállal” - alultápláltság és ezzel összefüggő betegségek miatt.

Ennek ellenére sok zsidó szerint a gettó még mindig bizonyos mértékű védelmet nyújtott. Bízta abban, hogy amíg zsidók között vannak, addig biztonságban is vannak. A náci bátorították is őket ebben a tévhitben azzal, hogy Judenratokat, vagyis zsidó tanácsokat alakítottak minden gettóban.

Ezek azt a benyomást voltak hivatottak kelteni, hogy saját közösségükön belül a Judenratoknak bizonyos hatalmuk van. Valójában nem volt. Shmuel Zygelboim, a varsói Judenrat tagja a következőket írta:

Egy tiszt vezetésével (kb.) 50 gestapós lépett a terembe. Mindnyájuknál pisztoly vagy korbács volt... A tiszt fenyegető, éles hangon azt mondta: „Zsidók, hallgassatok ide, de nagyon figyeljétek! A parancsnok elrendelte, hogy minden varsói zsidónak el kell hagynia jelenlegi lakhelyét, és még kedd előtt be kell költözniük azokba az utcákba, melyek a gettó helyéül lettek kijelölve. Annak biztosítékául, hogy a parancsot pontosan végrehajtsák, mind a 24 tagot túszként fogva tartjuk. Életükkel felelnek a parancs végrehajtásáért. Ti, a Judenrat tagjai is életetekkel feleltek. Egyszerűen csak azért nem viszünk el benneteket, mert valakinek itt kell maradnia, hogy felügyelje a parancs teljesítését.” Azt a 24 zsidót, akik csak véletlenül voltak jelen, a gestapósok körbefogták. Kiadták a parancsot:

*- Előre, indulj! - és kivonultak. Kint az utcán teherautók vártak, és a zsidókat elszállították.*²⁸

A terror a mindennapi élet részévé vált. Arról, ahogy a náci egy hároméves kisgyereket belelöktek a hóba, Emanuel Ringelblum a következőket írta: „Az anya kiugrott a vagonból, és megpróbálta menteni gyermekét. Az őr revolverrel fenyegette. Az anya nem hátrált, mert életének semmi értelme nem volt gyermeke nélkül. Ezek után a németek azzal fenyegetőztek, hogy agyonlövök a vagonban lévő összes zsidót. Miután az anya visszatért Varsóba, megőrült.”²⁹

A zsidó tanácsok tagjainak a náci az első időben a zsidó közösségek régi vezetőit nevezték ki. Az így kijelölteknek azt kellett eldönteniük, hogy vállalják-e a tisztséget, mert azt tudták, hogy ha egyszer vállalták a tiszteket, akkor önálló lépéseik csak a német parancsok teljesítésének körén belül lehetnek. A legtöbb kijelölt vezető vállalta a feladatot. A zsidó tanácsok ellentmondásos helyzete abból eredt, hogy a náci hozták őket létre azzal a céllal, hogy a „végső megoldás” folyamatát zökkenőmentesebbé tegyék, tehát gyakorlatilag eszköznek szánták a tanácsokat. A zsidók számára viszont a tanács mégiscsak saját vezetőiket jelentette. Ez egyrészt biztonságérzetet adhatott nekik, hogy esetleg mégsem olyan tragikus a helyzet. Ebben a tanácsok tagjai is hittek, így a lengyelországi gettók nagy részében úgy próbálták túlélni az eseményeket, hogy megpróbálták hasznossá tenni magukat a németek számára. Viszont az a tény, hogy a tanácsok tagjai is a zsidó közösségből kerültek ki, vádakat is szült ellenük. Sokan azt gondolták, hogy a tanácsok tagjai személyes biztonságuk érdekében feláldozzák a közösséget.

A tanácsok számára akkor súlyosbodott az erkölcsi dilemma, amikor elkezdődtek a gettóból a deportálások, amihez nekik kellett a névjegyzékeket összeállítani. A deportálás előrehaladtával a tanácsok tagsága általában kicserélődött: a régi vezetők helyére a németek újakat állítottak, akik sokszor nem is helybeliek voltak, akiket a közösség nem nagyon ismert.

A tanácsok problémája ma is nagy feszültséget jelent a zsidó közösségen belül, hiszen ez a zsidók egy részének a felelősségét veti fel, így a hagyományos elkövető-áldozat kettősséget megkérdőjelezi. Ez volt a véleménye Hannah Arendtnek, aki szerint a tanácsok részvétele saját népük elpusztításában az áldozatok között fellépő morális összeomlást jelzi.

Varsó arculata annyira megváltozott, hogy az aki ismerte, most nem ismerne rá. Kintről most emberek nem jönnek, és ha mégis olyan csoda történne, hogy valaki az elmenekült lakosok közül visszatér, bizonyára megkérdeznék: Vajon ez tényleg Varsó?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Richard Rubinstein írja:

[A történész Raul] Hilberg szerint az éheztetés kiszabása azok közé a rendelkezések közé tartozott, melyek a köztisztviselő bürokraták számára könnyebbé tették áldozataik elpusztítását. Az olyan bürokratikus társadalomban, melyben minden egyes fajt precízen el lehet különíteni, az éheztetés az erőszak „tisztá” módszere volt. Egy irodában száz mérföldekkel arrébb néhány számot mozgattak... és milliókat ítélnék hosszú és fájdalmas halálra. Ezenfelül ugyanazok a bürokraták könnyen szabályozhatták a halálozási rátát és a kívánt életképesség szintjét. Ahogy az éhínség fokozódott, az áldozat kinézete olyannyira megváltozott, hogy amíg a halál meg nem váltotta őt, alig tűnt megmentésre érdemes emberi lénynek. 30

Mennyiben hasonlítottak azok a megkülönböztetések, melyeket a bürokraták tettek az éheztetés és a halál egyéb formái között azokhoz, amelyeket a német orvosok tettek az emberölés és az „elaltatás” között? Mik a legszembevetőbb különbségek? Heinz Jost német katona, egyet a ritka szabadnapjaiból (éppen a születésnapja volt) azzal töltött, hogy fényképeket készített a varsói gettóban. Az általa készített 129 fotóból kiállítást rendeztek Egy nap a varsói gettóban címmel. A kiállításról szóló cikkben a Newsweek arról ír, hogy „aznap este a születésnap vacsoráján nem volt semmihez étvágya. A háború ezt követő ideje alatt hazairt leveleiben soha nem említette, amit azon a napon látott.” Hogyan magyarázod ezt a reakcióját? Mennyiben hasonlít arra, ahogy sok német reagált a kristályéjszaka eseményeire?

A Varsói gettó című videofilm elkészítéséhez a BBC producerei náci filmhíradó- és dokumentumfilmeket használtak fel. A film erőteljes bizonyossággal mutatja meg, mi történik akkor, ha egy embercsoport a másikat alsóbbrendűnek tartja. Lucy Dawidovicz történész viszont a fényképek propagandaként történő használata feletti aggodalmát fejezte ki.

Napjainkban a fotománia idejét éljük, amikor a fotókra úgy tekintünk, mint valamiféle varázskulcsra a múlt ajtajához, amelyet azelőtt csak a történelem alapos tanulmányozásával lehetett kinyitni. Az emberek manapság a fotókat tömény igazságnak tartják, és közben elfelejtik, hogy az írott dokumentumokhoz hasonlóan a képek is tudnak hazudni, és el tudják ferdtíteni a múltat. A fényképezőgép még az írásnál is jobban meg tudja hamisítani az objektív realitást, mert a realitás illúzióját kelti. A képek túl gyakran szolgálnak propagandaként. A szándékosan beállított vagy elrendezett tárgy, technikai trükkök, melyek létezőként mutatják a nem létezőt - ezek azok a módszerek, melyek segítségével a fényképezőgép hazudik. Túl gyakran használják fel olyan célokra, melyek sem a művészeti, sem a történelmi igazságot nem szolgálják. 31

Egyetértesz vele?

18. OLVASMÁNY

Vissza a hagyományokhoz?

Sok európai zsidó számára a náci törvények és előírások azt a képzetet keltették, mintha visszatérnének a középkorba (Első fejezet, 14. olvasmány). A középkorban ugyanis az egyház törvények sokaságával próbálta elkülöníteni a zsidókat szomszédaiktól.

Sulamith Ish-Kishor Egy fiú a régi Prágából című regényében leírja, hogy milyen hatással voltak ezek egy fiatal keresztényre 1556-ban. Thomas úgy nőtt fel, hogy mindent elhitt a gettóról, amit az emberektől hallott, egészen addig a napig, amíg mestere el nem küldte a riadt fiút, hogy egy zsidónál dolgozzon.

Egy szót sem szoltam egész úton, amíg Paul és Girard a kapuhoz vonszoltak. Háromszor fűtlyentettek, és az ór lassan kijött a gettó fala mellett álló kunyhójából. Az ór keresztény ember volt, és meglehetősen gúnyosan pillantott rám, nekem legalábbis úgy tűnt. Miután beléptünk a kapun, minden félelmetes történet eszembe jutott a boszorkánykodástól a fekete mágiáig, amit csak a zsidókról hallottam. Egy éjszaka képe ugrott be, amikor a fiúkkal a konyhai tűzhely körül ültünk, diót ettünk almával, és szörnyű történeteket meséltünk a zsidókról: Egy zsidó feldarabolta magát, berakta testrészeit egy palackba, és halhatatlanná vált; egy másik láthatatlanná tette magát az androméda nevű gyógynövényvel, amikor az ördög a lelkéért jött; egy másik vörös színűre változtatta a napot a heliotrop nevezetű kővel; egy harmadik levágta az árnyékát, és odaadta mesterének, az ördögnek egy barlangban, és végül egy zsidó borzasztó vihart idézett elő egy rézmedence segítségével. Úgy tűnt, mintha magát az ördögöt láttam volna rám vigyorogni a falakról. Elmondtam egy imát Szűz Mária-hoz, és elájultam...

A magas, sötét, teljesen fekete házak nagyon ijesztőek voltak az éjszakában: úgy tűnt, mintha az oromzatuk gúnyolódna, remegne, a világos ablakok pedig az ördög szemeként merednének rám. Nem értettem, hogy lehet ilyen kegyetlen az Úr, ezt

téve egy keresztény lélekkel. Végül átgázolva a sáros úton, meggörnyedve, mintha a sas karmaiban lennénk, odaértünk egy magas, sötét házhoz.

Egy fekete macska tekergett lábaim között, amitől majdnem ismét elveszítettem az eszméletemet, annyira gyenge voltam a félelemtől...

- Itt a fiú, akit a gazdám ígért önnek - mondta összehúzott szemöldökkel Girard. - Vigyázzon rá, ne vágja ki a szívét, és ne süsse meg a sátánnak vacsorára.

Az öreg zsidó kinyitotta az ajtót, és egy nagy meleg szoba előtt álltam, ahol keleti szőnyeg volt a földön és sok dívány a fal mellett. Tűz égett a rács mögött. A zsidó egyedül hagyott egy kis időre. Közelebb mentem a tűzhöz, és körülnéztem a szobában. Volt ott egy alacsony asztal, rajta egy deszkalap vörös és fekete négyzetekkel díszítve és vicces kis fafigurákkal, amelyek egy mellettük lévő dobozból dőltek ki. Arra gondoltam, hogy ezek olyan babák, melyeket a zsidók arra készítettek, hogy megszurkálva őket azoknak a keresztényeknek a halálát okozzák, akiket megszemélyesítenek. A földön arccal felfelé feküdt egy kifestett rongybaba.

Felillantottam, és majdnem belezuhantam a tűzbe. A zsidó közeledett felém egy nagy késsel a kezében! Most már tudtam, miért vett meg! Rövidesen itt lesz a zsidó húsvét, amikor a zsidók keresztényeket gyilkolnak, hogy vérükből ihassanak. A fejbőröm bizsergett, a vérem nehézne és száraznak tűnt, a szívem gyorsan és hangosan vert, és egy másodpercig sem láttam.

A zsidó előttem állt és várt.

- Összekötve akarsz aludni, mint egy állat? - kiáltott mogorván. Mögém állva nekifogott elválni a kezemet összekötő kötelet. A vesémnél a hátam fájdalmasan összezsugorodott, várva a kés éles, átható fájdalmát. Mereven álltam, és több imát mondtam el egy perc alatt, mint valaha életemben. De semmi sem történt velem.

A kötél leesett a kezemről, és a zsidó odavezetett az asztalhoz, amin egy nagy darab barna kenyér és jó néhány szelet húsdarab volt. Így jöttem rá, hogy most mégse leszek lemészárolva.

Idővel Thomas rájött, hogy a zsidók nem démonok, hanem hozzá hasonló emberek. Ha nem küldték volna közéjük dolgozni, ezt sosem tudta volna meg. Azzal, hogy Hitler a zsidókat a kívülálló kategóriába sorolta, életre keltette a régi előítéleteket. Raul Hilberg történész rávilágított a múlt és jelen közötti kapcsolatra, amikor összehasonlította a náci törvényeket a középkori egyházi törvényekkel.

Egyházi törvények

1. Tilos a vegyes házasság és szexuális kapcsolat keresztény és zsidó között (Kr. u.306, elvirai zsinat)
2. Zsidók és keresztények nem ehetnek együtt.
3. Zsidó nem viselhet hivatalt (Kr. u. 535 clermonti zsinat)
4. Zsidónak tilos a keresztény szolga vagy rabszolga tartása (harmadik orleans-i zsinat, 538)
5. Zsidóknak tilos az utcákon tartózkodni a nagyhét alatt (uo.)
6. A Talmud és más könyvek elégetéséről (12. toledói zsinat, 691)
7. Keresztény nem támogathat zsidó orvosokat (truláni zsinat, 1050)
8. Keresztények nem lakhatnak zsidó házakban (narboni zsinat, 1050)
9. A zsidók ugyanúgy kötelesek adózni az egyháznak, mint a keresztények (genovai zsinat, 1078)
10. Zsidóknak tilos pereskedni vagy tanúskodni keresztényekkel szemben a bíróságokon (3. lateráni tanácskozás, 1179)
11. Zsidók ruháikat jelvényvel lássák el (oxfordi tanácskozás, 1222)
12. Új zsinagógák építése tilos (uo.)
13. Keresztény nem vehet részt zsidó szertartásokon (bécsi zsinat, 1267)
14. Gettók felállítása (breslauer zsinat, 1267)
15. Keresztény nem adhat el zsidónak és nem bérelhet zsidó tulajdont (budai zsinat, 1279)
16. Megkeresztelt zsidó visszatérése korábbi hitére vagy a zsidó vallás felvétele keresztény által eretnekségnek számít (rainzi zsinat, 1310)
17. Zsidóknak tilos egyetemi diploma megszerzése (bázeli tanácskozás, 1434)

Náci törvények

1. Törvény a német vér és méltóság védelmére (1935. szeptember 15.)
2. Zsidók kitiltása étkezőkocsikból (1939. december 30.)
3. Törvény a köztisztviselői kar újjászervezéséről (lásd 1.)
4. (lásd 1.)
5. Dekrétum, mely a helyi hatóságokat feljogosítja a zsidók utcán való tartózkodásának megtiltására bizonyos napokon (1938. december 3.)
6. Könyvégetések Németországban 1933-ban

7. 1938. július 25-i dekrétum
8. Göring 1938. december 18-i utasítása arról, hogy gondoskodjanak a zsidók külön házakban történő összegyűjtéséről
9. Zsidóknak külön jövedelemadókat kell fizetni a náci párt támogatására (1940. december 24.)
10. Zsidók nem indíthatnak polgári peres eljárást (1942. szeptember 9.)
11. 1941. szeptember 1-jei dekrétum
12. Minden zsinagóga elpusztítása a birodalom egész területén (1938. november 10.)
13. Tilos a baráti kapcsolat zsidókkal (1941. október 24.)
14. Heydrich 1939. szeptember 21-i rendelete
15. Zsidó tulajdon kötelező eladásáról szóló dekrétum (1938. december 3.)
16. Zsidó vallás felvétele azzal a veszéllyel járhat keresztények számára, hogy a zsidókat illető elbírálás alá kerül (1942. június 26.)
17. Törvény a német iskolák és egyetemek túltelítettségével kapcsolatban (1933. április)

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mint korának sok embere, Thomas nem tudott sem írni, sem olvasni. Akkor hol tanult meg gyűlölni? Hogyan tanulta meg, hogy kitől féljen? Kit gyűlöljön?

A történet egy pontján Thomas attól félt, hogy a zsidó meg akarja ölni, és inni akar a vérből. Ez a rémkép bizonyos történeteknek az eredménye, melyekben a zsidók démonokkal fogtak össze, s melyek alapján sokan hitték, hogy a zsidók vallási okokból gyilkolnak meg keresztény gyerekeket. Thomas félelme mutatja a történetek hatását. Hogyan ösztönzik az ilyen történetek a gyűlöletet és az erőszakot? Mit mondanak arról, ahogy a félelem elhomályosítja az ember éleslátását? Arról, ahogyan a sablonok eltorzítják az igazságot?

Hogyan definiálja az értelmező szótár a mítosz szót? Mi a kapcsolat a mítosz és a félrevezető tájékoztatás között?

Mennyiben alapultak Thomas nézetei mítoszokon? Mennyiben segíti elő az elzártság a mítoszok kialakulását? Mennyiben befolyásolja erejüket az, ha a mítoszok a hagyományban gyökereznek? Az emberek inkább az új vagy a régi eszmék követésére hajlamosak?

Határozd meg a magad számára a gettó szó jelentését! Hasonlítsd össze a XVI. század gettóit azokkal, melyeket a náciok hoztak létre a XX. században! Mennyiben hasonlítanak egymásra? Mik a legszembetűnőbb eltérések?

Hogyan keltették életre a náciok a régi előítéleteket? Teszik-e ugyanezt a politika mai irányítói?

Lydia Gazman-Csato mindössze 15 éves volt, amikor a náciok átvették a hatalmat Romániában. Az új törvények megalázó voltát úgy írja le, mint ami „olyan rossz, mint a haláltusa. Megalázás. A méltóság hiánya... Az emberi méltóságot olyan fontosnak tartom, mint az ételt vagy a levegőt, és ez volt az, amitől megfosztottak.” Hasonlítsd össze reagálását Frederic Douglass álláspontjával a rabszolgaságról (Második fejezet, 2. olvasmány)! Mik a legszembetűnőbb hasonlóságok?

19. OLVASMÁNY

Hódítások Nyugaton

1940 tavaszán a náciok figyelmüket Nyugat felé fordították. Áprilisban meghódították Dániát és Norvégiát. Május elején lerohanták Belgiumot, Hollandiát és Luxemburgot. Június 22-re Franciaország is elesett. Hitler ezzel - Anglia kivételével - ellenőrzése alá vonta egész Nyugat-Európát. Mialatt az angolok egyedül harcoltak, sok meghódított nemzet száműzetésben levő kormányt alakított Londonban. Mindegyik arra a napra készült, amikor népe ismét szabad lesz.

A náci győzelmek változásokhoz vezettek az angol vezetésben. 1940 májusában Winston Churchill lett a miniszterelnök. Mikor átvette megbízatását, így fejezte be parlamenti beszédét: „Azt kérdezik, mi a politikánk? Azt mondom: a háború. A tengereken, a szárazföldön és a levegőben, minden erőnkkel és minden lelkierőnkkel, amit Isten adhat. Háború egy szörnyűséges zsarnokság ellen, amelynél iszonyúbb nem akad az emberi bűnök sötét, siralmas történetében. Ez a politikánk. Azt kérdezik, mi a célunk? Egy szóval válaszolhatok: a győzelem. Győzelem mindenáron, győzelem minden megfélemlítés ellenére, győzelem, bármilyen hosszú és nehéz lesz is a hozzá vezető út, mert e győzelem nélkül nem maradhatunk fenn.”³³

Churchill a háború egyik legrosszabb pillanatában mondta el beszédét. A náciok és szövetségeseik csaknem egész Európát felügyeletük alatt tartották. Csak Spanyolország, Portugália, Svájc és Svédország volt még mindig semleges. Németország sikerei felbátorították szövetségeseit és majdnem szövetségeseit, Európában és Ázsiában egyaránt. A Közép-Keleten Jeruzsálem főmuftija, a muzulmán vezér, kedvező alkalmat látott ezekben a sikerekben.

*Németország és Olaszország felismerte, hogy a Palesztin Zsidó Haza nélkülözi a jogalapot. Palesztinának és a többi arab országnak megadták azt a jogot, hogy a palesztinai és más arab országbeli zsidó elemek problémáját az arabok érdekeinek megfelelően oldják meg, ugyanazokkal a módszerekkel, ahogyan a kérdés a tengelyhatalmak országaiban került elrendezésre. Ezen egyezmény értelmében semmilyen zsidó bevándorlás arab országokba nem volna szabad.*³⁴

A legtöbb megszállt országban a náci új kormányt alakították. Némely helyen ez katonai kormány volt, máshol civilek vezették, megint máshol az SS. Némely helyen a három partner bonyolult vegyülete jött létre. Franciaország három különböző kormány uralma alá került. Elzász-Lotaringia, vagyis azok a területek, melyeket Németország az első világháborúban elveszített, ismét vissza lettek csatolva az „anyaországhoz”. Német katonai parancsnok kormányozta Észak-Franciaországot és az Atlanti-óceán partszakaszán elterülő területeket. Henri Philippe Pétain, az első világháborús hős és Pierre Laval francia politikai kormányozták az ország fennmaradó, német katonák által meg nem szállt részét. Miután ők ketten beleegyeztek, hogy a nációkkal együttműködnek, engedélyt kaptak kormány létesítésére Vichy városában.

Az antiszemitizmus hivatalos politika volt minden legyőzött országban. Bár a zsidóknak hivatalosan ugyanolyan jogaik voltak, mint a többi állampolgárnak, hamarosan szomszédaiktól elszigetelve találták magukat. A Vichyben működő kollaboráns kormány egyik első rendelete szerint a zsidók alsóbbrendűek, és ezért meg kell őket fosztani munkahelyeiktől a kormányban, hadügyben, oktatásban vagy médiában. A zsidó orvosok és jogászok számát is korlátozták. Kivételek a megkülönböztetett harci kitüntetéssel rendelkező háborús veteránok voltak.

Amikor a francia zsidókat arra utasították, hogy bejegyeztessék magukat a helyi rendőrségeknél, sokan tiltakoztak. Közöttük volt Marc Haguenu, aki később a Szabad Franciaországért folytatott antifasiszta harcban esett el. „Túl sok, különböző politikai rendszerben - monarchiák, császárságok, köztársaságok - élt francia zsidó generáció van a családomban ahhoz, hogy ne tudnám megítélni, mekkora visszalépést jelent ez hazánk számára mindazon szellemi értékek tekintetében, amelyek között felnőttem és amelyekhez ragaszkodom. A méltóságommal éreztem volna ellentétesnek, ha nem teszem meg ezt a rövid és haszon nélküli nyilatkozatot.”³⁵

Marion Pritchard, aki akkoriban diák volt, arra emlékszik, hogyan szigetelték el a németek a zsidókat az „árjaktól” Hollandiában is.

A németek fokozatosan szervezték meg és hajtották végre a zsidók izolálását és deportálását. Olyan sok, látszólag apró lépésben hajtották ezeket végre, hogy nehéz volt eldönteni, hol és mikor foglaljon állást az ember. Egyik korai, nagyon jelentős rendelkezés volt az árjaság igazolása: minden köztisztviselőnek nyilatkozatot kellett aláírnia, árja-e vagy sem. Könnyű utólag bölcsnek lenni, de abban az időben csak kevés felvilágosult ember ismerte fel a veszélyt és tagadta meg az aláírást. Ezután a többi rendelkezés következett: a zsidók bizonyos kijelölt területein lakhattak annak a városnak, ahol egyébként éltek, és a kijárási tilalom rájuk sokkal szigorúbban vonatkozott, mint a lakosság többi részére. A hat évnél idősebb zsidóknak viselniük kellett a sárga csillagot; a zsidó gyerekek nem járhattak közös iskolába a nem zsidó gyerekekkel; a zsidók nem folytathatták foglalkozásukat, nem utazhattak tömegközlekedési eszközökön, taxival, nem vásárolhattak a nem zsidó üzletekben, nem mehettek a tengerpartra, parkba, moziba, koncerttermekbe vagy múzeumokba.

*A zsidó tanács azt az utasítást kapta a németektől, hogy egy napilapot kell kiadnia, melyben mindezek a rendelkezések megjelennek; a holland sajtó nem közölhetett semmit a zsidó ügyekről.*³⁶

Amikor 1941 februárjában a németek négyszáz zsidót akartak elhurcolni, a holland keresztények úgy döntöttek, hogy állást foglalnak ez ügyben. Miep van Santan Gies, aki később Anna Frankot és családját bújtatta, a következőket idézi fel:

Azért, hogy mi, hollandok megmutassuk teljes mértékű felháborodásunkat afelett, ahogyan a zsidó emberekkel bánnak, általános sztrájkot hirdettünk február 25-re. Azt akartuk, hogy zsidó társaink lássák, mennyire aggaszt minket az, ami velük éppen történik.

Február 25-én kitért a pokol! A közlekedés és az ipar teljesen megbénult. A sztrájk élén mi, dokkmunkások álltunk, és az összes többi munkás követett minket. A német megszállást megelőzőleg Hollandiában sok-sok különböző párt és politikai csoport működött. Most hirtelen csak egy lett: a németellenes.

*A februári sztrájk három gyönyörű napig tartott. Hallottam, hogy a holland zsidók belső tartása sokat javult; mindenkit megérintett az a szolidaritás, mely a sztrájkra ösztönözte az embereket. Igen, veszélyes, de csodálatos dolog tenni valamit az elnyomó ellen. De három nap után a náci brutális megtorlással válaszoltak.*³⁷

Miután a náci véget vetettek a sztrájkoknak, a zsidókat haláltáborokba hurcolták. Elkezdődött a tömeges deportálás. 1941-re Hitler elérte külpolitikája legtöbb célját. Éppen egy évvel korábban Joseph Goebbels egy német újságírókkal tartott titkos találkozáson így elmélkedett módszerein:

Ez idáig Németország valós célkitűzéseit éppúgy sikerült az ellenség előtt homályba burkolni, mint 1932 előtt, amikor belső ellenségeink soha nem tudták, merre tartunk, és hogy törvényességi fogadalmunk csak trükk volt. Törvényesen akartunk a hatalomhoz jutni, de a hatalmat nem használtuk törvényesen... Elhallgattathattak volna minket. 1925-ben egy párat közülünk börtönbe zárhattak volna, és ez a véget jelentette volna. De nem, ők hagytak minket áttörni a veszélyes zónán. És ugyanez történt a külpolitikában is... 1933-ban a francia miniszterelnöknek a következőket kellett volna kimondania (és ha én lettem volna a francia miniszterelnök, én kimondtam volna): „Az új birodalmi kancellár az az ember, aki a Mein Kampfot írta, melyben ezt és azt mondja. Ezt az embert nem tűrhetjük közelünkben. Vagy eltűnik, vagy elsöpörjük!” De nem tették. Békében hagytak

minket, és hagytak minket átcsúszni a kockázatos zónán, és mi képesek voltunk vitorlázni a veszélyes zátonyok között. És amikor mi készen álltunk, és jól fel voltunk fegyverkezve, jobban, mint ők, akkor ők kezdték el a háborút!

Törvényesen akartunk a hatalomhoz jutni, de a hatalmat nem használtuk törvényesen... 1933-ban a francia miniszterelnöknek a következőket kellett volna kimondania: „Az új birodalom kancellára az az ember, aki a Mein Kampfot írta, melyben ezt és azt mondja. Ezt az embert nem tűrhetjük közelünkben. Vagy eltűnik, vagy elsöpörjük!” De nem tették. Békében hagytak minket.

A demokráciák nem szeretik a rossz híreket. A demokráciák nem akarnak azon gondolkodni, mik lehetnek a rossz lehetőségek a jövőben. A demokráciák nem akarják, hogy kényelmüket vagy eredményeiket bármi is zavarja. A demokráciák hosszú távon vagy győznek vagy nem. Nagyon valószínű, hogy eddig pusztán szerencsájük volt.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Törvényesen akartunk a hatalomhoz jutni, de a hatalmat nem használtuk törvényesen... 1933-ban a francia miniszterelnöknek a következőket kellett volna kimondania: „Az új birodalmi kancellár az az ember, aki a Mein Kampfot írta, melyben ezt és azt mondja. Ezt az embert nem tűrhetjük közelünkben. Vagy eltűnik, vagy elsöpörjük!” De nem tették. Békében hagytak minket. Mennyiben különbözött a náci nyugat-európai politikája a kelet-európaival? Mivel magyarázod ezeket a különbségeket? Készíts egy identitásábrát Marc Haguenauro! Mit értett ezen: „A méltósággal éreztem volna ellentétesnek, ha nem teszem meg ezt a rövid és haszon nélküli nyilatkozatot?”

Mit demonstrál az antiszemitizmusra adott holland válasz? Mit sugall azokról a választásokról, melyekkel a meghódított országok emberei rendelkeztek? Valóban, miért nem állította meg a francia miniszterelnök vagy bárki más a náciakat? William Pfaff újságíró összehasonlította az 1990-es és 1930-as évek világméretű problémáit:

Az 1930-as években bizonyára nem volt népszerű gondolat a demokráciákban, hogy meggátolják Hitlert a Rajna-vidék felfegyverzésében, Ausztria Németországhoz csatolásában vagy Csehszlovákia felosztásában. Chamberlain és Daladier népszerű politikusok voltak, nyugodtak és megfontoltak, akik visszautasítottak bármilyen kockázatvállalást távoli témákban vagy valószínűtlen veszélyekben. A nyilvánosság csak akkor fordult Churchill és de Gaulle felé, amikor a békítés és (együttműködés) mindenféle kombinációját már kipróbálták, de kudarcot vallottak.

Szóval semmi új nincs abban, ami történik. De a leckét nem árt feleleveníteni. Azok a kormányok, melyek passzívan lesték a közvéleményt, ahogy az a demokráciákban általános szabály, nem képesek kezelni az életüket követelő hosszú távú fenyegetéseket vagy azokat a helyzeteket, ahol komoly kockázata van életük elvesztésének, még akkor sem, ha így hosszú távon életüket lehet megmenteni...

A tény az, hogy a demokráciák rosszul kezelik a despotizmust. A demokráciák nem szeretik az áldozatokat vagy azokat a politikusokat, akik áldozatokat követelnek. A demokráciák nem jól képviselik biztonsági érdekeiket, amíg a fegyvert a fejükhöz nem szegezik. A demokráciák nem szeretik a rossz híreket. A demokráciák nem akarnak azon gondolkodni, mik lehetnek a rossz lehetőségek a jövőben. A demokráciák nem akarják, hogy kényelmüket vagy eredményeiket bármi zavarja. A demokráciák hosszú távon vagy győznek, vagy nem. Nagyon valószínű, hogy eddig pusztán szerencsájük volt.38

Mennyiben hasonlítanak Pfaff figyelmeztetései Lincolnéhoz? Mik a legszembetűnőbb különbségek? Mi a demokratikus vezetők felelőssége; követni a közvéleményt, vagy kiállni azok mellett a dolgok mellett, melyekről meggyőződésük, hogy igazságosak? Mi a polgár felelőssége?

20. OLVASMÁNY

Oroszország lerohanása

Hitler számára a második világháború több volt, mint ütközetek sorozata rivális hadseregek között. „Faji” háborúnak tartotta azok ellen, akik szerinte „alsóbbrendűek”, „félállatiak” vagy egyszerűen csak „érdemtelenek az életre”. Azt mondta tisztjeinek: „Tudom, hogy önök nem értik, miért szükséges ilyen módszerekkel vívni a háborút, de nem tudom és nem is fogom megváltoztatni parancsaimat, ragaszkodom hozzájuk, amelyeket maguk feltétel nélkül és vakon végre fognak hajtani.” Ez a felszólítás egyre többször hangzott el. 1941. június 22-én Hitler elrendelte az Oroszország elleni inváziót, mely egyszer és mindenkorra megszünteti a zsidó-bolsevik fenyegetést. Ahogy a német haderők egyre beljebb vonultak az akkori Szovjetunió területén, négy, Einsatzgruppe néven ismert SS-alakulat követte őket. Mindegyiknek megvolt a saját területe: az A alakulaté északon, a B alakulaté a közép-oroszországi fronton, a C alakulaté Észak-Ukrajnában, a D alakulaté pedig Dél-Ukrajnát, a Kaukázust és a Krímet foglalta magába. Feladatuk volt megölni mindenkit, akit a náci az ország ellenségének tartottak. Gyilkosságok előfordultak már az invázió előtt is, mostanra azonban szisztematikussá, szándékossá és rutinossá váltak. Július 31-én Hermann Göring a következő parancsot adta Reinhard Heydrichnek, a titkosrendőrség vezetőjének:

Ezennel utasítom, hogy a szervezeti és pénzügyi helyzetet figyelembe véve tegyen meg minden szükséges előkészületet a zsidókérdés végleges megoldására Németországban és az általa befolyásolt területeken.

Minden közhivatal, bárhol legyen is, köteles önnel együttműködni.

*Továbbá utasítom, hogy minél előbb küldjön egy átfogó, tényeket tartalmazó szervezési és intézkedési tervet, mely biztosítja a zsidókérdés kívánt megoldásának végrehajtását.*³⁹

Göring nem beszélt nyíltan, hogy megvédje az üzenet titkosságát. 1941. október 10-én a keleti front főparancsnoka viszont igen nyersen szólt a katonáihoz:

A hadművelet alapvető célja a zsidó-bolsevik rendszer hatalmának teljes megsemmisítése és az ázsiai hatás megszüntetése az európai kultúrájú területeken.

Mindezek a katonák számára kiszabott feladatok, melyek túlszárnyalják az egyoldalú gyakorlatokat, a hagyományos katonáskodást. A keleti területeken a katona nem csupán harcos, aki követi a háború szabályait, hanem egy rendíthetetlen nemzeti eszme és a német népet és faji rokonságát ért durva támadások kiváltotta bosszúállás képviselője.

Tehát a katonának teljes egészében tudatában kell lennie a zsidó félállatok szigorú, de igazságos bűnhődésének szükségességével. Továbbá a hadsereg által elfoglalt területen esetleg szerveződő lázadást csírájában kell elfojtani.

Tekintet nélkül bármilyen, a jövőre vonatkozó politikai megfontolásra, a katonának két feladatot kell teljesítenie:

1. A szovjet állam hamis bolsevik tanításainak és az ország haderőinek teljes megsemmisítése;

2. Az ellenséges árulások és kegyetlenség könyörtelen megtorlása, ezzel védelmezvén a német életet az orosz frontokon.

*Ez az egyetlen mód arra, hogy eleget tegyünk történelmi feladatunknak, a német nép felszabadításának egyszer s mindenkorra az ázsiai zsidó veszély alól.*⁴⁰

Az orosz zsidóknak fogalmuk sem volt arról, hogy milyen veszélyben vannak. A német beszámolók szerint „figyelemre méltóan rosszul tájékozottak” voltak. „Nem tudták, milyen a németországi zsidók helyzete, vagy ami még fontosabb, a varsói zsidóké, ami nem is volt olyan messze tőlük.” 1941 végére nagyon is tisztában lettek vele. Akkorra a németek több mint hétszáz ezer zsidót öltek meg. Ezenkívül ukránok, cigányok, lengyelek és más „ellenségek” ezreivel is végeztek.

Előítélet és fajgyűlölet az embertelenné válás sarkkövei.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan álcázták a németek tevékenységeiket és terveiket? Hogyan használták fel ehhez a beszédet?

Mit gondolsz, miért beszélt a tábornok zsidó félállatokról, amikor áldozataira célzott? Vajon az ember alatti lény jogosult-e ugyanarra a tiszteletre, mint az emberi? A németek csak a zsidókat tekintették félállatnak? Kiket még?

Bár néhányan a dehumanizálást, az embertelenné válást egy olyan „skála legvégső” pontjának tartották, melybe beletartozik az előítélet és fajgyűlölet is”, Bohdan Wytwycky azzal érvelt, hogy ez „veszélyesen megtévesztő” nézet. Ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy az „előítélet és fajgyűlölet az embertelenné válás sarkkövei”. Óvott attól, hogy „a tömeges atrocitások lehetősége oly távolinak tűnik, hogy kétséges számunkra, kell-e komoly figyelmet fordítanunk az ilyen mérgező magatartások első megjelenésére. Pedig ha a szociális feltételekben váratlan és drámai változás történik, a dehumanizálás a fertőzött talajban könnyen válik végzetessé.”⁴¹

Miben támasztja alá ez az olvasmány Wytwycky nézeteit? Miben vonatkoztathatók figyelmeztetései a ma eseményeire?

21. OLVASMÁNY

Kamenyec-Podolszk

(Magyar kiegészítés)

Az Einsatzgruppék nem csak az eredetileg a volt szovjet területeken lakott zsidók közül szedték áldozataikat. 1941 nyarán, nem sokkal a Szovjetunió megtámadása után Magyarországon a „hontalan”, azaz a magyar állampolgársággal nem rendelkező zsidókat elkezdték összegyűjteni, majd a Körösmezőn levő táboron keresztül átküldték őket a német megszállás alatt levő területre.

A németek nem voltak felkészülve ennek a 15-18 ezer zsidónak a fogadására, így a deportálás leállítását kérték. A deportált zsidókat 1941. augusztus 27-28-án gyilkolta meg az Einsatzgruppe-C.

Elie Wiesel Éjszaka című regényében így írta le, ahogy a Magyarországon maradt többi zsidó reagált a történetekre:

Ám egy napon kiutasították Szigetről a külföldi zsidókat. És Samesz Mojse külföldi volt.

Ezek a zsidók, akiket marhavagonba tereltek a magyar csendőrök, fojtottan zokogtak. És mi is sírtunk, lenn a peronon. A vonat eltűnt a láthatár mögött, és csupán sűrű, piszkos füst maradt utána.

Mögöttem felsóhajtott az egyik zsidó:

- Mit akarnak? Háború van...

A deportáltakat hamar elfelejtették. Néhány nappal a távozásuk után az a hír járta róluk, hogy Galíciában vannak, ott dolgoznak, s elégedettek a sorsukkal. [...]

Egy szép napon, amint éppen belépni készültem a zsinagógába, Samesz Mojsét pillantottam meg a kapu közelében álló padon. Elbeszélte a maga meg a társai történetét. A deportáltak vonata átlépte a magyar határt, és lengyel területen átvette a Gestapo. Egyszer csak megállt a vonat. A zsidókat leszállították és teherautókra parancsolták. Elindultak a teherautók az erdő felé. Az erdőszélén a zsidóknak ki kellett szállniuk, és széles árkokat ásattak velük. Amikor befejezték a munkájukat, a Gestapo emberei megkezdték a magukét. Minden indulat, minden sietség nélkül lötték le foglyaikat. Minden egyes fogolynak az árokhoz kellett lépnie, s oda kellett tartania a tarkóját a puskacsőhöz. Csecsemőket dobtak fel a nációk a levegőbe, célpontul a gépfegyvereknek. Egy galíciai erdőben történt mindez, Kolomija közelében. Hogy miként sikerült Samesz Mojsénak megmenekülnie? Csodával határos módon. Csak a lábán sebesült meg, de holtak hitték...

Megváltozott ez a Mojsé... Szeméből már nem vidámság sugárzott. Nem dúdolgatott már. S nem beszélt nekem Istenről meg a Kabbaláról, hanem csak arról, amit látott. Az emberek pedig nemhogy hinni nem akartak neki, de még meghallgatni se voltak hajlandók.

- Azt akarja, hogy megszánjuk - mondogatták. - Micsoda fantáziája van! Vagy pedig:

- Ez bizony megbolondult, szegény.

Mojse viszont folyton sírt:

- Hallgassatok meg, zsidók! Csak ennyit kérek tőletek! Nem kell nekem se pénz, se száanalom. De hallgassatok meg! - kiabálta a zsinagógában a késő délutáni és az esti ima között. [...]

Egyszer azt kérdeztem tőle:

- Miért akarsz olyan nagyon, hogy elhiggyék, amit mondasz? Engem a te helyedben nem érdekelne, hisznek-e nekem, vagy sem...

Behunyta szemét, mint aki időt akar nyerni:

- Nem érted te ezt - mondta végül kétségbeesetten. - Nem is értheted. Én megmenekültem valami csoda folytán. Sikerült visszajönnöm ide. Miből merítettem erőt? Mindenáron vissza akartam jönni Szigetre, hogy beszámoljak nektek a halálomról. Hogy tehessek valamit, amíg nem késő. Élni? Nem ragaszkodom én már az élethez. Egymagam vagyok. De vissza akartam jönni, hogy figyelmeztesselek benneteket. És tessék: senki sem hallgat rám...⁴²

Nemcsak Szigetbe ért vissza túlélő, hanem Budapestre is. A deportáltak sorsáról érkezett hírek hatására Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter leállította a deportálásokat.

22. OLVASMÁNY

Az Egyesült Államok belép a háborúba

1941 vége felé a nációk átértékelték terveiket. Arra számítottak, hogy az orosz katonák a kommunista vezérek ellen fordulnak majd. Ehelyett bátran harcoltak egyik csatában a másik után. Ugyanez jellemezte az orosz embereket is. Ahelyett, hogy fellázadtak volna a kommunisták ellen, elszántan védtek hazájukat. A körülzárt leningrádiak közel két és fél évig kitarítottak a németek ellen. És végül a németek voltak azok, akik visszavonultak. Ahogy a háború egyre inkább elhúzódott, a nációk már két éve háborút vívtak, egy szárazföldi háborút a szovjetek ellen, és egy főként légi háborút a britek ellen Nyugaton.

Aztán 1941. december 8-án az Egyesült Államok hadat üzent Japánnak. Az ezt megelőző napon a japánok bombatámadást hajtottak végre Pearl Harbor, az amerikaiak Hawaiiin lévő légi támaszpontja ellen. Japán és Németország szövetségesek voltak. Ezért december 9-én reggel a németországi japán nagykövet támogatást kért Hitlertől az Egyesült Államok ellen. Néhányan a Führer tanácsadói közül úgy érveltek, hogy Japán provokálta az amerikaiakat Pearl Harbor bombázásával, ezért Németország nem köteles segítséget nyújtani neki. Ám Hitler nem keresett kibúvót a segítségnyújtás alól. December 11-én hadat üzent az Egyesült Államoknak. Ezzel a lépésével három erős nemzet - Anglia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok - szövetségét idézte elő Németország ellen. Bár ez a három nem mindig értett egyet, közös volt az az elhatározásuk, hogy megnyerik a háborút.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az, hogy miért döntött Hitler úgy, hogy hadat üzen az Egyesült Államoknak, a háború rejtélye. Hogyan magyarázod ezt a döntését? Lehet, hogy némi kutatást szeretnél végezni, mielőtt véleményt mondasz. Például, utánanézhetsz, vajon volt-e stratégiai haszna a háború kiterjesztésének. Vagy talán megvizsgálod az Egyesült Államok hadi erejét 1941-ben. Vajon volt-e Hitlernek oka azt hinni, hogy az Egyesült Államok túl gyenge ahhoz, hogy fenyegetést jelentsen?

23. OLVASMÁNY

A nyulak a bűnösök

James Thurber, a társadalom fonákságait bíráló amerikai humorista a szerzője egy mesének, amelyben az állatok emberként viselkednek.

Egyszer volt, hol nem volt, élt egyszer egy nyúlcsalád egy farkashorda szomszédságában. A farkasok többször is jelezték, hogy nem tetszik nekik az, ahogyan a nyulak élnek (a farkasok nagyon nagyra tartották saját életformájukat, azt tartották az egyetlen lehetséges életmódnak).

Egyik éjszaka sok farkas pusztult el egy földrengéstől. A farkasok a földrengésért a nyulakat vádolták, hiszen köztudomású, hogy a nyulak hátsó lábukkal a földre dobbantanak, ami földrengést okoz.

Egy másik éjjel egy farkast villám csapott agyon, és erről is a nyulak tehettek, ugyanis köztudomású, hogy a salátafalók villámlást gerjesztenek.

A farkasok megfenyegették a nyulakat, hogy majd megfegyvelmezik őket, ha nem viselkednek megfelelően.

A nyulak elhatározták, hogy elmenekülnek egy lakatlan szigetre, de a többi állat, akik tőlük messze laktak, azt mondta, hogy „maradjatok a helyeteken és legyetek bátrak. Ez nem a megfutamodók világa. Ha a farkasok megtámadnak benneteket, azonnal a segítségére sietünk.” Így a nyulak továbbra is ott maradtak a farkasok szomszédságában.

Egy nap azonban hatalmas árvíz öntötte el a területet, és sok farkast elsodort. Ennek - magától értetődően - szintén a nyulak voltak az okozói, hiszen köztudomású, hogy a réparágcsáló hosszúfűlűek áradást idéznek elő.

A farkasok lerohanták a nyulakat, és saját érdekükben egy sötét barlangba zárták őket. Miután néhány hétig semmit sem lehetett hallani a nyulakról, a többi állat tudni akarta, mi történik velük.

A farkasok azt mondták, hogy megették a nyulakat, és miután megették őket, a dolog szigorúan belügynek számít.

Erre a többi állat megfenyegette a farkasokat, hogy összefognak és közösen megtámadják őket, ha nem adnak elfogadható magyarázatot a nyulak megölésére.

- Megpróbáltok elmenekülni - mondták a farkasok -, és mint tudjátok, ez nem a menekülők világa.

Tanulság: Ne sétálj, rohanj a legközelebbi lakatlan szigetre.43

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

- Megpróbáltok elmenekülni - mondták a farkasok -, és mint tudjátok, ez nem a menekülők világa.

Magyarázd meg a mese tanulságát! Kire vonatkozik? Miért? Hogyan vonatkozik a mese arra, amit eddig a könyvben olvastál?

Milyen egyéb tanulsággal egészítenéd ki? Miért?

1. Rubinstein, Richard: The Cunning of History. (A történelem fortélyossága.) Harper-Row, 1975. 33.
2. Zeller, Fredric: When Time Ran Out: Comng of Age in the Third Reich. (Amikor kifutunk az időből. Nagykorúvá válásom a Harmadik Birodalomban.) The Permanent Press, 1989. 82-83.
3. Idézi William Manchester in: The Last Lion. Winston Spencer Churchill; Alone 1932-40. (Az utolsó oroszán. W. S. Churchill, egyedül 1932 és 1940 között.) Little, Brown and Co., 1988. 189.
4. Shirer, William: Berlin Diary. i. m. 51.
5. Meir, Golda: My Life. (Életem) G. P. Putnam's Sons, 1975. 158.
6. Rubinstein: i. m. 15.
7. Morton, Frederic: „Kristallnacht. " (Kristályéjszaka.) The New York Times, 1978. nov. 10. © The New York Times Company, 1978. Engedéllyel közölve.
8. Bar-On, Dan: Legacy of Silence. (A hallgatás öröksége.)
9. Maschmann, Melita: Account Settled. (A kiegyenlített számla.) 56-57.
10. Idézi Victoria Barnett in: For the Soul of the People. 142.
11. Tolischus, Otto D.: The Pogrom. The New York Times, 1938. nov. 19. © The New York Times Company, 1938. Engedéllyel közölve.
12. Idézi Anthony Read és David Fisher in: Kristallnacht; The Unleashing of the Holocaust. (A kristályéjszaka. A holocaust elszabadulása.) Peter Bedrick Books, 1989. 155.
13. Shirer: i. m. 166.
14. Idézi Arthur Morse in: While Six Million Died. (Miért haltak meg hatmillióan.) Overlook Press, 1985. 280.
15. Stember, Charles (szerk.) Jews in the Mind of Amerika. (A zsidók az amerikai köztudatban.) 1966. 120-125.
16. Grün v., Max: Howl With the Wolves. (Üvöltés a farkasokkal.)
17. Lifton, Robert Jay: Nazi Doctors. (Náci orvosok.) Basic Books, 1986. © Robert Jay Lifton, 1986. Harper Collins Publishers Inc. engedélyével közölve.
18. Lifton: i.m.

19. Idézi Victoria Barnett in: For the Soul of the People. 110-111.
20. i. m. 117.
21. Idézi Ina Friedman in: The Other Victims. (A többi áldozat.) Houghton Mifflin, 1990. 10.
22. Grün v.: i. m.
23. Birnbaum, Jacob: Account of the Piotrkow Ghetto. (Beszámoló a piotrkóvi gettóról.) Kiadatlan kézirat a Facing History Alapítvány tulajdonában.
24. Brodsky, Joseph: Blood, Lies and the Trigger of History. (Vér, hazugságok és a történelem ravasza.) New York Times, 1993. aug. 4. © The New York Times Company, 1993. Engedéllyel közölve.
25. Kaplan, Chaim: Scroll of Agony. The Warsaw Diary of Chaim Kaplan. (A szenvedés tekercei. Chaim Kaplan varsói naplója.) © Macmillan, 1965. Engedéllyel közölve.
26. Idézet in: The Good Old Days (Azok a régi szép napok.) Szerk.: Ernst Klee. The Free Press, 1991. 5.
27. Kaplan: i. m.
28. A Zygelboim-könyvet idézi Nora Levin in: The Holocaust Years. Krieger, 1990. 203.
29. Gilbert, Martin: The Second World War. (A második világháború.) Henry Holt, 1989. 152.
30. Rubinstein: i. m. 25-26.
31. Dawidowicz, Lucy: Visualising the Warsaw Ghetto. (A varsói gettó felidézése.) Mainstream
32. Hilberg, Raul: The Destruction of the European Jews. (Az európai zsidók elpusztítása.) Holms - Meier, 1985. 11-12. (Adaptálva.)
33. Churchill, Winston Spencer: A második világháború. I. Ford. Betlen János. Budapest, Európa, 1989.
34. Idézet in: During WWII, Grand Mufti Plotted to Do Away with All Jews in the Mideast. (A második világháború idején a főmufti összeesküvést szőtt a közel-keleti zsidóktól való megszabadulásra.) Válasz: The Wisenthal Center World Report, 1991. ősz, 2-3.
35. Idézi Leon Poliakov in: Harvest of Hate. (A harag aratása.) Greenwood Press, 1951. 54.
36. Idézet in: Courage to Care. 28-29.
37. Gies, Miep és Gold, Alison Leslie: Anne Frank Remembered. The Story of the Women Who Helped Hide the Frank Family. (Anne Frankra emlékezve. A Frank család rejtőzését segítő nők története.) Simon-Schuster, 1987. 68.
38. Pfaff, William: The Complacent Democracies. (Az öntelt demokráciák.) © Los Angeles Times Syndicate, 1993. Engedéllyel közölve.
39. Idézi Nora Levin in: The Holocaust Years. 234.
40. Wytwycky, Bohdan: The Other Holocaust. (A másik holocaust.) 82-83.
41. Uo.
42. Wesel, Elie: Éjszaka. Budapest, Láng, 1990. 14-16.
43. Thurber, James: The Rabbits Who Caused All the Trouble. (A nyulak a bűnösök.) in: Thurber

NYOLCADIK FEJEZET

A holocaust

Minél többet tudunk meg a holocaustról, arról, hogy hogyan is történt, hogyan hajtották végre stb., annál nagyobb az esélye annak, hogy érzékenyebbé válunk az embertelenségre, és szenvedni fogunk tőle, bármikor találkozunk is vele.

(Eva Fleischner)

Áttekintés

A Nyolcadik fejezet a világ zsidósága egyharmadának szándékos meggyilkolásával foglalkozik. A náci gyerekeket, nőket és férfiakat ítélték pusztulásra csupán származásuk miatt, ezt Winston Churchill „név nélküli bűnnek” nevezte. Az évek során az emberek mégiscsak valamilyen névvel kellett illessék azt, ami megtörtént. Az Egyesült Államokban és a világ nagy részén holocaust néven ismerik. „A holocaust szó tűzáldozatot, teljes mértékű, égetéssel történő elpusztítást jelent; mindent elnyelnek a lángok” - írja Paul Bookbinder. „Bár a szó önmaga görög eredetű, mégis szinonimává vált az európai zsidók megsemmisítésével a második világháború alatt. Az auschwitzi krematóriumok az emberek agyába vették a holocaust szót, és már maga a hangzása is azoknak a napoknak a szörnyűségeit idézi.”¹

Magyarul is többféleképpen említik az emberek a „megnevezhetetlen”. Közvetlenül a második világháború után a zsidó családok mindazt, ami történt, összefoglaló néven főként úgy említették: a zsidóüldözés. Manapság sokszor nevezik vészorszaknak is. Mindkét kifejezés az egész történésekről beszél, a náci által „végső megoldásnak” nevezett szisztematikus pusztításra magyarul is a holocaust szót használjuk.

Évek múltával Auschwitz a holocaust szimbólumává vált. Több ezer tábort jelképez, melyekbe 19 millió európai hurcoltak, és melyekben 11 millió ember lelta halálát. Israel Gutman, az Izraelben lévő Yad Vashem-i Holocaust Kutató Központ igazgatója szerint az Auschwitzban meggyilkoltak mintegy 85-90%-a zsidó volt. A többiek orosz hadifoglyok és cigányok voltak.

Legtöbbjüket azonnal megölték. A többieket rabszolgamunkára szántan tartották élve. Senki nem lehetett biztos afelől, hogy ha az egyik szelektálást túlélte, túléli a következőt is. Az embereket életük korábbi részében semmi nem készítette fel Auschwitzra. Primo Levi, a holocaust egy túlélője írta röviddel megérkezése után: „Rá kellett jönnünk, hogy nyelvünkben nincsenek szavak arra, hogy kifejezzék ezt a sértést, az embernek ezt a lerombolását. Egy pillanat alatt, szinte prófétai ösztönnel, a valóság lelepleződött előttünk: ennél lejjebb már nem juthatunk. Egyszerűen lehetetlen volt mélyebbre süllyedni; semmilyen emberi körülmény nem lehet ezeknél hitványabb, ha egyáltalán annak tekinthető.”² Sem a szókincsünk, sem a viselkedési normáink nem teszik lehetővé, hogy a történeteket hűen el tudjuk képzelni. A történelemmel szembesülni rendkívül nehéz feladat, de egyetlen egyszerű oknál fogva mégis szükséges: a holocaust megtörtént. Ez önmagában olyan tény, melyet sem kitörölni, sem megkerülni nem lehet. Az egyik diák ezt írta a naplójában: „Mocskos történet, ha igazán átéled, pocskéul érzed magad, a dolgokat kilátástalannak. Volt idő, amikor így éreztem. A naplómra úgy számíthattam, mint senki másra, hiszen ez mindig velem volt.”

1. OLVASMÁNY

Fedőnevek, fedőszavak

A náci hivatalos nyelvükben, levelezésben jegyzőkönyvekben különféle fedőszavakkal utaltak a zsidók meggyilkolására.

Német szó	Szótári jelentés	Valódi tartalom
<i>Ausgement</i>	kiirtott (pl. rovar)	meggyilkolt
<i>Liquidiert</i>	likvidált	meggyilkolt
<i>Erlédigt</i>	elintézett	meggyilkolt
<i>Aktionén</i>	akciók	rendőri vagy katonai osztagok kiküldése, zsidók meggyilkolása céljából
<i>Sonderaktion</i>	különleges eljárás	a zsidók megölését célzó akciók
<i>Sonderbehandlung</i>	különleges kezelés	a zsidók megsemmisítése a táborokban
<i>Sauberung</i>	tisztogatás	a zsidók megsemmisítése
<i>Ausschaltung</i>	kikapcsolás	a zsidók szisztematikus kirekesztése pl. a gazdasági és kulturális életből
<i>Aussiedlung</i>	kitelepítés	deportálás
<i>Umsiedlung</i>	áttelepítés	deportálás
<i>Lösmig derjudenfrage</i>	a zsidókérdés megoldása	a zsidók eltávolítása, végső soron meggyilkolása
<i>Judenfrei gemacht</i>	zsidóktól megszabadítva	a területen élt minden zsidó

<i>Judenrein gemacht</i>	a zsidóktól megtisztítva	eltávolítva vagy halott a területen élt minden zsidó
<i>Spezialrichtungen</i> <i>Badeanstalten</i>	különleges berendezések fürdőhelyiségek	eltávolítva vagy halott gázkamrák és krematóriumok a gázkamrák, illetve a gázkamrák előtti helyiségek
<i>Leichenkeller</i> <i>Endlösung</i>	hullakamra végső megoldás	a krematórium előtti helyiség minden zsidó elpusztítása

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hasonlítsd össze a szavak szótári értelmét azzal, amit a valóságban jelentenek! Melyek a legfeltűnőbb különbségek? Hogyan hatnak az ilyen fedőszavak azokra, akik leírják, és azokra, akik elolvassák őket?

A fedőszavak arra szolgálnak, hogy távolságot teremtsenek attól, ami történik, álcázzák vagy tagadják azt, vagy pedig arra, hogy csak felületesen fogjuk fel az eseményeket, illetve azt, amit e szavak valójában kifejeznek. Hogyan tükrözik a felsorolt fedőszavak ezeket a célokat? Találkoztál-e már hasonló módszerrel? Ezek a kifejezések nemcsak a holocaustot álcázták, hanem azt a módot is, ahogy a náci az egyén halálát szemlélte.

Éva Fleischner katolikus teológus és tanár így írt arról a jelenségről, hogy az emberek mekkora jelentőséget tulajdonítottak a meggyilkolt zsidók számának:

*Van valami visszataszító a számokkal való zsonglőrködésben. Minden emberélet drága - figyelmeztetnek a rabbik. De az általánoshoz csak a sajátosságokon keresztül juthatunk el - és a kettő között nincs éles választóvonal. Minél többet tudunk meg a holocauról, arról, hogy hogyan is történt, hogyan hajtották végre stb., annál nagyobb az esélye annak, hogy érzékenyebbé válunk az embertelenségre, és szenvedni fogunk tőle, bármikor találkozunk is vele.*³

A náci fajelmélet áldozatai között a cigányok is ott voltak, annak ellenére, hogy a fajelmélet egyes hívei őket árjának tekintették. Magyarországon 1944 végén kezdtek embereket cigány voltak miatt üldözni. 1946-ban Faludy György így írt a népiártás cigány áldozatairól:

*Sajnos, éppen legkülönb jellegzetességük, ösztönös anarchiájuk és beskatulyázhatatlanságuk hívta fel Európa-szerte a rendmániákus és fantáziátlan náci figyelmét rájuk. És így történt, hogy a [...] cigányok egy része sorstársa lett [...] a hébereknek, kiket a náciizmus tébolya s a magyar uralkodó osztály kalandorpolitikájának utolsó felvonása azonos tragikus halálba juttatott. Tudom: a siránkozás úgyis meddő már mindezt, és az élet megy tovább a maga útján - de mégis feltűnő a feledés gyorsasága, a közöny és a „megbűnhődtek bűneinket” szinte állandó hangoztatása idehaza, ami egyrészt a külföld rokonszenvének felélesztésére sem különösen alkalmas, másrészt pedig nem hozza meg azt a csak őszinte bűnbánattal születő erkölcsi megújodást, mely nélkül pedig nem épül, ha ugyan felépül az ország.*⁴

A Magyarországról deportált és elpusztított cigányok számát egyesek 40-70 ezer körülire becsülték. 1992-ben jelent meg Karsai László történész munkája⁵, aki a levéltári források alapján a cigány voltak miatt elpusztítottak számát ötezerre becsüli. A két adat közti nagyságrendnyi különbség éles vitát váltott ki. Éva Fleischner gondolata a számokkal való zsonglőrködésről azonban ebben a vonatkozásban is érvényes, emlékeznünk kell minden egyes halottra, de be kell járnunk az utat a részletektől az általános felismerésekig. Hogyan válhat az „ő” történelmük a „miénkké”?

A külvilág nehézkes reakciói a boszniai öldöklésre, a Szomáliái éhínségre és a megszállt területen elkövetett igazságtalanságokra csupán a legfrissebb emlékeztető arra, hogy a világtól való elzárkózás... a barbarizmus egyik formája, és a zsidóság sorsa, mint mindig, most is elválaszthatatlan más veszélyeztetett és védtelenül maradt népekétől.

Van valami visszataszító a számokkal való zsonglőrködésben. Minden emberélet drága - figyelmeztetnek a rabbik. De az általánoshoz csak a sajátosságokon keresztül juthatunk el - és a kettő között nincs éles választóvonal.

Miért nincs választóvonal? Használható-e a holocaust szó metaforaként, más eseményekre vonatkoztatva? Mekkora a szavak hatalma? Miképpen formálják saját múltunkról alkotott véleményünket?

2. OLVASMÁNY

Háború a háborúban

A zsidók elleni háború egy nagyobb háború része volt. Ottó Ohlendorf, a D Einsatzgruppe vezetője elmondta, hogy csapatai „bevonulnak egy faluba vagy városba (a megszállt Szovjetunió területén), és arra utasítják a prominens zsidó lakosokat, hogy hívják össze az összes zsidót, áttelepítés céljából. Értéktárgyaikat az egység vezetőjének kellett átadniuk, és a kivégzés előtt felsőruháikat is. A férfiakat, nőket és gyermekeket a kivégzés helyére vezették, amely leggyakrabban egy mélyebbre ásott tankcsapda közelében volt. Azután lelőtték őket, térdelve vagy állva, hulláikat pedig beledobták a gödörbe.”⁶ Leslie Gordon, egyike annak a tizenegyezer embernek, akik Kamenyec-Podolszkan voltak munkaszolgálatosok, így emlékszik vissza:

Egy, huszonöt-harminc fiatal férfiból álló csoporttal vittek el. 2-3 km-re a várostól, a hegyek között megálltunk. Először enni kaptunk, majd lapátot és más szerszámokat. Árkokat kellett ásniuk.

Azt hittük, tankoknak ássuk az árkokat, talán az oroszok jönnek vissza. A gödrök mérete csaknem meg is győzött minket, hogy erről van szó.

Késő este fejeztük be az ásást, nem tudom pontosan, mikor. Az árok kb. húsz méter hosszú, öt méter széles és két és fél méter mély volt. Éjszaka visszavittek a szállásra aludni. Mielőtt lefeküdtünk, kaptunk némi ennivalót.

A következő napon egy másik árkot ástunk késő délelőttig, amikor két kocsi érkezett a helyszínre. Hat vagy hét magas rangú SS-tiszt szállt ki.

A parancsnokainkkal és őreinkkel beszélgettek. Nem hallottuk, miről beszéltek, de a gödrök felé mutogattak.

Valamivel később emberek jöttek felfelé, ugyancsak lapátokkal és más szerszámokkal a kezükben, melyeket le kellett tenniük.

Azt a parancsot kapták, hogy vetközzenek le, sorba állították őket, teljesen meztelenül. A gödrökhöz küldték őket, és az SS-tisztek - részegek és józanok egyaránt voltak köztük, néhányan fényképeztek is - azt a három vagy négyszáz embert, nem tudom, mennyi lehetett pontosan, mind kivégezték. Sokan közülük csak megsebesültek, és így, élve lettek eltemetve. Négy vagy öt teherautó érkezett mésszel megrakva. A lövöldözést követően legelőször földet kellett dobálnunk a testekre. Néhányan még mindig segítségért kiabáltak. Miután rájuk dobáltuk a földet, a teherautókból a meszet is kiürítették.

Az emberek, akikről beszélek, kivétel nélkül mind zsidók voltak. Azt a néhány keresztényt, aki megpróbált a zsidóknak segíteni, felakasztották.⁷

A nagyobb városokban a náciak nem tudtak egyszerre megölni mindenkit. Ehelyett emberek százait szedték össze, hogy „Keletre telepítsék” őket. Abba Kovner, fiatal litván zsidó meséli egy vilniusi razziáról:

Az embereket kikergették lakásaikból, néhányánál volt némi holmi, másoknál semmi, kizavarták őket az udvarokból, minden lakásból, közben kegyetlenül ütötték őket. Nem tudom, hogy bölcsességtől, ösztöntől vagy a pillanatnyi gyengeségtől vezérelve, hirtelen ott találtam magam egy lépcsőház sötét zugában. Egy kisablakon át láttam, mi történik odakint a szűk utcában.

Éjfél után egykor még mindig tartott az akció. Éjfél körül láttam, hogy az utca másik oldalán lévő udvarban, az Ostrashun utca 39-ben egy nőt hajánál fogva rángat két katona. A nő valamit tartott a karjában. Az egyik katona belevilágított az arcába, a másik a hajánál fogva lerántotta a földre.

Ekkor egy kisgyerek esett ki a karjából. Az egyik katona, azt hiszem, a lámpás, megfogta a gyereket, felemelte a levegőbe, lábánál megmarkolta. A nő a földön kúszva a lábába kapaszkodott, és kegyelemért könyörgött. De a katona megfogta a gyereket, és fejével a falhoz vágta, egyszer, kétszer, szétverte a falon.⁸

Eztán az Einsatzgruppe az áldozatokat árkokhoz vitte, és ott mindenkit lemészároltak. Azok, akik a gettóban maradtak, nem is tudhatták, mi történt. Néhányan a legrosszabbtól tartottak, a legtöbbben azonban bizakodtak. Mindazonáltal angol kémeknek sikerült megtudniuk az igazat.

1941 augusztusában Winston Churchill megosztotta a birtokában lévő információt az angol néppel. Egy rádióbeszédben arról számolt be, hogy „egész lakókerületeket irtanak ki. Ezer és ezer - szó szerint ezrek - hidegvérrel elkövetett kivégzést hajtanak végre a német rendőrségi alakulatok orosz hazafiakon, akik a szülőföldjüket védik.” Churchill nem kifejezetten a zsidók lemészárlásáról beszélt, amikor azt mondta: „Olyan bünténnyel állunk szemben, amelyre szavunk sincs.”

Kérdezd meg bármelyik túlélőt, azt fogja mondani, hogy az, aki nem élte át az eseményeket, soha nem fogja megérteni. És az, aki átélte, nem bírja megmutatni vagy legalábbis nem teljes mértékben. Az emlékezés és elmondás között fal van - és ezt a falat nem lehet áttörni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Lawrence Langer professzor arra biztatja az olvasót, hogy tegyen különbséget a túlélők memoárjai - amelyek lehetővé teszik nekik, hogy megbirkózzanak a holocausttal - és azok között az írások között, melyek bátorítják a konfrontációt a holocausttal. Vajon segítenek-e az ebben az olvasmányban olvasottak az olvasónak megbirkózni a holocausttal? Vagy a konfrontáció erősíti? Te hogyan érzed? Indokold meg a válaszodat.

Hogyan fogalmaznád meg a különbséget a megbirkózni egy élménnyel és a szembekerülni egy élménnyel kifejezések között?

Langer szerint a holocaustról szóló irodalom nem a túlélés, hanem a tömeges emberirtás történelme, amely lehetetlenné teszi annak megértését. Elie Wiesel egyetért. „Kérdezd meg bármelyik túlélőt, azt fogja mondani, hogy az, aki nem élte át az eseményeket, soha nem fogja megérteni. És az, aki átélte, nem bírja megmutatni vagy legalábbis nem teljes mértékben. Az emlékezés és elmondás között fal van - és ezt a falat nem lehet áttörni.”⁹ Milyen falra utal Wiesel? Miért nem lehet áttörni? Ebben a könyvben eddig a hangsúlyt a választásra és döntéshozatalra tettük. De most az áldozatok olyan valamivel szembesülnek, amit Lawrence Langer úgy hív: „Választás, választási lehetőségek nélkül.” Ezek olyan döntések, melyeket „emberi jelentéssel bíró alternatívák nélkül hoznak - vagyis olyan alternatívák nélkül, melyek egy embernek lehetővé teszik, hogy döntsön, döntése alapján cselekedjen, fogadja el annak következményeit, mindezt olyan keretek között, melyek lehetővé teszik az ember integritásának és önbecsülésének megőrzését”. Mi különbözteti meg a „választási lehetőségek nélküli választást” az egyéb döntésektől? Miért hiszi Langer, hogy az ítéletalkotás normál szempontjai nem vonatkoznak az áldozatok „választásaira”?

3. OLVASMÁNY

A 101-es tartalék rendőrszázalaj

Kik hajtották végre a tömeggyilkosságokat? Milyen ember az, aki civileket mészárol le? Öreg embereket öl meg? Csecsemőket gyilkol? Hogy válaszol találgasson ezekre a kérdésekre, Christopher Browning történész azokat a vallomásokat tanulmányozta, melyeket az 1960-as években és az 1970-es évek elején tett a 101-es tartalék rendőrszázalaj 210 tagja. A százalaj eredetileg a városi rendőrség és a csendőrség tagjaiból alakult. 1939 után ez és más rendőrszázalajak a meghódított területeken rendészeti feladatokat is elláttak. A 101-es százalaj a lengyelországi Lublin körzetében teljesített szolgálatot. A százalajak területi alapon szerveződtek. A 101-es százalaj legtöbb katonája Hamburg környéki munkás- és alsó középosztálybeli családból származott. Idősebbek voltak, mint a frontvonalban harcoló katonák. Átlagéletkoruk harminckilenc év volt; a katonák több mint fele harminchét és negyvenkettő év közötti volt. Többségük nem művelt ember; sokan csak tizenöt éves korukig jártak iskolába. Nagyon kevesen voltak közülük náciak, és egyáltalán senki sem vallott közülük nyíltan antiszemita nézeteket. Az 53 éves Wilhelm Trapp őrnagy egyre magasabb fokozatokon keresztül lett a százalaj vezetője. Bár 1932-ben lett náci, nem volt az SS tagja annak ellenére, hogy két kapitánya az volt. Az egység 1942. július 13-án kapott először utasítást tömeges gyilkosságra. Browning több vallomásból rakta össze annak a napnak az eseményeit.

Ahogy kivilágosodott, a férfiak megérkeztek a faluba [Józsefowba], és félkör alakban gyülekeztek Trapp őrnagy köré, aki rövid beszédet mondott. Elcsukló hangon, könnyes szemmel és láthatóan önfegyelmet parancsolva magára, tájékoztatta embereit, hogy egy kellemetlen feladat végrehajtására kaptak parancsot. Talán egyszerűbb lesz a végrehajtás, mondta, ha arra gondolnak, hogy Németországban bombák hullanak a nőkre és gyerekekre. Két tanú arról is beszámolt, hogy Trapp megemlítette, hogy az ebben a faluban lakó zsidók partizánokat rejtegettek. Egy másik tanú arra emlékezett, hogy Trapp megjegyzése szerint a zsidók Németország bojkottálására buzdítottak. Trapp elmagyarázta embereinek, hogy a józsefői zsidókat össze kell terelni, utána a fiatal férfiakat kiválogatni munkaszolgálatra, a többieket pedig agyon kell lőni. Ezek után Trapp egy rendkívüli ajánlatot tett a százalajnak: ha bárki az idősebbek közül nem érzi magát képesnek a feladat végrehajtására, kiléphet. Trapp szünetet tartott, és néhány pillanat elteltével egy ember kilépett. Az egyik kapitány, felbőszülve azon, hogy egyik embere megtörte az egységet, elkezdte őt szidalmazni. Az őrnagy utasította, hogy fogja be a száját. Ezek után további tíz-tizenkét ember lépett ki. Átadták pisztolyaikat, és azt az utasítást kapták, hogy várjanak az őrnagy további parancsaira.

Trapp összehívta a századparancsnokokat, és kiosztotta feladataikat. A 3. század két osztagának a falut kellett bekerítenie; minden ember határozott parancsot kapott arra, hogy lőjön le mindenkit, aki menekülni próbál. A többi embernek össze kellett terelni és a piactérre vezetni a zsidókat.

Azokat, akik túl betegek vagy gyengék voltak ahhoz, hogy a piactérre menjenek, csakúgy, mint a kisgyerekeket vagy bárkit, aki ellenállást tanúsított, vagy megpróbált elbújni, a helyszínen agyon kellett lőni. Az 1. század néhány embere a munkára kiválasztott zsidókat kísérte, a többiek az erdőbe vonultak, hogy a felállítsák a kivégzőosztagot. A zsidókat a 2. század felügyeletével teherautókra rakták, majd a piactérről az erdőbe szállították.

Miután kiadta parancsnokainak az utasításokat, Trapp a nap további részét a városban töltötte, főként abban az osztályteremben, melyet parancsnoksággá alakítottak át, de járt a lengyel polgármesternél és a helyi papnál is. A tanúk, akik látták őt a nap különböző szakában, arról beszéltek, hogy keserűen panaszkodott a parancsokra, melyeket kapott, és hogy „sírt, mint egy gyerek”. Mindazonáltal az ő álláspontja is az volt, hogy a „parancs az parancs”, és azt teljesíteni kell. Egyetlen tanú sem beszél arról, hogy látta volna a kivégzés helyén. Ezt a katonák észre is vették, és haragudtak érte. Trapp sofőrije emlékszik, ahogy később főnöke megjegyezte: „Ha ez a zsidóügy egyszer meg lesz bosszulva ezen a földön, akkor jaj nekünk, németeknek.”¹⁰

A mézárás leírásakor Browning a következőt jegyzi meg: „Míg a 101-es tartalék zászlóalj emberei látszólag hajlandóak voltak agyonlőni a túl gyenge vagy öreg zsidókat, attól minden parancs ellenére visszarettek, hogy a gyerekekkel tegyék ugyanezt. Egyetlen tiszt sem lépett közbe, bár az egyik tiszt később arra figyelmeztette embereit, hogy a jövőben sokkal erélyesebbnek kell lenniük.”

Ahogy folytatódott a mézárás, egyre több katona kérte felmentését feladata alól. Néhány tiszt elengedett mindenkit, aki kérte, mások kényszerítették katonáikat, hogy minden fenntartás ellenére folytassák dolgukat. Délig a katonák több üveg vodkát kaptak, hogy „felfrissítsék” magukat. A nap előrehaladtával mind több és több katona dőlt ki a sorból. Mégis, a többség végigcsinálta. A mézárás után a zászlóaljat a kerület északi felébe, szakaszait más-más városba csoportosították át. Minden szakasz legalább még egy kivégzési akcióban vett részt. A legtöbb katona úgy nyilatkozott, hogy minden következő akciót egyre könnyebb volt végrehajtani. Ezért Browning az első mézárást fontos választóvonalnak tartja.

Még huszonöt évvel később sem tudták elleplezni a borzadályt, amit éreztek, mikor közvetlen lőtávolságból kellett kivégezniük a zsidókat. Saját magukkal szembeállítva említették a lengyel önkénteseket, akik a zsidókat majdnem teljes közönnyel, az együttérzés legkisebb jele nélkül, brutálisan hajtották fel a halálvonatokra. Az ilyen akciókat rutinosan azzal intézték el, hogy: „Én csak a rendőrségi kordonban voltam”. A józefóvi sokkoló események hatékony és elérzéstelenített gettótisztogató csapatot hoztak létre, és ha az alkalom megkívánta, könyörtelen gyilkosok voltak. Józsefó után már semmi sem tűnt szörnyűnek. 11

Az interjúkból levonható következtetések tekintetében Browning a megkérdezettek választási lehetőségeire összpontosított. A következőket írja:

Legtöbben egyszerűen tagadták, hogy bármilyen választási lehetőségük : lett volna. Miután szembesítették őket a többiek vallomásaival, nem vitatták, hogy Trapp tehetett ajánlatot, de újra és újra kijelentették, hogy beszédének ezt a részét nem hallották, vagy nem emlékeznek rá. Az a néhány ember, aki bevallotta, hogy volt választási lehetősége, és mégis elmulasztotta, hogy válasszon, meglehetősen ostobának látszott. Egyikük azt mondta, hogy nem akart a többiek előtt gyávának látszani. Egy másik - inkább tudatában lévén annak, mi az, amihez bátornak kellett volna lenni - egyszerűen azt mondta: „Gyáva voltam”. Néhányan még megkísérelték, hogy szembesüljenek a választási lehetőség kérdésével, de nem találtak megfelelő szavakat. Az idő és a hely annyira más volt akkor, mintha más bolygón lettek volna, és az 1960-as évek politikai szókincse és értékrendje nem tette lehetővé, hogy elmagyarázzák azt a helyzetet, melyben 1942-ben találták magukat. Ahogy azt az egyik férfi elismerte, csak évekkel az események után kezdett el gondolkodni azon, hogy amit tett, helytelen volt. Abban az időben ezzel a gondolattal nem foglalkozott. 12

Azok a férfiak, akik nem vettek részt az eseményekben, sokkal pontosabban meg tudták magyarázni motivációjukat. Néhányan korukra való tekintettel nem vettek részt, mások azzal érveltek, hogy nem voltak „karrieristák”. Csupán egy említette a zsidókhoz való kötődését mint az akcióból való kimaradásának okát. Browning ezért meg is jegyzi:

Az, amit a kikérdezettek gyakorlatilag nem vizsgáltak, és a rendőrök sem említettek, az antiszemitizmus szerepe volt. Vajon azért nem említették az antiszemitizmust, mert az nem volt motiváló tényező? Vagy talán azért, mert nem voltak hajlandók vagy képesek szembesülni ezzel a kérdéssel még huszonöt év elmúltával sem, mert túl fontos, túl súlyos? Az embert elfogja a kísértés, hogy vajon a hallgatás nem hangosabb-e a szavaknál, de végül is - a hallgatás hallgatás, és a kérdésekre nincs válasz.

Vajon jellemző volt a józefóvi incidens? Bizonyára nem. Egyetlenegy olyan esetről sem tudok, amelyben a parancsnok ennyire nyíltan provokálta és szankcionálta volna embereinek kimaradását egy emberirtó akcióból. De végül is nem az a fontos, hogy a 101-es zászlóalj története nem tipikus, hanem inkább az, hogy Trapp rendkívüli ajánlata nem számított. Akárcsak bármelyik másik egység, a 101-es tartalék rendőrzászlóalj is megölte azokat a zsidókat, akiknek megölésére utasítást kapott. 13

Az a néhány ember, aki bevallotta, hogy volt választási lehetősége, és mégis elmulasztotta, hogy válasszon, meglehetősen ostobának látszott. Egyikük azt mondta, hogy nem akart a többiek előtt gyávának látszani. Egy másik – inkább tudatában lévén annak, mi az, amihez bátornak kellett volna lenni – egyszerűen azt mondta: „Gyáva voltam”.

Az egyik férfi elismert, csak évekkel az események után kezdett el gondolkodni azon, hogy amit tett, helytelen volt. Abban az időben ezzel a gondolattal nem foglalkozott.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen szerepet játszott a látszólagos kényszer a mézárásban? Milyen szerepet játszott a megalkuvás? Az antiszemitizmus? Milyen egyéb tényezők befolyásolhatták a részvételt? Hasonlítsd össze ezt a mézárást azokkal, amelyekről másutt olvastál! Melyek a legszembetűnőbb különbségek, melyeket felfedeztél?

Az olvasmányban leírt tiszték törődtek a maguk és embereik lélektani szempontjaival. Mégsem mutattak semmilyen aggodalmat áldozataikkal kapcsolatban. Mit sugall ez a tény erkölcsi érzékükről, arról, ahogy jóról és rosszról gondolkodtak?

Mire utal Browning azzal, amikor azt írja: „József után már semmi sem tűnt szörnyűnek”?

Mennyiben segíti Stanley Milgram kutatása (Negyedik fejezet, 1. olvasmány) a józsefői mészárlás megértését? Idéztük Philip Zimbardot, aki azt mondta: „Milgram kutatásai kapcsán nem az a kérdés, hogy az átlagos, normális alanyok miért viselkednek ördögi módon gonoszul, hanem az, mit tesz az engedetlen kisebbség azután, hogy megtagadta, hogy folytassa a nyilvánvalóan nagyon szenvedő alanyok további sokkolását.” Mennyiben vonatkozik ez a megközelítés azokra a katonákra, akik megtagadták részvételüket a kivégzésekben? Mennyiben vonatkoznak Trapp őrnagyra?

Browning a következőket írja azokról, akik részt vettek a gyilkosságokban: „Az a néhány ember, aki bevallotta, hogy volt választási lehetősége, és mégis elmulasztotta, hogy válasszon, elég ostoba volt. Egyikük azt mondta, hogy nem akart a többiek előtt gyávának látszani. Másikuk - inkább tudatában lévén annak, mi az, amihez bátorinak kellett volna lenni - egyszerűen azt mondta: »Gyáva voltam*.” Írj egy használható meghatározást magadnak a gyáva szóról!

4. OLVASMÁNY

Gépesített halál

1941. december 7-én - ugyanazon a napon, amikor a japánok bombatámadást intéztek Pearl Harbor ellen - a náci hétszáz zsidót deportáltak Kolózból, egy lengyelországi faluból a közeli Chełmno városba. Ott egyszerre nyolcvan embert tereltek teherautókba, amelyeket a náci előzőleg az „eutanáziaprogramhoz” használtak. Mire a nap véget ért, mind a hétszáz ember halott volt.

Hat héttel később, 1942 januárjában a náci Izbica Kujawska lengyel városka 1600 zsidó lakosát arra utasították, hogy a város főterén gyülekezzen. A közösség Judenratja (Zsidó Tanács) gyanúsítást talált a parancsot, ezért az embereket figyelmeztették, hogy gyorsan meneküljenek a közeli erdőbe. Százak fogadták meg a tanácsot. Bosszúból a náci judenrat tagjait lőtték agyon. Minden zsidót, akit el tudtak fogni, Chełmno-ba szállítottak. Egyikük, Yakov Grojanowski, így emlékszik:

Nem kellett soká várnunk, míg a következő teherautónyi rakomány friss áldozat megérkezett. Az autók speciálisan átalakított gépek voltak. Normál, nagy szürke teherautónak látszottak, két hermetikusan záródó hátsó ajtóval. A belső falak acélból voltak. Ülések nem voltak. A padlót farácsok borították, mint a nyilvános fürdőekben, rajtuk gyékény lábtörölők. A sofőrülke és a hátsó rész között két kémlelőnyílás volt. Egy zseblámpával a kabinból ezeken keresztül meg lehetett nézni, vajon halottak-e már az áldozatok.

A farácsok alatt két, kb. 15 cm átmérőjű cső vezetett a fülkéből. A csöveken kis nyílások voltak, melyekből a gáz ömlött. A gázgenerátor a fülkében volt, ahol egész idő alatt ugyanaz a kb. negyvenéves sofőr ült. Az SS-halálfejesek egyenruháját viselte. Két ilyen teherkocsi volt.

Amikor a teherautók közeledtek, öt méterre kellett állnunk a gödörtől. Az őrség vezetője egy magas rangú SS-tiszt volt, gátlástalan sadista és gyilkos.

Parancsa szerint nyolc embernek ki kellett nyitnia a teherautó ajtaját. Az autóból erős gázzzag áradt. Az áldozatok lóddi cigányok voltak. Az autóban szerteszóra mindenféle holmijuk: harmonikák, hegedűk, ágyneműk, karórák és egyéb értékű tárgyak.

Még csak öt perce voltak nyitva az ajtók, amikor ránk ordítva parancsolták: „Gyerünk, zsidók! Befelé, és rakjatok mindent ki!” A zsidók sietve szálltak be a kocsiba, és elvonszolták a hullákat.

A munka nem ment elég gyorsan. Az SS-tiszt kezébe vette a korbácsot, és ordította: „Az ördögbe is, mindjárt agyonverlek titeket!” És verte az embereket mindenütt, a fejüket, mindent, amit ért, amíg össze nem estek. Azt a hármát a nyolc közül, aki már nem bírta felállni, a helyszínen lőtték agyon.

A többiek ezt látván, lábra álltak, és utolsó erejükből folytatták a munkát. A hullákat egymásra dobálták, mint a hulladékot. A hajuknál és lábuknál fogtuk meg őket. A gödör szélén két másik ember állt, és rakták a hullákat fejtől lábtól, arccal lefelé. 14

Amikor Grojanowski megtudta, hogy az egész családját kiirtották, fontos elhatározásra jutott: Január 19-én, hétfőn reggel ismét buszra szállították minket. Hagytam, hogy a többiek előttem szálljanak fel, én szálltam fel utolsónak. A csendőr; elöl ült. Azon a napon egyetlen SS-katona sem kísért minket. Jobbra tőlem egy ablak volt, amely nagyon könnyen nyílt. Mialatt a busz ment, kinyitottam. Amint a friss levegő befelé áramlott, megijedtem, és gyorsan becsuktam az ablakot. Társaim, legfőképpen Monik Halter, bátorítottak.

Mikor döntésre jutottam, halkan megkértem társaimat, hogy álljanak fel, hogy a friss levegő szele ne érje a csendőröket. Gyorsan elhúztam az ablaküveget, kidugtam a lábamat és megfordultam. Kezemet az ajtón tartva, lábamat a sarokvasra nyomtam. A többieket megkértem, hogy amint kiugrottam, húzzák az ablaküveget azonnal vissza. És azonnal ugrottam. Amikor földet értem, egy kicsit gurultam, a bőrt lehorzsoltam a kezemről. Az egyetlen dolog, ami fontos volt, hogy ne törjem el a lábam. Egyáltalán nem érdekelt volna, ha eltöröm a karomat. A legfontosabb az volt, hogy tudjak menni, és elérjem a legközelebbi zsidó települést. Körülnéztem, hogy nem vették-e észre szökésemet, de a busz folytatta útját. Nem vesztegettem

az időt, futottam, amilyen gyorsan csak tudtam, erdőn, mezőn át. Egy órával később ott álltam egy lengyel paraszt gazdasága előtt. Bementem, és lengyel szokás szerint üdvözöltem: „Dicsértessék a Jézus Krisztus”. Mialatt melegegtem, óvatosan kérdezősködtem, milyen messze van Chełmno. Csak három kilométerre volt. Kaptam egy darab kenyeret is, azt zsebre tettem. Amikor távozóban voltam, a paraszt megkérdezte tőlem, vajon zsidó vagyok-e, de én letagadtam. Megkérdeztem tőle, miért gyanakszik. Ő annyit mondott, hogy gázzal mérgezik a zsidókat és cigányokat Chełmnónál. Lengyel üdvözléssel elköszöntem, és továbbmentem. 15

Varsóba vezető útja során Grojanowski megállt Grabowban, ahol történetét elmondta a rabbinak. A rabbi viszont írt lódzi barátainak. De a hírek túl későn érkeztek ahhoz, hogy a grabowi zsidókat megmentésük. Nem sokkal a levél megírása után gázzal ölték meg őket Chełmno mellett. Az első, Chełmnónál felépített gépesített haláltábor után a náci további hármat létesítettek a volt német-lengyel határvonal közelében elhelyezkedő vasútvonalak mentén: Belzecben, Treblinkában és Sobiborban. Ezekben a táborokban az ott dolgozók csak a hullák elrendezésével foglalkoztak. Sokan közülük előzőleg az eutanázia-központokban dolgoztak. Erről a négy haláltáborról kevés írásos beszámoló maradt. Csak két ember élte túl Belzecet, hárman Chełmnót. Kevesebb mint negyvenen éltek túl Treblinkát, hatvannégyen Sobibort.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Jacob Schulmann grabowi rabbi lódzi barátainak szóló levelében a következőket írja: „Ne higgyétek, hogy ezt a levelet egy őrült írja. Fájdalom, de ez a tragikus, szörnyű igazság.” Vajon miért utasítják el oly gyakran azokat, akik rossz hírt hoznak, azzal, hogy „őrültek”?

5. OLVASMÁNY

A „végső megoldás” kidolgozása

1942 januárjában az SS, az SS Faji és Letelepdedési Hivatala, az SD, az Einsatzgruppok, a Pártközpont, a Belügyminisztérium, a Négyéves Terv Hivatala, az Igazságügyminisztérium, a Lengyel Kormányzói Hivatal, a Külügyi Hivatal és a Birodalmi Kancellária képviselői találkoztak Berlin külvárosában, Wannseeben. Azért jöttek össze, hogy megbeszéljék a „zsidókérdés végső megoldását”. Az értekezlet hivatalos jellegű volt. Ezért feljegyzések készültek azok számára, akik nem tudtak részt venni rajta.

Az értekezlet elején a Biztonsági Rendőrség főparancsnoka, Reinhard Heydrich, SD- és SS-Obergruppenführer bejelentette, hogy a birodalmi marsall - Hermann Göring - őt nevezte ki az európai zsidókérdés megoldását előkészítő meghatalmazott miniszterre, továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy az értekezlet célja az alapvető kérdések tisztázása. A birodalmi marsall kérése, hogy szervezeti, működési és anyagi szempontokat figyelembe vevő tervezetet kapjon az európai zsidókérdés végső megoldására, szükségessé tette, hogy annak kidolgozását megelőzően minden, ezzel a kérdéssel foglalkozó hivatal közösen fontolja meg a teendőket, különös tekintettel a párhuzamos feladatokra...

A végső megoldás gyakorlati végrehajtásának tekintetében Európát nyugatról észak felé kell átfésülni. A feladatot legelőször a birodalom területén - beleértve a Cseh-Morva Protektorátust - kell megoldani, ha másért nem, a lakásprobléma és szociálpolitikai okok miatt.

Az evakuált zsidók csoportonként az úgynevezett tranzitgettókba lesznek elszállítva, onnan pedig tovább Keletre. 16

Heydrich szerint, ha nagyon szigorúan veszik a faji meghatározásokat, Európában több mint 11 millió zsidó él. A résztvevők ezek után kidolgoztak egy sor szabályt, melyek szerint meg lehetett állapítani, ki zsidó, és ki nem tekintendő annak. A konferencia nem a holocaust kezdetét jelentette. A zsidókat már az értekezletet megelőzően hosszú ideje irtották. Az értekezlet jelentősége főleg abban rejlett, hogy a „végső megoldást” a közigazgatásra hárította. A zsidók elpusztítása ezentúl már szisztematikusan, „előírások és szabályok” szerint történt.

A konferencia nem a holocaust kezdetét jelentette. A zsidókat már az értekezletet megelőzően hosszú ideje irtották. Az értekezlet jelentősége főleg abban rejlett, hogy a „végső megoldást” a közigazgatásra hárította.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Figyeld meg a nyelvezetet, mellyel a wannsee-i konferencia jegyzőkönyve íródott! Mit gondolsz, illetve hogyan értelmezed azt a formát, ahogyan a feladatot megfogalmazták?

6. OLVASMÁNY

A parancsok teljesítése

A wannsee-i konferencia a „végső megoldást” közigazgatási üggyé változtatta: a hivatalnokok és adminisztrátorok dolga lett azt végrehajtani. A háború után Bernt Engelmann újságírónak egyik barátja írta le, milyen volt az egyik ilyen adminisztrátor, az ő saját unokaöccse, Klaus-Günter. Engelmann barátja szerint Klaus-Günter később a következőket állította: „Én senkinek még a haja szálát sem görbítettem meg, és különben is, egyikünk sem hitt abban a faji képtelenségben. Olyanok voltunk, mint a fogaskerekek egy nagy gépezetben - fontos fogaskerekek, az igaz, de ha az egészet nézed, nem tettünk semmi mást, mint bármelyik másik hivatalnok.”

Engelmann barátja így folytatta: „Képzeld, mutatott nekem egy régimódi arany cigarettatartót, mielőtt a sofőrje megérkezett érte. »A nőnek, akié volt, kivándorlási vízumot szereztem - majdnem az életembe került.« Látod, nem is vagyunk mi szörnyetegek. Ránéztem a doboz tetejére, és a következő szavak voltak belevésve: »Helmut Lilienfeld hadnagy emlékére«, vagy valami ilyen, meg a születési ideje, ezredszáma és az a nap, amikor »elesett szeretett hazájáért.«...» Amikor Engelmann elcsodálkozott azon, hogy Klaus-Günter megtartotta a tárcát, a barátja így válaszolt:

Nos, én meg vagyok győződve róla, hogy Klaus-Günter önmagát nemcsak a munkájára alkalmas és szorgalmas tisztviselőnek, hanem rokonszenves és jószívű embernek is tartotta.

Szerintem ezért hordta mindig magával a cigarettatárcát - mintegy bizonyítékát annak, amit önmagáról tartott. Végül is nem a cigarettatárca miatt mentette meg azt a nőt. Meg is tarthatta volna, és a nőt mégis elküldhette volna Auschwitzba. Nem, volt más oka is: legelőször is az, hogy ez nem egy ismeretlen áldozat volt, hanem egy előtte álló élő emberi lény. A nőnek valahogy sikerült elé kerülnie. És akkor megmutatta neki a cigarettatárcát, amely halott férjéé volt, bizonyítván ezzel, hogy ő maga hadiözvegy. És ő segített a nőnek, és megtartotta a tárcát, saját tisztességességének mementójaként...

Az olyanok, mint az unokaöccsém, hidegvérrel ölhetnek meg tízezreket csupán azzal, hogy íróasztaluknál hivatalos papírokon vagy nyomtatványokon parancsokat osztogatnak; és nagyon büszkék saját hatékonyságukra. De egy percig se hidd azt, hogy Klaus-Günter képes lett volna eszméletlenül verni egy öregembert, aztán a villamosvágányra dobni, vagy asszonyokat és gyerekeket támadni meg és az utcára hajtani... Mégis, ezek közül egyik sem történt volna meg, ha nem jött volna „fentről” a parancs; ha nem lettek volna szakértők, legtöbbjük egyetlen végzett ember, akik mindent úgy megszerveztek, hogy percnyi pontossággal végre lehessen hajtani... Ültek az irodáikban, és a „politikai szükségességgel” foglalkoztak. Táviratokat diktáltak, névsorokat és különleges parancsokat írtak alá - mint Klaus-Günter. Engelmann egyetértett és hozzátette: „És a szolid középosztálybeli családokból származó lányok, mint az unokahúgom, Gudrun is, asszisztáltak nekik. Ültek a maguk sikkis kis frizurájával, csinos fehér blúzaikban, és gépelték a helyes kis névsorokat az áldozatok neveivel - fontos szolgálatot téve ezzel a Führenek, a népek és a hazának.”¹⁷

Egyik sem történt volna meg, ha nem jött volna „fentről” a parancs; ha nem lettek volna szakértők, legtöbbjük egyetlen végzett ember, akik mindent úgy megszerveztek, hogy percnyi pontossággal végre lehessen hajtani... Ültek az irodáikban, és a „politikai szükségességgel” foglalkoztak. Táviratokat diktáltak, névsorokat és különleges parancsokat írtak alá.

Egyik sem történt volna meg, ha nem jött volna „fentről” a parancs, ha nem lettek volna szakértők, legtöbbjük egyetlen végzett ember, akik mindent úgy megszerveztek, hogy percnyi pontossággal végre lehessen hajtani... Ültek az irodáikban és a „politikai szükségességgel” foglalkoztak. Táviratokat diktáltak, névsorokat és különleges parancsot írtak alá.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Készíts személyiségábrát Klaus-Günterről! Mit értett ezen: „Senkinek még a haja szálát sem görbítettem meg”? Hazudott? Vagy tényleg azt hitte, hogy ártatlan? Hogyan küldhette ő és munkatársai a zsidókat a halálba, ha mégis azzal érvelt, hogy „egyébként egyikünk sem hitt abban a faji képtelenségben”? Mit gondolsz, miért volt szüksége „saját tisztességességének mementójára”?

Van-e különbség „tízezrek íróasztal melletti megölése” és a „zsidók közvetlen lőtávólból való lelövése” között, ahogy azt a 101-es tartalék rendőrszázlójai tette? Hasonlítsd össze Klaus-Güntert a 4. olvasmányban leírt férfiakkal. Miben hasonlítanak? Mik a legmegkapóbb eltérések? Tekintsd át Milgram kísérletét (Hatodik fejezet, 1. olvasmány). Mennyiben befolyásolja az áldozathoz való közelség a részvételt? Mennyiben a parancs eredete? Például inkább teljesítik-e az emberek azt a parancsot, amelyet olyan valaki adott ki, akinek hatalma van?

A németek az elérhető legjobb adatfeldolgozási berendezéseket használták a zsidók és a többi áldozat azonosítására és a deportálás lebonyolítására. A német gyártmányú, de amerikai tervezésű gép a mai számítógép előfutára volt. Hermán Hollerith, a feltaláló a berendezést az 1890. évi népszámlálás megkönnyítésére fejlesztette ki az amerikai kormány számára.

Megalapította saját vállalatát, melyet ma International Business Machines, vagyis IBM néven ismerünk. Egy csaknem teljes

mértékben német tulajdonú leányvállalat gyártotta a deportálás! listák, koncentrációs tábori feljegyzések összeállításához és a besorozott munkaszolgálatosok azonosításához használt gépeket.

Hogyan segítettek ezek a gépek az olyan embereknek, mint Klaus-Günter megőrizni azt az illúziót, hogy semmi közülük a gyilkosságokhoz? Vajon a hazugság magában a technológiában vagy annak a felhasználási módjában keresendő?

Hasonlítsd össze Gudrun szerepét főnökei szerepével! Mennyiben hasonlítanak? Melyek a legszembetűnőbb különbségek?

Vajon ugyanolyan mértékben felelős-e ő is, mint a főnökei?

7. OLVASMÁNY

A „végső megoldás” felgyorsul

Amikor az első haláltáborok működni kezdtek, a legtöbb lengyel zsidó már gettóban élt. Kétségbeesetten harcoltak a túlélésért és kultúrájuk megtartásáért. Mégis, 1942 tavaszára a náci által halálra szánt zsidók egynegyede már nem volt életben.

Tizenegy hónappal később - 1943 februárjára - már a háromnegyedük volt halott. 1961-ben egy túlélő, Rivka Yosselevska erről a tizenegy hónapos időszakról tesz tanúvallomást. Fájdalommal beszél a Zagorski lengyel városkában - a város közel ötszáz zsidó család otthona volt - egy 1942-es augusztusi szombaton történetéről.

A zalaegerszegi gettó 1944 júniusában

Nagyon jól emlékszem arra a napra. A zsidóknak nem volt szabad imádkozni menni, mégis életüket kockáztatva a gettóban lévő pincébe mentek - nagyon korán, pirkadat előtt. Azon az éjszakán túl nagy volt a gettóban a mozgás. A gettóban mindig zaj volt, a németek az éjszaka bármelyik órájában jöhettek vagy távozhattak. De a zaj és mozgolódás azon az éjszakán nem a szokásos volt; valamit éreztünk a levegőben.

...Láttuk, hogy a tér tele van németekkel. Körbevették a gettót. Lementünk és kérdezősködtünk - volt ott néhány rendőr, akit ismertünk -, megkérdeztük, mi történik. Miért van ennyi német a gettóban?...

A rendőrök azt mondták, hogy egy partizán nő próbált bejutni a gettóba, és elvegyülni közöttünk. Egy csoport partizánról beszéltek, akik közöttünk próbáltak elkeveredni, hogy megmeneküljenek.

Zsidó munkaszolgálatos igazolvány

Ez nem volt igaz. Apánk, miután befejezte az imádkozást, feljött a pincéből. Nem beszélhetett velünk. Csak „jó hónapot” kívánt. A hónap első napja volt. Nagyon jól emlékszem, ez volt Ellul - a zsidó újévet megelőző hónap, az imádságok hónapjának első napja. Azt az utasítást kaptuk, hogy hagyjuk el házainkat - a gyerekekkel együtt. Már megszoktuk, hogy hirtelenutasításra el kellett hagynunk a lakásunkat, gyakran vittek minket névsorolvasásra. Akkor mindnyájan ott kellett hogy legyünk. De most éreztük és láttuk, hogy ez nem egy szokásos névsorolvasás, hanem valami egészen különleges. Mintha a halál angyala Zsidó munkaszolgálatos igazolványjelentet volna meg közöttünk. Mindenhol németek nyüzsögtek. Négy-öt német jutott egy zsidóra. 18

Endre László távirati jelentése a belügyminiszternek. "Lakosság inkább azzal volt elégedetlen, mert a zsidók még gettóban létük alatt is túl sok szabadságot élveztek."

A németek, folytatta Yosselevska, „azt mondták, hogy aki meg akarja menteni életét, megteheti pénzzel, ékszerekkel vagy értékes tárgyakkal. Ez lenne a váltságdíj, amivel megmenthetik önmagukat. Ezzel etettek minket egész délután. Nem volt semmink, amit odaadhattunk volna. Már mindenünket elvették. Napkelte felé a gyerekek felsírtak. Enni, inni akartak. Nem ez volt az első ilyen eset. De semmit nem vittünk magunkkal. Nem volt ételünk, sem víz, és nem tudtuk az okát, miért vagyunk ott. A gyerekek éhesek és szomjasak voltak, így tartottak minket 24 órán át, mialatt a házakat kutatták át - értékeket kerestek." Míg a náci kutattak, egy nagy teherautó érkezett, hogy elszállítsa a zsidókat. Mielőtt a felszállást megkezdték, a németek megbizonyosodtak arról, vajon mindenki megvan-e. Yosselevska beszámol arról, hogy neki és a többieknek, akik nem fértek fel az autóra, futniuk kellett a kocsik után.

A lányomat tartottam a karomban, úgy futottam az autó után. Voltak körülöttem anyák, akiknek két vagy három gyerek is volt a karjában - mindenki az autó után futott. Egész nap futottunk.

Voltak, akik elestek - nem segíthettünk nekik felállni. Ott lőtték őket agyon, ahol elestek. Csaknem az egész rokonságom közöttük volt. Amikor mindnyájan odaértünk, az emberek már leszálltak az autóról, ott álltak felsorakozva, meztelenül. A családom is ott volt - felsorakozva, meztelenül. Mindenki, akik előttünk érkeztek az autón.

Kérdés: Hol volt ez?

Válasz: Körülbelül három kilométerre a falunktól. Volt ott egy dombocska. Ennek a lábánál volt egy lövészárk. A domb : csúcsán kellett megállnunk, és a négy sátán lőtt le minket - mindenkit egyenként.

K: Azok négyen melyik német alakulattól voltak?

V: SS-ek voltak. Alig felfegyverkezve. Az ördögnek és a halál angyalának a megbízottai.

K: Kérem, folytassa - mit látott?

V: Amikor felmentünk arra a helyre, felsorakozott meztelen embereket láttunk. De még mindig abban reménykedtünk, hogy ez csak kínzás. Talán még van remény - remény a túlélésre. Nem léphettünk ki a sorból, de én szerettem volna látni, mi történik a dombon, vagy hogy van-e lenn valaki? Arrafelé fordítottam a fejemet, és megláttam, hogy három vagy négy sort már megöltek. Még el akarom mondani, hogy amikor a gettóban sorakoztunk, a gyermekem azt kérdezte: - Anya, miért öltöztetsz a szombati ruhámba, lelőni visznek minket -, és amikor ott álltunk a sír mellett, azt mondta: Anya, miért várunk, fussunk el! - Néhányan a fiatalabbak közül megpróbálták, de azonnal elfogták, és a helyszínen agyonlőtték őket. Nehéz volt tartani a gyerekeket. Vittünk minden gyereket, nemcsak a mieinket; szerettünk volna túlesni már az egészen - a gyerekek szenvedése szörnyű volt; mindnyájan vánszorogtunk a felé a hely felé, a gyerekek szenvedésének vége felé. A gyerekek búcsúzkodtak a szüleiktől, a szülők az idősebbektől...

Hajtottak minket; már ruhátlanok voltunk; ruháinkat leszedték és elvitték; apánk nem akart levetkőzni; alsóruhájában maradt. A sírhoz hajtottak minket, ahhoz a sekély...

Svéd menekült igazolvány

Államügyész: A ruhákat letépték, jól tudom?

V: Amikor ránk került a sor, apánkat megverték. Imádkoztunk, könyörgtünk neki, hogy vetközzön le, de ő nem akart, meg akarta tartani az alsóruháját. Nem akart meztelenül állni.

K: És ezután úgy tépték le róla?

V: Letépték a ruhákat egy öregemberről, és agyonlőtték őt. Saját szememmel láttam. Aztán megfogták anyámat, aki előre akart minket küldeni, de őt is agyonlőtték; és ott volt a nagyanyám, apám anyja; ott állt, nyolcvanévesen, karjában két gyereket tartott. És ott volt apám húga. Az ő karjában is gyerekek voltak; őt is agyonlőtték, kisgyerekekkel a karjában.

K: És végül ön következeti.

V: És végül én kerültem sorra. Ott volt a húgom, el akart menekülni, könyörgött a németeknek, meztelenül; kérte, hogy elfuthasson, egyik barátnőjével odament a németekhez; egymást ölelték; kérte, kíméljék meg. A német belenézett a szemébe, és mindkettőt agyonlőtte. Egymást átölelve estek el, két fiatal lány, a húgom és a barátnője. Aztán a másik húgomat lőtték le, és jöttem én.

K: Kérdeztek öntől valamit?

V: A sír felé fordultunk, ő megkérdezte, kit lőjön le elsőnek. Arccal a sír felé álltunk már. A német megkérdezte: - Kit lőjek le elsőnek, mit akarnak? Nem válaszoltam. Kivette a gyermeket a karomból, a gyerek felsírt Azonnal agyonlőtte. Aztán rám fogta a fegyvert Megfogta a hajamat, és elfordította a fejemet; állva maradtam; lövést hallottam, de továbbra is álltam, aztán újra elfordította a fejemet, revolverével rám célzott, és megparancsolta, hogy figyeljek, ismét megfordította a fejemet, és rám lőtt. A földre estem, be a gödörbe, a többi test közé; de nem éreztem semmit. Egy pillanatig valami nehezét éreztem, azt hittem, már nem is élek, csak valami halál utánit érzek. Aztán fulladni kezdtem; az emberek rám zuhantak. Megpróbáltam mozdulni, éreztem, hogy élek, és fel tudok állni. Valami fojtogatott. Hallottam a lövéseket, és egy golyóért könyörgtem, amely véget vetne szenvedéseimnek; de továbbra is mozogtam. Éreztem, hogy fuldoklóm, próbáltam menteni magamat, levegőhöz jutni, és egyszer csak azon vettem észre magamat, hogy mászom a testeken át a sír tetejére. Ahogy felemelkedtem, éreztem, hogy a testek húzzák a kezemet, harapják a lábamat, húznak le, le. És mégis, minden maradék erőmből kimásztam a sír tetejére, és amikor ott voltam, nem ismertem meg a helyet, annyi test feküdt ott, halott emberek; kerestem a halottakkal borított terület végét, de nem láttam. Gyerekek sírtak: Apa, anya! Nem bírtam megállni a lábamon.

Bíróság elnöke: A németek még mindig ott voltak?

V: Nem, már elmentek. Senki sem volt már ott.

Államügyész: És ön ruhátlanul és véresen állt ott?

V: Meztelenül, véresen, mocskosán a többi testtől, a többiek ürülékétől.

K: És mi volt a fejével?

V: Amikor meglőttek, a fejemen sebesültem.

K: A tarkóján?

V: A mai napig ott van a fejemen a lövés helye; mégis, a sírból ki tudtam mászni. Ez olyan dolog volt, amiről azt hittem, soha nem fogom tudni elmondani. A halottak között kerestem a kislányomat, kiabáltam neki -Merkele volt a neve - Merkele! Gyerekeket hallottam kiabálni: „Anya, apa!”, de olyan maszatások voltak a vértől, hogy fel sem lehetett őket ismerni. Tovább kiabáltam a lányom nevét. Messziről megláttam két álló nőt. Felmásztam hozzájuk. Ők nem ismertek engem, én nem ismertem őket, aztán én megmondtam, ki vagyok, és ők azt mondták: Tehát te túlélted. Egy másik nő kiabált: Húzzatok ki a hullák közül, élek, segítség! Azon gondolkodtunk, hogyan menekülhetnénk el erről a helyről. A nő kiabált: Segítség, húzzatok ki! Húztuk. Mikla Rosenberg volt a neve. Eltávolítottuk a fölötte fekvő hullákat és haldoklókat. Kérte, hogy vegyük ki, szabadítsuk ki, de nem volt elég erőnk.

Államügyész: Tudom, hogy nagyon nehéz elmondani, még hallgatni is nehéz, de folytatnunk kell. Kérem, mondja el: azután elbújtak?

V: Így voltunk ott egész éjszaka, az életünkért harcoltunk, hallgattuk a kiabálást, üvöltést, és hirtelen németeket láttunk, lovas németeket. A sírás és az üvöltések miatt nem vettük észre, amikor jöttek.

K: És ők bekerítették a gyerekeket és a többieket, akik kijöttek a gödörből, és ismét lelőtték őket?

V: A németek megparancsolták, hogy minden holttestet egy nagy halomra kell rakni. Lapátokkal rakták össze a hullákat, köztük még sokan éltek, a gyerekek közben ott futkároztak. Láttam a gyerekeket. Utánam futottak, rám kapaszkodtak. Akkor leültem a földre, és ülve maradtam, gyerekekkel magam körül. Azokkal a gyerekekkel, akik felálltak a hullák közül.

K: Aztán a németek megint jöttek, és összeterezték a gyerekeket?

V: A németek jöttek és körbejárták a helyet. Megparancsolták, hogy szedjük össze a gyerekeket, de nem jöttek oda hozzám. Én csak ültem és néztem, hogyan szedik össze őket. Pár lövés, és a gyerekek halottak voltak.

Nem kellett nekik sok. Az a Rosenberg asszony is odament hozzájuk, könyörgött nekik, hogy kíméljék meg, de őt is agyonlőtték. Államügyész: Yosselevska asszony, miután ők elmentek, ön visszament a sírhoz?

V: Mind elmentek - a németek és a többiek is, a nem zsidók. Elvitték a gépfegyvereket és a teherautókat. Láttam, ahogy elmentek, és mi négyen rámásztunk a sírra, imádkoztunk, hogy mi is essünk bele, akár élve is, és irigykedtünk azokra, akik már halottak voltak. Azon gondolkodtunk, most mit csináljunk. Meg akartam halni. Imádkoztam, hogy a sír nyíljon ki és nyeljen el. Vér bugyborékol a sírból sok helyen, mint a vízforrás. Azóta minden tavasszal az jut eszembe, milyen volt, amikor vér csöpögött a földből, a sírból. A körmömmel kapartam a földet, de a sír nem nyílt ki. Nem volt elég erőm. Anyámat, apámat hívtam: Miért nem öltek meg engem is? Mit vétettem? Nem volt kihez mennem. Láttam, ahogy mindnyájukat megölték. Miért maradtam meg? Miért nem öltek meg?

És ottmaradtam, elnyúlva a síron, három nap és három éjszakán át. 19

A náci célja az áldozat elpusztítása volt, és nem csupán büntetése vagy legyőzése – a cél az áldozat lelkének megsemmisítése, csontjainak eltaposása, hamujának szétszórása volt, amíg csak szó szerint el nem tűnik a föld felszínéről.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Lawrence Langer szerint megszokott szokásunk csődöt mond, ha a holocaustról beszélünk:

Minden túlélő tanúvallomása, minden túlélőkről és élményeiről szóló elbeszélés elkerülhetetlen tilalmak korlátai közé szorul... Olyan szavakat kell használniuk, melyeknek alig van összefüggésük a haláltáborok világával: a „megfulladás a gázkamrában” nyersen csikorog a sokkal vigasztalóbb „üdvösség a szenvedésen keresztül” vagy „tragikus bepillantással” szemben. De néhány, a holocaustról író szerző szerint oly bonyolult ezt a durva ellentmondást eltüntetni, hogy ahelyett, hogy megváltoztatnák erkölcsi realitásérzéküket, megpróbálják a pusztítás tényét a szenvedés és hősiesség eszméjévé átforgatni. 20

Langer megfigyelése szerint:

Sok diák az eseményeket tanulmányozva megrémül attól a felismeréstől, hogy milyen könnyen ásta alá a holocaust emberek fizikai és szellemi értékeit. A náci célja az áldozat elpusztítása volt, és nem csupán büntetése vagy legyőzése - a cél az áldozat lelkének megsemmisítése, csontjainak eltaposása, hamujának szétszórása volt, amíg csak szó szerint el nem tűnik a föld felszínéről. Bár a cél teljes megvalósítása kudarcot vallott, végrehajtásának kísérlete még mindig nagyon él az emberi emlékezetben, melynek most újra kell építenie az érték tudatát egy olyan világban, amely hajlandó volt annyi felesleges pusztulást végignézni. De legyünk csak őszinték a folyamat tartalmát illetően. A szavak egyaránt felhasználhatók arra, hogy lerántsák a megtévesztő leplet az aljasságokról, és arra is, hogy az emberi megaláztatásokat méltósággal palástolják. 21

8. OLVASMÁNY

A zsidó tanácsok - a magyar zsidó tanács

(Magyar kiegészítéssel. Berkes Tímea©. Első közlés)

A zsidó tanács tagjai minden gettóban meg voltak győződve arról, hogy van lehetőség a túlélésre, csak meg kell találni a módját. Értekezleteikről készült feljegyzéseik a helyes megoldás megtalálására tett kétségbeesett erőfeszítésekről tanúskodnak. Az itt következő feljegyzés Bialystokban 1942. augusztus 15-én készült:

[Ephraim] Barash mérnök szólal fel.

A gettóban az utóbbi idők legfőbb eseményei a vállalatainknál és általában a gettóban lezajlott látogatások voltak. Sorsunk szempontjából ezek a látogatások fontosak; létünk, illetve pusztulásunk függ ezektől a látogatásoktól - mondja Barash mérnök... A vélemények, melyeket tőlük és kísérőiktől hallottunk, azt bizonyítják, hogy módszerünk - vagyis a gettó hasznossá tétele a hatóságok részére - helyes.

Vállalataink tevékenységi köre elképesztően széles. 1700 ember dolgozik bennük. Kötöttárugyárunkban a nők száma megduplázódott. Az új gyárak, melyeket üzembe terveztünk helyezni -hordógyár és patkógyár -, már rég üzemelnek...

Mi lesz a sorsunk? Mindenki szeretné hallani véleményünket. A gettóban az emberek között gyakran terjednek rémhírek. Ezek kétségkívül az embereket nyomasztó félelemből adódnak, néha viszont előre megfontolt rosszindulatból fakadnak; még az is meglehet, hogy valaki pánikot akar kelteni a zsidók között. Barash mérnök kijelenti, hogy ezek a (feltehetően a közelgő deportálásról szóló) rémhírek teljes és tökéletes hazugságok.

És mi a helyzet Bialystokban? Meg vagyok győződve arról, hogy a mi utunk az egyetlen helyes út. Az igaz, hogy előzőleg voltak jelzések, melyek szerint a bialystoki gettó túl nagy, túl sok zsidó él benne. Ezt a véleményt leginkább az újonnan érkezettek hangoztatják, a régen itt tartózkodó németek támogatják a gettó létét, a helyi hatóságok megbecsülnék minket. Amíg fentről nincs általános utasítás, addig nem kell semmilyen veszélytől tartanunk.22

Egy másik értekezleten, október 11-én, Barash azzal érvelt, hogy az emberek biztonságban érezhetik magukat, ha hasznosak a náci számára. Az értekezletet Rosenman rabbi a következő szavakkal zárta:

Beszámolókat hallottak helyzetünkről, legfőképpen Barash mérnöktől. Végül a következőket szeretném hozzátenni: Mindig azért könyörögtünk és imádkoztunk, hogy fogjátok be ellenségeink és becsmérőink száját. De mi saját magunk, viselkedésünkkel nyitjuk tagra szájukat. Helyesen kell viselkednünk, hogy ne mondhassák ránk, hazugok, paraziták, lehülők serege vagyunk; be kell bizonyítanunk, hogy tudunk dolgozni, és tisztességes emberek vagyunk. Ezzel megmentjük önmagunkat.23

A munka nem mentette meg a bialystoki zsidókat, ahogy nem mentette meg a többi gettóban élő ember életét sem. Miért hitték az emberek továbbra is, hogy van kiút az örületből? Ádam Czerniakow, a varsói gettó zsidó tanácsa vezetőjének története ad némi magyarázatot. 1942 júliusában ő is hallott híreszteléseket arról, hogy a deportálások hamarosan megkezdődnek, de a náci hivatalnokok meggyőzték, hogy a deportálások csak a munkanélkülieket érintik. Amikor a szóbeszéd folytatódott, ismét rákérdezett, de ismét azt a választ kapta, hogy a munkások biztonságban vannak. Két nappal később a náci bejelentették, hogy a gettóból naponta hatezer zsidót kell deportálni.

Czerniakow írja naplójába: „Amikor azt kérdeztem, hogy a hét hány napján zajlik ez az akció, azt a választ kaptam, hogy hét napon át.” Írását azzal zárja: „Számomra nincs más kiút, csak a halál.” Még aznap öngyilkos lett.

Czerniakow halála után nem sokkal Jan Karski, a lengyel ellenállás nem zsidó tagja meglátogatta a varsói gettót. Karski nem sokkal azután, hogy becsempésztek a gettóba, elhagyta az országot, így el tudta mondani a világnak, mi történik a zsidókkal Lengyelországban. A gettóról ezeket mondta:

Ez nem élet volt. Nem volt emberi. Az utcák tele, tele. Szemmel láthatóan mindnyájan az utcán laktak, cserélgetve egymás között a legfontosabbakat, mindenki kínált valamit eladásra - három hagymát, két hagymát, pár süteményt. Árulva. Koldulva egymástól. Sírva és éhesen. Azok a borzasztó gyerekek - láttam őket egyedül futkározni vagy ülni anyjukkal. Ez nem volt emberi. Ez... maga a pokol volt. És a gettónak ebben a részében, a központi gettóban, voltak a német tiszték. Ha a Gestapo elengedett valakit, a Gestapo tisztjeinek kellett végigkísérni, amíg ki nem léptek. Voltak németek, is német forgalom. És ha az egyenruhás németek sétáltak... csend lett! Mindenki szinte megfagyott, míg el nem mentek.

Semmi mozgás, semmi koldulás, semmi. Németek... megvetés. Nyilvánvaló, hogy ők emberalatti lények. Nem emberek. Csak arról számolok be, amit láttam. Nem élet volt az. Nem volt része az emberiségnek. Nem voltam része. Nem tartoztam oda. Soha nem láttam ilyen dolgokat... senki nem írt erről a fajta valóságról. Nem láttam egyetlen színházat, egyetlen mozit... ez nem élet volt. Azt mondták nekem, hogy emberi lények élnek ott - de nem hasonlítottak emberi lényekre. Aztán távoztunk. A férfi, aki a gettóba bevitt, átölelt: Sok szerencsét, sok szerencsét. Soha nem láttam többé.24

Magyarország német megszállása, 1944. március 19-e után itt is rögtön megszüntették a zsidó közösség hagyományos önkormányzatát, és kineveztek egy zsidó tanácsot, mint mindenütt a német uralom idejében. A Budapesti Zsidó Tanács helyzetét az teszi különlegessé, hogy ez volt az egyetlen, amelynek a tagjai kezdettől pontosan tudták, mit jelent a „kitelepítés” a náci szótárában. Pontos információik voltak a haláltáborokról, amit 1944 tavaszán két szlovák zsidó beszámolója is

megerősített, akiknek sikerült megszökniük Auschwitzból. Ennek ellenére vállalták azt, hogy részt vesznek a tanács munkájában. E döntés okait Stern Samu, a tanács elnöke így írta le:

Gyáva, férfiatlan és felelőtlen magatartásnak, önző menekülésnek és megfutamodásnak véltem, ha most, éppen most hagyom cserben hittestvéreimet, amikor a legnagyobb szükség van vezetésre, amikor tapasztalt és összeköttetésekkel is rendelkező férfiak áldozatos munkája talán valamit segíthet mégis.... Gondoltam arra is, hogy esetleg a Kormányzót is igénybe kell majd vennem a magyar zsidóság megmentése érdekében, azt a Kormányzót, akit húsz éve ismertem, és mindig, ha szükség volt, kérésekkel ostromoltam zsidóügyben. [...] Viharos időben a nyáj látja kárát annak, ha tapasztalt pásztor tapasztalatlan és véletlenül odaszegődött pásztor cserél fel. Ezért kellett a tanács tagyágot vállalunk, és ez nem könnyű előnyt jelentett nekünk, hanem nehéz, áldozatos, veszedelmes munkát.

A zsidó tanács megítélését Magyarországon az is nehezíti, hogy a zsidó közösség már a háború előtt is igen megosztott volt: három vallási irányzatra oszlott (neológ, ortodox és „status quo”), politikailag pedig a két ellentétes véleményt a cionisták és az asszimiláció hívei jelentették. Ezek a szembenállások a zsidó tanács munkájában személyes viszályok formájában jelentkeztek. A háború után a zsidóságon belül új ellentét keletkezett. A túlélő vidéki zsidók közül sokan azzal vádolták a szerencsésebb budapesti zsidóságot, hogy nem tett meg semmit a vidékiek megmentéséért. A háború után a tanács szerepét vizsgálva a Cionista Szövetség néptörvényszéket rendezett. A következő részlet a tárgyalás jegyzőkönyvéből való:

Vádló: [...] Véleményem szerint a Stern-rezsim - enyhén szólva - nem bírta vezetőitjeinek bizalmát. [...] hogyan vállalhatta ezek után a Stern-rezsim... a német megszállás után a zsidó tanács szerepét akkor, amikor teljes tudatában kellett annak lennie, hogy a zsidó tömegek bizalmát a legcsekélyebb mértékben sem élvezi. [...]

Védő: [...] A megbízás ellen tiltakozni nem lehetett, de nem is lett volna opportunus, hiszen a túsok összefogása már március 19-én megkezdődött, és a kijelölteket az a remény táplálta, hogy ha a németek neveztek volna ki tanácsot, az még sokkal rosszabb lett volna. [...] az idők nem voltak alkalmasak arra, hogy a régi rendszer hibáival foglalkozzunk és azokat bíráljuk, mindnyájunk előtt csak egyetlen szempont lebegett: mentül több életet megmenteni. [...]

Vádló: [...] Most azonban szeretnék, ha a védelem arra tudna válaszolni, miért hagyta a tanács magára a vidéki zsidóságot. Miért bíztak a felülről jött ármításokban, vagy ha nem bíztak, miért nem közölték ezt a vidékiekkel. [...] Nagyarányú gyermekmentési akciót kellett volna kezdeményezni, szervezni a vidéki gettókkal rendszeres hírszolgálatot, amely pontos felvilágosításokkal szolgált volna. [...]

Védő: [...] megtörtént az első fogadás Takácsnál (Endre László titkára), mert hangsúlyoznom kell, soha Baky vagy Endre elé nem kerültünk. Ekkor már Erdély és Északkelet-Magyarország deportálása befejeződött, s mi azt kértük, szüntessék be a további deportálásokat, s felvilágosítást kértünk, mi történt az eddig elvitt zsidókkal. Takács kijelentette, hogy a zsidókat nem vitték ki az országból, csak a hadtáptérületről koncentráltak az ország belsejébe 325 000 zsidót német kívánságra. Több zsidó nem kerül koncentrálásra, csak gettókat állítanak fel. Tudtuk, hogy hazudik, de mit tehettünk volna. Kértünk vidékre utazási engedélyt, nem adták meg. Mi a vidéki zsidóságot sohasem bíztattuk. Nem tudom, mit mondtak a tanács többi tagjai, de én a magam részéről csak egyet ajánlottam mindenkinek unos-untalan: a bujkálást. [...] hogy a vidékiek érdekében semminő eredményt el nem érhattünk, annak szerintem az volt az oka, hogy olyan fantasztikus gyorsasággal vitték véghez a dolgokat, hogy mire mi, a követségek, a cionisták és a különböző ellenállási mozgalmak akciói a Kormányzót jobb belátásra kezdték bírni, addigra Pest környéke is be volt vagonírozva. [...]

Szavazóbíró: Van-e tudomása a védelemnek arról, hogy a zsidó tanács állandóan azt íratta hivatalos lapjában, hogy a zsidók engedelmeskedjenek mindenben, mert a tanács élete forog kockán...

Védő: A lapban nem állt ilyesmi, de különben is, a lap azt írta, amit parancsoltak. [...] Akinek esze volt, megszökött.

(Közbeszólás a hallgatóság részéről: Pozsonyban adtak szökési tanácsot! Sőt megüzenték az illetőnek, bújjon el, mert néhány nap múlva behívják!) Mi hivatalosan ilyent nem mondhattunk, már csak az összesség érdekében sem.25

Kasztner Rezső a zsidó tanács tagja volt. Tárgyalásokat folytatott a németekkel, felajánlotta, hogy teherautókat szerez a nácioknak meghatározott számú magyar zsidó elengedése fejében. Izraelben bíróság elé állították.

A zsidó tanács tagjai minden gettóban meg voltak győződve arról, hogy van lehetőség a túlélésre, csak meg kell találni a módját. Értekezleteikről készült feljegyzéseik a helyes megoldás megtalálására tett kétségbeesett erőfeszítésekről tanúskodnak

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Tanulmányozd a bialystoki értekezletekről készült feljegyzéseket! Vajon logikusak Barash érvelései? Ha nem értesz egyet, vajon te mit hittél volna? Elie Wiesel Éjszaka című emlékiratában azt írja, hogy a gettót nem irányították sem a németek, sem a

zsidók. Mire utalt ezzel? Milyen bizonyítékot fedezel fel ebben az olvasmányban, mely alátámasztja ezt az állítást? A többi olvasmányban?

Y. Rudashevski a vilnai gettóból írja 1942. december 13-án: „Ma ünnepli a gettó a 100000. könyv megfordulását a gettó könyvtárában... Százak olvasnak a gettóban. A gettóban a könyvek jelentik számomra a legnagyobb örömet. A könyvek egyesítenek minket a jövővel, a világgal.” Samuel Bak, ma nemzetközileg ismert művész, első kiállítását kilencévesen rendezte a vilnai gettóban. Hogyan magyarázod azt a fajta erőfeszítést, amely nemcsak megtartani, hanem gazdagítani is akarta a zsidó kultúrát a halál és romlás közepette a gettó életében?

Mit gondolsz a magyarországi zsidó tanács tagjainak felelősségéről? Az, hogy tudtak a deportálásokról és a haláltáborokról, növeli vagy csökkenti a felelősségüket?

Segíthetett volna a budapesti zsidóság a vidékieknek? Segíthetett 1944-ben egy zsidó máson, mint saját magán? Mit gondoltak erről a cionisták?

Mit gondolsz Kasztner Rezső próbálkozásáról? Hasznos mentési kísérlet volt vagy árulás, hogy szóba állt a németekkel, és teherautókat szállított nekik - ezzel szándéka ellenére segítve őket?

Milyennek írja le Jan Karski a varsói gettó lakóit? Hogyan ad számot a látottakról? Magyarországon is rendelkezésre áll Claude Lanzmann filmje: 350 órányi munkával, tizenegy éven át, tizennégy nemzet bevonásával készült interjúk sorozata. Bár a film túl hosszú tanórai anyagnak, bizonyos részeit érdemes felhasználni az iskolai foglalkozások alkalmával.

9. OLVASMÁNY

A gettók kiürítése

Azt, hogy közösségükből kiket „telepítsenek át Keletre”, a zsidó tanács tagjainak kellett eldönteni. Ez volt a legfájdalmasabb döntés, melyet valaha is meg kellett hozniuk. Mielőtt teljesítették volna a deportálási parancsot, Chaim Rumkowski, a łódzi zsidó tanács vezetője azt mondta embereinek: „Tegnap utasítást kaptam, hogy több mint 20 000 zsidót el kell küldenem a gettóból. Ha te nem teszed meg, majd mi megteesszük - mondták. A kérdés az: Megtegyük-e mi, vagy hagyjuk a döntést másokra? Még ennél is fontosabb az a kérdés, hogy mennyit veszítünk és mennyit tudunk megmenteni?” És javasolta, hogy áldozzák fel a betegeket, hogy megmentésük az egészségeseket. De senki nem volt hajlandó meghozni ezt a döntést. Miután a zsidó tanács nem jelölt ki elég zsidót a deportáláshoz, a válogatást az SS és a német rendőrség végezte el. Ugyanez történt a többi gettóban is.

Az egyik legemlékezetesebb deportálásba az egyik legtekintélyesebb lengyel ember, Henryk Goldsmit varsói orvos is beleesett. A mindenki által Janusz Korczakként ismert Goldsmitnak a háború előtt a szüléssel kapcsolatos tanácsadó műsora volt a rádióban, és egy árvaházat vezetett abban a városrészben, ahol később a varsói gettó működött. Amikor a háború elkezdődött, elszántan védte gondozottjait. Csak naplójából lehet megtudni, milyen súlyos volt kétségbeesettsége. 1942-ben írja: „A nap a gyerekek súlyának mérésével kezdődött. A május hónap csökkenést mutat. Az előző hónapok nem voltak túl rosszak, még a május sem riasztó. De még mindig van két hónapunk az aratásig... A gyerekek olyanok, mintha félálomban lennének. Csak ránézésre látszanak normálisnak. A mélyben fáradtság, kedvetlenség, harag, lázadás, bizalmatlanság, neheztelés, vágyakozás bujkál. Naplójuk komolysága fáj.”

Amikor a nácik elrendelték Goldsmit és gyerekei deportálását, sok nem zsidó felajánlotta, hogy elbújtatja az orvost. Ő ezt visszautasította, és a gyerekekkel maradt. Egy megfigyelő írta:

Elviselhetetlenül meleg volt. A gyerekeket az otthonból a tér távolabbi végéhez, a fal mellé állítottam. Gondoltam, hogy így legalább délutánig meg tudom őket menteni, talán másnapig is. Korczaknak javasoltam, hogy jöjjön velem a gettó tisztjeihez, és kérje meg őket, hogy lépjenek közbe. Ő ezt visszautasította, egy pillanatig sem akarta a gyerekeket magukra hagyni. Megkezdődött a vonat feltöltése. Ott álltam a gettórendőrség soraiban, akik az embereket a vagonokba rakták, a szívem a torkomban dobogott, és reménykedtem, hogy a cselem sikerül. De ők továbbra is rakták az embereket, és még mindig volt hely. Hirtelen Schmerling - a gettó szadista rendőrtisztje, aki a berakodás helyszínét felügyelte - megparancsolta, hogy a gyerekeket is fel kell rakni. Korczak vezette őket. Életem végéig nem felejttem el azt a tekintetet. Nemcsak vonulás volt ez a vagon felé - csendes, de szervezett tiltakozás volt a gyilkosok ellen, olyan menetelés, amelyet emberi szem még nem látott. A gyerekek négyes sorban mentek. Korczak ment elől, magasra emelt fejjel, mindkét kezével fogta egy-egy gyerek kezét. A másik csoportot Stefa Wilczynska (Korczak asszisztense) vezette. Gyilkosaik megvetésével a tekintetükben mentek a halálba. Amikor a gettórendőrök meglátták Korczakot, tisztelgtek. Ki ez a férfi? - kérdezték a németek. Nem tudtam tovább uralkodni magamon, az arcomon lecsurgó könnyeimet kezemmel eltakartam. Sírtam, és azért sírtam, mert tehetetlen voltam egy ilyen gyilkossággal szemben.26

Életem végéig nem felejttem el azt a tekintetet. Nemcsak vonulás volt ez a vagon felé – csendes, de szervezett tiltakozás volt a gyilkosok ellen, olyan menetelés, amelyet emberi szem még nem látott.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen választási lehetőségük volt a zsidó tanácsoknak saját megítélésük szerint? Például, vajon mire utal Rumkowski, amikor azt mondja: „Le kell vágnom a végtagokat, hogy megmentsem a testet?” Mik voltak a végtagok? És mi a test? Mi lett volna a valószínű eredménye annak, ha Rumkowski és a többiek visszautasították volna a nációkkal való együttműködést? Mi lett volna az eredmény, ha velük tartottak volna? Miért hatódtak meg a megfigyelők annyira Goldsmit és az árvák deportálásának láttán? Miért úgy írja le a megfigyelő az esetet, mint „csendes, de szervezett tiltakozást a gyilkosok ellen, olyan menetelést, amelyet emberi szem még nem látott”? Milyen értelemben volt ez tiltakozás? Írd le a naplódba, amit erről gondolsz!

10. OLVASMÁNY

Csalódás, terror és ellenállás

Az ellenállást sok tényező nehezítette. Sok áldozat nem volt képes elhinni, mi is vár rá. Hagyták magukat becsapni a nációk apró ígéretei által: néha egy, csak zsidók által vezetett gettóról, néha a Keletre telepítésről volt szó. Az emberek gyakran olyan apróság alapján is hajlandók voltak bízni, mint az, hogy vonatjegyet kell venni. Persze, hiszen a halálba szállított embereknek csak nem kellett volna jegyet venniük!

A nációk a félelmet és a megfélemlítést is felhasználták az ellenállás megelőzésére. Mindenki, aki ilyesmivel próbálkozott, azonnali megtorlásra számíthatott. 1942-ben két cseh ellenálló egy angol repülőőről ejtőernyővel leugrott Csehszlovákiába, és merényletet követett el Reinhard Heydrich ellen. A nációk nemcsak a két elkövetőt végezték ki, hanem a cseh ellenállás további öt tagját. Aztán kijelentették, hogy a két merénylőnek Lidice szolgált bázisként, ezért a városban minden férfit megöltek, és minden házat felgyújtottak. Amikor a tüzek kialudtak, a romokat felrobbantották, és a települést a földdel tették egyenlővé. Nem csak a csehek bűnhődtek. Azon a napon, amikor Heydrich meghalt, a németek 158 zsidót végeztek ki Berlinben, és háromezret szállítottak Theresienstadtból, azaz Terezinből, a csehszlovákiai koncentrációs mintatáborból a keleti haláltáborokba. Az ellenállást az is nehezítette, ahogy sok nem zsidó tekintett a zsidókra. 1944-ben Isabella Leitner tizenéves volt. Kisvárdán, egy 20000 lelket számláló magyarországi városban élt. Utolsó napjára így emlékszik:

1944. május 29-én, hétfőn reggel a gettót kiürítették. Zsidók, ezrek és ezrek - kicsik és nagyok, vékonyak és kövérek, mindenféle korú, mindenféle betegséggel, azok, akiknek vére nem volt eléggé árja, azok is, akik már réges-rég megváltották vallásukat - mindnyájan a főutcán vánszorogtak az állomás felé, azért, hogy - a németek kifejezésével - „deportálják” őket. Hátukon batyuk a kötelező „50 kiló a legjobb ruhával és élelemmel” (amit a németek egyetlen akció folyamán később egyszerűen elkoboztak).

És a magyar városok lakói, a nem zsidók is ott voltak. Álltak az utak szélén, sokan mosolyogtak, mások elrejtették mosolyukat. Egy könny sem hullott. Egyetlen viszontlátásra! sem hangzott el. Ők voltak a jó emberek, ők voltak a boldog emberek. Ők voltak az árják.

Megszabadultunk tőlük, a bűdös zsidóktól - ezt lehetett leolvasni az arcukról. A város a miénk!

Főutca, Magyarország.27

Leitner később azon tűnődik: „Legalább egy morzsányi szomorúságot dobhattatok volna felénk, de nem tettétek. Miért?” Hasonló jelenetek játszódtak le Európa-szerte. Mégis, a zsidók egész Európában harcoltak. Még olyan helyeken is, ahol az ellenállás lehetetlennek tűnt. A vilniusi gettóban, ahol a nációk a zsidókat 1941 ősze óta pusztították, Abba Kovner a következő kiáltványt adta ki 1942 januárjában:

Ne hagyjuk magunkat a vágóhídra vezetni, mint a birkák!

Zsidó ifjúság!

Nemzeti szerencsétlenségünk idején hozzátok fordulunk!

Nincsenek szavaink, hogy kifejezzük azt a tragikus harcot, amely szemünk láttára zajlik. Nyelvünkben nincsenek szavak annak a mélységnek a kifejezésére, amelybe életünk süllyedt...

Védjük magunkat a deportálások alatt!

Már hónapok óta, nappal és éjszaka, ezreket és tízezreket ragadtak ki közülünk, férfiakat, öregeket, nőket és gyerekeket, és tereltek mint a barmokat - és mi, akik maradtunk, mi megdermedtünk.

Az illúzió, hogy még életben vannak valahol, egy ismeretlen koncentrációs táborban, egy gettóban, még mindig él bennünk.

Hiszed és reméled, hogy még találkozol anyáddal, apáddal, testvéreddel, akit elvittek és eltűnt.

Másnap, amikor ismét a deportálás és gyilkosságok szörnyűségével kell szembenézned, ütött az illúziók elűzésének órája: a gettóból nincs más kiút, csak a halál!

Nincs annál nagyobb illúzió, mint az, hogy a számunkra drágák még életben vannak.

Nincs ennél ártalmasabb illúzió. Tompítja érzelmeinket, összetöri nemzeti egységünket a halál előtti pillanatokban.

Szemünk láttára vitték el anyánkat, apánkat, testvéreinket - elég volt!

Minket nem visznek el!

Bajtársak! Támogassátok ezt a gondolkodásmódot, és erősítsétek meg családjaitokban, Litvánia Jeruzsálemének maradványaiban is.

- Ne szolgáltatassátok ki magatokat az emberrablóknak!

- Ne adjatok át egyetlen további zsidót sem!

- Ha elfognak benneteket, nincs semmi veszítenivalótok!

- Védjék meg magunkat, ne menjünk!

*Jobb becsülettel meghalni a gettóban, mint hagyni magunkat elhajtani, mint a birkákat a vágóhídra!*²⁸

Ahhoz, hogy sikerrel járjanak, a vilniusi zsidóknak fegyverek kellettek. A fegyverek megszerzésére irányuló erőfeszítéseik mégis folyamatosan kudarcot vallottak. Sok nem zsidó ellenálló csoport megtagadta tőlük a segítséget arra hivatkozva, hogy a zsidóknak más a céljuk. Az ellenállás szervezettséget igényelt, és azt, hogy az embereknek azonos legyen a meggyőződésük, az, hogy nincs más lehetőség. A zsidók sok mindenben nem tudtak megegyezni. Politikailag, gazdaságilag, vallási szempontból is megosztottak voltak. Mindazonáltal a vilniusi zsidók végül képesek voltak félretenni a nézeteltéréseiket, és együttműködésre lépni, így tettek a varsói, kovnói, białystoki, bedzin-sosnowięci, krakkói zsidók és további tizenegy város zsidói is.

Nem az a kérdés, miért nem harcolt minden zsidó, hanem az, hogy hogyan tették meg olyan sokan. Megkínózva, megverve, éhezve, honnan vették az erőt - lelkit és fizikait -, hogy ellenálljanak?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Elie Wiesel megjegyzi: „Nem az a kérdés, miért nem harcolt minden zsidó, hanem az, hogy hogyan tették meg olyan sokan. Megkínózva, megverve, éhezve, honnan vették az erőt - lelkit és fizikait -, hogy ellenálljanak?” Hogyan válaszolná meg Kovner Wiesel kérdését? Te hogyan válaszolnád meg?

A 9. olvasmányban egy szemtanú az árvák vonulását az emberi szellem tanúságtételeként írja le. Kovner egy hasonló menetelést a „vágóhídra terelt birkákéhoz” hasonlít. Melyik nézet áll közelebb hozzád?

A náci megtorlásai miatt mindenki, aki megpróbált ellenállni, másokra is veszélyt hozott. Vajon van-e egy embernek joga ahhoz, hogy mások életét ily módon veszélybe sodorja?

Franciaországban és a többi nyugati államban sok zsidó csatlakozott a nem zsidó ellenálláshoz a náci elleni felszabadító harcban. Keleten az ellenálló csoportok gyakran vonakodtak a zsidók bevonásától. Hogyan magyarázod ezt a különbséget? Mit gondolsz, vajon hogyan használták ki a németek az ebből a nézeteltérésből származó előnyt?

11. OLVASMÁNY

Felkelés a varsói gettóban

Amikor a náci elkezdtek a zsidók deportálását a varsói gettóból 1942 nyarán, sok zsidó kiáltott nyílt ellenállásért. Azon az őszön néhányuk megszervezte a ZOB-ot [a Zsidó Harci Szervezet jiddis nyelvű rövidítése]. Amikor a náci 1943 januárjában a deportálás újabb sorozatát kezdte el, a ZOB lecsapott. Az eljárástól meglepett náci egy időre leállították a deportálásokat, de a zsidóknak nem volt túl sok okuk megnyugodni. Csupán idő kérdése volt, mikor kezdik újra a deportálásokat.

1943. április 19-én, a zsidó húsvét első napján, Jürgen Stroop tábornok megérkezett Varsóba. Azzal érkezett, hogy másnapra - Hitler születésnapjára - kisöpri az összes ellenzékét. Stroopnak 2100 katonája, 13 nehézgépfegyvere, 69 kézi gépfegyvere, 135 géppisztolya, sok mozsárgyúja és 1358 pisztolya volt. Az 1200 zsidó ellenálló két darab géppisztollyal és 17 pisztollyal rendelkezett. Egy héttel később Stroop így számol be feletteseinek:

*A zsidók és banditák által tanúsított ellenállást csak minden erőnk és energiánk könyörtelen, éjjel-nappal tartó bevetésével lehet megtörni. 1943. április 23-án a birodalmi SS-vezető a krakkói legfelsőbb SS- és a keleti rendőri vezetőn keresztül azt a parancsot adta ki, hogy a varsói gettó átfésülését a legnagyobb szigorral és könyörtelen kitarással kell végrehajtani. Ezért úgy döntöttem, hogy meg kell semmisíteni ez egész zsidó lakóterületet úgy, hogy minden lakóházat felgyújtunk, beleértve a fegyvergyár közelében lévő házakat is. Egyiket a másik után szisztematikusan üritettük ki, és ezt követően felgyújtottuk őket. A zsidók csaknem minden esetben kimenekültek rejtékhelyeikből és fedezékeikből. Nemritkán a zsidók bent maradtak az égő házakban, amíg csak a hőség miatt és az élve elégségs félelmében ki nem ugrottak a magasabb emeletekről, előzőleg kidobálva a matracokat és párnákat az utcára. Törött csontokkal kúsztak az utcákon át azokba a házakba, melyekben még nem volt tűz, vagy csak részben égtek. Gyakran váltogatták rejtékhelyüket az éjszakák folyamán, átmászva a már leégett épületek romjai közé, amíg járőreink rájuk nem találtak. Vagy a csatornába menekültek, ami már az első hét után sem volt kellemes. Néha az utcáról hangokat hallottunk, melyek a csatorna aknáiból jöttek.*²⁹

Az egyik túlélő, Simha Rottem mondta később a következőket Laude Lanzmann filmesnek.

A harcok első három napján mi voltunk fölényben. A németek azonnal visszavonultak a gettó bejáratához, tucatnyi sebesültet cipelve magukkal. Attól kezdve teljes egészében kintről támadtak, repülőgépről és tüzérséggel. Nem tudtunk semmit tenni a bombázások és a gettó felgyújtása ellen. Az egész gettó lángokban állt. Az utcákról és a házakból mindenfajta élet eltűnt. A pincékbe és a bunkerekbe bújtunk el. Onnan folytattuk kitöréseinket. Éjjel jártunk ki. A németek leginkább nappal voltak a gettóban, éjszaka elmentek. Félték éjszaka bejönni a gettóba...

Nem hiszem, hogy emberi szó ecsetelni tudja azt a szörnyűséget, amelyet a gettóban átéltünk. Az utcákon, ha egyáltalán utcáknak lehet nevezni őket, mivel semmi nem maradt belőlük, holttestek halmain kellett átlépkednünk. Egyszerűen nem volt hely, hogy kikerüljünk őket. A németek elleni harc mellett meg kellett harcolnunk az éhínséggel és szomjúsággal is. Semmi kapcsolatunk nem volt a külvilággal, teljesen elszigetelve, a világtól elvágva éltünk. Olyan állapotban voltunk, hogy lassan már nem is értettük, miért harcolunk. Azon gondolkodtunk, hogy megkíséreljük a kitörést Varsó árják lakta, gettón kívüli részébe. Éppen a május 1-jét megelőző napon Sigmundot és engem elküldtek, hogy kíséreljünk meg kapcsolatot teremteni Antekkel [valódi nevén Itzhak Zuckermann, a Zsidó Harci Szervezet helyettes parancsnoka] az árják lakta Varsóban. Egy alagutat találtunk a Bonifraterska utca alatt, mely az árják lakta Varsóba vezetett. Kora reggel hirtelen egy napfényes utcán találtuk magunkat. Képzelnék el minket azon a napsütéses május 1-jén, elkábulva attól, hogy normális utcán, normális emberek között vagyunk. Mintha egy másik bolygóról érkeztünk volna. Az emberek azonnal ránk támadtak, hiszen nagyon kimerültek, soványak, rongyosak voltunk. A gettó körül mindig voltak gyanús lengyelek, akik elkapták a zsidókat. Mi, valami csoda folytán, megmenekültünk előlük. Az árják lakta Varsóban az élet olyan természetesen és normálisan zajlott, mint azelőtt. A kávéházak, éttermek működtek, buszok, autók jártak, a mozik nyitva voltak. A gettó elszigetelt világ volt a normális élet közepette.30

A varsói gettó lázadóinak csaknem egy hónapig tartottak ki. Amikor a nácik május 16-án végleg leverték a felkelést, megsemmisítették a gettót, és sok lázadót megöltek. Mások maguk vetették véget életüknek, még mielőtt a nácik elfoghatták volna őket. Csak kevesen tudtak elmenekülni a gettó alatt futó csatornákon keresztül, hogy odakint csatlakozzanak a többi lengyel ellenállóhoz.

A zsidók ellenállását sokan inkább a hogyan meghalni, mint a hogyan élni választásának tekintették. Mások azzal érveltek, hogy az ellenállás inkább az élethez való hajlandóság és a remény erejének kifejezése volt, mint a halálé.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A zsidók ellenállását sokan inkább a hogyan meghalni, mint a hogyan élni választásának tekintették. Mások azzal érveltek, hogy az ellenállás inkább az élethez való hajlandóság és a remény erejének kifejezése volt, mint a halálé. Melyik nézet áll közelebb a tiédhez?

Hasonlítsd össze Rotem és Stroop leírását a varsói gettóban történt felkelésről! Mik a legszembevetőbb különbségek?

„Nagyon éretlen és gondtalan kislány voltam. És amikor kitört a világháború, egy éjszaka alatt felnőttem. Igazi felnőtt lettem”, emlékszik vissza Helen K., a varsói gettó felkelés és Maidanek túlélője. Vajon mire utalt szerinted, amikor azt mondta, hogy egy éjszaka alatt felnőttem?

12. OLVASMÁNY

Bujkálás

Deborah Dwork történész szerint az olyan felkelések, mint a varsói, „látványosak, tiszteletre méltóak és fenségesen bátrak” voltak. Mégis az a véleménye, hogy a gettóban még volt másféle, de ugyanolyan figyelemre méltó bátorság és ellenállás is. Vajon melyek voltak azok?

Például Czerniakow célkitűzése Varsóban vagy Gensé Vilniusban, hogy a gyermekeket a gettóbeli lehetőségekhez képest etessék és védelmezzék, egy másik módja volt annak, ahogy a zsidók ellenálltak a nácik nyomásának, és szilárdan ragaszkodtak elveikhez és felelősségükhöz. A zsidók Európa-szerte kifejtett tevékenysége, hogy megmentse a gyerekeket, gyakran szintén feledésbe merül. És ami a legszívzaggatóbb, a szülők lányaik vagy fiaik érdekében hozott döntései is, melyek nyomasztóan fájdalmas megnyilvánulásai voltak a bátorságnak és az ellenállásnak. Nem lehet elég nyomatókkal hangsúlyozni, hogy épp a szülők voltak azok, akik az első és legszörnyűbb lépést tették gyermekeik megmentésének érdekében, ők voltak azok, akiknek el kellett dönteniük, hogy vajon elbújtatják-e, megpróbálják kicsempészni az országból, vagy maguk mellett tartják őket.31

Azok között, akik a bujkálást választották, ott volt a Frank család is Hollandiában. Otto és Edith Frank két lányukkal az „eltűnést” választották azután, hogy legidősebb gyermekük, Margot megkapta a deportálás! parancsot. 1942 nyarán Otto Frank üzletében bújtatta el a családját.

Legkisebb lánya, a tizenhárom éves Anna, ezt a helyet „titkos épületszárnyak” nevezi naplójában. Frankékhoz később a van Pels család, majd dr. Pfeffer fogorvos is csatlakozott. [A naplóban a van Pels család van Daans néven, Pfeffer pedig Dusselként szerepel.] A nyolc ember huszonöt hónapig rejtőzött itt. Anna a naplójában képzelte barátjának, Kittynek mondja el érzéseit:

Ne csodálkozz hát, ha elkeseredésünkben nemegyszer így méltatlankodtunk: Voltaképpen mire való ez a háború? Miért nem élhetnek az emberek békésen? Miért pusztítanak el mindent?

Azt hiszem, érthető, hogy felvetik ezeket a kérdéseket, eddig azonban még senki nem találta meg rájuk a választ. Miért gyártanak Angliában egyre nagyobb repülőgépeket, miért szerkesztenek egyre nehezebb bombákat, s miért terveznek ugyanakkor típusházakat az újjáépítés céljára? Miért áldoznak nap mint nap milliókat a háború érdekében, s miért nem jut egy cent sem egészségügyre, a művészet támogatására és a szegények megsegítésére? Miért kell éhen halni nagy tömegeknek, amikor a világ másik felén megromlik a felesleges enivaló? Ó, miért olyan örültek az emberek?

Nem hiszem, hogy a háború csak az uralkodók, a nagyfejúek és kapitalisták bűne. Nem bizony. A kisember is hajlandó harcolni. Ha nem így volna, már régen fellázadtak volna ellene! Úgy látszik, az emberben benne él a pusztítás és öldöklés ösztöne, a gyilkolás és tombolás vágya. Amíg az emberek, és pedig kivétel nélkül, alaposan meg nem változnak, egyre dühöngeni fog a háború, s megrongál és elpusztít mindent, amit valaha létrehozta és gondoltak, s mindig újból kell felépíteni a világot.³²

Anna és a többiek Otto Frank négy régebbi dolgozójának: Miep Giesnek [szül. Hermine Santrouschitz], Viktor Kuglernek, Johannes Kleimannak és Elli Voskuijnek köszönhetően maradtak életben.

Sikerült bennünket mindeddig kihúzni a csávából, s remélhetőleg ép bőrrel menekülünk meg, mert ha nem, ők is osztoznak az elhurcoltak sorsában. Soha, egyetlen szóval sem utalnak arra, hogy terhükre vagyunk, pedig jól tudjuk, hogy így van: egyikük sem panaszkodott még a sok fáradság miatt, amit nekik okozunk.

Naponta mind feljönnek hozzánk. A férfiakkal politizálnak, az asszonyokkal az élelmezési nehézségekről és a háború terheiről beszélgetnek, a gyermekekkel pedig könyvekről és újságokról vitatkoznak. Amennyire lehet, derűs képet vágnak, a születés- és névnapok alkalmából virágot és ajándékot hoznak; mindig és mindenben rendelkezésünkre állnak. Nem szabad soha elfelejtenünk: míg mások a németek ellen vívnak hősi harcot, a mi gyámolítóink hősiességét mutatnak és elhalmoznak bennünket szeretetükkel.³³

A biztos rejtékhely megtalálása csupán egy része volt a problémának. Az élelmiszert jegyre adták a háború egész tartama alatt. Azoknak tehát, akik zsidók bűntudására vállalkoztak, több jegytömböt kellett szerezniük, vagy a feketepiacon venni a jegyeket. A betegség különleges kockázatot jelentett. Miep Gies később azt írta, hogy 1943 teléig „minden zsidó távozott Amszterdamból. Zsidót csak arccal lefelé lehetett látni valamelyik amszterdami csatornában lebegve. Ezeket az embereket bűntudóik dobták a csatornába, ha mégis előfordult az a legrosszabb dolog, hogy valaki, akit elrejtettünk, a rejtékhelyen meghalt. Vajon mi történtek a holttesttel? Szörnyű dilemma volt, hogy a zsidókat nem lehetett megfelelő módon eltemetni.”³⁴

Anna követte mindkét háború menetét: az egyiket a náci és a szövetséges hadseregek között, a másikat a zsidók ellen. Néhány esemény rettegéssel töltötte el. Mások reményt hoztak. 1944. július 15-én a következőket írja:

Ezért olyan nehéz a mi életünk a mai időkben: még alig ismertük meg ideáljainkat, álmainkat, vágyainkat, s máris letöri, sőt gyökerében sorvasztja el őket a szörnyű valóság. Csoda, hogy még nem adtam fel a reményt, hiszen minden oly valószínűtlennek és megvalósíthatatlannak tűnik. És mégis, mindezek ellenére ragaszkodom ideáljaimhoz, mert még mindig hiszek az emberi jószágban. Egyszerűen képtelen vagyok elfogadni, hogy a világon minden halálba, nyomorba, zűrzavarba torkollik. Látom, amint a pusztulásból lassanként újra felépül a világ, hallom a közeledő égszakadást, amely végül is elpusztít bennünket, együtt szenvedek sok-sok millió emberrel. És mégis, ha felnézek az égre, úgy érzem, hogy jóra fordul minden, elmúlik a szörnyűség, s megint béke és nyugalom lesz ezen a világon.

De addig féltve őrzöm az álmaimat, s remélem, talán megvalósulnak egyszer.³⁵

Három héttel később, 1944. augusztus 4-én a németek behatoltak a „titkos épületszárnyba”, és mindenkit elfogtak. Csak a bécsi születésű Miep Gies nem tartóztatták le - talán mert az ügyeletes tiszt is bécsi volt. Mind a nyolc embert haláltáborba küldték. A háborút csak Otto Frank élte túl. Amikor visszatért, Miep Gies átadott neki néhány, a rejtékhelyen talált papírt. Anna naplója is közöttük volt.

Frankék nem az egyetlenek voltak, akik elrejtöztek. Csak Hollandiában huszonötezer ember próbált biztonságos helyet találni magának. A legtöbbször egyedül bujdosott, és csak kevesen maradtak egy helyen néhány hétnél hosszabb ideig. Max Gosschalk így emlékszik vissza:

Biztonságos otthonból jöttem. Oly sok olyan dolgot kellett megértenem, amit nem érthettem meg. Az embernek el kell hagynia a biztonságát, védeltségét. Egy hét alatt kellett felnőnie; ez lehetetlen. Az ember bizonytalanná válik. Az egyetlen dolog, ami az emberrel mindig együtt maradt, az a félelem volt; félelem, hogy elfogják, hogy megkínózzák, hogy elárul másokat. Ez a három legrosszabb. Nem kap az ember szeretetet senkitől. Fialtam voltam, és csodálatos emberek házában fordultam meg. De soha

nem hihettem nekik, mert ma még ott voltam - de meddig? Egy hét, két hét, senki soha semmit nem mondott. Aztán hirtelen valami új. Soha semmi esélyed arra, hogy valakihez tartozz.36

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan határozza meg Deborah Dwork történész a bátorságot? Az ellenállást? Hogyan bővíti mindkét szó értelmezését? Mit gondolsz, miért vált Anna Frank a holocaustban meghalt férfiak, nők, gyermekek millióinak szimbólumává? Mire utal Anna, amikor megkülönbözteti a „nagy embereket” és „kis embereket”? Egyetértesz vele? Egy férfi, akinek kisfiúként kellett rejtőznie, ezt az élményt mint „hirtelen élet nélkülivé vált életet” írja le. Mit mond erről az életről? Vajon Anna Frank egyetértene? És Max Gosschalk?

13. OLVASMÁNY

A „mintaszerű” koncentrációs tábor

A wannsee-i konferencián 1942 januárjában Reinhard Heydrich, az SS Biztonsági Szolgálatának parancsnoka egy „kiváltságos tábor” ötletét vetette fel, amely majd a propaganda eszközeként működhet. Célja a zsidók félrevezetése a deportálás veszélyeivel kapcsolatban és a világ becsapása afelől, mi is történik valójában a zsidókkal. A nácik Csehszlovákiában, a Prágától negyven mérföldre fekvő Theresienstadtot, Terezint választották. Úgy reklámozták, mint mintaszerű tábort, ahol az öregedő zsidók, az első világháború kítüntetett veteránjai, neves személyiségek, akiknek a meggyilkolása kínos kérdéseket vetetett volna fel, „kényelmes körülmények” között élhettek és dolgozhattak. A rabok között voltak híres költők, festők, zenészek, zeneszerzők és tudósok.

A náci hivatalnokok a tábort gyakran Theresienbadként emlegették [a Bad szó németül fürdőt jelent, és nagyon gyakran fordul elő üdülőhelyül szolgáló városok nevében]. Azt állították, hogy ez egy „paradicsomi gettó”, és a tábor lakóit is arra kényszerítették, hogy ezt a látszatot erősítsék. A valóságban Terezín egyáltalán nem volt paradicsom. Peter Fischel tizenöt éves fiú, aki Auschwitzban halt meg, ezt írta a táborról:

Megszoktuk, hogy minden reggel 7-kor keltünk, hosszú sorban álltunk délben és este 7-kor, kezünkben tányérral, amelybe némi sós ízű vagy kávéra emlékeztető meleg vizet öntöttek, vagy egy kis adag krumplit kaptunk. Megszoktuk, hogy nem ágyban alszunk, hogy minden egyenruhásnak köszönjünk, a járdát elkerüljük. Megszoktuk, hogy minden ok nélkül pofon vágnak, megütnek vagy megölnék minket. Megszoktuk a saját ürülékünkben fetrengő emberek, a halottakkal tele koporsók, a mocsokban és búzban fekvő betegek és a tehetetlen orvosok látványát.37

1943 nyarán a nácik megengedték egy német Vöröskereszt-bizottságnak, hogy első ízben meglátogassa a tábort. Az, hogy a csoport megtagadott mindennemű nyilatkozatot a táborban látottakról, egyáltalán nem szolgálta a nácik céljait, így 1944-ben meghívták a Dán Vöröskeresztet, a dán külügyminisztert és a Nemzetközi Vöröskeresztet, hogy tegyenek egy ellenőrző látogatást a táborban. Erre már felkészültek a nácik. A látogatók érkezése előtt a rabokkal kiköveztették az utcákat, megjavították a házakat, játszóteret építettek, sőt még ezerkétszáz rózsabokrot is telepítettek. Hétezer-ötszáz fiatal férfit és nőt átszállítottak Auschwitzba, hogy a tábor ne látsszék annyira zsúfoltnak, és hogy alátámasszák azt az állításukat, mely szerint a tábor az idős embereké. A látogatókra a látottak a megfelelő hatást gyakorolták.

Sikerességükön felbuzdulva a nácik úgy döntöttek, hogy 1944 nyarán „dokumentumfilmet” forgatnak Terezínről. Kurt Gerron, a tábor lakója, ismert színész és rendező készítette A Führer városát ad a zsidóknak című filmet. De a filmet nem vághatta már meg, sőt még az előhívott felvételeket sem láthatta. Két héttel a film befejezése után a film többi szereplőjével Auschwitzba került, és megérkezése után nem sokkal gázkamrában végezte életét.

A második világháború alatt 140 000 zsidó fordult meg Terezínben. Kb. 34 000 halt itt meg alultápláltság, betegség vagy túldolgoztatás következtében. A többi a haláltáborokba került. A történeteket csak 5%-uk élte túl. A háború után néhány német azzal érvelt, hogy a koncentrációs táborokról csak annyit tudtak, amennyit Theresienstadtról hallottak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Vajon miért hozták létre a nácik a „mintaszerű” koncentrációs tábort? Vajon mit akartak láttatni a kintiekkel? Mennyire volt fontos a Vöröskereszt félrevezetése? Miért?

14. OLVASMÁNY

Szenvedés

(Magyar kiegészítés)

Ember Mária Hajtúkanyar című könyvében a táborokkal, a vonaton a tábor felé utazással, a vidéki zsidóság összegyűjtésének történetével egy gyereklány szemén keresztül ismerkedünk meg. A könyv első lapján az író kézirásával ez olvasható: „Ennek a könyvnek a tárgya nem »a« zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem.”

- Ezt a mesteri rendezést, ezt a művészi fokozni tudást - mondta a bőrdíjnyúlva Ottó bácsi -: először elvenni a pénzt, az ékszer, de száz pengőt és a karikagyűrűt meghagyni, abban a nyugodt tudatban, hogy lesz még idő elszedni azt is; kizárni az embert a kamarából, az ipartestületből, kirúgni az állásából, de egyelőre meghagyni a lakásában, elvégre ott sem maradhat már sokáig; bezáratni a zsidó üzleteket, de elrendelni, hogy a kereskedők még két héten át félig leeresztett redőny mellett kötelesek a keresztény vevőközönség rendelkezésére állni: félhomályban állni a saját boltjukban; takaréklángon tartani a reményt; elkobozni a kerékpárt, a rádiót, de előírni, hogy csakis kifogástalan állapotban veszik át, tehát még izguljunk is, beszolgáltatathatjuk-e egyáltalán: megfosztani minket az élelmiszerjegyeinktől, azzal az ígérettel, hogy másikat nyomatnak, és...

Ödön bácsi monológja még az út elején, a szolnoki cukorgyárban hangzik el, útban az ausztriai tábor felé. Léteztek „jó” táborok, ahol a megsemmisítés nem a tábor elsődleges feladata volt. Ember Mária könyvének hőse egy ilyen táborba kerül:

Aztán Ági leesett a daruról, és a zárka megint nem maradt lakatlan. Egész úton támogatták Ágit hazafelé, aznap is másodszor tették meg ezt az utat, a déli riadó rendszeressé vált, de nem bombáztak mindig, csak froclizzák az embert - mondta Str. bácsi. Ági sántított, az anyja, hiába volt egy fejjel magasabb, nem bírta el egyedül, a másik oldalról is karon kellett fogni. E. doktor éppen a fájós lábát vizsgálta, marokra fogta a lába fejét, köröket csinált vele. Ági arcán pergett a könny, ne... - szipogta, amikor az ajtóban előrevetült Weber árnyéka. - Törés? - kérdezte. Nem, csak ficam - állt fel E. doktor. Weber intett Áginak. Ági mamája összehúzódkodva ült az ágy peremén, két kezét a combjai közé dugta, a hátát begörbítette, és hangtalanul sírt. Nem lesz semmi baj, nem lehet semmi baj - magyarázták többen is, de Ági villanyoltásra sem került elő. A reggeli sorakozónál Theodor elcammogott a zárkáig, mars a többiekhez, kiáltotta, a nők boldogan ölelgették a fésületlen, hunyorgó szemű lányt. [...] - Azt mondta Weber, néhány éjszakát a zárkában kell töltenem - mesélte útközben Ági. - Nem mondta meg, hogy hányat. És azt is mondta, hogy nappal dolgoznom kell, elege van abból, hogy a bunkerben üdüljünk. Mert ahogy ő látja, előbb-utóbb sorsot fogunk húzni, ki vonulhat el egy kis elzárásra a munka elöl. Most is ketten karoltak belé, a sántítása nem szűnt. - Megint lezuhanok, ha egész nap állnom kell a darun - nézett az anyjára, mintha az segíthetne rajta.38

Ennek a könyvnek a tárgya nem „a” zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

„Ennek a könyvnek a tárgya nem »a« zsidó sors. Amit ez a könyv elbeszél, az magyar történelem.” Miért érezte Ember Mária szükségesnek ezt a különbségtételt? Egyetértesz vele?

Mennyiben változtat az emberek magatartásán, ha a zsidóüldözésre, a holocaustra nem „a” zsidó sorsként gondolnak?

Megkönnyíti a szembenézést? Vagy megnehezíti? Milyen különbséget érez „a zsidó sors” és a „magyar történelem” között?

Ödön bácsi mesteri fokozásról beszél. Mennyiben könnyítette meg ez a módszer a náci és a nyilasok dolgát? Mennyiben nehezítette az ellenállást? Könnyű elhinni, hogy az embert mások meg akarják ölni, mert egy adott népcsoporthoz tartozik? Ma könnyebb vagy nehezebb? Te elhinnéd?

Mit jelent szerinted túlélni egy „jó” tábor? Mit érez az, akinek ilyen szerencséje volt?

15. OLVASMÁNY

Auschwitz

A Szovjetunió lerohanásának hónapjai alatt Heinrich Himmler, aki a „végső” megoldást” felügyelte, átszervezte a lengyel politikai foglyok majdaneki börtönét egy nagyobb táborrá. Auschwitzra [lengyelül Oświęcim] esett a választás, mert bár egy fő vasútvonalon feküdt, messze esett a harcerektektől, és így a bombázások veszélye is kicsi volt. Rudolf Höss, Auschwitz parancsnoka később leírta a tábornak a „végső megoldásban” játszott szerepét.

A kiirtás eljárása Auschwitzban a következők szerint zajlott: A gázhalálra kiválasztott zsidókat a lehető legcsendesebben a fürdőépületekbe szállították, külön a férfiakat, külön a nőket. A vetkőzőteremben az erre a feladatra kiválasztott rabok, a speciális alakulat tagjai saját nyelvükön megmagyarázták nekik, hogy fürdeni és tetvetlenülíteni mennek, és hogy ruhájukat rendesen rakják le, és jegyezzék meg a helyet, hogy a tetvetlenülítés után hamar megtalálják. A speciális alakulatnak volt leginkább érdeke, hogy ez a művelet simán és gyorsan történjék meg. Miután levetköztek, a zsidók a gázkamrákba mentek, melyek zuhanyokkal és vízcsővekkel voltak felszerelve, hogy a lehető legjobban hasonlítsanak egy fürdőre.

Elsőnek a nők mentek a gyerekekkel, utánuk a férfiak, akik mindig kevesebben voltak. A műveletnek ez a része szinte mindig zökkenőmentesen zajlott; a speciális alakulat emberei megnyugtatták azokat, akik bármilyen aggodalmat árultak is el, vagy valami sejtelmük volt sorsuk felől. További elővigyázatosságból a speciális alakulat és egy SS-tag az utolsó pillanatig bent maradt a kamrában.

Ezután az ajtót gyorsan rögzítették, és a várakozó fertőtlenítő emberek azonnal megindították a gázt a mennyezeten elhelyezett szelepekből egy aknán keresztül lefelé a padlóba. Ez meggyorsította a gáz terjedését. Az ajtón lévő szemléőablakokon keresztül jól lehetett látni, hogy azok, akik a legközelebb voltak a bevezető szelepekhez, azonnal meghaltak. Azt lehet mondani, hogy egyharmaduk szinte azonnal meghalt. A többiek tántorogva kiabáltak, és levegőért kapkodtak. Az üvöltések azonban hamarosan halálhörgésbe csaptak át, és néhány percen belül ezek az emberek is csendben feküdtek. Húsz perc után már semmi mozgást nem lehetett érzékelni. A gázhalálhoz szükséges idő az időjárástól függően volt hosszabb vagy rövidebb, függött attól, hogy kint nyirkos vagy száraz, hideg vagy meleg volt. Meghatározó volt továbbá a gáz minősége is, ami soha nem volt azonos, és a szállítmány összetételétől is, mely állhatott nagyjából egészséges zsidókból, vagy öregekből és betegekből, vagy gyerekekből. Az áldozatok percek alatt eszméletüket veszítették, a gáz forrásától való távolságtól függően. Azok, akik kiabáltak, és azok, akik öregek és betegek voltak, vagy a gyerekek hamarabb haltak meg, mint az egészségesek és a fiatalok.

Az ajtók fél órával a gáz beeresztése után kinyíltak, és a szellőzés bekapcsolt. A holttestek eltávolítása azonnal megkezdődött. A testeken semmi elváltozás, vonaglás vagy elszíneződés nyomainak nem voltak láthatók. Csak miután a testek némi ideig - úgy értem több órán át - feküdtek, jelentek meg a szokásos hullafoltok azokon a helyeken, melyeken feküdtek...

A speciális alakulat megkezdte az aranyfogak eltávolítását, és a nők hajának levágását. Ezek után a testeket emelőgépek emelték fel, és a kemencék elé rakták, melyeket időközben felhevítettek. A testek nagyságától függően maximum három hulla fért el egyszerre egy kemencében. A hamvasztás ideje is ettől függött, de átlagosan húsz percig tartott.

Abban az időben, amikor a kemencék folyamatosan működtek, szünet nélkül, a hamvak a rácson keresztül lehullottak, és azt folyamatosan távolították el, és zúrták porrá. A hamut teherautókon szállították a Visztulába, belezúdították a vízbe, ahol azonnal feloldódott. 39

Himmler később elrendelte a tábor bővítését, hogy harmincezer ember befogadására legyen képes (Auschwitz I). Egy másik tábor is létesített Birkenau mellett, mely százezer hadifogoly befogadását tette lehetővé (Auschwitz II). Létrehozott egy munkatábor, mely munkaerőt biztosított az I. G. Farben, az egyik legnagyobb cég gyára számára (Auschwitz III). 1942 nyarára Auschwitz túlnőtte Himmler eredeti terveit. Rita Kesselman így emlékszik megérkezésére a táborba:

Három napon és három éjszakán át vittek minket. A cél ismeretlen volt. A vonatok megálltak a falvaknál és a városokban az állomásokon. Az ablakokon keresztül kiabáltunk: „Vizet, vizet...” Éhesek voltunk. A vödör a sarokban nagyon hamar megtelt. És utána az emberek a padlóra végezték dolgukat. A bűz a marhavagonban szörnyű volt. Az emberek próbálták változtatni helyzetüket. Az egyik felállt, a másik leült. Én egyedül voltam. Nem voltak ott a szüleim, hogy odabújhassak hozzájuk. Egyedül ültem ott. Három nap és három éjszaka után megérkeztünk egy nagy, nyílt mezőre. Ez volt Auschwitz. Auschwitz volt a belváros, Birkenau a külváros. Birkenauban ölték meg, mérgezték meg gázzal és égették el az embereket. Amikor engem Auschwitzba hoztak, a vonatok nem mentek el Birkenauig Auschwitzba mentek. És minket azok az emberek, akiket erre kiválasztottak... leszállítottak a vonatról. Előttünk SS-katonák puskákkal, kutyákkal. És a teherautókon még több SS-katona felügyelt ránk puskákkal.

Csíkos ruhás rabokat láttunk, akik lesegítették az embereket a vonatról. Akkor még nem tudtuk, kik ők. Mintha némák lettek volna. Nem beszéltek. Nem volt szabad beszélniük. Többségük zsidó volt. Rabok voltak, akiknek segíteniük kellett a németeknek.

Minden rabot megszámoztak, megjelöltek, a jel helyettesítette az azonosságot, egyben azonos lett az embereel. A képen látható, ruhákra varrt jeleket a washingtoni Holocaust Múzeum őrzi

A nőknek és a férfiaknak külön kellett válniuk. Oldalt üres teherautók várakoztak. A nőknek és gyerekeknek fel kellett szállniuk. És az öregeknek. Ezek után a fiatalabbak közül kiválogatták azokat, akiknek jobbra, majd balra kellett állniuk. Akkor még nem tudtuk, hogy azok, akik jobboldalt álltak, tovább élhetnek, a többiek meghalnak. Körülbelül száz nőt válogattak ki munkára. És mi a többiekre irigykedtünk, mert azt hittük, hogy ők a teherautókkal jöhetnek. És három kimerítő éjszaka után, kiéhezve, gyalogolnunk kellett.

A levegő füstös volt, és esett az eső. Mérföldeket gyalogoltunk, amíg egy táborfélét láttunk meg, szögesdróttal körülvéve. A bejáratnál egy zenekar játszott. Az SS-ek őrtornyokból őrizték a tábor. Női zenekar játszott a kapuban. Bevittek minket. Bent barakkok voltak - huszonöt barakk. Egy üres barakkba raktak be minket, le a padlóra. És egész éjszaka vártunk, és nem tudtuk, mi fog történni.

Reggel jöttek az SS-ek, férfiak és nők, és egy másik barakkba vittek minket. Ez volt a fürdő. Le kellett vetköznünk, ruháinkat oldalra rakni, minket a másik oldalra vittek. Mindenki tetoválást kapott. Az én számom harmincezer-hétszázhetvenöt... A hajunkat leborotválták, csíkos rabruhát és facipőt kaptunk. És ez volt az egyenruhánk két éven át Auschwitzban. Egyszer sem fürödtem. Egyszer sem láttam vizet. Soha nem volt víz, amit ihattunk volna.40

Primo Levi olasz zsidót, aki egy ellenállási egységben harcolt Olaszországban, 1944-ben szintén Auschwitzba deportálták. Első napjára így emlékszik:

Rögtön az elején rádöbbsentünk, hogy nyelvünkben nincsenek szavak erre a gyalázatra, egy ember teljes lerombolására. Egy pillanat alatt, szinte profetikus erővel, feltárult előttünk a valóság: ennél mélyebbre már nem süllyedhetünk. Ennél nyomorúságosabb emberi körülmények már nem léteznek, és el sem képzelhetők. Többé semmi sem volt a miénk; elvették a ruhánkat, cipőnket, még a hajunkat is; ha szoltunk, nem hallgattak meg minket, és ha meghallgattak, nem értettek. Még a nevünket is elvették; és ha meg akartuk tartani, össze kellett szednünk minden erőnket, hogy képesek legyünk megtartani azt a valamit, ami a nevünk mögött volt, vagy ami belőlünk még megmaradt.

Tudtuk, hogy nehéz lesz majd megértetnünk magunkat, de ennek így is kell lennie. De talán érthetőbbé válik, ha valaki belegendol, hogy milyen értékes, jelentős lehet még a legmindennapiabb szokásunk is, és hogy még a legnyomorultabb koldusnak is van valamilyen vagyona: egy zsebkendő, egy régi levél, egy szeretett személy dédelgetett fényképe. Ezek a tárgyak a mi részeink, szinte olyanok, mint a végtagjaink; szinte elképzelhetetlen, hogy megfosztanak tőlük minket az életünkben, mert azonnal találunk másokat, amelyekkel ezeket pótoljuk, találunk más tárgyakat, amelyek ezeket majd megtestesítik, és előidéznek azok emlékét.

És akkor képzeljenek el egy embert, akit megfosztottak mindentől, amit szeretett, és ugyanakkor a házából, szokásaitól, ruháitól, röviden mindentől, amit birtokolt: ez az ember kiürül, csak a szükségleteit és szenvedéseit érzékeli, elfelejti a méltóságát és józanságát, mert az, aki mindent elveszített, könnyen elveszíti önmagát is. Olyan emberré válik, akinek az élete vagy halála emberi érzelmek nélkül eldönthető; a legszerencsésebb esetben egyszerűen a hasznosság alapján. Ezt végiggondolva értheti meg valaki a „megsemmisítő tábor” kifejezésnek a kétértelműségét, és világossá válik, mit akarunk kifejezni, mikor azt mondjuk: „legmélyebbre kerülni”.

Häftling: megtanultam, hogy Häftling vagyok. A számom 174517; megkeresztelkedtünk, tetoválást fogunk viselni a bal karunkon halálunkig.

Az eljárás alig volt fájdalmas, és rendkívül gyorsan ment. Sorba állítottak minket, és egyenként, nevünk szerinti ábécésorrendben vonultunk egy gyakorlott tiszt elé, akinél egyfajta rövid túvel ellátott pontozószerszám volt. Azt hiszem, ez az igazi beavatás; csak fel kellett mutatni a számot, és az ember kenyeret és levest kapott. Néhány nap eltelt, és nem kevés pofon és ütés csattant el, mielőtt megszoktuk, hogy elég gyorsan mutassuk a számunkat, hogy ne zavarjuk az élelemosztás napi műveletét; hetek és hónapok kellettek ahhoz, hogy megtanuljuk mindezt így, „németül”. És sok-sok napig tartott, míg a szabad életemből hozott szokásaim szerint még mindig megnéztem az időt a karórámon, melynek helyén ironikus módon a nevem, vagyis a bőröm alá kékes betűkkel tetovált számok jelentek meg.41

Egy napon Levi letört egy jégcsapot, ami az ablakon kívül lógott. Az ő azonnal elvette tőle. Levi eleget tudott németül ahhoz, hogy megkérdezze, vajon miért. Az ő csak annyit mondott: „Itt nincs miért.”

Itt nincs miért.

És sok-sok napig tartott, míg a szabad életemből hozott szokásaim szerint még mindig megnéztem az időt a karórámon, melynek helyén ironikus módon a nevem, vagyis a bőröm alá kékes betűkkel tetovált számok jelentek meg.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A táborban történt „fejlesztéseket” leírva Höss megjegyzi, hogy az első hamvasztások nyílt területen történtek, és megmagyarázza, miért volt szükség ennek megváltoztatására.

Rossz idő esetén, vagy amikor erős szél fúj, az égő tüzek bűzét mérföldekre vitte, és az egész szomszédság a zsidók égetéséről beszélt a hivatalos ellenpropaganda ellenére. Az igaz, hogy a megsemmisítő eljárásba bevont minden egyes SS-katona a legszigorúbb titoktartásra volt kötelezve, de ahogy később az SS elleni bírósági eljárások során kiderült, ezt nem mindig tartották be. Még a legszigorúbb büntetés sem volt képes meggátolni a fecsegést.42

Vajon mi hiányzik ebből az elemzésből? Hol van az erkölcsi megfontolás?

Mire gondolt Levi, amikor arról beszélt, hogy „nyelvünkben nincsenek szavak erre a gyalázatra”? Mire utalt az ő, mikor azt mondta Levinek, hogy „itt nincs miért”? Milyen kapcsolatban van ez a két állítás?

Levi a tábor életének leírására használt nyelvről a következőket mondja:

*Ahogy az éhség a mi számunkra nem a hiányzó élelem érzését fejezi ki, ugyanúgy nyelvünknek új szóra volt szüksége a fázás kifejezésére. Azt mondjuk: éhség, fáradtság, félelem, fájdalom, tél - és ezek mind más dolgot jelentenek. Ezek a szabadság szavai - azok a szabad emberek használják, akik kényelemben élnek, és otthonaikban szenvednek ezektől. Ha a táborok tovább tartottak volna, egy új, kemény nyelv született volna; és csak ez tudta volna kifejezni, mit jelentett egész nap gürzőlni szélben, fagyponthoz alatti hőmérsékleten, ingben, alsónadrágban, vékony anyagból készült zakóban és nadrágban úgy, hogy a testedben csak a közeledő véggyengeséget, éhséget és tudatát érzed.*⁴³

Richard Rubinstein Auschwitzot a „náci zsenialitás fő művének” nevezi. Ezt írja: „A haláltáborok rendszere akkor vált a totális uralkodás társadalmává, amikor az egészséges bentlakókat inkább életben tartották és rabszolgákká változtatták, mintsem nyíltan megölték volna őket.” William Styron író így ír erről:

Itt nemcsak az eddig soha nem tapasztalt méretű tömeges gyilkolás volt tökéletesen szisztematikus, hanem a bestiálisan kegyetlen tömeges rabszolgatartás is. A rabság rendszere az volt, hogy az áldozatokat gondosan kiszámított ideig dolgoztatták (általában három hónapnál nem tovább), és ezt követően a nélkülözés hasonlóképpen gondosan kitervelt módszereivel engedték meghalni. Ahogy Rubinstein megjegyzi, az ilyenfajta rabszolgatartás csak abban a helyzetben hatékony, amelyben az emberek vég nélkül pótolhatók, de a nácioknak, akik arra törekedtek, hogy hatékonyságban a század legnagyobbjai legyenek, nem kellett azért aggódnuk, mivel az összes európai zsidó, a sok ezer lengyel, orosz hadifogoly és a többiek állandó utánpótlást jelentettek. Ezek az emberek a rabszolgatartás bürokratikus modernizálásának lettek áldozatai. És bár ez a koncepció nem teljesen egyedülálló a zsarnokság hosszú történelmében (a briteknek nyugat-indiai uralkodás ideje alatt, a munkaező bősége mellett nem volt lelkiismeret-furdalásuk a rabszolgák halálra dolgoztatása miatt), bizonyára egyetlen rabszolgatartó sem használta ki ilyen kegyetlenül az emberi életet csupán annak feláldozhatósága miatt.⁴⁴

A térkép a náci által meggyilkolt zsidók hozzávetőleges számát mutatja. Hol a legmagasabbak ezek a számok?

16. OLVASMÁNY

„A pokolnak nincs feneké”

Charlotte Delbo katolikus asszony, aki a francia ellenállásban harcolt, mielőtt Auschwitzba hurcolták, így emlékezik:

A fényszórók két fehérre festett pózna közé kifeszített szögesdrótot világítottak meg. A fényel körülfűrt tábor a sötétségben feküdt, és ebben a sötét szakadékban semmi sem volt megkülönböztethető, semmi, a még sötétebb, a jégen imbolygó kísértetekre emlékeztető alakokon kívül.

A névsorolvasásra hívó sziréna hangjára a barakkok kiürültek. Imbolygó ; rajokban és egymásba kapaszkodva, hogy ne essenek el, kibotladoztak az asszonyok.

Ha valaki elesett, az egész raj megtántorodott és elesett, hátrafelé indult, majd megint elesett és felállt, és mindezek ellenére az egész valahogy haladt előre.

Szó nélkül.

Csak azoknak a dühöngő fűriáknak a hangja hallatszott, akik minél hamarabb ki akarták üríteni a barakkot, akik azt akarták, hogy a vonagló sor minél hamarabb odaérjen, ahol a névsorolvasás zajlik.

A fényszórók elhelyezése olyan volt, hogy a barakkok közötti tér sötétben maradt. Csak a kapu és a szögesdrót van megvilágítva, hogy az örök észrevegység és lelőhesség azokat, akik meg akarnak szökni,

ha valaki egyáltalán megszökhetne,

ha valaki élve át tudna törni a magasfeszültség alatt lévő szögesdróton,

ha..., ha...⁴⁵

Alexander Donat, aki Majdanekben raboskodott, a mindennapi szokásokról így beszél:

A verést önmagát, és hogy vertek minket, természetesnek tartottuk Majdanekben; a rendszer szerves része volt. Mindenki verhetett a rabokat, és a tapasztaltabb soha nem kérdezte, miért. Tudta, hogy csupán azért verik meg, mert véletlenül beleszaladt valakibe, aki meg akarta verni őket. A legtöbb esetben a verés még csak nem is személyes harag vagy gyűlölet kifejezése volt; a hatalmat birtoklók áldozataikat mint csoportot gyűlölték; ha ugyanis igazságtalanul bánst valakivel, előbb vagy utóbb meg kell őt gyűlölnöd. Nehéz dolog egy embernek elviselni azt a tudatot, hogy ő egy vadállat, és minden ok nélkül más emberi lényeket gyötör; ezért talál magának mentséget a viselkedésére, és saját hibáját ráfogja áldozatára. Tehát a verés része volt a rendszernek, így az áldozattól is elvárták, hogy vigyázállásban viselje el a verést. A pofonok kivédésére, az arc vagy fej

*eltakarására tett kísérletek további véteknek számítottak. Néhányan elkövették azt a hibát, hogy bután mosolyogtak, mintha értették volna a velük való „viccelődést”, mintha méltányolták volna a hatalom képviselőinek humorérzékét. Viszont ez is csak tovább ingerelte a verőket. A legrosszabbak viszont a csupán szórakozásból történő verések voltak, itt a végrehajtók morbid képzelőereje nem ismert határokat. Némelyek a rafinált kínzást élvezték legjobban, és sütkéreztek kollégáik szakmai elismerésében. Másokat szadista kíváncsiság ösztönzött: látni akarták, hogyan szenved és hal meg egy ember.*⁴⁶

Donát, a varsói gettó túlélője csaknem megúsza, hogy Majdanekbe vigyék. Akkor úgy gondolta, hogy ennél mélyebbre nem kerülhet. A táborban eltöltött néhány nap után már úgy látta, hogy „a pokolnak nincs fenéke”.

Ha ugyanis igazságtalanul bánsz valakivel, előbb vagy utóbb meg kell őt gyűlölnöd.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Zezette Larsen, aki Auschwitzba hurcolásának idején tizenéves volt, saját magáról a következőket mondja: „Mint az őrült, úgy törekedtem arra, hogy a lehető legegészrevehetetlenebb maradjak... Azt hiszem, ez egyfajta túlélési próbálkozás volt... Elszakítottak a szüleimtől, és biztos vagyok benne, hogy lelkiileg sérült voltam... Talán egészen sérült voltam.” Az eddig olvasottak alapján mire emlékszel, milyen más módokon birkóztak meg az áldozatok a helyzettel?

17. OLVASMÁNY

Választás - választási lehetőségek nélkül

Addigi életükben semmi nem készítette elő az embereket a táborokra. S bár némelyek szerencsésebbek voltak másoknál, a táborok egyetlen lakójának sem volt semmilyen befolyása saját élete alakulására. Primo Levi sokat foglalkozott azokkal a kényszerítő körülményekkel, melyekkel az egyének szembe kellett néznie a táborokban. Eltöprengett azokon, akik kápók, vagyis a többi rabra felügyelő rabok lettek. És eltűnődött a rabok egy másik csoportján is:

A kellően homályos „speciális szakasz” névvel illették az SS-ek azt a rabokból álló csoportot, amelyik a krematóriumok üzemeltetésével volt megbízva. Az ő feladatuk volt rendet tartani az újonnan érkezők között (akik gyakran egyáltalán nem voltak tudatában várható sorsuknak), azok közt, akik a gázkamrákba mentek, onnan ki kellett szedni holttesteiket, kihúzni az aranyfogakat, levágni a nők haját, elszállítani a hullákat a krematóriumokba, felügyelni a kazánok működését, eltávolítani és megsemmisíteni a hamut. Az auschwitzi speciális szakasz létszáma különböző időpontokban hétszáz és ezer aktív tag között mozgott.

A speciális szakaszok sem kerülték el a többiek sorsát. Sőt az SS-ek a legnagyobb szorgalommal fáradoztak azon, hogy azok közül, akik a szakasz tagjai voltak, senki ne beszélhessen és ne maradhasson életben. Tizenkét szakasz követte egymást Auschwitzban, mindegyik néhány hónapig működött, aztán felszámolták, minden esetben valamilyen más trükköt alkalmazva egy lehetséges ellenállás megelőzésére. Mintegy felavatásként, a következő szakasz elsőnek elődei hulláit égette el.⁴⁷

Levi szerint a speciális szakaszok emberei nem kollaboránsok, hanem áldozatok voltak. Nem volt választásuk, nem olyan világban éltek, ahol az egyének több lehetőség közt választhatnak. Lawrence Langer is így gondolja. Azzal érvel, hogy a viselkedést a táborokban „nem lehet ugyanazon a szemüvegen keresztül nézni, mint ahogy a normál emberi viselkedést figyeljük, mivel a törvény és az erkölcs szabályai és az emberi döntésekhez szükséges választási lehetőségek a megsemmisítő táborokban nem voltak adottak. Éppily fontos, hogy rámutassunk arra, hogy mi történt a méltósággal és az erkölccsel, a normális emberi magatartás támaszaival; és talán a legfontosabb, hogy megpróbáljuk közvetíteni az »elképzeltetlent«, azt, hogy extrém körülmények között a túlélés olyan létezmódot igényel, amelyiknek nincs semmi összefüggése a térnek és időnek azzal a rendszerével, amelyikben mi élünk, olyant, ahol a fizikai túléléshez választásokat kell végrehajtani, olyan körülmények között, ahol nem voltak választási lehetőségek.”⁴⁸

Éppily fontos, hogy rámutassunk arra, hogy mi történt a méltósággal és az erkölccsel, a normális emberi magatartás támaszaival; és talán a legfontosabb, hogy megpróbáljuk közvetíteni az »elképzeltetlent«, azt, hogy extrém körülmények között a túlélés olyan létezmódot igényel, amelyiknek nincs semmi összefüggése a térnek és időnek azzal a rendszerével, amelyikben mi élünk, olyant, ahol a fizikai túléléshez választásokat kell végrehajtani, olyan körülmények között, ahol nem voltak választási lehetőségek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent „választani választási lehetőségek nélkül”? Vajon tényleg választásról van szó? Voltál már ilyen helyzetben?

18. OLVASMÁNY

A parancsnok véleménye

Franz Stangl, a sobibori, később a treblinkai haláltábor parancsnoka, miután Brazíliában 1971-ben börtönbe került, majd bíróság elé állították, a következőket válaszolta az újságírónak a feltett kérdésekre.

Kérdés: Ön a mindennapi foglalatosságokról beszélt nekem. De hogy érezte magát? Volt valami, amit szívesen csinált, amiben örömet lelte?

Válasz: Számomra az volt az érdekes, hogy rájöjjen, ki akar rászedni. Ahogy azt önnek már elmondtam, nem az volt a fontos, ki volt a tettes; a szakmai becsületem kívánta meg, hogy ha valami rosszul működik, azt észrevegyem. Ez volt a szakmám; élveztem. Kielégített. És igaz, hogy nagyravágyó voltam ezen a területen, nem is tagadom.

K: Helyes úgy fogalmazni, hogy ön hozzászólt a likvidálásokhoz?

V: (Egy pillanatig habozott.) Az igazat megvallva - mondta lassan és megfontoltan - az ember hozzászókik.

K: Napok, hetek, hónapok alatt?

V: Hónapok alatt. Egy hónap is eltelt, mire egynek is a szemébe tudtam nézni. Azzal próbáltam elnyomni a gondolataimat, hogy új kerteket, barakkokat, konyhákat, mindenféle újat létesítettem: borbély-, szabó-, cipész-, ácsműhelyeket. Száz és száz módja volt, hogy kiverjem a gondolatokat a fejemből; mindegyiket megragadtam.

K: Még akkor is, ha így intézte a dolgokat, bizonyára voltak időszakok, mondjuk, éjszaka, sötétben, amikor nem kerülhette el, hogy gondoljon ezekre a dolgokra?

V: Végül az egyetlen mód, ahogy meg lehetett ezzel birkózni, az ivás volt. Minden este egy nagy pohár konyakot vittem magammal az ágyba, és ittam.

K: Szerintem ön megpróbálja kikerülni a kérdéseimet.

V: Nem, nem szándékozom, természetesen kellett a történetekre gondolnom. De elzárkóztam a gondolatok elől.

Rákényszerítettem magamat, hogy a munkára, a munkára és megint a munkára koncentráljak.

K: Helyes, ha azt mondom, hogy ön a végén nem is érezte, hogy emberi lényekkel van dolga?

V: Amikor egyszer, évekkel később Brazíliában voltam kiránduláson - mondta, arcán mély koncentráció látszott, és nyilvánvalóan újra átélte az eseményeket -, a vonatunk megállt egy vágóhíd mellett. A marhák, hallva a vonat hangját, kitódultak a karambol a kerítéshez, és bámulták a vonatot. Nagyon közel voltak az ablakomhoz, egymást lökdösve, a kerítésen át engem néztek. És az jutott eszembe: „Nézd csak, ez Lengyelországra emlékeztet, ez ugyanolyan, mint ahogy azok az emberek néztek, bizakodva, mielőtt bevonultak a konzervdobozba...”

K: Azt mondta, konzervdoboz - szakítottam félbe. -Mire gondol? - De ő mondta tovább, nem is hallott, nem is válaszolt utóbbi kérdésekre.

V: Ezek után nem bírtam megenni a konzervhúst. Azok a nagy szemek... ahogy néztek rám... nem tudván, hogy rögtön halottak lesznek. - Elhallgatott. Az arca megnyúlt. Abban a pillanatban öregnek, kimerültnek és hitelesnek látszott.

K: Tehát nem emberi lényekként gondolt rájuk?

V: Szállítmány - mondta színtelen hangon. - Csak egy szállítmány voltak. - Felemelte, majd leengedte kezét elkeseredése jeléül. Mindkettőnk hangja elcsuklott. Ez egyike volt azon kevés pillanatoknak heteken át tartó beszélgetéseink során, amikor nem próbálta leplezni kétségbeesettségét, és ez a reményvesztett szomorúság egy percre rokonszenvenné tette.

K: Mit gondol, mikor kezdődött az, hogy szállítmánynak tekintette őket? Ahogy ön korábban arról a napról beszélt, amikor először megérkezett Treblinkába, a szörnyűség, amit érzett, amikor halottakat látott mindenhol - akkor még nem nézte őket szállítmánynak, ugye?

V: Azt hiszem, azon a napon kezdődött, amikor először láttam a Totenlageit [tetemlerakó helyet] Treblinkában. Emlékszem Wirthre [keresztény férfi, aki felépítette a haláltáborokat], ahogy ott állt, a kékesfekete holttestekkel tele gödör mellett. Az egésznek semmi köze nem volt az emberi nemhez - nem is lehetett; egy tömeg volt, rothadó hústömeg. Wirth megkérdezte: „Mit csináljak ezzel a szeméttel?” Azt hiszem, hogy öntudatlanul ekkor kezdtem rájuk szállítmányként gondolni.

K: Oly sok gyerek volt közöttük, őket látván gondolt-e valaha a saját gyerekeire, vagy hogy hogyan érezne szülei helyében?

V: Nem - mondta lassan -, nem mondhatnám, hogy valaha is így gondolkodtam volna. - Szünetet tartott. - Tudja - folytatta azzal a rendkívüli komolysággal, nyilvánvalóan saját magában új igazságot keresve -, ritkán tekintettem rájuk mint egyénekre. Mindig csak egy nagy tömeget láttam. Néha fenn álltam a fal tetején, és látcsövön keresztül néztem őket. De - hogyan is magyarázhatnám meg - meztelenek voltak, összetömörülve, futva, korbáccsal irányítva, mint a... - a mondat elhalkult.

K: Nem tudta volna megválogatni ezeket a dolgokat? - kérdeztem. -Az ön pozíciójában nem tudta volna meggátolni a meztelenre vetkőztetést, a korbácsokat, a marhakarám szörnyűségét?

V: Nem, nem, nem. Ez volt a rendszer. Wirth feltalálta, és működött. És mivel működött, nem lehetett visszafordítani. 49

Szállítmány – mondta színtelen hangon. – Csak egy szállítmány voltak.

A rendszer működött. És mivel működött, nem lehetett visszafordítani.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan látta Stangl saját szerepét a haláltáborokban? Vajon saját maga szerint mekkora hatalma volt?

Elie Wiesel egy olyan folyamatot ír le, melyben a náci egy személyt rabbá fokoztak le, a rabot számmá, a számot hamuvá, amit aztán szétszórtak. Milyen mélységig magyarázza Stangl számadása ezt a folyamatot? Ha azon gondolkodunk, hogyan lehetne megakadályozni egy másik holocaustot, vajon milyen következtetést lehet levonni a Stangl-féle hóhérok szavaiból?

19. OLVASMÁNY

A népiítés racionalizálása

A náci elhatározták, hogy Európát judenfreijé, vagyis zsidómentessé teszik. A munkát nem gépek, hanem valódi emberek végezték – a maguk gyengeségével, előítéletével, értékével és hitével. Heinrich Himmler 1943 őszén egy SS-tisztekhez intézett beszédében maga is beismerte a náci ebből származó „problémáit”.

Szeretnék most itt önök előtt teljes őszinteséggel egy igazán súlyos dologról beszélni. Egymás közt, most az egyszer, elmondom egészen őszintén; de nyilvánosan soha nem fogunk beszélni róla. Ahogy 1934. június 30-án sem haboztunk, hogy megtegyük kötelességünket, és falhoz állítsuk azokat a bajtársakat, akik megszegték a szabályt, és lelőttük őket, ugyanúgy erről sem beszéltem soha, és nem is fogok soha többé. Számunkra – örömmel mondom – természetes dolog volt, hogy soha nem tárgyaltuk meg egymás közt, és soha nem beszéltünk róla. Mindnyájan megborzongtunk, és mégis mindnyájan tudtuk, hogy ha parancsot kapnak rá, vagy szükséges lenne, ismét megtennénk.

A zsidók evakuálásáról, megsemmisítéséről beszélek. Ez olyasmi, amit könnyű kimondani. „A zsidók ki lesznek irtva”, mondja minden párttag. Persze hiszen ez a programunk, a zsidók felszámolása, megsemmisítése – és végrehajtjuk. És akkor jönnek, az a derék 80 millió német, és mindegyiknek megvan a maga jóra való zsidója. Persze, a többi zsidó az mind disznó, csak ez az egy, ez első osztályú zsidó. És azok közül akik így beszélnek, egyik sem látta megtörténni, egyik sem élte át, amit önök közül sokan tudnak.

Önök bizonyára tudják, mit jelent száz, ötszáz, ezer hullát látni egymás mellett feküdni. Hogy ezt kibírtuk - néhány emberi gyengeség esetét kivéve -, és hogy megőriztük becsületünket, ez tett minket erőssé. Történelmünknek ez egy iratlan és soha meg nem írandó dicsőséges oldala lesz, mivel mi tudjuk, milyen nehéz lenne számunkra, ha ma - a bombatámadások, a háború nehézségei és nélkülözései közepette - még minden városban itt lennének a zsidók, mint titkos szabotőrök, agitátorok és demagógok. Ha a zsidók még mindig részei lennének a német nemzettestnek, mára valószínűleg elértük volna az 1916-17. évek mélypontját.

A vagyont, amijük volt, elvettük tőlük. Kiadtam egy szigorú rendeletet, melyet Pohl SS-Obergruppenführer hajtott végre, mely szerint a vagyont teljes egészében a birodalomnak kell átadni, ahogy az természetes is. Semmit nem vettünk el magunknak. Azok, akik megszegték a szabályt, meg lesznek büntetve egy általam még a kezdetekkor kiadott rendelet szerint, mely halállal fenyeget bárkit, aki akár egyetlen márkát is elvesz. Néhány SS-tag - nem sokan - vétett ez ellen, és ezek meg fognak halni, nincs kegyelem. Erkölcsi jogunk és erkölcsi kötelességünk népünkkel szemben, hogy megöljük azokat, akik minket akartak megölni. De nincs jogunk meggazdagodni még egy bundával, egy karórával, egyetlen márkával, cigarettával vagy bármi mással sem. Kipusztítjuk a csirát, mert nem akarjuk, hogy végül megfertőződjünk, és meghaljunk tőle. Nem fogom tétlenül nézni, és nem hagyom kifejlődni vagy terjeszkedni a legkisebb romlott pontot sem. Akárhol is jelenne meg, együtt fogjuk kiégetni. Mindent összevetve, azt mondhatjuk, hogy ezt a legnehezebb feladatunkat a népünk iránt érzett szeretet szellemében hajtottuk végre. És saját lényünk, lelünk, jellemünk nem sérült meg tőle. 50

Egymás közt, most az egyszer, elmondom egészen őszintén; de nyilvánosan soha nem fogunk beszélni róla

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen eseményekre utalt Himmler, amikor azt mondta az SS-tiszteknek: „Egymás közt, most az egyszer, elmondom egészen őszintén; de nyilvánosan soha nem fogunk beszélni róla”? Miért kellett a dolgot titkosan kezelni?

Milyen 1934-es eseményre hivatkozott Himmler? Hogyan kötötte ezt össze a zsidók megsemmisítésével?

Mit jelent, hogy „minden németnek megvan a maga zsidója”?

Mire gondolt Himmler, amikor azt mondja: „Erkölcsi jogunk és erkölcsi kötelességünk népünkkel szemben, hogy megöljük azokat, akik minket akartak megölni”? Milyen módon indokolja ezzel rendeleteit? Azok racionalizálását? Miért volt szüksége az igazolásra? És a racionalizálásra?

Fontold meg, milyen választási lehetőségük volt a hatalmon lévőknek a következő esetekben:

Berlin legelső emberei vettek részt az első krematórium felavatásán 1943 márciusában. A „program” 8000 krakkói zsidó elgázosítása és elégetése volt. A vendégek, tiszték és civilek egyaránt rendkívül elégedettek voltak az eredményekkel, és a speciális kémlelőablak az ajtón állandóan használatban volt. Bőkezűen osztogatták dicsőreteküket az újonnan felépített létesítményről.51

Ne felejtjük el azt sem, hogy a német vállalatok és mérnökök versengtek, hogy a kormánytól ők kapják a gázkamrák és krematóriumok tervezésének jogát!

20. OLVASMÁNY

Ellenállás a haláltáborokban

A haláltáborokban az ellenállás sokkal nehezebb volt, mint a gettókban. Mégis akadtak emberek, akik ellenálltak, és egy maréknyinak sikerült is megmenekülni. Olyan nőknek és férfiaknak halált megvető próbálkozásai voltak ezek, akiknek nem volt mit veszíteniük. A treblinkai lázadás 1943 augusztusában kezdődött a tábor javítóműhelyében, ahol a bentlakók lemásolták a fegyverraktár kulcsait. A terv szerint fegyvereket kellett szerezni a raktárból, megölni a lehető legtöbb őrt, és ezután elmenekülni az erdőbe. Mind a hétszáz, a táborban lévő zsidó részt vett az akcióban. Stanislaw Kon így írja le, mi is történt, miután a lázadás kezdetét jelző pisztolylövés elhangzott.

Pontosan délután négykor indultak a megbízottak a csoportokhoz azzal a paranccsal, hogy azonnal jöjjenek a garázshoz átvenni a fegyvereket. A fegyverek elosztásáért a plocki Rodak volt felelős. Mindenki, aki fegyvert jött átvenni, köteles volt bemondani a Halál! jelszót. A válasz rá Élet! volt. A halál-élet, halál-élet szenvedélyes szavak gyors egymásutánban követik egymást, amint a kezek kinyúlnak, hogy megragadják a rég vágyott puskát, pisztolyt, kézigránátot. Ugyanebben az időben a tábor fő gyilkosai ellen is támadás indult. A telefon-összeköttetést azonnal elvágták. Az őrtornyokat benzinnel gyújtották fel. Zelimir kapitány fejszével támadta meg az SS-őröket, és áttört hozzánk. Átveszi a parancsnokságot. A garázs mellett álló páncélcocsi motorját Rodak időben hatástalanította. Most a kocsi fedezékül szolgál neki, amely mögül a németeket lövi. Lövései eltálaták Kurt Meidlar Sturmbannführert és néhányat Hitler vadászkapói közül. A fegyverraktárt Sodovitz csapata foglalta el. A fegyvereket kiosztották a bajtársaknak. Kétszáz felfegyverzett emberünk volt. A többiek fejszékkal, ásókkal, csákányokkal támadtak a németekre. A krematóriumok lángban álltak. A Bialystok-Volskowsk, Jegypénztár, Pénztáros, Váróterem feliratokkal felszerelt hamis állomás is égett. A Max Buli-barakkok is égtek. A lángok és a lövések visszhangjára a németek mindenhol összegyűltek. Megérkeztek az SS-egységek és csendőrök Kosovból, a katonák a közeli repülőtérrel, sőt még a speciális SS-egységek is Varsóból. Parancsba adják a harc folytatását és a kitörést a legközelebbi erdőbe. Harcosaink többsége elesett, de a németek is hullottak. Kevesen maradtunk meg.52

Közel 150 rab menekült meg. A többi megölték, de előtte még tizenhat őrt sikerült megölni. Szeptember végére Treblinkát bezárták. Sobiborban két héttel később került sor fegyveres felkelésre. A tábor őrsége a következő jelentést küldte Berlinbe:

1943. október 14-én kb. 5 órakor délután zsidólázadás a sobibori SS-táborban, huszonöt mérföldre Cholmtól. Az őroket lefegyverezték, a fegyverraktárt elfoglalták, a helyőrséggel való lövésváltás után ismeretlen irányba menekültek. Kénc SS-t megöltek, egy eltűnt, két idegen őr halálosan megsebesült. Körülbelül 300 zsidó menekült el. A többi vagy lelőtték, vagy most is a táborban tartózkodik. A tábori csendőrséget és a fegyveres erőket azonnal riasztották, körülbelül éjjel 1 órakor vették át a tábor biztonságának felügyeletét. A Sobibortól délre és délnyugatra fekvő területeket jelenleg kutatja át a rendőrség és a véderő.53

Az SS-egységek elfogták a rabok nagy részét. Másokat a helyi lakosok adtak át a náciknak. Csak kevesen értek el ellenálló csoportokhoz. Néhányukat elkergették, mert zsidók voltak. Mindössze néhány tucat embernek sikerült olyan csoportot találni, amelyik hajlandó volt őket befogadni. Treblinkához hasonlóan a nácik a lázadás után ezt a tábor is bezárták.

A lázadás Auschwitz-Birkenauban is felütötte fejét 1944 októberében. Ott a speciális szakasz emberei szerveztek kitörést, együttműködve azokkal a zsidó nőekkel, akik az auschwitzi löszergyárban dolgoztak. A nők robbanószereket csempészték be a haláltáborba, így a rabok fel tudtak robbantani egy krematóriumot, és meg tudták ölni az őroket. Az esélyek már a felkelés elején nagyon kicsik voltak. Azon keveseket, akiknek sikerült megszökni, azonnal elfogták és kivégezték.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A felkelések esélytelenek voltak. Mégis, mit gondolsz, mi volt a jelentőségük? Sonia Schreiber Weitz kamaszkorát koncentrációs táborokban töltötte. Csak ő és húga maradtak életben az egész nagy családból, így emlékszik:

Egy... nap átosontam apám barakkjához a szögesdrót kerítés másik oldalára. Mialatt ott voltam, megismerkedtem egy fiúval, aki korombeli volt, 14-15 éves. Harmonikázott, ami halállal büntetendő kihágásnak számított. Apámmal hallgattuk a zenét, és ekkor apa így szólt hozzám: - Neked és nekem még soha nem volt alkalmunk együtt táncolni... - és táncoltunk. Ez számomra egy drága emlék, bizarr és gyönyörű ajándék.⁵⁴

Miért kockáztatta Sonia Weitz, apja és a fiatal harmonikás életét pár pillanat öröméért? Miért hívja Weitz ezeket a pillanatokot „bizarr és gyönyörű ajándéknak”? Vajon ezek is az ellenállás megnyilvánulásai voltak? Sonia Weitz Megfogadtam, hogy elmesélem című könyve a visszaemlékezés és költészet keveréke.

Max Bork kényszermunkát végzett Dora-Nordhausenben. Ő arra emlékszik, ahogy a többi rabot arra buzdította, hogy vizeljenek az elektromos vezetésekre, mert akkor a gépek nem működnek. A megtorlás kemény volt. Bork kivételével minden résztvevőt megöltek. Mi hasznuk volt a raboknak az ilyen ellenállásból?

21. OLVASMÁNY

Halljad, Izrael...

Kertész Imre Sorstalanság című könyve 1975-ben jelent meg, és mélyen megrázta még azokat is, akik ismerték vagy ismerni vélték a holocaust kínjait, és addig is megrendült érdeklődéssel olvasták az üldözöttek emlékeit. Kertész Imre egészen szokatlan nézőpontot kínált azoknak, akik végigkövették őt a könyv lapjain, a gyerek sorstalanná válásának történetében, mivel nem fogadja el az üldöztetésre a „zsidó sors” beletörődő felmentését. A megmenekült gyerek immár Budapesten gondolja:

Minden eszembe jutott, és mindenkit sorra vettem, azokat is, akik nem érdekeltek, és azokat is, akiknek minden igazolásuk csakis ez a számbavétel, az én ittlétem lehet: Citrom Bandit, Pjetykát, Bohúst, az orvost és mind a többieket. S most először gondoltam rájuk egy csöppnyi szemrehányással, valami szerető nehezteléssel.

De hát ne túlozzunk, hisz épp ez a bökkenő: itt vagyok, s jól tudom, minden érvet elfogadok, azon az áron, hogy élnem lehet. Igen, ahogy körülnéztem ezen a szelíd, alkonyati téren, ezen a viharvert s mégis ezer ígérettel teli utcán, máris éreztem, mint növekszik, mint gyülemlik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet.

Mások tapasztalata nem, vagy csak igen nehezen élhető át a mi számunkra. Csak törekedhetünk rá, hogy elképzeljük azt, ami valójában elképzelhetetlen: a lágeréletet.

Kimondhatom: nincs annyi tapasztalat, oly tökéletes nyugalom, sem belátásnak akkora ereje, úgy látszik, hogy még egy utolsó esélyt ne adnánk szerencsénknek - föltéve, ha találunk rá módot, természetesen, így amikor mindazokkal együtt, akiknek itteni munkába állításához túl sok remény immár szemlátomást nem fűzhető, engem is vissza, mintegy a feladónak: Buchenwaldba küldtek, minden maradék képességemmel osztoztam, természetesen, a többiek örömeiben, mivelhogy az ottani jó napok, no meg kiváltképp a reggeli levesek jutottak tüstént az eszembe. Nem gondoltam viszont, elismerem, arra, hogy még előbb meg is kell majd érkeznem, mégpedig vasúton s már az ily utazások föltételei mellett, mindenesetre elmondhatom, vannak dolgok, amiket addig sosem értettem, s bajosan is hittem volna egyáltalán el. Egy oly, valaha gyakran hallott kifejezés például, mint: „földi maradványai”, az én addigi tudatommal kizárólag valaki megboldogultra vonatkozhatott csak. Márpedig magam részéről, nem kétkedhettem, éltem, ha pislákolva, mintegy tövig lecsavartan is, de égett még bennem valami, az élet lángja, ahogyan mondani szokták - vagyis hát itt volt a testem, pontosan tudtam róla mindent, pusztán csak én magam nem voltam már valahogy benne. Minden nehézség nélkül észleltem, hogy ez a holmi, oldalán, fölötté más hasonló holmikkal, itt fekszik, a kocsi zötyögő padlatának hideg s mindenféle gyanús nedvektől nyirkos szalmáján, hogy a papiroskötés már rég lemállott, szétfoszlott, leszakadozott, ingem, rabnadrágom - amibe az útra öltöztettek - pusztá sebeimhez tapadt - de mindez nem érintett közletről, nem érdekelt, nem befolyásolt többé, sőt állíthatom, rég éreztem már ily könnyen, békésen, elandalodva szinte, kereken kijelenthetem: ennyire kellemesen magam. Annyi idő után végre először szabadultam meg az ingerültség gyötrelmétől is: az enyémhez szoruló testek nem zavartak többé, még valahogy inkább örvendtem is annak, hogy itt, hogy velem vannak.⁵⁵

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

„... pusztán csak én magam nem voltam már valahogy benne.” Bele tudod élni magad abba a helyzetbe, amit ez a mondat leír? Volt már hasonló érzésed? Mitől kerülhet az ember ilyen messze önmagától?

Amikor a buchenwaldi jó napokról ír - szerinted hogyan kell ezt érteni?

A beteg emberrel kicsit mások rendelkeznek, a nagyon beteg ember válhat esetleg annyira akarat nélküli csomaggá, mint a Buchenwaldba „feladott” fiatal fiú. Átéltél már valami hasonlót? Voltál már annyira beteg, hogy teljesen mások rendelkezhettek veled? Talán van a környezetedben nagyon beteg vagy nagyon idős ember. Próbáld meg vele beszélgetni, ismeri-e ezt az érzést.

Primo Levi arról is ír, milyen nehéz volt menekülni és fellázadni. Beszélj arról is, hogyan bukott meg az a próbálkozása, hogy ezeket a nehézségeket megmagyarázza a fiataloknak, akik azt kérdezték: - Miért nem szöktek meg? Miért nem lázadtak fel? Válaszolj ezt írja:

Minden más, a náci világából kitzasztott ember számára (idetartoznak a cigányok, szovjet hadifoglyok és civilek, akik faji megítélés szempontjából nem sokkal álltak a zsidók felett) a helyzet más volt. Számukra a szökés egészen más és rendkívül veszélyes volt; a demoralizálás mellett legyengítette őket az éhezés és alultápláltság, és tudták, hogy nem tartják őket többre igavonó állatoknál...

*Sajátos (de számszakilag jelentős) és a letragikusabb a zsidók esete volt. Még ha át is jutottak a szögesdróton, kisiklottak a járőrök között, a gépfegyveres őrszemek elől az őrtornyokban, az embervadászatra beidomított kutyák között: vajon merre menekültek volna? Kihez fordulhattak menedékkért? A világon kívül léteztek, ők maguk levegőből álló férfiak és nők voltak. Többé már nem volt országuk.*⁵⁶

Hogyan válaszolnád meg a „Miért nem szöktek meg? Miért nem lázadtak föl? ”kérdéseit? Mennyiben segít Levi számadása megérteni a tábor realitását és a külvilággal való viszonyát? Vajon több esélyük lett volna a raboknak a menekülésre, ha a külvilág befogadóbb lett volna?

1. Bookbinder, Paul: An Historical Inquiry In to the Background Causes of the Holocaust. (Történelmi vizsgálódás a holocaust háttérbeli okairól.) Előadás, elhangzott a Facing History Alapítvány tanfolyamán, Chicago, 1991. július 25.
2. Levi, Primo: Survival in Auschwitz. (Túlélés Auschwitzban.) Collier Books, 1993. 26-27.
3. Fleischner, Éva (szerk.): Auschwitz. Beginning of a New Era? (Auschwitz. Egy új kor kezdete?) KTAV Publishing House, 1977. 288-289.
4. Faludy György: Végtisztesség a cigányoknak. Phralipe, 1990/1. 6-7. Eredeti kiadás: Haladás, 1946. jún. 27.
5. Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon, 1919-1945. Út a cigány holocausthoz. Budapest, Scientia Hungaricae, Cserépfalvi, 1992. 12.
6. Idézi Lucy Dawidowitz in: The War Against the Jews. 170.
7. Gilbert, Martin: The Holocaust. 187-188. © Holt-Rinehart-Winston, 1985. Engedéllyel közölve.
8. Idézet in: A Holocaust Reader. (Holocaust olvasókönyv.) Szerk.: L. Dawidowitz. 334.
9. Wiesel, Elie: Art and Culture After the Holocaust. (Művészet és kultúra a holocaust után.) In: Auschwitz: Beginning of a New Era? 405.
10. Browning, Christopher R.: One Day in Jozefow. Initiation to Mass Murder. In: The Path to Genocide. (Egy nap Józsefowban. Bevezetés a tömeggyilkosságba. In: Út a népiirtáshoz.) © Cambridge University Press, 1992. 174-175. Engedéllyel közölve.
11. I. m. 179.
12. I. m. 181-182.
13. I. m. 183.
14. Gilbert: i. m. 227-229.
15. I. m.
16. A wannsee-i konferencia jegyzőkönyve, 1942. január 20. Washington D. C. 1952. 210.
17. Engelmann, Bernd: In Hitler's Germany. 127-128.
18. Tanúságtételek, 1961. május 8. In: Hilberg, Raul: Documents of Destruction. (A pusztulás dokumentumai.) Quadrangle Books, 1971. 59-62.
19. I. m.
20. Langer, Lawrence: Versions of Survival. (A túlélés változatai.) 8.
21. I. m. 10.
22. Idézet in A Holocaust Reader. 280.
23. I. m. 287.
24. Lanzmann, Claude: Shoah: An Oral History of the Holocaust. (A holocaust szóbeli története.) © Pantheon Books, 1985. 172-175. Engedéllyel közölve.
25. Schmidt Mária: Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács. Budapest, Minerva, 1990. 60-61., 424., 430-432., 437.
26. Idézet in: The Holocaust Years. 272-273.
27. Leitner, Isabella: Fragments of Isabella. A Memoir of Auschwitz. (Isabella töredékei. Auschwitz emlékiratok.) Szerk.: Irving A. Leitner. Anchor Books, 1978. 3-4. © Isabella Leitner és Irving A. Leitner, 1978. Engedéllyel közölve.
28. Idézet in: A Holocaust Reader. 334-335.
29. Idézet in: The Holocaust Years. 259-260.
30. Lanzmann: i. m. 197-198.
31. Dwork, Deborah: Children with a Star. (Gyerekek csillaggal.) Yale University Press, 1991. 255.
32. Anna Frank naplója. Fordította F. Solti Erzsébet és Sebők Éva. Budapest, Európa Kiadó, 1962. 215.
33. I. m. 145.
34. Gies, Miep: Anne Frank Remembered. 166-167.
35. Anna Frank naplója. 251.

36. Dwork, i. m. 79-80.
37. Idézet in: „I Never Saw Another Butterfly ". Children's Drawings and Poems from Terezín Concentration Camp. („Soha többé nem láttam pillangót". Gyermekrajzok és versek a terezíni koncentrációs táborból.) Shocken, 1978. 14.
38. Ember Mária: Hajtűkanyar. Budapest, Szépirodalmi, 1974.
39. Rudolf Höss, Commandant of Auschwitz. (Auschwitz parancsnoka.) World Publishers, 1959. 222-223.
40. Rita Kesselmann bostoni középiskolás. Video a Facing History Alapítvány tulajdonában.
41. Levi, Primo: Survival in Auschwitz. 123.
42. Rudolf Höss, Commandant of Auschwitz. 217.
43. Levi: i. m. 123.
44. Styron, William: Introduction to The Cunning of History. (Bevezetés. A történelem fortélyossága.) X-XI.
45. Delbo, Charlotte: Days and Memory. (Napok és emlékek.) The Marlboro Press, 1990. 9.
46. Langer: i. m.
47. Levi, Primo: Akik odavesztek és akik megmenekültek. Fordította Betlen János. Budapest, Európa, 1990.
48. Langer: i. m.
49. Serény Gitta: Into That Darkness. (Az a sötétség.) Pan Books, 1977. 200-202. Engedéllyel közölve.
50. Idézet in: A Holocaust Reader. 132-133.
51. I. m. 119.
52. Yahil, Leni: The Holocaust. Oxford University Press, 1990. 484.
53. Hilberg, Raul: Documents of Destruction. 223.
54. Weitz, Sonia: I Promised I would Tell. (Mégfogadtam, hogy elmesélem.) Facing History and Ourselves, 1993. 34.
55. Kertész Imre: Sorstalanság. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1975. 291-292.
56. Levi, Primo: i. m.

KILENCEDIK FEJEZET

Akik csak nézték, és akik cselekedtek

„Túl veszélyes a világunkban élni - nem azok miatt az emberek miatt, akik szörnyűségeket hajtanak végre, hanem azok miatt, akik csak ülnek a fenekükön, és hagyják, hogy a rossz dolgok megtörténjenek.”

(Albert Einstein)

Áttekintés

A Nyolcadik fejezet a holocaust áldozatairól és végrehajtóiról szól. Ebben a fejezetben azokat a választási lehetőségeket vizsgáljuk meg, melyek mindenki előtt nyitva álltak a holocaust kezdetekor. „A zsidók tragédiájának kortársai nem voltak sem elkövetők, sem áldozatok” - írja Raul Hilberg. - „Azonban sokan láttak vagy hallottak valamit az eseményekből. Közülük azok, akik Adolf Hitler Európájában éltek, néhány kivétellel az események szemlélőinek nevezhették volna magukat. Nem voltak személyükben érintve, eszük ágában sem volt ártani az áldozatoknak, de azt sem akarták, hogy az elkövetők őket is elővegyék.” Hilberg azt mondja róluk: „A hollandok a kerékpárjaik miatt aggódtak, a franciák a hiánycikkek miatt, az ukránok az élelem miatt, a németek a légiriadók miatt. S mindannyian áldozatként, a háború, az elnyomás vagy a sors áldozataiként gondoltak magukra.”¹ Valóban csak „a sors áldozatai” voltak? Vagy voltak választási lehetőségeik? Albert Camus francia író, aki csatlakozott az ellenálláshoz, úgy vélte, hogy valamit minden egyes ember mindig tud tenni. Csakhogy...

*Azt hiszem, a történelem nagy tragédiáinak, a szörnyűségeknek a közeledte egyszerűen lebénítja az embereket. Nem tudják eldönteni, mit tegyenek, így csak várnak. Várnak egészen addig, amíg a Gorgó-arcú szörnyeteg el nem nyeli őket. Mennyire szeretném meggyőzni az embereket, hogy ezt a varázslatot meg lehet törni! Hogy a tehetetlenség csak illúzió, hogy a szív, az ész és a bátorság erejével meg lehet állítani a végzet kerekét, sőt néha vissza is lehet fordítani.*²

Cynthia Ozick arra figyelmeztet: „Amikor az egész lakosság a szemlélő álláspontjára helyezkedik, akkor az áldozatok szövetségesek nélkül maradnak; kontroll hiányában a bűnelkövetők helyzete erősödik; ilyenkor kell hősről beszélnünk. Ha egy mezőt ellepnek a birkák, kimagaslik közülük az egyetlen szarvasbika. Ha egy kontinentet az egyik tengerparttól a másikig szolgálalkú emberek laknak be, megtanulhatjuk, mit jelent a hősiesség.”³

A Nyolcadik fejezet a holocaust áldozatairól és végrehajtóiról szól. Ebben a fejezetben azokat a választási lehetőségeket vizsgáljuk meg, melyek mindenki előtt nyitva álltak a holocaust kezdetekor. „A zsidók tragédiájának kortársai nem voltak sem elkövetők, sem áldozatok” - írja Raul Hilberg. - „Azonban sokan láttak vagy hallottak valamit az eseményekből. Közülük azok, akik Adolf Hitler Európájában éltek, néhány kivétellel az események szemlélőinek nevezhették volna magukat. Nem voltak személyükben érintve, eszük ágában sem volt ártani az áldozatoknak, de azt sem akarták, hogy az elkövetők őket is elővegyék.” Hilberg azt mondja róluk: „A hollandok a kerékpárjaik miatt aggódtak, a franciák a hiánycikkek miatt, az ukránok az élelem miatt, a németek a légiriadók miatt. S mindannyian áldozatként, a háború, az elnyomás vagy a sors áldozataiként gondoltak magukra.”¹ Valóban csak „a sors áldozatai” voltak? Vagy voltak választási lehetőségeik? Albert Camus francia író, aki csatlakozott az ellenálláshoz, úgy vélte, hogy valamit minden egyes ember mindig tud tenni. Csakhogy...

*Azt hiszem, a történelem nagy tragédiáinak, a szörnyűségeknek a közeledte egyszerűen lebénítja az embereket. Nem tudják eldönteni, mit tegyenek, így csak várnak. Várnak egészen addig, amíg a Gorgó-arcú szörnyeteg el nem nyeli őket. Mennyire szeretném meggyőzni az embereket, hogy ezt a varázslatot meg lehet törni! Hogy a tehetetlenség csak illúzió, hogy a szív, az ész és a bátorság erejével meg lehet állítani a végzet kerekét, sőt néha vissza is lehet fordítani.*²

Cynthia Ozick arra figyelmeztet: „Amikor az egész lakosság a szemlélő álláspontjára helyezkedik, akkor az áldozatok szövetségesek nélkül maradnak; kontroll hiányában a bűnelkövetők helyzete erősödik; ilyenkor kell hősről beszélnünk. Ha egy mezőt ellepnek a birkák, kimagaslik közülük az egyetlen szarvasbika. Ha egy kontinentet az egyik tengerparttól a másikig szolgálalkú emberek laknak be, megtanulhatjuk, mit jelent a hősiesség.”³

1. OLVASMÁNY

Mit tudtak az emberek?

A holocaustot túlélő Primo Levi gyakran megkérdezték: Tudták-e az átlagos németek, hogy mi folyik ott? Levi kérdéssel válaszolt erre: „Hogyan lehetett volna emberek millióit megölni Európa szívében úgy, hogy senki nem tud róla?” Majd így folytatta:

A németek többsége - az információszerzés változatos lehetőségei ellenére - nem tudta, hogy mi zajlik, mert nem akarta tudni. Pontosabban mert „nem tudni” akarta. Kétségtelen, hogy az állami terrorizmus rendkívül erős fegyver, nehéz neki ellenállni. De az is kétségtelen, hogy a német nép összességében meg sem próbált ellenállni. Hitler Németországában egy különleges

viselkedési szokás terjedt el: akik tudták, nem beszéltek; akik nem tudták, nem tettek fel kérdéseket; akik mégis kérdeztek, azok nem kaptak választ. A tipikus német polgár így érte el és védte meg tudatlanságát, mely elegendő alapot szolgáltatott a náciizmus támogatásához. Becsukta a száját, a szemét, a fülét, erősítette magában a nem tudás illúzióját, s ezzel azt az érzést, hogy nem cinkos abban, ami az ajtaja előtt zajlik.⁴

A pusztítás dokumentumai című könyvében Raul Hilberg bebizonyította, hogy sokaknak volt alkalmuk tudomást szerezni a népiirtásról.

Az áldozatok koncentrációs táborokba szállításában Európa legkülönbözőbb részeiből részt vett a vasutak nagy létszámú vasutas- és tisztviselőgárdája, akik a vonatokat működtették, és akik az adminisztrációt végezték. A vasúti jegyeket egy útra kellett kiállítani. A határokon pénzváltási ügyeket kellett intézni. Németország pénzügyminiszterei megpróbálták rátenni a kezüket az áldozatok nyugdíjára, s a bankok halotti bizonyítványt kértek ehhez. A kemencék és a gázkamrák építéséhez szerződések és szabványügyi megállapodások kellettek... A vasút független vállalat volt, nagyon is tisztában döntései következményeivel. A civil vasúti alkalmazottak, akik az auschwitzi transzportokat irányították, egyszerűen napi feladatként látták el ezt. Független magánemberek voltak, akik saját ügyeikben maguk dönthettek. Senki sem adott ki parancsokat, senki sem jelölt ki külön feladatokat számukra. Az SS-től a vasutakhoz érkező megrendeléseket még csak nem is titkosították, ez ugyanis a bűnösség elismerése lett volna vagy annak jele, hogy a vasúti bürokrácia közvetítésével valami rendellenes dolog történik. Azok a tisztviselők, akik ezeket a megrendeléseket feldolgozták, pontosan ismerhették Auschwitz célját.⁵

A Shoah című film számára Claude Lanzmann interjút készített Walter Stierrel, aki a „különleges vonatok” felelőse volt.

- Mi a különbség egy különleges és egy menetrend szerinti vonat között?
- A menetrend szerinti vonatra bárki felszállhat, aki jegyet vesz rá, s mehet mondjuk Krakkóból Varsóba. Vagy Varsóból Lembergbe. A különleges vonatot meg kell rendelni. Különlegesen kell a szerelvényt összeállítani, és az utasok csoportos jeggyel utaznak rajta...
- ...de miért volt több különleges vonat a háború idején, mint előtte vagy utána?
- Tudom, mire akar kilyukadni. Az úgynevezett áttelepítési vonatokra utal.
- „Áttelepítés.” Ez az.
- Ez volt a nevük. Ezeket a vonatokat a Birodalmi Szállítmányozási Minisztérium rendelte meg. Kellett tehát egy megrendelés a minisztériumtól...
- Abban az időben többnyire kiket kellett „áttelepíteni”?
- Nem, mi azt nem tudtuk. Csak amikor már nekünk is menekülnünk kellett Varsóból, akkor tudtuk meg, zsidókról, bűnözőkről és hasonlókról volt szó.
- Zsidók, bűnözők ?
- Bűnözők. Mindenféle bűnözők.
- Különleges vonatok a bűnözők részére?
- Nem, az csak egy kifejezés volt. Nem lehetett erről beszélni. Hacsak meg nem unta az ember az életét, jobb volt, ha erről egyáltalán nem beszélt.
- De azt tudták, hogy a Treblinkába vagy Auschwitzba tartó vonatok...
- Persze, tudtuk, hogy oda tartanak. Az enyém volt az utolsó körzet; nélkülem ezek a vonatok nem juthattak volna célba. Például egy Essenből indított vonatnak végig kellett haladnia Wuppertal, Hannover, Magdeburg, Odera-Frankfurt, Posen, Varsó stb. körzetén. Szóval nekem kellett...
- Tudta, hogy Treblinka a pusztulást jelentette?
- Természetesen nem tudtam!
- Nem tudta?
- Te jó ég! Hát hogy tudhattam volna? Soha nem voltam Treblinkában. Krakkóban vagy Varsóban dolgoztam, odaszögezve az íróasztalomhoz.
- Ön tehát...
- Egyszerűen egy adminisztrátor voltam a többi közt, semmi más.⁶

Hilberg elmondta Lanzmannnak, hogy hogyan folyt a „különleges vonatok” finanszírozása.

- A zsidókat a vasút elszállította Treblinkába, Auschwitzba, Sobiborba vagy bármely más célállomásra, amennyiben a vasúti szállítást kifizették, ennyi és ennyi pfenninget kilométerenként. A díj a háború idején változatlan maradt. A tíz év alatti gyerekek fél áron, a négy év alattiak ingyen utaztak. A viteldíj egy útra szólt. Az öröknek természetesen retúrjegy kellett, hiszen ők visszatértek eredeti állomáshelyükre.
- Bocsnát, azt mondja, hogy a négy év alatti gyermekek, akiket a megsemmisítő táborokba szállítottak, tehát a négy év alattiak...

- *Ingyen utaztak.*

- *Tehát ők abban a megkülönböztető figyelemben részesültek, hogy ingyen gázosították el őket?*

- *Igen, ingyen szállították őket. S ráadásul, mivel az, akinek fizetnie kellett, ugyanaz az ügynökség volt, amely megrendelte a vonatokat, tehát a Gestapo, Eichmann irodája, s mivel finanszírozási problémáik voltak, a Reichsbahn [a Birodalmi Vasút] beleegyezett a csoportos kedvezménymegadásába. A zsidók deportálása ebből a szempontból tehát úgy zajlott, mint egy kiránduló csoport utaztatása, akik csoportos kedvezményt kapnak, ha megfelelő számban utaznak. A minimum négyszáz fő volt, mint valami charterjárat esetében. Minimum négyszáz fő. Tehát még ha nem is volt ki ez a létszám, akkor is megérte azt mondani, hogy négyszázan vannak, és az ennek megfelelő félárú díjat fizetni a felnőttek számára is. Ez volt tehát az alapvető szempont. Ezenfelül, ha a kocsik rendkívüli módon beszenyeződtek, ami ugyebár előfordult, vagy ha a berendezés megrongálódott, ami szintén előfordulhatott, hiszen a transzportálás rendkívül hosszú ideig tartott, és a rabok 5-10%-a meghalt útközben, nos, akkor a vasút benyújtott egy kiegészítő számlát. De alapján véve, ha a befizetés megtörtént, a szállítmányozás lezajlott... A Közép-európai Utazási Iroda bonyolította ezeknek a tranzakcióknak egy részét, a jegyek és a számlák kiállítását, vagy ha kisebb szállítmányról volt szó, azt az SS intézte...*

- *Az említett utazási iroda ugyanaz volt, amely a megszokott, hétköznapi utasokkal is foglalkozott?"*

- *Pontosan. A hivatásos utazási iroda. A Közép-európai Utazási Iroda intézte a zsidók elszállítását a gázkamrákba, a vakációzók szállítását választott üdülőhelyükre, ahogy jött. Ugyanaz az iroda, ugyanaz az elintézési mód a számlákkal, mindennel.*

- *Nem volt semmi különbség?"*

- *Egyáltalán nem. Mindenki úgy végezte ezt a munkát, mint a többi, mintha a lehető legnormálisabb feladatot kellene végrehajtania... A rendszer az önfinanszírozás elvére épült. Az SS- vagy más katonai egységek elkobozták a zsidók vagyonát, s a bevételből, különösen a banki megtakarításokból, fizettek a szállításokért.*

- *Úgy érte, hogy a zsidók maguk fizettek a halálukért?"*

- *Ne felejtse el az alapvetet. A megsemmisítési programnak nem volt külön költségvetése. Ezért kellett az elkobzott javaknak fedezniük a fizetési kötelezettségeket.⁷*

Hitler Németországában egy különleges viselkedési szokás terjedt el: akik tudták, nem beszéltek; akik nem tudták, nem tettek fel kérdéseket; akik mégis kérdeztek, azok nem kaptak választ. A tipikus német polgár így érte el és védte meg tudatlanságát, mely elegendő alapot szolgáltatott a nácizmus támogatásához.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit ért Primo Levi azon, hogy „akik tudták, nem beszéltek róla; akik nem tudták, nem tettek fel kérdéseket, s akik mégis kérdéseket tettek fel, nem kaptak választ”? Levi szerint hogyan segítette ez a magatartás a „tipikus német polgárt”, hogy elérje és megvédje a „tudatlanságnak azt a fokát, mely elegendő alapot szolgáltatott a nácizmus támogatásához”? Hogyan lehet „elérni és megvédeni” a tudatlanságot? Miért akarná valaki is ezt az állapotot előidézni?

Képzeld el, hogy Stier és a hozzá hasonló tisztviselők elismerik, hogy tudták, mi zajlik. Ennek tudatában kellett volna valamit tenniük? Ha igen, mit tehettek volna? Ha nem, mivel igazolhatták volna, hogy nem tudták a megsemmisítést megakadályozni? Jegyezd fel gondolataidat a naplódba, hogy később visszakereshesd őket!

2. OLVASMÁNY

Tolvajok

(Magyar kiegészítés)

A holocaustnak van egy olyan oldala, amelyről általában nem szoktak beszélni. Ez az, hogy a „végső megoldás” a nem zsidók azon részének, akik ezt hajlandók voltak kihasználni, anyagi lehetőségeket jelentett. Márai Sándor így ír erről Naplójában:

Kereszténység, mondták - és szakszerű képzettség nélkül igényelt iparigazolványt értettek alatta. Kereszténység, mondták - és zsidó bútorok rablását értették alatta. Kereszténység, mondták - és minden szabad gondolat, egyéni vélemény megfélemlítését értették alatta. Keresztény ember vagyok, mondták gögösen, és a markukat tartották.⁸

Ahhoz, hogy az emberek a kínálókozó lehetőséget kihasználják, nem kellett antiszemitának vagy rosszakaratúnak lenni. Száraz György így emlékszik:

Rozsnyón délelőtt hajtották őket a Csucsomi úti gettóba. Az utcánk népe kinn állt a kapuban: csupa nő. ... Az asszonyok sírtak, hangosan siránoztak. De novemberben láttam a zsidó boltok kifosztását. ... És a tülekedő tömegben ott voltak az asszonyok, akik májusban megkönnyezték a gettóba vonulókat. Hogyan lehet ezt megérteni?... Igen, ez voltunk mi, a tömeg. ... Mi sajnálkoztunk a zsidókon, bújtattuk őket vagy feljelentettük, gúnyoltuk őket vagy ennivalót csempészünk nekik, mentettük vagy

*elraboltuk a javaikat. Igen, egy ország népét tették bűnrészessé. Engem, a gyereket is, ha csak pár üveg színes tinta erejéig is. ... Sunyi módon tettek bűnrészessé valamennyiünket, úgy buktunk el a próbán, hogy nem tudtuk, miféle próbát állunk.*⁹

A zsidóellenes törvény anyagi kihasználását már a zsidótörvények is lehetővé tették. Bibó István így ír erről:

*Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobátja, üzletét kiigényeli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi.*¹⁰

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Márai Sándor a szabad gondolat megfélemlítéséről is ír. A másság azonban nem csupán a gondolkodásban volt gyanús. A következő sorok 1944 májusában jelentek meg egy napilapban:

*Az a keresztény nő, aki nyilvános helyen kézi tükörben nézegeti magát és ott intézi el a kikészítés ízléstelenségét, vagy aki ordító színekkel vastagra mázolja kíván mutatkozni az emberek előtt, legyen köteles sárga csillagot hordani. Mégpedig -jobb oldalon. Hogy eggyel több oka legyen a röstelkedésre, mint a bal oldali csillagosoknak.*¹¹

A cikk Őrszem aláírással jelent meg. Mi lett volna a következménye annak, ha javaslata megvalósul?

3. OLVASMÁNY

Elég-e tudni róla?

A háború idején Jan Karski, a lengyel ellenállási mozgalom futára megpróbálta az embereket mozgósítani az európai zsidóság elpusztítása ellenében. A háború után elmesélte, hogyan lett futár. Két zsidó szervezet képviselői keresték fel. Karski így idézte fel emlékeit:

*Mindketten kétségbe voltak esve. Tökéletesen tudatában voltak annak, hogy a deportálások a varsói gettóból és más lengyel gettókban a zsidóság megsemmisítéséhez vezetnek. Tudták, hogy a zsidókat megsemmisítő táborokba viszik (szó szerint ezt a kifejezést használták), de a megsemmisítés részleteivel még nem lehettek tisztában. Hangsúlyozták, hogy amennyiben nem kerül sor azonnali drámai és rendkívüli intézkedésekre, az egész zsidó nép elpusztul... Amikor ez a két férfi megtudta, hogy küldetésem során nemcsak a londoni lengyel emigrációval tartom a kapcsolatot, hanem a szövetségesek legmagasabb kormányköreivel is, megkértek, hogy továbbítsak néhány speciális kérést.*¹²

A két férfi ahhoz is ragaszkodott, hogy Karski a saját szemével is meggyőződjön állításaik valóságáról:

Megértették ők is és én is, hogy a nyugati államférfiakkal való tárgyalásaim meggyőzőbbek lesznek, ha a jelentéseimet a szemtanú hitelével tudom alátámasztani. A zsidók ilyen megsemmisítésére való törekvés példa nélkül állt az emberiség történelmében. Senkitől nem lehetett elvárni, hogy teljességében felfogja, mi zajlik. Néhány megjelent elemzés állítása ellenére nem én voltam az első, aki a Nyugat tudomására hozta, hogy mi történik a zsidókkal a megszállt Lengyelországban. Voltak mások is... A tragédia az volt, hogy senki sem akart a vallomásoknak hinni. Nem rosszakaratból, hanem azért, mert a tények minden emberi képzelőerőt meghaladtak.

*Ezt saját magam is megtapasztaltam. Amikor az Egyesült Államokban Felix Frankfurternek, a Legfelsőbb Bíróság egy tagjának elmondtam a lengyel zsidók történetét, a beszélgetésünk végén azt mondta nekem: - Nem tudok hinni Önnek. - Jelen volt ekkor a lengyel nagykövet, Jan Ciechanovskí is. Amikor meghallotta, mint mond az amerikai bíró, felháborodott: - Karski hadnagy hivatalos küldetésben jár itt. A kormányom felhatalmazását és bizalmát élvezi. Nem vághatja a szemébe, hogy hazudik! - Frankfurter így felelt: - Nem azt mondom, hogy hazudik, hanem azt, hogy nem tudok neki hinni, és ez nem ugyanaz.*¹³

Azok egyike, akik azzal cáfolták a híreket a németek által elkövetett atrocitásokról, hogy mindez csak háborús propanganda, W. A. Vissers Hooft holland teológus és az Egyházak Világtanácsának első főtitkára volt. Vissers csak azután változtatta meg véleményét, hogy meghallgatta egy szemtanú beszámolóját:

Ettől a perctől kezdve nem volt semmiféle mentségem arra, hogy a tudomat elzárjam azon információk elől, melyeknek semmiféle helyet nem találtam a világról és az emberről kialakult képemben. Ettől kezdve úgy éreztem, valamit tennem kell. Hitler ereje abban rejlett, hogy az elképzelhetetlent valósította meg... Németországban, a megszállt, a szövetséges és a semleges országokban rengeteg ember hallott a tömeges gyilkosságokról. De a hírek hatástalanok maradtak, mert az egész

olyan valószerűtlennek hangzott. Mindenki, aki először meghallotta, megkérdezte, hogy vajon nem vadul eltúlzott háborús propagandáról van-e megint szó.

Vissers Hoofst úgy érezte, hogy „az emberek nem találtak a tudatukban helyet az ilyen elképzelhetetlen szörnyűség számára, és nem volt elég képzelőerejük vagy bátorságuk, hogy szembenézzenek vele. Lehetséges a tudás és a nem tudás közötti félhomályos zónában élni. Meg lehet tagadni a tények teljes befogadását, mert az ember úgy érzi, nem képes a tények teljes tartalmával és következményeivel szembenézni.”¹⁴

Lehetséges a tudás és a nem tudás közötti félhomályos zónában élni. Meg lehet tagadni a tények teljes befogadását, mert m ember úgy érzi, nem képes a tények teljes tartalmával és következményeivel szembenézni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Gondolkodj el Frankfurter megjegyzésén! Mi a különbség aközött, hogy valaki hazudik, és aközött, hogy nem lehet elhinni, amit az illető mond? Mit gondolsz, miért döntött úgy Frankfurter, hogy nem hiszi el, amit hallott?

Leni Yahil történész a tudást három részre osztja: az információ megszerzésére, az információ befogadására és az információból következő cselekvésre. Mi a különbség a három tényező között? Mennyire fontosak ezek a különbségek? Mely tényeket lehetett igazán nehéz elfogadni az olyan emberek számára, mint a protestáns holland Vissers Hoofst? Egy német gyökerű amerikai zsidó, mint Frankfurter számára? Neked mi lett volna a legnehezebb elhinni? Azokat a törvényeket, amelyek a zsidókat és másokat ellenségnek nevezik? A megfélemlítő hadjáratot? A tömeges deportálásokat? A koncentrációs táborokat? A gázkamrákat? Yahil felosztása a tudás tartalmáról mennyiben érvényes arra, ahogy a mai kor emberei például a boszniai gyilkosságokat fogadják? Vagy ahogy a szomáliai éhezésre reagálnak? Vagy a világ távoli részein zajló katasztrófákra? Tudnak ezekről az emberek? Tudatosítják magukban ezeket az információkat? S tesznek valamit e tudás birtokában?

Vissers Hoofst azt mondja: „Hogy a tudatomat elzárjam az információk elől, melyeknek semmiféle helyet nem találtam a világról és az emberről kialakított képemben.” Hogyan lehet a „tudatunkat elzárni”? Mit sugall a megállapítás Hoofstnak a világról és az emberiségről alkotott belső képéről? Milyen lett volna az a világbéke, mely azonnal elfogadtatta volna vele a híreket? Mit jelent az, hogy valami „meghaladja a képzelőerőnket”? Bátorság kell ahhoz, hogy szembe tudjunk nézni az igazsággal?

4. OLVASMÁNY

Mauthausen városának lakói

Ervin Staub professzor szerint a szemlélők, a nem cselekvők, a félreállók sokkal fontosabb szerepet játszanak a társadalom életében, mint azt általában hisszük.

A megfigyelők, a nem cselekvők, akik szemtanúi egy eseménynek, de közvetlenül nem érintettek az elkövetők tetteiben, reakcióikkal alakítják a társadalmat...

A szemlélők cselekedeteinek rendkívül erőteljes hatása van, ők döntenek el, hogy egy eseménynek mekkora a jelentősége, s ezzel a többi embert az együttérzés vagy a közömbösség irányában mozdítják el. Közvetíthetik a törődés értékeit és normáit, de a rendszerrel való passzív együttműködésük révén megerősíthetik az elkövetők helyzetét is.¹⁵

A Bécsből kilencven kilométerre fekvő kisvárosban, Mauthausenben lejátszódott események alátámasztják Ervin Staub érvelését. Miután Ausztria a Harmadik Birodalom része lett, a náci munkatáborot építettek itt politikai foglyok számára. Ahogy a tábor növekedett, a náci épületeket sajátították ki a környékbeli falvakban, köztük a hartheimi kastélyt. 1939-ig, amíg a náci be nem zárták, a kastély „fejlődésükben visszamaradt” gyermekek otthona volt. Az 1980-as években Gordon I. Horwitz megkérdezte a falu lakóit a kastély renoválásáról. Egy általa Kari S.-nek nevezett férfi 1969-ben a következőket írta egy eutanáziaper bírójának:

A szüleim háza egyike volt azoknak Hartheimben, ahonnan az ember jól meg tudta figyelni, mi történik. Miután a kastélyt 1939-ben kiürítették (180-200 beteg lehetett benne), titokzatos átépítés kezdődött, amit a kívülálló nemigen követhetett nyomon, mert [helyi] munkaerőt nem használtak, és a kastély környékét hermetikusan lezárták. A renoválás befejezése után láttuk az első szállítmányok érkezését, sőt még a korábbi lakók közül is felismerhettünk néhányat, akik örültek, hogy visszakérülnek otthonukba.

Kari az apja istállójának ablakából látta az autóbuszok érkezését. Emlékei szerint két-három busz érkezett egyszerre, naponta legalább két alkalommal. Nem sokkal megérkezésük után „az egyik kéményből hatalmas füstfelhők szálltak fel, és iszonyatos bűz terjedt. Ez a szag olyan rettenetes volt, hogy néha, a földéről hazatérve, egy falatot sem tudtunk lenyelni.”¹⁶ Felicitas nővérnek, a kastély egyik korábbi alkalmazottjának hasonlóak az emlékei:

Az öcsém, Michael, aki akkoriban otthon volt, eljött hozzám, és bizalmasan elmondta, hogy a kastélyban a betegeket elégették. Az iszonyatos tények, melyeket a helybeliek közvetlenül tapasztalhattak, és az égő gázok szörnyű szaga elvették az emberek szavát. Szörnyen szenvedett mindenki a bűztől. Apám többször eszméletlenül esett össze, miután éjszakára elfelejtette légmentesen lezárni az ablakokat. 17

Horwitz megállapította, hogy „nemcsak a füst és a bűz kelthette fel a kívülről figyelmét. Alkalmanként emberi maradványokat találtak szétszórva a környéken. Felicitas nővér szerint, amikor odabenn intenzíven dolgoztak, ömlött a füst éjjel-nappal. Hajcsomók szálltak ki a kéményből az utcára. A csontmaradványokat a kastély keleti oldalán tárolták, majd teherautókkal először a Dunába, később a Traunba is hordták őket.”¹⁸

Amikor a tömeggyilkosságok híre elterjedt, Christopher Wirth, a műveletek irányítója találkozott a helybeliekkel. Azt mondta, hogy az emberei cipőket és más „tartozékokat” égetnek el. Az erős szag? „Egy olyan szerkezetet építettek be, melyben a fáradt olaj és más olaj alapú melléktermékek desztillálása és egyéb vegyi kezelése folyik. Ezzel az eljárással víztiszta olajat nyernek, melynek termelése létfontosságú a német tengeralattjárók üzemeltetéséhez.” Wirth azzal a fenyegetéssel fejezte be a gyűlést, hogy aki „rémhíreket mer terjeszteni emberek elégetéséről, koncentrációs táborban fog kikötni”.¹⁹ A falu lakói megfogadták a szavát. Nem is törték meg a hallgatásukat.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit gondolsz, a kisváros lakói miért hittek Wirthnek, annak ellenére, hogy bizonyítékaik voltak arra, hogy hazudik? Mit kellett volna tenniük, ha elismerik az igazságot? Egyetértettek volna Vissers Hooft lelkésszel, aki azt mondta, hogy bátorság kell az igazsággal való szembenézéshez?

Kik tartoztak a falu kötelezettségi körébe?

Ervin Staub szerint milyen választási lehetőségei vannak a megfigyelőknek? Mit választottak Mauthausen lakói? Mi lett ennek a következménye?

Hogyan támasztja alá a mauthauseniek viselkedése Albert Einstein megállapítását: „Túl veszélyes a világunkban élni - nem azok miatt az emberek miatt, akik szörnyűségeket hajtanak végre, hanem azok miatt, akik csak ülnek a fenekükön, és hagyják, hogy a rossz dolgok megtörténjenek.”

Mit hozhatnának fel a falu lakói mentségükre?

Volt egy koncentrációs tábor a németországi Ravensbrückben is. A városiak tudtak a táborról, néhány boltos alkalmazott is tábori rabokat munkára. Ennek ellenére nagyon kevés lakos fejezte ki aggodalmát a táborral kapcsolatban, amíg a háború véget nem ért. A helybeli asszonyok is csak ekkor nyújtottak segítséget a tifusban szenvedő raboknak. Mit gondolsz, miért lettek hajlandók segíteni a háború befejezték? A megfélemlítés volt az oka, hogy korábban nem segítettek? Vagy van más magyarázat?

5. OLVASMÁNY

Bátorság kérdése

Idővel a tömeggyilkosságok híre elért Berlinbe is. Az embereknek ott is el kellett dönteniük, hogyan reagálnak. Ruth Andreas-Friedrich újságíró volt, az ellenállás tagja. 1944-ben ezt írta a naplójába:

Arra kényszerítik őket, hogy megássák a saját sírjukat, suttogják az emberek. Elveszik tőlük a ruhájukat, az ingüket és a cipőjüket. Meztelen küldik őket a halálba. A szörnyűség annyira hihetetlen, hogy a képzelőerőnk visszautasítja annak realitását. Valahogy nem áll össze bennünk a kép. Bizonyos következtetéseket nem vonunk le. Az elméleti tudás és a konkrét esetekre való alkalmazás között... áthidalhatatlan szakadék van... Nem engedjük meg az agyunknak, hogy a kettőt akár távolról is összekapcsolja... Vajon a gyávaságunk miatt van ez így? Lehet! De hát az ilyen gyávaság az ember ősi ösztönei közé tartozik. Ha vizuálisan fel tudnánk fogni a halált, az élet a jelenlegi módon elképzelhetetlen lenne... A kínzást, a félelmet és a szenvedést éppoly kevésbé tudjuk elképzelni, mint a halált... Ez a közöny teszi lehetővé, hogy egyáltalán folytassuk az életünket. Keserű ezt felismerni, szegyenletes és keserű.²⁰

Herbert Mochalski evangélikus lelkész volt, s német katonaként részt vett Lengyelország megszállásában. A háború után a következőket mondta egy interjúban:

- Egyszerűen nem igaz, ha egy német katona azt mondja, hogy nem látott semmit, hogy a katonák nem tudtak semmit. Egyszerűen nem igaz! - Szemmel láthatóan az emlékeivel küszködve Mochalski hozzátette: - Persze csak autózvezetés közben láthattunk bármit is. A teherautókon ülve láttuk, mi történik, nem volt más módunk meggyőződni arról, mit akar az SS. Igaz, hogy tiltakozhattunk volna, tiltakoznunk kellett volna, de hogyan? Nem tudtunk volna megváltoztatni semmit. Tudom, hogy ez

*nem mentség. Valamennyien megbuktunk ezen a próbán, hogy hagytuk a dolgokat ilyen messzire menni, ugye? S ennek a szörnyűségnek a súlya a mai napig nyomaszt mindannyiunkat.*²¹

A szörnyűség annyira hihetetlen, hogy a képzelőerőnk visszautasítja annak realitását. Valahogy nem áll össze bennünk a kép. Bizonyos következtetéseket nem vonunk le.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit ért Ruth Andreas-Friedrich azon, hogy „ez a közöny teszi lehetővé, hogy egyáltalán folytassuk az életünket”? Ervin Staub szerint ez a közöny még mit tesz lehetővé? Mit mondana Ruth Andreas-Friedrich Camus-nek arra a megállapítására, hogy az ember nemcsak meg tudja állítani a végzet kerekét, hanem néha vissza is tudja fordítani?

Az áldozatok és az elkövetők közül jó néhányan nyíltan beszélnek a tetteikről. A nem cselekvők, a megfigyelők mintha jobban vonakodnának feltárni döntéseik gyökereit. Mit gondolsz, miért van ez a különbség?

6. OLVASMÁNY

A szemtanúságtól a vértanúsáig

Néhányan a németek közül, amikor meglátták, hogy mi zajlik, elszánták magukat a cselekvésre. Hans Scholl és húga, Sophie is közéjük tartozott. 1942-ben egy barátjukkal, Christopher Probsttal létrehoztak egy kis kört, amelyet Fehér Rózának hívtak. Júliusban a csoport megjelentetett egy röplapot, melyben nyíltan írtak a tényekről: „Mindenkinek tudomására akarjuk hozni, hogy Lengyelország megszállása óta 300 000 lengyel zsidót gyilkoltak meg a legbestiálisabb módon. Az emberi méltóság elleni legszörnyűbb tettel állunk szemben, olyan bünténnyel, melynek nincs párja az emberiség történetében... Miért reagál a német nép ekkora közönnyel ezekre a felháborító és embertelen tettekre?”

A következő év februárjában a náci letartóztatták és bíróság elé állították a Scholl testvéreket és Probstot. Mindhárman nyíltan bevallották, hogy ők szerkesztették a füzeteket. Sophie Scholl azt mondta a bíróságnak: „Valakinek végül is el kellett kezdenie. Amit mi leírtunk és elmondtunk, azt sokan mások is tudják. Csak ők nem mertek hangot adni a véleményüknek, mint mi.” A bíróság mindhármukat bűnösnek találta, és még aznap kivégezték őket. Nem sokkal haláluk után a csoport három másik tagját is - az egyetemi tanár Kurt Hubert és két diákot, Alexander Schmorellt és Willi Grafot - is beperelték, elítélték és lefejezték. Jóllehet a náci felgöngyölítették a Fehér Rózsa csoportot, azt nem tudták megakadályozni, hogy az általuk közreadott tények ne terjedjenek. Helmuth von Moltke német arisztokrata semleges országokba csempészte a Fehér Rózsa füzetait. Innen aztán eljutottak a szövetségesekhez, akik újranyomtatták, és ezrével szórták őket repülőgépekről a német városokra. A füzetek tartalma nem lepte meg Moltkét. A német kémszervezetnél dolgozott ügyvédként, s egy ideje tudott már a tömeggyilkosságokról.

A Szovjetunió megtámadása után, 1941-ben Moltke a következőket írta a feleségének: „A jelentések szerint a foglyok vagy a zsidók szállítmányaiból mindössze 20% érkezik meg élve, a hadifogolytáborokban éheznek a foglyok, tifusz és más pusztító járványok törtek ki, és még a saját embereink is nagyon rossz formában vannak a kimerültség miatt. Mi fog történni, ha a nemzet egy napon ráébred, hogy ezt a háborút elveszítettük, és másként veszítettük el, mint a legutóbbit? Olyan vérvád lesz ellenünk, melyet egy életen át nem lehet megbocsátani, és nem lehet soha elfelejteni. A gazdaság is tönkrement. Vajon lesz-e erejük az embereknek bünbánatot tanúsítani és vezekelni a bűnökért, és ezután lassan erőre kapni és új életet kezdeni? Vagy minden egy nagy káoszba fullad?”²² Egy szeptemberi levelében Moltke ezt írta:

*Egy tiszt jelentése szerint olyan dumdulövedékeket találtak az oroszoknál, melyeknek használatát tiltja a nemzetközi jog. Hogy ezek ilyen speciális golyók voltak, azt egy Panning nevezetű tisztiorvos igazolta, aki maga is használt ilyen golyókat korábban egy nagyszabású kísérlet során, amikor zsidókat végeztek ki velük. A kísérlet eredményeinek pontos leírásában szerepel, hogy a lövedéknek ilyen és ilyen a hatása, ha fejbe, ha a mellkasra, ha a hasba vagy ha a végtagokra lőnek vele. A kísérleti eredményeket tudományos értekezés formájában tették közzé, hogy a nemzetközi jog megsértésének bizonyítékeként lehessen használni. Ez a bestialitásnak és az eltévelyedésnek minden bizonnyal a legmagasabb foka, s az ember még csak nem is tehet ellene semmit.*²³

Október végén Moltke már a következő kérdéseket tette fel: „Hogyan viselje el az ember a cinkosság terhét? Miközben ezt írom, Franciaországban tömeges kivégzések folynak. Egészen biztos, hogy naponta legalább ezer embert lőnek agyon, ami azt is jelenti, hogy legalább ezer német gyakorolja magát a gyilkolásban. S mindez gyerekjáték ahhoz képest, ami Lengyelországban vagy Oroszországban zajlik. Ha mindezt tudom, ülhetek-e itt, a jól fűtött szobámban teát kortyolgatva? Nem leszek így én is bűnrészese? Mit fogok mondani, ha majd megkérdezik, én mit csináltam ebben az időben?”²⁴

Erre a kérdésre úgy próbált Moltke válaszolni, hogy titkos megbeszélésre hívta tekintélyes német barátait Kreisaua, vidéki birtokára. Arról beszélgettek, hogy hogyan vehetik fel a harcot a náciakkal, és hogy milyen Németországot akarnak felépíteni a háború után. 1944 nyarára a kreisau kör néhány tagja készen állt a cselekvésre, de Moltke még nem. Így érvelt: „Hagyjuk

Hitlert életben. Neki és a pártjának a felelőssége, hogy lássa annak következményeit, amibe a német népet belevitte. Csak így lehet majd a nemzetiszocialista ideológiát gyökerestül kiirtani."

1944. július 20-án a kör egyik tagja, Claus von Stauffenberg egy robbanószerrel megtöltött akatáskát helyezte el az asztal alatt, mely körül Hitler és vezérkara tanácskozást készült tartani aznap. A bomba a tervezett időben robbant, de az asztal a hatás egy részét felfogta, így Hitler és magas rangú tisztjei életben maradtak. Azonnali megtorlás kezdődött, a nácik mintegy 12 000 embert végeztek ki, köztük Moltkét, aki tudott a tervről, de nem vett benne részt. 1945. januári kivégzése előtt Moltke a következőket írta két fiának, akik ekkor hat- és háromévesek voltak:

Egész életemben, már az iskolában is harcoltam a szellemi beszűkültség és a szabadság hiánya ellen, az arrogancia, a mások lenézése, az intolerancia ellen, és az ellen a könyörtelen német fafejűség ellen, mely a nemzetiszocializmusban öltött leginkább testet. Igyekeztem meggátolni, hogy ez a szellem a maga bűnös következményeivel, a túlzó nacionalizmussal, a faji üldözéssel, a hit hiányával és a materializmussal együtt hódítson.25

Amit mi leirtunk és elmondtunk, azt sokan mások is tudják. Csak ők nem mertek hangot adni a véleményüknek, mint mi.

Mit fogok mondani, ha majd megkérdezik, én mit csináltam ebben az időben?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Friedrich Reck-Malleczewen meggyőződéses monarchista, első világháborús veterán naplót vezetett 1936-tól kezdve egészen 1944-ig, amikor Dachauban megölték. 1943 márciusában ezt írta a Scholl testvérekről:

„Soha nem láttam ezt a két fiataalt. Vidéki elszigeteltségemben csak szórványosan jutott el hozzám tetteik híre, de annak a jelentősége, amit hallottam, olyan rendkívüli volt, hogy alig tudtam elhinni. A Scholl testvérek az elsők Németországban, akiknek volt bátorságuk tanúságot tenni az igazság mellett... Sírkövükre véssék a következő szavakat, hogy ez a nép, mely tíz éve a legmélyebb süllyedésben él, piruljon, ha olvassa: Aki tudja, hogyan kell meghalni, sosem lesz rabszolga. Egy nap valamennyiünknek el kell majd zárándokolnunk a sírjukhoz, hogy szegyenkezve álljunk meg előtte."26 Mit gondolsz, miért hiszi azt Reck-Malleczewen, hogy az igazság mellett tanúságot tenni bátorság? Mit jelent az idézet utolsó mondata? Mit sugall a szemlélődök, a nem cselekvők felelősségéről? Egyetértene vele Moltke?

Moltke ezt írta: „Egészen biztos, hogy legalább ezer embert lőnek agyon naponta, ami azt is jelenti, hogy legalább ezer német gyakorolja magát a gyilkolásban." Mit gondolsz, miért mérlegeli a gyilkosságok hatását mind az áldozatok, mind az elkövetők szempontjából? Mit jelent egy olyan társadalomban élni, melyben ezek „gyakorolják magukat a gyilkolásban"?

Moltke azt kérdezte: „Hogyan viselje el az ember a cinkosság terhét?" Mi a cinkosság? Azért érzi magát cinkosnak, mert tud a tömeggyilkosságokról? Vagy azért, mert e tudás birtokában nem tesz ellenük valamit?

1944. július 21-én Reck-Malleczewen ezt írta naplójába:

S most megpróbálták Hitlert megölni... De uraim, ez igazából elkésett egy kicsit. Önök teremtették ezt a szörnyeteget, s amíg a dolgok jól mentek, megadták neki mindent, amit akart. Átadták Németországot ennek a bűnözőnek, felesküdték neki egy képtelen esküvel, amit megkövetelt... S most elárulják őt, Uraim, ahogy tegnap elárulták a köztársaságot, s ahogy tegnapelőtt elárulták a monarchiát. Oh, abban nem kételkedem, hogy ha ez a puccs sikerül, mi - és ami még megmaradt ebből az országból - megmenekültünk volna. Sajnálom, és az egész nemzet sajnálja, hogy tervük nem sikerült.27

Milyen különbséget tesz Reck-Malleczewen a Fehér Rózsá és a Stauffenberg-összeesküvés tagjai között? Mennyire fontos ez a különbség? Te hogyan értékeled a két kör tetteit?

Hasonlítsd össze, milyen választási lehetőségei voltak az olyan embereknek, mint Hans és Sophie Scholl, Moltke és Stauffenberg az 1920-30-as években, majd a 40-es években! Milyen lehetőségeik nem voltak már ekkor? Milyen tettek jelentettek ekkor már nagyobb kockázatot? Válaszaiddban mi derül ki a huszonharmadik órában meghozott döntésekről?

7. OLVASMÁNY

Lázadás a Rosenstrassén

Egyetlen sikeres ellenállási mozgalomról van bizonyítékunk Németországból. Nathan Stoltzfus történész szerint az egész egy szombati napon kezdődött, 1943. február 27-én.28 Ez volt az a nap, amikor az SS összegyűjtötte az utolsó berlini zsidókat, mintegy tízezer férfit, nőt és gyermeket. A legtöbbet a munkahelyéről vitték el, és várakozó teherautókra gyűjtötték őket. Néhányat otthonról hurcoltak el, vagy az utcán tartóztattak le. Ez nem az első tömeges deportálás volt a városban, mégis különbözött a többitől. Ugyanis be kellett gyűjteni azt a mintegy kétezer zsidót is, akinek keresztény házastársa volt.

[Magyarországon az „árjapárja” nevet használták rájuk.] A korábbi deportálásból a nácik ezeket az embereket kihagyták, de ettől kezdve velük is úgy bántak, mint a többi zsidóval.

Amikor ezek a „privilegizált” zsidók nem tértek haza a munkából a szokásos időben, „árja” rokonaik elkezdtek telefonálni. Hamarosan kiderült, hogy szeretteiket a zsidó hitközség Rosenstrasse 2-4. szám alatti házában tartják fogva. A rokonok néhány órán belül ennél a háznál gyűltek össze. A legtöbbjük nő volt. [Annak a zsidó nőnek, aki „árjához” ment feleségül, nem kellett sárga csillagot viselnie, de egy árja nő zsidó férjének igen. Így tehát az elfogott nők vegyes házasságból származó leánygyermekek voltak.]

Amikor az asszonyok megérkeztek a Rosenstrasse 2-4.-hez, hangosan követelték, hogy mondják meg, mit követett el a férjük vagy a gyermekük. Az örök nem engedték be őket az épületbe, ezért az asszonyok megfogadták, hogy ott maradnak egészen addig, amíg hozzátartozóikat nem láthatják. Meg is tartották a szavukat. Az elkövetkező napokban az egész környék hallhatta a jelszavakat kántáló asszonyok hangját. Az egyik tiltakozó, Charlotte Israel így ír az eseményekről:

Az események a gyűjtőhely előtt március 5-én jutottak forrpontra. Az örök minden figyelmeztetés nélkül géppuskákat kezdtek felállítani. Ezeket felénk, a tömeg felé irányították, és odakiabáltak: „Ha nem mennek el azonnal, lövünk!” Persze automatikusan visszahúzódtunk, de ezzel egy időben kezdtünk igazán hangosan kiáltozni. Már nem volt veszítenivalónk. Azt üvöltöttük, hogy „Ti gyilkosok!”, meg mindenfélét, amit csak kiabálni lehet. Most már úgyis löni fognak, gondoltuk, legalább kiabáljunk. „Gyilkosok! Gyilkosok! Gyilkosok! Gyilkosok!” Egyre ezt kiabáltuk, ahogy csak a torkunkon kifért. Aztán megláttam egy embert ott elől, láttam, hogy kinyitja a száját, mintha a parancsot akarná kiadni. De a hangorkán mindent elsöpört, nem hallottam a parancsot. A következő, amit láttam, az volt, hogy leszerelik a fegyvereket. Csend lett. Olyan csend, hogy hallottam, valaki nyel melletttem.

A következő napon Joseph Goebbels elrendelte, hogy engedjék szabadon azokat a zsidókat, akiknek árja házastársa van. Miért? Goebbels egy munkatársa szerint azért engedték el őket, mert nem akarták, „hogy mások tanuljanak a példából, és netán ők is hasonlóképpen kezdjenek viselkedni”.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Rajzold meg a rosenstrassei tiltakozók identitásábráját! Miben különböznek ők a többi némettől? Kik tartoztak az ő „kötelezettségi körükbe”, és kik a többi németébe?

1943 decemberében Himmler elrendelte azoknak a vegyes házasságot kötött zsidóknak a deportálását is, akiknek a házastársa meghalt vagy elvált. Csak azok voltak kivételek, akiknek volt gyermekük. Mit gondolsz, miért engedélyezett Himmler kivételeket? Mit árul el ez a kivételezés arról, hogy a nácik mekkora fontosságot tulajdonítottak a közvéleménynek? Miközben a tiltakozó tömeg a Rosenstrasse 2-4. előtt gyülekezett, nyolcezer olyan zsidót deportáltak a haláltáborokba, akiknek nem voltak árja rokonai. Senki nem szólalt fel az ő érdekükben.

Miért maradtak a tiltakozók némák, amikor ezeket az embereket a halálba küldték?

8. OLVASMÁNY

Végzetes döntések

A megszállt Európában kevesen vettek részt az ellenállási mozgalmakban, a tiltakozó felvonulásokban vagy Hitler elleni merényletek tervezésében. Az emberek többsége megpróbált normálisan élni, már amennyire lehetett a normálistól távol eső körülmények között. De mivel egyre több rokon, barát és ismerős tűnt el a táborokban, néhány ember arra kényszerült, hogy rendkívüli vagy végzetes döntésre szánja el magát.

Jolana Roth számolt be egy ember döntéséről: „Apám a legjobb gyerekkori barátjával harcolt az előző háborúban, nagyon közel álltak egymáshoz. Ez a barát keresztény volt. Apám tudta, hogy közeledik a mi deportálásunk is, s megtudta, hogy mikor visznek el minket. Elrohant a barátjához és könyörgött neki, hogy nevelje fel a tízéves öcsémet, mentse meg a fiú életét. Térden állva könyörgött a barátjának. De az azt mondta, hogy: Nem.”²⁹

Németországban az angol Christabel Bielenberg asszonyt, aki egy német férfinak volt a felesége, megkérték, hogy mentse meg két ember életét.

1943 elején történt... A pontos dátumnak nincs jelentősége... „Tengeralattjáróknak” hívták azokat a zsidókat, akik akkoriban eltávolították a sárga csillagjukat és bujkáltak, itt-ott felbukkanva, segítséget remélve. Nem voltak élelmiszerjegyeik, s Ilse Liedke [Bielenbergék egy ismerőse] hetente végigjárta az ismerősöket, hogy a megspórolt kuponokat összegyűjse. Az idő múlásával ez egyre nehezebb feladat volt.

Aznap reggel egy szőke nő volt Ilsével; egészen hirtelenszőke volt a haja. Miután kezét fogott velem, ott toporgott a bejárati ajtó előtt, s nem akart bejönni a házba. A jelek szerint Ilse is egyetértett azzal, hogy társnője kint marad, Ilse bejött, s megnézte, be van-e dugva a telefon. Mikor megnyugodott, hogy nincs, elmondta, hogy a társa zsidó nő. Levette a sárga csillagokat, amikor a

Gestapo dörömbölt az ajtajukon, s a férjével együtt lemászott a tűzlépcsőn. Azóta padlásokon, pincékben bujkálnak. Egy megbízható fodrász szőkitette ki a nő haját, s legutóbb egy pap padlásán húzták meg magukat. Tegnap azonban a pap figyelmeztette őket, hogy valószínűleg megfigyelés alatt tartják a házákat. Nem mondta, hogy menjenek el, de a zsidó házaspár tudta, ezt kell tenniük. Csak hát nincs hová menniük. Ilse hozzátette, hogy a nőnek elég árijás a megjelenése, és szívesen végezne házimunkát vagy bármilyen más munkát, amit rá tudok bízni. A férje azonban annyira jellegzetesen zsidó kinézetű, hogy a pincében kellene laknia, és legfeljebb csak éjszaka mehetne ki.

Bielenbergné gondolkodott. A férje, Peter éppen Norvégiában volt üzleti ügyben, s az asszony gondoskodott a két kislíúkról. Mivel angol volt, két szomszédnak kellett kezességet vállalni értük, hogy a férje egyáltalán külföldre utazhasson. Bielenberg asszony elhatározta, hogy megbeszéli az egyik szomszédal, mit tegyen, mielőtt dönt. Később így írt erről:

Kinyitottam a sövénybe vágott kis ajtót, mely Langbehnék udvarára vezetett, Carl otthon találtam, szerencsére egyedül. Mivel tudtam, hogy Carl és Pupp Sarre [egy ismerős] gondoskodik egy egész háznyi zsidóról valahol Potsdamban, meglepetésként ért Carl reakciója. Dühösen kiabált velem. Tanácsért mentem hozzá, nos, a tanács egyértelmű volt. Semmilyen körülmények között nem szabad befogadnom sem az asszonyt, sem a férfit. Nem is ismerem őket, angol vagyok, a férjem távol, s még csak fel sem tudom annak a súlyát fogni, amit fontolgatok. Mivel Nick [a nagyobbik fiam] már iskolás, pillanatok alatt ki fog derülni a dolog, s zsidók rejtegetéséért koncentrációs tábor jár, ez világos, nekem is és Peternek is. „De...” kezdtem, s talán valami az arcomon elárulhatta, hogy milyen mélyen kétségbeestem, akkor hová menjenek? Én legyek az, aki útjukra engedi őket? Hirtelen egy egészen más Carl állt előttem, mindenestre más, mint az a vidám és közvetlen barát, akinek eddig ismertem. Odahúzott egy széket, átvette a lábát rajta, s mindkét kezemet a kezébe fogta. „Figyelj, Chris -mondta gyengéden -, pontosan tudom, mit érzel, ne hidd, hogy nem tudom. Mit gondolsz, én miért csinálom azt az örültséget, amit csinálók? Be a Prinz Albrecht utcába, ki a Prinz Albrecht utcából, állandóan megpróbálok túljárni azoknak az SS-gazembereknek az eszén, itt megmentve valakit, aztán ott, de mindig félve, hogy a következő látogatásom esetleg az utolsó lesz, s azzal a tudattal, hogy ezek a kisebb környületes cselekedetek egyáltalán nem jelentik a megoldást, csak pótcselekvések, melyekhez kénytelen az ember nyúlni, ha meg akarja őrizni legalább az önbecsülés maradványát... De hidd el, a fontosabb ügyre kell gondolnunk, ezt a piszkos rezsimit fel kell számolnunk, ezen a feladaton kell gondolkodnunk éjjel és nappal. Te most olyan választáshoz érkeztél, melyhez valószínűleg mindannyian elérkezünk egy nap. S te most színt akarsz vallani. Nos, drágám, nem teheted, mert nem cselekedhetsz szabadon. Ott vannak a gyermekeid, s Peter távollétében én vagyok érted a felelős. Te brit vagy, s Hans Oster ennek ellenére is kezeskedett érted. S hidd el, Oster valóban nagyban játszik...” Kimentem a sövényajtón, benyitottam az utcára nyíló kapunkon, s alighogy becsukódott mögöttem, a sötétben inkább éreztem, mint hallottam, hogy valaki van mögöttem. - Hogy döntött, kedves asszonyom? - A hang egészen közélről, suttogva szólított, s egy egészen alacsony emberé lehetett, mert el tudtam nézni a feje fölött. - Nem tudok segíteni - mondtam, de meg kellett kapaszkodnom a kerítésben, mert belülről olyan fájdalom gyötört, hogy alig tudtam levegőt venni -, legalábbis - kezdtem, azt reméltem, hogy ezzel a gyenge kis kompromisszummal elmúlik a fájdalom? legalábbis nem többet, mint egy éjszaka vagy kettő. - Köszönöm - mondta megint csak a hang, az ember nem lehetett magasabb a kerítésnél, s megköszönte nekem nagy hálaalkodással azt a két nyomorúságos napot. Gyalázatosan éreztem magam, ahogy bementem a házba a pincekulcsokért.30

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Van-e különbség aközött, ha egy ismerőst vagy ha egy idegent mentünk meg? Van-e különbség, ha a segítségnyújtást egy ismerőstől vagy ha egy idegentől tagadjuk meg?

Hogyan határozta meg „kötelezettségi körét” Christabel Bielenberg? Mi lett ennek a következménye? Hogyan járt ez hozzá ahhoz az érzéshez, melyet a „gyalázatosan éreztem magam” kifejezésben fogalmazott meg? Milyen más lehetőségei voltak Bielenbergnének? Miben különböztek ezek a lehetőségek azoktól, amelyek közül korábban választhatott volna?

9. OLVASMÁNY

Egy konzervatív magyar úr

(Magyar kiegészítés. Pelle János©. Első közlés)

Dr. Lambrecht Miklós orvos. Részt vett az ellenállási mozgalomban, a Gestapo kihallgatta. 1956-ban a magyar forradalomban Budapesten az önkéntes mentőszolgálatot vezette. A megtorlás után sikerült visszakerülnie pályájára, és a Pécsi Orvostudományi Egyetemen komoly tudományos karriert futott be. Magáról és a zsidóüldözéssel kapcsolatos élményeiről így mesélt:

Apai vonalon sváb családból származom. A dédapám még sváb paraszt volt délvidéken, Pancsova környékén művelte a földet. A nagyapám az már tanult, iskolaigazgató-tanító lett. Ő is sváb volt, Pancsován élt, de lelkes és vad magyar lett. Olyannyira, hogy 1919-ben a szerb megszállás kezdetén ki is utasították a Délvidékről. [...] 1935 nyarán leköltöztünk Pécsre, és ott apám

engem a ciszterci rendnek a gimnáziumába íratott be, ami a város közepén volt, a lakásunkhoz közel, mellesleg vegyes felekezeti iskola volt, tehát katolikus papi irányítással ugye, de felvettek más vallásúakat is. [...] Pécs abszolút katolikus többségű város volt, akkor kb. 70 ezer lakosú és abban az evangélikus eklézsia kb. 1500-2000 fő volt, református ugyanannyi, zsidók voltak kb. háromezren. Ezekből a felekezetekből mindjárt az osztályunkba.

[...] Az országos politika elég hamar érdekelni kezdett. Az Új Magyarországot olvastam, amit akkor Milotay István szerkesztett. Ezekben az években tolódtott egyre jobbra. Akkor még élt az apám, aki újságíró volt, és az írásait Milotay gyakran közölte. De a Budapesti Hírlapba is írt, és erre a két lapra fizettünk elő. De nekem már nagyon hamar az volt a benyomásom az Új Magyarország politikai szelleméről, hogy az nekem valahogy nem tetszik. Nem tudtam pontosan megfogalmazni, hogy mi az, ami nem tetszik, de nyilvánvalóan a cikkek jobboldali hangvétele riasztott. Pedig akkor az Új Magyarország még aránylag fékezte magát, de volt egy hivatalos antiszemitizmus, ami az egész országos politikára jellemző volt, és az uralkodó kormánypárt is finomabban vagy gorombábban, de szintén antiszemita volt. Minthogy ez nekem nem tetszett, ellenérzés alakult ki bennem az antiszemitizmussal szemben, és elég sok zsidó fiúval barátkoztam. Szinte tüntetőleg kerestem az alkalmat, hogy együtt lehessenek velük. Ez leginkább az egyetemen érvényesült. 1940-ben, amikor beiratkoztunk az orvoskarra, egy évfolyam kb. 70 főből állt. Ma ugyan 200 hallgató van egy évfolyamon, de ez akkor népes évfolyamnak számított. Volt közöttünk 12 kollégánál, helyesebben kolléga kisasszony, mert akkor így szólítottuk őket, amíg nem került valakivel intímabb barátságba az ember, persze szigorúan magázódva. A hölgyek rendszerint az első padosorban ültek, fölöttük a többiek. A tanterem amfiteátrum jellegű volt, és kezdetben csak hallgatólagosan, később nyíltan megkövetelték, hogy a zsidó fiúk üljenek külön, a saját csoportjukban. 1944. március 19-én bevonultak a németek. A zsidóknak be kellett költözniük a gettóba, ahol egy családnak már csak egy szobája lehetett. Kezdetben simán be lehetett járni bárkinek, minden igazolás nélkül a gettó területére. Én akkor a diákigazolvánnyal nagyszerűen operáltam: mint orvostanhallgató közöltem, a benti egészségügyi szolgálatnak szállítok valamit egy beteg számára. A rendőrség akkor még nem állt központi, állami irányítás alatt, hanem minden városnak külön rendőrsége volt. Ezek a városi rendőrök viszonylag jóindulatú fickók voltak, nem bakafántoskodtak, nem kötekedtek, úgyhogy én simán jöttem és mentem. Először csak baráti látogatásokat tettem és híreket vittem. Aztán kiderült, hogy az egyik zsidónak Pesten elintézték a mentesítési ügyét, és ebben én afféle közvetítő szerepet játszottam. Aztán megtudtam, hogy a nőgyógyászati klinikán fekszik egy zsidó fiatalasszony, akinek be kellene menni a gettóba. Megkértem, hogy hozzam ki a kórházból és segítsek neki. Ezt is elvállaltam.

Bementem és közöltem a professzorral, hogy a nőért jöttem, a család megbízásából. Egyébként a professzor is tisztában volt vele, hogy ez a nő nem volt komolyan beteg, csak valami kisebb nőgyógyászati kezelésben részesült. Mindenesetre a professzor kolléga úrnak szólított, és közölte, hogy kiállítja a zárójelentést és akkor jöhetek a betegért. Május volt, gyönyörű idő. Az asszony bent feküdt a kórteremben, a kosztümkabátján rajta volt a sárga csillag, mert akkor már elő volt írva ennek a viselése. Mondom, Györgykém, vedd a karodra a kabátodat és gyere. Tudja, akkor már baráti kapcsolatban voltunk, és mi már tegeződünk. A klinika előtt várt egy konflis, ő már úgy szállt fel rá, hogy a kocsis nem vette észre, hogy csillag van a kabátján, mert a kabát össze volt hajtvva. Egy barátunk lakására mentünk, a kulcsot már előzőleg megkaptam, minden elő volt készítve. Én akkor bezártam Györgyit a lakásba, megmondtam neki, hogy ne adjon semmilyen életjelet. Este 9 óra körül mentem érte, hogy az éjszakai vonattal felvigyem Pestre. Légtalmi elsötétítés volt, alig jártak az utcán. Beültünk a kupéba, és vártuk, hogy elinduljon a vonat. Félttem, hogy beszáll valaki és felismeri Györgyit, mert ő nagyon ismert volt Pécsen, az apja kereskedő volt, sokan udvaroltak neki.

Huszonhárom éves voltam, nem éreztem veszélyhelyzetet. Pedig utólag végiggondolva, jöhetett volna egy nyilas beállítottságú pofa, aki felismeri Györgyit, és botrányt csinál. De ez akkor nem jutott az eszembe. A szorongásnál sokkal erősebb volt bennem a düh azzal szemben, ami akkor történt az országban. Nem értettem, miért folytatjuk ezt a teljesen értelmetlen háborút, és hogy miért viszik el a zsidókat.

Szerencsére nem történt semmi különös a vonaton. A Keleti pályaudvarra futottunk be, s a Belvárosban egy bizonyos helyen találkoztunk a Györgyi nővérel, aki már várta a hűgát a hamis papírokkal. Elbúcsúztam a védencemtől, és ők ketten beleolvadtak a tömegbe. Azóta sem láttam egyiküket sem.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen kockázatot vállalt Lambrecht Miklós? Miért tette? Mit gondolsz, mi lehetett az oka, hogy viszolygott az antiszemitizmustól?

Mit árul el a személyiségéről az, hogy megmagyarázza a tegeződést?

Mit jelentett a „hivatalos antiszemitizmus”?

Megkönnyíti-e a „finomabb vagy gorombább”, államilag támogatott ellenszenv egy népcsoporttal szemben azt, hogy valaki melléjük álljon? Mit gondolsz, milyen személyiségű ember az, akinek megkönnyíti? És akinek megnehezíti?

Mit jelenthetett Lambrecht Miklós élettörténetében az, hogy „sváb” volt? Mi az, hogy „sváb”? Milyen szerepük volt Magyarországon a második világháborút megelőző években? Mit tudsz arról, ahogy Hitler kihasználta a svábok tömeges magyarországi létét? Szükségszerű, hogy egy sváb egyben náci is legyen?

Mit tudsz a németek háború utáni kitelepítéséről? Hallottál már róla?

10. OLVASMÁNY

Akik a mentést választották

Németországban börtönbe vetették azt, akit elfogtak zsidók rejtegetéséért. Lengyelországban a büntetés halál volt. Mégis, a lengyel keresztényeknek két százaléka döntött úgy, hogy segít zsidóknak elrejtőzni. Egy olyan nemzet tagjaiként döntöttek így, ahol az antiszemitizmus nem volt új jelenség. A háború után Nechama Tec szociológus interjúkat készített olyan lengyelekkel, akik zsidókat rejtegettek. Egy gyári munkásnő azt mondta neki, hogy sajnos nagyon keveset tudott tenni a háború alatt. Csak egy zsidót mentett meg, és azt is szinte csak véletlenül. Ahogy a történetet hallgatta, Nechama Tec ráébredt, hogy ennek az asszonynak valójában hatalmas erőfeszítésébe került, hogy meg tudjon menteni egy számára idegen embert.

1942 nyarán kezdődött, amikor Stefa férje, Jerzy egy napon egy Irena nevű zsidó nővel érkezett haza. Egy rendőr ismerőse, aki a lengyel ellenállási mozgalomhoz tartozott, kérte meg, hogy bújtassák el az asszonyt néhány napig. A nő túlságosan zsidós külsejű volt ahhoz, hogy elhiggyék róla, hogy árja. A házaspár tehát elhatározta, hogy befogadják egyszobás lakásukba, melyben a kisgyermekükkel éltek. Hogy a váratlan látogatók elől el tudjon bújni, Dworekék elhúzták a szekrényt egy kicsit a faltól: ez a rés lett a nő búvóhelye.

A néhány napból egy hét, a hétből egy hónap lett, s a hivatlan vendég még mindig náluk volt. A rendőr nem tudott másik búvóhelyet találni a számára. Néhány hónap elteltével Jerzy követelte, hogy szabaduljanak meg végre a nőtől. A felesége, Stefa viszont ragaszkodott hozzá, hogy maradjon. Veszekedésük azzal végződött, hogy Jerzy elrohant a lakásból azzal, hogy feladja Irenát és a feleségét is. Mit csinált Stefa?

Felhívtam Laminskit [a rendőrt], aki ment és megkereste a férjemet. Azt mondta neki: - Itt a pisztolyom, ha feladod őket, öt perccel utána már nem fogsz élni. Az első golyót a te fejedbe röpítem. Ezután a férjem nem járt haza... vége is lett a házasságunknak. De Ryszard Laminski eljárta hozzánk, segített nekünk, figyelmeztetett, ha veszély volt. Rá mindig számíthattunk.

Vajon tisztában volt-e Stefa a rá és a gyermekére leselkedő veszélyekkel?

Hát persze. Mindenki tudta, mi történik azokkal, akik zsidókat rejtegetnek... Néha, amikor veszélyesebb időket éltünk, Irena maga is mondta: „Akkora veszélyt jelentek neked! Jobb lenne, ha elmennék.” De én azt mondtam neki: „Ide figyelj. Itt vagy, és eddig minden jól ment, hátha sikerül végigcsinálnunk. Hogyan is adhatnád fel magad?” Tudtam, hogy nem hagynám elmenni. S minél tovább volt nálunk, annál közelebbi barátságba kerültünk egymással.³¹

Aztán 1944-ben a varsóiak fellázadtak a németek ellen, és a felkelés ideje alatt egyre veszélyesebb volt a lakásban maradni. Irena kötéssel takarta el az arcát, Stefa pedig azt mondta a szomszédoknak, hogy egy vidéki rokona, aki most jött fel faluról. Amikor a németek leverték a felkelést, újabb veszély leselkedett rájuk. Irena később így beszélt erről egy bizottság előtt:

A háború vége felé volt egy drámai pillanat... Megtudtuk, hogy a németek evakuálni akarják a polgári lakosságot. Ha én megjelenek az utcán, még ha bekötözött arccal is, annak rossz vége lesz. S Stefa ekkor egy rendkívül bátor cselekedetre szánta el magát, amelyre emlékezni fogok, amíg élek. Odaadta nekem a kisfiát, hogy az védjen meg. [A németek nem vitték el a kisgyermekes anyákat.] Amikor ott akart hagyni a gyermekével, azt mondta nekem, hogy a fia meg fog engem menteni, és majd a háború után visszaadom neki. De ha ő, Stefa meghalna, biztos abban, hogy jó gondját fogom a fiának viselni... Végül aztán mindketten a városban maradtunk.³²

Mi motiválhatta Stefa Dworeket?

Tudtam, hogy nem hagyhatom, hogy elmenjen. S mi mást tehettem volna? Az ember még egy kutyához is ragaszkodik, hát még egy ilyen nagyszerű asszonyhoz, mint Irena. Nem tehettem semmi mást... Akárcsak segítettem volna. Nem az számított, ki volt. Nem is ismertem az elején, mégis segítettem neki, nem hagyhattam, hogy elmenjen. Ha tudok, mindig megpróbálok segíteni.³³

A jóság, akárcsak a gonoszság, gyakran kis lépésekkel kezdődik. Hősnek nem születünk: azzá válunk.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent az altruizmus szó? Nézz utána az Idegen szavak szótárában! Mit jelent neked a szó tartalma? Stefa Dworek altruista volt?

A mentésre vállalkozókat vizsgáló tanulmányában Ervin Staub ezt írja: „A jóság, akárcsak a gonoszság, gyakran kis lépésekkel kezdődik. Hősnek nem születünk: azzá válunk. A mentésre vállalkozók közül sokan az elején épp csak egy kis segítségre szánták el magukat, például hogy elrejtenek valakit egy vagy két napra. De miután ezt a lépést megtették, saját magukat is

másként kezdik látni, olyan embernek, aki segít. S ami egy kis hajlandósággal kezdődik, az teljes odaadássá változik."34 Fogalmazd meg, mit jelent számodra a hős szó! Stefa Dworek hős volt?

11. OLVASMÁNY

Egyetlen láncszem

Az altruista személyiség című művükben Samuel és Pearl Oliner egy holland tizenévest, Johant idézik, aki zsidókat mentett meg: „Apám azt mondta, hogy a világ olyan, mint egy hosszú lánc. Ha egy szem eltörik, a lánc nem lánc többé, nem lehet használni.” Olinerék ehhez hozzátették: „Azok, akik embereket mentettek meg, nem csak úgy rátaláltak a mentési helyzetekre, ők maguk teremtették, keresték és felismerték ezeket a lehetőségeket ott, ahol mások nem. Részvételüket nem a körülmények, hanem saját személyes tulajdonságaik alapozták meg. A körülmények néha alkalmat teremtettek olyan emberek számára, mint Johan, de az, hogy ők ténylegesen segítettek is, az azokban az értékekben gyökerezett, melyet a szüleiktől tanultak, ezek váltották ki, ezek tartották fenn segítő szándékukat.”35

Marion Pritchard utolsó éves egyetemi hallgató volt 1940-ben, Hollandia megszállásakor. Az ő esete is alátámasztja Olinerék nézetét, hogy a megmentő szerepének felvállalása tudatos döntés kérdése volt. 1942-ben Marion egy reggel kerékpárral ment az iskolába, s elhaladt egy zsidó gyermekotthon előtt. Amit akkor látott, megváltoztatta az életét:

A németek teherautókra rakták a gyerekeket, kisbabáktól kb. nyolcévesekig. A gyerekek zaklatottak voltak, sírtak. Ha nem mozogtak elég gyorsan, a németek felkapták őket a kezüknél, lábuknál vagy a hajuknál fogva, s felhajították őket a teherautóra. Felnőtt férfiak így bánjanak kisgyerekekkel - nem hittem a szememnek. Sírva fakadtam a kétségbeeséstől. Két asszony jött az utcán, s megpróbálták fizikailag beavatkozni. A németek ezt a két asszonyt is feltuszkolták az egyik teherautóra. Ott, a biciklin ülve határoztam el: ha tehetek valamit, hogy az ilyen szörnyűségeket megakadályozzam, megteszem.

A barátaim közül többeknek voltak hasonló tapasztalatai, volt köztünk két zsidó lány, akik nem akartak elrejtőzni. Tízen szövetkeztünk arra, hogy segítünk ennek a két lánynak. Szereztünk nekik árja papírokat; ők természetesen nagyobb kockázatot vállaltak, mint mi. Sok olyan családot ismertek, akik onderduikenre, eltűnésre készültek, mint Anna Frank és a családja. Segítettünk búvóhelyeket keresni, odaköltözni, szereztünk élelmiszert, ruhát, élelmiszerjegyeket, lelki támogatást nyújtottunk a bujkálóknak, és segítettünk az őket rejtegető családoknak. Keresztényként jegyeztettük be a zsidó újszülötteket, s gondoskodtunk az orvosi ellátásról, amikor lehetett.36

A zsidók rejtegetése nagyon nagy áldozatokat kívánt. Marion elmesélte, hogyan rejtegetett egy férfit három gyermekével:

Az apa, két kislány és csecsemő kislánya beköltözött hozzánk, s sikerült is szerencsésen kihúznunk a háború végéig. A barátaim segítettek felszedni a padlót egy szőnyeg alatt, és egy búvóhelyet építettünk ott a razziák idejére.

Ezekre egyre gyakrabban sor került, s egy este alig úsztuk meg. Négy német jött egy holland náci rendőr kíséretében, és átkutatták a házat. Nem találták meg a rejtekhelyet, de azt már tapasztalatból tudták, hogy érdemes rövid idő múlva visszatérniük az átkutatott házakba, mert a zsidók a razzia elmúltával esetleg előjönnek rejtekhelyükről. A kisbaba elkezdett sírni, így a gyerekeket kiengedtem a rejtekhelyről. És ekkor visszajött a holland rendőr, egyedül. Volt egy kis revolverem, amit az egyik barátomtól kaptam, és soha nem akartam használni. De ekkor úgy éreztem, nincs más választásom, és lelőttem a rendőrt. Az adott körülmények között újra megtenném, de máig foglalkoztat a dolog, úgy érzem, kellett volna más megoldásnak lennie. Ha valaki igazán meg akarta volna tudni, hogyan és hol tűnt el ez a rendőr, kinyomozhatta volna. De az általános vélemény az volt, hogy így egy áruházzal, aki gondot okozhatott, kevesebb lett. Egy helybeli temetkezési vállalkozó segített eltüntetni a holttestet, betette egy másik, „legális” halott mellé. Remélem, hogy ennek a halottnak a családja nem bánna, ha tudná. Hogy féltém-e? Hát persze. Különösen miután egyszer letartóztattak, majd elengedtek. Volt olyan időszak, amikor a félelem megakadályozott abban, hogy megtegyek valamit, amit pedig megtehettem volna. Meg tudtam persze magamnak magyarázni ezt a nem cselekvést, például, hogy veszélybe sodorhatok másokat, vagy hogy nem kellene kockáztatnom, mert mi történne a három gyerekkel, ha velem valami történik, de tudtam, hogy ez csak magyarázkodás.37

De e kettő között volt a nagy többség, akiknek a döntései széles skálán helyezkedtek el. Volt, akiben megvolt az az alapvető tisztesség, hogy megtartsa a titkot, ha tudott bujkáló zsidókról, és olyan is volt, aki hajlandó volt valami segítséget nyújtani, ha kérték.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Amikor Marion Pritchard saját háború alatti cselekedeteit és döntéseit elemezte, zavarta „az a hajlandóság, hogy a lakosságot az ember a »néhány jó« emberre és a »többség rossz« emberre osztja. Ez nagyon veszélyes leegyszerűsítés... Azt akarom ezzel mondani, hogy valóban voltak olyan emberek, akik büntetést követtek el, elárulták saját zsidó szomszédjaikat, és ezzel halálra ítélték őket. S voltak olyanok, akik aktívan azon fáradoztak, hogy megmenthessenek másokat. De e kettő között volt a

nagy többség, akiknek a döntései széles skálán helyezkedtek el. Volt, akiben megvolt az az alapvető tisztesség, hogy megtartsa a titkot, ha tudott bujkáló zsidókról, és olyan is volt, aki hajlandó volt valami segítséget nyújtani, ha kérték."38 Mit gondolsz, miért tartja veszélyesnek Marion a leegyszerűsítést? Egyetértene vele Christabel Bielenberg és a szomszédja? Te egyetértesz vele?

Marion a saját döntéséről ezt mondta: „Azt hiszem, az ember tartozik magának azzal a felelősséggel, hogy tisztességesen viselkedik. Mindannyian fel tudunk idézni olyan eseteket, amikor nem tettünk meg valamit, amit meg kellett volna. S ennek az emléke valahogy kísér bennünket egész életünkben. Mindig komolyan hittem abban, hogy őrzői vagyunk az atyáinkfiának. S ha az ember ebben hisz, úgy viselkedik, hogy békében lehessen önmagával." Kik tartoznak Marion Pritchard kötelezettségi körébe?

Miben hasonlít Marion döntése Stefa Dworekéhez? Miben különbözik tőle? Altruista volt Marion?

Olinerék összehasonlították az ellenállókat az egy-egy ember vagy csoport megmentésére vállalkozókkal:

A legtöbb ember számára, aki a zsidók segítésére vállalkozott, a mentő szerep olyan etikai elvek kifejeződése volt, amelyek kiterjedtek az egész emberiségre. Az egyenlőség és az igazságosság gyakran szerepelt ezek között, de a legfontosabb mégiscsak a törődés szüksége volt. Más tényezők is befolyásolták őket, mint például a náci iránti gyűlölet, a vallás, a hazaszeretet vagy egy olyan tekintély tisztelete, akiknek a nézeteivel a megmentők azonosultak, mégis mindegyikük azt hangsúlyozta, hogy tetteikben alapvető morális meggyőződésük fejeződött ki.

Az az érzés, hogy alapvető erkölcsi elvek voltak veszélyben, megkülönbözteti a mentésre vállalkozókat azoktól, akik a különböző ellenállási akciókban vettek részt. Az ellenállók számára gyakran elegendő motivációt jelentett a náci gyűlölete; a megmentők számára ez az indok aligha lett volna elegendő.39

Marion Pritchard ellenálló vagy megmentő volt? És Stefa Dworek? A Scholl testvérek? Moltke? Christabel Bielenberg és a szomszédja?

12. OLVASMÁNY

Le Chambon bátorsága

Ebben a kicsiny városkában, Közép-Franciaország déli részén az emberek tisztában voltak azzal, hogy a zsidókat meggyilkolják, ezért megpróbálták megmenteni közülük, amennyit csak tudtak. Le Chambon lakói protestáns vallásúak egy katolikus többségű országban. Közösségüket menedékhellyé változtatták az Európa legkülönbözőbb vidékeiről menekülő zsidók számára. Magda Trocme, a helyi pap felesége mesélte el, hogyan kezdődött:

Azok, akik közülünk az első zsidókat befogadták, egyszerűen azt tették, amit a lelkiismeretük diktált. Nem egyik napról a másikra döntöttük el, mit fogunk tenni. Sok olyan ember volt a városban, aki segítségre szorult. Hogyan mondhattunk volna nekik nemet? Nem úgy történt, hogy leültünk, és eldöntöttük, mit fogunk csinálni. Nem volt időnk gondolkodni. A problémát azonnal kellett megoldani, akkor, amikor jelentkezett. Néha megkérdezik tőlem: Hogyan döntötte el, hogy mit tegyen? Nem volt mit eldönteni. A kérdés így vetődött fel: Hiszed-e, hogy mindnyájan testvérek vagyunk? Helyesnek vagy helytelennek tartod a zsidók táborokba gyűjtését? Akkor próbálj meg segíteni!

Amikor a kockázatról kérdeztük, Magda Trocme ezt mondta:

Az elején nem tudtuk, hogy milyen veszélyes, amit csinálunk. Később aztán hozzászoktunk. Ne felejtsek el, hogy mindenütt veszélyes volt élni. A nagyvárosokat bombázták, az emberek az összeomló házak alatt haltak meg. Mások harcoltak, csatákban estek el. Megint mások üldözésnek voltak kitéve, például Németországban. A veszély általános volt, mi sem éreztük, hogy minket inkább fenyegetne. S persze a veszély nem olyan volt, mint amilyennek esetleg elképzelik.

Azt gondolhatnák, hogy fegyveres harcok folytak a főtéren, és a járókelőknek el kellett futniuk, el kellett rejtőzniük a kis utcákban. Erről szó sem volt. A veszélyt az jelentette, hogy kormányunk egyre inkább a németek kezébe került, ők hozták a rendeleteket, és a franciáknak engedelmességniük kellett.40

A háború elején a rendőrség letartóztatta Trocme asszony férjét, André és munkatársát, Edouar Theist. Bár később elengedték, a rendőrség állandóan figyeltette őket. 1943 nyarától a Gestapo tíz hónapos bujkálásra kényszerítette André tiszteletest, s jutalmat tűzött ki a nyomára vezetőnek. Sokan tudták, hol tartózkodik, de senki sem jelentette fel. Amikor negyven ével később riportok készültek Le Chambon városában, a lakók nem érezték, hogy hősök lettek volna. Azért tették, amit tettek, mert úgy érezték, így volt helyes. A háromezres közösség szinte minden tagja részt vett az akcióban, még a gyerekek is. Amikor egy náci tiszt azzal a megbízással érkezett, hogy a Hitlerjugend számára ifjúsági tábort szervezzen, a diákok azt mondták neki, hogy „nem teszünk különbséget zsidók és nem zsidók között. Ez ellenkező a Szentírás tanításával.”

Le Chambon lakói más településektől is segítséget kaptak, protestáns és katolikus egyházi közösségek egyaránt nyújtottak anyagi támogatást. Például Vissers Hooft Egyházi Világtanácsa. Segítettek a szomszédos települések lakói, például egy Cimade néven ismertté vált csoport tagjai vezették át zsidók százait az Alpokon keresztül a biztonságos Svájcba. Pierre Sauvage, akinek szüleit akkor rejtegették, amikor ő született, úgy érzi, hogy a Le Chambon-iak bátorságát soha nem szabad elfelejteni:

Ha nem tanuljuk meg, hogyan lehetséges jól cselekedni a legnehezebb körülmények között, sokkal kevésbé leszünk képesek jól tenni a kevésbé emberpróbáló helyzetekben. Ha csak a holocaust borzalmaira emlékezünk, nem vonunk le semmi olyan tanulságot, melynek segítségével eredményesen szállhatunk szembe a hasonló szörnyűségekkel. Ha csak a holocaust borzalmaira emlékezünk, mi magunk leszünk felelősek a legveszélyesebb mentség elterjedéséért, vagyis hogy az emberek erejét meghaladta, hogy tudomásul vegyék, mi zajlik körülöttük, és hogy tegyenek ellene valamit. Ha mi, zsidók nem vesszük tudomásul, hogy nem az egész világ nézte tétlenül a mézárásokat, akkor soha nem leszünk képesek barátságokat és szövetségeket kötni, melyekre pedig szükségünk van, s melyeket meg is érdeklünk. Ha a keresztények nem tudják meg, hogy akkoriban is voltak olyanok, akik keresztényi módon cselekedtek, nem lesznek előttük követendő példák, melyek megtestesítik hitük természetét és követelményeit. Ha hagyjuk, hogy ujjaink közül kicsússzon és a porba hulljon a földi jószág meglétének nyilvánvaló bizonyítéka, akkor a jövő nemzedékei csak porból fognak tudni építkezni. Ha a reménykedést csak balgaságnak tarthatja a világ, s ha nem erősítjük a bizalmat az ember lelki tartalékaiban, akkor egy olyan világ létrejöttét várhatjuk, melyből - a szó szoros értelmében - hiányzik az emberség.⁴¹

Magda Trocme is úgy vélte, hogy a megmentők példát mutattak. A háború után egy interjúban ezt mondta:

Amikor az emberek ezt a történetet olvassák, azt akarom, hogy lássák, én megpróbáltam kitárni az ajtómat. Azt mondtam ezzel: Gyertek, gyertek be. Végül, hogy mit üzenek az embereknek? Ne felejtsek el, hogy életük során számtalanszor kerülnek olyan helyzetbe, amely bátor cselekedetet, bátor döntést követel, saját döntést, s nem más emberekkel, hanem saját magukkal kapcsolatban. Többet nem mondhatok.

Ha hagyjuk, hogy ujjaink közül kicsússzon és a porba hulljon a földi jószág meglétének nyilvánvaló bizonyítéka, akkor a jövő nemzedékei csak porból fognak tudni építkezni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Nem sokkal azután, hogy André Trocme letelepedett a családjával Le Chambonban, a következőket írta: „A legszerényebb paraszti otthonban is ott van a Biblia, és az apa felolvass belőle mindennap. Tehát ezek az emberek, akik nem az újságokat, hanem a Szentírást olvassák, nem a közvélemény futóhomokjára építenek, hanem az Úr igéjének sziklájára.” Hogyan világít rá ez a megállapítás arra, hogy a Le Chambon-i emberek igen nagy kockázatot is hajlandók voltak vállalni idegenek kedvéért? Akkor is ennyire kiálltak volna, ha olyan emberek között élnek, akik nem osztják meggyőződésüket?

Protestánsként élve egy katolikus országban a Le Chambon-iak tudták, mit jelent elnyomott kisebbségnek lenni. Mit gondolsz, ez a tapasztalatuk hogyan segítette a zsidókkal kapcsolatos elhatározásukat? Hogyan függ ez össze azzal, hogy az egész közösség egységesen lépett fel?

Emile Durkheim francia szociológus úgy vélte, hogy egyetlen társadalom sem maradhat fenn, ha tagjai nem képesek áldozatokat vállalni egymásért és a közösségeikért. Vitatta, hogy az emberszeretet mindössze „valamiféle kellemes dekoráció” lenne a társadalom életében. Szerinte ez a társadalom talpköve. Egyetértene-e vele a Le Chambon-iak? És te?

Magda Trocme ezt mondta: „Nem volt időnk gondolkodni. A problémát azonnal kellett megoldani, akkor, amikor jelentkezett. Néha megkérdezik tőlem: Hogyan hozta meg a döntéseit? Nem volt mit eldönteni. A kérdés így vetődött fel: Hiszed-e, hogy mindnyájan testvérek vagyunk? Helyesnek vagy helytelennek tartod a zsidók táborokba gyűjtését? Akkor próbálj meg segíteni!” Hasonlítsd össze Magda Trocme szavait annak a professzornak a véleményével, aki Milton Mayernek nyilatkozott (Ötödik fejezet, 15. olvasmány)! Neki sem volt ideje gondolkodni, de egészen más cselekvést választott, mint Trocme. Mi a két ember közötti különbség?

Albert Camus Le Chambon közelében írta A pestis című művét. Sokan úgy vélik, hogy a narrátor éppen erről a városról és lakóiról mondja egy helyütt: „De mindig eljő az a pillanat a történelemben, mikor az illetőt, aki azt meri mondani, hogy kétszer kettő négy, halállal büntetik... És a kérdés nem az, vajon mi a jutalma vagy a büntetése az ilyen okoskodásnak. A kérdés az, vajon kétszer kettő négy-e vagy sem. Polgártársaink közül azoknak, kik kockára tették az életüket, azt kellett eldönteniük, hogy benne vannak-e a pestisben vagy sem, s hogy küzdeniük kell-e ellene vagy sem.”⁴²

Ilyen egyszerűen vetődött-e fel a kérdés Le Chambon lakói számára? Mit ért Magda Trocme azon, hogy a meghozott döntések nem más emberekről, hanem magukról szóltak? Manapság milyen helyzetek követelnek hasonló bátorságot? Miért?

Mit tanultál a mentésre vállalkozók történeteiből? Mit tanítanak nekünk az emberi magatartásról? E kérdésekkel foglalkozik Elie Wiesel A törődés bátorsága című könyv előszavában: „Ne felejtjük el, hogy mindig eljön egy olyan pillanat, amikor erkölcsi választást előtt állunk. Gyakran egy történet, egy könyv vagy egy ember szolgálat arra ösztönzést, hogy másképp döntsünk,

hogyan az emberiséget, az életet válasszuk. Ezért kell megismernünk azokat a jó embereket, akik zsidókat mentettek meg a holocaust idején. Tanulnunk kell tőlük, és emlékeznünk kell rájuk, hálával és reménykedve."

1990-es El Salvador-i látogatása után Rembert George Weakland, Milwaukee érseke beszélt Oscar Romero és más katolikus papok életéről, akiket megölték azért, mert megpróbálták a változásokat előmozdítani El Salvadorban. „Ami megkülönbözteti őket másoktól, az az, hogy egy olyan hit, egy olyan vallási meggyőződés képviselői voltak, amely befolyásolni akarja az emberek életét. A vallás számukra nem egyfajta engedelmességet, hanem az emberek életének befolyásolását jelentette. És ez veszélyes olyanok szemében, akik a fennálló rendszert feltétlenül fenn akarják tartani. De ha a vallás nem az emberek életének befolyásolására való, akkor mire?”⁴³ Hogyan vonatkoztatható ez a gondolatsor a Le Chambon-iakra?

13. OLVASMÁNY

A rejtélyes őrnagy

Sokan csodálkoztak azon, hogy hogyan tudtak Le Chambon városában olyan sok zsidót olyan sokáig elrejtetni a nácik megtorlása nélkül. Amikor Philip Hallie filozófiaprofesszor könyvet írt a városról, megkérdezte az ott élők véleményét erről. A biztonságot sokak szerint „az őrnagy” jelentette. A Trocme család is így emlékszik. Azt mondták, hogy neki voltak köszönhetőek a razziákat megelőző, névtelen telefonos figyelmeztetések.

Hallie megtudta, hogy a titokzatos őrnagy Julius Schmähling volt, Haute-Loire körzetének - idetartozott Le Chambon is - kormányzója a náci megszállás idején. Jól lehet 1943-ban a nácik ebből a tisztségéből leváltották, Schmähling a körzetben maradt parancsnokhelyettesként egészen a háború végéig. Hallie szerint az őrnagy „nem volt hős, nem volt a náciizmus vagy más -izmus elszánt ellensége. Első pillantásra egyike volt a náci háborús gépezet kötelességtudó fogaskerekeinek. De közelről nézve, azoknak a százaknak, sőt talán ezreknek a szemszögéből, akiket megmentett a Gestapótól és a saját ott állomásozó seregeitől, jó ember volt. Kompromisszumot kötött az ördöggel, és segített a tehetetlen embereken, ahogy csak tudott.” Vajon miért döntött úgy, hogy segít, amikor oly sokan mások elfordították a fejüket? Hallie két esetet idéz fel, melyek rávilágítanak az őrnagy viselkedésének indítékaira. Az első akkor történt, amikor kezdő tanár volt:

Hatásos órát készült tartani az állatok királyáról. A tervvel és magával eltelve ment be az órára. Ahogy kiejtette az első szavakat - Az oroszlán... - észrevett egy kisfiút, aki addig mindig szótlánul üldögélt a tanterem végében. A fiú felemelte a kezét, hogy megpróbálja a tanár figyelmét magára vonni. De a tanár csak beszélt és beszélt az állatok királyáról. Néhány perc elteltével a fiú kiugrott a padból, s kiabálni kezdett: - Tanár úr! Tanár úr! - Schmähling mérgesen nézett rá, nem akarta elhinni, hogy ez a kis vakarcs félbe akarja szakítani az előadását. S ekkor a fiú valami olyasmit mondott, amitől a tanár elképedt. Engedély nélkül bekiabálta, hogy - Tegnap, igen, tegnap láttam egy nyulat. Tegnap láttam egy igazi nyulat.

Nem mondhatta végig, mert Schmähling ráüvöltött: - Leülni, te kis sakál! - A fiú leült, s nem is szólalt meg többé az év végéig. Idős korában Schmähling úgy emlékezik vissza erre, mint életének egyik legdöntőbb eseményére. Ugyanis, miközben a fiút a német pedagógia tekintélyelvűségének teljes súlyával agyonnyomta, elpusztított magában is valamit, azzal, hogy tönkretette egy tündöklő pillanat örömét a fiúban. Amikor az órának vége lett, megfogadta magában, hogy soha többé nem tesz ilyesmit egy emberrel. Az élet és a tanítás ettől a naptól kezdve olyan lesz, fogadta meg magában, melybe az osztályban is és az iskolán kívül is belefér annak elmondása, hogy az ember látott egy nyulat.

S meg is tartotta a fogadalmát. Hát ilyen egyszerű volt, és aztán persze végtelenül nehéz volt megtartani ezt Franciaország német megszállása idején.

A másik esetre akkor került sor, amikor a háború befejeződött, és Schmählinget a francia ellenállás bíróság elé állította:

Ahogy lépdelt előre a teremben a sorok között, köpcös alakjával s alig viselt zöldesszürke Wehrmacht-egyenruhájában, nem tűnt jelentékeny figurának, sőt inkább kiváló tárgynak a franciák németgyűlölete számára.

De amikor középre ért, mindenki, még az haute-loire-i ellenállás legkeményebb vezetői is felálltak, és felé fordultak. Ahogy folytatta az útját, az emberek oda-odasúgtak neki valamit: - Szüksége van több élelemre a börtönben, őrnagy úr? Hozzunk írószert vagy könyveket? Ment tovább, mosolygott, és nemet intett a fejével.

Amikor megállt a bíróság előtt, a francia ellenállás idős vezetője, aki a bíróság elnöke volt, meghajolt előtte (ugyanis ő is felállt a többiekkel), és egy rövid beszédben fejezte ki az haute-loire-i emberek háláját.

Később Schmähling azt írta a naplójába, hogy „fast peinlich”, szinte kínos volt ez az eset. A dicséretnek és a szeretetnek örült, de ezt hozzátette: „Hát nem tudják, hogy a tisztességes viselkedés a normális? Nem tudják, hogy a tisztességesség nem kíván elismerést, jutalmat, mert a szívből jön; itt és most azért cselekszik így az ember, mert a szíve ezt diktálja?”⁴⁴

Nem tudják, hogy a tisztességes viselkedés a normális? Nem tudják, hogy a tisztességesség nem kíván elismerést, jutalmat, mert a szívből jön; itt és most azért cselekszik így az ember, mert a szíve ezt diktálja?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit ért Schmähling azon, hogy magában is elpusztított valamit, amikor a fiú örömét tönkretette? Mit pusztított el? Miben hasonlított ez ahhoz a pusztításhoz, melyet a náciak követtek el az emberekben, akiket uralmuk alá hajtottak? Ahhoz, amit magukban pusztítottak el?

„Schmählinget tanulmányozva és megszeretve sokat tanultam az önbecsülésről és a mások megbecsüléséről” - írta Hallie. - „Megtanultam, hogy az erkölcs nem csak a jó és a rossz kérdése, nem arról van szó, hogy valami vagy igaz, vagy hazug. Nincs egyetlen helyes irány, igazi észak vagy igazi dél. Csak árnyalatok, mindenkinél. Nem az a feladatunk, hogy tökéletesek legyünk, hanem az, hogy próbáljunk meg egy kicsit más milyenek lenni ebben a többnyire közönyös és hideg világban.”
Egyetértesz Hallie ezen megállapításával?

14. OLVASMÁNY

Schindler listája

Jerzy Kosinski, aki gyermekkorát a náciak uralta Európában töltötte, Az ördögi fa című művében ezt írja: „Az emlősök közül egyedül az ember tud nemet mondani. A tehén nem tudja magát a csordától különállónak elképzelni. Emiatt ugyanolyan az egyik tehén, mint a másik. Igent mondani azt jelenti, hogy követjük a tömeget, és azt tesszük, amit elvárnak tőlünk. Nemet mondani a tömeg megtagadását, a különállást, az én erősítését jelenti.” Schmähling számára önmaga igazolása, énjének megerősítése az volt, hogy nem volt hajlandó az elveit feladni, s így vált különleges hőssé. Oskar Schindler német üzletember, aki üzleti érdekből lépett be a náci pártba, még valóságosabb módon lett hős.

A háború előtt Schindlert olyan embernek ismerték, aki szeret gyorsan sok pénzt keresni, és aki szereti a nőket és a bort. A háború alatt folytatta a gyors meggazdagodás lehetőségeinek kihasználását, futott a nők után, jól élt. Úgy látta, hogy a háborús idők egyszerre nyújtanak lehetőséget számára mindhárom szenvedélyének kiélésére.

Lengyelország megszállása után nem sokkal Krakkóba ment, és ott üzleti vállalkozásba kezdett. Összebarátkozott a náciakkal, megvesztegette őket, így sikerült megszereznie tőlük egy tönkrement edénygyárat a város mellett. Nemsokára hatalmas haszonra tett szert a német hadsereg számára gyártott felszerelésekkel. Azért tudott nagy nyereséggel termelni, mert a zsidó munkásoknak, akik a krakkói gettóból jártak ki a gyárába dolgozni, alacsony bért fizetett.

Schindlert, egészen addig, amíg a náciak el nem kezdték a gettót kiüríteni, nemigen lehetett volna megkülönböztetni a többi, a németekkel együttműködő üzletembertől. Aznap Schindler az egyik barátjával lovagolni ment. A város környéki hegyekről az egész akciót jól láthatták. Thomas Keneally Schindler bárkjája című regényében rekonstruálta, mit láthatott Schindler és társa azon a napon:

Az SS-csapatok a kutyákkal vadul berontottak a nyomorúságos lakásokba. Mintegy megérkezésük jeleként az egyik első emeleti ablakból egy bőrönd repült ki, és nyílt szét a járdán. A férfiak, nők és gyerekek, akik padlásszobákban, beépített fülkékben, fiók nélküli konyhakredencekben bújtak meg és vészelték át az első házkutatási hullámot, kirohantak a dobermanok elől az utcára, félelmükben sikoltozva, zihálva.

Egyre gyorsabban peregtek az események, a dombon állók alig tudták figyelemmel kísérni. A házakból előbukkanókat ott a járdán nyomban lelőtték, testük a golyó erejétől átrepült az útszéli kanálison, vérük vastag sugárban ömlött az árokba. Egy anya a fiával - a gyerek talán nyolc-, talán tizenéves lehetett - egy ablakpárkány alá húzódott a Krakus utca nyugati oldalán. Schindler elviselhetetlen aggodást érzett értük, a rettegés átjárta egész testét, izmai ellazultak, és kis híján lebukott lováról.

Az akció során Schindler felfigyelt egy pirosba öltöztetett kislányokra. A kislány az utcán totyogott, s úgy tűnt, nem is érzékeli a veszélyt. Keneally ezek után leírja, hogyan próbálta Schindler feldolgozni magában a látott borzalmakat:

Ezeknél az embereknél, akik maguk is anyától születtek, és nyilván leveleket küldenek haza (vajon mit írnak benne?), nem is a szegényérzet teljes hiánya volt a legmegdöbbentőbb élmény Schindler számára. Tudta, hogy nem szegyeλλik tettüket, hiszen a menet végén haladó őr sem érezte szükségét, hogy megkímélje a gyereket a látványtól. Márpedig ha nem szegyenkeztek, akkor - és ez volt a legszörnyűbb a dologban - hivatalos jóváhagyással cselekedtek. Senki sem menekülhet többé a német kultúra eszméje mögé, senkit sem mentesítenek többé a vezetői nyilatkozatok attól, hogy kilépjenek házukból, kinézzenek hivatali ablakukból, és lássák az utcán történő eseményeket - a valóságot. Kormánya politikájának olyan megnyilvánulását tapasztalta Oskar a Krakus utcában, amit nem lehetett pillanatnyi eltévelyedésnek minősíteni. Biztosra vette, hogy az SS-katonák vezetői parancsot hajtottak végre, különben a menetoszlop végén haladó bajtársuk nem hagyta volna, hogy egy gyereket végignézze a történeteket.

Később, némi kenyér elfogyasztása után, Oskar már világosan látott. Azért engedtek oda szemtanúkat, olyan szemtanúkat, mint a piros kabátos apróság, mert biztosak benne, hogy a szemtanúk is el fognak pusztulni.⁴⁵

Schindler nem tudta elfelejteni, amit aznap látott. Másként kezdte alakítani a náciakkal való kapcsolatait, s már nem a profitszerzés érdekelt. Sőt hatalmas összegeket fordított a munkásai biztonságának a megvásárlására. Először a gyárát

nyilvánította hivatalosan a közelben létesített plazowi munkatábor altáborává, s ezzel 500 zsidónak nyújtott menedéket egy időre. 1944 őszén azonban a náci elrendelték mindkét tábor felszámolását és a munkások Auschwitzba szállítását. Schindler azonban megtagadta ennek a parancsnak a végrehajtását. Egy listát állított össze, mely ezeregyszáz férfi, nő és gyermek nevét tartalmazta, s azt állította, hogy ezek az ő munkásai. Ezután arra használta fel a pénzét és a befolyását, hogy a listán szereplőket a Csehszlovákiában épülő új gyárába, Brnlnitzbe szállíttassa. Amikor a nála dolgozó nőket tévedésből Auschwitzba szállították, Schindler elérte a lehetetlent: sikerült őket kihozatnia onnan. Egy vagyont költött a náci tisztviselők megvesztegetésére.

Igent mondani azt jelenti, hogy követjük a tömeget, és azt tesszük, amit elvárnak tőlünk. Nemet mondani a tömeg megtagadását, a különállást, az én erősítését jelenti.

Tudta, hogy nem szégyellik tettüket. Márpedig ha nem szégyenkeztek, akkor - és ez volt a s legszörnyűbb a dologban - hivatalos jóváhagyással cselekedtek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kosinski azt írta: „Nemet mondani a tömeg megtagadását, a különállást, az én erősítését jelenti.” Hogyan igazolja ezt a megállapítást Schindler? Marion Pritchard és a többi embermentő? A Scholl testvérek?

Keresd elő, mit írtál magadnak korábban a hős szó jelentéséről! Mitől lesz egy ember „hősies”? Rendelkeznek a hősök bizonyos közös tulajdonságokkal? Vagy a cselekedeteik avatják őket hősökké? Hős volt Schindler?

A zsidó tanítások szerint „aki egyetlen életet megment, az az egész világot menti meg”. Hogyan vonatkozik ez a tétel Schindlerre és a többi megmentőre?

A háború után Schindler felesége, Emilie azt mondta egy riporternek, hogy a férje „semmi rendkívülit nem tett a háború előtt, és átlagember a háború vége óta is”. A felesége szerint Schindler szerencsés volt abból a szempontból, hogy „az 1939 és 1945 közötti rövid és heves időszakban olyan emberekkel találkozott, akik kihozták belőle addig rejtett tulajdonságait”. Egyetértesz ezzel a véleménnyel? Mit sugall Emilie megállapítása a bátorság természetéről? Az ember fejlődési és változási képességéről? Szerinted mitől vált Schindler megmentővé? Megelőző életében van-e valami, ami utalhat mindarra, ami aztán később történt vele? Szerinted volt-e Schindlernek olyan személyiségvonása, amelyik jelezhetne volna, hogy hőssé fog válni?

Thomas Keneally Schindler bárkája című könyve részletesen bemutatja Schindler erőfeszítéseit. Steven Spielberg Schindler listája című filmje a könyv alapján készült, és erőteljes képet ad erről a férfiről és koráról. A film megtekintése után Dorothy Rabinowitz azt írta, hogy őt Schindler más, ugyancsak valószerűtlen megmentőkre emlékezteti:

Az olaszokra gondolok, Hitler szövetségeseire, akiknek minisztériumai, hadvezetése, legmagasabb politikai körei minden követ megmozgattak, hogy lehetőleg egyetlen zsidót se hurcoljanak el Olaszországból. Terveztek, szövetkeztek, a legképtelenebb késleltető manőverekhez folyamodtak - köztük a világ egyik legbonyolultabb népszámlálási rendszerének feltalálásához -, csak hogy egyetlen, olasz fennhatóság alá eső zsidó se kerüljön a németek kezébe... Az olasz kormány nemcsak, hogy ellenállt a deportálások végrehajtásának, megfelelő az állampolgárok általános elvárásainak, hanem rendkívüli erőfeszítéseket tett azért, hogy az általuk megszállt területek zsidó lakosságát is megmentse. Mint a tengelyhatalmak tagja, Olaszország nagy területeket tartott megszállva Görögországban, Jugoszláviában és Dél-Franciaországban, Nizza környékén. 46

Mi lehetett az oka, hogy az olaszok megtagadták a deportálások végrehajtását? Miben hasonlított ez Schindler mentési akciójához? Szerinted mi közös Schindlerben és az olaszokban? Mi a lényeges különbség?

15. OLVASMÁNY

Magyar királyi hadnagy úr"

(Magyar kiegészítés)

Bálint Marcell könyvében, amely Elmondom, mert így történt címmel jelent meg 1990-ben, így emlékezik megmenekülésére:

Tudtam - pontosan tudtam -, hogy kivégezni visznek minket. A teljesen sötét Aréna úton [mai Dózsa György úton], az Aréna és a Lehel utca sarkán még ma is álló laktanyába vittek minket. A laktanya hatalmas udvarán, benn az épületben mintegy három-négyezer munkaszolgálatos van. Ülnek a földön, fekszenek a padlón, lerongyolva, elcsigázva. A laktanya „parancsnoka” sötét hajú, közepes termetű tartalékos tiszt volt. Ha más katonai személy nem volt a közelünkben, akkor nagyon emberségesen beszélt velünk. Közölte a nagy gondját, felelősségét, hogy mit csináljon velünk. Itt nem maradhatunk - közölte -, mert ez a katonai épület a vasúthoz [...] közel van. Ezeket a fontos objektumokat egész biztosan bombázzák, vagy a németek, vagy a szovjetek. A városba sem engedhet ki bennünket, hogy „szabadon” járassunk. Mert ez 1944 decemberének utolsó napján

további életveszélyt jelentett volna számunkra. Semmiféle élelmet nem adhat nekünk. Egy üres levest sem - mert nincs főzési lehetőség -, sem egy szelet kenyeret.

Hogy valamivel biztonságosabb helyen legyünk, katonáival átkísért bennünket a közeli Aréna úti zsinagóga nagy épületébe, nagy kultúrtermébe és a hozzá tartozó udvarba.

Itt közölte velünk - nagyon barátságos hangon -, hogy úgy gondolja, talán egy kis, egész kis lehetőség van arra, hogy megmeneküljünk a Nemzetközi Vöröskereszt védelmében, ha valamennyiünket bekísér a gettóba. 1944 december utolsó napján reggel elindult az Aréna útról a több ezer munkaszolgálatos. [...] Ha viccelni való kedvem volna most, amikor e sorokat írom, azt mondanám, hogy mi, több ezer munkaszolgálatos, bemenekültünk a gettóba.

A kiváló, igaz ember, a „magyar királyi hadnagy úr” Gobbi Ede volt.47

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Magyarországon is sok ember mentett meg üldözötteket, közülük sokan, mint a „magyar királyi hadnagy úr”, ha nem is maradtak névtelenek, de közismertté sem lettek azáltal, amit tettek.

Mit gondolsz, miért? Mit gondolsz, miért hallgattak ezek az emberek maguk is?

Az 50-es évek elejétől Magyarországon nem esett szó árnyaltan a zsidóüldözésről. Szélsőséges megfogalmazások - „utolsó csatlós”, „bűnös nemzet” - hangzottak el, a felelősség valódi elemzése nélkül. Mit gondolsz, miért?

16. OLVASMÁNY

Egy nemzet összefog

Oskar Schindler magánemberként lépett fel a zsidók érdekében. Le Chambon városában egy közösség fogott össze. Dániában egy egész nemzet lépett fel egységesen.

A németek 1940 tavaszán foglalták el Dániát. Bár Hitler hivatalban hagyta a háború előtt kinevezett kormányt, és csak jelképes csapatokat állomásoztatott az országban, a dánokat mélyen megrendítette országuk megszállása, s több alkalommal szerveztek sztrájkot, felkelést, szabotázsakciót. 1943 nyarán a náci megtorló intézkedésekre készültek. Korlátozták X. Keresztély király hatalmát, menesztették a kormányt, leszerelték a dán hadsereget, s letartóztatási parancsot adtak ki számos keresztény és zsidó vezető ellen.

Leo Goldberger édesapja, a koppenhágai Nagy Zsinagóga kántora is szerepelt azok között, akiket a náci le akartak fogni. Egy reggel, egy kora hajnali órán meg is jelentek a kántor lakása előtt. Goldberger azt meséli el, mi történt ekkor.

Apánk bejött a szobánkba, s azt mondta, hogy itt vannak a németek, de ő semmilyen körülmények között nem fog ajtót nyitni. Számomra ez volt a legfélelmetesebb pillanat, amit valaha is átéltem. A németek puskatussal verték már az ajtót. Mivel attól félttem, hogy bármelyik percben betörhetik, kértem apámat, hogy nyissa ki az ajtót, ő azonban eltökélt volt, hogy nem. Váratlanul meghallottuk a fölöttünk lakó szomszéd hangját, aki németül kiabálta le a katonáknak, hogy Goldbergerék elutaztak nyaralni, és hogy különben is micsoda dolog hajnal háromkor ekkora lármát csapni!

Bár a németek őrszemet állítottak a ház elé, a családnak sikerült elmenekülni. Szeptember közepére, úgy tűnt, elmúlt a veszély, és a család visszatért Koppenhágába. Néhány héttel később Goldbergerék és a többi dán zsidó család megtudta, hogy a németek deportálni akarják őket. A hírek Georg Ferdinand Duckwitz német diplomatától származtak, aki Norvégiában állomásozott. Amikor a titkos parancs megérkezett, hogy készítsen elő négy teherhajót a dániai zsidók deportálására, Duckwitz értesítette az ellenállás vezetőit. Ezek továbbadták a hírt a koppenhágai zsidó hitközségnek, amely értesítette a közösség tagjait, hogy sürgősen rejtőzzenek el, és készüljenek a svédországi evakuációra. Goldberger mindössze tizenhárom éves volt ekkor, így emlékezik:

Hová lehet elbújni? Az első éjjelt egy gazdag zsidó családnál töltöttük a 35 mérföldre fekvő Bedbaekben, közel a tengerparthoz. Mint felfedeztük, a család még aznap éjjel elindult Svédországba. Nem szölkak sem nekünk, sem a zsidó cselédjünknek. Apámat ugyan megkérdezték, nem akar-e beszállni egy Svédországba tartó hajó költségeibe, de kénytelen volt nemet mondani. Egyszerűen nem volt annyi pénze, amennyit kértek. Az első pánik elmúltával apám elhatározta, hogy kitalál valamit, és vonattal visszament a fővárosba: kölcsön akart kérni, esetleg előlegben felvenni a fizetését, és körülnézni, akad-e valami kapcsolat, hogy egy halászhajót szerezzen. Amilyen a szerencse, a vonaton összetalálkozott egy asszonnyal, akit futólag ismert, és aki felismerte. Látva apám gyötört arckifejezését, az asszony megkérdezte, mi a baj. Apám beszámolt neki. Az asszony habozás nélkül, azonnal felajánlotta, hogy kézbe veszi az ügyet. Néhány óra múlva legyen apám a főpályaudvaron, ott majd minden információt megkap. Ez a legkevesebb, amit tehet, mondta az asszony, hiszen legalább viszonzhatja, hogy apám néhány évvel korábban részt vett egy koncerten, melyet A Nők Ligája a Békéért és a Szabadságért javára adottak.

Meg is tartotta a szavát. Néhány óra múlva találkozott apámmal, és azt mondta, hogy minden el van intézve. A pénz egy paptól, Henry Rasmussentől származik... Huszonötezer korona, fejenként ötezer, ami nagy összeg volt, több, mint az apám éves fizetése. (Kölcsönként ajánlották fel ekkor, de a háború után Rasmussen nem fogadta el a visszafizetést.) A következő lépés az volt, hogy el kellett menni egy bizonyos tengerparti címre, alig egy órára Koppenhágától. Apám kapkodva összeszedett néhány holmit a lakásban - néhány ruhadarabot, családi iratokat, fényképeket, és az én kincsemet, egy rendőrségi zseblámpát, amit nemrég kaptam -, s nemsokára mindannyian egy taxiban ültünk, mentünk ismeretlen házigazdánk és bizonytalan sorsunk felé. A következő este a draguri part, Koppenhága Amager-szigetének közelében, alacsony bokrok között meghúzódva várakoztunk. Keservesen hideg októberi éjszaka volt. A legfiatalabb öcsém, alig hároméves, altatót kapott, hogy csendben maradjon. Bátor, elszánt kis anyám egy szatyrot szorongatott, tele javításra váró zoknival és harisnyával. Nehéz lenne racionális magyarázatot találni, miért hozta épp ezeket magával. Izgatottan lestük, mikor villan fel a megígért fényjelzés. Vártunk, s nekem egyre azon járt az eszem, vajon miért történik mindez. Mit követtünk el, hogy így kell bujkálnunk, s menekülnünk, mint valami bűnözőknek? Hová vezet mindez? És az Isten szerelmére, hol van az a fényjelzés? Végre valahára felvillant. Elindultunk. Belegyalogoltunk egyenesen a tengerbe, úgy harminc métert.

Nekem mellkasig ért a víz. Az apám a karjában vitte a két kisöcsémet. Anyám szorította a zoknikat. Én vittem a kedves zseblámpámat. A bátyám hősiiesen vitte a bőröndöket, de egy idő után nem bírta, és beleejtette őket a vízbe. Behúztak bennünket a kis hajóba, és suttogva irányítottak: menjünk a rakodótérbe, feküdjünk le, hogy be tudjanak bennünket takarni a nedves, büdös ponyvával. Ha véletlen német őrhajót ellenőrizné a hajót, azt hihetnék, csak hal van odalenn. Körülbelül még húsz zsidó volt a hajón. Ahogy elindultunk a nyílt tenger felé, apám magában egy zsoldárt kántált.

Néhány óra múlva kivilágosodott, és a svéd part idilli képe bontakozott ki, Skane vidéke. Csodálatos, békés Svédország! Egy szívesen befogadó menedék, emléke örökre kitörölhetetlen. Itt maradtunk egészen a háború végéig, Dániába való visszatérésünkig. 48

Halászhajók százai szállították biztonságba a dániai zsidókat, majdnem mindet, 7220 férfit, nőt és gyermeket. A közösség fogott össze: zsidó és keresztény polgárok százai szervezték meg az akciót, és adták össze a pénzt. A halászokat kellett megfizetni, akik a zsidók Svédországba szállítását végezték. Néhányan ingyen is vállalták a feladatot, de a legtöbbjük nem engedhette meg, hogy egynapi munkája kiessen. Pénzre volt szükség a megvesztegetésekhez is.

Nem volt véletlen az sem, hogy a német őrhajók „javítási munkák miatt” a dokkokban maradtak a mentés éjszakáján. Nem sikerült mindenkinek elmenekülnie. Egyeseket akkor fogtak el, amikor a hajóra vártak, másokat a tengeren. Ezeket Terezínbe, a minta-koncentrációtáborba vitték (Nyolcadik fejezet, 13. olvasmány). De mindössze 580 zsidót tudtak elfogni a németek. Egyetlen dán zsidó sem került azonban haláltáborba, részben azért, mert a dán kormány állandóan érdeklődött a náci vezetéssel szemben a deportáltak sorsáról.

A közösség fogott össze: zsidó és keresztény polgárok százai szervezték meg az akciót. És adták össze a pénzt.

A Dánok ellen tudtak állni a náci antiszemitizmus kegyetlen butaságának, mert ez az alapvető igazság: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat – fontos volt a számukra.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A dánok megmentők vagy ellenállók voltak? Az volt a céljuk, hogy megmentse a zsidókat, vagy az, hogy kifejezzék ellenállásukat a náci uralommal szemben?

Hasonlítsd össze Goldbergerék szomszédjának viselkedését más olvasmányok szereplőivel, akik szintén tudták, hogy a kommunistákért vagy a zsidókért jönnek! Mi a hasonlóság? Mi a különbség?

Thomas Merton teológus a következőket mondta a dánokról:

A dánok azért tudták megtenni, amit tettek, mert döntéseik egyértelmű meggyőződésen alapultak, melyet valamennyien osztottak, s mely megfelelt az emberről mint racionális lényről kialakított belső képüknek, s mely megfelelt Isten alaptörvényének, ahogy az megjelenik az Ótestamentumban és a Szentírásban: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A dánok ellen tudtak állni a náci antiszemitizmus kegyetlen butaságának, mert ez az alapvető igazság: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat - fontos volt a számukra. És hajlandók voltak kockára tenni életüket ezért az igazságért, egy mindenki által elfogadott és közösen végrehajtott cselekedettel. Ilyen cselekedetre csak akkor képesek az emberek, amikor komolyan veszik az alapvető igazságokat. 49

Milyen „alapvető igazságot” vettek a dánok komolyan? Hogyan számított ez a náccal szembeni magatartásukban?

Albert Camus azt írta, hogy „a szív ereje, az ész és a bátorság elegendő a végzet kerekének megállítására, sőt néha a visszafordítására is”. Alátámasztaná ezt a nézetét a dánok? Megtehették volna mások is, amit a dánok tettek?

Az 1940-es években Magyarországon élt Európa legnagyobb létszámú zsidó közössége. Milyen lehetőségei kínálkoztak a magyar kormánynak és a magyar állampolgároknak zsidó honfitársaik megmentésére? Azonosak voltak ezek a lehetőségek?

Mi következnek az ezzel kapcsolatos véleményedből? Felmentést nyújt ez az egyes embernek?

17. OLVASMÁNY

A protestáns egyházak szerepe

Az evangélikus egyház egyik vezetője szemtanúja volt, amikor a Gestapo zsidókat gyűjtött össze, hogy deportálják őket, s feltette a kérdést: „Elhetünk-e úgy tovább, mintha mi sem történt volna?” Ezt a kérdést sok vallási vezető feltette a holocaust idején, de nem egyforma válaszokat adtak rá. Például amikor a dán egyházi vezetők tudomást szereztek a zsidók tervezett deportálásáról, levelet írtak a német vezetésnek. Ezt a levelet minden dán szószékről felolvasták 1943. október 3-án, vasárnap:

Amikor a zsidókat vallási vagy faji alapon üldözik, a keresztény egyháznak kötelessége tiltakozni az üldözés ellen, mert ez ellenkezik a dán népben mélyen gyökerező igazságérzettel és a hosszú évszázadok óta élő dán keresztény kultúrával. Mindezek szellemében és a dán alkotmány szerint is, minden dán állampolgárra egyenlő jogok és kötelességek vonatkoznak, így a törvény kimondja a teljes vallási szabadságot is. Vallási szabadságon azt a jogot értjük, hogy mindannyian úgy tiszteljük istenünket, ahogy azt elhivatottságunk és a lelkiismeretünk diktálja, és azt, hogy a faji vagy a vallási besorolás senkit nem foszthat meg a jogaitól, a szabadságától vagy a vagyonától. Vallási meggyőződésünk különbözősége ellenére harcolni fogunk zsidó testvéreinkért, hogy megtarthassák azt a szabadságot, melyet mi is többre becsülünk az életünknel. Mint a dán egyház vezetői tisztában vagyunk azzal, törvénytisztelő állampolgárokként kell élnünk, és hogy nem szíthatunk parttalan lázadást a hatóságok ellen. De ugyanakkor a lelkiismeretünk azt diktálja, hogy érvényt szerezzünk a törvénynek, és tiltakozunk megsértése ellen. Következésképpen kijelentjük, hogy mindenekelőtt Istennek kívánunk engedelmeskedni, és csak másodsorban az embernek.

A levelet író dán lelkészek - mint a legtöbb német protestáns is - lutheránusok voltak. Mégis kevés német lelkész állt ki ilyen bátran. A német evangélikus egyház csak a koncentrációs táborokba került keresztény zsidók miatt fejezte ki aggodalmát. Egy egyházi vezető megkérte Adolf Eichmann-t, hogy engedélyezze részükre istentisztelet tartását. Eichmann ezt a kérdést megtagadta, mondván: „A zsidó zsidó marad, ha megkeresztelték, ha nem.” De a tisztviselő elmondása szerint „Eichmann képes volt meggyőzni arról, hogy az egész zsidókérdés itt [Németországban] mindössze szállítási problémát jelent”. Ez a tisztviselő és német társai ezek után nem aggódtak a „zsidókérdés” miatt.

Ilse Harter, a Hitvalló Egyház egyik vezetője később ezt írta:

Több ember nyújtott gyakorlati segítséget, mint hinnénk. Lehetséges lett volna ez, ha a Hitvalló Egyház nyíltabban tiltakozik? Nem tudom. Egyáltalán nem áll szándékomban mentséget keresni felekezetem számára. Mindannyian bűnösök lettünk, még azok is közülünk, akik segítettek a zsidóknak. Nem kiáltottunk fel, nem tiltakoztunk hangosan, mert tudtuk: ha kiderül, mit teszünk, ezek az emberek akkor is a halálba mennek, ahogy a mi utunk is a koncentrációs táborokba vezetett volna. Ha viszont csendben maradunk, és úgy segítünk, talán meg tudnak menekülni. De mutassanak nekem valakit, aki ebbe az álláspontba bele tudott nyugodni.50

A háború után Dietrich Goldsmidt, a Hitvalló Egyház egyik vezetője egy másik szempontot fogalmazott meg arról, hogy miért nem „kiáltott fel” senki. „Az, hogy mint keresztényeknek ki kellene állnunk a zsidók mellett, nagyon kevés embernek jutott eszébe... A zsidók elítéltek voltak. A tanítás, mely a mai napig befolyásolja a lelképásztorok gondolkodását, úgy szól, hogy a zsidók elítéltek Jézust. Isten valóban szövetséget kötött a zsidókkal, de ez a szövetség felbomlott Jézus halálával, és a keresztények voltak azok, akikkel az Úr új szövetséget kötött.”51

Helmut Gollwitzer, egy másik egyházi vezető ezt írta:

Rá kellett ébrednünk, hogy teológiai értelemben is ezekkel az előítéletekkel nőttünk fel. Először úgy gondoltuk, hogy a zsidók megérdemlik személyes sajnálatunkat, a keresztény zsidók pedig testvéri szolidaritásunkat, s hogy segítenünk kellett a németországi zsidóknak, mert fenyegetett népnek számítottak. Közben a német teológus, Kari Barth teológiai értelemben továbblépett. Azért követelte, hogy segítsünk a zsidókon, mert ők Isten népe. Ez új alapot szolgáltatott a Bibliára, a judaizmusra, sőt az antiszemitizmus megértéséhez is. Nem lehetett tovább tartani azt a nézetet, hogy az antiszemitizmus egyszerűen a többség ellenszenvé egy kisebbség irányában. Minden sokkal bonyolultabb lett, persze, hiszen Hitler a cigányokat is ki akarta irtani, de... ha nem indította volna útjára először azt a totális kampányt a zsidók ellen, a cigányokkal sem bánhatott volna ugyanúgy. A kulcskérdés a zsidók maradtak. A zsidókkal kapcsolatban a központi kérdés mind teológiai, mind bibliai értelemben az, hogy hogyan dolgozzuk fel a keresztény hagyományoknak ezt az örökségét. Ez a mai német kereszténység egyik legfontosabb kérdése.52

A magyar protestáns egyházak a katolikushoz hasonlóan beadványokkal és személyes megbeszélésekkel próbálták elsősorban a keresztény zsidók érdekében eljárni. Nyilvános tiltakozás az ő részükről sem hangzott el. Ravasz László református püspök

Serédi Jusztinián hercegprímást próbálta a különböző keresztény egyházak közös fellépésére rávenni, eredménytelenül. A háború után a következő nyilatkozatot tette a református egyház:

A magyar református egyház zsinati tanácsa... mélyen megalázkodva megvallja bűnét, amellyel Isten fölségét megsértette. Megsértette azzal, hogy tőle vett prófétai tisztét hűségesen nem teljesítette. Elmulasztotta inteni a népet és a felsőséget, amikor mindkettő Isten törvényeivel ellenkező útra tért, s nem állt ki egészen bátran az ártatlanul üldözöttek mellett. [...] Szükségesnek vallja, hogy a magyar nemzet Isten ítélete alatt bűneinek üdvösséges ismeretéhez eljusson, azt töredelmesen megvallja.⁵³

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan határozták meg a dán egyházi vezetők kötelezettségi körüket? Hogyan a német evangélikus vezetők? Milyen hasonlóságokat és különbségeket fedezel fel álláspontjaik között?

Mit gondolsz, miért olvasták fel a dán templomi szószékeken a német vezetésnek írott levelet? Mit mond a levél a zsidókról? Mit a vallási szabadságról? Mit mondanak a törvénytisztelő állampolgárokról? Milyen hatást váltott volna ki egy hasonló levél a német keresztényekből? Milyen hatást váltott volna ki egy ilyen levél Magyarországon?

Milyen szerepet játszik a hazaszeretet abban, ahogy a dán, illetve ahogy a német egyházi vezetők reagáltak a holocaustra? Mennyire nehéz háborús helyzetben a saját nemzetünk ellen fellépni?

Elfogadható Ilse Harter magyarázata arra, hogy miért nem „kiáltott fel”? Miben hasonlít magyarázkodása Christabel Bielenbergére (7. olvasmány)? Miért nem tud egyikük sem belenyugodni az álláspontjába?

18. OLVASMÁNY

A katolikus egyház szerepe

A katolikus egyház vezetői is hallgattak, mialatt folyt a zsidók deportálása a haláltáborokba. 1941. május 27-én, egy héttel az első nagy összegyűjtés után Germaine Ribière párizsi diáklány a következőket írta a naplójába:

Az elmúlt két hétben egyre inkább beborult az ég. Az egyház, a vezetők csendben maradtak. Engedik, hogy az igazságot megszenstelenítsék. Lallier atya [a párizsi katolikus diákok szervezetének papja] azt mondta nekem, hogy sürgősebb dolgom is van, mint a zsidók miatt aggódnom...

Az áradat emelkedik, egyre emelkedik. Attól félek, hogy egy nap arra ébredünk, hogy most már késő, valamennyien nácik lettünk. Félek, mert az emberek alszanak. S éppen azok altatják el az embereket, akiknek örködniük kellene. El kell mondanunk az igazságot, kerüljön bármibe. De ki fogja megtenni? Tudom, vannak olyan keresztények, akik vállalják a mártíromságot, ha kell, de ők nem tudják, mi történik. Várják a hangot, de az nem szólal meg. Imádkozunk, hogy a hang megszólaljon.

Franciaország elárulta a lelkét, s most a nácizmusé a vezető szerep. Minden igaz érték a porba hullott. Nincs már becsületünk. Pétain lett a francia Hitler. A nagy tánc elkezdődött, és a világ vak lett. Vak, mert fél a haláltól. A papság passzív marad. Mint Ausztriában, itt is belenyugszanak abba, ami történik.⁵⁴

Egy év telt el, mire 1942 augusztusában Jules-Gerard Saliège, Toulouse püspöke ezt mondta a katolikusoknak: „Hogy gyermekek, nők és férfiak, anyák és apák ilyen bánásmódban részesüljenek, hogy úgy bánjanak velük, mint egy megvadult csordával; hogy családtagokat szétválasszanak és ismeretlen sors felé indítsanak, ezt a szomorú látványt tartogatta számunkra a sors... Ezek a zsidók férfiak és nők, ezek az idegenek férfiak és nők. Nem lehet így bánni férfiakkal és nővel, apákkal és anyákkal. Az emberiséghez tartoznak ők is. A testvéreink, mint oly sokan mások. Erről egy kereszténynek sem szabad megfeledkeznie.”⁵⁵

Vajon miért tartott ilyen sokáig ennek a püspöknek és más katolikus vezetőknek, hogy megszólaljanak? Az egyházak magatartásával kapcsolatban a történészek gyakran hivatkoznak Eugenio Pacelli bíborosra, aki 1939-ben XII. Pius néven lett pápa. Pacelli 1920-ban a Szentszék németországi követe lett, 1929-ben kapta meg a bíborosi rangot. Egy évvel később a Vatikán politikai vezetője. Sokakhoz hasonlóan Pacelli sokkal nagyobb veszélynek tartotta a kommunizmust, mint a német fasizmust. Sőt meg volt győződve arról, hogy a náci Németország a hitetlen kommunizmus elleni harc egyik erődtítménye. Feladatának tekintette ugyanakkor a katolikus egyház védelmezését Németországban a náciktól. Ennek szellemében kezdett tárgyalásokat Németországban 1933 júliusában. Az ekkor születő egyezmény volt Hitler első külpolitikai sikere.

Miután pápa lett, Pius szorgalmazta azoknak a zsidóknak a megmentését, akik áttértek a keresztény hitre, de a többi zsidóét nem. Jóllehet a Vatikán már 1941 őszén részletes információkkal rendelkezett a tömeggyilkosságokról, Pius egészen 1942 karácsonyáig nem emelte fel szavát. Csak ekkor említette meg „azokat a százezreket, akik önhibájukon kívül, nemzetiségi vagy faji alapon halálra vagy fokozatos kihalásra ítéltettek”. Nyilvánvalóan a zsidókról beszélt, de ezt a szót nem ejtette ki.

Azután 1943 őszén az olaszok megbuktatták Mussolinét. A németek szinte azonnal kézbe vették Olaszországban a hatalmat, és elkezdték az olasz zsidók deportálását. Az egyház erre azzal reagált, hogy menedéket kínált Vatikánvárosban a „nem árja” származásúaknak. Pius maga azonban csendben maradt egészen 1944 nyaráig, amikor a német megszállást követően

Magyarországon is megkezdődött a zsidók tömeges deportálása. Ekkor Pius pápa táviratot küldött Horthy kormányzónak: „Kéréseket kaptunk több oldalról, hogy mindent tegyünk meg azoknak az érdekében, akik az Önök nemes és hősi országa kebelében régóta szenvednek nemzetiségi vagy faji hovatarozásuk miatt, hogy szorongatott helyzetük ne tartson soká és ne rosszabbodjék. Atyai szívünk, mely az egész emberiséget kívánja keblére ölelni és hűségesen szolgálni, nem maradhat érzéketlen eme sürgető kérések közepette. Ezért fordulok Excellenciás Uramhoz személyesen, apellálva nemes érzelmeire, és abban a bizodalomban, hogy Excellenciás Uram mindent megtesz, ami hatalmában áll, hogy a sok szerencsétlen ember helyzetén könnyítsen.”⁵⁶

John Palikowski atya, a chicagói Katolikus Teológiai Egyetem etikaprofesszora tanulmányozta a katolikus egyház és más felekezetek viszonyát a náciizmushoz. A következőket állapította meg:

1. *A keresztény papság túlnyomó többsége belenyugodott az európai zsidóság elpusztításába;*
2. *Az egyházi vezetők nem tudtak sikeresen összefogni vagy összefogásra buzdítani a náci ellen. Ennek nagyon súlyos hatása van arra a helyzetre, mellyel az egyházaknak ma meg kell küzdeniük;*
3. *Az egyház saját helyzetértékelése és a náciizmus alatti szenvedése túlságosan elszigetelt volt a nem keresztények, különösképpen a zsidók szenvedésétől, akik számára a megpróbáltatás egyben a halált jelentette. Miért emelték fel az egyházak a szavukat a „kikeresztelkedett” zsidók meggyilkolása miatt, és miért zárták ki a többi zsidót tiltakozásukból?;*
4. *Az egyházak túlságosan szorosan kapcsolódtak a német társadalom dinamikus változásaihoz, hogy valós és elfogulatlan ítéletet alkossanak róla;*
5. *A zsidókérdést nem lehetett megfelelőképpen megvitatni az egyházak antijudaizmusának régi teológiai hagyományai miatt. Ezt a hagyományt a holocaust utáni keresztény közösségben egyszer s mindenkorra fel kell számolni;*
6. *Az egyházaknak, melyek soha nem fogják visszazerezni azt a társadalmi befolyásukat, amellyel valaha rendelkeztek, újból át kell gondolniuk a totalitarizmussal kapcsolatos nézeteiket. Melyek a főbb eszközeik ez ellen a jelenlegi helyzetükben?; és végül:*
7. *A kommunizmustól való félelem vakká tette az egyházakat a totalitarizmus más elnyomó formáival szemben. Megismétlődhet ez napjainkban?*⁵⁷

A megkülönböztető jelzés elrendelésekor a magyar katolikus egyház megpróbált a kikeresztelkedett zsidók számára kedvezőbb elbánást elérni. Ezt a kormánytagokkal való megbeszéléssel és a kormányzónak írt levelekkel próbálták megvalósítani. A katolikus hívek ezekről nem sokat tudhattak. Ugyanúgy nem tudhatták, hogy egyházuknak mi a véleménye a zsidók üldözéséről. Apor Vilmos győri püspök május 27-én pásztorlevél kiadását sürgette Serédi Jusztinián hercegprímástól:

...a jelen módszerek mellett híveink tömege nem szerez, nem szerezhet tudomást elvi felfogásunkról és gyakorlati intézkedéseinkről, és így mi vagyunk felelősek azért is, hogy sokan több-kevesebb jóhiszeműséggel vesznek részt kegyetlen intézkedések végrehajtásában és helyeselnék elítélendő tanokat.

Miután kérése nem vezetett eredményre június 17-én így ír:

*Eminenciás Uram, azt a parancsot kaptuk: Docete omnes gentes! Kell egyöntetű és határozott tanítást, útbaigazítást adnunk híveinknek a most aktuális kérdésekről. Tudniok kell a híveknek, hogy téves az állami irányítás, mely a fajiságot helyezi az erkölcsi és egyéni felelősség elé, és amely gyűlöletet, bosszút hirdet szeretet helyett, amely közegeivel kínoz ártatlan gyerekeket. Tudniok kell, hogy a bűnt nem szabad elősegíteni, vagy helyeselni, még ha azt állami hatóság is követi el. Tudniok kell, mik azok az általános emberi jogok, amelyekhez az államnak nem szabad hozzányúlni.*⁵⁸

1944. június végén Serédi rászánta magát, hogy kiadjon egy pásztorlevelet a zsidóság üldözéséről. A kormány közbeavatkozására azonban lemondott arról, hogy azt a templomokban felolvassák. A nyilvános tiltakozás tehát elmaradt a magyar katolikus egyház esetében. A Vatikán követe, Angelo Rotta nuncius többször tiltakozott Horthynál és a kormánytagoknál. A nyilas időszakban a többi semleges követséggel együtt a mentésben is részt vett. Érdekes, hogy a katolikus egyház feje, XII. Pius, a magyar zsidók deportálása ellen tiltakozott első ízben, noha már több mint két éve tartott a tömeges megsemmisítés. E tiltakozásával hozzájárult ahhoz, hogy a budapesti zsidók közül többen menekülhettek meg, mint bárhol másutt.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit értett Germaine Ribičre azon, hogy Franciaország eladta a lelkét? Hogyan árulja el egy nemzet a lelkét?

A Waffen SS Műszaki Fertőtlenítő Szolgálatának vezetője, Kurt Gerstein szállította a cianhidrogénsavat és más mérgező gázokat egy haláltáborba. Többször megpróbálta figyelmeztetni a pápai nunciust, a Vatikán németországi követét arra, hogy a náci megölik a zsidókat. Sikertelen próbálkozásai után ezt írta:

Milyen nácizmus elleni tetteket követelhetnénk az egyszerű állampolgártól, amikor Jézus földi helytartója maga még azt is megtagadta tőlem, hogy beszélhessek vele, miközben naponta tíz- és tízezereket ölnek meg, s miközben számomra a néhány órás késlekedés is bűnnek tűnt? Még a németországi nuncius sem hajlandó hallani annak a jézusi alaptörvénynek az iszonyú megsértéséről, amely így szól: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.59

Mi lehetett az oka, hogy a pápai nuncius nem akarta meghallgatni Gerstein információit? Hogy nem akart az információknak megfelelően fellépni?

1993-ban egy katolikus újságíró, James Carroll ezt írta: „Egy 1963-ban bemutatott színdarab, Rolf Hochhuth A helytartó című darabja cinkossággal vádolta a Vatikánt s különösen Eugenio Pacellit, XII. Pius pápát. A legtöbb katolikus felháborodott a vádakon, de amikor nem sokkal halála előtt XXIII. János pápát megkérdezték, hogy mit tegyenek a Hochhuth-darabbal, a pápa azt felelte: »Tenni? Mit lehet az igazság ellen tenni?«"60

Milyen lehetőségei lettek volna az egyháznak 1933-ban? 1939-ben? 1941-ben? Mi lett volna lépéseik kockázata? Mi lehetett volna fellépésük hatása?

19. OLVASMÁNY

A magyarországi egyházi mentőakciók a nyilas uralom alatt

(Magyar kiegészítés)

„A nyilas uralom alatt, amikor a budapesti zsidók helyzete fordult válságosra, számos egyházi személy és szerzetes nővér vett részt a különféle mentőakciókban. Ez az emberbaráti munka fájdalmas ellentétben áll az egyházi hierarchia érzéketlenségével és közönyével" - szögezte le Randolph L. Braham.

Könyvében, mely a magyar holocaust legátfogóbb feldolgozása, a szervezett védelmi tevékenységek közül részletesebben a Szent Kereszt Egyesület és a Jó Pásztor Bizottság munkáját így ismerteti:

A katolikus hitre áttért zsidók fő érdekvédelmi és képviselői szervezete a Szent Kereszt Egyesület volt. A gondolat, hogy a katolikussá lett zsidók érdekeinek védelmére különbizottságot hozzanak létre, az ország egyik legnagyobb gyárilárosától, Kornfeld Móric bárótól származott még 1939 őszén. Maga is áttért lévén, érintve volt a zsidóellenes törvények lehetséges hatásaiban, mivel ezek a törvények, faji megfontolásokat is érvényesítve, potenciálisan a kitértekre éppoly veszélyekkel jártak, mint magukra a zsidókra nézve. A katolikus püspökök 1939. október 3-i találkozója után Zichy Gyula gróf katolikus érsek vezetésével létrejött a különbizottság. Ez a bizottság dr. Cavallier József főtitkár irányítása alatt, a második világháború kitérte után Magyarországon először, menekültek támogatásával foglalkozott. Részt vállalt - a nagy zsidó szociális szervezetekkel, a MIPI-vel és az OMZSÁ-val [Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája, illetve Országos Magyar Zsidó Segítő Akció] együttműködve - a zsidóellenes törvények által sújtottak segítésében. 1940 decemberének elején a bizottság egybeolvadt a Szent Kereszt Egyesülettel, amely Jánosi jezsuita páter vezetése alatt hasonló célokat követett. Zichy érsek halála után Hamvas és Apor püspökök lettek az egyesület fő patronusai.

A német bevonulás után a Szent Kereszt Egyesület teljes erővel részt vett az áttérteknek a zsidóellenes intézkedésektől való megmentésében. De tevékenykedett az országban lévő sok menekült segítésében és vigasztalásában is, vallási hovatartozásuktól függetlenül. Az egyesület munkájának ezt a részét Rónai Béláné irányította, akit nemeslelkűségéért a németek deportáltak. Az egyesület orvosi szolgálatát dr. Kormos Margit szervezte és igazgatta. Az egyesület szorosan együttműködött a katolikus hierarchiával és a pápai nunciussal, s egészében Cavallier és Jánosi József páter irányítása alatt állt. A Szent Kereszt Egyesület oroszlárészt vállalt a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének életre hívásában, és védelmezője volt az emberi jogoknak. Működését 1944 novemberének végéig folytatta, amikor néhány nyilas rátört az irodára. November 17-én magára Cavallier-ra is rálóttek, megsebesítették, és elvitték vagy 150, pápai menlevélért folyamodó zsidóval együtt. Az egyesület tevékenységét ekkor nagyrészt a Jó Pásztor Bizottság vette át. [...] Ez a bizottság 1942. október 20-án alakult meg Muraközy Gyula lelkész irányítása alatt, a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének védnökségével. A bizottság vezetésére Éliás József református lelkész kapott megbízást, aki maga is zsidó származású volt. Közeli munkatársai közé tartoztak dr. Kádár Imre, a bizottság titkára, Hajós Emil diakónus, valamint Dobos Károly lelkész, dr. Benkó Ferenc, Borbás Andor és seregnyi önkéntes, akik erejüket szociális és jótékony munkára, valamint az áttértek lelki szükségleteinek kielégítésére fordították. 1944 májusában az evangélikus egyház is csatlakozott a bizottsághoz; Raffay püspök ekkor nevezte ki Szehtlő Gábor lelkészt az evangélikus egyház képviselőjévé a munkaszolgálatosok és az áttértek gyermekeiről való gondoskodásban. A megszállásig a bizottság külön figyelemmel volt a zsidóellenes törvények által érintett áttértek, köztük a munkaszolgálatban lévők testi és lelki szükségleteire. Segítette továbbá a zsidó és nem zsidó menekülteket részint azzal, hogy támogatta a csörgői, garanyi és ricsei, valamint Budapesten a Magdolna, Páva és a Szabolcs utcai táborokban őrizet alatt állókat, részint azzal, hogy kapcsolatban állt a külföldiek ellenőrző rendőrhatalósággal, a KEOKH-hal. [...] Éliás közreműködött a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének létrehozásában is.

A bizottság munkája a nyilas uralom alatt különösen fontossá vált, 32 gyermekotthonban közel 1500 gyereknek nyújtott védelmet. Ennek megalapozását két évvel korábban kezdték, amikor a bizottság protestáns árvaházat állított fel Noszvajon,

Eger közelében, zsidó és nem zsidó (javarészből szlovák) menekült gyerekek oltalmazására. Nem sokkal a puccs előtt Éliás és Sztehló lelkészek rávették a nyilasok egyik jogi tanácsadóját, Kiss Gézát, valamint Orosz Mihályt, akit Bakó László az egyházak elleni „kulturális küzdelem” vezetőjévé jelölt ki, hogy segítsenek megvédeni a gyermekotthonokat a nyilas bandák önkényes támadásával szemben. [...]

Tekintve, hogy Éliásnak a nyilas hatalomátvétel után bűvölyhelyre kellett vonulnia, a gyermekek védelmének felelőssége szinte teljesen Sztehlóra hárult. Feladatát nagy bátorsággal és körültekintéssel végezte. Noha számos nyilasra került sor (ezek egyikét december 10. táján maga Endre László vezette), a Sztehló gondjaira bízott gyerekeknek a hajuk szála sem görbült. A Munkácsy Mihály, a Király és a Perczel Mór utcai lakásokban bújtatott gyermekeket a gettóba vitték, hogy onnan Sztehló tiszteltesse, valamint az NVK tudtával újra kicsempésszék.⁶¹

20. OLVASMÁNY

A szövetségesek válasza

Az Egyesült Államokban nem sokkal a Szovjetunió 1941-es náci megszállása után kezdtek hírek keringeni a tömeggyilkosságokról. Sokak számára a híresztelések túl hihetetlennek tűntek ahhoz, hogy igazak legyenek. A Chicago Tribune című napilap 1942. június 14-én a következő szalagcímekekkel a címlapján jelent meg: Hitler katonái új pogromot kezdtek - Berliin Gestapo megölt 258 embert „bombamerénylet” miatt - teljes családokat deportálnak.

A cikk beszámol 258 berlini zsidó nyilvánvalóan koholt vádak alapján történt kivégzéséről. A náciak szerint a zsidók bombákat helyeztek el Berliinben. Annak ellenére állították ezt, hogy ekkor már a szigorú kijárási tilalom erősen korlátozta a zsidók mozgását. Az újság „több megbízható forrásra” hivatkozott, olyanokra, akiknek kapcsolatai voltak az SS tisztjeivel és a Propagandaminisztériummal.

Ugyanez az újság 1942. június 16-án a 6. oldalon egy cikket közölt a következő címmel: 25 000 lettországi zsidó esett áldozatul a náciaknak. E cikkhez a Zsidómentő Szervezetek Szövetsége szolgáltatta az információkat. Két héttel később, ugyancsak az újság 6. oldalán az olvasók a következőt találhatták: „A náciaknak már egymillió zsidó esett áldozatul.” A forrás a Zsidó Világkongresszus volt.

A hihetetlenül: az amerikai sajtó és a holocaust kibontakozása című könyv szerzője, Deborah Lipstadt szerint az első hír azért került a címlapra, mert a 258-as szám ezt diktálta. Ez ugyanis pontos, nem úgy, mint a körülbelül 260, vagy a több mint 250. 25 000-et már nehezebb befogadni, az egymillió pedig egyenesen hihetetlen.

Lipstadt megállapítása szerint a nagyobb számokat egy másik ok miatt is nehezebb volt elfogadni, nevezetesen azért, mert az adatok többnyire az áldozatokkal kapcsolatban álló csoportoktól származtak.

Az első világháború idején számos, atrocitásokról szóló hír bizonyult valótlanoknak, így a szerkesztők óvatosabban kezdtek bánni a tömeggyilkosságokról szóló hírekkel. Leközlítették, de nem emelték ki a jelentéseket, és pontosan jelezték a forrásokat. 1942. november 26-án a következő cikk jelent meg a New York Times 16. oldalán:

Egymillió lemészárolt lengyel zsidó - Az ország zsidó lakosságának mintegy egyharmadát ölték meg a náciak.

Lengyelország zsidó lakosságának majdnem egyharmada, kb. egymillió ember pusztult el az ország hároméves náci megszállása alatt, mondta a londoni Lengyel Nemzeti Tanács zsidó tagja, dr. Ignacy Szwarcbart tudósítónak, közzétéve a lengyel emigráns kormány adatait a náci zsidóellenes ténykedéséről.

Dr. Alfred Rosenberg, a náci fő faji ideológusának terveit szisztematikusan végrehajtják. Rosenberg szerint az európai zsidókérdés akkor fog megoldódni, ha egyetlen zsidó sem marad életben. A tömeggyilkosságok és az elgázosítás mellett ezek halnak meg „tervszerűen terjesztett betegségek következtében, illetve olyan szándékosan előidézett körülmények között, melyekben a gyermekek és az idősek nem tudnak életben maradni”, mondta dr. Szwarcbart.

További egymillió ember élete van veszélyben az éhezés és az orvosi ellátás hiánya miatt. A náciak nem csinálnak titkot abból, hogy minden olyan zsidónak, akinek már nincs hadiipari szempontból haszna, el kell pusztulnia. Lengyelország ma egy hatalmas tömegsír. Európa minden részéből szállítják a zsidókat a varsói gettóba, ahol két csoportba sorolják őket, az egészséges és fiatal emberek alkotják az egyiket, a gyerekek, az öregek és a betegek a másikat. Ez utóbbi csoportot továbbküldik keletre likvidálás céljából. Lublinban két gettó van, egyik a munkaképeseké, a másik a halálraítélteké.

Százhuszezer zsidót hoztak Csehszlovákiából, tízezret Németországból, Ausztriából, Magyarországról, Hollandiából, Belgiumból és Franciaországból. A lódzi gettóba került a legtöbb nyugati zsidó. Ez a gettó le van zárva, semmiféle hírt nem engednek kiszivárogni a falai közül már hetek óta...

Stephen S. Wise rabbi, aki a zsidó szervezetek jelenlegi londoni tanácskozásának elnöke, tegnap kijelentette, hogy a zsidó szervezetek szerint kétség nem fér ahhoz, hogy Hitler végre akarja hajtani bejelentett szándékát, azaz ki akarja irtani a zsidókat a náciak által megszállt európai területeken...

A zsidó szervezetek, mondta Wise rabbi, felhatalmazták őt arra, hogy kérje a keresztény szervezeteket, hogy emeljék fel hangjukat a zsidó áldozatok érdekében. A közelgő december 13-i szombati napot a gyász napjává teszik, és böjtöléssel és imádkozással töltik „mindazonk a területeken, ahol a zsidók még szabadon élhetnek”.

A CBS rádióhálózat 1942 végén kezdett végre a témával foglalkozni. December 13-i londoni tudósításában Edward E. Murrow ezt mondta: „A következő dolog zajlik. Emberek millióit, többségükben zsidókat gyűjtenek be könyörtelen hatékonysággal, majd megölik őket. A koncentrációs tábor kifejezés elavult, olyan idejét múlta kifejezés, mint a gazdasági szankció vagy az el nem ismerés. Manapság már csak megsemmisítő táborokról beszélhetünk.”

Négy nappal később az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió kormányai közös nyilatkozatot adtak ki, mely szerint: „A német hatóságok nem elégedtek meg azzal, hogy a barbár uralmuk alá hajtott területeken megtagadják a zsidóktól a legalapvetőbb emberi jogokat, minden jel szerint végrehajtják Hitler gyakran emlegetett szándékát, az európai zsidóság megsemmisítését.” A nyilatkozatban nagyon pontos vádak szerepelnek:

A zsidókat iszonyatosan brutális körülmények között Keletre szállítják. Lengyelországban, melyet a nácik mészárszékké változtattak, a gettókat folyamatosan kiüritik, és csak azokat a képzett zsidó munkásokat hagyják meg, akiket a német hadiipar foglalkoztat. Akiket elvisznek, azokról többé nem érkezik hír. A kiválogatott egészséges munkásokat lassan halálra dolgoztatják a munkatáborokban. Akik megbetegsznek, azok ellátatlanul maradnak, s belehalnak az éhezésbe és az elhanyagoltságba, illetve tömegével kivégzésre kerülnek. Az ilyen véresen kegyetlen körülmények között százezrével elpusztuló emberek ártatlan férfiak, nők és gyermekek.

Így ismerték el először a szövetségesek a tömeggyilkosságok tényét. De változatlanul semmit sem tettek. Golda Meir, aki később Izrael miniszterelnöke lett, a következőket írta a brit reakcióról, amikor a brit ellenőrzés alatt álló Palesztina zsidó lakosságának kérésével fordult hozzájuk:

Mi volt az, amit a britektől kértünk, és amit oly csökönyösen megtagadtak tőlünk? A válasz még ma is hihetetlen számomra. Hiszen mindössze azt kértük, hogy hadd fogadjunk be annyi zsidót, amennyit csak lehet, hogy megmentjük őket a náciktól 1939 és 1945 között. Ez volt minden. Hogy engedjék meg, hadd osszuk meg azt a keveset, amink volt, azokkal a férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel, akiket még nem lőttek le, nem gázosítottak el, nem temettek el élve azok, akiknek a legyőzésére egyébként az egész brit nemzet egységbe forrt...

A britek mégis hajthatatlanok maradtak. Oroszlánként harcoltak a németek, az olaszok, a japánok ellen, de nem tudtak, nem mertek ujjat húzni az arabokkal, pedig az arab világ nagy része nyíltan nácipárti volt...

Végül is mi történt volna, ha a britek megengedik, hogy a zsidók menedéket találjanak Palesztinában? Néhány arab vezető fenyegető beszédet mondott volna. Esetleg lett volna egy-két tiltakozó felvonulás. Vagy lett volna még egy náciszimpatizáns szabotázs valahol a Közel-Keleten. De az is lehet, hogy már túl késő lett volna, nem lehetett volna már az európai zsidóság többségét megmenteni. De több ezren (a meggyilkolt milliókból) még megmenekülhettek volna. A gettóbeli lázadókat és a zsidó partizánokat még fel lehetett volna fegyverezni. És a civilizált világot fel lehetett volna menteni a szörnyű vád alól, hogy senki a kisujját sem mozdította a szenvedő zsidók megmentése érdekében.⁶²

Az Egyesült Államok Nagy-Britanniához hasonló álláspontot képviselt 1944 januárjáig, vagyis az első hírek érkezésétől még tizenhárom hónapig, s a szövetségesek nyilatkozatát követő még tizenhárom hónapig. Ekkor azonban, 1944. január 13-án Henry Morgenthau amerikai pénzügyminiszter kapott egy feljegyzést: Jelentés a Miniszternek a zsidók gyilkolásáról címmel. Josiah DuBois, a Pénzügyminisztérium fiatal jogásza készítette a jelentést, és felettese, Randolph Paul írta alá. A feljegyzésben ez állt:

A történelem egyik legszörnyűbb gáztette, az európai zsidók megsemmisítése változatlan lendülettel zajlik. Ez a kormány hosszú idővel ezelőtt leszögezte, hogy ki kell dolgozni bizonyos programokat azoknak a zsidóknak a megmentésére, akiket még meg lehet menteni.

A rendelkezéseimre álló információk meggyőztek arról, hogy bizonyos kormánytisztviselők, akiknek feladata e programok kidolgozása lett volna, nemcsak általános késlekedéssel és szándékos hanyagsággal vádolhatók, hanem azzal is, hogy megpróbálták másokat megakadályozni abban, hogy a Hitler elől menekülő zsidóknak segítsenek.

Tisztában vagyok e kijelentésem súlyosságával, és csak azután teszem közzé, hogy alaposan mérlegeltem mindazokat a sokkoló információkat, melyeknek birtokába jutottam az elmúlt hónapok során.

Ha csak drasztikus intézkedésekre nem kerül sor, és nem kerül sor sürgősen, biztosra veszem, hogy ez a kormány nem fog hatékony lépéseket tenni annak érdekében, hogy megakadályozza a zsidóság kiirtását a németek uralta Európában, és ennek a kormánynak akkor osztoznia kell a megsemmisítés miatti felelősségben.

E kérdésnek a kormány általi kezelése tragikus hiányosságokat mutat. Bizonyos kormánytisztviselők a következőkben bűnösök:

- 1. Nemcsak, hogy nem használták a kormány befolyását és eszközeit arra, hogy segítsenek a Hitler elől menekülő zsidók megmentésében, hanem ezeket az eszközöket a segítségnyújtás megakadályozására használták fel.*
- 2. Nemcsak hogy nem működtek együtt magánszervezetekkel különböző mentési programok kidolgozásában és végrehajtásában, hanem lépéseket tettek e programok meghúzására.*
- 3. Nemcsak, hogy nem igyekeztek pontos adatokat gyűjteni Hitlernek az európai zsidóság kiirtását célzó tervéről és tetteiről, hanem hivatali hatalmukkal visszaélve megpróbálták megakadályozni az e részletekre vonatkozó információk megszerzését.*

4. Bűneiket megpróbálták fedezni a következőkkel:

a.) titkolózás és félreértelmezés;

b.) hamis és félrevezető magyarázatok adása arra vonatkozóan, hogy miért nem cselekszenek, illetve hogy miért próbálják megakadályozni mások cselekvését;

c.) hamis és félrevezető nyilatkozatok kiadása állítólagos eddigi „cselekedeteikről”.

Morgenthau, akinek az édesapja az első világháború idején, amikor az örmények tömeges gyilkolása folyt, törökországi nagykövet volt, összefoglalta a jelentést, és saját megjegyzéseivel ellátva elküldte az elnöknek. Néhány nappal a kézhezvétel után az elnök létrehozta a Háborús Menekültek Bizottságát, és Morgenthaut nevezte ki a bizottság felügyelőjének. Körülbelül kétezer zsidót tudtak megmenteni a diplomácia, a megvesztegetés és a különböző akciók segítségével.

John Pehle, a bizottság elnöke később ezt mondta. „Amit tettünk, az vajmi kevés volt. Késő volt már. Későn és keveset tettünk, ezt kell mondanom.”

A koncentrációs tábor kifejezés elavult, olyan idejét múlta kifejezés, mint a gazdasági szankció vagy az el nem ismerés. Manapság már csak megsemmisítő táborokról beszélhetünk.

A rendelkezésekre álló információk meggyőztek arról, hogy bizonyos kormánytisztviselők, akiknek feladata e programok kidolgozása lett volna, nemcsak általános késlekedéssel és szándékos hanyagsággal vádolhatók, hanem azzal is, hogy megpróbálták másokat megakadályozni abban, hogy a Hitler elől menekülő zsidóknak segítsenek.

Amit tettünk, az vajmi kevés volt. Késő volt már. Későn és keveset tettünk, ezt kell mondanom.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Vajon miért nem kerültek a lapok első oldalára a tömeggyilkosságokról szóló hírek? Hogyan foglalkoznak ma az újságok, a televíziók és a rádiók a boszniai eseményekkel? Mikor kerülnek címloldalra az „etnikai tisztogatásokról” szóló hírek? Mikor lesz ezekből a hírekből csak pár soros jelentés? Mi lehet az oka ennek a változásnak?

Hasonlítsd össze Golda Meir megállapításait a Morgenthau-nak küldött feljegyzéssel! Mit tehetett volna az Egyesült Államok? Mit tehetett volna Nagy-Britannia? Megállíthatta volna valamelyik ország a sors menetét, vagy megfordíthatta volna?

Amikor az Egyesült Államok nem vállalta a határozott közbelépést a boszniai etnikai tisztogatás megállítására, számos kormánytisztviselő benyújtotta lemondását. Még hogyan fejezhetik ki az emberek felháborodásukat? Hogyan tudják befolyásolni egy ország politikáját?

Amikor elemezték, hogy miért nem tett többet az Egyesült Államok a holocaust megakadályozására, nagyon gyakran hivatkoztak arra, hogy a média nem a megfelelő módon tárgyalta a témát. Egy másik okként az antiszemitizmust említették, mely meglehetősen elterjedt volt országszerte, és különösen a kormányhivatalokban. David Wyman történész ezt írta: „1938 és 1941 között tíz felmérést végeztek, melyek jelezték, hogy a zsidóellenesség egyre fenyegetőbb méreteket kezdett ölteni az országban.” E felmérésekre alapozva Wyman megállapítja: „Az amerikai népességnek legalább egyharmada támogatott volna egy zsidóellenes mozgalmat, egy másik harmada ellenezte volna, és a maradék harmad nemigen foglalkozott volna az egész ügygel.”

21. OLVASMÁNY

Kellett volna-e Auschwitzot bombázni?

1944-re az európai zsidók többsége már nem élt, vagy úton volt a halál táborok felé. Egy nagy csoport volt még életben, a magyar zsidók. Magyarországon speciális zsidótörvények voltak érvényesek, melyek meghatározták a zsidók státusát, korlátozták működésüket és mozgásukat, és lehetővé tették a kormány számára a zsidó tulajdonok elkobzását minimális kompenzáció mellett. Ennél tovább azonban a magyar vezetés nem volt hajlandó elmenni. Hitler 1943-ban azzal a kéréssel fordult Horthy Miklóshoz, hogy adja át a magyarországi zsidók feletti rendelkezés jogát Németországnak. Amikor Horthy ezt megtagadta, Hitler kijelentette, hogy nem tekinti többé Magyarországot szövetségesének. 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot, és ez év nyarán Adolf Eichmann irányítása alatt megkezdődött a magyar zsidók deportálása: naponta tizenkétezer zsidót szállítottak Auschwitzba.

Amikor a deportálások híre eljutott a világ közvéleményéhez, a zsidó szervezetek kérték az Egyesült Államokat, hogy bombázzák az Auschwitzba vezető vasútvonalakat vagy magát a tábort. John J. McCloy, a helyettes amerikai hadügyminiszter felkérte a hadügyminisztériumot, hogy vizsgálja meg a kérés teljesítésének lehetőségeit. Két nappal később, 1944. június 26-án az a döntés született, hogy az ötlet kivitelezése „nem praktikus”, mivel a bombázás „csak jelentős légi erők átcsoportosítása révén lenne lehetséges, ami más, döntő fontosságú műveletek sikerét veszélyeztetné”. E megállapítás ellenére július 7. és november 20. között az amerikai légierő tíz alkalommal dobott le bombákat Auschwitz közelében. Augusztus 20-án 1336

bombát dobtak le a gázkamráktól mindössze nyolc kilométerre. Három másik alkalommal hullottak bombák a tábor közelében fekvő ipari létesítményekre.

McCloy egyetértett a hadügyminisztérium állásfoglalásával. 1944. augusztus 14-én azt mondta a zsidó világtalálkozó ülésén, hogy ő személyesen akkor is ellenezné a tábor bombázását, ha lehetséges volna. A bombázások szerint „még kegyetlenebb tettekre tüzelhetnék a németeket”. Osztozott a kormánytagok véleményében, hogy „a náci üldözöttjeinek nyújtható legnagyobb segítség a tengelyhatalmak lehető leggyorsabb legyőzése”.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Milyen tényezők befolyásolták azt az amerikai döntést, hogy nem bombázzák Auschwitzot? Hogyan értékeled te ezt a döntést? Miért kapott nagyobb nyilvánosságot a magyar zsidók ügye, mint a lengyel vagy orosz zsidóké?

22. OLVASMÁNY

Egy ember, akinek küldetése van

Amikor már sokan úgy vélték, hogy túl késő bármit is tenni az európai zsidóság érdekében, egy harminckét éves svéd üzletember ezreket mentett meg a haláltáboroktól. Raoul Wallenberg 1944 júliusában érkezett Budapestre az amerikai Háborús Menekültek Bizottsága és a svéd kormány megbízottjaként. Hivatalosan a svéd konzulátus titkári pozícióját töltötte be, és felhatalmazása volt útlevelek kiállítására.

Mikor Wallenberg Magyarországra érkezett, 400000 vidéki zsidót már deportáltak. Budapesten mintegy negyedmilliónyian maradtak. Őket próbálta Wallenberg megmenteni olyan úti okmányok segítségével, melyek szerint az okmány tulajdonosa „a svéd konzulátus védelme alatt áll addig, amíg svédországi kivándorlására sor nem keríthető”. A magyar kormánnyal el tudta fogadtatni az útleveleket, a németekkel azonban nem. Amikor nem engedték meg, hogy a zsidók Németországon keresztül Svédországba utazhassanak, Wallenberg - a Háborús Menekültek Bizottságától szerzett pénzen - megvett, illetve kibérelt 32 lakóházat Budapesten, és itt, az ún. védett házakban - a mai XIII. kerületi Raoul Wallenberg utca környékén - helyezte el „a svédországi emigrációig” átmenetileg húszezer zsidót.

Wallenberg példája másokat is követésre ösztönzött. Per Anger, a svéd követség attaséja így számolt be erőfeszítéseikről:

Más külföldi konzulátusok, a svájciak, a spanyolok, a portugálok és a pápai nuncius is hozzáálltak hasonló okmányok kibocsátásához. A német megszállás kezdete óta Angelo Rotta, a nuncius rendszeresen folyamodott a magyar kormányhoz, hogy segítsenek a zsidóknak... Rottának egyedül kellett dolgoznia, a Vatikán támogatása nélkül lépett akcióba. A svájci követségen Charles Lutz konzul minden erőfeszítést megtett a zsidók megmentése érdekében, útlevelet adott azoknak a zsidóknak, akik korábban palesztinai kivándorlási jogot kaptak a britektől. A kivándorlásnak persze véget vetett az ország német megszállása, de Lutz folytatta a svájci védelmet jelentő okmányok kiállítását mind valós, mind hamis brit engedélyek alapján. A magyar kormány által elismert engedélyek száma mintegy nyolcezer volt, de a svájciak követték a mi példánkat, és ennél jóval több embert vettek a védelmük alá.

A másik jól ismert svájci akció a San Salvador-i képviselő átvállalása volt amerikai kérésre. Több ezer zsidó kapott olyan okmányokat, melyek e délamerikai ország állampolgárainak minősítették őket. Valójában San Salvadornak nem éltek állampolgárai Magyarországon, és ezt az amerikaiak is jól tudták. De a lényeg az volt, hogy újabb és újabb lehetőségeket találjanak az emberi életek megmentésére.⁶³

Anger szerint a konzulátusok és a Vöröskereszt kb. ötvenezer ember életét mentették meg. Ezeknek majdnem a felét a svédek, Wallenberg működésének köszönhetően. Ahol a zsidók veszélybe kerültek, Wallenberg megjelent, hogy útleveleket állítson ki, vagy más formában nyújtson segítséget. Susan Tabon, egyike az általa megmentett magyar zsidóknak, ezt mondta róla:

Visszaadt nekünk azt az érzést, hogy még emberek vagyunk. Anyám és én azok között voltunk, akiket egy éjjel elszállítottak a Budapest melletti téglagyárba. Nem volt enivaló, nem volt víz, nem volt tisztálkodási lehetőség, nem volt villany. Aztán megjelent Wallenberg, és azt mondta, vissza fog jönni útlevelekkel, illetve ahogyan mi neveztük, menlevelekkel, s azt ígérte, hogy megpróbál orvosi ellátásról és tisztálkodószerekről gondoskodni. Nem sokkal ezután orvosok és nővérek jöttek a zsidókórházból. Wallenberg olyan ember volt, aki személyesen eljött közénk, gondoskodott rólunk, s aki törődött azzal, hogy mi történik embertársaival.⁶⁴

Wallbergnek sikerült azt a hetvenezer embert is megmentenie, akik a náci által lezárt gettóban laktak. Amikor meghallotta, hogy a náci minden ott lakó zsidó megölését tervezik, Wallenberg azt követelte, hogy a német parancsnok akadályozza meg a tömeggyilkosságot. Sokak elképedésére a parancsnok engedelmessé vált. Wallenberg ugyanis azzal fenyegette meg, hogy ha a zsidók meghalnak, a bevonuló oroszokkal elsőként őt fogja felakasztatni.

Mégis, amikor az orosz csapatok felszabadították Budapestet, maga Wallenberg esett áldozatul. Az oroszok azonnal fogságba vetették. Senki nem tudja pontosan, miért tették ezt. És senki nem tudja azt sem, mi történt vele 1945. január 17. után. Az oroszok hosszú éveken át azt állították, hogy Wallenberg 1947-ben a börtönben meghalt. Többen azonban látni vélték ezután is. 1981-ben az Egyesült Államok tiszteletbeli amerikai állampolgárság megadásával fejezte ki elismerését Wallenberg bátorságáért és hősiességéért. Winston Churchill után ő volt a második ember, aki ezt a kitüntetést kapta. 1988-ban, mikor újra lehetséges lett Magyarországon független, civil kezdeményezéseket elindítani, a Wallenberg Társaság az elsők között jött létre. A társaság célja, hogy ápolja Raoul Wallenberg emlékét, és hogy folyamatosan felemelje a szavát bármiféle faji vagy etnikai kisebbséget sújtó hátrányos megkülönböztetés vagy üldöztetés ellen.

Mi lett volna ha a semleges országok 1943-ban védelmükbe veszik a varsói zsidókat, ha a nagyhatalmak állampolgárságot ajánlanak a párizsi vagy az amszterdami zsidóknak?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Per Anger Wallenbergről írott könyvének előszavában Elie Wiesel a következőket jegyzi meg: „Szomorú és tragikus megállapítani, hogy Raoul Wallenberg az elenyésző kisebbséghez tartozott. Küldetése későn kezdődött, túlságosan későn, egy olyan időszakban, amikor a magyar fővárost kivéve már nem voltak megmenthető zsidók. Miért nem küldték előbb? Miért nem küldtek más diplomatákat más városokba korábban, hogy hasonló mentési akciókat, szervezzenek? Mi lett volna, ha a semleges országok 1943-ban védelmükbe veszik a varsói zsidókat, ha a nagyhatalmak állampolgárságot ajánlanak a párizsi vagy az amszterdami zsidóknak?”

Hogyan válaszolnál Wiesel kérdéseire? Lett volna ezeknek az erőfeszítéseknek foganatja, megfordíthaták volna a zsidóság sorsát?

Lars Berg, a budapesti svéd követség alkalmazottja szerint az oroszok a következő okok miatt fogták el Wallenberget:

*Az oroszok számára, akik nem sokat fogtak fel vagy értettek meg az emberi problémákból, felfoghatatlan volt, hogy Wallenberg, egy svéd, azzal a szándékkal jött volna Budapestre, hogy megmentse a magyar zsidókat. Kellott, hogy valami más oka legyen jövetelének. Akkoriban elég naiv voltam ahhoz, hogy azt higgyem, egyszerűen a németek kémjeinek tartottak bennünket. Nem tudhattuk akkor még, hogy az oroszok legalább olyan halálos ellenségnek tekintették az amerikaiakat, mint a németeket. De ha belegondolunk, hogy Wallenberg Roosevelt elnök személyes kérésére jött Budapestre, hogy a rendelkezésére álló pénzüsszegek a washingtoni Háborús Menekültek Bizottságtól származtak, megérthetjük, hogy az oroszok miért tekintették amerikai kémnek. S ez a tény az oroszok szemében sokkal rosszabb volt, mintha a németeknek dolgozott volna!*⁶⁵

A Raoul Wallenberg Bizottság hosszú évek óta követeli, hogy az oroszok mondják meg, mi történt Wallenberggel. Miért volna fontos tudnunk, mi lett a sorsa? Litvániában Szugihara Szenpo, a japán konzul 3500 zsidónak adott ki vízumot. Ezek a vízumok nemcsak védelem alá helyezték őket, hanem lehetővé tette számukra a kivándorlást Kínába, Sanghajba, amely akkor japán uralom alatt állt. Szugihara csak akkor hagyta abba embermentő tevékenységét, amikor német kérésre áthelyezték más állomáshelyre. Mit gondolsz, miért volt Szugihara hajlandó segíteni, amikor oly sokan mások megtagadták ezt?

1993 márciusában egy boszniai ötödik osztály diákjai és tanáruk, Borislav Trivunovic a következő üzenetet küldte a világ közvéleményének:

A tavaszra várunk... Itt most háború van. A békére várunk. Senki nem hall minket, a világ egy eldugott sarkában élünk. Egész évben csak reménykedünk. Nem félünk, kitartunk. Apáink 3-4 német márkát (vagy 5 kiló liszt ára) keresnek havonta, nincs víz, nincs áram, nincs fűtés. Ezeket még el tudjuk viselni, de nem tudjuk elviselni a gyűlöletet és a gonoszságot. A háború pedig gyűlölet és gonoszság. A tanárunk a szeretetről, az összhangról, a jogszerűségről tanít bennünket. Mesélt nekünk Anna Frankról, az életéről, a bujkálásáról. Ezután kivettük Naplóját az iskolai könyvtárból. Olvassuk ezt a naplót, és látjuk, hogy a mi ifjúságunk nagyon hasonlít az övéhez. A történelem ötven év elteltével megismétli magát Boszniában: háború, gyűlölet, gyilkosságok, bujkálások. Tizenkét évesek vagyunk, és nem tudjuk a háborút vagy a politikát befolyásolni... de el akarjuk mondani a világnak, hogy szabadságban és békében szeretnénk élni. Országunkban háború folyik. AZT AKARJUK, HOGY VÉGE LEGYEN ENNEK AZ OSTOBA HÁBORÚNAK BOSZNIÁBAN, HOGY VÉGRE VÉGE LEGYEN MINDEN HÁBORÚNAK AZ EGÉSZ VILÁGON!

A tavaszra várunk... A békére várunk, mint Anna Frank ötven évvel ezelőtt. Anna nem érthette meg a békét. Hát mi...?

Hogyan segíthet egy ilyen levél az embereknek felfogni, mi történik Boszniában, és hogyan segíthet annak elérésében, hogy végre tegyenek is valamit a boszniai válság megoldása érdekében?

23. OLVASMÁNY

Amikor a háború véget ért

1945 telén, ahogy a háború a befejezéséhez közeledett, a szovjet csapatok egyre nyugatabbra nyomultak. A náci egymás után zárták be a keleti haláltáborokat, köztük Auschwitzot is, és nyugat felé terelték a megmaradt rabokat. Bergen-Belsen, Buchenwald és Dachau telezsúfolódott halottakkal és haldoklókkal. Amikor a szövetségesek katonái bevonultak ezekbe a táborokba, olyasmi tárult a szemük elé, amit azután soha nem tudtak elfelejteni. Lewis Weinstein amerikai őrnagy így emlékezett az akkor látottakra:

1945. március 31-én párizsi főhadiszállásunkon a nyugati front hadihelyzetét tanulmányoztam a térképszobában. Az egyik térképen Gotha városa mellett egy X jelzést találtam, mellette piros ceruzával egy szó: Haláltábor. Soha nem láttam még ezt a szót leírva térképen vagy jelentésben. Egy piros nyíl mutatott az X-re, s mellette ez állt: Negyedik Páncélos Hadosztály. Haláltábor, haláltábor, cikázott az agyamban. Ez nem lehet temető. Nyilván olyan tábor, ahol gyilkosságok folytak, s akkor az áldozatok zsidók. Egy haláltábor, ahol zsidókat öltek meg.

Amikor bevonultam 1942-ben, már szerepelt a hírekben, hogy a náci megölik a zsidókat. A legmagasabb szám, amit akkor hallottam, 700 ezer volt, aztán 1944-ben már kétmillió körüli számot emlegettek. Ezt a számot akkor hallottam, amikor megérkeztem Londonba. Meg is kérdeztem egy ismerőst, aki a G-2 hírszerző részlegnél dolgozott, mi igaz abból, hogy a náci kiirtják a zsidókat. Azt a választ kaptam, hogy túlzás, mindez csak háborús propaganda. 1945 januárjában különböző források 200-300 ezerre tették a megölt zsidók számát. Amikor megkaptuk a jelentést Auschwitz felszabadításáról, azt olvashattuk, hogy a halottak száma „a képzelet birodalmába” tartozik. De már a jelentett halottak száma is ijesztő volt. Amikor korábban a végső megoldás kifejezést hallottam, az értelmezése mindig így hangzott, áttelepítés.

Néhány perccel azután, hogy felfedeztem a piros Haláltáborjelzést a térképen, felkerestem a G-2 egyik helyettes vezérkari tisztjét. Azt mondta, hogy egy-, talán kétmillió zsidót öltek meg Auschwitzban, de az adat szigorúan titkos. A tiszt azt is elmondta, hogy Ohrdruf egyike a kisebb haláltáboroknak Auschwitzhoz, Buchenwaldhoz vagy Dachauhoz képest, de az első lesz, amelyet amerikai csapatok szabadítanak fel. Mutatott nekem más neveket is a térképen. Nem volt valami közlékeny, mintha zavarban lett volna, úgy tűnt, nem nagyon akar beszélni. Hallgattam, de alig hallottam, mit mond. Szinte nem voltam magamnál.⁶⁶

Miután megnézte Ohrdrufot, Weinstein megkérte Dwight Eisenhower tábornokot, hogy ő is tekintse meg a tábort. Később Eisenhower a következőket írta: „Nem hiszem, hogy valaha is képes leszek kifejezni, mit éreztem, amikor először szemtől szembe kerültem azokkal a bizonyítékokkal, melyek oly tagadhatatlanul árulkodtak a náci brutalitásról, a tisztesség legelemibb megtagadásáról. Egészen addig csak általánosságban és másodlagos források révén volt fogalmam erről. Abban is egészen biztos vagyok, hogy soha életemben nem éltem át akkora megrázkódtatást, mint a tábori látogatásomkor.”⁶⁷ Jóllehet Weinstein és Eisenhower tudott korábban is a táborok létezéséről, mégsem voltak felkészülve arra, ami ténylegesen fogadta őket. Leon Bass, egy fiatal katona még kevésbé lehetett felkészülve buchenwaldi látogatása előtt.

Ezen az 1945. évi napon meg kellett tudnom, mi is az emberi szenvedés. Le kellett vennem a szemellenzőt, mellyel addig jártam a világban. Végre tisztán láthattam, hogy igen, én is szenvedtem, nekem is fájnak dolgok, hiszen fekete voltam a fehérek társadalmában. De rá kellett ébrednem, hogy a szenvedés általános. Nem csak én és az enyémekek szenvednek; a szenvedés mindenkit megtalál. Beléptem Buchenwald kapuján, és láttam a halottakat és a haldoklókat. Láttam, hogy azokkal az emberekkel kegyetlenül bántak, halálra éhezették, verték, majdnem halálra dolgoztatták őket, nem adtak nekik enni, nem kaptak orvosi ellátást. Egy ember közelebb jött hozzánk. Az ujjai össze voltak tekeredve, tele sebhellyel és fekélyvel. Ez a megfelelő táplálkozás hiányának a jele. Embercsoportokat láttunk, egymásba kapaszkodtak, hogy állva tudjanak maradni. Facipő volt rajtuk és egy pizsamyszerű, egyforma öltözék, a fejük kopaszra volt borotvált. Némelyiknek tetovált szám volt a karján. A saját szememmel láttam. Láttam a fatányérjukat is. Néhányan ételre várva álldogáltak, nekítámaszkodtak a kerítésnek, a szögesdrót kerítésnek. A torkukból hangok, nem szavak, hangok törtek elő.

Istenem, mondtam magamban, mi ez a borzalmas hely, ahová kerültem? Miért vannak itt ezek az emberek? Mit csináltak? Mi volt az a bűn, ami miatt ilyen büntetést kellett kapniuk? Az a helyzet, hogy ilyesmire egyáltalán nem voltam felkészülve. Mindössze tizenkilenc éves voltam. Nem volt semmi olyan korábbi tapasztalatom, amivel, akár csak megközelítőleg is, az itt tapasztaltakat kapcsolatba hozhattam volna.

Ahogy ott álltunk, odajött hozzánk egy fiatalember, aki beszélt angolul. Nem lehetett ott túl régen, mert meglehetősen egészségesnek látszott. Odajött, és elkezdte mondani nekünk, hány százezen érkeztek ebbe a táborba, és hányan haltak meg. Körbevezetett, és megmutatott nekünk néhány helyet. Elvitt a barakkjukba, ahol aludtak, és azt mondta, hogy normálisan a barakkok ötven embert tudtak befogadni, de a végén már százötven rabot zsúfoltak össze bennük. A priccsek egészen a mennyezetig értek... Annyira rossz volt a szag odabent, hogy hátrább léptem, és akkor észrevettem egy férfit az alsó priccsen. Annyira gyenge volt, hogy nem tudott felkelni, még a fejét is alig tudta felénk fordítani. Csupa csont és bőr volt. Úgy nézett ki, mint egy csontváz, a szemei mélyen beesve. Egy hangot se ejtett, csak nézett engem azokkal a mélyen ülő szemeivel. Ez a tekintet a mai napig kísért. Emlékszem, hogy visszanéztem rá. Aztán elhúzódtam, csatlakoztam a barátomhoz, akivel kifelé indultunk. Egy másik rab közeledett, alig-alig tudott mozogni...

Mindez rettenetesen megrendített, képtelen voltam bármire. Eljöttem onnan, nem tudtam enni, nem tudtam beszélgetni. Visszamentünk a teherautóhoz, majd a sátorba. Soha nem beszélünk a látottakról azokkal a barátaimmal, akik szintén ott voltak. Annyira szörnyű volt, hogy nem tudtam foglalkozni vele. Csak elhárítani lehetett, igyekeztem is eltolni magamtól az egészet, és ez sikerült is egy darabig.

Vége lett a háborúnak; leszerelték az egységemet. Elküldték a Fülöp-szigetekre pihenni hat hónapra; de ott sem beszéltem senkinek arról, mit láttam Buchenwaldban. 1946-ban tértem haza, s a szüleimnek sem meséltem erről semmit. Aztán főiskolára mentem, találkoztam a későbbi feleségemmel, megnősültem, gyerekeink születtek, munkába álltam - és még mindig nem beszéltem róla. Megpróbáltam eltolni az egészet magamtól. De hát a végtelenségig ez nem lehetséges. 68

Ezen az 1945. évi napon meg kellett tudnom, mi is az emberi szenvedés. Le kellett vennem a szemellenzőt, mellyel addig jártam a világban. Végre tisztán láthattam, hogy igen én is szenvedtem, nekem is fájtak dolgok, hiszen fekete voltam a fehérek társadalmában. De rá kellett ébrednem, hogy a szenvedés általános. Nem csak én és az enyémekek szenvednek; a szenvedés mindenkit megtalál.

Milyen éhesnek kell lennie az embernek ahhoz, hogy akár gyilkosa megmentésére is hajlandó legyen egy sapka cukorért?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi volt Weinstein reakciója, amikor meglátta a Haláltáborozót a térképen? Mit tudott erről akkoriban? Mit gondolsz, miért akarta, hogy Eisenhower is látogasson el a táborba?

1945. április 15-én Edward R. Murrow amerikai riporter a következőket mondta a rádió hallgatóságának buchenwaldi látogatásáról: „Engedjék meg, hogy elmondjam, mit láthattak volna, ha velem jöttek volna csütörtökön. Nem lesz könnyű végighallgatniuk. Ha éppen ebédelnek, vagy nincs kedvük azt hallgatni, hogy mit tettek a németek, most kapcsolják ki a rádiót. Ugyanis el akarom Önöknek mondani, mit láttam Buchenwaldban.” Miért érezte Murrow fontosnak, hogy elmondja ezt a bevezetőt? S miért érezte fontosnak, hogy elmondja a rádióban, mit látott? Felelősségteljes riporterként nyilvánul itt meg Murrow?

Erdélyi Lajos fotóművész Tolmár Kata A kövek üzenete című filmjében így számolt be a haláltáborból hazafelé vezető út egyik pillanatáról:

...Elindultunk gyalog hazafelé Ohrdrufból, rajtam a csíkos rabruha, nem volt más. Az úton szembetalálkoztunk egy német katonával, úgy higgye el, ahogy mondom: egy sapka aranyat ajánlott fel nekünk azért, ha odaadnám neki a ruhámat és ő levehetné az egyenruháját. Rá se hederítettünk. Nem mondom, ha abban az orrunk elé tartott katonasapkában nem arany, hanem cukor lett volna.” 69

Miért lett volna hajlandó a német katona egy sapka aranyat adni a rabruháért? Milyen éhesnek kell lennie az embernek ahhoz, hogy akár gyilkosa megmentésére is hajlandó legyen egy sapka cukorért?

1. Hilberg Raul: Perpetrators, Victims, Bystanders. The Jewish Catastrophe 1933-1945. (Elkövetők, áldozatok, szemlélők, A zsidók katasztrófája 1933 és 1945 között.) Harper Collins, 1992. IX.
2. Camus, Albert: Notebooks. (Jegyzetek.)
3. Ozick, Cynthia: Előszó G. Block és M. Drucker: „Rescuers: Portraits of Moral Courage in the Holocaust” című könyvéhez. Holmes-Meier, 1992. XIII.
4. Levi, Primo: Akik odavesztek, és akik megmenekültek.
5. Hilberg, Raul: The Documents of Destruction. (A pusztítás dokumentumai.) 148-149.
6. Lanzmann, Claude: Shoah. 133-135.
7. I. m. 142-144.
8. Márai Sándor: Napló 1943-44. Akadémiai-Helikon, 1990. 225.
9. Száraz György: Egy előítélet nyomában. Gyorsuló idő sorozat, Magvető, 1976. 247-249.
10. Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Katalizátor Iroda, 1994. 19.
11. In: Soproni Hírlap, 1944. május 28. 2.
12. Idézi Maciej Kozłowski in The Mission That Failed. A Polish Courier Who Tried to Help the Jews. (A meghiúsult küldetés. Egy lengyel futár, aki megpróbált a zsidóknak segíteni.) In: My Brother's Keeper? (Vagyok én őrzője?) Szerk. Antony Polonsky.
13. I. m. 87-88.
14. Idézi Leni Yahil in: The Holocaust. Oxford University Press, 1990. 545.
15. Staub, Ervin: The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence. (A gonoszság gyökerei. A népirtás és más csoportos erőszak.) Cambridge University Press, 1989. 86-87.
16. Horwitz, Gordon I: In the Shadow of Death. Living Outside the Gates of Mauthausen. (A halál árnyékában. A Mauthausen szomszédságában élők.) The Free Press, 1990. 59.

17. I m. 60.
18. I m. 60-61.
19. I m. 61-62.
20. Andreas-Friedrich, Ruth: Berlin Underground. (A berlini földalatti mozgalom.) Holt-Rinehart-Winston, 1947. 116-117.
21. Barnett, Victoria: For the Soul of the People. 164.
22. Moltke v., Helmut, James: Letters to Freya, 1939-45. (Levelek Freyához, 1939-45.) Szerk. Beate Ruhm von Oppen. Knopf, 1990. 155-156.
23. I m. 160.
24. I m. 175.
25. Idézi Joachim Remak (szerk.) in: The Nazi Years. 170.
26. Reck-Malleczewen, Friedrich: Diary of a Man in Despair, (Egy kétségbeesett ember naplója.) Collier Books, 1970. 179-181.
27. Reck-Malleczewen: i. m. 195-196.
28. Nathan Stoltzfus: Civil Disobedience and Mass Protest as Successful Resistance in Nazi Germany. (A polgári engedetlenség és a tömeges tiltakozás mint sikeres ellenállási módszerek a náci Németországban.) Szóbeli közlés nyomán.
29. Koonz, Claudia: Mothers in the Vaterland. 422-423.
30. Bielenberg, Christabel: Christabel. 111-115.
31. Tec, Nechama: When Light Pierced the Darkness. Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland. (Amikor fény hatolt át a sötétségen. Zsidómentő keresztények Lengyelországban a náci megszállás idején.) The Free Press, 1986. 54.
32. I m. 55.
33. I m. 176.
34. Idézi Daniel Goldman in: Is Altruism Inherited? (Örökölhető az altruizmus?) In: Baltimore Jewish Times, 1985. április 12. 70.
35. Oliner, Samuel és Pearl: The Altruistic Personality. Rescuers of Jews in Nazi Europe. (Az altruista személyiség. Zsidók megmentői a náci Európában.) The Free Press, 1988. 142.
36. Pritchard, Marion in: Courage to Care. 29.
37. I. m. 29-31.
38. I. m. 32-33.
39. Oliner: i. m. 170.
40. Courage to Care. 102.
41. I. m. 135.
42. Camus, Albert: A pestis, In: Regények és elbeszélések. Fordította Győri János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1979. 354.
43. Courage to Care, 107.
44. Hallie, Philip: Major Julius Schmahling. In: Courage to Care, 112-115.
45. Keneally, Thomas: Schindler bárkája. Fordította Walkóné Békési Ágnes. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994. 149-150.
46. Rabonowitz, Dorothy: An Army of Schindlers from Italy. (Egy egész sereg olasz Schindler.) Wall Street Journal, 1993. december 22.
47. Idézi Ember Mária (szerk.) in: Siratóénekek. Antológia. Budapest, Magánkiadás, 1994.
48. Goldberger, Leo in: Courage to Care, 92.
49. I. m. 95.
50. Barnett: i. m. 153-154.
51. I m. 128.
52. I m. 132.
53. Idézi: Braham, R. L.: A magyar holocaust. Gondolat, Budapest - Blackburn International Corporation, Wilmington, é. n. (1988) II. 465.
54. Idézi Eva Fleischner in: „Can the Few Become Many?” Some Catholics in France Who Saved Jews during the Holocaust. („Lehet-e a kisebbségből többség?” Zsidókat mentő katolikusok Franciaországban.) Montclair State College. Kiadatlan kézirat. 3.
55. Levin, Nora: The Holocaust. 435.
56. In: Lévai Jenő: Szürke könyv a zsidók megmentéséről. Officina, é. n. 41.
57. Pawlikowski, John T.: The Vatican and the Holocaust. Unresolved Issues. (A Vatikán és a holocaust. Feltáratlan kérdések.) Catholic Theological Union. Kiadatlan kézirat.
58. Lévai, i. m. 44.
59. Idézi Pierre Joffroy in: A Spy for God. The Ordeal of Kurt Gerstein. (Istennek kémkedett. Kurt Gerstein megpróbáltatása.) Harcourt Brace, 1969. 174.
60. Carroll, John: The Pope Owes Israel a Confession. (A Pápa tartozik egy gyónással Izraelnek.) Boston Globe, 1993. november 23.
61. Braham, Randolph L.: A magyar holocaust. Budapest, Gondolat, 1988. 376-377. © Randolph L. Braham engedélyével közölve.
62. Meir, Golda: My Life. 164.

63. Anger, Per: With Raoul Wallenberg Ín Budapest. (Raoul Wallenberggel Budapesten.) Holocaust Library, 1981. 58-59.
64. Rosenfeld, Harvey: Raoul Wallenberg. Prometheus, 1982. 58.
65. Anger: i. m. 161.
66. Weinstein, Lewis: The Liberation of Nazi Death Camps by the American Army - 1945. Kiadatlan kézirat, 1985.
67. Eisenhower, Dwight: Crusade in Europe. (Keresztes hadjárat Európában.)Doubleday, 1948. 408-409.
68. Elements of Time. (Az idő alkotóelemei.) Szerk.: Mary Johnson és Margot Stern Storm. Facing History and Ourselves, 1989. 83-84.
69. Ember Mária (szerk.): Siratóének, i. m.

TIZEDIK FEJEZET

Ítékezés

A történelem kínjait ha van merszed, hogy szembenézz, nem kell ismét átélned itt.

(maya angelou)

Áttekintés

1945 tavaszán, amikor a háború végre befejeződött, a világnak szembe kellett néznie a náci rémtettekkel. Benjamin Ferencz fiatal amerikai jogász azt a feladatot kapta, hogy kezdje el a tények feltárását. Ferencz így emlékszik vissza:

Iszonyatos feladat volt. Többek között lezuhant, fiatal amerikai repülősrők és ejtőernyősök holttestét kellett kiásatnom, akiket a dühödő német tömeg agyonvert vagy a helyi Gestapo kivégzett. De ez csak bevezetés volt azokhoz a szörnyűségekhez, melyek felfedezése még ránk várt. A náci terror teljessége csak akkor kezdett megvilágosodni előttem, amikor csatlakoztam a németországi koncentrációs táborokba bevonuló amerikai csapatokhoz...

Gyakran nemigen tudtuk megmondani, hogy a meztelen, csontvázszerű rabok, akik a földön heverték, élnek-e még, vagy már halottak. Azokat, akik még tudtak menni, a pánikba esett SS-őrök még az érkezésünk előtt elhajtották. A menekülés útvonalát az utat szegélyező holttestek jelezték. Azokat a kimerült rabokat, akik nem tudtak lépést tartani a menettel, a helyszínen agyonlőtték, vagy csak ott hagyták meghalni. Jelen voltam számos olyan tömegsír feltárásánál, melyekbe a tömegmészárlások áldozatait temették.

A pokol mélyére tekinthettem le. 1

Alan Moorehead brit újságíró, aki a bergen-belseni koncentrációs tábor láttára azon a tavaszon, hasonló benyomásokról számolt be. „Az ember egész szívével érezte: ez nem háború. A háborúnak nincs is semmi köze ehhez a helyhez. Ez, amit itt látunk, időtlen, és az egész emberiség ügye. Engem is érint, és én is felelős vagyok. Hogyan történhetett ez? Hogyan hagyhattuk, hogy ez megtörténjen?”

A korábbi fejezetekben arról volt szó, hogy miért és hogyan zajlott le a holocaust. A Kilencedik fejezet azokat a kérdéseket vizsgálja, melyek a személyes felelősségre vonatkoznak, nemcsak a holocaust, hanem általában a háború kapcsán, s arra, ahogy ezt a háborút megvívta. A következő kérdésekre koncentrálnunk tehát:

- Meg kell-e büntetni azokat, akik részesei voltak az atrocitások elkövetésének? Ha igen, kiket kell felelősségre vonni?
- Peres eljárást kell-e folytatni ezek ellen az egyének ellen? Mi legyen a perek célja? A gonosztettek megtorlása? Vagy precedens, azaz intő és jogilag útmutató példa teremtése a jövő számára?
- Kiket kell perbe fogni? Perelhetők-e olyan emberek, akik akkor országuk érvényes törvényeinek engedelmeskedtek? Vannak-e ezeknél magasabb rangú törvények? Ha igen, melyek ezek?
- Hogyan kell a büntetéseket kiszabni? Mindenki egyformán bűnös? Vannak-e olyanok, akiknek nagyobb a felelőssége? Lehet-e egy egész nemzetbűnös?

A Tizedik fejezet ezeket a kérdéseket a háborús bűnösök 1945 után lefolytatott pereinek a segítségével elemzi. John Fried az Egyesült Államok különleges jogi tanácsadója volt Nürnbergben a háborús bűnösök ellen 1947 és 1949 között lefolytatott perekben. A perek célját így foglalta össze:

A győztes szövetségeseknek a háború befejezése után foglalkozniuk kellett a félelmetes és példátlan náci büntettekkel. E felismerés eredményezte a világ megdöbbenését és felháborodását kifejező nürnbergi pert, amelyben a náci vezetőknek felelniük kellett büntetteikért.

A szövetségesek bírónak... el kellett dönteniük, hogy a német polgári és katonai vezetés uszított-e az agresszív háborúra, s ezt a háborút elfogadhatatlan eszközökkel és a katonai normák megsértésével vezették-e, s dönteniük kellett az egyes emberek felelősségéről is, olyan bűnök elkövetésében, melyeknek megtörténtét nem kellett bizonyítani. Senki nem vitathatta például Dachau vagy a polgári lakosság tömeges legyilkolásának tényét. A kérdés az volt, ki a felelős. 2

1945 és 1950 között 199 ember tárgyalását folytatták le Nürnbergben 13 külön-külön perben. Ezek a perek fontos precedenst teremtettek, s azóta a nemzetek íratlan szabályaivá váltak. 1950 után hasonló háborús bűnpereket folytattak le nemcsak Európában, hanem Ázsiában is. Hannah Arendt részt vett egy ilyen tárgyaláson, Adolf Eichmann perén Jeruzsálemben 1961-ben. Szerinte ez a per fontos kérdéseket érintett a jó és a rossz megítélésével kapcsolatban. Arendt szerint a gondolkodás a legsürgetőbb feladat egy olyan faj - az ember - számára, amelyik felelős önmaga fennmaradásáért. „A megtörtént események értékelése - írta - talán segítheti az embert abban, hogy megtartóztassa magát a rossz cselekedetektől, sőt hogy esetleg elítélje azokat.”³

1. OLVASMÁNY

A dogma engedelmes bábokat teremt

A német tudósok 1933-ig a tudományos kérdéseket számos nézőpontból vizsgálták, a tolerancia úttörői voltak. 1933 után a német nép nagy részéhez hasonlóan a tudósok is a nemzetiszocializmus eszméjét kezdték szolgálni, és az igazság helyére a dogma lépett. Lojalitásuk bizonyítására a tudósok még a tömeggyilkosság technológiáját is kidolgozták. Vannak olyanok, akik a technológia meglétét okolják az Auschwitzban, illetve más koncentrációs táborokban elkövetett rémtettekért. Az ember felemelkedése című művében Jacob Bronowski vitatja ezt az álláspontot. Az auschwitzi krematórium előtt állva fogalmazta meg azt a kettősséget, amit „a XX. század legfőbb dilemmájának” tekintett:

A dilemma egyik része az a meggyőződés, hogy a cél szentesíti az eszközt. Az „elég megnyomni a gombot” filozófiája, mely vakká tesz a szenvedéssel szemben, lett a háborús gépezetet működtető szörnyeteg. A másik az emberi szellem elárulása: a dogma istenítése elködösíti az agyat, s engedelmes bábok vagy megkínzott bábok seregévé változtat egy nemzetet, egy civilizációt.

Azt mondják, a tudomány dehumanizálja és statisztikai számokká redukálja az embert. Ez hamis, tragikusan hamis nézet. Csak nézz körül! Ez itt az auschwitzi koncentrációs tábor és a krematórium. Itt lettek az emberekből egyszerűen számok. Itt van az a tó, melybe négy millió halott hamvait szórták. És ezt nem a gáz tette. Ezt a fensőbbiségtudat, a dogma, a tudatlanság tette.

Amikor az emberek azt hiszik, hogy birtokában vannak az abszolút igazságnak, amikor nem néznek szembe a valósággal, így viselkednek, így tesz az ember, amikor azt hiszi, isteni tudás birtokában van.

Tudománnyá a tudást az ember változtatta. Mindig az ismert határán állunk, s mindig úgy érezzük, hogy egy újabb ismeret megszerzésében reménykedhetünk. Minden tudományos megállapítás a tévedéssel határos, és mindegyik szubjektív. A tudomány annak a dicsőségét hirdeti, amit tudhatunk, jóllehet tudjuk, hajlamosak vagyunk a tévedésre. Már Oliver Cromwell így szólt: „Krisztus szerelmére könyörgök neked, lásd be, hogy te is tévedhetsz!”

Tudósként a barátomnak, Szilárd Leónak, emberként a családom számos, Auschwitzban meghalt tagjának tartozom azzal, hogy itt álljak ennél a tónál, mint túlélő és mint tanú. Ki kell gyógyulnunk az abszolút tudás és az abszolút hatalom fennhéjázásából. Csökkentenünk kell a távolságot a gombnyomás és az emberi cselekedet között. Meg kell érintenünk egymást.⁴

Ez itt az auschwitzi koncentrációs tábor és a krematórium. Itt lettek az emberekből egyszerűen számok. Itt van az a tó, melybe négy millió halott hamvait szórták. És ezt nem a gáz tette. Ezt a fensőbbiségtudat, a dogma, a tudatlanság tette. Amikor az emberek azt hiszik, hogy birtokában vannak az abszolút igazságnak, amikor nem néznek szembe a valósággal, így viselkednek, így tesz az ember, amikor azt hiszi, isteni tudás birtokában van.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Fogalmazd meg a magad számára, mit jelent a dogma! Miképpen kódósítja el az agyat, és hogyan változtat át egy nemzetet, egy civilizációt „engedelmes bábok vagy megkínzott bábok seregévé”? Milyen az „engedelmes báb”? Ismersz-e olyan embert, aki átesett ilyen folyamaton, és engedelmes bábbá változott? Szilárd Leó magyar tudós volt, német egyetemeken dolgozott, és a náci Németországból menekült az Egyesült Államokba. 1939-ben sürgette, hogy az Egyesült Államok építse meg az atombombát, de később -sikertelenül - megpróbálta megakadályozni bevetését. Bronowski idéz valakit, aki Szilárd Leó jelenlétében ezt mondta: „A tudósok tragédiája az, hogy felfedezéseiket pusztításra használják.” Szilárd így felelt erre a megjegyzésre: „Ez az emberiség tragédiája.” Mire gondolhatott Szilárd, mikor ezt mondta? Mennyiben támasztotta alá Szilárd megállapítását Bronowski, amikor Auschwitz kapcsán a tudomány szerepéről beszélt?

A náciak közül néhányan azt mondták magukról: -Napjaink technológiai bűvöletének áldozatai lettünk. Megmagyarázza ez a viselkedésüket? Felmenti ez őket tetteik felelőssége alól? Max Redeinreich szerint az atrocitásokért nem csak a náci tiszték voltak felelősek. Bűnösök a német tudósok is, a leghíresebbek is. Redeinreich szerint a tudósok a bűntettek cinkosai voltak. Ők szolgáltatták azokat az eszméket és technikákat, melyek lehetővé tették a „páratlan tömeggyilkosságokat”. Mi a különbség a gyilkos és cinkosa között? Egyformán felelősek a bűntettért? Egyformán bűnösök?

Jerzy Kosinkit idéztük korábban: „Az emlősök közül egyedül az ember tud nemet mondani. A nemet mondás a tömeg megtagadását, a különállást, az én erősítését jelenti.” Vesd össze ezt a megállapítást a Bronowskiéval! Milyen hasonlóságot fedezel fel abban, ahogy ez a két ember látja az emberi viselkedést? Mi a különbség köztük? Te mit gondolsz erről? Magatartásod mindig tükrözi ezt a nézetedet?

2. OLVASMÁNY

A háború szabályai

Ahogy a háború végének közeledtével cáfolhatatlanná váltak a náci rémtettekről szóló hírek, egyre több embernek lett az az álláspontja, hogy a felelősöket nemzetközi bíróság elé kell állítani, hogy mindegyikük személyesen feleljen tetteiért. A britek először ellenezték ezt a tervet. Winston Churchill azt mondta, hogy az összes náciit fel kell akasztani. A britek csak jelentős orosz és amerikai nyomás hatására változtatták meg az álláspontjukat.

De mielőtt a perekre sor kerülhetett volna, a szövetségeseknek számos kérdésben dönteniük kellett. Perekben általában törvénysértéseket tárgyalnak. De hát milyen törvényeket szegtek meg a náciak? A szövetségesek úgy érveltek, hogy a nemzetközi jogot sértették meg - azokat a szabályokat, melyek a népek közötti érintkezés évszázadai alatt alakultak ki. Jóllehet sokan úgy vélik, hogy a szerelemben és a háborúban mindent szabad, a legtöbben elismerik, hogy a katonák háborús viselkedését bizonyos korlátok szabályozzák. A középkor idején például a lovagi szokásjog szabta meg a harcban állók viselkedését. Aztán az évszázadok során tovább bővültek és finomodtak ezek a szabályok. 1863-ban, az amerikai polgárháború idején az Egyesült Államokban Franz Lieber jogtudós állította össze a katonai viselkedés szabályait „az igazság, a becsület és az emberiség alapján”. A Lieber-kódex megszabta, hogy hogyan kell bánni a polgári lakossággal, a hadifogyokkal és a kémekkel. Később más nemzetek, köztük Németország, Franciaország és Nagy-Britannia is bevezetett hasonló kézikönyveket, s ezeket folyamatosan kiegészítették az újonnan kifejlesztett fegyverekre vonatkozó rendelkezésekkel.

Az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején több nemzetközi tanácskozás szorgalmazta háborús szabályok elfogadását. Egy 1907-es hágai értekezleten a nemzetközi küldöttek a polgári lakosság és a magukat megadó katonák jogairól tanácskoztak. Megszabták az ellenséges terület megszállása esetén helyénvaló viselkedést is. Egy Genfben tartott konferenciasorozat kidolgozta, hogyan kell a hadifogyokkal bánni, és védelmet biztosított a sebesülteknek.

Az évek múltával azonban bebizonyosodott, hogy könnyebb békeidőben szabályokat kidolgozni, mint ezeknek háború idején érvényt szerezni. Például az első világháború után felállított bizottság arra a következtetésre kellett jusson, hogy jóllehet Belgium nem provokálta ki a német megszállást, a nemzetközi jog nem tart még ott, hogy a német vezetőket „az agresszió” vagy „az emberiség megsértése” vádjával perbe lehessen fogni. Ennek ellenére a versailles-i szerződés megállapította Vilmos császár felelősségét az agresszióért, és elrendelte bíróság elé állítását. A tárgyalásra azonban soha nem került sor. A szerződés javasolta az atrocitásokkal vádolt katonák perének lefolytatását is, de a német kormány ennek nem tett eleget. A katonai kézikönyvekben és a szerződésekben rögzített nemzetközi jogszabályok csak a háborús cselekmény részeként elkövetett bűntettekkel foglalkoztak. Nem érintették a népiást, „a megnevezhetetlen bűnt”. Ez a kérdés először 1915-ben, az örmények kiirtása után merült fel. Az év májusában a szövetségesek formálisan is megvádolták a török vezetést „az emberiség és a civilizáció elleni bűntettel”. S bár az új török kormány beleegyezett, hogy bíróság elé állítsa a felelősöket, a pert csak a vádlottak távollétében lehetett lefolytatni, mert azok elmenekültek az országból. S mivel nem voltak jelen, a pert nem kísérte a világ kitüntetétté figyelve.

A második világháború végén a szövetségesek eltökéltek voltak abban, hogy a nemzetközi jog megsértőit bíróság elé kell állítani. 1942. január 13-án kilenc, német megszállás alatt élő ország képviselői aláírtak egy nyilatkozatot, mely szerint nemcsak azokat fogják felelősségre vonni, akik a „háborús bűnök” elkövetését parancsba adták, hanem azokat is, akik elkövették ezeket. A Népszövetség ebből a célból hozta létre a Háborús Bűnök Bizottságát 1943. október 20-án.

A bizottság felállítása után két héttel az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió nyilatkozattal erősítette meg e szándék végrehajtását.

Az 1945 októberében Nürnbergben összeült Nemzetközi Katonai Törvényszék tagjai Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok és a Szovjetunió voltak. A bíróság 24 náci vezető perét kezdte meg. Az alábbi bűntettek elkövetésével vádolták őket:

- 1. Összeesküvés: vezetői, szervezői, felbujtói és cinkosai voltak egy átfogó terv kidolgozásának és megvalósításának, vagy résztvevői az alább következő bűntettekre való összeesküvésnek, és felelősek mindazok tetteiért, akik e terv végrehajtásában részt vettek;*
- 2. A béke elleni bűntettek, nevezetesen: agresszív háború tervezése, előkészítése, kirobbantása és kiterjesztése, egy olyan háborúé, mely megsértette a nemzetközi szerződéseket, megállapodásokat és biztosítékokat, vagy részvétel egy olyan átfogó tervben, illetve összeesküvésben, melynek az alábbiakban felsoroltak valamelyike volt a célja;*
- 3. Háborús bűnök, nevezetesen: a háborúra vonatkozó törvények és szokások megsértése. Ezek közé tartozik, de nem korlátozódik csak ezekre: a kényszermunkára vagy más célra használt polgári lakosság legyilkolása, sanyargatása és deportálása a megszállt területeken vagy a megszállt területekről, a szárazföldi vagy tengerészeti erők hadifogyainak meggyilkolása vagy rossz körülmények közt való őrzése, tűzok meggyilkolása, köz vagy magánvagyon zsákmányolása, városok és falvak felesleges elpusztítása, és minden olyan pusztítás, melyet nem indokol katonai szükségszerűség;*
- 4. Az emberiség elleni bűnök, nevezetesen: bármely polgári lakossági csoport meggyilkolása, kiirtása, fogságban tartása, deportálása vagy másembertelen cselekedetek elkövetése velük szemben a háború előtt vagy alatt; vagy politikai, faji vagy vallási alapú meghurcolás a törvényszék hatáskörébe tartozó bármely bűntett elkövetésével vagy ilyen bűntettel kapcsolatba hozhatóan, függetlenül attól hogy a tett összhangban áll az elkövetés országában érvényben lévő törvényekkel vagy sem.*

John Fried ezt írta a perről: „A nürnbergi perben szörnyű bűnöket elkövető emberek egyéni felelősségét vizsgálták a világ nyilvánossága előtt. Nem elvont vitáról, hanem a vádlottak számára élet vagy halál kérdéséről volt szó. A nürnbergi per

középpontjában alapkérdések álltak, s az ott felállított mérce azóta a nemzetek közötti íratlan szabályok alakulását is befolyásolta."5

A nürnbergi perben szörnyű bűnöket elkövető emberek egyéni felelősségét vizsgálták a világ nyilvánossága előtt. Nem elvont vitáról, hanem a vádlottak számára élet vagy halál kérdéséről volt szó.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Kiket kell perbe fogni? Akik a parancsokat kiadták? Akik végrehajtották ezeket a parancsokat? Azokat, akik engedték a parancsok végrehajtását?

Általában mi egy per célja? A bűnös megbüntetése? Az áldozatok megbosszulása? Vagy figyelmeztetés azok számára, akik a jövőben hasonló tettet követnének el?

A fejezet bevezető részében idéztük Fried szavait, aki „példátlan náci bűntettekről” beszélt, melyek az emberiség „döbbenetét és felháborodását” váltották ki. Mit hangsúlyoz Fried ezekkel a kifejezésekkel? Hogyan kapcsolódik ez ahhoz, hogy a szövetségesek a személyes, egyéni viselkedést állították a per középpontjába?

Milyen felelősséggel tartoznak az egyszerű katonák és a köztisztviselők a háborús időkben végrehajtott tetteikért?

Az 1200-as években Aquinói Szent Tamás „igazságosnak” azt a háborút nevezte, melyet egy legitim kormány vezet egy igazságos cél és a jó megvalósítása érdekében. „Igazságos háborút” vívtak a szövetségesek?

Minden nemzetnek saját értékrendszere és álláspontja van. Mindegyikük rendelkezik saját magatartási normával is. Hogyan ítélné meg akkor egyik nemzet egy másik tetteit? Vannak olyan erkölcsi értékek, melyek túllépnek egy adott nemzet által elvárt szabályokon? Miért keresték a szövetségesek az igazolást, azt az alapot, mely alapján Németországot a nemzetközi jog korábbi megsértésével vádolhatták?

A náci bűnösök perét Nürnbergben tartották. Mi volt e város szerepe a náci Németországban? Mit gondolsz, miért éppen itt folytatták le a tárgyalásokat?

„Háborús bűn” volt-e, amikor a szövetséges légierő német városokat bombázott? 1945-ben az Egyesült Államok atombombát dobott két japán városra, Hirosimára és Nagaszakira. Nézz utána a bombázással kapcsolatos álláspontoknak, információknak, és ezek alapján próbáld meg eldönteni, hogy szerinted ez a két bombázás háborús bűn volt-e! Van-e joga a győztes hatalmaknak bíraskodni a legyőzött nemzetek felett, ha a győztesek cselekedetei is megkérdőjelezhetők?

Mennyire fontos a háborúskodás szabályaiban megállapodni? Válaszodat befolyásolja-e, ha arra is figyelmeztetünk, hogy ezeket a szabályokat aztán gyakran nagyon nehéz betartatni?

Mikor Hitler a „zsidó kérdés végső megoldására” készülődött, azt kérdezte egyszer: „Végül is ki beszél ma már az örmények elpusztításáról?” Mi lehetett a véleménye Hitlernek a nemzetközi szabályokról? A „háború törvényeiről”? Richard Hovannisian professzor véleménye szerint, ha az örmény népirtást keményebben elítéli és megbünteti a nemzetközi jog, az eset talán visszatartó hatással lehetett volna a holocaustra. Egyetértesz vele?

3. OLVASMÁNY

„Az emberiség akar itt igazságot tenni”

Az első nürnbergi per 1946. november 14-én tartották. A főügyész Robert H. Jackson, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyik elnöke volt. A per elindító beszédében egyebek között azt mondta:

Az a megtiszteltetés, hogy megnyithatom a történelem első olyan bírósági tárgyalását, amely a világbéke ellen elkövetett bűncselekmények megítélésével foglalkozik, súlyos felelősséggel jár. Azok a bűncselekmények, amelyek megnevezésére és megtorlására törekszünk, annyira előre megfontoltak s gonoszak voltak, és olyan pusztítást idéztek elő, hogy a civilizáció nem tűrheti el a napirendre térést felettük, mert nem élne túl, ha ezek a cselekmények egyszer megismétlődnének. Az a tény, hogy a négy nagy nemzet a győzelmi mámorban és az elszennvedett sérelmek után megállítja a bosszúállás kezét, és fogoly ellenségeit önkéntesen adja át az igazságszolgáltatásnak, egyike a legjelentősebb cselekedeteknek, amelyekkel a hatalom valaha is adózott a józan észnek...

Türelmesen és higgadtan ki fogjuk fejteni, hogy kik voltak és mit akartak ezek az emberek. Hihetetlen események megcáfolhatatlan bizonyítékait terjesztjük önök elé... Megfosztották a német népet az emberi méltóságtól és mindazoktól a szabadságjogoktól, amelyeket mi valamennyi emberi lény természetes és elidegeníthetetlen jogának tartunk. A népet azzal kárpótolták, hogy felszították és kielégítették a gyűlöletet azok iránt, akiket „bűnbaknak” jelöltek ki. A náci ellenségeik - zsidók, katolikusok és a munkásság - ellen olyan arrogáns, brutális és megsemmisítő hadjáratot folytattak, amilyent a világ a kereszténység előtti korszak óta nem látott. Felszították a németek becsvágyát, hogy „uralkodó néppé” váljanak, ami természetesen azt jelentette, hogy a többi népből szolganép lesz. Népüket ezek az emberek örült hazárdjátékba rántották bele a hatalomért. A társadalmi energiákat és erőforrásokat egy háborús gépezet létrehozására fordították, amelyről azt gondolták, hogy legyőzhetetlen lesz. Szomszédaikat lerohanták. Abból a célból, hogy az „uralkodó nép”, a „felsőbbrendű faj” hadviselését

*lehetővé tegyék, embermilliókat változtattak rabszolgává, és Németországba hurcolták őket, ahol ezek a szerencsétlen lények most „hontalan személyként” bolyonganak. [...] Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy amilyen szempontok alapján ítélkezünk most a vádlottak fölött, olyan szempontok alapján fog bennünket megítélni a jövőben a történelem. Ha mérgezett kelyhet nyújtunk a vádlottak felé, a saját ajkunkhoz is mérget emelünk. Olyan pártatlanul és megvesztegethetetlen becsületességgel kell feladatunkat teljesíteni, hogy ez a per a jövő nemzedékek számára is példázza, miként kell megvalósítani az emberiség törekvését az igazságosságra.*⁶

Vádat csak 24 náci vezető ellen emeltek, és közülük is kettőnek a perét nem folytatták le. Robert Ley, a náci szakszervezeti mozgalom vezetője öngyilkosságot követett el a per megkezdése előtt, Gustav Krupp iparmágnást pedig a bíróság túl betegnek találta a per lefolytatásához. Sok náci vezető, köztük Hitler és Goebbels öngyilkos lett a háború végső napjaiban. Megint másoknak, például Heinrich Himmlernek és Adolf Eichmannnak sikerült eltűnnie a Németország összeomlásával járó zűrzavarban. A per vádlottjai a legtekintélyesebb náci vezetők voltak, akiket a szövetségesek el tudtak fogni. A ténylegesen lefolytatott perek vádlottai között öt katonai vezető volt, a többiek magas rangú kormány- vagy párttisztviselők voltak. A perek lefolytatása nagyban hasonlított az amerikai bünyügyi perek rendtartási menetéhez. A vádlottaknak pontosan tudomására hozták az ellenük emelt vádakat. Mindegyik kérhetett ügyvédet, és védhette saját magát, kérhetett tanúkat, és felhozhatott bizonyítékokat a maga védelmére.

Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy amilyen szempontok alapján ítélkezünk most a vádlottak fölött, olyan szempontok alapján fog bennünket megítélni a jövőben a történelem.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A per során az ügyészek a náci dokumentumokat használták fel bizonyítékként. Jackson maga is elképedt, nemcsak a feljegyzések mennyiségétől, hanem hihetetlen pontosságuktól is. Nem gondolta volna, hogy „valaki olyan örült lehet, hogy írásban rögzíti azt, amit a németek. Ennek a nyilvánvaló butaságától és brutalitásától megáll az ész.” Ha az elkövetők által használt szavakra koncentrálnak, magyarázatot találhatunk arra, miért tették azt, amit tettek. Azt is tetten érhetjük, hogyan vettek rá másokat a részvételre. S közben kénytelenek vagyunk arra gondolni, hogyan lehet az ilyen bűnöket megakadályozni. Mindazok alapján, amit eddig olvastál ebben a könyvben, mi lenne ezekre a kérdésekre a válaszd? Jegyezd fel gondolataidat a naplódba, hogy vissza tudjál térni rájuk, ahogy továbbolvasod a fejezetet!

A náci feljegyzések bizonyítékként való felhasználása a perek során fontos következményekkel járt. Például azzal, hogy a középpontba az „összeesküvés” és az „agresszió” került. Ezeket sokkal könnyebb volt a rendelkezésre álló dokumentumokkal alátámasztani, mint a „háborús bűnöket” vagy az „emberiség elleni bűntetteket”. Olvasd el újra a négy vádpont leírását, hogy megértsd, miért volt ez így!

Mire gondolt Jackson, mikor azt mondta: „Egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy amilyen szempontok alapján ítélkezünk most a vádlottak fölött, olyan szempontok alapján fog bennünket megítélni a jövőben a történelem.”

4. OLVASMÁNY

Parancsra tettem...

A per során a vádlottak végig tagadták felelősségüket az emberiség elleni bűntettek elkövetésében. Azzal érveltek, hogy a háborúk mindig kegyetlenek voltak, és ez a háború is épp olyan volt, mint a többi. Azt is hangoztatták, hogy a győztes hatalmak legalább olyan bűnösök voltak. Végül is, háborús körülmények között mindenki követ el „túlkapásokat”. S valamennyien fenntartották, hogy csak a parancsoknak engedelmességek. Alfred tábormok, Jodl ügyvédje ezt az érvet így foglalta össze: „Az igaz, hogy tábormokai nélkül Hitler nem vívhatta volna meg háborúit. Ha a tábormokok nem teszik, amit tenniük kell, nincs háború. De hozzá kell tennünk: ha a gyalogsági katona nem teszi, amit tennie kell, ha a fegyver nem sül el... akkor sincs háború. Tehát bűnös-e a katona, a fegyverkovács a háborús összeesküvés bűnében? Felelős-e Henry Ford azokért a balesetekért, amelyeket az általa gyártott kocsik rendszeresen okoznak?”

A bírák nem fogadták el ezt az érvelést. A vádlottak közül mindössze hármat mentettek fel egy vagy több vád alól azzal, hogy parancsot hajtottak végre. A tizenkét halálraítélt közül egyet, Martin Bormannt, Hitler titkárát távollétében ítélték halálra. Bormannt később sem sikerült elfogni. A per fővádlottja Hermann Göring volt. A bírák szerint ő volt „az agresszív háború fő mozgatórugója, Hitler után a második”. Ugyancsak ő volt „a zsidók és más népek elleni pogrom irányítója otthon és külföldön, ő hozta létre a Gestapót és az első koncentrációs táborokat”. A zsidóellenes törvényeken túl 1941. július 31-ei dekrétumában ő utasította [Heinrich] Himmlert és [Reinhard] Heydrichet arra, hogy „hajtsák végre a zsidókérdés végső megoldását Európa német befolyási övezetében”. Göring halálos ítélete senkit sem ért meglepetésként. Az ítéletet azonban nem tudták végrehajtani, Göring a börtönben öngyilkosságot követett el.

Joachim von Ribbentropot, Hitler külügyminiszterét szintén bűnösnek találták abban, hogy „fontos szerepet játszott a zsidókérdés végső megoldásának” kivitelezésében. Szerepe volt a megszállt területek zsidóinak deportálásában „Keletre”.

Ribbentrop volt az, aki közölte a magyar kormánnyal 1943. április 17-én, hogy az ország zsidóságát vagy ki kell irtani, vagy koncentrációs táborokba kell vinni.

Alfred Rosenberget, aki a legolvasottabb náci propagandaanyagokat, például A XX. század mítoszát írta, szintén felakasztották. Róla, a Megszállt Keleti Területek birodalmi miniszteréről a bíróság így ítélt: „Az ő utasítására történt a zsidók elkülönítése, majd gettókba zárása. Alárendeltjei követték el a zsidók elleni tömeges gyilkosságokat. 1941 decemberében, amikor 100 túszt kivégzésére készültek, ő javasolta Hitlernek, hogy csak zsidó túsztokat válogassanak ki.”

Az osztrák Arthur von Seyss-Inquartot szintén vezető náciaként kezelték. Főtisztviselő volt Csehszlovákiában, kormányzóhelyettes Lengyelországban és főként birodalmi megbízott Hollandiában. S ez utóbbi minőségében - hogy csak a zsidókról szóljunk - felelős volt „mintegy 120 ezer zsidó auschwitz-i deportálásáért”.

Ha a tábornokok nem teszik, amit tenniük kell, nincs háború. De hozzá kell tennünk: ha a gyalogsági katona nem teszi, amit tennie kell, ha a fegyver nem sül el... akkor sincs háború. Tehát bűnös-e a katona, a fegyverkovács a háborús összeesküvés bűnében? Felelős-e Henry Ford azokért a balesetekért, amelyeket az általa gyártott kocsik rendszeresen okoznak?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hermann Göring, aki Nürnbergben a leginkább kiállt a Harmadik Birodalom mellett, azt mondta egyik vádlott-társának: „el kell fogadnod azt a tényt, hogy az életednek vége. Ami hátra van, az az, hogy eldöntsd, hajlandó vagy-e mellém állni és a mártíromságot felvállalni. Nincs okunk szomorúságra. Egy nap a német nép majd megint felkel, bennünket hősöknek tekint, s csontjainkat márványkoporsóban helyezi el a nemzeti pantheonban.”

Hogyan próbálták a szövetségesek megakadályozni, hogy ez megtörténhessen?

A per során Ribbentrop így érvelt: „...biztosíthatom önöket, minket is felháborítottak az üldözések és a kegyetlenkedések. Az ilyenféle cselekedetek nem jellemzők a németekre! El tudják önök képzelni, hogy én valakit is meg tudnék ölni? S mondják meg őszintén, gyilkosnak néz ki bármelyikünk is itt?”

Hogy néz ki egy gyilkos? Az, aki kitervel és megrendel egy gyilkosságot, ugyanolyan bűnös-e, mint az, aki meghúzza végül is a ravaszt?

Hogyan válaszolnál Jodl ügyvédjének idézett kérdéseire?

A nürnbergi per a bosszúállás vezérelte vagy inkább azok a nézetek, melyeket John Fried így foglalt össze: „A nemzetközi joggal ellentétes büntetéseket (köztük természetesen olyanokat, mint a holocaust) emberek s nem elvont csoportok (például nemzetek) követik el.”

Az amerikai polgárháború után Henry Wirz kapitányt, az egyik hadifogolytábor parancsnokát elítélték a foglyok elleni kegyetlenkedésért, s több ezer Jenki, azaz Unionista hadifogoly haláláért. Wirz azzal érvelt, hogy csak a kiadott parancsok értelmében cselekedett, s a bizonyítékok ezt alá is támasztották. A bírák mégis elítélték, hiszen Wirz önként és készségesen engedelmeskedett a parancsoknak, nem kényszer hatására. Mi a különbség a kétféle parancsteljesítés között? Mi volt a bírák álláspontja, amikor a vádlottak védekezésüként az „engedelmességi kötelességre” hivatkoztak? Egyetértesz velük?

5. OLVASMÁNY

A szavak embere

A nürnbergi per huszonnégy vádlottja között volt Julius Streicher, a Der Stürmer című antiszemita lap kiadója. A lapnak több mint hatszázezer előfizetője volt. A zsidókról hétről hétre, hónapról hónapra mint kiirtandó férgekéről írt. Egy tipikusnak tekinthető cikkében Streicher azt taglalta, hogy a zsidó nem ember, hanem „parazita, kártékony ellenség, ragályos betegségek terjesztője, s fajtáját az emberiség érdekében ki kell irtani”. 1939 májusában (négy hónappal a háború kirobbanása és huszonöt hónappal Oroszország megtámadása előtt) Streicher közölte olvasóival: „Büntetőexpedíciót kell szerveznünk az orosz zsidók ellen. Az orosz zsidókat meg kell ölni. Gyökerestül kell kiirtani őket.”

A háború első időszakában a németek egyre nagyobb területeket hódítottak meg, s Streicher nagy energiával ontotta a zsidóellenes uszító cikkeket. 1941 augusztusa és 1944 szeptembere között huszonnégy olyan cikket publikált - közülük tizenkettőt maga írt -, melyben a zsidóság kiirtását követelte. 1943-ra az újság már célozgatott arra, hogy a „végső megoldás” közeledik, jóllehet a hivatalos politika megpróbálta a tömeggyilkosságokat titokban tartani.

A nürnbergi bíróság Streichert bűnösnek találta „uszítás büntetéseiben, melynek során a lakosságot polgártársai gyalázására, bántalmazására és megölésére szólította fel... A szenvedély, a gyűlölet, az erőszak és a pusztítás szítása a lakosság körében arra szolgál, hogy még azok morális gerincét is megtörje, akiknek életét a hódítók egyébként meg kívánják kímélni.” Streichert azért ítélték halálra, mert „a gyilkosságra és népirtásra való uszítás politikai és faji motivációjú, tehát emberiségellenes büntetnek számít egy olyan időszakban, amikor Keleten a zsidók tömeges gyilkolása folyt a lehető legszörnyűbb körülmények között”.

Streicher nem volt állami tisztviselő. Nem hozott politikai döntéseket, és nem adott ki parancsot. A szó volt az egyetlen fegyvere. Elítélték, mert a szavakat arra használta, hogy az emberek az emberek ellen forduljanak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Streicher nem volt állami tisztviselő. Nem hozott politikai döntéseket, és nem adott ki parancsokat. A szó volt az egyetlen fegyvere. Elítélték, mert a szavakat arra használta, hogy az emberek az emberek ellen forduljanak. Lehet a szavakat fegyverként használni? Elég-e a szó ahhoz, hogy szomszéd a szomszéd ellen forduljon? Felelősségre vonható az ember a szavaiért?

Mit értettek a bírák „a nemzet morális gerincének megtörésén”? Van-e a nemzeteknek morális gerince? Streicher bűnösnek nyilvánításával mi volt a bírák üzenete azok számára, akik hasonló módon gyűlöletet szítanak?

A Magyar Köztársaság alkotmánya rögzíti a szólásszabadságot és a sajtó szabadságának jogait. Jelentik-e ezek a szabadságjogok azt, hogy gyűlöletre is uszíthat valaki? Vagy terjesztheti-e a rasszizmust?

Kell-e szabályozni szerinted azt, hogy az emberek mit mondhatnak, illetve, hogy mit publikálhatnak? Milyen következményei lehetnek egy ilyen szabályozásnak? Milyen következményei lehetnek a szabályozás hiányának? Szerinted melyiknek nagyobb a kockázata egy nép számára?

Számít szerinted egy ilyen szabály kialakításánál egy nép történelme? Hozott-e a magyar bíróság ezzel kapcsolatban döntéseket? Nézz utána, milyen ítéletek születtek Magyarországon ebben a tárgyban! Vitassátok meg egymással, amit erről gondoltok!

6. OLVASMÁNY

A gyermekek elárulása

Alfons Heck, a Hitlerjugend egy magas rangú tagja (V. fejezet, 8. olvasmány) elmondja, hogyan hatott rá a nürnbergi per.

1945. március 7-én fogtak el a szülővárosomban. A fogság idején arra kényszerítettek, hogy a koncentrációs és haláltáborokról szóló dokumentumfilmeket nézzünk végig. Ez volt az első alkalom, amikor megmutatták nekünk, milyen kegyetlenkedéseket követett el nemzetünk. Megnéztük a filmeket, de utána ezt mondtam a barátaimnak: Minek néznek ezek bennünket? Ez mind csak megrendezett! Az egyik társam elkezdett röhögni, és az örök annyira dühösekké lettek ránk, hogy elkezdtek üvöltözni: Istenverte náci disznók! Azt hiszitek, ez vicc? Ezt csináltátok!

Majdnem egy év beletelt, mire képes lettem elfogadni, hogy azok a filmek az igazságot mutatták. Ez a nürnbergi per idején következett be, 1946-ban. Mikor megérkeztem Nürnbergbe, elképedtem, mennyire megváltozott a város ahhoz képest, amilyennek 1938-ban, a nagy náci pártgyűlés idején láttam. Kint hallgattam a hangszórókon közvetített pert, és ekkor hallhattam a 22 vádlott ellen emelt vádak és a felhozott bizonyítékokat. Az egyik vádlott az én parancsnokom, Baldur von Schirach volt, a Hitlerjugend korábbi vezetője. Elsősorban miatta jöttem Nürnbergbe. Hallani akartam, mit mond, különösen a Hitlerjugend tevékenységéről. Von Schirach a következőket mondta a bíróság előtt: „Bűnös vagyok abban, hogy a fiatalokat olyan férfivá neveltem, akikből milliószám lettek gyilkosok.”

Baldur von Schirach húsz évet kapott az emberiség ellen elkövetett bűntettek miatt. Ebből számomra az következett, hogy én is részese vagyok a tömeggyilkosságoknak, hiszen legalább olyan fanatikusán szolgáltam Hitlert, mint Schirach. Mélységes keserőséggel érttem meg Nürnbergben, hogy elárultak engem. Akit én istenítettem, az tulajdonképpen a történelem legnagyobb szörnyetege volt. Letaglózó érzés, ha az ember ezt végig gondolja - hiszen maga is az emberi fajhoz tartozik. Ami a náci Németország Hitlerjugendjében történt, az a világ legnagyobb gyermekmegrontásának tekinthető. Milliónyi alapvetően ártatlan gyermekből Hitlernek és rezsimjének sikerült potenciális gyilkosokat nevelnie. Megtörténhet-e ilyesmi ma is? Hát persze hogy megtörténhet. A gyermek olyan, mint az üres edény: tölthetsz bele jót és gonoszt is; tölthetsz belé szájalmat is. A Hitlerjugend története Auschwitz ellenére is megismételhető lenne, mert a világ azóta sem lett sokkal jobb.”⁷

Ami a náci Németország Hitlerjugendjében történt, az a világ legnagyobb gyermekmegrontásának tekinthető. Milliónyi alapvetően ártatlan gyermekből Hitlernek és rezsimjének sikerült potenciális gyilkosokat nevelnie. Megtörténhet-e ilyesmi ma is? Hát persze hogy megtörténhet.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mivel tudod megmagyarázni, hogy Heck nem akarta elfogadni, hogy a bemutatott dokumentumfilmek igazak, de hitt Schirachnak és a többi náci vezetőnek, amikor bűnösségüket beismerték?

Valóban bűnös volt von Schirach és a Hitlerjugend többi vezetője az általuk vezetett gyermekek elárulásában? Bűnösök voltak-e „gyermekek megrontásában”? Feloldja-e Hecket a felelősség alól a vezetők bűnössége?

Mi volt a nürnbergi per jelentősége a német nép számára Heck példája alapján? Milyen szerepet játszott az, hogy a német nép az elkövetők szájából hallhatta a háború eseményeinek történetét?

Heck úgy véli, hogy ami vele megtörtént, másokkal is megtörténhet - vagyis hogy más fiatalokat is becsaphatnak a vezetők. Igaza is volt. 1970-ben Kambodzsában a vörös khmerek szintén alkalmaztak propagandafogásokat az ifjúság megnyerésére és a népiertásba való bevonására. Előfordulhatna ilyesmi Európában? Magyarországon?

Egy túlélő véleménye szerint a nürnbergi perre túlságosan hamar került sor. „Európa ekkor még nagyon zaklatott volt, az emberek el voltak foglalva a városuk és az otthonuk újjáépítésével. Ez nem volt szerencsés időpont a bíraskodásra. A bírák voltak egyben az esküdtek is. Az emberiségnek nem volt alkalma igazán részt venni a perben.” Egyetértene Heck ezzel a megállapítással? Te egyetértesz vele?

7. OLVASMÁNY

„Nem volt feladatunk a gondolkodás”

A perek első sorozata után az Egyesült Államok további tizenkét tárgyalást folytatott le Nürnbergben. Ezekre is nemzetközi megállapodás értelmében került sor, és ezek is a nemzetközi jog szellemében folytak le. Jackson törvényszéki elnök bíróságához csatlakozott Telford Taylor, aki az amerikai hírszerzés tisztje volt a világháború idején, és ezt a tizenkét tárgyalást az ő irányításával folytatták le. Taylor ezt írta: „Ezek a perek jelentősen hozzájárultak a nemzetközi büntetőjog tekintélyének növeléséhez. A nemzetközi büntetőjognak csak akkor van értelme, ha képviselői lelkiismeretesen dolgoznak azon, hogy az ítéleteknek érvényt szerezzenek, hiszen csak így léphet a törvény életbe. S éppen ez történt meg Nürnbergben.” A vádlottak között szerepelt:

26 katonai vezető, köztük öt tábornagy;

56 magas rangú SS- és más tiszt, köztük a kivégzőosztagok vezetői, Heinrich Himmler központi irodájának alkalmazottai, akik a koncentrációs táborokat és a népiertási programot felügyelték;

14 olyan tisztviselő, akik az SS polgári kötelékébe tartoztak, és felelősek voltak a faji üldözésért.

A vádlottak nem tagadták az ellenük felhozott vádakat. Gyakran a saját vallomásuk alapján ítélték el őket. Otto Ohlendorfot, az egyik kivégzőosztag korábbi vezetőjét halálra ítélték mintegy kilencven ezer zsidó és cigány meggyilkolásáért, miután bevallotta, hogy embereinek parancsot adott nemcsak felnőttek, hanem gyermekek kivégzésére is.

A per során megkérdezték Rudolf Hössöt, az auschwitzi koncentrációs tábor parancsnokát, hogy szerinte a zsidók, akiket megölettek, kiérdemelték-e sorsukat. Höss így felelt:

Hát nem értik, hogy nekünk az SS-ben nem volt feladatunk a gondolkodás, sőt még csak eszünkbe sem jutott, hogy gondolkodjunk. És különben is, akkorra már eldöntött és elfogadott dolog volt, hogy a zsidók felelősek mindenért... Nem is hallottunk mást. S nemcsak a Der Stürmer-féle újságok hozták ezt, hanem mindenütt ezt hallottuk. Még a katonai és politikai kiképzés során is az volt a kiindulópont, hogy Németországot a zsidóktól kell megvédeni... Csak később, az összeomlás után kezdtem azon gondolkodni, miután hallottam, mit beszélnek az emberek, hogy hátha mégsem volt egészen helyes ez a nézet... Úgy képezték ki bennünket, hogy a parancsot gondolkodás nélkül végre kell hajtani, sőt úgy, hogy a parancsmegtagadásnak még csak a gondolata sem merülhetett fel egyikünkben sem. Ha én nem tettem volna, amit tettem, megtette volna bárki más, legalább olyan jól... Azt elhihetik nekem, hogy egyáltalán nem volt kellemes mindig hullahegyeket látni, vagy az égetés szagát érezni. De hát Himmler ezt adta parancsba, a parancs szükségszerűségét meg is magyarázta. Nekem ugyan eszembe nem jutott volna elgondolkodni azon, hogy esetleg helytelen, amit csinálok. Egyszerűen szükséges volt, és kész.

Úgy képezték ki bennünket, hogy a parancsot gondolkodás nélkül végre kell hajtani, sőt úgy, hogy a parancsmegtagadásnak még csak a gondolata sem merülhetett fel egyikünkben sem. Ha én nem tettem volna, amit tettem, megtette volna bárki más, legalább olyan jól...

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért érvel azzal Taylor, hogy nem elég csak a törvényt meghozni? Milyen szerepet játszik az új törvények megszületésekor az, hogy érvényt lehet-e szerezni neki? Próbálgat meg példákat keresni a magyar történelemben vagy a saját életében arra, hogy hogyan segíti egy új szabály vagy törvény betartását az, ahogyan érvényt szereznek neki!

Miben különböztek ezeknek a későbbi pereknek a vádlottjai az első nürnbergi perek vádlottjaitól? Azzal, hogy valaki alacsonyabb rangban volt valamelyik náci testületben, csökken-e a bűnössége?

A superioritás elve értelmében egy bűnelkövető bűnössége nem szűnik meg automatikusan azért, hogy törvénynek, rendeletnek vagy felettese parancsának engedelmeskedett. A bűnelkövető csak akkor menthető fel, ha nem volt meg a morális választási lehetősége a másképp cselekvésre. Azt nem tekintették morális választási lehetőségnek a nürnbergi bírák, ha egy bűnös parancs végrehajtásának megtagadásáért a megtagadónak saját életével kellett volna fizetnie.

Lapozz vissza a Nyolcadik fejezet 3. olvasmányához, melyben Christopher Browning a kivégzőosztag tevékenységéről számol be! Hogyan vették rá a tisztet és a katonákat az erőszak elkövetésére? Volt Ohlendorfnek morális választási lehetősége? S a többi tisztnek? A katonáknak?

Hannah Arendtet idéztük a gondolkodással kapcsolatban e fejezet Áttekintésében. Milyen gyakran és hányféle formáját említi a gondolkodásnak Höss? Mi a kapcsolat a gondolkodás hiánya és a rossz cselekedet között?

8. OLVASMÁNY

A megsemmisítés tudósai

A szövetségesek vádat emeltek azok ellen a tudósok ellen is, akik a holocaust végrehajtását lehetővé tették. Voltak köztük a koncentrációs táborok lakóin orvosi kísérleteket végrehajtó orvosok és olyan mérnökök, technikusok, akik segítettek a tömeges gyilkosságok technikai kivitelezésében. Leo Alexander az Egyesült Államok külügyminiszterének megbízásából orvos szakértőként működött közre a Háborús Bűnök Szakértői Irodáján Nürnbergben. A következőkben foglalta össze megállapításait:

A [német] kutatások nagy részét az élet elpusztításának vagy megelőzésének szentelték, ezért javasoltam a „ktenológia” terminusának használatát, mely a gyilkosság tudományát jelenti. A ktenológiai kutatások során a tömeggyilkosság és a tömeges sterilizálás módszereit vizsgálták és fejlesztették tovább, hogy bevethessék a nem német népcsoportok vagy a haszontalannak tekintett németek ellen.

Kiterjedt kutatásokat végeztek a sterilizálással kapcsolatban, de a koncentrációs táborok lakóin végrehajtott nagyszámú kísérlet nem hozott jól alkalmazható eredményeket. A nők sterilizálására egy olyan gyors módszerrel próbálkoztak, mely elvégezhető lenne egy rutin egészségügyi vizsgálat alkalmával is, hiszen különböző szereknek a méhbe való injekciójából állna... Az injekciók azonban rendkívüli fájdalmat okoztak, s a kísérletekbe számos nő belehalt. Kari Clauberg professzor egy alkalommal jelentette, hogy olyan módszert fejlesztett ki, melynek segítségével ezer nőt lehet sterilizálni egyetlen nap alatt.

Egy másik sterilizálási vagy pontosabban szólva kasztrálási módszerrel, melyet elsősorban a megszállt területeken akartak alkalmazni, Viktor Brack kísérletezett. Az ő ötlete egy olyan röntgenszerkezet volt, mely beépíthető egy asztalba. Miközben valakit színleg egy kérdőív ötperces kitöltésére kérnek ennél az asztalnál, sterilizálása kényelmesen elvégezhető anélkül, hogy az alany észlelné, mi történik vele. Ez a módszer azért bukott meg, mert a száz férfin kipróbált röntgensugárzás súlyos égési sebeket okozott... minden alanyon...

A ktenológiai tudományok másik nagy kísérleti területe a gyorsan és feltűnés nélkül végrehajtható egyéni kivégzés volt... A mérgek fontos szerepet játszottak számos kísérletben. A buchenwaldi koncentrációs tábor kutatócsoportja - dr. Joachim Mrugowski, dr. Erwin Ding-Schüler és dr. Waldemar Hoven - fejlesztette ki a legszélesebb körben használatossá vált módszert, az egészségügyi vizsgálat leple alatt végrehajtott egyéni kivégzési formát, nevezetesen a fenol- vagy gázolaj-injekció beadását.⁸

A tömeges halál technológiájának a kidolgozása azonban a mérnökökre várt. Amikor az oroszok elfoglalták az auschwitzi koncentrációs tábor, részletes feljegyzéseket találtak a krematóriumok építéséről, a költségekre, illetve a holttestek számára vonatkozó pontos számításokról, például, hogy milyen teljesítményre képesek az egyes kemencék naponta. Az oroszok négy olyan mérnököt ejtettek foglyul, akik a Topf und Söhne cégnél tervezték és építették a kemencéket. Nemrégiben Gerald Fleming történész rábukkant a kihallgatásukat rögzítő orosz jegyzőkönyvekre. Egyiküket, Kurt Prüfert 1946. március 5-én hallgatták ki:

K(érdés): Milyen gyakran és milyen céllal látogatott el Auschwitzba?

F(elelet): Öt alkalommal. Először 1943 elején, hogy átvegyem az SS-parancsnok utasítását, hogy hová kell a krematóriumokat építeni. Második alkalommal 1943 tavaszán jártam ott, hogy megsemmisítsem az építési területet. A harmadik alkalom 1943 őszén volt, hogy segítsék korrigálni az egyik krematórium kéményének építési hibáját. 1944 elején megnéztem a kijavított kéményt. Az év szeptember-októberében pedig azért hívtak oda, mert szóba került a krematóriumok áttelepítése. Közeledett a front. A krematóriumok áttelepítésére azonban már nem került sor, mert nem volt elég munkaerő...

K: Látott gázkamrát a krematórium mellett?

F: Igen, ott volt a krematórium mellett. A gázkamra és a krematórium között ez volt az összekötő épület.

K: Tudott arról, hogy a gázkamrákban és a krematóriumokban ártatlan emberek likvidálása folyt?

F: 1943 tavaszától tudtam, hogy a gázkamrákban ártatlan embereket ölnek meg, és holttestüket ezután a krematóriumokban égetik el.

K: Miért ment olyan gyorsan tönkre a kémények téglaszigetelése?

F: A téglák azért mentek tönkre hat hónap alatt, mert a kemencék hatalmas mennyiségeket dolgoztak fel.

K: A Topf cég magas beosztású mérnökeként mi motiválta arra, hogy részt vegyen az új krematóriumok építésében?

F: Szerződésemm volt a Topf céggel, és tudatában voltam annak, hogy a munkám óriási fontosságú a nemzetiszocialista állam számára. Azt is tudtam, hogy ha megtagadnám a munka folytatását, a Gestapo feltehetőleg likvidálna.

Március 7-én az oroszok Fritz Sandert is kihallgatták a krematóriumokról. Sander elmondta, mennyire aggasztotta a kemencékre háruló hatalmas terhelés:

Elhatároztam, hogy egy nagyobb kapacitású krematóriumot tervezek és építek. Elkészítettem a tervet... és benyújtottam a berlini Állami Szabványügyi Hivatalnak.

Ez a terv a futószalagelvre épült. Vagyis a holttesteket folyamatosan kellett a kemencékbe táplálni. Amikor a holttesteket betolják a kemencékbe, először egy rácsra esnek, majd becsúsznak a kemence belsejébe, és elégnék. Egyúttal az elégetendő anyag maga szolgáltatja az égetéshez szükséges energiát...

K: Tudomása volt arról, hogy a krematóriumokban ártatlan emberek likvidálása folyik, mégis annak szentelte idejét, hogy nagyobb teljesítményű krematóriumot alkosson - teljesen önszántából.

F: Német mérnök voltam, a Topf művek kulcsfontosságú munkatársa, s úgy éreztem, kötelességem szaktudásomat Németország szolgálatára fordítani, kötelességem segíteni megnyerni a háborút. A repülőgépiparban is olyan eszközöket terveznek a mérnökök háborús időkben, melyeknek célja emberek elpusztítása.

Sander úr elképzelését egyébként végül is nem valósították meg.⁹

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Az orvosokat köti a hippokratészi eskü, melyben megfogadják, hogy segítenek a betegeken, és megtartóztatják magukat minden olyan beavatkozástól, mely árthat a betegnek, vagy melynek alantas indítéka van. Az eskü külön megtiltja halálos gyógyszer vagy mérge beadását, vagy ilyen értelmű javaslat megtételét másoknak.

Mennyire szakadtak el a hippokratészi eskütől a náci orvosok? Milyen felelősséggel tartozik az orvos betegeinek? A társadalomnak?

A Harmadik Birodalomban mennyivel inkább irányította az orvosokat és az egészségügyi dolgozókat az ideológiai meggyőződés, mint az orvostudomány vagy a betegek érdeke? Mi készíthette őket arra, hogy fontosabbnak tartásák az orvosi módszereket és technológiákat, még ha a betegeknek kárt okoznak is?

Az amerikaiak lefolytatták tizenhat náci jogász perét is, köztük egy igazságügy-miniszterét, akik olyan rendeletek megalkotásában segítettek, melyek sok embert megfosztottak a tisztességesen lefolytatott per alapvető emberi jogától, s akik meghatározatlan idejű büntetesként koncentrációs táborra ítélték embereket, ezzel végső soron a halálukat okozva. Elítéltek ügyészeket, akik hamis vádakot hoztak fel, és bírokat, akik ezek alapján halálos ítéleteket szabtak ki. A Szövetséges Bíróság kifejezése szerint ezek a bírák „gyilkos kését” rejtegettek bírói taláruk alatt. Mit értettek ezen a kifejezésen? Mi egy bíró felelőssége?

9. OLVASMÁNY

Még csak nem is rabszolgák

Albert Speer, Hitler kedvenc építésze egyike volt a nürnbergi per huszonkét fővádlottjának. Speer fegyverkezési és hadianyag-ellátásügyi miniszterként is szolgált. Feladatai közé tartozott e minőségében a hadifoglyok foglalkoztatása a koncentrációs táborokban vagy azokon kívül. A per során Speer rövidlátónak, sőt becsapottnak nevezte magát, és Hitlerrel való együttműködését az ördöggel kötött szövetségnek nevezte. Azt mondta a bíróságnak: „Erre a perre szükség van. Ilyen szörnyű büntettek elkövetéséért kollektív felelősséggel tartozunk, még akkor is, ha diktatúráról volt szó.” Speer tagadta viszont, hogy felelős lenne a haláltáborokért, mivel létezésükről nem tudott. Speer húsz évet kapott a Harmadik Birodalomban betöltött szerepéért. Vallomása és az előkerült dokumentumok alapján több üzletember ellen is vádat emeltek, köztük az I. G. Farben cég számos vezetője ellen. A vádiratukban többek között a következő állt:

A Farben cég tisztességet és emberséget nem ismervé súlyosan visszaélt a kiszolgáltatott rab munkások helyzetével: egyebek között túlságosan hosszú, veszélyes és kimerítő műszakokban dolgoztatták őket, tekintet nélkül egészségi vagy fizikai állapotukra. A rabok életben hagyásának egyetlen kritériuma a hasznosság volt. A szükséges pihenés híján, a nem megfelelő étkeztetés (melyre a barakkokban került sor) és a nem megfelelő elhelyezés (szennyes szalma, melyen kettő-négy rab osztozott) miatt sok rab meghalt vagy összeesett munka közben az ott szerzett súlyos betegség következtében. A teljesítmény lankadásának legkisebb jelét mutató raboknak, legyen az ok betegség vagy kimerültség, szembe kellett nézniük a hírhedt szelekcióval. A szelekció a legtömörebb meghatározás szerint azt jelentette, hogy ha a felületes vizsgálat szerint a rab néhány nap múlva nem épül fel annyira, hogy a termelést teljes erőből folytatni tudja, fölöslegesnek nyilvánítva mehetett Birkenaubába [Auschwitz] a szokásos megsemmisítésre. A szelekció és a Birkenau szavak pontos jelentését mindenki érezte Auschwitzban... A Farben Buna cégnél a munkakörülmények annyira kegyetlenek és elviselhetetlenek voltak, hogy a rabok gyakran az öngyilkosságba menekültek: az őrök felé futottak, hogy kiprovokálják a halálos lövést, vagy a telepet körülvevő, magas

feszültségű árammal átjárt kerítésnek rohantak, és ott lelték halálukat. E körülmények eredményeképpen az éves munkaerőforgás a Buna cégnél legalább 300%-os volt. Azok halálán kívül, akiket megsemmisítettek, vagy akik öngyilkosságot követtek el, voltak olyan napok, amikor több mint száz rab halt meg a pusztaság kimerültségétől. A megsemmisített vagy más módon meghalt rabok helyére folyamatosan új rabok érkeztek. A Farben cég rendszeresen biztosította magának a munkaerő-utánpótlást, hogy a termelés teljes kapacitással folyhassék.

Egy férfi, akit a Krupp cégnél dolgoztattak, így tanúskodott: „Nem rabszolgák voltunk, még annál is kevesebbek. Megfosztottak a szabadságunktól, és birtokolt tárgyakká váltunk, akiket munkára kényszerítettek. De ezzel minden hasonlóságnak vége... A gépeknek gondját kellett viselni, meg kellett őket olajozni, zsírozni, hagyni őket pihenni, tehát vigyázni kellett az élettartamukra. Velünk viszont úgy bántak, mint egy darab dörzspapírral: néhány dörzsölés után már haszontalan, mehet a szemétkébe, aztán a szemétkébe.”¹⁰

A Még csak nem is rabszolgák című könyvében Benjamin Ferencz, aki amerikai ügyész volt a nürnbergi perekben, így ír:

Az SS 1944 végéig jóval több mint félmillió rabot adott át munkára a német cégeknek. A dolgozó rabok között voltak németek, akik valamilyen kisebb kihágást követtek el, voltak kommunisták, szocialisták és a náci rezsim más politikai ellenzékének képviselői, voltak köztük papok, adventisták, de homoszexuálisok, más „aszociális” elemek és közönséges bűnözők is... Nem vitás, hogy a zsidók szenvedtek legtöbbször, és ezt állítottam könyvem középpontjába, de ezzel nem akarom kisebbsíteni az összes többi áldozat szenvedését... A zsidókat ragályt terjesztő férgeknek tekintették a náci zsarnokok, és ennek szellemében is bántak velük. Nekik adták a legmegerőltetőbb és legveszélyesebb munkákat. Azok a zsidók, akik nem tudtak dolgozni, gyakorlatilag vagy már halottak, vagy a halál közelében voltak.¹¹

Ferencz rámutat, hogy jöllehet néhány üzletembert elítéltek, a legtöbbjük néhány év múlva kiszabadult, s gazdagabb lett, mint valaha. A túlélők közül néhányan pert indítottak egyes cégek ellen, de nagyon kevés esetben került sor tárgyalásra. És egy céget sem ítélték bűnösnek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Albert Speer azt állította, hogy egyetlen cég igazgatóját sem kényszerítették arra, hogy a koncentrációs táborok munkaerőjét foglalkoztassa, és ezt jelentős mennyiségű bizonyíték is alátámasztja. Akkor miért foglalkoztattak rabokat olyan sokan? Háborús bűnösnek számítanak ők is? Vagy az emberiség elleni tettekben bűnösök? Más lenne a véleményed, ha tudnád, hogy kényszerítették őket a rab munkaerő alkalmazására?

Hasonlítsd össze a Krupp és a Farben cégek vezetőinek tetteit Oskar Schindlerével (IX. fejezet, 12. olvasmány)! Ha Schindlernek sikerült életeket megmentenie, miért nem tették ezt a többiek is?

Speert gyakran úgy emlegetik, mint az egyetlen vádlottat, aki hajlandó volt beismerni bűnösségét. De bűnösséget vagy felelősséget ismert-e be? Mi a különbség a kettő között? Speer 1981-ben bekövetkezett halála után Mel London a New York Timesban megjelentetett egy levelet, melyben többek között ez áll:

Néhány évvel ezelőtt tíz napot töltöttem Albert Speer társaságában Heidelbergben, néhány televíziós interjút készítettünk. Az egyik felvételre Speer kertjében került sor. Elkezdtem az első kérdésemet: „Ön volt az egyetlen Nürnbergben, aki elismerte bűnösségét...”, de Speer azonnal a szavamba vágott: „Nem a bűnösségemet, a felelősségemet ismertem el.” Évekig törtem a fejem ezen a válaszon, s nem tudtam eldönteni, hol végződött Speer jogi és erkölcsi bűnössége, és hol kezdődött a felelőssége. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy Speer az az okos túlélő fajta volt, aki pontosan tudta a nürnbergi per idején, hogy mit csinál. És arról is meg vagyok most már győződve, hogy soha nem bánta meg igazán a Harmadik Birodalom idején elkövetett tetteit.

Kedves, de módszeres ember volt. Pontosan tudta, mit mond az interjúban. Jól átgondolhatta válaszait a Spandauban töltött húsz év alatt.¹²

10. OLVASMÁNY

Nemzetközi törvénykönyv

1945-ben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és a felszabadult Franciaország Németországot négy megszállási övezetre osztotta fel. A saját zónájában mindegyik hatalom folytatott háborús bűnpereket. A britek, az amerikaiak és a franciák együttesen több mint ötezer náci találtak bűnösnek, közülük nyolcszázat halálra ítélték. A szovjetek szintén lefolytatták a tárgyalásokat, de statisztikáikat nem közölték. A szövetségesek sok náci ki is adtak azoknak az országoknak, melyek Németország megszállása alatt voltak. A csehek és a lengyelek tárgyalták például Rudolf Höss, az auschwitzi koncentrációs tábor parancsnoka, Arthur Greiser, aki az első haláltáborhoz hozta létre Chelmno mellett; Jürgen Stroop SS-tiszt, aki lerombolta a

varsói gettót; Kurt Daluege, a német rendőrség vezetője perét, és az ítélet kivégzés volt. A belgák 75 náciit ítélték el, a luxemburgiak 68-at, a hollandok 204-et, a dánok és a norvégok 80-80-at, a lengyelek ezreket.

A náci által megszállt országokban helyi vezetőket is bíróság elé állítottak, olyanokat, akik együttműködtek a náccal. A norvégok elítélték Vidkun Quisling miniszterelnököt, a franciák Henri-Philippe Pétaint és Pierre Laval. A háborús bűnperek Ázsiára is kiterjedtek. Számos, a háború idején Japán által megszállt ország folytatott le ilyen tárgyalásokat.

Ezek a perek jelezték, hogy mennyire fontosnak érezték a nemzetek egy olyan nemzetközi szabályrendszer elfogadását, mely a háború idején elvárt magatartást hangolja össze. A nemzetközi jog alapelvei című dokumentumot a Nürnbergi Nemzetközi Törvényszék Chartája rögzítette, és az Egyesült Nemzetek Szervezetének első közgyűlése egyhangúlag fogadta el.

I. cikkely

Minden olyan személy, aki olyasmit cselekszik, ami a nemzetközi jog értelmében büntettnak minősül, felelősségre vonható és megbüntethető.

II. cikkely

Az a tény, hogy a nemzeti, hazai jog értelmében nem büntetendő egy olyan cselekedet, mely bűnténynek számít a nemzetközi jogi értelmezés szerint, nem menti fel a bűntény elkövetőjét a nemzetközi jogi felelősség alól.

III. cikkely

Az a tény, hogy a nemzetközi jog szerint bűnténynek számító cselekedetet elkövető személy államfőként vagy felelős kormánytisztviselőként cselekedett, nem mentesíti őt a nemzetközi jogi felelősség alól.

IV. cikkely

Az a tény, hogy az elkövető kormánya vagy felettese parancsára cselekedett, nem mentesíti őt a nemzetközi jogi felelősség alól, feltéve, hogy valóban volt erkölcsi választási lehetősége.

V. cikkely

Minden olyan személynek, akit a nemzetközi jog értelmében vád alá helyeznek, joga van a tényszerű és törvényes tárgyaláshoz.

VI. cikkely

Az itt felsorolandó bűntények minősülnek tehát büntetendőnek a nemzetközi jog alapján:

a.) A béke elleni bűntettek, mint:

- 1.) Hódító háború vagy nemzetközi egyezményt, megállapodást vagy biztosítékot felrúgó háború tervezése, kezdeményezése és folytatása;*
- 2.) Közös terv kidolgozásában vagy összeesküvésben való részvétel az (1) pontban felsoroltak valamelyikének megvalósítására.*

b.) Háborús bűnök:

A háborús törvények és szokások megsértése, melyek közé tartoznak, nem kizárólagosan, a következő cselekmények: a megszállt területek polgári lakosságának megölése, deportálása, a vele való rossz bánásmód; hadifoglyok vagy tengeren hajózók megölése, bántalmazása; túsok megölése; köz- vagy magánvagyon elkobzása; városok és falvak hiábavaló elpusztítása, ill. a háborús helyzet által nem indokolt egyéb pusztítás.

c.) Az emberiség elleni bűntettek:

Bármely polgári lakosságcsoport meggyilkolása, megsemmisítése, rabsorsra ítéltése, deportálása és más embertelen bánásmódnak való kitétele; politikai, faji vagy vallási alapú üldözése, amikor ezekre a cselekedetekre a béke elleni vagy háborús bűntettekkel összefüggésben kerül sor.

VII. cikkely

A bűnrészesség a béke elleni bűntényben, háborús bűnben vagy az emberiség elleni bűntényben, amint azokat a VI. cikkely felsorolja, a nemzetközi jog értelmében szintén bűnténynek minősül.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért a saját nemzeti bíróságuk és nem nemzetközi bíróság folytatta le Quisling [akinek neve azóta az „áruló”, a megszállóval együttműködő ember szinonimája lett], Pétain és Laval perét? Szerinted ez helyes volt?

Hogyan segít a II. cikkely megmagyarázni, hogy a nürnbergi bírák miért nem fogadták el az engedelmességet mentségként?

Olvasd el újra a IV. cikkelyt! Mikor nincs az elkövetőnek morális választási lehetősége?

Amikor Jackson azzal nyitotta meg a nürnbergi pert, hogy „egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy amilyen szempontok alapján ítélkezünk most a vádlottak fölött, olyan szempontok alapján fog bennünket megítélni a jövőben a történelem”, a teremben sokan a két szovjet bíróra néztek. Végül is az oroszok 1939-ben megtámadták Lengyelországot, 1940-ben

Finnországot, és széles körben elterjedt nézet volt, hogy ők felelősek több ezer lengyel tiszt lemészárlásáért a katyni erdőben. Ugyancsak felelősek voltak többmilliónyi saját állampolgárunk meggyilkolásáért a 30-as években, amikor Sztálin hatalmának megszilárdítása folyt. De 1970-ben Telford Taylor szomorúan már azt állapíthatta meg, hogy „a kerék körbefordult, és a vádló ujjak nem másra, miránk, magunkra mutathatnak. S ami még rosszabb, a vádló ujjak is a mieink. A gazdagok és a szegények, a feketék és a fehérek, a harsányok és a műveltek, mind a saját anyanyelvünkön, a nürnbergi charta szellemében kérdőjelezik meg katonai tetteink jogszerűségét Vietnamban és Kambodzsában.”¹³

Miért mutattak 1970-ben a vádló ujjak az Egyesült Államokra?

1990 elején a vádló ujjak Boszniára mutathattak volna. Amerikai és európai vezetők követelték, hogy az ottani „etnikai tisztogatásokért” felelős kormánytagokat állítsák bíróság elé. Ma mire mutathatnak a vádló ujjak? Keress friss példákat a hatalommal való visszaélésre, melyek miatt nemzetközi jogi beavatkozást szorgalmaznak egyes emberek vagy nemzetek! Henry Huttenbach, a New York City College professzora elmélkedett azon, hogy a vezetők vajon tudnak-e a múltból tanulni:

*Nagyon kevés jele van annak, hogy azoknak a szakmáknak a gyakorlói, melyek részt vettek a népiirtásban, rászánták volna magukat az alapos önvizsgálatra. Hol van az az orvosgyógyász, amely a hippokratészi esküre a Mengele-szindróma fényében esketi fel végzőseit? [Mengele volt az a hírhedt náci orvos, aki például ikrekkel kísérletezett.] Hol van az a jogakadémia, amely figyelmeztet, hogy a jogalkotás jogszerűen is népiirtáshoz vezethet? Melyik menedzserképző iskola tárgyalja a Farben cégnek a profitszemléletet egészen Auschwitzig hajszólo esetét? Van-e olyan papi szeminárium, mely a zsidó nép mártíromságának végső következményeit tárgyalja? A diplomataképzők és a nemzetközi jogi egyetemek hangsúlyozzák-e a népiirtás elleni törvények fontosságát? Egészen addig nem lehet a holocaustot történelmi eseményként a többi közé sorolni, amíg a nyugati értelmiséget át nem hatja a holocaustból levonható tanulság tudata.*¹⁴

Milyen bizonyítékokat találsz az újsághírek között arra, hogy a vezetőit még nem azonosultak a Huttenbach által feltett kérdésekkel? Igaza van abban, hogy a nemzeti elit képzésének fontosságát hangsúlyozza? Szükséges-e, hogy a társadalmak állampolgárai is „alapos önvizsgálatot” folytassanak?

11. OLVASMÁNY

„Jóvátétel”

A háború után a szövetségeseknek nemcsak a bűnösség és az ártatlanság, hanem a kártérítés kérdéseivel is foglalkozniuk kellett. Milyen követeléseik lehettek az áldozatoknak az elkövetőkkel szemben? És Németországgal szemben?

A szövetségesek Németországban működő Katonai Kormányzósága e tárgyban először is elrendelte, hogy minden, a náci által elrabolt vagy parancsukra elszállított vagyontárgyat vissza kell szolgáltatni a jogos tulajdonosnak. Ha a jogos tulajdonos meghalt, és nem volt örököse, a vagyontárgyakat a náci üldözés túlélőinek megsegítésére kellett átadni. 1949-ben a szövetségesek közötti nézeteltérések Németország felosztásához vezettek. A francia, amerikai és brit zónák összevonásával létrejött „Trizónia”, majd a Német Szövetségi Köztársaság (Nyugat-Németország), a szovjet befolyási övezetben pedig a Német Demokratikus Köztársaság (Kelet-Németország). Jóllehet Németország mindkét felében lefolytatták a náci háborús bűnösök pereit, csak Nyugat-Németország próbálkozott meg a háborús jóvátétellel.

1951-ben Nyugat-Németország elismerte, hogy „elmondhatatlan súlyosságú bűnöket követtek el a német nép nevében, ami az erkölcsi és az anyagi jóvátétel kötelezettségét rója ránk”. Kárpótlást ajánlottak fel Izrael államnak és olyan zsidó szervezeteknek, amelyek a túlélők letelepítésével és rehabilitálásával foglalkoztak. 1953-ban Nyugat-Németország egy speciális program keretében elkezdett foglalkozni azoknak a jóvátételi ügyével is, akik kárát látták „a nemzetiszocializmussal való faji, vallási vagy ideológiai alapú szembenállásuknak”. A program német neve Wiedergutmachung, azaz jóvátétel. A jóvátételi jogosultsághoz bizonyítani kellett, hogy a folyamodó üldözésnek volt kitéve származása, vallása vagy világnézete miatt, és bizonyíthatóan az üldözés közvetlen következményeképpen maradandó sérüléseket szerzett. Ezek a kitételek sok ezer olyan embert fosztottak meg a kárpótlástól, akik ugyan szenvedtek a náci brutalitástól, de a szigorú bizonyítási követelményeknek nem tudtak megfelelni. Nem vonatkozott a jóvátétel arra a 350 000 emberre, akik kényszersterilizáláson estek át, illetve azokra a családokra, akik szeretteiket az eutanáziaprogram következtében veszítették el. Az ő folyamodványukat azzal utasították el, hogy „a sterilizálásnak pusztán egészségügyi okai voltak, nem tekinthető az üldözés formájának”, s „az örökletes betegségek megelőzésének törvénye mint olyan, nem volt alkotmányellenes”. A homoszexuálisoktól hasonló alapon tagadták meg a jóvátételt.

A cigány áldozatok sem kaptak jóvátételt. 1956. január 7-én egy nyugatnémet bíróság azt a döntést hozta, hogy 2500 cigány deportálásának Hamburg, Bréma, Köln, Düsseldorf, Stuttgart és Frankfurt városából 1940 májusában nem a faji megkülönböztetés volt az indítéka. A deportálásokat „közbiztonsági okokból” kellett végrehajtani. Más bírósági döntések is azt sugallták, hogy a cigányok nem származásuk miatt váltak célponttá, hanem mert „nem dolgoztak”, és viselkedésük „aszociális” volt. Dietrich Goldschmidt evangélikus lelkész, aki Dachauban volt rab, a következőket írta a Wiedergutmachungról, a jóvátételről:

Gyűlölöm ezt a kifejezést. Mit lehet jóvátenni? Egyáltalán semmit. Legfeljebb kártérítést lehet fizetni... Különösen felháborítónak tartom, hogy több speciális csoport tagjai egyáltalán nem kaptak még kártérítést... például a Mengele kísérleteinek alávetett ikrek, vagy azok az üldözöttek, legyenek cigányok vagy izraeli zsidók, akik a regionalitás elve alapján nem kaptak semmit, vagy a lengyel zsidók, akik Auschwitzban vagy Terezínben voltak, s nem kapnak semmit...

A háború áldozatainak nyújtott kártérítést legtanulságosabb a korábbi hivatásos katonák nyugdíjával összevetni. A katonák nyugdíját, köztük a volt SS-ekét, a többi nyugdíjhoz hasonlóan rendszeresen felemelik...15

Egy Helen Jacobs nevű német tisztviselő, aki korábban az ellenállás tagja volt, s ekkor a kártérítési hivatalban dolgozott, megerősítette Goldschmidt állítását. Egy interjúban ezt mondta: „Megléhetősen eltért a véleményem a kollégáimétól. Megpróbáltam a lehető legtöbbet tenni az üldözöttek érdekében. A tendencia a folyamodványok elutasítása volt. Ez volt a legkönnyebb a törvény értelmében, s a kollégáim csak a törvényt akarták betartani.”¹⁶

Helen Jacobs kollégái közül sokan már a Harmadik Birodalmat is szolgálták. Nyugat-Németország - röviddel megalakítása után - elfogadott egy olyan törvényt, mely garantálta minden korábbi náci közalkalmazott foglalkoztatását, aki alkalmazását kérte. Volt néhány kizáró ok, de az így kimaradtak rendes nyugdíjat kaptak. Például Franz Schlegelberger, aki a Harmadik Birodalom Igazságügyi Minisztériumának államtitkára volt, életfogytiglani börtönt kapott, de 1951-ben szabadlábra helyezték. Nem sokkal ezután nagy nyugdíjat állapítottak meg és utaltak ki neki rendszeresen, sőt beszámították a börtönben töltött éveit is. Hitler bíróságai című könyvében Ingo Müller megemlíti egy náci bírót, akit „kineveztek az áldozatok kártérítési pereiben elnöklő bírónak Hamburgban; s aki kártérítési kötelezettséget ekkor a saját korábbi elítélteit vagy az általa halálba küldött emberek rokonai javára állapított meg”.

Gyűlölöm ezt a kifejezést. Mit lehet jóvátenni? Egyáltalán semmit. Legfeljebb kártérítést lehet fizetni...

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A kártérítés elégtételyújtást jelent. Mit gondolsz, miért jelenik ez meg legtöbbször fizetség formájában? Helyes volt Nyugat-Németország részéről a jóvátételi szándék? Követhetnek el nemzetek bűnöket? Felelős-e egy nemzet a vezetői által elkövetett bűnökért?

A Wiedergutmachung története alapján megítélve: mennyire lehetett nehéz a náci beidegződések felszámolása? Meg kellett volna az új kormányzatnak tagadnia a korábbi náci köztisztviselők alkalmazását?

Amikor az Egyesült Államok hadba lépett Japán ellen, 120 000 japán származású amerikaiat küldtek a nyugati partról különböző táborokba. Sokan közülük elvesztették az állásukat és az otthonukat, noha semmiféle szabotázzsal vagy árulással nem lehetett őket megvádolni. Amikor a japán amerikaiak képviselői megkérdőjelezték a táborok felállításának jogosságát, a Legfelsőbb Bíróság azt a döntést hozta 1944-ben, hogy a háborúban álló nemzetnek jogában és hatalmában áll egy ilyen intézkedés foganatosítása. Negyven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az Egyesült Államok kormánya rászánja magát a kártérítésre. Mit gondolsz, miért tartott ez ilyen sokáig? Miben hasonlított az amerikai eljárás a németek zsidó-, ill. cigánypolitikájára? Mi a lényeges különbség?

Magyarországon az 1990-es rendszerváltást követően jóvátételi törvényeket fogadtak el a vagyonuktól vagy szabadságuktól megfosztottak kártérítésére. Ismered ezeket a törvényeket? Ismerkedjete meg velük, és vitassátok meg az ezekkel a törvényekkel kapcsolatos nézeteiteket!

12. OLVASMÁNY

Levi és Mertens

Egy korábbi fejezetben idéztük Raul Hilberget, aki a német vasutat „a megsemmisítést szolgáló bürokratikus szervezetnek” nevezte. Rámutatott, hogy „azok a civil vasutasok, akik az auschwitzi szállítmányokat irányították, egyszerűen a napi feladataikat teljesítették. Egyes emberek voltak, egyéni döntéseket hoztak. Nem kaptak parancsot, de még különleges megbízatást sem.” Primo Levi - sok más túlélőhöz hasonlóan - eltöprengett ezeken „az egyéni döntéseket hozó egyes embereken”.

Meglepőnek hangozhat, hogy a táborokban az egyik leggyakoribb érzés a kíváncsiság volt. Igen, az ijedség, a megaláztatás és a kétségbeesés mellett kíváncsiak voltunk: nemcsak a kenyérre voltunk éhesek, arra is, hogy megértsük, ami történik. A világ körülöttünk a feje tetején állt, tehát valakinek a feje tetejére kellett állítania, s következésképpen neki is a fején kellett állnia egy, ezer vagy egymillió antihumánus ember elgörcsített mindent, ami egyenes, beszennyezte, ami tiszta volt. Így látni a dolgokat, persze, megengedhetetlen leegyszerűsítés volt, de ott és akkor nemigen voltunk képesek ennél árnyaltabb fogalmazásra. Ami a gonosz megtestesítőit illeti, akiken nem csak a náci parancsnokokat értem, a kíváncsiság ma is él bennem. Könyvek százait írták Hitler, Sztálin, Himmler, Goebbels pszichéjéről, tucatjával olvastam, de elégedetlenül tettem le őket. A probléma

valószínűleg abban rejlik, hogy a dokumentatív bizonyítás egyszerűen nem megfelelő, mert nem tud igazán az emberi lélek mélyére hatolni. Erre a történésznél vagy a pszichológusnál valószínűleg alkalmasabb a drámaíró vagy a költő.

Mindenesetre az én kutatásom nem volt teljességgel haszontalan: a különös, mondhatni provokatív sors kényéből nyomára bukkantam „valakinek a másik oldalról”. Nem valamelyik nagy gonosznak, nem is egy gazemberségre kiképzett alaknak, de egy példánynak legalább, aki egyben tanú is. Tanú maga ellen, aki tanúvallomást tett, nem önszántából, s talán anélkül, hogy tudatában lett volna, hogy tanúskodik. Az ilyen tanúk a legértékesebbek, hiszen minden bizonnyal az igazat mondják. Olyan volt majdnem, mint én, egy másik énem, csak a feje tetejére állítva. Hasonló korúak voltunk, műveltségünk is hasonló, talán még a jellemünk is. Mertens fiatal vegyész volt, német és katolikus. Én is fiatal vegyész voltam, olasz és zsidó. Gyakorlatilag két kolléga s tényleg ugyanabban a gyárban dolgoztunk, csak én a szögesdróton belül, ő kívül. Az auschwitzi Buna gyárban mintegy negyvenezren dolgoztak. Mertens Oberingenieur [főmérnök], én rab mérnök voltam. Valószínű, hogy mi ketten soha nem találkoztunk a gyárban, legalábbis felidézhetően nem, és később sem láttuk egymást.

Amit tudok róla, azt közös ismerőseink leveleiből tudom. A világ néha nevelésesen kicsi. Két különböző országból származó vegyészt az információáramlás hálóját szövő ismerősök láncá kötheti össze. Ez nem ér fel ugyan a személyes találkozással, de még mindig jobb, mint a kölcsönös ismeretlenség. Ismerősök révén megtudtam, hogy Mertens olvasta a táborról írott könyveimet, sőt valószínűleg mások könyveit is, hiszen nem volt cinikus vagy érzéketlen. Hajlamos volt arra, hogy a múlt egy részét tudata mélyére rejtse, de elég intelligens is ahhoz, hogy legalább saját magának ne hazudjon. Nem a hazugság, hanem a múlt kitörlése, az új gyógyírjához folyamodott.

Az első adat, amit megtudtam róla, 1941 elejére visz vissza. Ez a számbavétel ideje azon németek számára, akik minden propaganda ellenére egyáltalán még tudnak gondolkodni. A győzedelmes japánok már lerohanták Délkelet-Ázsiát, a németek körülvették Leningrádot, és Moszkva kapuinál álltak. A Blitzek, a villámháborús lerohanások korának vége, de az oroszok még nem omlottak össze. Sőt elkezdődik a német városok bombázása. A háború most már mindenkit érint. Minden családból legalább egy férfi kint van a fronton, s a fronton levők nem tudhatják, biztonságban van-e otthon a családjuk. A házak becsukott ajtaján belül már kevesen hisznek a háborúra uszító retorikában.

Mertens ekkor vegyészként dolgozik egy nagyvárosi gumigyárban, s igazgatója egy szinte paranccsal felérő ajánlatot tesz neki: a karrierje javát fogja szolgálni, ha elfogadja az áthelyezési javaslatot az auschwitzi Buna Művekhez. Nyugodt vidékre kerülne, messze a fronttól és a bombázók hatósugarától. A munka ugyanaz, a fizetés jobb, és a szállás megoldása sem gond, számos lengyel ház üresen áll... Mertens megbeszéli az ajánlatot a kollégáival. Többen ellenzik az ember soha ne cserélje fel a biztosat a bizonytalanra, s különben is a Buna gyár egy rettenetesen csúnya, mocsaras, egészségtelen vidéken épült fel. Igen, egészségtelen, Felső-Szilézia Európa egy olyan szöglete, mely túl gyakran cserélt gazdát a történelem során, s túl sokféle, egymással ellenséges viszonyban álló nép lakta.

De senkinek nincs ellenvetése Auschwitz neve miatt: még üresen kong a név, nincs kellemetlen felhangja. Egyike azon lengyel városoknak, melynek neve a német megszállással megváltozott. Oswiecimből Auschwitz lett, mintha ezzel el is lett volna intézve az évszázadok óta ott lakó lengyelek németté változtatása. Egy kisváros, olyan, mint a többi.

Mertens elgondolkodik, jegyben jár, s a bombázások sújtotta Németországban otthont, családot alapítani kockázatos lenne. Rövid szabadságot kér, és elmegy körülnézni Auschwitzban. Hogy mit gondol az első látogatása alkalmával, nem tudni, de hazamegy, megnősül, nem beszél senkivel, csak összepakol, s feleségestül, bútorostul visszatér Auschwitzba. A barátai, többek között azok, akikkel később kapcsolatban álltam, kérdezzétek, de Mertens hallgat.

Nem beszél akkor sem, amikor 1943 nyarán szabadságra hazamegy Németországba (hiszen a náci Németországban is szabadságra mennek az emberek augusztusban). Ekkorra már megváltozott a helyzet: az olasz fasizmust minden fronton legyőzték, Olaszország darabokra hullott, s a szövetségesek nyomolnak előre a félszigeten.

A briték elleni légitámadás elveszett, és nincs olyan eldugott vidék Németországnak, melyet megkímélne a szövetségesek könyörtelen megtorlása. Az oroszok nemcsak hogy nem omlottak össze, hanem Sztálingrádnál hatalmas csapást mérnek a németekre és Hitlerre, aki megszállott konoksággal irányítja a hadműveleteket.

A Mertens házaspárt óvatos kíváncsiság veszi körül, hiszen ekkorra, minden titkolózás ellenére, Auschwitz neve már nem hangzik tartalmatlannak. Az a pontatlan, de nem szűnő szóbeszéd járja, hogy Auschwitz Dachauhoz és Buchenwaldhoz hasonló. Vagy lehet, hogy még rosszabb is. Egyike azon helyeknek, melyekről kockázatos kérdezni, de hát végül is barátok vagyunk a régi időkben. Mertens arról a helyről jön, ő biztosan tud valamit, s ha így van, el is fogja mondani nekünk.

De egy összejövetel alkalmával, amikor beszélgetéstől hangos a nappali a nők az evakuálásokról és a feketepiacról beszélgetnek, a férfiak a munkájukról, s valaki suttogva elmondja a legfrissebb náciellenes viccet, Mertens átsurran a másik szobába, ahol egy zongora áll, s egész este csak zongorázik és iszik. Csak azért megy át a nappaliba, hogy töltsön magának. Éjfélre teljesen részeg, de a házigazdája szemmel tartja. Odahúzza az asztalhoz, s jól hallhatóan azt mondja neki: Most szépen leülsz, és elmondod nekünk, mi az isten folyik ott, s miért kellett berúgnod, ahelyett, hogy velünk beszélgetnél.

Mertens a részegség, az óvatosság és valami halvány vallomási kényszer határán ingadozik: - Auschwitz egy tábor - mondja végül -, pontosabban több tábor, a gyár közelében. Tele van rongyos és koszos emberekkel, akik nem beszélnek németül. A legkimerítőbb munkát kell végezniük. Nem szabad beszélniük hozzájuk.

- Ki mondja, hogy nem beszélhetek velük? - kérdezi a házigazda.
- A vezetés. Amikor megérkeztünk, az mondták, hogy ezek veszélyesek, banditák és felforgatók.
- S nem is beszélteél egyikükkel sem?

- Nem - mondja Mertens, s tölt magának. Itt bekapcsolódik a fiatal Mertensné:

- Egyszer találkoztam azzal a nővel, aki az igazgató házát takarítja. Csak ennyit mondott nekem: Frau, Brot... Asszonyom, egy kis kenyeret..., de én...

- Hagyd abba! - förmedt a feleségére Mertens, aki mégsem lehetett annyira részeg. - Nem válthatnánk témát?

Nem sokat tudok arról, mi történt Mertensszel a német összeomlás után. Azt tudom, hogy a többi némethez hasonlóan Mertens és felesége is elmenekült a keleti területről, ahogy az oroszok közeledtek a győzelmek és vereségek, a hó, a romok és a hullák kísérté útjukon. Mertens később visszatért a szakmájába, de nem folytatott társasági életet, egyre inkább magába fordult.

Valamivel többet volt hajlandó mondani a háború után, amikor már nem félt a Gestapótól. Ez alkalommal egy „specialista”, egy volt rab kérdezte ki, Hermann Langbein, a táborok történetének híres kutatója. A pontos kérdésekre felelve Mertens elmondta, hogy azért vállalta az auschwitzi áthelyezést, mert ezzel megakadályozhatta, hogy egy náci kerüljön a helyére; hogy a büntetéstől való félelmében soha egyetlen rabbal sem állt szóba; hogy mindig megpróbált könnyíteni a munkakörülményeiken; hogy akkoriban semmit nem tudott a gázkamrákról, hiszen soha senkitől nem kérdezett semmit. Nem fogta fel, hogy engedelmességével konkrét segítséget nyújtott a hitleri rezsimnek? Csak később, mondta, akkoriban ez eszébe sem jutott.

Soha nem próbáltam meg Mertensszel találkozni. Vonakodásomnak számos összetevője volt, nem csak az ellenszenv. Néhány évvel ezelőtt írtam neki egy levelet. Megírtam neki, hogy Hitlernek azért sikerült hatalomra jutnia, Európát porig rombolnia és Németországot romlásba döntenie, mert a Mertenshez hasonló jó német állampolgárok ugyanúgy tettek, mint ő: megpróbáltak nem látni, és hallgattak arról, amit láttak. Mertens nem válaszolt nekem. Néhány évvel később halt meg. 17

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Rajzold meg Mertens 1942-es identitásábráját! Milyen változtatást végeznél az ábrán azután, hogy Mertens Langbeinnel beszélt?

Készítsd el Levi ábráját is! Milyen változást jelölnél Leviről Auschwitz után? Harminc év után? Alátámasztják az ábrák Levinek azt az állítást, hogy Mertens „majdnem olyan volt, mint én”?

Bűnös volt Mertens? Háborús bűnös? Hogyan ítéli meg Levi Mertens viselkedését? Egyetértesz vele? A te megítéléseidet mi befolyásolja? Meg tudod mondani? A két emberéhez hasonló helyzet nemcsak ilyen drámai körülmények között jöhet létre, a mindennapok is hasonló döntések elé állíthatnak. Átéltél már hasonló helyzetet? Leviét vagy Mertensét? A lelkiismeret az egyes ember sajátja, vagy van nemzetközi lelkiismeret is? Mi a különbség a felelősség és a bűnösség között? Be kellett volna perelni Mertenst?

13. OLVASMÁNY

Egy tárgyalás

Horst Krüger újságíró részt vett egy Frankfurtban tartott tárgyaláson 1964-ben. Késve érkezett, mert nehezen talált parkolóhelyet.

Mint mindig, ha az ember késve érkezik egy moziba vagy egy színházi előadásra, először egy kicsit össze voltam zavarodva, nem tudtam gyorsan felvenni a cselekmény szálát. Szóval ez az, a híres Auschwitz-per. Határozottan emlékszem, hogy valamilyen csalódottság fogott el. Azt hittem, másmilyen lesz, keményebb, drámaibb, méltóságteljesebb - az ügyészség az emelvényen, a vádlottak alacsony padokon. Emlékeztem a nürnbergi perekre... ott érezhető volt a súlyosság és a tragédia szele: a Végítélet Napja, Nemezis, törvényszék és történelmi ítélkezés. Hol volt mindez itt?

Egy közepes méretű, kellemes középosztály-hangulatot árasztó teremben találtam magam, melyben történetesen egy vizsgálóbizottság ülésezett. A terem kb. negyven méter hosszú és tíz méter széles volt, a falakat egészen a mennyezetig faburkolat borította, halvány, olcsó fából. Az emelvényt zöld szőnyeg takarta, s fel volt állítva az auschwitzi tábor nagy térképe. Nyolc nagy lámpa, a 30-as évek modernista termékei világítottak a magas mennyezetről. A főfalon ott virítottak a város és az ország kék, piros és fehér címerai.

A terem, a masszív törvényszéki bútorok - kicsit esetlen padok és könnyebb, modern székek -, de még a címerek alatt ülő bírák arca is a középosztály szellemét sugallták, tisztos nyugalmat és paternalizmust... Az elnöklő bíró alacsony, kerek fejű úriember volt, az ötvenes éveit vége felé járhatott. Hatalmas papírhegy mögött ült, s néha belelapozott a dokumentumokba. Jobbra és balra tőle a másik két bíró ült, az egyik nagyon idős, a másik fiatal. Néha ők is lapozgattak. Hangszórók közvetítették a hangot. Körülnéztem, hogy szemügyre vegyem a vádlottakat, de nem találtam őket. Kerestem a tanúk emelvényét, de azt sem láttam. Jó ülőhelyem volt, jól láthattam, mégis minden olyan furcsának, érthetetlennek tűnt, össze voltam zavarodva. Mintegy százhusz vagy százharminc ember ült a teremben, a Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai, 1964-ben, és én nem tudtam igazán eldönteni, kik a vádlottak és kik a vádlók.

Hirtelen valakinek a hangja harsant fel a hangszóróból, kicsit torzán, de érthetően. Az egyik tanú lesz az, gondoltam, hiszen nem voltam még tisztában a szerepekkel. Jobb lesz, ha elkezdek figyelni. - Birkenau három részből állt BI, BII és BIII névvel. - Kis szünet után folytatta: - És aztán ott volt az érthetetlen BIIb részleg, érthetetlen ebben a pokolban, Auschwitznak egy olyan

részlege, ahol nők, férfiak, gyerekek együtt laktak, és ahol nem borotválták le a hajukat. A gyerekek tejet kaptak, és óvodájuk is volt. - Egy újabb kis szünet után a hang folytatta: - De persze rájuk is keserves vég várt. Hat hónappal megérkezésük után a Bllb több mint háromezer lakóját váratlanul elgázosították.

Szünet, majd a hang újra megszólalt: - Most pedig a saját Auschwitzba érkezésem történetét fogom elmondani... A kapun, amely alatt bemasírozattak minket, ez állt: A munka szabaddá tesz. Keringőzenét hallottunk, a kaputól balra egy zenekar gyakorolt. Meg sem fordult a fejünkben, hogy a pokolba érkezünk. Minden olyan békésnek, nyugodtnak látszott.

Krüger hallgatta a láthatatlan férfi beszámolóját arról, miként menekült meg a gázkamrától, s miként lett az egyik részleg orvosa. Míg a férfi beszélt, Krüger elgondolkodott:

Auschwitzban élni öt évig - Auschwitzot túlélni - nemcsak ötévi szenvedést jelentett, hanem a hozzászokást is, a vele való megbékélést is, a megértését is; a közöny és az érzéketlenség, sőt a büntudat kialakulását is, látva a többiek pusztulását. Szörnyű felismerés, hogy az ember a környezete terméke. A halál városában mindenki cinkos játszótárssá válik. Akár kenyeret adagolsz, akár gázt, részese vagy a rendszernek... Felfoghatatlan, örült élnivágyás mondathatta az emberekkel: túl fogom élni... Enni kell, inni, engedelmeskedni, dolgozni, részt venni, nem feladni, elviselni - elviselni, hogy egykor majd tanúskodhassunk, mit tett itt az ember az emberrel. Eljön majd ez az idő; lehet, hogy húsz év múlva, lehet, hogy 1964. február 27-én, lehet, hogy Frankfurtban... S igen, az igazság órája elérkezett.

Ahogy a férfit hallgatta, Krüger fülét megütötte egy szó, amit már rég nem hallott: Sanka. Mielőtt rájött volna, honnan ismeri ezt a szót, a hang azt mondta: - A többségüket fenollal tették el láb alól a sankákban. És Krügernek eszébe jutott, a sanká katonák nyelvén a mentőkocsit jelentette. Krüger maga is vezetett ilyet a keleti fronton.

Egyszer a szmolenszki központi kötözőhely felé vezettem a sankámat. Egyszerűen parancsot teljesítettem, mint a többi hetvenmillió német. Mindannyian parancsot teljesítettünk. De mi történt volna, ha a napiparancsomon nem Szmolenszk, hanem az a másik hely szerepel, az ismeretlen, semmit sem jelentő Auschwitz? Hát persze, hogy oda is elvittem volna a sebesülteimet; persze - hiszen egy katona mindig azt teszi, amit parancsolnak neki. Elvittem volna a sebesülteket Auschwitzba, és lehet, hogy ugyanennek a rab orvosnak adtam volna őket át, aki most itt tanúskodik. Napi egy-kétszáz sebesült Auschwitz kórházi barakkjában - nem sok. És aztán? Mit tettem volna? Nehéz elképzelni, hogy ne vettem volna észre, hogy ami ott folyik, az nem gyógyítás, hanem gyilkosság. Mit tettem volna?

Miközben Krüger ezen gondolkodott, valaki kinyitotta a terem ablakát, és behallatszott egy elhaladó villamos zaja.

A villamos csikorgása furcsán belevegyült a tanúskodó férfi hangszórón érkező hangjába, aki most azokról a gyerekekről beszélt, akiket a gázzal való spórolás miatt élve vetettek a tűzbe. „Másként nem tudtuk teljesíteni a kvótát”, indokolta a rendelkezést. És a kvótát teljesíteni kellett - hát persze.

Éreztem, hogy elfog a félelem. Odakint zötyög a 18-as villamos, itt bent pedig a Végítélet Napja jött el. És én - hol voltam én? Hol álltam én?

Kivülállóként jöttem ide, német újságíróként, csak néző akartam lenni. De ahogy a hangot hallgattam, úgy éreztem, senki sem maradhat itt csak néző.

Amikor a bíróság rövid időre visszavonult, Krüger megkérdezte egy riporter kollégájától, hogy hol vannak a vádlottak.

A kollégám elképedve nézett rám. Aztán ironikusan elmosolyodott, kezét a szájához emelte, mintha súgni akarna: - Mi van, nem látsz? Ott ülnek melletted, azok, ott a karosszékekben, aztán az ablaknál, meg egy ott az emelvény mellett. Mindenütt. S akkor végre megértettem, hogy azok a kellemes kinézetű urak, akiket én újságíróknak, ügyvédeknek, nézőknek véltem, azok voltak a vádlottak, s természetesen nemigen lehetett megkülönböztetni őket a többiektől... Hozzám hasonlóan ők is a törvényszéki épület mellett parkoltak a kocsijukkal. Úgy jöttek a tárgyalásra, mint én. Semmi nem különböztette meg őket.

Krüger elszörnyedve vette szemügyre ezeket a férfiakat:

Nem tudtam felfogni, hogy így néznek ki a gyilkosok - ilyen ártalmatlanok, ilyen kellemes és atyai kinézetűek. Aztán rájöttem, hogy ezek a jó természetű urak nem szokványos gyilkosok, nem olyanok, akik szenvedélytől elragadtatva, haragból, féltékenységből vagy kétségbeesésből megölnének valakit. A felsoroltak nagyon is emberi mozgatórugók. Ezek az emberek itt modern gyilkosok, egy eddig ismeretlen fajta, a tömeggyilkosság adminisztrátorai és bürokratái, könyvelők, gombok megnyomói, egy gépezet működtetői, olyan szakemberek, akik gyűlölet vagy más érzés nélkül szorgalmasan tették a dolgukat. .. íróasztal melletti gyilkosok. Itt egy újfajta büntett volt terítéken: a halál mint az adminisztratív működés eredménye.

Krüger kollégája szerint valamennyi vádlott tisztos állampolgár volt. Semmi olyasmi nem volt, ami elárulta volna igaz mivoltjukat. A per folytatódott, s Krüger arra a következtetésre jutott, hogy „Hitler még mindig működik közöttünk, valahol mélyen mindegyikünkön nyomot hagyott. Van, aki a pénzt hajszolja, van, aki eljön az auschwitzi pert meghallgatni. Van, aki jól tudja a titkát őrizgetni, s van, akiről lehull a lepel. Ugyanannak a német éremnek vagyunk a két oldala. Ez a Hitler, úgy vélem, örökre velünk marad, életünk minden napjában jelen van.”¹⁸

Kívülállóként jöttem ide, német újságíróként, csak néző akartam lenni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért nem tudta Krüger megkülönböztetni a vádlottakat a nézőktől? Miért lepődött ezen meg? Te meglepődöttél volna? Mit ért Krüger azon, hogy „úgy éreztem, senki nem maradhat itt csak néző”.

Tíz évvel könyve megjelenése után Krüger ezt írta: „Az életem során, úgy tűnik, egyáltalán nem változott a véleményem, változatlan fontosságot tulajdonítok olyasmiknek, mint a tisztálkodás vagy a takarítás. A könyvem utolsó és egyben kulcsmondata - Ez a Hitler, úgy vélem, örökre velünk marad, életünk minden napjában jelen van - ma is érvényes.” Mit állít Krüger magáról és a többi német emberről? Mint mond a bűn és az ártatlanság kérdéséről?

Gitta Sereny újságíró sort tudott keríteni arra, amire Krüger nem: interjút készíthetett „a tömeggyilkosságok egyik bürokratájával”, Franz Stangljal, Sobibor és Treblinka parancsnokával. Az interjút közzétette az Abba a sötétségbe című könyvében. A Nyolcadik fejezet 17. olvasmánya közöl ebből egy-két részletet. Választ találsz Krüger kérdéseire ezekben a részletekben? Megválaszolják a te kérdéseidet, vagy felvetnek újabbakat?

Franz Stangl azt mondta az áldozatairól: „Ritkán láttam bennük az egyes embert. Mindig hatalmas tömegről volt szó.” Hogyan segítette ez a hozzáállás Stangl parancsnoki munkaköre ellátásában?

14. OLVASMÁNY

Az elkerült igazságszolgáltatás

A háború végén sok náci vezető eltűnt. Néhányan barátaik, rokonaik és azok nemzetközi kapcsolatai, mások együttérző papok segítségével jutottak a Közel-Keletre vagy Dél-Amerikába. Megint más náci vezetőket a volt SS-tisztek szervezete, az Organization Der Ehemaligen SS-Angehörigen, azaz a Volt SS-Tagok Szervezete segítette. Frederick Forsyth regénye, Az ODESSA-dosszié nyomán ez a szervezet az ODESSA betűszó néven vált ismertté.

Néhány különleges érdekltségű és képességű náci vezetőt korábbi ellenségei segítettek. Már a háború befejezése előtt kezdett a viszony megromlani a Szovjetunió és szövetségesei között. Néhány náci úgy érezte, felajánlhatja megszerzett tapasztalatait valamelyik szövetségesnek a szabadságért cserébe. S mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió kapva kapott a náci tudósokon. Amerikai tisztviselők még arra is hajlandók voltak, hogy meghamisítsák néhány náci orvos és orvos kutató személyes dokumentációját, hogy ezzel amerikai bevándorlásuk útjából elgördítsék az akadályt. A bevándorolt kutatók között volt két korábbi SS-tiszt, Arthur Rudolf és Werner von Braun, akik az amerikai rakétafejlesztő programban vettek részt. Az amerikaiak alkalmazták Siegfried Ruffot is, aki Dachauban végzett kísérleteket az ember túlélési képességéről, többek között a nagy magasságok ritka légterében. S mind az amerikaiak, mind a britek egyezkedtek olyan náccikkal, akik korábban kémek vagy titkosügynökök voltak. Az egyik hírszerzési hivatal alkalmazásukat azzal indokolta, hogy: nincs sok értelme a döglött náci lovat ütlegelni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan befolyásolta az Egyesült Államok és a Szovjetunió közti vetélkedés a volt náci felelősségre vonását? Miért volt ennek egyáltalán hatása a perre?

Helyes lépés volt a szövetségesek részéről náci alkalmazása?

Miért voltak hajlandók ezek az emberek a korábbi ellenségnek dolgozni? Mit gondolsz, lojálisak voltak új munkaadóikhoz?

1960-ban már 15 év telt el a háború óta. Eljött ekkorra az ideje, hogy abbamaradjon a „döglött náci ló” ütlegelése? Elévülnek-e a háborús bűnök?

15. OLVASMÁNY

Eichmann Jeruzsálemben

Adolf Eichmann Ausztriából költözött Németországba 1933-ban, és hamarosan a zsidókérdés vezető szakértője lett. Amikor 1942-ben a wannsee-i konferenciára sor került, Eichmann már a készülődő „végső megoldás” fő szervezője volt. Munkájának nagy része azonban a színpalak mögött zajlott, így a szövetségesek is keveset tudtak róla. Kevés ember ismerte személyesen.

Amíg Göring és a többi náci főbűnös pere folyt, Eichmann egy hadifogolytáborban húzódott meg. Amikor meghallotta, hogy a neve felmerült a nürnbergi per során, sikerült elhagynia a fogolytábor. 1950 nyarára már Ricardo Klement néven élt Argentínában, ahová a Vatikán által kiadott hontalan útlevéllel érkezett. A felesége és a fiai később csatlakoztak hozzá. Izrael jóval azután is, hogy más országok már elveszítették érdeklődésüket a nácik megbüntetése ügyében, eltökélte magát, s fel akart kutatni minden olyan bűnöst, aki megúsza a büntetést. Eichmann volt az egyik fő célpontjuk. 1957-ben egy szál Argentínába vezetett. 1960 májusában elrabolták és Izraelbe vitték Eichmann, hogy ott állítsák bíróság elé. 1961 februárjában vádat emeltek ellene tizenöt vádpont alapján, köztük „a zsidó nép elleni büntettek”, „az emberiség elleni büntettek”, „háborús bűnök”, „ellenséges szervezetben való tagság”.

Az áprilisban kezdődő per során Gideon Hausner izraeli főügyész több mint száz tanút hallgatott ki, és ezerhatszáz dokumentumot csatolt a jegyzőkönyvhöz. Eichmann ügyvédje, Robert Servatius nem vitatta a Hausner által felhozott, a holocausztal kapcsolatos bizonyítékokat. A védelmet a lojális bürokrata figurájára építette.

A wannsee-i konferenciára vonatkozó kérdésekre válaszolva Eichmann azt állította, hogy ez az értekezlet az ártatlanságát tanúsítja. „A wannsee-i konferenciának köszönhetően kijelenthetem magamról, amit Pontius Pilátus a kezeit mosva: Én nem vagyok bűnös, ártatlan vagyok. Azon a konferencián ugyanis a legfelsőbb vezetés, a királyság pápai hozták meg a kemény döntéseket. És én? Nekem csak engedelmeskednem kellett!” A tárgyalás végén Eichmann még mindig ugyanazt hangoztatta: „Nem vagyok az a szörnyeteg, amilyennek itt lefestenek. Égy téveszme áldozata vagyok.” A bírák nem hallgattak rá. Minden vádban bűnösnek találták, s egy elutasított fellebbezés után 1962. május 31-én, éjfélkor felakasztották.

Hannah Arendt tudósított a peréről. Jóllehet Eichmann neve rég a gonosszal fonódott össze, Arendt a „banális” szót használta, amikor Eichmann és a tetteit leírta. Azt próbálta kifejezni ezzel, hogy Eichmann sok szempontból az volt, aminek bemutatta magát: egy kisember, akit elkaptak egy nagy gépezet, és akinek legnagyobb bűne „a gondolkodás elfelejtése” volt. Arendt nem azt sugallta, hogy Eichmann ártatlan. Szerinte a bíró a következő szavakkal kísérhette volna az ítéletet:

Őn a történetét úgy adta elő, mint egy balszerencsés sors történetét, és ismerve a körülményeket, azt mondhatjuk, hogy valóban, elképzelhető, hogy kedvezőbb körülmények között ön soha nem került volna semmilyen bíróság elé. Tegyük fel, a gondolatmenet kedvéért, hogy a balszerencse formálta önből a tömeggyilkosság szervezetének készséges kiszolgálóját. De még ebben az esetben is tény marad, hogy végrehajtotta, aktívan támogatta a tömeggyilkosság politikáját. A politika ugyanis nem úgy működik, mint egy óvoda; a politikában az engedelmesség és a támogatás ugyanaz. És pontosan azért, mert az ön által támogatott és végrehajtott politika úgy döntött, hogy nem kívánja megosztani ezt a Földet a zsidó néppel - mintha önnek és feljebbvalóinak joga lett volna egy ilyen kérdésben döntenet, mi úgy véljük, hogy senki, de senki emberfia nem akarhatja a Földet önrel megosztani. Ez az oka, és semmi más, hogy fel kell akasztanunk. 19

Arendt érvelését sokan vitatták. A vita a jó és a rossz, a bűnösség és a felelősség, illetve az ember társadalomban betöltött szerepe körül forgott. S lehet, hogy 15 évvel a háború után Eichmann egy hétköznapi kisembernek látszott, de mégis ugyanaz az Eichmann volt, aki az SS tisztjeként rendeleteket hozott, ütemezte a végrehajtásukat, és olyan döntéssorozatot fogantatosított, mely milliók sorsát szabta meg. Julius Blum magyar származású zsidó a következő emléket idézte fel erről az Eichmannról, amikor a perben tanúskodott:

1944 szeptemberében valami volt a levegőben. A katonák és a kapók [a rabok közül kiválasztott felügyelők] nagyon szigorúak voltak, szigorúbbak, mint általában, és makulátlan tisztaságnak kellett lennie mindenütt. A tábor egyébként mindig tiszta volt, a barakkokban is mindig tökéletes volt a rend, de ezekben a napokban még olyanabbnak kellett mindennek lennie. Mindebből jogosan gondoltuk, hogy valami készül. S mi más lehetne ez, mint valami fejles látogatása? Lehet, hogy Himmler maga jön? Ki tudja? Egy este valamit elkezdtek építeni a központi tér közepén. Ahogy bement az ember a táborba, a jobb oldalon álltak a barakkok. Melleltük volt az L alakú mosdó, aztán a konyha, aztán további barakkok, ahol az „elit” lakott. A tér tehát majdnem igazi tér volt, U alakban vették körül az épületek. Ez volt a Läger közepe, a Platz. Itt kezdtek építeni valamit, de nem tudtuk, hogy mit. Azt hittük, valami emelvényt vagy ilyesmit. Reggel munkába indultunk, mint mindig, 6.45-kor, s elkezdett terjedni a hír: Himmler jön, Himmler jön. Tehát látogatót kapunk. Délután két órakor, a nap közepén megszólaltak a szirénák. Ilyesmi még soha nem fordult elő. Fel kellett sorakoznunk a nap közepén, hogy visszamenjünk a táborba - ilyesmire sem került még sor soha. Rendszerint reggel 7-kor kezdtünk, és dolgoztunk este 7-ig. 7.15-kor kellett gyülekeznünk, hogy visszamenjünk a táborba. [Az éjszakai műszak pont fordítva.]

Szóval 2 órakor sorakozó, indulás vissza a táborba. Ahogy bemegyünk a kapun, látjuk, hogy öt rab áll a Platzon a ketrecben. Fogalmunk sincs, mi ez. Odasírozunk a Platzra, a tér közepére (rendszerint a kapunál számoltak meg bennünket, s ahogy beléptünk, oszolhattunk, nem volt számlálás egészen a takarodóig). Most, ahogy sorban odaérünk a Platzra, láthatjuk, mit építettek: akasztófákat. Kezdjük kapiskálni, látjuk az öt rabot és az öt akasztófát. Nem kell nagy zseninek lenni, hogy az ember rájöjjön, mi készül. Miért kell őket felakasztani? Mit csináltak? Senki sem tudja.

Később megtudtuk, hogy elkapták őket. Éjszakai műszakban voltak éppen, így nappal aludniuk kellett volna. Napközben egyébként szabad volt vécére menni, ha kellett. Ezek elmentek a vécére, s mentek vissza a barakkba, amikor elkapták őket, és kiállították őket a térre a ketrecbe. Ott is kellett maradniuk, és várhatták az akasztásukat.

Körülbelül egy órája várakozunk már a Platzon, amikor látjuk, hogy jön egy csoport tiszt, a táborparancsnok és a pribékjei, az összes tábori tiszt és még néhány magas rangú tiszt. Végigfut a sorokon: Ez Eichmann, ez Eichmann. Aztán látjuk, ahogy odamennek az akasztófák elé, az odakészített székekhez. Leülnek, s közben az öt nyomorultat kihozzák a ketrecből. Felsorakoztatják őket az akasztófák alatt. Egy katona a nyakukba teszi a hurkot, ezek a nyomorultak meg csak ott állnak. Nincs beszéd. Nincs indoklás. Tisztelgés ez a becses vendég előtt, akiről kiderült, hogy Eichmann. Az ő tiszteletére rendezik ezt az akasztósdit, hogy őfelsége elégedetten távozhasson. A méltóságok szerintem virágot szoktak kapni. Neki akasztás kellett. Egy kis idő elteltével az a katona, aki a nyakukba tette a hurkot, végigment a soron, és kirugdosta azokat a kisszékeket, amelyeken álltak. Himbálózni kezdtek, s himbálózás közben bevizeltek. Ezt volt a legrosszabb látni. Láttam már halottakat, de ez volt a legborzasztóbb látvány, amit addig vagy azóta is láttam. Láttam ezt az öt férfit himbálózni, fiatal budapesti srácok voltak, személyesen ismertem őket.

A tiszték egymással beszélgettek, mi meg vártuk, hogy mi lesz. Néhány perc múlva felálltak, s a saját szememmel láttam, hogy Eichmann tapsol, és örömeiben dobbant. Mintha valami gyönyörű előadást látott volna. Nevetgéltek, viccelődtek egymással. Aztán Eichmann és a tiszték elsétáltak az alakzatban, ötösével felsorakozott rabok előtt.

Ahogy ott álltunk a sorban, Eichmann elvonult előttünk, és kiválasztott egy rabot, az elsőt abban a sorban, amely előtt elhaladt. Aztán továbblép, és hirtelen ott áll előttem. Belenéz, belemered a szemembe. Nem tudom, mit gondoltam, mit csináltam ekkor. Hirtelen mintha kinyújtaná a kezét, hogy megragadjon. Valamilyen okból nem tudok pontosan visszaemlékezni, mi történt ezután. Annyiszor, de annyszor felidéztem ezt a pillanatot! Mindig Ábrahám története jut eszembe a Bibliából, amikor az Angyal megérintette a kezét. Azt kell mondanom, hogy ugyanazt érezhettem. Felém nyújtotta a kezét, de nem engem ragadott meg, hanem egy hirtelen mozdulattal a mögöttem álló szegény ördögöt, s a gallérijánál fogva kihúzta a sorból. Ez a második. Eichmann még három másik rabot választott ki így. Ezeket is felsorakoztatták a bitó alatt, s lezajlott ugyanaz: hurok, székkirúgás, akasztás, himbálózás. Aztán leszedték őket. A multság véget ért.

Tanúvallomása végén megkérdezték Blumot: Nem volt ítélet? Nem volt vád? Blum így felelt: Semmi vád. Semmi ítélet. Csak a szórakozás kedvéért.

Arendt a „banális” szót használta, amikor Eichmann és a tetteit leírta. Azt próbálta kifejezni ezzel, hogy Eichmann sok szempontból az volt, aminek bemutatta magát: egy kisember, akit elkapott egy nagy gépezet, és akinek legnagyobb bűne „a gondolkodás elfelejtése” volt.

15 évvel a háború után Eichmann egy hétköznapi kisembernek látszott, de mégis ugyanaz volt, aki az SS tisztjeként rendeleteket hozott, ütemezte a végrehajtásukat, és olyan döntéssorozatokat fogatosított, mely milliók sorsát szabta meg.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi volt Eichmann bűne? Inkább vagy kevésbé volt bűnös, mint a koncentrációs táborok parancsnokai?

Az Eichmann-per volt az első, mely nagymértékben támaszkodott a túlélők tanúvallomásaira. Milyen többletet ad a tanúvallomás a bizonyítás szokásos formáinál?

Helyesen cselekedett Izrael, amikor elrabolta Eichmann és bíróság elé állította? Vagy más nemzeteknek kellett volna ezt a felelősséget felvállalni? Megváltoztathád a válaszodat, ha tudnád, hogy - mondjuk - egyik más ország sem vállalja fel ezt a feladatot?

Az Eichmann-per egyik érdekessége volt, hogy a Harmadik Birodalom egész történetével foglalkozott, a nácik hatalomra kerülésétől a konszolidáción át a holocaust megtervezéséig és kivitelezéséig. A tanúvallomásokat egy 170 órás felvétel rögzítette.

16. OLVASMÁNY

Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a népiptás

Ahogy a Harmadik Birodalom rémtettei napvilágra kerültek, úgy nőtt az elszántság világszerte, hogy ilyesminek még egyszer nem szabad bekövetkeznie. Az Egyesült Nemzetek Szervezetét részben a náci kegyetlenkedésekre való válaszként hozták létre, egyetértésben az egyhangúlag elfogadott nürnbergi alapelvekkel, mely kimondta, hogy az „agresszív háború” és az „emberiség elleni bűntett” büntetendő cselekedetek.

Raphael Lemkin jogász alkotta meg a genocídium (népiptás) szóösszetételt a második világháború idején „az emberiség elleni bűnök” összefoglaló neveként. A szó első tagja a görög gens, fajta, törzs jelentésű, a szó második része, a cide pedig latin, azt jelenti, megölni. A genocídium szó tehát egy embercsoport szándékos kiirtását jelenti. Az 1948. december 19-én tartott közgyűlésén az ENSZ elfogadta a népiptás büntetéről szóló egyezményt, melynek értelmében a népiptás a nemzetközi jog hatáskörébe tartozó büntett lett. Többek között a következőket tartalmazza ez a megállapodás:

I. cikkely

A Szerződő Felek megerősítik, hogy a népirtás, függetlenül attól, hogy békében vagy háborúban követik el, a nemzetközi jogba ütköző bűncselekmény, és kötelezik magukat arra, hogy ellene megelőző rendszabályokat fogantatosítsanak, elkövetését pedig megbüntetik.

II. cikkely

A jelen Egyezmény népirtáson a következő cselekmények bármelyikének valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítése szándékával való elkövetését érti:

- a.) a csoport tagjainak megölése;*
- b.) a csoport tagjaival szemben súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;*
- c.) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, amelyek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;*
- d.) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések megakadályozása;*
- e.) a csoport gyermekeinek más csoportokhoz való erőszakos átvitele.*

III. cikkely

Büntetés alá esnek a következő cselekmények:

- a.) népirtás;*
- b.) népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés;*
- c.) közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére;*
- d.) népirtás elkövetésének kísérlete;*
- e.) népirtásban való bűnrészesség.*

IV. cikkely

*A népirtást vagy a III. cikkelyben felsorolt más cselekmények bármelyikét elkövető személyek büntetés alá esnek, függetlenül attól, hogy államvezetők, hivatalos vagy magánszemélyek.*²⁰

AZ ENSZ egy állandó nemzetközi büntető törvényszéket is létrehozott a genocídium eseteivel való foglalkozásra. Ezáltal a szervezet kinyilvánította, hogy meg akarja védeni az egyéneket és az emberek csoportjait az államuk által ellenük végrehajtható büntettekől. Ennek ellenére a megállapodást követő években nem került sor tárgyalásra népirtási ügyben, jóllehet a vád ismételt felbukkant. Az 1960-as években legalább félmillió kelet-timori embert öltek meg Indonéziában. A 70-es években hárommillióan Bangladesben, Kambodzsában pedig több mint egymillióan a vörös khmerek keze alatt haltak meg, és a braziliai Amazonas-völgyben is dél-amerikai bennszülöttek ezrei estek áldozatul. A 80-as években Kínát vádolták Tibetben elkövetett népirtással. Hasonló vádat emeltek a szerbek ellen, akik a volt Jugoszláviában folytattak tisztogatást a horvátok és a muzulmánok körében.

George McGovern dél-dakotai kormányzó kérdésait idézhetnénk ezekre az esetekre, aki a kambodzsai tömeggyilkosságok ügyében emelte fel szavát: „Hogyan tudna, vagy hogyan kellene a nemzetközi közösségnek reagálni arra, ha tudomására jut, hogy egy kormány a saját népét gyilkolja le? Mikor lépik át a szuverenitás szentségének határát az emberi jogok? Milyen tanulságot vont le a világ, ha egyáltalán levont a zsidók tömeges gyilkolásából? Hogyan teljesítettük az 1945-ben hozott „soha többé ígéretünket?”

Nem volt egy olyan nemzet sem, mely a kambodzsaiak vagy a népirtás más áldozatainak segítségére sietett volna. Sőt például az Egyesült Államok nem is ratifikálta az ENSZ Genocídium Egyezményét egészen 1986-ig, jóllehet a szöveg kidolgozói között számos amerikai volt. Amikor végre elfogadták, William Proxmire, Wisconsin szenátora, aki szorgalmazta a ratifikálást, azt mondta szenátortársainak: „Ennek az egyezménynek óriási a jelentősége, ez nem vitás... Az első lépés, amit meg kell tennünk, hogy az egyezmény tartalmát, a népirtás büntetését bevonjuk az amerikai törvények hatályába is. Ezzel lesz teljes a ratifikálás.” A következő évben a kongresszus azonban nem teljesítette ki a folyamatot, a Proxmire-törvénytervezet, vagyis az ENSZ Genocídium Egyezménye nem került be a hatályos amerikai törvények közé.

Az amerikai ratifikálás nem jelentette azt, hogy könnyebb lett az egyezménynek érvényt szerezni a világon. A probléma részben a szöveg értelmezésében rejlik. Sokan úgy vélik, hogy a népirtásról szóló egyezmény megszövegezése túl általános. De sem a törvényhozók, sem a jogászok nem tudtak megállapodni egy pontosabb definícióban. Helen Fein, a kérdés szakértője a következő meghatározást ajánlotta:

*A népirtás az elkövetők olyan szándékos cselekedetsorozata, melynek célja egy közösség elpusztítása a csoport tagjainak tömeges vagy egyenkénti (szelektív) meggyilkolásával, vagy a csoport biológiai és társadalmi reprodukciójának megakadályozása olyan korlátozások előírása vagy a szaporodás megakadályozása révén, melyek növelik a csecsemőkori halandóságot, vagy megszakítják a kapcsolatot a gyermekreprodukció és -szocializáció, illetve a származási család vagy csoport között. Az elkövető lehet az áldozat országa, egy másik ország vagy egy másik közösség.*²¹

Más szakértők rövidebb definícióval próbálkoztak. Frank Chalk és Kürt Jonassohn például a következővel: „Az egyoldalú tömeggyilkosság olyan formája, melynek során egy állam vagy más hatóság el akarja pusztítani egy általa meghatározott embercsoport általa tagként definiált tagjait.” Több definíció tanulmányozása és hiányosnak ítélté után Henry Huttenbach 1988-ban a következőt javasolta: a genocídium a leghasználhatóbb megfogalmazás szerint „bármely olyan cselekedet, mely egy embercsoport pusztá létét veszélyezteti”.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A felsorolt definíciók terjedelemben különböznek legnyilvánvalóbban egymástól. Milyen más különbségeket veszel még észre köztük? Mennyire fontos a pontos meghatározás? Előfordulhat, hogy a definíció akadályoz meg bennünket abban, hogy érvényt szerezzünk az embertelenség és a szenvedés megakadályozásának?

Néhányan úgy vélik, hogy a következő események is népiirtásnak tekinthetők:

- a bennszülött amerikai lakosság elpusztítása az amerikai kontinensen, először a különböző gyarmatosító európai országok, majd az Egyesült Államok által;
- az afrikaiak rabszolgasága az Egyesült Államokban;
- az irakiak bánásmódja a kurdokkal az Öböl-háború után;
- „etnikai tisztogatások” a volt Jugoszláviában;
- a szomáliai anarchia, mely tömeges éhhalálhoz vezetett.

Válaszd ki valamelyik esetet, tanulmányozd, és dönts el, hogy szerinted népiirtásnak tekinthető-e, ami történt! Készíts róla beszámolót társaid számára!

Egyetértenek-e értékeléssel a társaid? Milyen nehézségekkel kellett szembenézned, amikor annak eldöntésén gondolkodtál, hogy népiirtás történt-e?

17. OLVASMÁNY

Választási lehetőségek

Guido Calabresi, a Yale Egyetem jogi karának dékánja 1991-ben a diplomaosztáson mondott beszédében négy történetet mondott el, melyek az emberek választási lehetőségeiről szóltak a második világháború alatt. Az első történetben azt mesélte el, miért kellett édesapjának elhagynia Olaszországot:

Édesapja döntése, hogy búcsút mond az aktivista, a forradalmár és az üldözött nem éppen kényelmes életének, elgondolkodtatta Calabresit. Egyszer aztán megkérdezte apját, mi volt döntésének a közvetlen kiváltó oka. Apja elmondta, hogy megverték és lecsukták, mert egy gyűlésen nem volt hajlandó megtapsolni a fasiszta oktatási miniszter beszédét. - Ezután - mondta az apja - minden eldőlt. Aktivista voltam, és nem titkolhattam tovább. A döntés megszületett. Nem az én választásom volt, egyszerűen megtörtént.

- Ez a nem választás, ha úgy tetszik, megváltoztatta apám életét - mondta Calabresi -, és megváltoztatta az enyémet is. A második történet az egyik unokatestvéréről szól, aki családjával egy katolikus családnál keresett menedéket, ugyanis zsidó volt. A család megváltoztatta a nevét is, hogy ne ismerjék fel őket. Egy napon az a főhadnagy, aki a megszálló német csapatok helyi parancsnoka volt, bántalmazta ezt az unokatestvért, mert azt hitte, hogy egy piszok lógós. A főhadnagy minden szempontból szörnyen viselkedett, nagyon kellemetlen ember volt.

Egy napon a főhadnagy a felvett családnevet kiáltva hívta magához az unokatestvér négyéves kisfiát. A kisfiú azonban elfeledkezett a névről, és nem reagált a hívásra. A főhadnagy odament hozzá, elkapta a gallérránál, és azt üvöltötte: - Ugye nem így hívnak? - Nem - mondta reszketve a gyerek. - Szóval nem ez a neved, tehát zsidó vagy! - Igen - mondta a kisfiú, s kitépve magát, berohant a házba. Az ijedt család minden pillanatban várta, hogy jönnek értük, de nem történt semmi. Aztán észrevették, hogy a német főhadnagy egy kicsit kedvesebb az unokatestvérhez. Mintha úgy döntött volna, hogy mégsem az a piszok lógós, akinek hitte. - Ez a szörnyű ember választott: úgy döntött, hogy nem adja fel a családot - mondta Calabresi. - Ez a szörnyű és kegyetlen ember valahogy nem tudta ezt megtenni. Választott a lehetséges lépések között, és egy egészen rendkívüli döntést hozott.

A harmadik történet egy olyan emberről szól, aki a Calabresi család földjein dolgozott. - Mindenki tudta - mondta Calabresi -, hogy ez az írástudatlan parasztember az élete kockáztatásával bújtatott szövetséges katonákat, akiket a frontvonal közelében elfogtak a németek, de megszöktek, zsidókat, akik a náciok elől menekültek, s amikor fordult a kocka, bújtatott menekülő német katonákat... Fiatal koromban úgy gondoltam, hogy ez szörnyű. Nem tudta megkülönböztetni a jót és a rosszat. Nem nézte, hogy akit bújtat, tényleg megérdemli-e a segítséget, vagy igazi bűnöző. Fiatal voltam és beképzelt, máris ügyvédnek gondoltam magam... Aztán megkérdeztem tőle, miért csinálta, miért nem választott a jók és a rosszak között. - Politika, politika - mondta az öreg. - Nem foglalkozom én azzal. Amikor jöttek, menekültek valami elől, bajban voltak. Éran tutti figli di mamma -mindegyiket csak anya szülte, tiriam a campar- mindannyian küszködünk, hogy életben maradjunk.

- Volt valami - gondolkodott el Calabresi - ebben az emberségben, ebben a döntésben, hogy aki bajban van, azon segíteni, azzal törődni kell. Ez a magatartás lehet a magyarázat arra, hogy Olaszországban a náci időkben olyan kevés embert vittek el, olyan sokan megmenekültek. Egy csomó ember nem foglalkozott a törvénnyel, a politikával, nem aggódott a feljelentést követelő rendeletek miatt. Csak azzal az emberrel törődtek, aki bajban volt. Apja és anyja van neki is valahol, el kell büjtatni, meg kell védeni ezt az embert a saját életük kockáztatása árán is.

- Egyedül az utolsó történetemben szerepelnek híres emberek - mondta Calabresi. - Házasságkötésünk után a feleségemmel a franciaországi Vogézek vidékén hajtottunk át kocsival... s megérkeztünk egy Sainte-Marie-aux-Mines nevű városkába. Itt végeztek ki egy Eddie Slovak nevű közlegényt a második világháború idején.

1944-ben a szövetséges csapatok már meglehetősen sikeresek voltak, amikor a németek váratlanul ellentámadásba mentek át. A Bulge menti csata után a németek fenyegetően nyomultak előre, és sok szövetséges katona - suhancok, zöldfülűek, akiket azért küldtek ide, mert itt már nem történik semmi - dezertált. A hadvezetés elhatározta, hogy például statuál a dezertálás megállítására. - A probléma az volt - mondta Calabresi -, hogy túl sok volt a katonaszökevény. Ezért olyan valakit fogtak el, aki már kétszeres dezertőrnek számított. Nem tudom pontosan, ki a kétszeres dezertőr, gondolom, olyan valaki, aki megszökött, elkapták, visszaküldték harcolni, de pánikba esve ismét megszökött.

Calabresi elmondta, hogy Eisenhower tábornok állítólag ezt mondta: -Hozzanak ide pszichológusokat, vizsgálják meg ezeket a szökevényeket. Egy vesztes típust akarok.

- Találtak is valakit, Eddie Slovaknak hívták. Úgy tűnt, hogy nincs családja, nem volt még állása, kisebb tolvajlásokból élhetett a bevonulás előtt. Ez az ember az, aki senkinek sem fog hiányozni, gondolták, s agyonlőtték - mondta Calabresi. Valójában Slovak nős volt, s ez akkor derült ki, mikor a felesége hadiözvegy nyugdíjért folyamodott, azonban, mivel a férjét dezertálás miatt lőtték agyon, nem kaphatta meg. - Ez egy iszonyúan rossz választás volt, szörnyű választás, mégpedig egy olyan tiszt részéről - mondta Calabresi -, aki egyébként, meggyőződésem szerint, nagyon tisztességes ember volt. De megnevezhetnék másokat is: Hugo Black... Earl Warren... Franklin Roosevelt... döntöttek a japán származású amerikaiak koncentrációs táborokba zárásáról a háború alatt. Egy újabb iszonyatos döntés. Iszonyatos választás. S mégis, akik ezeket a döntéseket hozták, tisztességes emberek voltak - Eisenhower, Black, Warren, Roosevelt.

Egy jó ember nem választása, egy megrendítően jó választás egy gonosz embertől, egy csodálatos, de megkérdőjelezhető választás egy olyan ember részéről, aki fel sem fogta, hogy választ, és rossz választások jó emberek részéről... S mit tehetek ez történetekhez? Nem sokat. Bizonyos értelemben magukért beszélnek. S én nem tudom megmondani, hogy mi miatt választott egyikük jól, másikuk rosszul.

Az egyik történetben - fejezte be Calabresi - egy rossz ember, egy nagyon gonosz ember megrendítően jól választott. S véssük ezt eszünkbe, hogy eszünkbe jusson, ha valakiről vagy netán éppen magunkról azt hisszük, hogy rossz. Jusson eszünkbe, hogy mindenkiben benne rejlik a képesség arra, hogy jót tegyen, mindenki képes váratlanul valami nagy jót cselekedni, még veszély vállalása árán is.

De ennél talán még fontosabb, hogy jó emberek is képesek katasztrófálisan rossz döntést hozni. És ezt akarom kiemelni. Nem tévedünk, ha Rooseveltet vagy Eisenhowert tisztességes, jó embereknek tartjuk. Mindannyian, ti is, én is tudunk gondatlanok, figyelmetlenek lenni. Gondolkodás nélkül tapsolunk olyankor, amikor talán nem kellene. Vagy drámai helyzetekben félrevezetjük magunkat azzal, mint Eisenhower, Black vagy a többiek, hogy helyes okból cselekszünk - például politikai meggyőződésből -, s szörnyű döntést hozunk... Hangsúlyozom tehát, hogy nagyon könnyű, nagyon egyszerű hibázni. Nem akarok elkedvetleníteni benneteket, távol álljon tőlem. De szeretném, ha meggondoltabbak lennétek, több törődés lenne bennetek a rászorulókat iránt, s több megértés azok iránt, akik rosszat cselekszenek, mert ez veled és velem is előfordulhat... S ezt nem szabad elfelejtenünk, hiszen nem mindegy, milyen választások, milyen döntések ismétlődnek meg. S ezek, ha nem is mindig óriási horderővel, de befolyásolják a világ alakulását, apák és anyák gyermekeinek életét, akik mind, hozzánk hasonlóan, egyszerűen élni próbálnak. 22

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit gondolsz, Calabresi miért a második világháborúból vette történeteit? Milyen befejezést vártál az egyes történetek esetében? Volt olyan fordulat, amelyen meglepődtél?

Milyen következtetést vont le Calabresi a bizonyos választást, döntést meghozó emberek típusairól? Optimista vagy pesszimista a következtetése?

Milyen értelemben használja Calabresi a jó fogalmát? A jó a gonosz ellentéte? Például a német főhadnagy, aki nem adta fel a zsidó családot, jót cselekedett, vagy csak nem követett el egy gonosz tettet? Mi a különbség?

18. OLVASMÁNY

A múlt tanulsága

1989-ben Kelet-Németország népe megdöntötte a kommunista kormányt. A következő évben a két Németországot egyesítették. Az egyesítés után néhányan azt követelték, hogy állítsák bíróság elé azt a négy határőrt, akiket felelősnek tartottak egy fiatal ember haláláért, akit Nyugat-Németországba szökése közben lőttek agyon.

Peter Schneider riporter szerint a per kezdeményezésének célja „nem a bosszúállás vagy a tettesek megbüntetése volt. Annak az erkölcsi álláspontnak a leszögezése volt a cél, hogy senki nem érezheti jogának - és senki se érezhesse a jövőben se, cselekedjen akár parancsra, akár felhatalmazás alapján -, hogy az emberi jogokat sárba tiporja és a következményeket megússza. Ha a jog szerint nem is lehet megbüntetni az ilyen tettet, a társadalom az elkövetőt akkor is elítéli.”²³

Nagy vitát váltott ki, hogy a perre sor kerüljön-e vagy sem. Schneider így ismerteti a vita okát:

Majdnem mindenki egyetért abban, hogy ha a perre egyáltalán sor kerül, akkor azoknak a megvádolásával kellene kezdődnie, akik a rendeleteket hozták, és a parancsokat adták. De ezen túlmenően szinte semmiben sincs egyetértés. Többről van itt szó, mint egy perről. Ha a négy határőr elleni eljárásban érvényes jogi ítélet születik, számtalan további ilyen pernek kell következnie... És természetesen a „második német múlt” vizsgálata nem állhat meg a falnál eldőrdült lövéseknél. Az egész sztálinista terrorszervezetet vizsgálat alá kell venni, így ez a végtelenül szerencsétlen és valószínűleg célját tévesztő tárgyalás elvi vitát eredményezhet: van-e a nyugatnémet jogrendszernek felhatalmazása arra, hogy a Kelet-Németországban elkövetett bűnökről ítéleteket hozzon?

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Te hogyan válaszolnál Schneider kérdésére? Mi a véleményed a közvélemény által felvetett kérdésekről?

Úgy érzem, hogy nekünk, németeknek különös gondot kellene fordítanunk az adminisztratív büntettek felszámolására. Adminisztratív büntettnék azokat nevezem, amelyeket az állam rendel el, a köztisztviselők pedig vak engedelmességből, karriervágyból végrehajtanak. Ha a jogi eszközök erre nem elegendők, alternatív megoldásokat kell keresnünk. Bármilyen jobb, egy nyilvánosság klub, egy történelmi tényfeltáró bizottság, mint a vállvonogatás vagy a felejtés. Ha az emberek amnesztiáról beszélnek, játsszanak nyílt lapokkal, és mondják meg, mire akarnak felmentést adni.²⁵

Milyen törekvéseket ismersz Magyarországon a történelmi tények feltárására? 1945 után? És 1990, a rendszerváltás után? Hallottál már a magyarországi Nyilvánosság Klubról? És a Történelmi Igazságtétel Bizottságról?

19. OLVASMÁNY

Mi a jó és mi a rossz?

A perek idején és annak tisztázása során, hogy mit tettek, és mit nem tettek a nácik, egy nagyon fontos kérdés körvonalazódott: ha egy kormány elrendeli, hogy egy ember kövessen el olyasmit, ami normális körülmények között törvénytelen, sőt erkölcsi szempontból is helytelen, köteles-e az az ember engedelmeskedni?

Hannah Arendt az Eichmann-per kapcsán a következőket írta: „Eichmann elismerte, hogy amiben részt vett, az a világ egyik legnagyobb bűntette volt, de azt is hangoztatta, hogy lelkiismeret-furdalása lett volna, ha nem vesz részt. A lelkiismerete és az erkölcsisége tökéletesen ellenkező irányban hatottak. És pontosan ez az ellentét eredményezte Európa erkölcsi összeomlását.” Arendt azt is leszögezte, hogy a második világháború idején az ellenállás rendkívül nehéz volt. Nem voltak elfogadott szerepminták. „Azok, akik még különbséget tudtak tenni a jó és a rossz között, csak magukra hagyatkozhattak. Ezt szabadon teheték, mert nem voltak utat mutató társadalmi törvények, melyek segítségével a konkrét esetet elbírálhatták volna. Minden esetben ki kellett találni a megoldást, hiszen a precedens nélküli eseményekre nem létezettek szabályok.”²⁶

Simon Wiesenthal A napraforgó című elbeszélésében ugyancsak egy „előzmények nélküli” erkölcsi döntés kényszeréről ír. A novellát tartalmazó könyv fűlszövege így foglalja össze a történetet:

Egy fiatal zsidó a haláltáborból egy kezdetleges katonai kórházba kerül. Odavezetik egy náci katona ágyához, akinek hatalmas kötés van a fején. A haldokló náci tapogatózva nyúl a zsidó keze felé, és akadozva, suttogva > beszélni kezd. A zsidó végighallgatja a náci vallomását arról, hogy hogyan vett részt egy falu egész zsidó lakosságának élve elégetésében. A katona, akit a halálos ágyán félelem tölt el, hogy ilyen bűn terhével kell meghalnia, feloldozást kér a zsidótól. Ez azonban, miután órák hosszat hallgatja a náci történetét, a rettenetes borzalom és a haldokló iránti szánalom között ingadozva végül is feláll, és szó nélkül kimegy a szobából. Jól tette? Erkölcsileg helyes volt a cselekedete?²⁷

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan válaszolnál Wiesenthal kérdéseire?

Wiesenthal történetére és kérdéseire számos teológus, filozófus, történész és író reagált. A magyar származású Hans Habe a következőket írta:

*A náci rezsim egyik legnagyobb bűne az volt, hogy annyira nehézzé tette számunkra a megbocsátást. Lelkünk mélyének labirintusába taszított bennünket. Meg kell találnunk a kiutat ebből a labirintusból, de nem a gyilkosok, hanem a magunk érdekében. Önmagában sem a szeretetet jelző megbocsátás, sem az igazságszolgáltatás, sem a büntetés-végrehajtás nem fogja megmutatni nekünk a labirintusból kivezető utat. A bűnhődés és a megbocsátás követelése nem ellentmondás. Ha egy ember kioltotta egy másik életét, bűnhődése a megbocsátás előfeltétele. Ha a szeretet és az igazság vezérel bennünket, a büntetés és a megbocsátás ugyanazt a célt szolgálja: a gyűlölet nélküli életét. S ez a mi célunk, nem látok más célt magunk előtt.*²⁸

Miért írja azt Habe, hogy „nem a gyilkosok, hanem a magunk érdekében” kell megtalálnunk a kivezető utat? Egyetértesz vele? Primo Levi szerint helyes volt megtagadni a feloldozást a haldokló náci katonától, mert „ez kisebb rossz volt annál, mint hazugság árán megbocsátani, és ezzel szörnyű erkölcsi erőszakot tenni önmagán”. Van kisebb és nagyobb rossz? Milyen összefüggésben beszéltünk már ebben a könyvben a kisebbik rossz választásáról? Akkor kikről mondtuk, hogy a kisebbik rosszat választották? Milyen erkölcsi erőszakot tett volna magán a zsidó fiatalember, ha megbocsát? Mit gondolsz, erre az évrre hogyan válaszolt volna Habe? Amikor Elie Wieselt a megbocsátásról kérdezték, azt felelte: „Senki sem kérte [mármint, hogy bocsássunk meg].” Mit árul el ez a mondat az elkövetőkről? És azokról, akik végignézték, mi történik?

20. OLVASMÁNY

Népbíróságok

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea ©. Első közlés)

Magyarországon az első perek még a népbíróságok felállítása előtt lezajlottak, hirtelenjében létrejött „forradalmi bíróságok” előtt. Ezek során elsősorban a munkaszolgálatosokkal kegyetlenkedő keretlegények és - Budapesten - a nyilas fegyveres csoportok tagjai felett ítéleztek.

A nagy háborús bűnösök, az 1938 után felelős beosztásban lévő emberek perei 1945 őszén kezdődtek. A német megszállás előtti időszak vezető politikusai közül Bárdossy László és Imrédy Béla volt miniszterelnököket végezték ki. Ez lett a sorsa a Sztójay-kormány legtöbb tagjának és a Szálasi-kormány tagjainak is.

A börtönben beszélgetéseket folytattak az ítéletükre váró volt politikusokkal. Jaross Andor belügyminiszterrel kérdezték a következőket:

- És az elmúlt évben volt-e valami kimagaslóan jó cselekedete?

- (Hosszú-hosszú gondolkodás után) 1944 júliusában, egy bombatámadás után a Szikla-kórházba hoztak egy zsidó munkaszolgálatost, súlyos sérüléssel. Feleségem, aki a véradó csoport tagja volt, felhívást kapott a kórháztól, jöjjön be, szükség lesz arra, hogy vért adjon a betegnek. De megmondták a feleségemnek, hogy zsidó betegről van szó. Feleségem habozott, gondolta, talán akad majd más tagja a csoportnak, akitől vért lehet venni. Amikor meghallottam, miről van szó, felszólítottam a feleségemet, menjen be, mutasson példát az emberiségből.

- Mit tart élete legrosszabb cselekedetének?

- (Nagyon sokáig gondolkozik.) Elég önkritikával rendelkezem... de nem emlékszem kirívó esetre... Hiába gondolkozom... nem jut eszembe egyetlen igazán rossz cselekedetem... Azt hiszem, nem is volt... [...]

- Milyen alvó ön?

- Jó alvó vagyok. Mindig is az voltam, most is az vagyok. Álmainra nem emlékszem. (Kérdés nélkül.) Ha március 19-én a kormányzó lemondott volna, én sem vállaltam volna szerepet a kormányban. De ne gondolják az urak, hogy a baloldali elemek és a zsidók deportációja akkor nem következett volna be!

Ó, ebben az országban mindig akad miniszterelnök...²⁹

A népbíróságok több éven keresztül működtek. 1948. március 1-ig 39 514 ember ellen indult eljárás, elmarasztaló ítélet 16 273 esetben született. Halálos ítéletet 322 ember esetében hoztak, ebből 146 ítéletet hajtottak végre, a többi életfogytiglanra változtatták.

A népbíróságokban sok egykori üldözött vállalt szerepet. Ez alkalmat adott azoknak, akik túl szigorúnak tartották a népbíróságok működését, hogy „zsidó bosszúról” kezdjenek beszélni. Bibó István erről a következőt írta 1948-ban:

Azt azonban nem volt bátorsága senkinek sem kimondani, hogy abban a percben, amikor egy olyan szemléletnek akár csak a veszélye is fenyeget, hogy a zsidóüldözésekkel kapcsolatos igazolás és bíraskodás a zsidók bíraskodása, abban a percben nem azt kell alapelvül kimondani, hogy lehetőleg minél több nem zsidó szerepeljen ezekben az eljárásokban, hanem

egyenesen és nyugodtan azt, hogy a zsidóüldözések számonkérésére vonatkozó különleges bíraskodásban az ügyek bíráiként - akár kezdeti, akár végső fokon - zsidók és zsidótörvények által érintettek egyáltalán ne vegyenek részt. ...rég jó szabály az, hogy a sértett ne legyen egyben bíró is, ebben az ügyben pedig nyilvánvalóan a magyar zsidóság lép fel a sértett, a vádló szerepében. A zsidók és üldözőik perében tehát - ha a zsidók nem követelnek nemzetközi bíraskodást, hanem súlyt fektetnek arra, hogy ők a magyar nemzet része - a hitel és megnyugvás komoly kilátásával ítélkeznie a nem zsidó magyarság jobbik részének kell és lehet.30

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit tudsz meg Sztójay gondolkodásmódjáról abból a jó cselekedetből, amelyet elmesélt?

„Ebben az országban mindig akad miniszterelnök” - mondta Sztójay. Mire gondolt szerinted? Mentség ez az ő tetteire? Más összefüggésben ismered-e ezt a típusú önfelmentést?

Egyetértesz Bibó megállapításaival? Hiba volt, hogy nem zárták ki a zsidókat az ítélkezésből? Maguknak a zsidóknak kellett volna kizárniuk magukat? Milyen erkölcsi erő kellett volna ehhez? Te hasonló helyzetben meg tudnád tartóztatni magad az ítélkezéstől?

21. OLVASMÁNY

Egy másik kárpótlás

(Magyar kiegészítés. Berkes Tímea ©. Első közlés)

Magyarországon a felszabadulás után a túlélő zsidók szerettek volna kárpótlásban részesülni, ami a veszteségek pótolhatatlansága miatt úgyis csak jelképes lehetett volna. Azonban csalódnuk kellett. A zsidóktól elvett vagyont ugyanaz a szerv, az Elhagyott Javak Kormánybiztossága kezelte, mint a külföldre szökött háborús bűnösökét.

A kárpótlás kérdése az 1989-90-es rendszerváltás után is felmerült. Nem csupán az anyagi károkért, hanem a személyi sérelmek elszenvedésének kárpótlásáról is jelent meg törvény. A törvény külön listában sorolja fel azokat az eseteket, amikor az élet elvesztéséért jár kárpótlás, és azokat, amelyekben „csupán” szabadságelvonás történt, és ezért jár kárpótlás. Utóbbi lista egyik kategóriáját így fogalmazták meg: „A második világháború alatt faji, vallási vagy politikai okból történt deportálás.” A deportálás szabadságelvonásnak minősítése óriási felháborodást keltett. Az Alkotmánybíróság a törvény idézett helyéről a következő határozatot hozta 1995 februárjában: „A második világháború alatt faji, vallási vagy politikai okból külföldre történő deportálások és kényszermunkára hurcolások pusztá szabadságelvonásnak minősítése önkényes csoportba sorolásnak minősül, ezért alkotmányellenes.” Az alkotmányellenes szakaszokat természetesen megsemmisítették.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

1997-ben a magyar parlament létrehozta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítványt, és vagyont juttatott neki, hogy feladatát - a holocaustot túlélő magyar zsidók kárpótlását - végrehajthassa. Az alapítvány nyugdíj-kiegészítést nyújt mindazoknak, akik a holocaust idején Magyarországon éltek, és betöltötték 60. életévüket.

Az alapítványhoz a feltételezettnél sokkal kevesebb igény érkezett. Mit gondolsz, mi lehet ennek az oka? Te hallottál erről az alapítványról? Beadnád az igényléseidet? Ha igen, milyen megfontolásból? Ha nem, mi tartana vissza?

Szerinted mit jelent a kárpótlás? Létezik kárpótlás szenvedésekért?

Szerinted fontos, hogy ha valamilyen hibát követünk el, utána bocsánatot kérjünk? Könnyen kérsz bocsánatot?

Mi a véleményed, meg kell kísérelni a kárpótlást valamilyen mértékig? Vagy csak a teljes kárpótlásra szabad törekedni?

Mit kap az, akit „kárpótltak”?

1. Ferencz, Benjamin: Planethood. (Planétalét.) Vision Books, 1988. 14-16.
2. Fried, John: Trial at Nuremberg. Freedom and Responsibility. (A nürnbergi per. Szabadság és felelősség.) National Project Center for Film and Humanities and the Research Foundation of the City University of New York, 1973.
3. Arendt, Hannah: The Life of the Mind. Thinking. (Az elme élete. A gondolkodás.) Harcourt, 1977.
4. Bronowski, Jacob: The Ascent of Man. 370.
5. Fried: i. m.
6. A nürnbergi per vádbeszédei. Fordította Auer Kálmán és Lénárt György. Budapest, Szikra, 1955. 23-27.
7. Heck, Alfons: A Child of Hitler. (Hitler gyermeke.) Renaissance House, 1985.
8. Alexander, Leo: Medical Science Under Dictatorship. (Az orvostudomány a diktatúra idején.) New England Journal of Medicine, 1949. július 14. 5.
9. Fleming, Gerald: Engineers of Death. (A halál mérnökei.) New York Times, 1993. júl. 18. © The New York Times Company. Engedéllyel közölve.
10. Ferencz, Benjamin: Less Than Slaves. (Még csak nem is rabszolgák.) Harvard University Press, 1979. 191

11. I.m.
12. London, Mel: Letter to the Editor. (Levél a Szerkesztőhöz.) New York Times, 1981. szept. 3. ©The New York Times Company. Engedéllyel közölve.
13. Taylor, Telford: Nuremberg and Vietnam. An American Tragedy. (Nürnberg és Vietnam. Egy amerikai tragédia.) Quadrangle Books, 1970. 12.
14. Henry Huttenbach in: Holocaust and Genocide Studies. 3. kötet, 1988. 297.
15. Barnett, Victoria: Far the Soul of the People. 231.
16. I. m. 232.
17. Levi, Primo: The Quiet City. (A csendes város.) In: Moments of Reprieve.
18. Krüger, Horst: A Crack in the Wall. (Repedés a falban.) 199-232.
19. Arendt, Hannah: Eichmann in Jerusalem. (Eichmann Jeruzsálemben.) Viking Press, 1963. © Penguin, Viking Books. Engedéllyel közölve.
20. A népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény, In: Az emberi jogok dokumentumokban, 499-500.
21. Fein, Helen: Accounting for Genocide. (A népirtásról.)
22. Calabresi, Guido: Choices. (Választási lehetőségek.) Williams Alumnus Review, Summer, 1991. 18-22.
23. Schneider, Peter: Facing Germany's Newer Past. (Szembenézve Németország közelmúltjával.) New York Times, 1991. szept. 30. © The New York Times. Engedéllyel közölve.
24. I. m.
25. I. m.
26. Arendt: Eichmann in Jerusalem.
27. Wiesenthal, Simon: The Sunflower. (A napraforgó.) Schocken, 1976.
28. I. m.
29. Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben. Pelikán Kiadó, Bp. 1993. 133-137.
30. Bibó István: A zsidókérdés Magyarországon 1944 után. 132-133.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Történelmi örökségek

„Csak a tanúk, akik a történelmi emlékezetet - minden cselekedet és minden műalkotás teljességét - alkotják, csak ők hozhatnak végső ítéletet egy eseményről vagy cselekedetről, mégpedig azzal, hogy milyen figyelmet szentelnek neki.”

(Hannah Arendt)

Áttekintés

„Aki elfordítja szemét a múlttól, az nem látja a jelent sem” - mondta Richard von Weizsäcker nyugatnémet elnök a második világháború befejezésének 40. évfordulóján mondott beszédében. - „Aki nem akar emlékezni az embertelenségre, az kiteszi magát a megfertőződés veszélyének.” A Tizenegyedik fejezetben azt járjuk körül, hogy milyen szerepet játszanak a jelen alakításában az emlékeink. Azt is megvizsgáljuk, hogy sok ember miért nem hajlandó szembenézni az emlékeivel. A fejezet első olvasmányai a holocaust örökségével foglalkoznak. Azután két nép, az örmények és az afroamerikaiak - közhasználatú, de ma sértőnek számító szóval négerek - esetét vesszük szemügyre. A fejezet végén a történelemtanítás kérdéseivel foglalkozunk. Kapcsolódunk egy olyan gondolathoz is, melyet a Második fejezetben érintettünk. Patterson idéztük a rabszolgákkal kapcsolatban: „...nem folytathatták életükkel őseik hagyományait, nem magyarázhatták meg a számukra adott társadalmi valóságot az őseiktől származó tudással, s többé nem szöhettek bele a jelen tapasztalatát közösségük kollektív emlékezetébe.” Patterson leírta, hogy a rabszolgák hogyan küzdöttek identitásuk megőrzéséért a hagyományok megőrzésével. A társadalom bármely csoportjának joga van hagyományrendszerét megőrizni és azt a nemzeti örökséghez kapcsolni, hiszen ez alakítja a jövő generációkat. Ennek a jognak a megtagadása kulturális népiertást jelent. Egy dachau túlélő mondta a következőket:

*Az SS-őrök gyakran ismételték, hogy semmi esélyünk nincs arra, hogy élve kikerüljünk. Különös élvezettel tették hozzá, a háború végén a világ úgysem fogja elhinni, ami történt; lesznek majd híresztelések, találgatások, de bizonyítékok nem. Az emberek arra a következtetésre fognak jutni, hogy ilyen mértékű gonoszság egyszerűen nem lehetséges.*¹

Ez a túlélő és a társai eltökélték, hogy nemcsak életben maradnak, de emlékezni és tanúskodni is fognak. Vartan Hartunian tiszteletes, aki lefordította édesapjának, az örmény népiertás egy túlélőjének visszaemlékezéseit, így magyarázza a tanúságtétel szükségességét: „Minden olyan bűntett, amelyet elfelejtenek vagy megbocsátanak, igazolt és jóváhagyott bűntetté válik. A túlélő áldozatoknak el kell mondaniuk az igazat, ragaszkodniuk kell a büntetéshez, és minden erejükkel azon kell lenniük, hogy megakadályozzák a hatalommal rendelkezőket a romlás terjesztésében.”²

„A történelemben és a magunkban rejlő gonosz ismerete és emlékezete valószínűleg nem akadályozza meg a népiertás megisméltődését. De a történelem nem ismerete és az emlékezet elfojtása még a legkisebb védekezéstől is megfoszt az ilyen óriási mértékű kegyetlenség és a közömbösség ellen. ...A különböző kultúrák figyelemre méltó módon hasonló módszereket alkalmaznak a felejtésre, még ha az elfelejteni vágyott események feltűnően különböznek is egymástól” - írja Judith Miller újságíró. Az elfojtás egyik módja lehet az „elfelejtendő ügyben” a tagadás, vagyis annak állítása, hogy valami nem történt meg. Egy másik eljárás a felelősség áthárítása másra. Az emberek gyakran fordulnak a megmagyarázáshoz is, azaz az esemény olyan beállításához, amely elfogadható, részben igaz is, de nem a teljes igazságot vagy a legfontosabb érveket sorakoztatja fel. A múlt elfojtásának egy módja annak hangoztatása is, hogy a kérdéses esemény csak egy volt a sok hasonló történelmi esemény közül. Ezt relativizmusnak, vagy „igen, de...”-szindrómának nevezhetjük. Mi az tehát, ami segíti az emlékezést? Judith Miller szerint minden, ami a múltat valóságosabbá, kevésbé elvonttá teszi. Szerinte az absztrakció (elvontság) „megöli az emlékezést, mert lehetőséget ad a távolságtartásra, gyakran a közömbösségre is”.³

1. OLVASMÁNY

Túlélők

(Magyar kiegészítés)

...Nyolc évvel idősebb bátyám, Ukrajnában munkaszolgálatos, apám is munkaszolgálatos, anyám az üldözést a Raoul Wallenberg-től kapott menlevéllel egy svéd protektorátust élvező védett házban élte túl, engem a Bakáts utca 2-ben egy keresztény család bújtatott anélkül, hogy tudták volna: zsidó vagyok. Apám ért először haza, és anyámmal a Horn Ede utcai lakásban találkoztak. Úgy tudták, hogy bátyám már egy éve halott.

Anyám ismerte a Bakáts utcai címet, és 45 januárjában elindult a Horn Ede utcából a Bakáts utcába, hogy megkeressen engem. Útközben, a Nagykörút és a Király utca sarkán véletlenül találkozott az egyik unokaöccsével, aki ugyancsak munkaszolgálatos volt, és éppen akkor érkezett vissza Pestre. Kérdezi anyámat: Hová mégy?

- A gyerekért.

- Akkor miért mégy arra? Most láttam őt a Benczúr utca sarkán.

- A Benczúr utca sarkán? Mit csinál ott?

- Most jött meg, velem együtt, Pestre...

Anyám lassan értette meg, hogy akit az unokaöccse látott, az nem én vagyok, hanem a bátyám, akit egy éve halottnak hitt, és akit már mélyen meggyászolt, és lélekben eltemetett. Anyám hazavitte a bátyámat, és másnap együtt jöttek értem. Akkor tudta meg a keresztény család, amelyik befogadott, hogy mekkora kockázatot vállalt értem...

A Mária utcán mentünk haza. Budán még folytak a harcok, és mi a védettebb mellékutcát választottuk. A Mária utca a Nagykörúttal párhuzamos. A Nagykörútról ide húzták be a holttesteket. Tizenkét éves voltam, a bátyám húsz. Anyám odaszólt a bátyámnak:

- Nem lett volna szabad ezen az utcán jönni a gyerekekkel.

A bátyám azt felelte:

- Ezt felejtse el, anyám. Gyerek már nincs. Ez a fiad is felnőtt.

Gyerek már nincs. Ez a fiad is felnőtt.

Anyám lassan értette meg, hogy akit az unokaöccse látott, az nem én vagyok, hanem a bátyám, akit egy éve halottnak hitt, és akit már mélyen meggyászolt, és lélekben eltemetett.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Igaza volt az idősebb testvérnek? Lehet egy tizenkét éves fiú felnőtt? Szerinted felnőtté vált? Mi történt vele szerinted?

A visszatérő családok elkezdték élni mindennapi életüket anélkül, hogy igazán tudhatták volna, mi van a család többi tagjával.

Milyen lehet úgy élni, hogy bizonytalanságban van az ember, hogy élnek-e a családtagjai? El lehet így kezdeni élni? Lehet nem elkezdni élni? Mit gondolsz, a túlélők hogyan válhattak lelkileg egészségessé? Lehetséges ez?

Mit gondolsz, hogyan hatott a zsidóüldözés a túlélők gyerekeire?

Ismersz olyan embert, akinek a szülei koncentrációs táborban voltak? Van az iskolában olyan gyerek, akinek a családjában van túlélő?

2. OLVASMÁNY

A gonoszság bizonyítékainak megőrzése

A túlélők történetük elmondásával tanúskodhatnak a megtörténteiről. Mások a holocaust tárgyi bizonyítékait próbálják megőrizni. S ez a tevékenység rendkívül fájdalmas. Timothy Ryback újságíró így ír erről a munkáról:

1989 novemberében az Egyesült Államok washingtoni Holocaust Emlékmúzeuma az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeumból egy kiállítási tárgyakból álló küldeményt kapott az újonnan felállítandó holocaust emlékkiállításához. Auschwitz barakkok deszkái, darabok a krematórium romjaiból, egy pózna az elektromos szögcsatlós kerítésből, húsz üres Ciklon B-s doboz - ez az a mérgező, amelyet az emberek elgázolására használtak. De ezek mellett számos személyes tárgy is érkezett, hajkefék, tükrök, borotvák, fogkefék, ruhafogasok, cipőkrémek, papucsok és bőrdöngők. S egy dobozban kb. tíz kiló haj. Amikor a haját megkaptuk, úgy tekintettük, mint egyiket a kiállítási tárgyaknak - mondta Jacek Nowakowski, aki a kiállítás tárgyi anyagának összegyűjtését koordinálta. - De aztán, amikor a kiállítási bizottság ülésezett, és az került szóba, mi lenne a haj kiállításának legjobb módja, nyilvánvalóvá vált, hogy a haj több bizottsági tag szerint egészen másként kezelendő, mint a többi kiállítási tárgy. A bizottság húsz emberből állt, tudósokból, a holocaust túlélőkből, muzeológusokból, s az volt a feladatuk, hogy eldöntsék, mi kerüljön a kiállítás anyagai közé. Az emberi haj - copfok, loknik, hosszú, leborotvált női haj - kiállítása kérdésének két, erős érzelmi töltésű bizottsági ülést is szenteltek. Nowakowski szerint ezek a viták a legérzékenyebb pontot jelentették egy olyan programban, melyen már tíz éve dolgoztak. „A haj nagyon személyes - mondja Nowakowski -, hiszen nemcsak az emberi testhez tartozik, hanem az identitás része is. Sokat elárul a személyiségről az, hogy valaki hogyan viseli a haját. A haj nagyon egyszerű, mégis jelentőségteljes dolog.”

Több bizottsági tag úgy vélekedett, hogy a haját ki kellene állítani, hiszen a tábor felszabadításakor, 1945 januárjában a Vörös Hadsereg óriási mennyiséget talált belőle. „Kiállítása nagyon meggyőző érv lehetne azok számára, akik tagadják a holocaust megtörténetét - mondta Jeshajahu Weinberg, a múzeum igazgatója és a bizottság elnöke. - Ezt nem is annyira a jelenlegi, hanem a jövő generációk miatt is meg kell tenni. A haj egyike a tagadatlan bizonyítékoknak.” A bizottság más tagjai viszont hevesen elleneztek a haj kiállítását. „Különösen a női túlélők emeltek kifogást” - mondja Weinberg. - „Amennyire én tudom, akár az édesanyám haja is közöttük lehet - mondta egyikük. - Nem akarom, hogy az anyám hajából kiállítási tárgy legyen.” Weinberget és a bizottságnak azokat a tagjait, akik eredetileg a haj kiállítása mellett érveltek, meghatotta ez az indoklás. Végül úgy döntöttek, hogy egy egész falat betöltő fényképet állítsanak ki, mely a majdnem két tonna, Auschwitzban talált és ott kiállított hajról készült.

Míg a washingtoni múzeumban arról folyt a vita, hogy kiállítsák-e vagy sem a haját, a lengyelországi Oświęcim városában, az Auschwitz Múzeumban egy sokkal gyakorlatibb kérdés megoldását kellett megtalálni: hogyan őrizzék meg a majd kétezer kilogramm haj állagát.

Ez a kérdés egy több milliárd dolláros terv keretében merült fel, melynek célja az auschwitzi koncentrációs tábori komplexum megőrzése volt. Miközben a muzeológusok arról tárgyaltak, hogy hogyan lehet konzerválni a megmaradt barakkokat, a gázkamrák romjait, a halomban álló haját, azzal is szembe kellett nézniük, mit jelent „relikviákat” megőrizni.

Auschwitz felszabadítása óta az ott talált emberi maradványok a holocaust legvérfagyasztóbb jelképévé váltak. A nácik nemcsak hogy megölték több milliárd férfit, nőt, gyermeket, hanem szó szerint „arattak” a maradványokból, mert felhasználták ezeket a német ipari gépezetben. Az 1940-es évek elején élénk kereskedelem alakult ki a különböző halál táborok, Auschwitz, Majdanek és Treblinka, valamint a német filc- és textilgyártók között, akik a sokoldalú nyersanyagból fonalat, kötelet, textilt, szőnyeget, matracot gyártottak, egyenruha-tömítést, zoknit a tengeralattjárók legénységének, szigetelést a vasútépítők csizmájába...

1945 májusában, alig néhány nappal a német kapituláció után a lengyel hatóságok tíz kilogramm Auschwitzban talált emberi eredetű haját küldtek megvizsgálásra a krakkói Törvényszéki Orvosi Intézetbe. Jan Robel, az Intézet igazgatója jelentésében azt írta, hogy a vegyi vizsgálatok kimutatták „a cián s ezen belül a mérgező Ciklon B nyomait a hajban”. Az ilyen vizsgálatok eredményeit bizonyítékként hozták fel a náci bűnösök, köztük Rudolf Höss, Auschwitz parancsnoka perében Nürnbergben. Höss 1947. április 2-án halálra ítélték, s tizennégy nap múlva felakasztották az auschwitzi főtábor, a Stammlager volt krematóriuma mellett.

Azóta tanúskodik az Auschwitzban kiállított haj: egy barakk, az akkori IV. Blokk második emeletén hatalmas üvegtáblák mögött ott áll nagy rakásokban. ...Witold Smrek, az Auschwitz Múzeum főmunkatársa és más muzeológusok jelenleg a kiállított anyag sorsáról gondolkodnak. „Többen úgy vélik, hogy a haj kiállítása sértő, és bemutatása rossz ízlésre vall” -mondja Smrek.5

Így vélekedik Adam Zak, a krakkói Jezsuita Kollégium rektora is: „A haj az emberi test része, s mint ilyennek meg kell adni a kellő méltóságot. Azt mondják egyesek, hogy a haj a náci gaztettek bizonyítéka. De hát ott vannak a dokumentumfilmek, a cipők, a hajkefék, elég bizonyítékot nyújtanak ezek is arra, hogy a holocaust megtörtént.”

Ernest Michel, aki túlélte Auschwitzot, nem ért egyet ezzel a nézettel. „Nincs semmi, ami ennél hatásosabban vágná a világ szemébe, hogy mit tettek a nácik. Abból a transzportból, mellyel én is idekerültem, minden nőt és gyermeket azonnal elgázosítottak. Csak a haj, a fésűk, a bőrdöngők és a cipők maradtak meg belőlük. Bármennyire fájdalmas is ezt látni, ez egy olyan történet rendkívül lényeges része, amelyet el kell mondanunk.”

Smerk fő gondja azonban nem az, hogy ki legyen-e állítva a haj vagy sem, hanem az, hogy hogyan őrizhető meg. Az évtizedes tárolás egy olyan teremben, melyben nincs nedvesség- vagy hőmérséklet-szabályozás, elhalványította és kiszáradt a haját. Egy része már el is porladt. Smerk konzultált már a világ leghíresebb múzeumaival is, de eddig nem sikerült kielégítő tanácsot kapnia. „Senkinek nem kellett ezzel a problémával megbirkóznia eddig” - mondja.6

Nincs semmi, ami ennél hatásosabban vágná a világ szemébe, hogy mit tettek a nácik. Abból a transzportból, mellyel én is idekerültem, minden nőt és gyermeket azonnal elgázosítottak. Csak a haj, a fésűk, a bőrdöngők és a cipők maradtak meg belőlük. Bármennyire fájdalmas is ezt látni, ez egy olyan történet rendkívül lényeges része, amelyet el kell mondanunk.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi egy múzeum célja? Hogy megőrizze a múlt relikviáit? Hogy segítse az emlékezést? Hogy tanúskodjon? Vajon miért váltott ki a haj kiállítási tárgyként ekkora vitát?

Mennyire fontos a haj az ember identitása szempontjából? A személyiség szempontjából? Miben különbözik a haj a holocaust múzeumokban kiállított bőrdöngőektől? Vagy a cipők és más személyes tárgyak kiállításától?

Ernest Michel azt mondta a haj kiállításáról, hogy „bármennyire fájdalmas is ezt látni, ez egy olyan történet rendkívül lényeges része, amelyet el kell mondanunk”. Valóban szükséges emlékeznünk a „rossz” vagy fájdalmas történelmi eseményekre? Kell ezeket tanulmányoznunk?

3. OLVASMÁNY

Amnézia

Sok túlélő úgy érzi, kötelessége a holocaustra emlékezni. Az elkövetők és a szemtanúk közül azonban sokan - tudatosan vagy tudat alatt - a felejtést választották. Daniel Goleman pszichológus szerint ezek nem elszigetelt és ritka esetek, okuk szerinte az, amit ő fehér foltnak, „vakfoltnak” nevezett. Ezt az alábbi példával, egy tanítványa esetével magyarázza meg:

Bini Reichel, aki 1946-ban született Németországban, elmondta, hogy a háborút követő években „miként vált az amnézia ragályos országos betegséggé, ami még a háború után született gyerekeket is érintette. Ebben az új világban nem volt helye a kíváncsi gyerekeknek és tizenéveseknek. Először csak elhalasztottuk a kérdések feltevését, később teljesen fel is hagytunk még a szándékával is.” Reichel történelemtörténetében a náci időkről mindössze tizenöt oldal szólt, óvatos elítélés kíséretében... Reichel nemrégiben megpróbált áttörni ennek a csoportos amnéziának a falán, és felkeresett néhányat a háborús generáció tagjai közül. Egy volt náci kérdezett arról, hogy miért nem beszélt soha ezekről az évekről a gyermekeivel. A felelet: „Ez nem lehetett beszédtema. S különben is, soha nem kérdeztek.”

Az olyan kérdések, amelyeket nem lehet - vagy nem akarnak - feltenni, a „vakfolt” nyilvánvaló jelei. A vakfolt kialakítása minden elnyomó rezsim kulcsfeladata, hiszen lehetővé teszi az olyan információk elhallgatását, melyek veszélyeztetnék a hivatalos álláspontot.⁷

Az olyan kérdések, amelyeket nem lehet - vagy nem akarnak -feltenni, a „vakfolt” nyilvánvaló jelei.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan emlékeznek a korábbi fejezetekben idézett túlélők a holocaustra? Hogyan az olvasmányban szereplő németek? Miben hasonlít ez a kétfajta visszaemlékezés? Mi a leglényegesebb különbség a kettő között? Miért van meg ez a különbség? Milyen értelemben „ragályos” az olvasmányban említett csoportos amnézia?

Mi Goleman szerint ennek az amnéziának az oka? Hogyan lehetne ezt szerinte feloldani? Egyetértésze vele?

Számodra milyen kérdéseket nehéz feltenni? Mit gondolsz, ezek azt jelzik, hogy a te életedben is van „fehér folt”?

Nem csak a németeknek nehéz a múlttal szembenézniük. A franciák közül is sokan nehéznek találták ezt. 1983-ban zajlott Klaus Barbie háborús bűnös pere. Klaus a megszállt Lyon város Gestapo-parancsnoka volt, s mint ilyen felelős 4342 francia ellenálló és 7591 francia zsidó meggyilkolásáért. Sokan félték Franciaországban, hogy ez a per régi sebeket fog feltépni. Mint Barbie maga rámutatott, a háborúnak réges-régen vége volt. „Én elfelejtettem már mindent -mondta a bíróság előtt. - Ha ők nem felejtették el, az az ő bajuk. Én elfelejtettem.” Meg szabad-e engedni az ilyen felejtést? Mi történik akkor, ha nem nézünk szembe a múlt eseményeivel?

Barbie-t bűnösnek találta, és életfogytiglani börtönre ítélte a bíróság. Érvelése mégis sokakra hatott, mert a múlttal kapcsolatos felelősség elhárítására mutatott példát.

Simone Veil, az Európa Parlament volt elnöke, maga is a holocaust egy túlélője, azt mondta Judith Millernek, hogy Barbie és az ügyvédje „azt próbálták hangoztatni, hogy minden, egy háború idején bekövetkező haláleset egyforma, legyen oka náci népiirtás, Hiroshima, Algéria, Vietnam, Kambodzsa vagy bármi más. Vagyis, ha mindenki bűnös, senki sem bűnös.” Miller hozzáteszi, hogy ez a relativizmus és magyarázkodási taktika nemcsak általános, hanem alattomos is, s az emlékezetelfojtás egyik legveszélyesebb fajtája. Szerinted miért?

4. OLVASMÁNY

Amnézia Magyarországon

(Magyar kiegészítés. Pelk János ©. Első közlés)

Bauer József, negyvenhat éves mérnök és külkereskedő. Nős, három gyermek apja.

A családom múltjáról nagyon keveset tudtam, évtizedek teltek el, amíg tisztán láttam. Talán ennek az is az oka lehetett, hogy az apám 1948-ban érkezett haza a Szovjetunióból. 1942-ben, a Don-kanyarban munkaszolgálatosként esett hadifogságba, s összesen hat évet töltött odakinn. Meggyőződéses kommunistaként jött vissza, nem akart többé tudni a zsidóságról. Én alig két év múlva születtem mintha a fia testesítette volna meg számára a szép, új világot, melynek semmi köze nincs a múlthoz. Apám igazi katonáember volt, pontos, fegyelmezett, rendszerető. Ha Izraelbe veti a sorsa, talán a vezérkar tábornoka lett volna belőle. De ez nem adatott meg neki. Mindenesetre korán elárulta a vonzódást a katonai pálya iránt már 1943-ban a hadifogságban jelentkezett a Stromm Marcell-féle antifasiszta magyar hadtestbe, mely végül a cseh politikusok tiltakozása miatt nem alakult meg. Nagyszüleim szegény emberek voltak: bizsukereskedésük volt, s nem éltek meg, hogy a fiuk szakít velük mint polgári elemekkel. A nagyapámat munkaszolgálatra vitték, ott halt meg, a nagyanyámat egy svéd védett házból hurcolták el a nyilasok és lötték agyon 1944 decemberében. Anyai nagyszüleim vidéken éltek, őket Auschwitzba deportálták, ott haltak meg. Az apám, amióta az eszemet tudom, mindig rendre, fegyelemre szoktatott. Ideális parancsnokom akart lenni, ügyelt arra is, hogy képes legyek az önálló kezdeményezésre. Nekem egy idő után nagyon terhessé váltak a nevelési módszerei, különösen az, hogy a kiosztott feladatokat esténként ellenőrizte és értékelte. Nagyon sokat dolgozott, de azért arra is volt gondolja, hogy bejárjon az iskolába, ahol tanultam, vezető szerepet vállalt a szülői munkaközösségben, s mindenütt hangot adott kommunista meggyőződésének. Egy idő után éreztem, hogy a tanárok és az osztálytársaim tartanak tőlem. Kevés barátom volt, a gyerekek már az általános iskolában elhúzódtak tőlem.

Apám a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott, magas beosztásokban. Szerényen éltünk, a múltról szó sem esett. Azért egy nagynéném révén tudomást szereztem arról, hogy mi zsidó származásúak vagyunk, nála ettem először macesszombóclevest, töltött libanyakat és más kóser ételeket. De a nagynéni, aki láthatóan nem értett egyet apám elvakultságával, a lelkemre kötötte, hogy otthon egy szót se szóljak arról, amit ő nekem mesélt.

Bármennyire is hallgatott apám a zsidóságról, 1956 októberében, a forradalom idején ez mégiscsak meghatározó szerepet játszott abban, ahogy átélte az eseményeket. Már huszonharmadikán hallotta a tömegből a jelszót, hogy Iczig, most nem viszünk Auschwitzig! Hogy ez akkor valóban elhangzott-e, senki sem tudja, tény viszont, hogy amikor néhány nap múlva riasztani ment egy tisztársát, a tömeg megkergette, állítólag meg akarták lincselni. Arra világosan emlékszem, hogy halottápadtan jött haza és azt mondta: Te jó ég, ezt nem gondoltam volna.

Természetesen az apám lelkesen csatlakozott az MSZMP-hez, hiszen az események megerősítették hitében. Nem volt kétséges, hogy én is úttörő leszek, s ha eljön az ideje, részt veszek majd a munkásmozgalomban is. Fiam, ez a helyes út, ezen kell haladnod - ismételte nekem sokszor. Az apám nekem csak negatív formában beszélt mindarról, ami a származásunkkal kapcsolatos. Mondd meg, ha valaki zsidózik vagy cigányozik. Ne törd el az ilyesmit, de ha az erőviszonyok miatt nem tudsz fellépni, majd én intézkedem.

Érdekes módon éppen egy kerületi úttörőtáborban voltam először a tanúja annak, hogy egy gyereket megvertek a származása miatt. Láttam, hogy sír, s amikor odamentem hozzá, hogy megvigasztaljam, megsúgta: „Azért vertek meg, mert zsidó vagyok.” Amikor elmeséltem az apámnak az esetet, nagyon dühös lett: „Gyökerestül ki kell irtani az efféle megnyilvánulásokat” - közölte velem.

Szóval semmi pozitív élmény nem jutott osztályrészemül a zsidósággal kapcsolatban azonkívül, hogy ma is szeretem a kóser konyha néhány ételét, s furcsa módon elzékenyülök, ha a kántor énekét hallom. De ez nem volt elég ahhoz, hogy vállaljam az identitásomat. Nem izgattott igazán, hogy ki is vagyok, hiszen aktívan sportoltam, szép eredményeket értem el a kajakozásban. De a sporttársaim nem hagytak békén. „Miért van neked német neved? Ha nem vagy keresztény, akkor mi vagy?” - kérdezték tőlem. A 60-as évek közepén, amikor Magyarország egyre jobban elkötelezte magát az arabok mellett, s felerősödött az anticionista propaganda, már azt is a fejemhez vágják: „A zsidók takarodjanak Izraelbe, neked is ott a helyed!” Apám 1967-ben a hatnapos háború után félt attól, hogy Magyarországon is hasonló zsidóellenesség kap lábra, kommunista alapon, mint Lengyelországban. Szerencsére a Kádár-rendszer ennél óvatosabb volt, Nasszer vereségét nálunk nem követte antiszemita reakció.

1968-ban, miután leérettségiztem, az első dolgom volt, hogy megszabaduljak apám felügyelete alól, és külföldre mentem tanulni. Jól tudtam oroszul, így természetes volt, hogy a Szovjetunióban, Moszkvában jártam egyetemre villamosvontatás és vontatásautomatika szakra. Ott, Moszkvában döböntem rá arra, mekkora szakadék tátong a valóság és a jelszavak között. Furcsa módon kezdettől fogva olyanokkal barátkoztam, akik maguk is valamilyen kisebbséghez tartoztak. Grúzokkal, tatárokkal, zsidókkal jártam össze. Az utóbbiak között emlékszem egy Gelfand nevére, egy Bronsteinre és egy Levinsonra. Ők egyébként már 1972-ben eltűntek, kivándoroltak Izraelbe. Ők meséltek arról, hogy a Szovjetunióban bizonyos szakokra egyáltalán nem vettek fel zsidókat, s szigorúan számon tartották, kinek mi a származása. Közben egyre erősödött odakinn az Izrael-ellenes propaganda: jól emlékszem egy plakátra, mely egy szerencsétlen arabot ábrázolt, akít hóhérai egy Dávid-csillagra szegeztek fel úgy, mint Krisztust a keresztre.

Amikor végeztem és hazajöttem, kiderült, hogy az én speciális vasúti végzettségem semmit sem ér, ezért felcsaptam tengerésznek. Sok helyre eljutottam, de bizony a tengeren a matrózok és a tisztek szintén nem fukarkodtak az antiszemita megjegyzésekkel, úgyhogy örültem, amikor megszabadultam tőlük. Mégis azt hittem, hogy a támadásokkal szemben még mindig védelmet nyújthat a párt, ezért beléptem az MSZMP-be.

Később a Technika Külkereskedelmi Vállalathoz kerültem üzletkötőnek. Ez a cég fegyvereket exportált, szállított az araboknak is, bőséggel. Ez okozott nekem némi lelkiismeret-furdalást, de végül túltettem magam rajta: tudtam, nem sokra mennek a mi géppisztolyainkkal. Aztán a Tervhivatal katonai osztályán helyezkedtem el, ott dolgoztam egészen a rendszerváltásig.

1990 óta különböző kft.-kben dolgozom külkereskedőként, de egyiknél sem tudtam gyökeret verni. Sok kudarcélményem volt a munkában: mások, akik kevésbé képzetek, mint én, sokkal jobban boldogultak. Jelenleg a Magyarországon állomásozó amerikai IFOR-erők projektmenedzsere vagyok egyéves szerződéssel. Pszichológushoz is elmentem, aki azt mondta, hogy még mindig keresem az identitásomat, s ettől vagyok olyan érzékeny. De azt hiszem, most már sohasem fogom megtalálni a zsidóságomat: keresztény lányt vettem el feleségül, s egy Buda környéki faluban lakom, ahol a helybeliek buzgó katolikusok, s nemigen tudnának mit kezdeni velem, ha kiderülne a származásom. A lányom a templomi kórusban énekel, a plébános el van ragadtatva a hangjától. Pedig néha úgy érzem, el kellene mondanom a három gyerekemnek, hogy az apjuk zsidó. De nem akarom összezavarni őket, jobb, ha nem bolygatom a múltat.

Arra is volt gondja, hogy bejárjon az iskolába, ahol tanultam, vezető szerepet vállalt a szülői munkaközösségben, s mindenütt hangot adott kommunista meggyőződésének. Egy idő után éreztem, hogy a tanárok és az osztálytársaim tartanak tőlem.

Az apám nekem csak negatív formában beszélt mindarról, ami a származásunkkal kapcsolatos. Mondd meg ha valaki zsidózik, vagy cigányozik. Ne törd el az ilyesmit, de ha az erőviszonyok miatt nem tudsz fellépni, majd én intézkedem.

A lányom a templomi kórusban énekel, a plébános el van ragadtatva a hangjától. Pedig néha úgy érzem, el kellene mondanom a három gyerekemnek, hogy az apjuk zsidó. De nem akarom összezavarni őket, jobb, ha nem bolygatom a múltat.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A háború után a haláltáborokból, munkaszolgálatból visszatérők közül sokan költöztek Izraelbe. A Magyarországra hazatért zsidók traumáik megoldására többféle utat is bejárhattak. Sokan közülük Bauer József édesapjának útját választották: beléptek a kommunista pártba, sőt esetleg a kommunista rendszer hatalomgyakorlásának legkegyetlenebb szervezetéhez, az Államvédelmi Hatósághoz csatlakoztak. Ugyancsak sokan döntöttek úgy, hogy szakítanak múltjukkal, zsidóságukkal, hogy gyermekeik ne is tudják a család zsidó múltját, sokan választották valamelyik keresztény vallás gyakorlását. Mások, csalódottan és fájdalommal telve, de folytatták vallásuk hagyományos gyakorlását, és gyermekeikkel is megosztották múltjukat és fájdalmukat, szenvedéseiket is.

Te melyik utat érted meg a legkönnyebben?

Mi vitte szerinted a hazatért zsidókat a kommunista pártba? Esmények? Vagy a bosszúvágy?

Milyen eszményeket kínált a kommunista ideológia a keserű tapasztalatok után a zsidóknak? Meg tudod érteni a bosszúvágyat?

Mit gondolsz, mi az oka annak, hogy az emberek bosszút akarnak állni a sérelmeikért?

Jó megoldásnak tartod a zsidókkal kapcsolatos előítéletek megszüntetésére a zsidók teljes asszimilációját? Mi lehet ehhez jó út? Jó megoldás szerinted a gyerekek teljesen más hagyományok szerinti felnevelése? A zsidó múlttal való teljes szakítás? Mit gondolsz, el lehet teljesen titkolni a gyerekek előtt a család múltját?

Tudod, hogy mi volt a nagypapád foglalkozása? A másik nagypapáé?

És a nagymamád? Milyen iskolába járt?

Nézz utána az asszimiláció szó jelentésének!

5. OLVASMÁNY

Családi örökség

A jelentős események nemcsak az érintettek, hanem gyermekeikre, sőt azok gyermekeire is hatással vannak. Az identitásunkat, legalábbis részben, a család, a család története formálja. Otthon ismerkedünk meg a legfontosabb hagyományokkal, és ezek emlékezete a legerősebb bennünk. Nancy Sommers a következőképpen ír a családjáról és a holocaust örökségéről:

A szépia árnyalatú fénykép ott áll a dolgozószobámban a polcon. Nap mint nap rápillantok, hogy arcvonásaimra bukkanjak a nagyanyám eljegyzésére összesereglett rokonság tagjaiban. Köztük van nagypapám nyolc testvére, nagyanyám három nővére és szülei.

Nagyanyám regensburgi otthonának kertjében készült a kép, 1920 őszén. A fénykép is visszaad valamit abból a biztonságérzetből, komolyságból, ugyanakkor örömből, melyet ezek a családtagok ott és akkor átérezhettek. Egy kivételével mindegyikük halott már; mégis rajtuk keresztül kapcsolódom a világhoz, például németes hangzású nevükkel - nagyanyám neve, Irma, az én egyik keresztnemem is -, a nevetésükkel, nagyanyám lírai, ábrázoló tekintetével, nagypapám sugárzó önbizalmával...

Ez a fénykép (és még néhány másik) volt az én gyermekkorom titkos erőforrása. Az egykor nagy és tehetős családot, melynek tagjai szomszédos bajor városokban, egymás közelében éltek, mára megtizedelte, illetve szétszórta a történelem Argentína, Izrael, Anglia vagy New York valamilyen menedéket jelentő tájain. Indiana államban, ahová az én szüleim kerültek, már nem volt kertünk, nem volt erdő vagy hegyvidék, ahová kirándulni lehetett volna. Nem voltak hagyományos családi összejövetelek. Komor gyermekkorom volt, a történetünket, melynek - úgy éreztem - részese vagyok, de át nem éltem, nagy csend övezte. Nagyon sokáig alig tudtam egyáltalán valamit a „múltról”. Csak egy történet volt, amit anyám többször elmesélt Albert Selzről, legjobb barátjának édesapjáról, akít 1937-ben agyonlőttek a nácik, amikor a csengetésre ajtót nyitott. Mintha ez lett volna a magyarázata, hogy három zár is volt a Terre Haute-i házunk ajtaján. Apám azt mondta, hogy nem nyitna ajtót, ha a nácik jönneek. Az apja ugyanis ezt tette a Kristallnacht estéjén, el is vitték erőszakkal, és Buchenwaldba szállították. Ilyen súlyos veszteségek terhével a vállukon a szüleim úgy vélhették, hogy ha nem beszélnek túl sokat róla, a múlt nem fogja őket annyira kísértani. Nekem a fényképek mesélték el azt, amire a szüleim nem találtak szavakat: a szeretet és megfosztottság, az emlékezet és a vágyakozás történeteit. Nem egy képből állt össze az egész történet, hiszen egy felvétel nem tud egy pillanattal többet, egy egész történetet visszaadni. De ilyen pillanatok sorából áll össze a történelem. 8

Nancy Sommershez hasonlóan a holocaust alakította annak a férfinak az identitását is, aki Nyugat-Németországban nőtt fel a világháború után:

Szegyenkeztünk a hazánk miatt. Elmondták nekünk, mi történt: parádék, könyvek, Heil Hitler, verések; hangos, dühödés és közönséges tömegek; a szeretett és híres emberek elűldözése - Albert Einstein, Thomas Mann, Brecht - könyvek, festmények, kották elégetése. Másokról soha nem hallottunk, a névtelen milliókról, akik nagy csendben a táborokba kerültek, és akiknek hangját örökre elnémította a gázkamra. Nem olyan ország volt ez, melyre büszke lehetett az ember. S persze fájt nekünk, magányos gyerekeknek, hogy olyan felnőttek között éltünk, akikben nem lehet, és nem szabad megbízni. Hát hogyan bízhattam volna a szüléimben, akik a „Deutschland, Deutschland über Alles” ritmusára ringattak a térdükön? Vagy akik arra biztattak, hogy azt kiabáljam egy férfi után, akit még csak nem is ismertem, hogy „Zsidó! Zsidó!”? Vagy az apámban, aki magas rangú tiszt volt korábban, s másokkal együtt azt állította, hogy nem hallottak a táborokról? S aki, ha a hatmillió zsidó haláláról kérdeztem, kijavított, mondván hogy csak 4,5 millió volt, s az én számomat csak a híres zsidó propaganda találta ki? S közben próbáltam a szívverésemmel számolni, az annyi, mint egy, meg egy, meg egy, meg egy...⁹

Nem minden gyerek akar szembenézni a múlttal. Donia Blumenfeld Clenman túlélte a holocaustot, és ma Kanadában él. Az ő gyerekei elutasítóak voltak anyjuk múltjával szemben. Alábbi versének - melyet nyersfordításban közlünk - a címe: Már jó angolsággal álmodom is.

Néha

idegen vagyok a saját családomban,
mivel Európa kísérteteit hozom
Kanada soknemzetiségű világába,
ebbe a világos nappali szobába,
mozgékony és szenvedélyesen
objektív gyermekeim közé.

A sebeim szépen begyógyultak,
az aggodásom pusztán elméleti,
elhalványodott, mint a pecsét
a húszéves papíron, mely új
állampolgárságot adott.
S valahogy mégis
a múlt füstje
árnyékot vet a zacskós levesre,
s bár csak tanú voltam odaát,
félelmet keltek,
puszta jelenlétem
egy élő kövület
a jelent imádók asztalánál.

Szeretnek engem mélyen,
gyengéden,
de egy részem kitörőlnék,
hogy régi emlék, bármily szerény,
ne törhessen fel,
s ne kényszerítse őket
a közös emlék fogságába.

Ez az én múltam,
nem az övék,
árulkodnak a pillantások.
Mindannyian Ádámtól származunk,
s mégsem emlegetik állandóan az ősapát
a boldog kanadai otthonokban.

Nem voltam már gyerek, mikor idejöttem,
sikerült mégis jól beilleszkednem,
még verset is az itteni nyelven írok
s már jó angolsággal álmodom is.
Tehát az ész kenőcséhez nyúlok,

*ragtapaszt kap a megtört szív,
és látom, hogy megkönnyebbülnek,
mert tudják, hogy
visszakapják
normális kanadai anyjukat.10*

Nekem a fényképek mesélték el azt, amire a szüleim nem találtak szavakat: a szeretet és megfosztottság, az emlékezet és a vágyakozás történeteit. Nem egy képből állt össze az egész történet, hiszen egy felvétel nem tud egy pillanatnál többet, egy egész történetet visszaadni. De ilyen pillanatok sorából áll össze a történelem.

Hogyan bízhattam volna a szüleimben, akik a „Deutschland, Deutschland über Alles” ritmusára ringattak a térdükön? Vagy akik arra bíztattak, hogy azt kiabáljam egy férfi után, akit még csak nem is ismertem, hogy „Zsidó! Zsidó?”

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent Nancy Sommers megállapítása: „Komor gyermekkorom volt, a történetünket, melynek - úgy éreztem - részese vagyok, de át nem éltem, nagy csend övezte.” Milyen módon kapcsolódik a családja történetéhez? Mit mond Sommers a múlt jelent és jövőt formáló erejéről?

Mit gondolsz, miért vélték úgy Nancy Sommers szülei, hogy ha „nem beszélnek túl sokat róla, a múlt nem fogja őket annyira kísértetni”? Egyetértene-e ezzel a nézettel Isabella Leitner?

Az idézett német férfi miért szégyenkezik a szülei és a hazája miatt? Hogyan éltek vissza a bizalmával? Ha valakiben megrendül a bizalmunk, vissza lehet-e állítani? Készítsd el Donia Clenman identitásábráját! Készítsd el a családjáét is! Miben hasonlítanak az ábrák? Mi a lényeges különbség? A versnek melyik idézete támasztja alá ezt a különbséget? Mi „a közös emlék fogsága”, melytől a gyermekei félnek? Miért nehéz Clenman számára „normális kanadai anyának” lenni?

Mi a hasonlóság az ebben az olvasmányban bemutatott három család között? Mi a különbség? Mi a magyarázata a hasonlóságoknak és a különbségeknek?

6. OLVASMÁNY

A németek szembesülnek a múlttal

A második világháború emlékeinek halványultával egyes emberek megpróbálnak tisztán látni, megpróbálják megérteni múltjuk jelentését. Nincs két ember, aki egy múltbeli eseményre ugyanúgy emlékezne, s nem lehet a két ember számára egyforma jelentése ugyanannak az eseménynek. Victoria Barnett, Az emberek kikéért című könyv szerzője a német protestánsok és német zsidók emlékezését hasonlítja össze:

Sok lelkiismeretes német számára a holocaust a politikai igazságtalanság és a gonosz szimbólumává vált. A zsidóknak viszont nem szimbólumot, hanem valóságos, megtörtént eseménysort jelentett, melynek emlékezete tovább élt a túlélők kettőbe tört életében és minden zsidó tudatában, ha lehetséges, még nagyobb tudatossággal... Sok zsidó ember úgy vélte, hogy a holocaust szimbólummá degradálása, még ha a politikai igazságtalanság szimbólumává is, mintha elfedte volna a rémtettek valóságosan megtapasztalt poklát. „Soha többé”, mondták a zsidók, és ezen ugyanazt a dolgot értették. „Soha többé”, mondták a németek, de ezen különböző dolgokat értettek: soha többé diktatúrát, soha többé háborút. Világos politikai célkitűzéseket akartak, melyet szimbolikusan antinácizmusnak lehet tekinteni. A török és más nemzetiségű vendégmunkások németországi diszkriminációjával kapcsolatban elhangzott már a párhuzam, hogy „a törökök a jelenkor zsidói”. A háború utáni Németországban fontos és szükséges volt a rasszizmus és a diszkrimináció felismerése. A probléma az volt, hogy a zsidókkal történelemnek ilyen szimbolikus felfogásával mintegy kivonták őket a holocaust nagyobb kontextusából, s ezzel sok német nézeteit is megváltoztatták a holocaustról. Elsikkadt az, hogy az antiszemitizmus mindenféle politikai és gazdasági berendezkedésű országban jelen lehet, vagyis nem egyszerűen politikai rezsim kérdése, hanem az emberi előítéletességben gyökerezik.”¹¹

A Barnett által bemutatott eltérő nézőpontok létezését bizonyította egy eset 1985-ben, 40 évvel a háború után. Helmut Kohl kancellár meghívta Ronald Reagan amerikai elnököt a győzelem évfordulójának ünnepeire. A program része volt egy emlékünnepe a Bitburg melletti katonai temetőben. Amikor az elnök látogatási programját nyilvánosságra hozták, az amerikai állampolgárok megtudták, hogy a bitburgi temetőben nyugszik a Waffen SS 49 tisztje is. [A Waffen SS volt az az elit katonai alakulat, mely sok kegyetlen akciót hajtott végre.] Erre a híre az Egyesült Államokban veteránok csoportjai, vallási szervezetek és a holocaustot túléltek szervezetei azt kérték az elnöktől, hogy mondja le látogatását. Reagan ennek a kérésnek nem tett eleget, de a bírálatok nyomására elhatározta, hogy egy koncentrációs tábor megtekintését is beiktatja a programjába. Marvin Kalb újságíró az emlékünnepeket követő napon járt a bitburgi temetőben:

Másnap, azután hogy Reagan elnök és Kohl kancellár elhelyezték a megbékélés koszorúit a temető kápolnája előtt, én is felkerestem a Bitburgot. Hosszú éveken keresztül szinte szóba sem jött, s most váratlanul a politikai viták keresztútjába került ez a temető. Kis virágcserepek álltak a legtöbb lapos síron, melyek közül 49-ben volt SS-tiszt nyugszik. Mialatt a temetőben voltam, német és amerikai látogatók - utóbbiak a közeli légibázisról -jártak a kápolnához, és hajtottak fejet a koszorúk előtt. Néhányan fényképeztek, az anyák fegyelmezték a gyermekeiket. Szinte vallásos áhítat lengte be a helyet. De figyeljünk csak: körülöttünk egy új és egy régi Németország ad jelet magáról. Az elnök koszorújától három méterre feküdt egy másik, szalagján a következő felirattal: „A Waffen SS Leningrádnál elesett hősei emlékére.” Fél méterre a kancellárétól egy másik koszorú „Az elesett Waffen SS-bajtársak emlékére.”

Ezt a két koszorút bevitték a kápolnába néhány órával a két politikus érkezése előtt, hogy ne legyenek szem előtt, s csak a távozásuk után helyezték őket vissza eredeti díszhelyükre. Az újra beálló nyugalomban lehetett megint tisztelni a Waffen SS tagjai előtt a békés tavaszi napsütésben.

Egy középkorú látogató Nürnbergből megjegyezte, hogy a Waffen SS tagjai egyszerű katonák voltak, fiatal újoncok, akik a kötelességüket teljesítették. „Nyugodjanak békében. Számunkra a halott katona halott katona, nem hős.”

Egy bitburgi lakos, körülbelül húszéves, olyasmit mondott, amit zavaró gyakorisággal hallhattam másoktól is. „Mi németek és amerikaiak nagyon jól együtt tudunk működni - mondta, s hangját lehalkítva hozzátette -, amíg a zsidók el nem kezdték a bajkeverést.”

Egy másik helybéli Elie Wieselt kritizálta (aki ellenezte Reagan látogatását) „Hogy van annak a zsidónak a pófája megleckéztetni Reagan elnököt! Láttam a tévében, csak bajt kever, mint a fajtája mindig.”

Egy idős hölgynek az nem tetszett, hogy az elnök mindössze nyolc percet töltött a temetőben. „Tudják, miért kellett lerövidíteni a látogatást? A zsidók miatt!” Egy csoport látogatóhoz beszélt, akik bólogatva hallgatták.

Egy sétatálcás férfi megállt, és azt mondta: „Ha nem tetszik a zsidóknak, menjenek el innen. Sokkal jobban állna az ország nélkülük.” Valaki megjegyezte, hogy mindössze 28 ezren maradtak csak. „Túl sok” - mondta kurtán a férfi.

A bitburgi lakosok nagyra értékelik, hogy Reagan elnök eljött, nem engedve a nyomásnak. De nem örülnek annak a kétes hírnévnek, melyet az ügy kapcsán szereztek, s azt is tudják, kit kell okolni ezért: a zsidókat és a médiát. A zsidókat nem tekintik sem németnek, sem amerikaiaknak, hanem egy megemészthetetlen falatnak, egy idegen testnek. A média pedig tolakodó és felelőtlen, s valamilyen módon a zsidók kezében van az egész. Ilyen véleményeket lehetett a temetőben hallani. Néhány nappal később egy müncheni újság szerkesztője azt fejtegette, hogy az antiszemitizmus „antropológiai jelenség” Németországban. A látogatás körüli vita, úgy tűnt, a régi szellemet engedte ki a palackból. S a szomorú iróniája a dolognak, hogy a bitburgiak nagyon is felvilágosultnak tartják magukat. 1933-ban, amikor Hitler megnyerte a döntő választásokat, ez a kis katolikus település túlnyomó többségben ellene szavazott.

Aberráció az, amire a bitburgi eset rávilágított? Nehéz ezt megítélni, az általánosítás pedig veszélyes. De számos vezető német politikus és professzor - többen Kohlhoz egészen közel állók - úgy vélik, hogy az antiszemitizmus ébredésében volt már Bitburg előtt is. „A zsidók kezdenek elszemtelenedni - mondta egy politikus, és arra hivatkozott Izrael tiltakozott az ellen, hogy Németország tankokat adjon el Szaúd-Arábiának. - Túl régóta hallgatunk rájuk. Ebből elég.”

A megbékélés keresése a bitburgi gesztussal kudarcot vallott. Nyilvánvalóan kellett volna lennie a kezdetektől fogva, hogy a megbékélés hosszadalmas folyamat, nem valósítható meg egy fényképezési alkalommal, nem lehet egy megörökített pillanat műve.

A temető kapuján a következő feliratot olvastam: „Kérjük, ne zavarja a csendet és a holtak nyugalalmát.” Elkésett figyelmeztetés.¹²

„Soha többé”, mondták a zsidók, és ezen ugyanazt a dolgot értették. „Soha többé”, mondták a németek, de ezen különböző dolgokat értettek: soha többé diktatúrát, soha többé háborút.

A temető kapuján a következő feliratot olvastam: „Kérjük, ne zavarják a csendet és a holtak nyugalalmát.” Elkésett figyelmeztetés.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miként foglalja össze Barnett a német protestánsok holocausttal kapcsolatos véleményét? A zsidók véleményét? Mi a döntő különbség a két felfogás között? Miért tekinti Barnett a különbségeket jelentősnek? Miért fontos szerinte a múlttal való szembenézés? Mi a veszélye annak, ha ez nem történik meg?

A 4. olvasmányban Daniel Goleman arról írt, hogy a fehér foltok, az emlékezetkihagyások teremtése rendkívül fontos az elnyomó rendszerek számára. Barnett szerint hogyan használják ugyanezt a módszert a demokratikus társadalmakban? Mi jelent fehér foltot szerinte a mai német társadalomban? Mivel támasztják ezt alá Kalb megállapításai?

Mi az antropológiai jelenség? Miért nevezte a német újságíró az antiszemitizmust antropológiai jelenségnek? Igaza volt? Kalb cikke az alábbi cím alatt jelent meg: Új SS-koszorúk, régi antiszemitizmus. Mit próbál ezzel a címmel kifejezni? Egyetértesz vele?

7. OLVASMÁNY

A felelősség vállalása

Sok ember úgy érzi, kötelessége a múlttal szembenézni. A nemzeteknek is szembesülniük kell történelmükkel. Richard von Weizsäcker ezt próbálta vállalni a győzelem 40. évfordulója alkalmából mondott beszédében. Többek között ezt mondta:

Május nyolcadika az emlékezés napja. Az emlékezés azt jelenti, hogy őszintén és torzítás nélkül szembenézünk egy eseménnyel, hogy létezésünk elemévé válhasson. Ez komoly erőpróba elé állítja az igazságérzetünket.

Ma a zsarnokság és a háború áldozataira emlékezünk. S különösképpen emlékezünk arra a hatmillió zsidóra, akik a német koncentrációs táborokban pusztultak el. Emlékezünk azokra az országokra, melyek szenvedtek a háború alatt, s különösképpen emlékezünk a megszállhatatlan szovjet és lengyel állampolgárra, akik a háborúban veszítették el életüket. Mint németek gyászoljuk saját honfitársainkat, a katonákat, a légítámadások áldozatait, akik a fogságban és az üldöztetés idején meghaltak. Emlékezünk a cigányokra, a homoszexuálisokra és az elmebetegekre, akiket megöltek, s azokra az emberekre, akiknek politikai vagy vallási meggyőződésük miatt kellett meghalniuk. Emlékezünk a kivégzett túsokra. Emlékezünk az általunk megszállt országok ellenállási mozgalmainak áldozataira. Mint németek tisztelgünk a német ellenállási mozgalom áldozatai előtt, akik a közvélemény, a hadsereg, az egyházak, a munkások, a szakszervezetek, a kommunisták képviselői voltak. Emlékezünk azokra is, akik nem voltak aktív ellenállók, de inkább a halált választották, mint hogy a lelkiismeretük ellen cselekedjenek.

A halottak végtelen sorai mellett az emberi szenvedés hegyei tornyosulnak: halottak gyászolása, bántalmazás, megnyomorítás, barbár, kötelező sterilizálás, a légítámadások, a menekülés és a bujkálás okozta szenvedés, a nemi erőszak és a fosztogatás elszenvedése, munkaszolgálat, igazságtalanság, kínzás, éhezés és nélkülözés, a letartóztatástól vagy haláltól való félelem, s a kétségbeesés, hogy minden elveszett, amiben az ember egykor hitt, és amiért küzdött. Ma szomorúsággal emlékezünk erre a rengeteg emberi szenvedésre.

A zsarnokság Hitlernek zsidó honfitársaink iránti mérhetetlen gyűlöletében gyökerezett. Hitler soha nem titkolta ezt a gyűlöletet, sőt az egész nemzetet ennek szolgálatába állította. Még egy nappal az öngyilkossága előtt, 1945. április 30-án is ezt írta végakarataiban: „Mindenekelőtt felhívom a nemzet vezetőit és követőiket arra, hogy könyörtelenül tartsák be a faji törvényeket, és szálljanak szembe minden nemzetek megmérgezőivel, a nemzetközi zsidósággal.” Aligha van olyan ország a világban, melyet a háború vagy az erőszak minden vádjára alól fel lehet menteni. De a zsidó népirtás példátlan esemény a történelemben. Ennek végrehajtása néhány ember kezében összpontosult. Eltitkolták a közvélemény elől, mi zajlik, de minden német láthatta, mennyi szenvedésnek voltak zsidó honfitársaink kitéve, s ezt mégis apátia, rejtett intolerancia vagy nyílt gyűlölet kísérte. Kinek nem tűnt fel a zsinagógák felgyújtása, a fosztogatás, a Dávid-csillag stigmája, a jogfosztás, az emberi méltóság folyamatos megsértése? Aki csak nyitva tartotta a szemét és fülét, észre kellett vegye, hogy a zsidókat deportálják. A pusztítás természete és mérete meghaladhatta az emberi képzelőerőt, de a valóságban az történt, hogy ha a bűntettekről konkrétan nem is tudtak, túlságosan sokan - köztük az én generációm tagjai is, akik fiatalok voltunk, s nem vettünk részt a tervezésben és a végrehajtásban - próbáltak nem venni tudomást arról, ami történik. Annyiféle módja volt a lelkiismeret meg nem terhelésének, a felelősség fel nem vállalásának, a fejek elfordításának és a tiltakozás elmaradásának! S amikor a háború végén fény derült a holocaust felfoghatatlan igazságára, túlságosan sokan mondtuk azt, hogy nem tudtunk, sőt nem is sejtettünk semmit. Nem lehet egy egész nemzet teljes ártatlan vagy teljes bűnös. A bűnösség - az ártatlansághoz hasonlóan - nem kollektív, hanem személyes. Leleplezett vagy eltitkolt egyéni bűn létezik. Van olyan bűn, amit az emberek elismernek, van, amit tagadnak. Ma mindenkinek, aki átélte azt a kort, meg kell magában vizsgálnia az akkori cselekedeteivel kapcsolatban ezt a kérdést.

A ma élők túlnyomó többsége vagy gyermek volt akkor, vagy még meg sem született. Nem vállalhatják fel a személyes bűnösséget olyan bűnökért, melyeket nem ők követtek el. Nem kívánhatja senki józan ember, hogy a vezeklés csuháját viseljék azért, mert németek. De az apáik szörnyű örökséget hagytak rájuk.

Mindannyiunknak, legyünk bűnösök vagy ártatlanok, öregek vagy fiatalok, el kell fogadnunk a múltunkat. A következményei valamennyiünket érintenek, s valamennyien felelősek vagyunk érte. A fiatal és az idős nemzedékeknek segíteniük kell egymásnak megérteni, hogy fontos a múlt emlékeit életben tartani. Ez nem jelentheti a múlt átértelmezését. Ez nem lehetséges. A múltat nem lehet megváltoztatni, nem lehet meg nem történtté tenni. Aki elfordítja szemét a múlttól, az a jelent sem látja. Aki nem akar emlékezni az embertelenségre, az kiteszi magát a megfertőződés veszélyének. 13

Nem lehet egy egész nemzet teljesen ártatlan vagy teljesen bűnös. A bűnösség - az ártatlansághoz hasonlóan - nem kollektív, hanem személyes.

Aki elfordítja a szemét a múlttól az a jelent sem látja. Aki nem akar emlékezni az embertelenségre, az kiteszi magát a megfertőződés veszélyének.

Az emlékezés azt jelenti, hogy őszintén és torzítás nélkül szembenézünk egy eseménnyel, hogy létezésünk elemévé válhasson.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit ért Weizsäcker azon, hogy „aki elfordítja szemét a múlttól, az a jelent sem látja”? Egyetértesz vele?

Weizsäcker szerint mi a következménye „a lelkiismeret meg nem terhelésének, a felelősség fel nem vállalásának, a fejek elfordításának, a tiltakozás elmaradásának”? Mondj olyan példákat a saját tapasztalataidból, melyek alátámasztják érvelését, s keress olyanokat, amelyek nem!

Igaza van Weizsäckernek abban, hogy a bűnösség az ártatlansághoz hasonlóan személyes, nem pedig kollektív? Lehet egy egész nemzet bűnös?

1993 augusztusában, ötven évvel azután, hogy a második világháború húszmillió halottat hagyott Ázsiában, Japán végre felvállalta a felelősséget brutális háborús viselkedéséért, mely annyi szenvedést okozott. „Én a magam részéről azt hiszem, hogy agressziós háborút vívtunk, egy rossz háborút” - mondta Hosokava Morihito japán miniszterelnök, tömören összefoglalva nézetét. Az emberek gyakran nehezen szánják rá magukat a bocsánatkérésre. Miért nehéz ez? S miért még nehezebb egyes országoknak beismerniük, hogy helytelenül cselekedtek?

A Szovjetunió számára szintén nehéz volt a bűnösség beismerése. Hosszú évek elteltével voltak csak hajlandók elismerni, hogy 1941 szeptemberében Ukrajnában, a Babij Jar-i szakadékban legyilkoltak több mint 33 ezer zsidót. Az esemény huszadik évfordulóján Jevgenyij Jevtusenko orosz költő ezt írta: „Nincsen emlékmű Babij Jarnál... A meredek szakadék az egyetlen sírkő.”

Öt évvel később saját kezdeményezésükre zsidók és nem zsidók gyűltek össze megemlékezni az áldozatokról. Csak ekkor döntött úgy a kommunista vezetés, hogy felállít egy gránitoszlopot „A fasizmus áldozatai emlékére” felirattal a színhelyen. 1976-ban aztán egy tekintélyesebb emlékművet állítottak fel, és a területet emlékhellyé nyilvánították. Az új emléktáblán ez állt: „A fasizmus százezer áldozata emlékére”. Azt nem említette a felirat, hogy ezek többsége Babij Jarnál zsidó volt. Aztán 1991-ben, a mézszárlás ötvenedik évfordulóján Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió államfője a következőket mondta az összegyűlt tömeg előtt:

A halottak tízmilliói között majdnem hatmillió zsidó volt - egy nagy nemzet képviselői, melynek tagjai a földgolyó minden táján szétszórva kényszerültek élni. Babij Jar arról tanúskodik, hogy a mi földünkön is, mint Európa más részein, a zsidók voltak a náciak első számú áldozatai.

A náciak a lehető legsötétebb érzelmeket szabadították fel, az irigységet, a nacionalista türelmetlenséget és a gyűlöletet. Az antiszemitizmus volt a fő eszközük az emberek gondolkodásának sovinizmussal és fajgyűlölettel való mérgezésében.

Babij Jarnál mondott beszédében Gorbacsov azt is elismerte, hogy Sztálin szintén felhasználta az antiszemitizmust hatalmának megszilárdítására, majd hozzátette: „Babij Jar emlékezete reménnyel tölt el bennünket, hogy megújuló társadalmunkban mi is szembe tudjunk nézni múltunk tragédiáival és hibáival.” Mit gondolsz, miért Babij Jarnál választotta Gorbacsov az antiszemitizmus elítélésére? Miben hasonlít beszéde a Weizsäckeréhez? Miben különbözik a két beszéd?

8. OLVASMÁNY

Az oktatás és az emlékezés

Richard von Weizsäcker elnök ezt mondta magáról és a többi németről: „Mindannyiunknak, legyünk bűnösök vagy ártatlanok, öregek vagy fiatalok, el kell fogadnunk a múltunkat. A következményei valamennyiünket érintenek, és valamennyien felelősek vagyunk érte.” Manapság mégis sok német fiatal keveset vagy semmit nem tud országa történelméről. Jane Kramer írta a következőket a német tizenévesek egy részéről:

Heil Hitler!-t kiabálnak [a szkinhedek], de semmit nem tudnak Hitlerről vagy a háborúról azon túl, hogy Hitler kiirtotta a „másmilyen” embereket, s ők is ezt szeretnék csinálni. Még a Boszniában, tőlük néhány száz kilométerre jelenleg zajló „etnikai tisztogatásról” sem tudnak semmit. Nem olvasnak újságot, legfeljebb gyilkosságokkal teli képregényeket, és Oi-zenét hallgatnak, mely egyfajta heavy metal zene a népiörömeiről. Úgy tudják, hogy az Oi-zene a brit szkinektől, a „pakik” (pakisztániak) üldözöttől, fő példaképeiktől származik; azt jelenti, „eredeti ötlet”. Néhányan úgy tudják az Oi a joy (élvezet) angol szóból származik. Megint mások szerint az Oi a „Deutschland” szó első szótagjából ered [dojcsland] Oi-koncertekre járnak. Nem tudják, hogy sokak szerint az Oi jiddis szó. Nem ismernek zsidókat, nem tudnak róluk semmit, csak az világos, hogy a zsidók a fő céltábláik közé tartoznak, a törökökkel, a menekültekkel, a politikai menedéket kérőkkel együtt, vagyis mindenkivel, aki „idegen”. Megpróbálják a zsidókat megtámadni, ha összetalálkoznak velük. A legutóbb, amikor a szkinhedek megtámadtak és megölték egy zsidót, kiderült, hogy a zsidó férfi keresztény volt. Erre csak annyit mondtak, hogy „kinézetre” zsidó volt.”¹⁴

Egy német kiadó képes történelemkönyvet jelentetett meg a náci korszakról, mert úgy érezte, az iskolák nem foglalkoznak ezzel a témával. A könyv bemutatja a második világháború legfontosabb eseményeit, köztük a holocaustot is, és egyértelműen rámutat, hogy a német közvélemény tudta, mit képvisel Hitler, amikor 1933-ban hatalomra került. A könyv tárgyalja az „eutanáziaprogram” végrehajtását, és nyolc oldalt szán a holocaustnak. A szerző megállapítja, hogy „az emberek tudomásul vették, hogy eltűnnek a zsidók, mégsem kérdezte meg senki, hová viszik őket, ezt senki sem akarta tudni”.

Az egyik önkormányzat, mielőtt bevezette volna ezt a könyvet a tananyagba, felmérést készített a középiskolások körében, hogy mit tudnak Németország náci múltjáról. Kb. 25%-uk úgy vélte, hogy a jövő generációk kedvezőbben fogják megítélni Hitler ténykedését. Nagyjából ugyanennyien gondolták azt, hogy a Hitlerhez hasonló személyiségekre azért volt szükség, hogy Németország tekintélye növekedjék a világ közvéleménye előtt. Egy Hermann Nink nevű wormszi tanár szerint „a leggyakoribb félreértés a tanulók körében az, hogy mindössze egy ember, Hitler volt felelős mindenért, ami történt. Ez a képes történelemkönyv segít nekik megérteni, miért és hogyan kerülhetett Hitler hatalomra, és hogy mennyien segédkeztek a szörnyű bűntettek elkövetésében.”¹⁵

A könyv elolvasása után sok diák belátta, hogy a német népet nem lehet a Hitlerre szavazás vádjá alól felmenteni. „Nagyon érdekesnek találták a diákjaim azt a folyamatot, mely Hitlert hatalomra juttatta - mondja Nink. - Megértették, hogy nem nácinak született, hanem azzá vált. A legfontosabb tanulság számukra annak felismerése volt, hogy hogyan történik meg ugyanez napjainkban.”¹⁶

Mindannyiunknak, legyünk bűnösök vagy ártatlanok, öregek vagy fiatalok, el kell fogadnunk a múltunkat. A következményei valamennyiünket érintenek, és valamennyien felelősek vagyunk érte.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Weizsäcker szerint azért kell elfogadnunk a múltat, mert a következményei valamennyiünket érintenek, és valamennyien felelősek vagyunk érte. Hogyan támasztja alá ezt a megállapítást a fenti olvasmány? Mivel kérdőjelezi meg?

Franciaországban Serge Klarsfeld, aki a holocaust üldözöttje volt, húsz évig fáradozott azon, hogy elérje a történelemtankönyvek módosítását. Ennek eredményeképp a francia diákok nem azt olvassák a könyvekben, hogy a németek begyűjtötték és deportálták a francia és a külföldi zsidókat. Ma már szembenézhetnek az igazsággal, nem a németek, hanem a franciák végezték el a deportálást. Klarsfeld meg van győződve arról, hogy rendkívül fontos, hogy a tankönyvekben teljes és igaz tények szerepeljenek. Egyetértene-e vele a német tanárok? Egyetértés-e vele te?

Hogyan kapcsolódik az oktatás a nemzet emlékezetéhez? Az iskolában kell az emlékezésre tanítani? Még hol lehet a múltról tanulni?

Magyarországon is sokan mondják: a zsidókat a németek vitték a halál táborokba, nem a magyarok. Ugyan mit is tehettek volna a magyarok, mintán a németek megszállták az országot. Te mit gondolsz erről?

9. OLVASMÁNY

A holocaust tagadása és a nemzeti amnézia

„A revizionistákat nem az igazság érdekli, hanem az, hogy lerombolják az áldozatok egyetlen síremlékét, az emlékezetet, és hogy felőröljék a bűntudat maradványait is az emberekben” - mondta egy francia bíró.¹⁷ Deborah Lipstadt részletesen alátámasztja ezt a megállapítást A holocaust tagadása: az igazság és az emlékezet elleni fokozódó támadás című könyvében. Rámutat, hogy a tagadók tevékenységének alapja többnyire az antiszemitizmus, nem pedig az igazság állítólagos keresése. De Lipstadt nemcsak a revizionisták miatt írta meg a könyvét, más indítéka is volt. George Will újságíró mesélt el egy eseményt, melyre akkor került sor, amikor Lipstadt előadói körúton járt, hogy népszerűsítse könyvét.

A holocaust tagadói a kortárs társadalom történelmi feledékenységre törekvésére és zavaros „tolerancia” értelmezésére építenek, mely értelmezés nem tud különbséget tenni a nyitott gondolkodás és az üres fej között. Egy neves hetilap fiatal riportere készített interjút Lipstadttal, és (anélkül, hogy a könyvet olvasta volna) a következő kérdést tette fel: „Milyen bizonyítékokat sorol fel könyvében arra, hogy a holocaust megtörtént?” Ez az újságíró úgy végezte el a főiskolát, hogy nem hallott a század legfontosabb eseményeiről, de az üresfejúek hagyományos szkepticizmusát sikerült jól elsajátítania: Ha kétségeid vannak, kételkedj!¹⁸

A Will által leírt magatartásra további példa az, ahogyan az egyetemi lapok reagáltak egy hirdetés elhelyezésének kérésére, melyet A Holocaust Nyílt Vitájának Bizottsága nevű csoportosulástól kaptak. Felbukkantak ugyanis az ún. revizionisták, felülvizsgálók is, akik tagadják, hogy a holocaust megtörtént volna. 1979-ig azonban semmilyen reakció nem érkezett fellépésükre, még a legbefolyásosabb tudósok részéről sem. Ebben az évben Willis Carto, egy antiszemita politikai szervezet, a Liberty Lobby kincstárnoka megalapította a Történelmi Felülvizsgáló Intézetet (Institute for Historical Review). A kaliforniai székhelyű intézet kiadott egy újságot, konferenciákat rendezett, és a felülvizsgáló szorgalmazók bázisa lett. Látszatra

tiszteletreméltó intézetként működött. A revizionista szó használatos a tudósok körében. Általában azokra alkalmazzák, akik egy elfogadott elméletet kérdőjeleznek meg. Az intézet munkatársainak egyetemi kapcsolatai és publikációi csak növelték a tekintélyüket. David Oshinsky történész és Michael Curtis természettudós, a Rutgers Egyetem két professzora kommentálta az esetet:

Az egyetemi lapok súlyos dilemma előtt álltak: a szólásszabadság érvényesítése ebben az esetben történelemhamisítást jelentett. A Holocaust Nyílt Vitájának Bizottsága nevű csoport legalább egy tucat főiskolai lapnak küldte el megjelentetésre a hirdetését. Ebben többek között az szerepelt, hogy a holocaust nem történt meg.

A Harvard, a Yale, a Brown, a pennsylvaniai és a dél-kaliforniai egyetem visszautasította a hirdetés megjelentetését. A Northwestern, a Cornell, a Duke és a Michigan Egyetem megjelentette, s ez tiltakozó hullámot váltott ki a hallgatók és az oktatók körében, sőt a szerkesztőbizottságokon belül is. A Rutgers Egyetem ingyen kinyomtatta december 3-án a hirdetést „nem saját kommentár” fejléc alatt, és tiltakozó írásokkal vette körül.

A hirdetés a holocaust tényeit nem ismerő hallgatók tudatlanságát akarta kihasználni. Azt állítja, minden bizonyíték nélkül, hogy a zsidók tömeges mézslálására nem került sor, és hogy „nem voltak semmiféle gázkamrák egyetlen németek ellenőrzte európai táborban sem”. Az úgynevezett gázkamrák, állítja az írás, „fertőtlenítő szobák voltak, melyek célja a ruhák tetvetlenítése és a betegségek megelőzése volt. Ebből az életmentő fontosságú eljárásból alakult ki a gázkamrákban lefolytatott tömeggyilkosságok mítosza.”

A rafináltan megszővegezett hirdetés nem a rasszista irodalom hagyományosan erőszakos nyelvezetén íródott. Mondandójukat a szólásszabadság, a kérdés szabadsága szólamaiba burkolják, s arra hivatkoznak, hogy mindenféle vélemény megérdemli, hogy hangot kapjon. Jól időzített akkor léptek nyilvánosságra, amikor éppen fellángolt a vita a közhasználatú kifejezések „politikai helyességéről”. [Az Egyesült Államokban a szólásszabadság mindent megelőző fontossága a nyilvános nyelvhasználattal kapcsolatos aggályos érzékenységgel párosul. Az aggályokat figyelembe vevő, a mások érzékenységét tisztelő, a társadalmi közmegegyezésnek megfelelő nyelvi, stílári fordulatokat pc-nek, politically correctnek - politikailag helyesnek - hívják. A szerk.] A hirdetés azt állította, hogy „elitista” és „cionista” csoportok azért akarják elnyomni a holocaustról folyó vitát, hogy ezzel „keltsék fel a világ együttérzését” a zsidó ügyek és Izrael iránt.

Bradley R. Smith, a cikk írója, politikailag közel áll a Történelmi Felülvizsgálati Bizottság tagjaihoz, a holocaust revizionizmus egyik fő szószólója. Bradley Smith és bizottsága nyilvánvalóan úgy gondolják, hogy nézeteiket - hivatkozva az Egyesült Államok alkotmánya első cikkelyére - a közvélemény tolerálni fogja, s tudatlanságból vagy valami még rosszabb indítékból még egyet is fog velük érteni. A Duke Egyetem diákújságja naivan megismételte a bizottság bemutatkozását, melyben revizionista tudósok csoportjának nevezték magukat. A Duke Egyetem Történelmi Tanszékén felháborodva olvasták a hirdetést, s nyilatkozatot jelentettek meg, melyben leszögezték, hogy nagy a különbség a történelem revíziója és a történelem tagadása között. Az egyetemi szerkesztők tisztában látszottak lenni a bizottság szándékaival. Elvi megfontolásból döntöttek a megjelentetés mellett: részben azért, hogy a cenzúrázásnak még a látszatát is elkerüljék, részben pedig abból a meggyőződésből, mely szerint a gyűlöletet szító nézeteket is be kell mutatni, éppen azért, hogy nyilvánosan vitába lehessen velük szállni. Az egyértelmű, hogy az ilyen hirdetések kinyomatási jogát önmagában nem lehet megkérdőjelezni. A szerkesztőknek maguknak kell arról döntenüök, milyen jó okuk van - ha van egyáltalán - olyan hirdetések megjelentetésére, melyek szándékosan sértőek és nyilvánvalóan hamisak.

A hirdetések megjelentetését vissza kellene utasítani. Ha egy csoport azzal állhat elő, hogy a holocaust nem történt meg, másnap jön egy másik, mely tagadja, hogy az afroamerikaiak valaha is rabszolgák voltak. A kockázat nagy: az egyetemi lapokat hamis, hitelüket vesztett híresztelések árasztathatják el, s úgy tüntetik fel magukat, mintha rendes történelmi vitához szólnának hozzá. Ha a holocaust nem történelmi tény, akkor semmi sem tény, s az igazság maga fog lassan elolvadni. 19

A holocaust tagadói a kortárs társadalom történelmi felelősségre törekvésére és zavaros „tolerancia” értelmezésére építenek, mely értelmezés nem tud különbséget tenni a nyitott gondolkodás és az üres fej között.

Ha egy csoport azzal állhat elő, hogy a holocaust nem történt meg, másnap jön egy másik, mely tagadja, hogy az afroamerikaiak valaha is rabszolgák voltak.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Miért nevezi George Will a mondást - „Ha kétségeid vannak, kételkedj!” - „az üresfejűek hagyományos szkepticizmusá”-nak? Egyetértesz vele?

Lucy Dawidowicz írónőt, A zsidók elleni háború című könyv szerzőjét felkérték, hogy vegyen részt egy rádiós beszélgetésben egy francia revizionistával, aki szerint a gázkamrák és a népiítés „egy és ugyanaz a hazugság”. Amikor Dawidowicz megtagadta a szereplést, megkérdezték tőle, hogy vajon azért-e, mert nem hajlandó vitatott kérdésekről beszélgetni a rádióban. Milyen feltételezésből indul ki ez a kérdés? Miben hasonlít ez ahhoz, melyet Lipstadtnak tettek fel? Helyesen tette-e Dawidowicz, hogy visszautasította a rádió felkérését? Mit gondolsz, a hirdetés feladói miért nevezték magukat A Holocaust Nyílt Vitája Bizottságának? Mire utal ez az elnevezés? Miért csenghet ez a név jól a művelt emberek fülében?

„Ha van ma a világban száz olyan könyv, mely cáfolja a holocaust megtörténtét, képzeljük el, mennyi magot vethetnek el a gyanútlan agyakba - mondta Bili Moyers egy interjúbán. - Ha nem hangoztatjuk állandóan az emberiség történelmének tagadhatatlan és cáfolhatatlan tényeit, a történelmet, úgy, ahogy az emberek megélték, akkor egyre kevésbé tudunk majd különbséget tenni aközött, ami megtörtént, és aközött, amiről azt hisszük, hogy megtörtént.”²⁰

Az olvasmány hogyan támasztja alá Moyersnek ezt a nézetét? Egyetértesz vele?

A gyűlöletre uszító beszéd elleni kampányában az ifjabb Henry Louis Gates fekete tudós azt mondta: „Azok a hiedelmek, melyekkel nem szállunk szembe, amelyeket nem vitatunk, nem terjedhetnek.” Mit értett ezen? Korlátozni kellene a szólásszabadságot? Európa több országában törvény tiltja a holocaust tagadását, például Angliában. Magyarországon szabályozza-e törvény a holocaust tagadását vagy bármilyen állítás nyilvánosságra hozását?

Judith Miller írja: „Csak egy egészen kicsi, rosszindulatú csoport vallja azt, hogy a holocaust nem történt meg, de a revizionizmus finomabb formái beszűrődnek a történelemtanításról szóló vitákba, a viccekbe, az irodalomba, a szórakoztatóiparba, a televízió és a film világába.”²¹ Mivel támasztja alá ezt, s mivel mond ellent ennek a megállapításnak az olvasmány?

10. OLVASMÁNY

És az én történetem?

Nem csak a németeknek nehéz a múltjukkal szembenézni. Az amerikaiaknak is meg kellett már küzdeniük ezzel. Richard Wright neves író a következőket írta 1941-ben:

A mi történelmünk, feketéké, a mi jelenlegi életünk tükré annak az igen összetett élménynek, melyet ma Amerikának nevezünk. Ha mi, feketék elpusztulunk, Amerika is el fog pusztulni. Ha Amerika elfelejtette a múltját, hát nézzen bele a mi tudatunk tükrébe, s látni fogja, hogy a múlt él a jelenben, hiszen a mi emlékezetünk, a mai fekete népességé, visszanyúl a fekete szüleink emlékeitől a nagyszüleink által elmondott rabszolgaságon keresztül azokra az időkre, amikor sem feketék, sem fehérek nem éltek ezen a termékeny tájon. A fehérek és a feketék közötti különbség a vérben és a színben van, de a bennünket összekötő szálak mélyebbek azoknál, melyek elválasztanak bennünket. A remény közös útja, melyen együtt vándorolunk, szorosabb rokonságot alakított ki köztünk, mint bármilyen szó, törvény vagy jogalap.

Ötven évvel később John B. Diamond főiskolai hallgató ezt írta:

Az általános iskolában mindig volt egy A feketék történelme hét, amit mondjuk „jóakarát ébresztésének nevezhetnék. Ez a hét arra szolgált, hogy a fehér tanárok és tanulók bebizonyíthassák, mennyire törődnek a feketék problémáival, s milyen büszkék arra, hogy a nemzet oly szép utat tett meg a rabszolgaság sötét napjai óta. Úgy rémlik, hogy csak olyan fekete vezetőkről beszéltünk, akik segítettek a fekete rabszolgaságot felszámolni. Az európai történelem sokkal messzebbre nyúlik vissza, mint a mi országunké, a feketék történelme viszont csak a rabszolgaság idejéig nyúlt vissza. Senki sem beszélt arról, hogy afrikaiak építették a piramisokat, s kultúrákat virágoztattak fel sok évszázaddal azelőtt, hogy az európaiak kijöttek a barlangjaikból. Senki sem beszélt arról, hogy a görögök ellopták az egyiptomi filozófiát, s hogy a tudomány alapjai Fekete-Afrikából jöttek. Azt hiszem, azért, mert az egész túlságosan ellentmondásos. Azt tanultuk, hogy a rabszolga-kereskedelem Afrika nyugati partjairól indult ki. Egy dolgot mindig hangsúlyoztak a tanáraink, hogy afrikaiak voltak azok, akik elfogtak más afrikaiakat, hogy a fehér embernek eladhassák őket. Ezt azért tették, hogy ne a fehéreket, hanem az afrikaiakat lehessen vádolni. Vagyis hogy a feketék rabszolgaságáért nem csak a fehér embert terheli a felelősség. Nem a fehér ember bűne volt 100 millió fekete ember elnyomása és halála: az afrikaiakat kell okolni, akik saját testvéreiket tették ki ilyen sorsnak. A tanáraink megtagadták tőlem népem múltjának egy tekintélyes részét, a rabszolgaság előtti időket; a feketéket is felelőssé tették azért, ami történt velük; s kisebbsítették azt a szerepet, melyet a feketék ennek az országnak az építésében játszottak.”²²

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit mond Richard Wright arról, hogy a nemzet számára fontos a múlttal való szembesülés? Mit mond a fehér és fekete amerikaiak közötti kapcsolatáról?

A fejezet Áttekintésében a múlt elfojtásának négy módját említettük. Keress ezekre példát John Diamond iskolai élményeiből! Egy Bili Moyers készíttette televíziós interjúbán Rita Dove költő ezt mondta:

Azt hiszem, az emberek meghallják az igazságot. S hiszem, hogy tényleg vágyunk rá. Vágyunk az igazságra minden ellentmondásával együtt, hiszen nincs egyszerű igazság, és tudjuk, hogy az igazság áldozatokat követel, de ugyanakkor gazdagítja az ember lelki életét, s szerintem vágnak rá az amerikaiak, és tudják, hogy nagyon sokszor nem kapják meg.”

Milyenek látja Rita Dove az amerikaiakat? Szerinte hogyan reagálnak az igazságra? Miért hiszi azt, hogy az igazsággal való szembenézés még akkor is megéri, ha fájdalmat okoz?

Az afroamerikaiak egyre gyakrabban utalnak saját történelmükre a holocaust szóval. Miért fontos, hogy népirtásnak nevezzük, ami velük történt? Mennyire fontos, hogy az örmények történetét népirtásnak nevezzük? Miért fontos, hogy a holocaustot népirtásnak nevezzük? Számít az, hogy milyen nevet adunk valaminek?

11. OLVASMÁNY

A múlt elismerése

Sok afroamerikai szeretné manapság, ha a történelmüket elismernék, és a múlt igazságtalanságaiért jóvátétel történne. Csak ekkor haladhat előre az ország, állítják. 1990-ben Julius Lester a következőket írta:

1986 nyarán ünnepeltük a Szabadság-szobor felállításának századik évfordulóját. Országszerte ünnepségek zajlottak. Az újságok és a televízió tele voltak bevándorlók történeteivel, hogy miként jöttek Amerikába, mit éreztek, amikor először megpillantották a Szabadság-szobrot. Mennyire fájdalmas volt ezeket a történeteket olvasni és hallgatni; milyen őrzítő volt hallani a bevándorlótól, ahogy könnyek között és mély őszinteséggel arról nyilatkoztak, hogy mennyire, de mennyire szeretik Amerikát, hogyan biztosított számukra ez az ország olyan lehetőségeket, amit máshol nem kaphattak volna meg... Nem tudtam a július negyedik ünnepségeket sokáig nézni, s amikor megláttam a Szabadság-szobor körüli tűzijátékról készített felvételeket, elkeseredtem: hogy tudja magát ez az ország így ünnepelni, s nem felismerni, hogy az ünneplés elutasítás és sértés az ország lakosságának 10%-a számára, akiket megjelenésükkor a fehér ember gyilkos arroganciája fogadott, aki úgy vélte, hogy isten adta joga van erővel elrabolni más embereket, rabszolgasorsba dönteni, saját kényére és hasznára kihasználni őket, vagy eladni és megölni őket, ha megtagadják az engedelmességet. Amerikának születésnapja volt, s én nem tudtam ebben részt venni, de Amerika nem vette észre, hogy nem jöttem el az ünnepségre, vagyis Amerikának mindegy volt, hogy ott vagyok-e vagy sem.²³

Lester az amerikai elnök ünnepi beszéde kapcsán ezt írta:

Szerettem volna, ha az elnök bocsánatot kér a fekete amerikaiaktól a bevándorlók és leszármazottaik nevében, akik közé maga is tartozott azért, hogy a szabadság fátylaja nem ragyogott a fekete amerikaiaknak, és mondhatta volna azt is, bármennyire nehéz is illet beismerni, hogy a bevándorlók sikereik egy részét annak köszönhetnék, hogy a létrát, melyen a siker felé kapaszkodtak, a feketék háta tartotta. Azt szerettem volna, ha az elnök hangsúlyozza, hogy általánosságban, nem egyes bevándorlókról beszél -köztünk minden bizonnyal vannak olyanok, akik mindent megtettek, hogy a fajgyűlölet és az előítéletek kiirtsák magukban -, s beszélhetett volna inkább azokról az erőkről a mai amerikai társadalomban, melyektől úgy virágzik a fajgyűlölet, mint az esőerdők növényzete az esőktől. Nagyon szerettem volna, ha az elnök elmondja, hogy tud a feketék szenvedéseiről, hogy magáénak érzi őket, mivel az itt élő emberekben nem az a közös, hogy valamennyien sikeresek vagyunk. Egyáltalán nem vagyunk mind sikeresek, és ez ajelen helyzet megváltoztathatatlan ténye. Ami inkább összeköt bennünket, az az, hogy mind szenvedünk, hogy a szenvedés hozta a bevándorlókat Amerikába, s a szenvedés előli menekülés kifejleszthette volna empátiájukat és együttérzésüket a szenvedő feketék iránt. Igazán nagyon fájdalmas és szinte megbocsáthatatlan, hogy a bevándorlók és leszármazottjaik milyen készségesen szaporították a feketék szenvedéseit.

Attól is nagyon meghatódtam volna, ha az elnök megemlíti ennek a földnek az őslakosait, ha elismeri brutális elűzésüket és megalázásukat, amely esemény sor a „Nyugat meghódítása” dicsőséges nevével vonult be az amerikai történelembe. Amit ez a bevándorlókból álló nemzet tett az őslakos amerikaiakkal, azt nem lehet meg nem történné tenni. De a nyilvánosság előtt be lehetne vallani, mi történt, és nyilvános bocsánatot lehetne kérni azért, hogy ez a nemzet az őshonos népek kiirtása árán született meg.

Ha az elnök tudott volna egy ilyen beszédet mondani, az annak a jele lett volna, hogy Amerika végre érett nemzetté vált, amely felelősséget tud vállalni teljes történelméért, nem csak egy részéért, melyet dicsőséges egésként próbál feltüntetni. Amerikára egy nagy és félelmetes árny vetül, mellyel a nemzet nem mer szembenézni, és melyet nem ismer el a magáénak. Amíg Amerika el nem ismeri sajátjának ezt az árnyat, addig csak egy gyermekekből álló nemzet maradunk, akik azt bizonygatják, hogy semmi rosszat nem tettek, s ami rossz mégis megesezt, nos, az valahogy megtörtént, honnan tudnánk, hogy hogyan. A feketék tudják, hogy a rossz nem csak úgy véletlenül esett meg²⁴

Azt hiszem az emberek meghallják az igazságot. S hiszem, hogy tényleg vágyunk rá. Vágyunk az igazságra minden ellentmondásával együtt, hiszen nincs egyszerű igazság, és tudjuk, hogy az igazság áldozatokat követel, de ugyanakkor gazdagítja az ember lelki életét, s szerintem vágnak rá az amerikaiak, és tudják, hogy nagyon sokszor nem kapják meg.

Amerikára egy nagy és félelmes árny vetül, mellyel a nemzet nem mer szembenézni, és melyet ne ismer el a magáénak. Amíg Amerika el nem ismeri sajátjának ezt az árnyat, addig csak egy gyermekekből álló nemzet maradunk, akik azt

bizonygatják, hogy semmi rosszat nem tettek, s ami rossz mégis megesett, nos az valahogy megtörtént, honnan tudnánk, hogy hogyan. A feketék tudják, hogy a rossz nem csak úgy véletlenül esett meg.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hasonlítsd össze Lester megjegyzéseit arról, hogyan látják az amerikaiak a múltjukat, Barnettnek a németek történelemszemléletéről írott megállapításaival!

Hasonlítsd össze a nyugatnémet elnök beszédét a Lester által kívánatosnak tartott amerikai elnöki beszéddel! Milyen különbségeket és hasonlóságokat találsz a kettő között?

Mit ért Lester azon, hogy „gyermekből álló nemzet. ...”? Milyen lenne egy felnőttekből álló nemzet? Milyen elveket képviselne? 1923-ban egy felbőszült, fehérekkel álló tömeg bosz-szúhadjaratát indított egy feketék lakta település, a floridai Rosewood ellen, mert nem tudtak elfogni egy fekete férfit, aki állítólag megtámadott egy fehér nőt. A bosszúállás során nyolc feketét öltek meg, és Rosewood majdnem minden házáat felégették. 1994-ben a floridai törvényhozás úgy döntött, hogy az akció károsultjai, illetve az elhunytak családjai 150 000 dolláros kártérítést kapnak.

Az egyik szenátor, aki támogatta a kártérítési ügyet, így nyilatkozott: „Rosewood számtalan elkendőzött gyilkosság és atrocitás jelképévé vált. Itt az ideje, hogy Florida állam tisztességes magatartást tanúsítson minden állampolgára iránt.” A rendelet ellenzői attól féltek, hogy precedenst teremtenek a faji villongások más áldozatai számára is. Megalapozott ez a félelmük? Mennyire fontos, hogy egy nemzet elismerje, ha hibázott? Mennyire fontos, hogy bocsánatot kérjen a hibás lépésekért, s hogy kártérítésről gondoskodjon? Mennyire fontos az egyes ember számára, hogy elismerje hibáját? Hogy elnézést kérjen? Hogy jóvátegye, ha kárt okozott?

Mit gondolsz, Magyarország szembenézett-e a múltjával? Elhangzott-e bocsánatkérés a zsidóüldözésért? Az 1956-os forradalom utáni példátlan megtorlásokért? Mit kellene szerinted még kimondani? Vagy inkább úgy érzed, hogy ne beszéljünk róla?

12. OLVASMÁNY

Emlékhelyek és emlékművek

A múltra való emlékezés egyik módja az, hogy a nemzetek emlékműveket állítanak, amelyek e múlt hőseinek, illetve tragikus eseményeinek tisztelegnek. Egy emlékmű felállítása előtt számos kérdésre választ kell adni mi a célja az emlékműnek, kik fogják látni, kikre és miért akarnak vele emlékezni.

1884-ben a franciaországi Calais városában ugyanezekre a kérdésekre kellett választ találni, amikor a lakosok egy csoportja kezdeményezte a város egy tragikus történelmi eseményére emlékeztető emlékmű felállítását. 1346-ban az angolok ostrom alá vették Calais városát. Tizenegy hónapi éhezés és szenvedés után a város hat tekintélyes polgára úgy döntött, hogy a blokád feloldásáért cserébe túsul ajánlkoznak az angoloknak. Jean Froissart francia krónikás valóságos hőskölteményt szentelt az eseménynek. A hat vezető calais-i polgár „fedetlen fejjel és mezítláb gyalogolt ki a városból, nyakuk körül kötél, kezükben a város és a vár kulcsai”. Az ellenség mind a hatot kivégezte, de a város és a lakosság megmenekült.

Az emlékmű elkészítésére Auguste Rodin kapta a megbízatást. Alaposan tanulmányozta a történelmi feljegyzéseket és a krónika szövegét, és annak a pillanatnak a megörökítését választotta, amikor a hat polgár megadja magát III. Edward angol királynak. Egy történész a következőképpen írta le Rodin hat alakból álló szoborcsoportját:

A súlyos redőkben földig érő ruhájuk is azt a fizikai és lelki terhet hangsúlyozza, melyet gesztusaik és tétováságuk is kifejez. Az élet és a halál, az álom és az ébrenlét mezsgyéjén látszanak állni... Döntésük elkerülhetetlen következményét már nem tudják megváltoztatni. A közös elhatározás egyesíti őket, de mindegyikük a maga egyéni drámáját éli át: révetegek, mélyen önmagukba tekintők és végtelenül szomorúak. 25

Calais város emlékműbizottságának tagjai azonban csalódottak voltak, mikor megpillantották az elkészült szoborcsoportot. Sokkal hősiebb látványt vártak, olyant, amely például a legnevezetesebb polgár hősi elhatározását hangsúlyozta volna. S úgy képzelték, hogy az emlékműre félelemmel vegyes tisztelettel néz majd fel a járókelő. Rodin ehelyett szemmagasságban akarta elhelyezni a szobrot, melynek mindegyik figurája egy halálos dilemmával birkózó átlagember. Rodin és a bizottság hónapokig csatázott az emlékmű sorsáról. 1895-ben a mű végre a helyére került, mindkét fél engedményeket tett, Rodin meggyőzte a bizottságot a polgárok ábrázolásának helyességéről, de azt már nem sikerült elérnie, hogy a szoborcsoport a városháza elé kerüljön, a térrel egy szintre, hogy az alakok a mindennapi élet részeinek tűnhessenek. A bizottság az emlékművet egy park szélén állíttatta fel, és vaskerítéssel vetette körül. A városháza elé csak 1925-ben helyezték át Rodin alkotását.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Egy emlékmű tervezésekor sok mindent számba kell venniük a tervezőknek és a művészeknek: mi az emlékmű célja, kik és miért fogják felkeresni, kire/mire akarunk vele emlékezni stb. Hogyan válaszolta meg ezeket a kérdéseket Rodin a fenti példa esetében?

Hogyan akart Calais lakossága a hat polgárra emlékezni? Hogyan akart Rodin? Miért érzik magukat az emberek kényelmetlenül, ha az igazság nem egészen olyan, mint amilyennek elképzelik? Miben gyökerezik ez a kényelmetlen érzés? A hős olyan ember, aki a többiek „fölé” magasodik? Vagy olyan átlagember, aki valami rendkívülit visz véghez?

Magyarországon a második világháború után igen sok emlékművet állítottak fel az országot a németek alól számtalan katona élete árán felszabadító, majd évtizedeken át megszállva tartó szovjet hadsereg tiszteletére. Ismersz ilyen emlékművet? Mit gondolsz róla?

A szovjet hadsereg kivonulása után ezeket az emlékműveket sok helyen lebontották.

Az 1945-től 1990-ig tartó politikai rendszer nemcsak a szovjet hadseregnek, de a Tanácsköztársaságnak, a marxista ideológia kidolgozóinak, a rendszer legfontosabb támaszának tekintett társadalmi-gazdasági csoportokat, a munkásságot, a parasztságot jelképező figuráknak is számtalan szobrot állíttatott. Sok helyen ezeket a szobrokat is elszállították eredeti helyükről. A fővárosban a lebontott szobrokat egy szoborparkban helyezték el. Mit gondolsz, miért? Jártál már ott? Helyesled, hogy a szobrokat lebontották? Jó gondolat szerinted megőrizni és az embereknek megtekinthetővé tenni őket?

A Osztapenko-szobor eltávolítása Budapesten

Mennyiben segítheti a szobrok lebontása azt, hogy az emberek jól érezzék magukat a saját városukban? Mennyire árthat a múlt ismeretének, a múlttal való szembenézésnek a szobrok eltüntetése?

Te hogyan döntenél, ha önkormányzati képviselő lennél, és szavaznod kellene?

13. OLVASMÁNY

Nekropolisz

(Magyar kiegészítés. Földényi László ©. Első közlés)

Az 1956-os forradalmat példátlan méretű megtorlás követte. Az 1963-as amnesztiáig 235 embert végeztek ki, több ezer embert börtönöztek be. A halálos ítélettel záruló perek sorában szimbolikus jelentősége volt a Nagy Imre, a forradalmi kormány miniszterelnöke és vádlott-társai: Gimes Miklós, Maiéter Pál, dr. Donáth Ferenc, Tildy Zoltán, Kopácsi Sándor, dr. Szilágyi József és Jánosi Ferenc ellen 1958-ban lezajlott pernek. A kivégzéseket az ítélet másnapján, 1958. június 16-án hajtották végre, a forradalom áldozatait később igen nagy titoktartás mellett a rákoskeresztúri új köztemető 300-as és 301-es parcellájában temették el, emberhez méltatlan módon: arccal lefelé, összekötözött kézzel, állattemek társaságában. A parcella, amely a rendőri zaklatás és tilalom, a tájékoztatás hiányának ellenére is sok éven át az emlékezők titkos találkahelye volt, önmagában is emlékhellyé vált.

A történelmi emlékműveknek is megvan a maga története. Születésük pillanata néha éppoly meghatározó, mint az az esemény, melynek emlékét őrizniük kell. A 301-es parcellában elhelyezendő emlékműre 1989-ben meghirdetett pályázatra többtucatnyi terv érkezett be, melyek legtöbbje a múlt szellemét próbálta megidézni. A kilencvenöt terv közül a bírálóbizottság egy olyan mellett döntött, amely a Magyarországon szokásos emlékműszobrászattól igen távol állt.

A győztes pályamunkát, Jovánovics György művét, Földényi László művészettörténész így írja le:

Jovánovics tervén nem szerepeltek emberi alakok, semmilyen tárgyi kellék sem volt felfedezhető, s a vallásos jelképek éppúgy hiányoztak, mint a történelmi szimbólumok. Egyetlen olyan elemet sem tartalmazott e terv, amelyet valamely politikai vagy vallási irányzat később kisajátíthatott volna. Ehelyett mindenkire szólt, mert végső soron magát a halált idézte meg. Jovánovics György az emlékhely szellemét idézte meg.

Az emlékmű legyezőszerűen szétnyíló, nagy területen helyezkedik el. Ha képzeletben „fölláttanánk” az alaprajzot, hatalmas kupolát kapnánk. Az emlékmű alaprajza ugyanis egy földre kiterített kupola alakját követi. E képzeletbeli boltív, ősi templomként, kövek és szobrok együttese „fölé” borul. A templom terébe belépve a látogatónak előbb egy négyszög alakú gödör mellett kell elmennie. A gödör belső fala durván s egyenetlenül van elsímítva, s ettől egy nyitott sírra emlékeztet. Benne ott látható a „halott” egy tökéletesen simára csiszolt, hatszögletű gránitoszlop, melynek magassága pontosan ezerkilencszázötvenhat milliméter. Koromfekete színével a föld mélyéből mered ki. A minden élet mögött ott lappangó sötétségről és a mindent elnyelő halálról ad hírt.

A sír mellett elhaladva egy oszlopcsarnokba vezet az út. Az öt hatalmas, fenyegetően súlyos és szabálytalanul megfaragott kőpillér között lépkedve egy ősi sírcsarnokban érezheti magát a látogató. Az archaikus sziklatömbök azt sejtetik, hogy a világnak van egy olyan arculata is, amely az ember számára örökké megismerhetetlen és idegen marad. E rejtélyes ismeretlenség érzetét csak fokozza annak a kétszázhuszmillió éves, negyven tonna súlyú hatalmas sziklának a látványa, amelyre az oszlopok között állva rálátás nyílik. A forradalom egyik áldozatának, Angyal Istvánnak az volt a végrendelete, hogy sírjára ne tegyenek se keresztet, se sírkövet, csupán egy faragatlanul hagyott nagy sziklát. E szikla az ő emlékét őrzi. Mintha egyenesen az úrból zuhant volna ide. Az oszlopcsarnok ettől időtlenné és kozmikussá tágu. E sziklához eljutva érezzük, hogy az emlékmű a konkrét történelmi eseménynek úgy állít emléket, hogy azt kozmikus történésbe ágyazza be.

Az oszlopcsarnok tetején, mennyezetként hatalmas kőlap nyugszik: egy fehér, enyhén hullámos cementtábla, rajta redőzettel borított szarkofág, egy vastag, dob alakú henger, valamint egy ezen álló, enyhén megdőlt torony. E fenti, hófehér szoboregyüttes a valódi végcél. A sírban álló fekete gránitoszloptól indul az út, át az archaikus oszlopcsarnokon, beleütközik a rusztiikus sziklába, hogy végül e fond, elérhetetlen fehérségnél állapodjon meg. A földbe süllyesztett fekete oszlop - miként a parcellában nyugvó kivégzettek sírjai - a lélek elhagyatottságának a színhelye. A magasban álló fehér szoboregyüttes ennek ellentéte: a magára találásnak és a beteljesülésnek a helye.

Erre a nekropoliszra borul rá a láthatatlan kupola: az emlékmű egy templomot idéz fel. Olyan templomot, amelyet egyetlen vallás sem sajátíthat ki. Jovánovics György emlékműve ugyanis a beavatás színhelye. A halottaknak állított emléket, de a rájuk emlékezést azzal tette lehetővé, hogy az élőknek is alkalmat kínált a halál élményébe való jelképes beavatódásra. S 1956 emlékét éppen ezáltal tudta elevenen tartani, így jobban megőrizte azt a jelen számára, mintha a hagyományos megoldást követve, vallási vagy történelmi jelképekkel ékesített emlékművet készített volna.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mi az emlékművek jelentősége szerinted? Miért állítanak az emberek emlékműveket? Van a városokban első vagy második világháborús emlékmű? Tetszik neked?

A második világháború után Magyarország-szerre emlékműveket állítottak az országot elfoglaló, győztes szovjet csapatoknak, amelyek azután évtizedekig megszállva tartották az országot. Ezeket 1990 után az ország legtöbb városában lebontották. Budapesten a szobrokat egy szoborparkban gyűjtötték össze, hogy megőrizték az utókornak - mint műalkotásokat és mint letagadhatatlan tényeket. Mit gondolsz az emlékművek lebontásáról? Mit gondolsz az országot legyőző csapatoknak állított emlékművekről?

A szovjet csapatok érkezésével Magyarországon véget ért a háború, az ország megszabadult a háború rémségeitől, akik túléltek, reménykedni kezdtek a jövőben. Április negyedikre a felszabadulás napjaként hivatalos ünnep volt egészen 1990-ig, azóta Magyarországon nem ünnepejük nemzeti ünnepként a második világháború végét. Mit gondoltok erről?

14. OLVASMÁNY

Az oktatás és a jövő

„Amit akartam, az az, hogy ne legyen szükség további emlékművekre” - írta egy amerikai emlékmű szobrásza.

Sokan úgy vélik, hogy egyedül az oktatás, a nevelés érheti el az ebben a két sorban megfogalmazott célt. A XX. századi népi társadalmi eseményeinek tanulmányozása eszünkbe vészi, hogy az egyes emberek döntései mekkora mértékben befolyásolják nemcsak saját életüket vagy a szomszédaikét, hanem az egész világ folyását is. Jacob Bronowski, miután meglátta a Japánra ledobott atombombák pusztítását, azt írta, hogy „az a pillanat törpévé tette a legvadabb képzelőerőmet is”. „Egyetemes pillanat”-nak nevezte a benyomását. Nagaszaki hamvai láttán figyelmeztetett, hogy minden fegyverzetcsökkentési és más, a népek sorsát befolyásoló döntést „Nagaszaki megrázó és tiltó közegében kellene meghozni; csak itt mérlegelhetnék az államférfiak kellőképpen azoknak a problémáknak a súlyát, melyeket a mi nevünkben eljárva meg kívánnak oldani”.²⁶ Bronowskinak nem sikerült ENSZ-beli kollégáit vagy kormányát meggyőzni javaslata elfogadásáról. Azt mondták neki, hogy „a küldöttek kényelmetlenül éreznék magukat Nagaszakiban”. A népi társadalmi történetével szembesülni mindig kényelmetlen, de mégis nagyon fontos, hogy sor kerüljön rá. Ha nem nézünk szembe a történelemnek ilyen eseményeivel, megtagadjuk az emberektől azt a lehetőséget, hogy részvétel tudjanak kifejezni, hogy megbirkózzanak a nehézségeikkel, és hogy cselekedeteikkel másként befolyásolják a jelenüket és a jövőjüket. Ugyanezt a gondolatot egy iskola igazgatója sokkal ékebben szólóan fejezte ki egy körlevélben, melyet tanévnyitókora a tanárainak adott:

Tisztelt Tanár Úr, Tanárnő!

Egy koncentrációs tábor túlélője vagyok. Olyasmit láttam a saját szememmel, amit senkinek sem volna szabad látnia. Láttam: Tanult mérnökök által épített gázkamrákat.

Tanult orvosok által megmérgezett kisgyerekeket.

Tanult ápolónők által megölt csecsemőket.

Középiskolai és felsőfokú végzettséggel rendelkező emberek által agyonlőtt és elégetett nőket és gyermekeket.

Mindezek miatt az oktatás gyanakvással tölt el.

Az a kérésem, segítsék tanítványaikat emberséges emberré válni. Erőfeszítéseik ne tanult szörnyetegeket, ügyes pszichopatákat, művelt Eichmannokat eredményezzenek.

Az írás, az olvasás, a számolás csak akkor lehetnek fontos készségek, ha gyermekeinket emberségesebb emberré válni segítik.

1. Idézi Terence DesPres in: *The Survivor. An Anatomy of Life in the Death Camps.* (A túlélő. Az élet anatómiája a haláltáborokban.) Oxford University Press, 1976. 35.
2. Hartunian, Vartan: *Előszó Ábrahám Hartunian Neither to Laugh Nor to Weep* című könyvéhez.
3. Miller, Judith: *One by One, by One. Facing the Holocaust.* (Egyesével, lépcsőről lépésre. Szemtől szemben a holocausttal.) Simon-Schuster, 1990. 287.
4. Tüskés Tibor: *Az én guide-om a Biblia.* Közli Ember Mária in: *Siratóének.*
5. Ryback, Timothy W.: *Evidence of Evil.* (A gonoszság bizonyítékai.) *The New Yorker*, 1993. szept. 15. © T. W. Ryback engedélyével közölve.
6. I. m.
7. Goleman, Daniel: *Vital Lies, Simple Truths. The Psychology of Self-Deception.* (Életbevágóan fontos hazugságok, egyszerű igazságok. Az önbecsapás pszichológiája.) Simon-Schuster, 228.
8. Sommers, Nancy: *Being Personal and Being Academic.* (Személyesnek lenni és tudományosnak lenni.) Harvard University Press, 1994.
9. Levél a Szerkesztőhöz. *New York Times.*
10. In: *Poems by Donia Blumenfeld Clenman.* (Versek.) Flowerfield-Littleman, 1988.
11. Barnett, Victoria: *For the Soul of the People.* 295-296.
12. Kalb, Marvin: *New SS Wreaths, Old Anti-Semitism.* (Új SS-koszorúk, régi antiszemitizmus.) *New York Times*, 1985. május 14. © The New York Times Company. Engedéllyel közölve.
13. Idézi Geoffrey H. Hartman in: *Bitburg in Moral and Political Perspective.* (Bitburg morális és politikai szemszögből) Indiana University Press, 1986. 262-273.
14. Kramer, Jane: *New-Nazis. A Chaos In the Head.* (Neonácik. Káosz a fejekben.) *The New Yorker*, 1993. június 14.
15. Toomey, Christine: *Hitler Comic Fights New Nazism in German Schools.* (Egy Hitlerről szóló képregény a neonácizmus ellen a német iskolákban.) *The Times of London*, 1993.
16. I. m.
17. Idézi Timothy Ryback in i. m. 70.
18. Will, George: *Perils of Percieved History.* (A történelem átértékelésének veszélyei.) 1993.
19. Oshinsky, David-Curtis, Michael. *New York Times*, 1991. december 11. © The New York Times Company. Engedéllyel közölve.
20. Stern Strom, Margot: *An Interview with Bili Moyers.*
21. Miller: i. m. 11-12.
22. Diamond, John B.: *Inner Strength. Being African and American.* (Belső erő. Afrikainak és amerikainak lenni.) In. D. Schoem (szerk.) *In Separate Worlds.* 185.
23. Lester, Julius: *Falling Pieces of the Broken Sky.* (A törött égbolt hulló darabjai.) 150.
24. I. m. 155-157.
25. Lerner, Ábrahám: *Introduction to Auguste Rodin: The Burghers of Calais.* (Bevezetés Auguste Rodin A calais-i polgárok c. művéhez.) Museum Press, Inc. 1976.
26. Bronowski, Jacob: *Science and Human Values.* (A tudomány és az emberi értékek.) Harper-Row, 1956.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A részvétel választása

„Mindig, amikor valaki kiáll egy eszme mellett, vagy megpróbál a többi ember javára cselekedni, vagy felszólal az igazságtalanság ellen, a remény egy kis sugarát indítja útjára. ”

(Robert F. Kennedy)

Áttekintés

A weimari köztársaság története azt példázza, hogy miért és hogyan bukhatnak el a demokráciák. A Tizenkettedik fejezetben arról lesz szó, miként tehetik és teszik az emberek a demokráciát sikeressé. Több mint 140 évvel ezelőtt Abraham Lincoln azt mondta: „Magától értetődőnek tartjuk azt az igazságot, hogy minden ember egyenlőnek születik, hogy a Teremtő elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel az embert; s hogy ezek között szerepel az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez való jog.” Lincoln hitte, hogy minden állampolgárnak az ezekre az alapelvekre épülő társadalom a célja. Ennek a céljának az elérésére „állandóan törekedni kell, folyamatosan küzdeni kell érte, s még ha tudjuk is, hogy tökéletesen el nem érhető, mindig csak megközelíthető, azért mégis folyamatosan kell terjesztenünk, befolyását mélyítenünk, hogy mindenütt elősegítsük azt, hogy az emberek - legyenek bármilyen színűek - élete boldogabbá és értékesebbé váljék”. A kommunizmus bukása után a demokrácia megvalósítására törekvő közép-európai nemzetekről szólván Václav Havel, a Cseh Köztársaság elnöke a „civil társadalom” fontosságát hangsúlyozta, „amelynek légköre arra bátorítja az embereket, hogy állampolgárként éljenek a szó legjobb értelmében”. Ilyen légkör nélkül a demokrácia nem életképes. Jó példa erre a weimari Németország. Noha minden demokratikus intézmény létezett, nem működött az, amit ma civil társadalomnak nevezünk. A németek túlságosan igyekeztek egyszerű válaszokat adni bonyolult kérdésekre. És ezek a válaszok túl gyakran gyökereztek a faj és a faji különbségek körül kialakult hamis nézetrendszerekben. S még azok is, akik nem hittek ezekben, túl gyakran fordították el a fejüket, sokszor olyankor is, amikor már a szomszédaitak fenyegette a veszély. Egyszerűbb volt kompromisszumot kötni, mint határozottan kiállni valami mellett vagy ellen. Könnyebb volt elhinni, hogy az egyes ember úgysem tudja befolyásolni az eseményeket, különösen, hogy ezeknek az embereknek nem volt gyakorlatuk a közösség életében való részvételben. A weimari köztársaságot megbuktató emberi magatartásformák és gondolkodásmódok minden társadalomban jelen vannak. Az amerikai David Schoem szociológus így ír:

Elképesztő, hogy mennyire sikeres az az erőfeszítésünk, hogy a lehető legkevesebbet tudjunk más etnikai csoportokról. Az a tapasztalat, hogy noha közel élünk egymáshoz, hogy életünk számos szociális, gazdasági és politikai szálán összefonódik, hogy együtt járunk iskolába, és mégsem tudunk egymásról semmit, az emberi és nemzeti tragédiák mély gyökereiről árulkodik. Megtanulunk viszont a sztereotípiákra, a pletykákra és a híresztelésekre támaszkodni, és a hiányzó tudás helyét a félelem tölti ki. 1

Ebben a fejezetben olyan magatartásokat mutatunk be, melyekkel az egyes emberek próbálják meg megszüntetni „a sztereotípiák, a pletykák, a híresztelések és a félelem” uralmát, megkísérelnek nyíltan szembeszállni a bennünket megosztó nézetekkel.

Milyen tehát a jó állampolgár? A történelem tanúsága szerint „az emberek bátor cselekedetek végrehajtása révén válnak bátorrá. A könyörület gyakorlásával válnak könyörületessé. S jó állampolgárokká akkor válnak, ha jó állampolgárhoz méltó cselekedeteket hajtanak végre.”² Az itt következő fejezetben bemutatott emberek közül sokan úgy váltak jó állampolgárokká, hogy részt vettek jó állampolgári akciókban, tettekben. Nem arról van tehát szó, hogy rendelkezésükre álltak a könnyű és gyors válaszok arra, hogyan is lehet megoldani valamely közösség, az ország problémáit. Sokkal inkább arról, hogy nem zárkóztak el a jobbító törekvésekben való részvétel elől, nem féltek valamin változtatni.

Az 1989-90-es években Magyarországon nagyon sok ember élte át annak az örömet és meglepetését, hogy tehet valamit másokért és magáért. Békés és vidám tüntetéseket szerveztek például a környezetpusztító nagymarosi vízlépcső ellen olyan emberek, akik maguk sem gondolták volna, hogy akár csak kedvük volna részt venni egy tüntetésen. Érdekképviselőket szerveztek tudós kutatók - közülük nem egy vált a rendszerváltás után hivatásos politikussá vagy sikeres tudományos vállalkozóvá. Igen sokan élték át annak a váratlan élménynek az örömet, hogy törekedhetnek valamire, tiltakozhatnak valami ellen - és sikert aratnak. Magyarországon is működik már többféle hivatalos jogintézmény is létrejött az emberi jogokat védő ombudsman hivatala, működik az állampolgárokat is védő Alkotmánybíróság, és végső soron - lezárt és igazságtalannak érzett bírósági ítélet ellen - a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához is fordulhatunk.

Az alábbiakban olyan amerikai és magyar emberek történetét ismerheted meg, akik - miközben részt vettek benne - építették, maguk is tanulták és terjesztették is a civil társadalom erőnyeit és előnyeit. Talán az ő történetük megismerése nekünk is segíthet abban, hogy megértsük, mit is jelent demokráciában létezni, mit jelent az, ha valaki rendelkezik a civil társadalmi létezés készségeivel.

1. OLVASMÁNY

Harc az erőszak és a terror ellen

A korábbi fejezetekben láttuk, hogy emberek félnek a változásoktól. Hajlamosak úgy gondolni, hogy a világ minden gonoszságáért mások felelősek, míg ők maguk - mi - makulátlanok maradnak-maradunk. A faji különbségekről szóló téveszmék gyakran szolgálnak ilyenfajta gondolatokat, és a másik elleni erőszakra ösztönöznek. Az Egyesült Államokban például a 60-as években sokan azért küzdöttek, hogy véget vessenek a faji elkülönítésnek, más amerikaiak éppen annak fenntartásáért harcoltak. Erőszakkal próbálták megfélemlíteni az afroamerikaiakat, ha szavazni akartak, ha azt akarták, hogy az állami iskolákba faji megkülönböztetés nélkül járjanak a gyerekek, de még akkor is, ha csupán kávézni akartak egy büfében. A 70-es évekre szigorú új törvényeket hoztak, határozottan érvényt is szereztek nekik, és hatásukra megszűntek a lincselések és gyilkosságok - legalábbis így vélték sokan.

1981 tavaszán azonban az alabamai Mobile lakói egy reggel arra ébredtek, hogy egy megcsonkított tetem lóg fölakasztva egy fán. A tizenkilenc éves fekete fiú, Michael Donald meglincselése mindenütt megdöbbenetelt az embereket. Néhány polgár azonban többet is tett, mint hogy szörnyülködjen és együttérzéséről biztosítsa a fiatal ember családját. Úgy határoztak, hogy felháborodásukat cselekvő módon fejezik ki: megpróbálják megakadályozni a hasonló bűncselekményeket. Egyikjük Morris Dees volt, az alabamai Montgomeryben működő Southern Poverty Law Center (SPLC; azaz a Déli Szegénytörvény Központ) igazgatója.

A társadalmi igazságosságért vívott harcának kezdetét Dees attól az esettől számítja, amikor először jelent meg bíróság előtt, és tanúskodott egy fekete farmmunkás mellett. Akkor középiskolás diák volt, és később így idézte föl az esetet: „Azt hittem, annyi a dolgom, hogy - egy fehér fiú - bemenjek oda, és elmondjam a [békebíróknak], mi történt, ennyi az egész. Igen ám, de a rendőrök mind fehérek voltak, és később megtudtam, hogy a [békebíró] csak akkor kapott díjazást, ha bűnösnek találta Clarence-t [a fekete védencet].”³

Évekkel később Dees egy ügyvéd kollégája segítségével végigharcolt és megnyert egy pert, aminek az lett a következménye, hogy ezt az eljárásmódot törvényen kívül helyezték. Alabamában ma már a békebírák nem csak akkor kapnak fizetést, ha bűnösnek találják a vádlottat. A per egyben az SPLC megalapításához is vezetett. A két ember úgy gondolta, hogy az új intézmény megváltoztatja majd az ország déli részét azzal, hogy „az igaz tényeket felvonultatva megnyernek néhány fontos pert”. Az volt a véleményük, hogy a 60-as években hozott polgárjogi törvények sora csak üres malaszt marad, ha valaki nem veszi a fáradságot, hogy szembeszálljon e törvények megsértésével. Tudták, hogy az embereknek nincs ilyesmire kellő jogi ismeretük, idejük vagy pénzük, és ezért magukra vállalták a feladatot. 1981-re az SPLC számos polgári és büntető pert kezdeményezett, vagy segédkezett ilyenben, de fő célpontjává egyre inkább a Ku-Klux-Klan vált. Hogy szemmel tartsák és kivizsgálhassák a klán tevékenységét, létrehozták a Klanwatch (Klánfigyelő) csoportot. A csoport információval látta el az FBI-t, az állami és a helyi rendőrséget, így tartóztattak le két fiatal embert - mindkettő tagja volt a klánok alabamai testületének. 1983-ban James „Tigris” Knowles és Henry Hayst bíróság elé állították. Egy jogi folyóirat így foglalta össze Knowles vállomását:

1981. március 20-án este a mobile-i 9. klán több tagja összegyűlt Henry Hays házában, hogy a tízórás híradóból megtudják egy helyi bűnügyi perben hozott ítélet részleteit. A mobile-i megyei bíróság újra tárgyalta a fekete Joseph Andersen esetét, akit egy fehér birminghami rendőr meggyilkolásával vádoltak. Az első tárgyalás ugyanis holtpontra jutott, mert az esküdtszék 11 fekete és egyetlen fehér tagja nem tudott megegyezni.

Knowles nyugodtan bevallotta, hogy Haysék háza fele menet „hóhétkötelet fontam, hogy valaki lógjon”. Nem sokkal megérkezésük után jött a hír, hogy az esküdtszék most sem tudott ítéletet hozni. Henry Hays és Knowles erre kirohant, és elhajtott egy főként feketék lakta negyedbe, hogy, mint Knowles mondta az esküdteknek: „keressünk valakit, akit föl lehet akasztani”. A két férfi meglátott egy idősebb fekete férfit, de mégsem ; őt választották, mert túlságosan távol állt autójuktól, és éppen egy fülkéből telefonált. Később rátaláltak Donaldra. „Alkalmos áldozatnak látszott, és senki sem volt a közelben” - mondta Knowles.⁴

Az esküdtszék bűnösnek találta a két embert. Hayst halálra ítélték. A csupán tizenhét éves Knowles, korára és arra való tekintettel, hogy segítséget nyújtott a szövetségi hatóságoknak, életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Amikor végül befejeződött a tárgyalás, a kerületi ügyész azt nyilatkozta újságíróknak, hogy ezzel az eset lezárult. Dees ezt határozottan kétségbe vonta. Tapasztalata szerint a klán tagok ritkán lépnek fel önállóan. Tevékenységüket megtervezik, és a helyi klántanácsok irányítják. Dees meg volt róla győződve, hogy még ha Donald meggyilkolásában a klán nem is vett részt közvetlenül, közvetve mégis bűnrészes, mert az erőszak és a terror légkörét gerjesztve hozzájárult a bűncselekmény elkövetéséhez. Következésképpen úgy vélte, hogy az államnak kötelessége magát a klánt is bíróság elé állítani. Minthogy a kerületi ügyész erre nem volt hajlandó, Dees más stratégiát dolgozott ki. Ehhez szüksége volt Beulah Mae Donald, Michael Donald édesanyja és annak ügyvédje, Michael Figures segítségére.

1984 júniusában Dees és Figures a Donald család, illetve az NAACP [az alabamai afrikai amerikaiakat képviselő szervezet] nevében polgári pert kezdeményezett az Amerikai Egyesült Klánok, annak helyi tanácsai és számos vezetője ellen. A perben a

felperesek azt állították, hogy a gyilkosság részét képezte annak a régi összeesküvésnek, amellyel a klán fenyegetni és terrorizálni akarja Alabama állam fekete lakosait. Hangsúlyozták, hogy a klán felelős tagjai cselekedeteiért.

Az SPLC és az NAACP három éven át folytatta kutatását, és végül 1987 februárjában sor került a tárgyalásra. A két ügyvéd már az első meghallgatás előtt győzelmet aratott: a klánok legfőbb testülete beleegyezett abba, hogy többé nem zaklatja az alabamai fekete amerikaiakat. Csupán az a kérdés maradt nyitva, hogy vajon a csoport és annak vezetői mennyiben érintettek Michael Donald halálában.

Dees és Figures azt állította, hogy a gyilkosság csupán része a klán irányította bűncselekmény-sorozatnak. James Knowles vallomása alátámasztotta ezt az érvelést. Knowles eskü alatt állította, hogy a propaganda nyomán az a meggyőződés alakult ki benne, hogy nemcsak joga, de kötelessége is afroamerikaiakat ölni. Azt is bevallotta, hogy a klán vezető tisztségviselői adták ki a parancsot, amelynek következtében Donald életét vesztette. Knowles azzal zárta le vallomását, hogy kérte a teljesen fehér összetételű esküdtszékét, hogy őt és a többi vádlottat bűnösnek nyilvánítsák a gyilkosságban. Ezután arra kérte Beulah Mae Donaldot, hogy bocsásson meg neki, amiért megölte fiát.

Az esküdtszék bűnösnek találta a vádlottakat, és a Donald családnak hétmillió dollár kártérítést ítélt meg. Az ítélet határozott üzenetet hordozott a klán és más hasonló szervezetek számára. Ettől kezdve, ha egy szervezet gyűlöletből bűncselekményekre buzdította tagjait, akkor azokért is felelt. Az ítélet csaknem tönkre is tette a klánokat. Amikor a szervezet nem tudta a kártérítéshez szükséges pénzt összegyűjteni, a bíróság a csoport vagyonát és vezetőinek bérét a Donald családnak adta. Az SPLC céljai az Egyesült Államok alkotmányának első alkotmánykiegészítése iránti elkötelezettségéből származnak. E kiegészítés nemcsak a szólás szabadságát, hanem a szabad társulásnak, a csoportok és szövetségek szabad alakításának a jogát is védi. Így, noha az SPLC ellenzi a klán céljait és módszereit, támogatja az egyénnek azt a jogát, hogy tagja lehessen a klánnak. Csak akkor támadja a csoportot, ha gyűlöletet és erőszakot szít. Ezért árgus szemmel figyeli, hogy a klán betartja-e a törvénynek mind betűjét, mind szellemét.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mennyiben emlékeztet a klán a náci pártra? Hogyan toborozták a tagokat? Milyen szerepe volt a rítusoknak és az egyenruhának az összetartozás érzésének erősítésében? Hogyan használták a gyűlöletet arra, hogy egyesítsék a mit az ők ellen? Hogyan használták a megfélemlítést fegyverként?

Akkoriban, mikor a gyilkosság történt, sokan úgy gondolták, hogy az Egyesült Államokban igazán egyenlő jogai vannak minden amerikaiaknak. Te mit gondolsz erről? Lehetséges lett volna az ítélet akár a polgári, akár a büntető perben az 1900-as évek elején, az 50-es vagy a 60-as években?

Milyen módon terelte mederbe haragját és fájdalmát Beulah Mae Donald? Ő és a gyermekei miért kockáztatták életüket, amikor szembeszálltak a klánnal? Dees miért tette ugyanezt? Az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején vajon együttműködhetek-e volna így?

A klán tagjai csuklyába és jelmezbe rejtik magukat, amikor kereszteképet égetnek és egyéb erőszakos cselekményeket hajtanak végre. Mivel magyarázod rejtőzködésüket? Azt, hogy a megfélemlítést fegyverként használják? Próbáld meg elképzelni azt az embert, aki tagja a klánnak. Vázold fel az identitásrajzát! Van olyan eleme, amelyikben nagyon különbözik a tiédétől?

Noha Morris Dees elismeri a klán jogát arra, hogy a véleményét nyilvánosan kifejtse és békésen gyülekezzen, létrehozott egy csoportot, hogy szemmel tartsa a klán tevékenységét. Hogyan magyarázod ezt a magatartását? Egyetértesz-e vele vagy sem? Mit gondolsz, Magyarországon is engedélyezni kell fajgyűlölő szervezetek működését? Ha igen, milyen korlátokat tartasz helyesnek? Szerinted „hol a határ”? Ha nem, miért nem?

Az Egyesült Államokban igen sok független, a társadalmi egyenlőségért harcoló szervezet működik. Ezek mindegyike a polgári részvétel olyan lehetőségeit biztosítja, amelyek jócskán meghaladják a szavazati joggal való életet. Meglepőnek tartod ezt? Mit tudsz a magyarországi helyzetről? Osszátok el egymás között az elmúlt három hónap két országos napilapját, és gyűjtsétek össze azokat a bűneseteket, amelyekben szerintetek lehet valamilyen szerepe a faji előítéletnek. Milyen véleményetek alakult ki?

Mi a tapasztalatotok a törvényes jogok betűjéről és szelleméről?

Ismersz olyan szervezeteket, amelyek az olvasmányban megismert módszerekkel a magyarországi kisebbségek törvény előtti jogegyenlőségéért dolgoznak? Gyűjtsd össze néhány magyar kisebbségvédő, társadalmi egyenlőségért harcoló szervezet nevét! Ha módod van rá, ismerkedj meg valamelyiknek a munkájával!

2. OLVASMÁNY

Politikai ellenzék mint civil életforma

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

A 80-as évekre kialakult magyarországi ellenzék nem hozott létre formális politikai szervezetet. Tagjai eredendően azért szorultak ki munkahelyeikről, azért nem publikálhattak a legális folyóiratokban, mert szakmájuk művelése közben nem tartották tiszteletben a hatalom állította korlátokat. A Kádár-rendszer belpolitikai viszonyait jellemzi, hogy ellenzéke nem szervezetek,

hanem illegális, un. szamizdat folyóiratok köré szerveződött. Egy folyóirat eredendően nem cselekvési programokat, hanem nyilvános fórumot kínál. A politikai önmeghatározás bonyolult feladat volt a korszak napi alkuk során alakuló játékszabályai mellett. A legfontosabb szamizdat kiadvány, a Beszélő szerkesztői például demokratikus ellenzéknek nevezték magukat. A magyarországi uralkodó állampárt a 70-80-as években nagyobb kutatási és publikációs szabadságot biztosított, mint a szomszédos szocialista országok kulturális vezetői. Cserébe a tudósok, írók, publicisták többsége tudomásul vette, hogy a közlési szabadságnak megvannak a határai. Voltak kemény korlátok: a rendszer legitimitása, az egypártrendszer, az 1956-os forradalom tabu volt. Ettől eltekintve kutatni csaknem mindent lehetett, publikálni kevésbé. Példaként: egy fiatal közgazdász nagy ívű tanulmányban elemezte a csehszlovák gazdaság 1945 utáni történetét. A dolgozat „szelídített” változata megjelent egy budapesti folyóiratban, terjedelmesebb variánsát egy kis példányszámú egyetemi kiadvány tette közzé. A szakmabeliek a teljes tanulmány kéziratát is elolvashatták a kutatóintézet könyvtárában, ezen már szerepelt az eredeti cím is: „A negatív gazdasági csoda”. Az egyetemek előadótermeiben majd mindent el lehetett mondani, a nyilvános klubokban vagy a rádió mikrofonja előtt már nem. A könyvesboltok kínálata gazdag volt, de a Hegyeshalomnál átgördülő vonatok tiltott könyvek után kutató vámtisztjei barátságatlanul rázták ki a nyugat-európai kirándulásról hazatérő fiatalok hátizsákjait. A közönyvtárak gyűjtőköre széles volt, a beérkezett könyvek, folyóiratok egy része azonban zárolt raktárakba került, ahová csak külön engedély birtokában léphettek a kutatók. Igaz, a szükséges engedélyt könnyedén megszerezhetette az, aki akarta. Hannah Arendt A totalitarizmus eredete című alapkönyvét hiába kérte bárki az olvasóterembe: a katalóguscédulán dupla ZZ betűjel hirdette, hogy a mű csak a kiválasztottak számára létezik. Viszont a könyvre a korszakkal foglalkozó minden komoly - nagy példányszámban kiadott - szakmunka hivatkozott, bizonyítva, hogy a könyv nagyon is létezik, sőt megkerülhetetlen.

Az állampárt maga is létrehozta saját „szamizdat” kiadóját: tucatnyi könyvet jelentetett meg a megbízható beavatottaknak szánt, un. számozott kiadásban. Impresszum nélkül kinyomtatott kísérletkiadványok voltak ezek. Mintha magát a kiadót is furdulta volna a lelkiismeret a bűnbeesésért.

A 70-es évek derekától egyre kevesebb a logika a tiltott és a túrt könyvek címlistájában. A nagyközönség számára érdektelen, politikailag ártatlan művek kerültek indexre, miközben jóval kritikusabb könyveket meg lehetett vásárolni a boltokban. Akadtak azért gondolatok, amelyek stabilan fennakadtak a cenzúra viszonylag laza szövésű hálóján. Voltak olyan témakörök, amelyeket kerülni illett, voltak következtetések, amelyeket csak érzékeltetni lehetett, nyíltan leírni nem. A magánélet háborítatlanságának orvát azonban mindenről lehetett beszélgetni, márpedig a magánélet szabadsága a kádári konszolidáció egyik sarkalatos pontja volt. A 70-es években többen szerveztek un. lakásszemináriumokat, a házigazdák úgy ítélték meg, hogy otthonaikba bárkit meghívhatnak és vendégeikkel arról beszélgethetnek, amiről kedvük tartja. A zártkörű viták résztvevői megérinthették a tabukat, a vitaindítót követően a szeminaristák jókat diskuráltak, a baráti körök és a politikai tevékenységek összemosódtak. A 70-es évek derekán Kenedi János összegyűjtötte az íróasztalfiókokban felgyűlt kiadatlan kéziratokat, több tucat példányban legépellette, és a kéziratköteteket az érdeklődő olvasók gondjaira bízta. Az újtára bocsátott kéziratköteg lett az első hazai szamizdat. (Eredetileg a Szovjetunióban terjesztett illegális kéziratokat nevezték így - szamizdat: saját kiadás.) Bence György és Kis János filozófusok hasonló módon adták közre Marx-kritikájukat. Kovács András filozófus körkérdést intézett kortársaihoz arról, hogy mi a viszonyuk Marxhoz. A kéziratköteté összeállt válaszok is hasonló módon jártak kézzel kézre. Ez már provokációnak számított, de még valahogy belefért a „magánélet” fogalmába. 1977-ben 34 értelmiségi petícióban fejezte ki szolidaritását a csehszlovák Charta '77 mozgalommal. Hosszú idő óta ez volt az első nyílt politikai állásfoglalás Magyarországon. Két évvel később a chartásokat súlyos börtönbüntetésre ítélték Prágában. 1979 októberében szolidaritási aláírásgyűjtés kezdődött Budapesten. A tiltakozó íveket 255 ember, zömmel értelmiségiek írták alá. Az aláírók is elhűlve hallgatták a névsort a Szabad Európa Rádióban. 1956 óta nem volt ilyen méretű tiltakozó akció, ráadásul egy kökemény politikai ügyben. Csehszlovákia 1968-as megszállása a legszigorúbb tabuk közé tartozott. Ez a petíció volt a lélektani határ. A pártvezetés számára is világos volt, hogy itt már nem a „magánszféra” falait tágítják, hanem meghatározott csoportok adott esetben képesek több száz ismert értelmiségit mozgósítani. „A mi rendszerünknek vannak ellenségei - azért csak legyünk tisztában ezzel” - értékelte Kádár János az akciót.

1979 májusában meghalt Bibó István, aki jelentős politikai gondolkodó és közszereplő volt a második világháborút közvetlenül követő időszakban, majd a Rákosi-korszakban visszavonult, könyvtárosként dolgozott. 1956. november 3-án szerepet vállalt az utolsó Nagy Imre-kabinetben, majd a másnapi szovjet intervenciót követően - minisztertársai közül egyedül - a Parlamentben maradt. Életfogytiglani fegyházra ítélték, 1963-ban szabadult. Talán ő volt az egyetlen jelentős személyiség, aki semmiféle kompromisszumot nem kötött a rendszerrel. Az ő emléke előtt tisztelgett az a tanulmánykötet, amelybe több mint 70 szerző adott valamilyen kéziratot, jóllehet mindenki számára világos volt, hogy a könyv nem láthat hazai nyomdafestéket. Bibó személye, magatartása etalonná vált, életművének kritikai feldolgozása pedig alkalmasnak bizonyult arra, hogy általa az oppozíció minden fontosabb irányzata hangot találjon egymással. Az egyik jelentős irányzat „demokratikus ellenzéknek” nevezte magát.

A demokratikus ellenzék maga is döntően három, részint szellemi, részint generációs csoportosulás közeledése révén alakult ki. A Lukács György filozófus és esztéta körül felnőtt és önmagukat némi öniróniával Lukács-óvodának nevező filozófusok megkísérelték komolyan feldolgozni a marxista örökséget. (Az „iskola”, azaz Lukács György egykori tanítványai jórészt emigrációba kényszerültek.) Emigrációba kényszerült Kemény István szociológus (lásd Második fejezet, 3. olvasmány), de itthoni tanítványi-baráti köre viszonylag hamar eljutott a politikai cselekvésig. A cselekvést választották az 1956 után

bebörtönzött egykori reformkommunisták is. Bibó személyén túl ugyanis az 56-os forradalom örökségének felvállalása lehetett a másik nagy szintetizáló erő.

Milyen politikai cselekvés kínálkozott? A petícióról már szoltunk. A lakásszemináriumok mintájára - lengyel példát követve - Budapesten „repülőegyetem” kezdett működni: hétfő esténként egy szűk ferencvárosi lakásban összezsúfolódtott száz-kétszáz hallgató figyelte a hokedlin álló előadót. A repülőegyetemet bárki látogathatta - nem hiányoztak az állambiztonsági szervek emberei sem. A sötét kapualjban álló házmester, tömbbizalmi esetenként készségesen segítette az érkezőket: „Menjenek csak fölfelé, a másodikon, aztán jobbra.”

A legjelentősebb lépés a szamizdatkiadás „intézményesülése” volt: a mechanikus sokszorosítási eljárások, a stencil-, majd később a xeroxtechnika megteremtette a „nagyüzemi” kiadás lehetőségét. 1980-ban felmerült egy „igazi” szamizdat folyóirat létrehozásának gondolata. A leendő lap címe - Beszélő- Iványi Gábor metodista lelkész leleménye, bár Iványi szerint, amikor „bedobta” a címmé vált szót, nem arra a jelentésére gondolt, amire a többiek „lecsaptak”: a börtönben viszik beszélőre a rabot, ha látogatója érkezett. A cím és a rácsos tipográfiájú fejléc 1990 után is megmaradt, amikor a hetilappá vált új folyam útjára indult. Kőszeg Ferenc, az egyik alapító jó tíz évvel később egy interjúban így emlékezett a kezdetekre:

A Beszélő története egy összejövettel kezdődött. Valamikor 1980-81 fordulóján arról vitatkoztunk, hogy legyen-e az ellenzéknek folyóirata... A társaság döntés nélkül oszlott szét, azzal a feltételezéssel, hogy nem csinálunk semmit: Szilágyi Sándor azonban végiglátogatta azokat, akik a folyóirat mellett voltak, így jött létre egy második összejövétel, most már csak azok részvételével, akik akarták a folyóiratot. Ez már konspiráltan történt, az Egyetem presszó előtt találkoztunk, és onnan mentünk el valamilyen „illegális” lakásba, ahol az első megbeszélés zajlott.

Konszolidált társadalomban - márpedig a Kádár-korszak legfontosabb törekvése volt ennek a képnek a fenntartása - nem szokványos dolog, hogy középkorú értelmiségiek ismeretlen helyen lévő illegális lakásba induljanak konspirációs megbeszélésre. Többgyermekes családapák, szolid polgárok indultak el az Egyetem presszó elől. Igaz, helyzetük némiképp sajátos volt. Egyikük sem volt már állásban - fordításokból, szellemi segédmunkákból éltek -, így nem kellett attól tartaniuk, hogy állásukat veszélyeztetik. Megint csak a lengyelországi gyakorlat révén volt némi fogalmuk az illegális lapkiadás szervezési módszereiről, de az összeesküvő szerepköre szokatlan volt. A kiadói szerkesztő is feszengve húzott kesztyűt. Igazság szerint Kőszeg Ferenc ekkor már nem volt kiadói szerkesztő, állásából elbocsátották. Emlékei szerint nemigen tudták felmérni a várható kockázatot:

Kiszámíthatatlan volt, hogy milyen retorziókra kell számítani. Valamivel korábban Demszky Gábor, aki Petri György verseinek a kiadásán dolgozott, megkért, hogy mint volt kiadói szerkesztő, nézzem át a kéziratot. „Az ujjlenyomat megmarad a papíron - mondta. - Ha gondolod, csináld kesztyűben a korrektúrát.”

A kiadói szerkesztő tehát kesztyűt húzott, mielőtt töltőtolláért nyúlt. Amíg állásban volt, általában kesztyű nélkül dolgozott. Később mást is megtanult.

Kis János nagyon szigorúan vette a konspirációt. Én sem tudtam, hogy hol készül a lap, talán Nagy Bálint és Iványi Gábor tudta, és, mint utóbb megtudtam, Magyar Bálint, aki mélyen konspirált összekötőként működött. Orosz Pistát, a Beszélő első nyomdászát sem ismertem, vele csak a rendszerváltást követően ismerkedtem meg. Az első szám igen hosszú ideig készült, az első konspirált találkozára 1981 februárjában került sor. Attól kezdve rendszeresen találkoztunk konspirált lakásokban, de többnyire nálunk. Arról beszélünk, hogy milyen legyen a lap és mi legyen benne. Az előállításhoz nem, mert Kis János jelezte, az előállításhoz a technikai feltételek megvannak. A papír, festék beszerzését Nagy Bálint intézte; ő és Kis János erről legfeljebb csak ketten beszélgettek, lehetőleg az utcán.

A szamizdatkiadás taktikája kettős volt. A kiadvány szerkesztői nyíltan vállalták, amit csináltak. A szerkesztők nevüket, lakáscímüket és telefonszámukat akkurátusan feltüntették a lap belső borítóján, ami jobban böszítette a pártvezetőket, mint a lapban közölt cikkek tartalma. A folyóirat előállítása azonban gondosan előkészített és bonyolított konspiráció eredménye volt. A siker záloga az volt, hogy a nyomdászokat hermetikusan elszigeteljük a szerkesztőségtől. Olyan emberek vállalkoztak a lap előállítására, akik nem fogtak ismert értelmiségi, közéleti körökben.

A Beszélő első nyomdásza Orosz István volt, aki egyetemi éveit követően vásárolt egy nagy, zárt udvarú és hatalmas pincével rendelkező parasztházat Dunabogdányban. Az épület kiválóan alkalmas volt egy illegális nyomda üzemeltetésére. A nyomdász nem adta fel teljesen értelmiségi munkáját - kritikákat, tanulmányokat írt -, de ritkán mozdult ki otthonról. Nem volt társasági ember, így nem került a rendőrség látókörébe. A falu lakói pedig megszokták, hogy a ház lakóinak életritmusa rendszertelen, és az sem volt feltűnő, ha időnként egy autó beállt az udvarra. 1981-től 1985-ig készült itt a Beszélő, és ez idő alatt egyszer sem bukott le. Pedig a hatóság 1982-től kezdve egyre nagyobb nyomást gyakorolt a lap szerkesztőire az állambiztonsági szervek emberei a nyílt utcán zaklatták, fenyegették őket. 1982 decemberétől kezdve aztán rendszeressé váltak a házkutatások, sajtórendészeti vétség címén kiszabott bírságok. A hatósági represszióknak azonban megvoltak a korlátai. A szerkesztők nem kaphattak állást és általában útlevelet sem. A saját néven publikálok azt kockáztatták, hogy nem publikálhatnak a legális

sajtóban. Az álnéven publikálok kilétét a hatóság nem firtatta. Ha meggondoljuk, hogy a csehszlovák, lengyel, szovjet, román ellenzékiek hosszú éveket töltöttek börtönben, munkatáborban, a hazai retorziók mérsékeltnek tűnnek.

A Beszélő első száma 1981 decemberében jelent meg, 1988-ig 25 száma készült el. A kinyomtatott lappéldányok raktárakba kerültek, majd piramisszerűen felépített terjesztői lánc révén jutottak el az olvasókhoz, így lebukás esetén a veszteség aránylag kicsi volt.

A szamizdat folyóirat hatását utólag nehéz megítélni. A Beszélőt 2000-2500 példányban nyomtatták, hozzávetőlegesen ekkora példányszámban jelenik meg egy mai folyóirat. A korabeli legális példányszámok magasabbak voltak, hiszen jóval kevesebb lap jelent meg. A szamizdat kiadványoknak azonban gyakorlatilag nem volt remittendájuk - eladatlan példányaik -, és feltehető, hogy egy-egy példányt többen is elolvastak. A szerzőgárda azonban nem bővült az évek során: néhányan névvel, többen álnéven publikáltak a lapban. A nagy többség olvasta ugyan a Beszélőt, de nem kívánta veszélyeztetni munkahelyét azáltal, hogy a szamizdatban publikál. Az ellenzék a polgári-politikai jogok kihívó gyakorlásának tartotta a szamizdatkiadást, a tollforgatók zöme azonban mindent inkább akart, mint jogai kihívó gyakorlását. „Nem volt kellemes olvasmány” - vallotta be Babus Endre, a Heti Világgazdaság kiváló újságírója a legalitás kapujában álló Beszélő jubileumi ünnepségén, 1988 decemberében. A szamizdat kettős értelemben is morális kihívás volt.

Demonstrálni szeretnénk volna, hogy amit csinálunk: legális, és vállaljuk érte a felelősséget - emlékezett Kis János. -Jogunk van hozzá, emberi jogunk és alkotmányos jogunk. Ez persze minden korábbinál egyértelműbb kihívás volt az államhatalom számára. Vagy tudomásul veszi, hogy létezik sajtószabadság, amit nem tiporhat el, vagy vállalja annak ódiúmat, hogy eltiporja.

Az államhatalom nem vette tudomásul, hogy létezik sajtószabadság, de nem is vállalta a szamizdat eltiprását. Törpe kisebbségnek tekintette, amelyet könnyedén elszigetelhet. „Magyarországon két törpe kisebbség polemizál egymással, a hatalom és az ellenzék” - ríposztzott Kis János a Beszélő beköszönő cikkében, ami nemcsak a hatalmat fricskázta, de a hazai közvéleményt is. Az ellenzékiek évekig úgy érezhették, hogy a 80-as évek önelégült és a hatalomhoz lojális magyar társadalmában próbálnak új normákat teremteni.

Valóban új normákat teremtettek, amelyek jóllehet nem váltak általánossá, de nem is lehetett őket megkerülni. Emellett bebizonyították, hogy egy puha diktatúrában éppenséggel kézműipari módszerekkel és laza szerveződésekkel lehet engedetlenséget gyakorolni. Igazi politikai akcióra csak 1985-ben került sor: az utolsó pártállami parlamenti választásokon az ellenzék megkísérelt saját jelölteket állítani. Az uralkodó pártállami elit politikai alternatívájának programszerű megfogalmazása a rendszerváltásig várta magát. De 1987-88-ra készen állt egy tapasztalt és morális tőkével bíró politikai „váltógarnitúra”, amely elvégezte az alkotmányos rendszerváltás munkájának dandárját.

1988 decemberében, a rendszerváltás hajnalán Konrád György író így fogalmazott:

A tudósok, a regényírók visszatérhetnek a tudományhoz, a regényhez. Hogy kell-e még szamizdat? Muzeális emlék lett, mert mindent ki lehet nyomtatni? Bizonyára. De azért maradjon tartalékban egy-két nyomdagép.

A baráti körök és a politikai tevékenységek összemosódtak.

Kiszámíthatatlan volt, hogy milyen retorziókra kell számítani.

Az államhatalom vagy tudomásul veszi, hogy létezik sajtószabadság, amit nem tiporhatnak el, vagy vállalja annak ódiúmat, hogy eltiporja.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A konszolidáció korszakának ellenzéke az értelmiség különböző - de elsősorban a humán értelmiség -köreiből került ki. Mit gondolsz, mi lehetett ennek az oka? Az értelmiségiek tisztábban látták a helyzetet? Kevesebbet kockáztattak, mint más társadalmi rétegek? Bátorabbak voltak? Nagyobb felelősséget éreztek? Esetleg valóban nagyobb a felelősségük? Erénye vagy hátránya egy mozgalomnak, ha értelmiségiek a résztvevők? Mit gondolsz, bátrak voltak?

Ismerted-e az olvasmányban említett neveket, mielőtt ezt olvastad volna? Mi a szerepük ma a politikai vagy társadalmi életben?

Ha nem tudod és más sem tudja közületek, kérjétek meg három társatokat, hogy derítse ki és számoljon be róla nektek!

Az olvasmány említi, hogy az informális ellenzéken belül több irányzat létezett, melyek a mai parlamentben már politikai pártokként jelennek meg, szemben állnak egymással. Járjatok utána, hogy milyen irányzatok voltak ezek, és milyen pártokként jelennek meg ma!

Bibó István nem kötött kompromisszumot, mégis minden irányzat tisztelgett emléke és gondolatai előtt. Mit gondolsz, mi lehet ennek az oka?

A Beszélő szerkesztői nevüket és lacímüket is megadták a kiadványokban, a készítést azonban szigorúan konspirációs körülmények között szervezték. Mit gondolsz, miért?

3. OLVASMÁNY

Autonómia

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

Bíró András Szófiában született. 1942-ben költözött haza Budapestre. A háború után a Népszava munkatársa volt. 1956-ban emigrált; Párizsban, Rómában és Oxfordban újságíróként, lapszerkesztőként dolgozott. A 70-es évek végén mexikói halászok között közösségfejlesztő munkát végzett. 1986-ban hazatelepült, 1990-ben amerikai forrásból megalapította az Autonómia Alapítványt, amely mindenekelőtt roma közösségek mezőgazdasági vállalkozásaihoz nyújt pénzügyi támogatást. Tevékenységéért 1995-ben alternatív Nobel-díjat kapott.

Arra a kérdésre, hogy miért és hogyan alakult ki magyarországi tevékenysége, így számolt be az alapítvány létrehozásának gondolatáról, és arról, hogyan vezette őt ide gyermekora és személyisége:

A 80-as években talákoztam először a hazai roma problémával. Egy itthoni barátom - amúgy szabadelvű értelmiségi - beszélgetés közben elejtett egy félmondatot: „Csak nem képzeled, hogy az én unokám egy padban fog ülni az iskolában egy roma gyerekkel.” Engem rettenetesen megütött az elszólás, hiszen ha ez az ember így gondolkodik, akkor vajon miként vélekedik a cigányokról a többség. Magamban elhatároztam, hogy ha egyszer valamit tudok csinálni ebben az országban, hát akkor mindenképpen ezzel a kisebbséggel próbálok dolgozni. Akkoriban fogalmam sem volt arról, hogy a 80-as évekre milyen mérvű ellenszenv alakult ki a romákkal szemben; mielőtt elhagytam az országot, a cigányság problémája egyszerűen nem volt terítéken. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a diszkriminációval kapcsolatos érzékenységem igen erős: engem 1942-ben megbélyegeztek.

Én Bulgáriában születtem; ott éltem 1942-ig. Édesanyám szerb volt, édesapám pedig magyar zsidó, vagy talán helyesebb azt mondani, hogy zsidó származású, mivel sem vallásos, sem pedig kulturális zsidó tudata nem volt. Magyarak érezték magát, miképpen én is. Életem nagyobbik részét nem Magyarországon töltöttem, de ha éjjel háromkor felzavarnak és megkérdezik, hogy mi vagyok, nem tudok mást felelni, mint hogy magyar. Gyerekkoromban Bulgáriában magyarként és persze édesapám társadalmi pozíciója révén kivételezett helyzetben voltam; ne feledjük, Szófiából nézve Budapest európai metropolisznak látszik. Amikor hazaköltöztünk, itthon már hatályban voltak a zsidótörvények; így hát a történelem furcsa játszma révén hirtelen egy kirekesztett kisebbség tagjává váltam. Azóta tűrhetetlen számomra, hogy valakit azért különböztetnek meg, mert valaminek született. Tapasztalataim szerint a magyar lakosság zömében ma nem élnek antiszemita indulatok, a fiatal generáció már nem kapta meg azt a mérgebeoltást, amit az én kortársaim. Ez radikális változás a 30-as, 40-es évekhez képest. Viszont a cigányellenesség Magyarországon úgyszólván magától értetődő. Bejártam a világot, tudom, hogy a diszkrimináció egyetemes probléma: Kelet-Afrikában az baj, ha valaki indiai...

Harminc év emigráció után 1986-ban Bíró András úgy döntött, hogy hazatelepül Magyarországra.

1986-ban egymagam végigjártam az 56-os tüntetés útvonalát; senkivel sem talákoztam... Akkor én sem számítottam arra, hogy belátható időn belül itt változások lesznek. Nem egyszerű dolog hazajönni, sokan felelőtlennek tartottak, mások kellemetlenek, agresszívek voltak, mondván, hogy amikor itt nagy baj volt, akkor nem voltam itthon. Igaz, 1957 óta bennem is volt egyfajta büntudat vagy legalábbis kellemetlen érzés: miközben itthon barátaimat börtönbe zárták, én megúsztam a börtönt, munkanélküliséget, nélkülözést. Egyébként bizonyos értelemben a mai napig idegennek érzem magam ebben az országban. Itt mindenkinek, még a roma vezetőknél is az az első reakciónk, hogy ha valamilyen problémájuk van, akkor az államhoz - kormányhoz, önkormányzathoz - fordulnak megoldásért. Én viszont a civil kezdeményezéseket tartom elsődlegesnek.

Ezekben az években Magyarországon egyre élesebb vita folyt a szociális ellátó rendszerek jövőjéről. Bíró egyedülálló szemléletet próbált érvényesíteni: szembeszállt az állami fejlesztések kizárólagosságával, és szkeptikusan viszonyult a nyugati jóléti modellhez. Úgy vélte, elsősorban az olyan „szociális beruházás” lehet hatékony, amely autonóm kisközösségek civil kezdeményezéseit támogatja, illetve ilyen kezdeményezéseket próbál életre hívni.

Amikor elkezdődött a rendszerváltás, hozzá akartam járulni a demokratikus kibontakozáshoz. Először arra gondoltam, hogy beállók alakuló szerveződésekbe, mozgalmakba, és megpróbálom kinti tapasztalataimat ott kamatoztatni. A véletlen úgy hozta, hogy Svájcban talákoztam egy iráni barátommal, aki környezetvédelemmel foglalkozott. Elmondta, hogy a Rockefeller Brothers Fund támogat kelet-európai környezetvédelmi programokat. Idehaza összegyűjtöttem egy pár embert, kaptunk pénzt a Rockefellertől, és készítettünk egy elemzést a magyarországi környezeti állapotokról, így kerültem kapcsolatba a Rockefeller Brothers Funddal. Őket azonban változatlanul csak a környezetvédelmi témák érdekelték, a kisebbségi problematika nem. Viszont a Ford Alapítvány figyelmét már sikerült felhívnom a cigányság gondjaira. Az 1990-ben amerikai forrásokból létrehozott Autonómia Alapítvány kezdetben környezetvédelmi, kisebbségi és általános civil társadalmi kezdeményezéseket egyaránt támogatni kívánt. A háromféle célt azonban nemcsak finanszírozási kényszerűség kapcsolta össze; az én fejemben szervesen illeszkedett az alapkoncepcióhoz.

Az Autonómia Alapítvány öt év alatt mintegy 3,5 millió dollárt hozott be az országba. Mindenekelőtt cigány közösségek mezőgazdasági vállalkozásait támogatja.

Úgy láttam, hogy a cigányokat a rendszerváltás súlyos helyzetbe hozta. A napjainkban munkanélkülivé váló cigányok zöme nagy valószínűséggel nem kerül vissza az első gazdaságba. A pusztta megélhetést szolgáló vállalkozásokat kell tehát támogatni, ez napjaink realitása. Kezdetben alig voltak munkatársaink: az első két évben minden hétvégemet terepen töltöttem. Tudni kell, hogy nem bocsátunk ki pályázati felhívást; alapelvünk, hogy helyi roma közösségek maguk keressenek meg minket. Csak szervezetekkel kötünk szerződést. A kapcsolatfelvétel alapesete az, hogy felhív valaki Szatmárból, és azt mondja: - Bíró úr, hallom, hogy maga pénzt ad a cigányoknak; hát akkor adjon. - Nem úgy van az - felelem -, mi csak szervezetekkel állunk kapcsolatban. Van a környékükön egy csomó roma szervezet, ha tényleg szeretnének valamit elkezdni, hát csatlakozzanak az egyikhez. - Nem, szó sem lehet róla, azok mind lopják a pénzt. - Akkor alakítsanak maguk egy szervezetet. És két hónap múlva előállnak egy szabályszerűen bejegyzett szervezettel. Én is bűnös vagyok abban, hogy mára ilyen sok cigány szervezet alakult Magyarországon, de szerintem ez szükségszerű folyamat. Ragaszkodunk ahhoz, hogy a romák leírják, mit szeretnének. Mindegy, hogy kockás papíron, helyesírási hibákkal, de fogalmazzák meg a terveiket. Mi nem adunk tanácsokat, és nem vállalunk felelősséget. Párbeszédet kezdeményezünk velük, ha úgy tetszik provokáljuk őket: lemegyünk, és azt kérdezzük, miért éppen uborkát akarnak termesztetni, vagy miért éppen disznót akarnak hizlalni, vannak-e alternatívák. Megvannak-e a feltételei például a disznóhizlalásnak, vannak-e ólak, mivel etetik a jószágot. Azáltal, hogy megfogalmazzák a válaszaikat, nemcsak átgondolják a tervüket, hanem döntéseket is hoznak. És éppen ez a célunk; igazi partnereknek tekintjük őket, akik felelősek azért, amit elkezdtek. Mielőtt aláírjuk a szerződést, megköveteljük, hogy a szöveget olvassák fel a tagságnak, és erről adjanak bizonyítékot. A vezetőség ne a tagság nélkül döntsön. Az is feltétele az együttműködésnek, hogy a menet közben felmerülő problémáikat gyűlés előtt vitassák meg. Fontos tudni, hogy nem támogatást adunk, hanem visszatérítendő kamatmentes kölcsönt. Nem jótét lelkek akarunk lenni, hanem szolidáris partnerek. A kölcsönadás szerződéses viszonyt teremt, a szerződés aláírása után a roma közösségeknek jogaik és kötelezettségeik vannak. A vállalkozás sikere nem mindig mérhető. A kezdet kezdetén az egyik faluban a romák földet béreltek, uborkát termesztettek. Sokat dolgoztak, kint voltak a földeken, sokat is takarítottak be, de az uborka ára időközben negyedére zuhant. - Tudja, Bíró úr, ráfizettünk az uborkára - mondta nekem a vállalkozás vezetője -, de legalább megmutattuk a magyaroknak, hogy mi is tudunk dolgozni. - Nagy sikerként nyugtáztam az akciót. Volt persze bukás is bőven. Amikor reményteljes kezdet után civakodás és felelőtlenesség miatt bedőglött az egyik próbálkozás, a helyi roma vezető rámutatott egy kis kupac szalmára, mondván, hogy azt kétszáz ezer forintért vettem. Megfogtam a férfit, és elkezdtem rázni: - Ember - kiabáltam -, ne hazudjon a szemembe! Bizonyos, hogy nem ez volt a legbölcsebb reakció a részemről, de hát elfutott a méreg. A férfi ellen egyébként később eljárás indult. Ha egy közösség nem tudja visszafizetni a pénzt, akkor megvizsgáljuk az okokat. Ha hibáztak, vagy előre nem látható akadály borította fel a kalkulációkat, akkor sem töröljük el a tartozást, de próbáljuk tovább segíteni a közösséget. Ha viszont egyértelműen bűncselekmény-nyél állunk szemben, akkor rendőrséghez, bírósághoz fordulunk. Erezniük kell a romáknak, hogy ez közpénz, amiért nemcsak mi, de ők is felelősséggel tartoznak. Az Autonómia Alapítvány öt év alatt mintegy 250-300 elképzelést támogatott. Tevékenységünk hatékonysága sokféleképpen mérhető. Pontosan tudjuk, hogy öt év alatt a kifizetett összeg 30%-át visszafizették, sőt ma már átlagosan 50%-os a visszafizetés aránya. Ez nem kis siker. Más hangot ütünk meg a romákkal, mint általában a fehérek, bizalommal, tisztelettel közeledünk hozzájuk. Ők is megérik ezt, nem tekintenek minket hülye gádzsóknak - nem cigányoknak -, akiket át kell verni. Nem pénzt osztogatunk, hanem tényleg velük együtt szeretnénk értelmes dolgokat megvalósítani. Ma már alig van olyan, romák által is lakott falu, ahol ne ismernék az alapítványt.

Tűrhetetlen számomra, hogy valakit azért különböztetnek meg, mert valaminek született.

Elsősorban az olyan „szociális beruházás” lehet hatékony, amely autonóm kisközösségek kezdeményezéseit támogatja.

Nem bocsátunk ki pályázati felhívást; alapelvünk, hogy helyi roma közösségek maguk keressenek meg minket. Csak szervezetekkel kötünk szerződést.

Nem adunk tanácsokat, és nem vállalunk felelősséget. Párbeszédet kezdeményezünk velük, ha úgy tetszik provokáljuk őket.

Azáltal, hogy megfogalmazzák a válaszaikat, nemcsak átgondolják a tervüket, hanem döntéseket is hoznak.

A kölcsönadás szerződéses viszonyt teremt, a szerződés aláírása után a roma közösségeknek jogaik és kötelezettségeik vannak.

Más hangot ütünk meg a romákkal, mint általában a fehérek, bizalommal, tisztelettel közeledünk hozzájuk.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Bíró András beszámol arról, hogy megjelenése, attitűdje negatív indulatokat is kiváltott Magyarországon. Mit gondolsz, miért? Szerinted milyen ember Bíró? Szívesen dolgoznál vele együtt? Igen? Nem? Próbáld meg megindokolni a válaszodat. Reális vállalkozásnak tartod Bíró András alapítványának munkáját? Szerinted mi az előnye annak, ha valaki a munkájához nem segítyt, hanem kölcsönt kap? Mi a hátránya? Mit fejez ki a kölcsön? Kaptál már kölcsönt? Mernél visszatérítendő pénzt kérni egy ötleted megvalósításához?

4. OLVASMÁNY

Maradni vagy kiszállni - döntés kétpercenként

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

Horgas Péter díszlettervező ügye felzaklatta a közvéleményt. Ez volt az első esetek egyike, amikor valakit - nyíltan vállalt zsidóságaért - mások szeme láttára megtámadtak. 1994. március 14-én este földalattival hazafelé tartott, véletlenül éppen egy civil szerveződés, a Demokratikus Charta által rendezett egyik demonstrációról.

A tüntetésen nagyon jól éreztem magam, egy csomó ismerőssel találkoztam. Mindenki nyugodt volt, fel sem merült, hogy félni kell valamitől. A földalatti tele volt olyanokkal, akik a tüntetésről jöttek, és hozták magukkal a felszabadult esti hangulatot. Az Operánál felszállt két „rocker” fiú; üvöltözni kezdtek, hogy „Erdélyt vissza, Éljen Szálasi”, és még az éppen aktuális szélsőjobboldali magyar politikusok nevét is emlegették. Annyira szürreális volt, hogy nem is vettük komolyan; mintha hirtelen más világba csöppentünk volna a tüntetés után. Sokan nevettek. A fiúk láthatóan részegek voltak. Belekötöttek egy idős házaspárba, rájuk förmedtek, hogy mit röhögnek. Akkor egy pillanatra megfagyott a levegő. Kiderült, hogy ez azért mégsem olyan vicces.

A kisérdalatti menetideje 10 perc, az állomások sűrűn követik egymást. Kétpercenként ki lehetett szállni a szerelvényből; kétpercenként adott volt mindenki számára a lehetőség, hogy saját magát kimenekítse az egyre feszültebb szituációból.

Az Oktogonnál sokan kiszálltak, később még többen. Mire a Mexikói úti végállomásra értünk, már csak hatan-heten lehettünk, de persze nem tudni, hogy hányan szálltak le csak azért, mert menekülni akartak a helyzet elől. Bennem is felmerült, hogy le kellene szállni, de maradtam.

Tartott még bennem a tüntetés okozta biztonságérzet: „Miért szállnék le, nekem tovább kell mennem. Végül is jogállamban élünk, nem történhet bajom”. Másrészt azzal, amiket mondtak, olyan dolgokat téptek fel bennem, hogy döbbenet figyeltem a fejleményeket, Nem kíváncsiság vett erőt rajtam - később azzal is vádoltak, hogy provokáltam őket -, csak az az érzés, hogy ez nem lehet igaz.

Figyeltem őket; annyira azért részegek voltak, hogy meg lehetett őket figyelni. Azért is kapták el őket másnap, mert pontosan megfigyeltem, hogy milyen gyűrűt, milyen ruhát viseltek. Később kiderült, hogy a két fiú kifejezetten a másnapi, az egyik szélsőjobboldali párt által meghirdetett tüntetésre jött Pestre, méghozzá késsel felszerelve. Ott is kapták el őket. A földalattiban egy fiút meg is hívtak erre a másnapi tüntetésre.

Van úgy, hogy az ember mindent pontosan meg akar jegyezni. Minden mondatukra emlékszem, talán ezért is vagyok még ma is a hatása alatt.

Beugrott egy családi történet. Nagypám a háborúban munkaszolgálatos volt. [A második világháború idején Magyarországon a zsidók megbízhatatlannak minősültek, és hadkötelezettségüknek „munkaszolgálat” -nem fegyveres, harctéri szolgálattal kellett eleget tenniük. A munkaszolgálatba behívott zsidó férfiak döntő többsége a rossz bánásmód, az éhezés, az elképzelhetetlenül rossz felszerelés és életkörülmények, és nem utolsósorban a felügyelőket ellátó „keret” szadizmusa miatt elpusztult. - A szerk.] Mindig azt ismételte magában, hogy haza kell érnie, haza kell érnie. Egyszer a háta mögött valakit, aki talán szökni akart, hasba lőttek. Mi-közben nagypám hajtogatta magában, hogy nem hátramenni, hanem előre, előre és túlélni; azon vette észre magát, hogy hátramegy, és segíteni próbál ennek az embernek. Én órá gondolván azt mondtam magamnak, hogy nem leszállni. Ha valakit hasba lőnek, akkor az ember odamegy és segít. A Semprun „nagy utazása” is megszólalt bennem, ott sem lehet kiszállni a vonatból.

Az utolsó előtti megállónál, a Széchenyi fürdőnél az esti órákban általában kevesen szállnak le. Akik maradtak, abban bíztak, hogy most már baj nélkül kihúzzák a végállomásig. Senki nem akart tanúból áldozattá válni.

Nem volt látványos felháborodás; inkább az volt a levegőben, hogy ne foglalkozunk vele, mindjárt odaérünk, le lehet szállni. Bennem is ez volt. Ha nem kezdenek el zsidózni, illetve nem tartottam volna attól, hogy tényleg nekimennek egy velünk utazó tévés operatőrnek, akkor talán én sem szólok meg. A fiúk a szerelvény egyik végében ültek, az operatőr meg középen ült.

Pármondatos szóváltás volt közöttük: - Biztos, te is zsidó vagy - kötekedtek az operatőrrel. - Mi közöd hozzá? - dűnnyögte halkán az. Erre az, aki később szűrt, bepöccent, felemelkedett, és elindult felé. Én a kettőjük között, az ajtónál álltam, már nagyon közel voltunk a végállomáshoz. Közbeszóltam: - Én vagyok zsidó, miért baj ez? - Akkor már tudtam, hogy ebből balhé lesz, de abban bíztam, hogy valahogy le lehet szerelni őket, végtére is nagyjából egykorúak vagyunk. De akkor már nagyon más hangon kezdtek beszélni azt mondták, hogy üljek le. Éreztem, hogy most nem szabad leülnöm, mert akkor mindent feladok; akkor talán nyakon dőfnek. Ez már nagyon félelmetes volt, ekkor már halálosan komollyá vált, hogy ki lehet-e húzni a végállomásig. - Gyere ki, verekedjünk meg, ha ilyen nagy legény vagy - mondták. Próbáltam humorosra venni: - Nem vagyok én erős, ne hülyéskedjete. - Biztos voltam benne, hogy meg fognak ütni, előjöttek bennem a barom westernfilmek. Most nekem volt fura, hogy senki nem szólalt meg. Kinyílt a kocsiajtó, kifelé indultam. Hátulról szűrt. Annyira éles volt a kés, hogy én nem is éreztem, hogy belém ment. A szemem sarkából láttam, hogy valami hirtelen mozdulatot csinál, és hallottam, hogy mögöttem felkiáltanak.

Később, a másfél órás műtét után, a sebész azt mondta, hogy Horgas Péternek hihetetlen szerencséje volt, mert a kés éppen csak nem vágott át főideget.

A saját lábamon léptem ki a kocsiból, de a peronon elestem. Volt egy fiatal férfi, aki átlépett rajtam. Odament a kólasautomatához, bedobta a pénzt, rám nézett és elment. Egy idős házaspár hívta ki a mentőt, ők nagyon helyesek voltak. Miközben a kórházban levágták rólam a nadrágot és előkészítették a műtétre, megkérdezték, hogy hová mentek ezek a fiúk. Megmondtam. Az asszisztensnő keze megállt a levegőben: jaj, de sajnálom, hát én is Csurkára szavazok. A rendőrök, akik kihallgattak, azt mondták, hogy nagyon félnek a másnapi eseményektől. Az eset kisebb vihart kavart, közeledtek a választások. Bejött a kórházba az izraeli követ, ajándékot hozott. Kedves volt, de érezni lehetett, hogy ez is politikai gesztus. Valami elpattant akkor bennem. Olyan volt ez, mint valamiféle beavatás, megtudtam magamról, hogy bizonyos helyzetben hogyan viselkedek. Az ember könnyen beszél arról békeidőben, hogy 1944-ben mit tett volna. A földalattin volt két perc, amikor háború volt, szélsőséges helyzet. Megnyugvás és félelem egyszerre. A feleségem iszonyúan bögött, azt sem lehet soha letörleszteni, ahogy anyám és a nagyapám megélte ezt a történetet. Lehet, hogy különös ajándéka volt ez a sorsnak; talán olyan dologba avatódttam be, amit át tudok adni a gyerekeimnek. Abszolút jól feldolgozható élmény, de az életem végéig tart.

Kétpercenként ki lehet szállni a szerelvényből; kétpercenként adott volt mindenki számára a lehetőség, hogy saját magát kimenekítse az egyre feszültebb szituációból.

Azzal, amiket mondtak, olyan dolgokat téptek fel bennem, hogy döbbenet figyeltem a fejleményeket. Nem kíváncsiság vett erőt rajtam – később azzal is vádoltak, hogy provokáltam őket -, csak az az érzés, hogy ez nem lehet igaz.

Miközben nagyapám hajtogatta magában, hogy nem hátramenni, hanem előre, előre és túlélni; azon vette észre magát, hogy hátramegy, és segíteni próbál ennek az embernek.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Szerinted miért érezte úgy Horgas Péter, hogy meg kell szólalnia? Miért nem bírt még egy kicsit hallgatni?

Az operatőr arra a kérdésre, hogy zsidó-e, azt dűnnyögte: mi közöd hozzá. Mit gondolsz, zsidó volt-e az operatőr? Ha azt gondolod, hogy igen, keress érveket arra, hogy ő miért adott kitérő választ! Ha nem volt zsidó, mit sugall a válasza? Milyen személyiség az operatőr?

Milyen személyiség Horgas Péter? Mit tudsz meg Horgas Péter személyiségéről abból, hogy a nagyapája mellett abban a feszült helyzetben egy regényre, Semprun Nagy utazás című regényére gondolt?

Voltál már olyan helyzetben, hogy kockázatos volt nyíltan vállalni valamelyik tulajdonságodat vagy adottságodat? Emlékszel a könyv elején a mintának szánt identitásrajzra? Vedd elő azt az identitásábrát is, amelyet magadról készítettél!

Mit gondolsz, ez a fiú hogyan fog reagálni, ha valaki azt mondja előtte, hogy a munkanélküliek, ha akarnának, el tudnának helyezkedni, csak hát persze szívesebben veszik fel a munkanélküli segítyt. Könnyű neki megvédeni a munkanélkülieket? Vagy elkerülhetetlen? És ha a reformátusokat szidja valaki?

5. OLVASMÁNY

Az erőszak alternatívái

Amerika-szerte számos iskolában igyekeznek a diákok elsajátítani azt, hogy a harag - az erőszak egyik forrása - milyen módszerekkel kezelhető. Az egyik programban például arra tanítják meg a diákokat, hogy elemezzék saját viselkedésüket, és mérjék fel cselekedeteik következményeit. Programjuk szerint megnéznék egy videofilmét, amelyben két diák, David és Lisa vitatkozik. David azt akarja, hogy Lisa menjen vele buliba. A lány nem akar menni. David meg mindenáron rá akarja bírni, hogy gondolja meg magát. Emlékezteti, hogy mint barátnője köteles valamennyi időt vele tölteni. Egyre hevesebb szóváltásuk bábámszodók kisebb csoportját vonzza körük. Némelyik David barátja, míg némelyik Lisa pártját fogja. David barátai csak rontanak a helyzeten azzal, hogy felvetik, Lisa más iránt érdeklődik. Ezzel szemben Lisa barátai azt mondják, hogy a lánynak semmi szüksége egy követelőző barátára. A feszültség egyre nő, mikor belép Leon a terembe, és beszélgetni kezd Lisával, aki láthatólag élvezi, hogy valaki foglalkozik vele. A lány viselkedése felbőszíti Davidot, aki most már Leon távozását követeli. David barátai is csak növelik a feszültséget, amikor arra biztatják Davidot, hogy ezt ne nézze tétlenül. Erre David félrelöki Leont. A film azzal végződik, hogy Leon felkap egy széket, miközben David kezében megvillan egy kés pengéje. A filmet néző diákok közül - miközben figyelik az egyre dühödtebb veszekedést - többen nyugtalanul nevetnek, pedig tudják, hogy csak színjáték az egész. Hiszen a dolog megtörténhetett volna tulajdon iskolájukban vagy velük. A programot, melynek címe Az erőszak megelőzése, egy orvos, Deborah Prothrow dolgozta ki, és ma már az Egyesült Államok 48 államában, több mint ötezer iskolában használják. A program az orvosnőnek abból a meggyőződéséből született, hogy az erőszak terjedése országos egészségügyi szükséghelyzetet teremtett. A statisztikák őt igazolják.

- A számon tartott gyilkosságok arányát tekintve az Egyesült Államok az ötödik helyen áll a világon és az első helyen az ipari országok közt (beleszámítva a háborúban lévőket is).
- A súlyos testi sértések száma az 1970-es évektől 1990-ig 400%-kal megnövekedett az ország városaiban.
- Az utóbbi harminc évben minden korcsoport halálozási aránya csökkent, kivéve a 15-24 éves korúakat.
- Az 1980-as években robbanásszerűen, 27%-kal nőtt a fiatalok letartóztatási aránya erőszakos bűncselekményekért. A növekedés minden faji és társadalmi csoportból származó fiatalok körében kimutatható.
- A gyilkosság a 15-24 éves korúak halálának a második legfőbb oka. És első a fekete amerikai férfiak halálának okai között ebben a korcsoportban.

Deborah Prothrow-Stith akkor kezdett erőszakmegelőzéssel foglalkozni, amikor két bostoni kórház ambulanciáján dolgozott. Egy interjúban így emlékezett vissza erre az időszakra:

Megrendített, hogy egyre csak összevartuk és elküldtük őket, összevartuk őket és visszaküldtük őket. Semmit nem tettünk, hogy megelőzzük az erőszakot. Az ott kezelt többi betegség vagy sérülés esetében nem így működtünk. Egy szívinfarktus áldozatát sosem küldtünk vissza, hogy kapjon még egy infarktust. Megtanítottuk neki, hogy miért fontos diétázni, mozogni és kerülnie a stresszt. Soha nem küldtünk haza egy öngyilkost, hogy próbálja meg még egyszer, hátha sikerül. Tanácsokat adtunk, próbáltunk támaszt nyújtani neki - vagyis mindig tettünk valamit azért, hogy a betegnek ne kelljen visszajönnie. De az erőszak áldozataival semmit nem tettünk. 5

A doktornő úgy érezte, hogy tennie kell valamit. „Túlságosan nagy arányban szerepelnek a fekete fiúk a gyilkossági statisztikákban. Míg a lakosságnak csupán 5, a gyilkossági áldozatok 40%-a közülük kerül ki. De egyre nyilvánvalóbban látjuk, már ha azt gondoljuk, hogy a gyilkosság csak a jéghegy csúcsa, hogy ez nem csak a nagyvárosi szegények problémája. A gyilkossági arányok nagyobbak a nagyvárosi szegénynegyedekben, de a támadások aránya a középosztály kertvárosi negyedeiben sem nagyon különbözik.”⁶

Az amerikai társadalom hagyta - mondja a doktornő -, hogy „az erőszak minden ízét átjárja”. A médiumok annyira dicsőítik az erőszakot, hogy a fiatalok ma már nemhogy jogosnak tartják az ellentétek erőszakos megoldását, de csak abban látják a megoldást. A statisztikák ugyancsak alátámasztják felfogását. Az Amerikai Pszichológiai Társaság tanulmánya szerint a „gyerekek átlagosan 8000 gyilkosságot és több mint 100 000 egyéb erőszakos cselekményt látnak a televízióban, mire befejezik az általános iskolát”. És a gyerekek nemcsak a televízió, hanem a mozi, a videojátékok, könyvek és újságok révén is ki vannak téve az erőszaknak. Pszichológusok szerint az agresszív cselekedetek összefüggnek az agresszió gyakori látványával. Azok a diákok, akik órákon át nézik a kegyetlenséget a televízióban, nagyobb valószínűséggel követnek el spontán agresszív cselekedeteket, mint azok, akik nem látnak annyi erőszakot.

A televízió hatását is megfigyelte a doktornő: sok fiatal szemében egyáltalán nem kötődik a sérülés okozta fájdalom az erőszakos cselekedethez. Marcy Kelly, a szórakoztatóiparban megjelenített erőszakot figyelő szervezet, a Mediascope munkatársa is ezt tapasztalta: „Sok fiatal, amikor kórházba kerül, miután meglőtték, azt mondja, hogy meglepte a fájdalom, merthogy a tévében nem fáj.” Prothrow-Stith ugyanakkor azt is kimutatta, hogy a számos kamasz „saját megtapasztalt szenvedéséből tudja jól, hogy az erőszak mennyire fáj, de fogalma sincs arról, miként lehetne elkerülni. Hát nem kell verekedni, ha valaki megsért? - kérdezték többen. Ha nem járnak rendszeresen templomba, vagy a szüleik nem tanítják meg őket a konfliktusok megoldásának erőszakmentes módszereire, tanítómesterek egyedül a televízió, a mozi és a többi gyerek.”⁷ Az ilyen beszélgetések győzték meg az orvost arról, hogy egy erőszakmegelőző programnak azt is hangsúlyoznia kell, hogy mennyire fontos felmérni minden tett következményét. Az egyik általa kidolgozott programban a fiatalok azt tanulják meg, hogy

mérlegeljék a viták erőszakos eldöntésének kockázatait. Ugyanakkor megmutatnak nekik más módszereket is, amelyekkel nézetkülönbségeket meg lehet oldani és olyan technikákat, amelyekkel pozitív mederbe terelhetik haragjukat. Például minden videofilmét többször néznek végig. És minden egyes alkalommal megkérdezik tőlük, miként lehetne oldani a helyzet feszültségén. Ez a módszer arra készíti őket, hogy elgondolkozzanak: mitől fajulnak el a végletekig ezek a viták. Különösen az válik így bennük tudatossá, hogy a barátok milyen szerepet visznek valamely helyzetben. Ráébrednek, hogy a félelem attól, hogy a barát mit mond majd, olyan szélsőséges cselekedetre vihet valakit, amely máskülönben föl sem merülne benne. Prothrow-Stith meggyőződése, hogy módszerével a diákok kitörhetnek az „erőszak köréből”, még ha a legnyilvánvalóbb igazságtalansággal szembesülnek is. Ennek alátámasztásául hozta föl a következő példát:

Egy fekete fiatalember egyszer elmesélte nekem, hogy nagyon dühös, mert látta, hogy a barátját veszekedés közben leszúrták, és a mentőknek húsz perc kellett, hogy kiérjenek a helyszínre. Addigra meghalt a barátja.

Dühöngött a mentősofőr lassúsága miatt. Én meg mint leckét felsoroltam neki az összes lehetséges reakciót: szabadlja darabokra a mentő kerekeit, verje jól el a sofőrt, fojtsa vissza mérgét és ne tegyen semmit, verje meg a testvérét vagy kutyáját, vagy írjon tiltakozó levelet a mentővállalatnak.

Azt felelte, egyiket sem tenné. Én pedig ezt mondtam neki: „Remélem, olyan dühös lettél, hogy leérettségizel, és elmész hivatásos mentősnak.” Elmagyaráztam neki, hogy joggal dühöng, de ha ennél kevesebbet tesz, azzal csak maga ellen vét. Ez a javaslat új lehetőséget mutatott meg neki. Elmondta, attól a gondolattól, hogy a tartós küzdelmet is választhatja, megnyugodott, s hogy most már nem érzi úgy, mintha csapdában vergődne.⁸

Megrendített, hogy egyre csak összevarrtuk és elküldtük őket, összevarrtuk őket és visszaküldtük őket. Semmit nem tettünk, hogy megelőzzük az erőszakot.

Soha nem küldtünk haza egy öngyilkost, hogy próbálja meg még egyszer, hátha sikerül. Tanácsokat adtunk, próbáltunk támaszt nyújtani neki – vagyis mindig tettünk valamit azért, hogy a betegnek ne kelljen visszajönnie. De az erőszak áldozataival semmit nem tettünk.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Sok magyar kutató is úgy gondolja, hogy a tömegkommunikáció, a szórakoztatóipar felértékeli, megszokottá teszi az erőszakot. Ellenőrizd véleményüket oly módon, hogy kritikus szemmel vizsgálod meg a fiatalok körében népszerű televíziós műsorokat! Figyeld meg az olyan jeleneteket, amelyekben erőszakkal fenyegetőznek vagy erőszakosan lépnek föl! Mi váltja ki az erőszakot? A szereplők hogyan reagálnak? Az erőszak kivételes, ritka vagy természetes, mindennapi jelenség a számukra? Hasonlítsd össze a tapasztalataidat a többiekével!

Ez a könyv jórészt arra összpontosított, hogy mivel jár, ha a másikat ellenségnek tekintjük. Most hogy látod: miképpen ösztönzi a másik ellenségként való megbélyegzése az erőszakos cselekedeteket?

Olvasd el még egyszer David és Lisa veszekedésének leírását! Milyen közvetlen és milyen közvetett tényezők miatt tört ki a verekedés? Például milyen szerepet vitt a nemi különbözőség - mit tart a társadalom helyes női, illetve férfi magatartásnak? Milyen más tényezők játszottak közre? Próbáld meg több olyan módszert is kigondolni, amelyekkel szerinted el lehetett volna kerülni a verekedést!

Miért fontos, hogy a fiatalok megtanulják, hogyan lehet erőszakmentesen is megoldani konfliktusokat? Elemezd azt a tanácsot, amelyet a doktornő annak a fiatalembernek adott, aki elvesztette barátját!

Magyarországon - tekintettel az Egyesült Államokénál sokkal, de sokkal rosszabb egészségügyi adatokra - talán még fontosabb, hogy az erőszak hatásán elgondolkodjunk és változtatni próbáljunk rajta. Az adatok szerint Magyarország a szomorú első helyen van minden olyan megbetegedési és halálozási statisztikában, ahol az ok valamilyen önpusztítás: legyen az a dohányzásból származó keringési betegség vagy tüdőrák, az alkoholfogyasztást mutató máj zsugorodás, infarktus vagy az önpusztítás szélsőséges változata: az öngyilkosság.

Egyes szakemberek szerint ahhoz, hogy ezen a helyzeten változtatni tudjunk, nem elég javítani az egészségügyi felvilágosítást és az egészségügyi ellátások színvonalát. Ezek mellett kulcskérdésnek tartják azt, hogyan gondolunk önmagunkra, bízunk-e magunkban, röviden szólva: megőrzendő értéknek gondolunk-e magunkra a szívünk mélyén.

Te mit gondolsz erről? Összefüggnek szerinted a betegségeink és a lelki-szellemi állapotunk, egészségünk? Fontos szerinted, hogy szeressük saját magunkat? Hogyan függ ez szerinted össze az önzéssel?

6. OLVASMÁNY

Nem lehet nézni

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

Ili Márton az Állatorvos-tudományi Egyetemen végzett, tanulmányai befejezését követően egy ideig kollégiumi nevelőtanárként dolgozott. Alapító tagja, majd három évig elnöke volt a Martin Luther King Egyesületnek. Az egyesületet 1990-ben színes bőrű egyetemisták és barátai hozták létre, hogy megvédjék az itt élő külföldieket az azokban az években egyre gyakoribb támadásoktól. Ili Márton 1994 óta az általa alapított Magyar Emberi Jogvédő Központ igazgatója.

Baján nőttem fel, ebben a többnemzetiségű Duna-parti kisvárosban békében éltem egymás mellett az emberek, bizonyos fokig védett hely volt. Ugyanakkor szüleim révén már gyerekkoromban megtanultam angolul és sokat jártam külföldre. Mire egyetemre kerültem, talán többet láttam a világból, mint társaim többsége. Számomra természetes volt, hogy például Párizsban minden harmadik, negyedik ember, aki szembejön veled az utcán, színes bőrű vagy legalábbis nem európai. Az Állatorvos-tudományi Egyetem kollégiumában háromágyas szobákban laktunk, egy ghánai és egy jamaicai srác volt a szobatársam. Szeptemberben, az első napon azzal fogadtak, hogy figyelj ide, te azt fogod hallani rólunk, hogy koszosak vagyunk, nem szellőztetünk, állandóan csajozunk, megesszük a kajádat. Mondtam, hogy ne hülyéskedjétek, és kezdtem magam rosszul érezni. - Semmi gond - nyugtattak -, ha bármilyen kérésed van, akkor csak szóljál nekünk, és ha esetleg el akarsz innen menni, akkor mi fogunk neked segíteni, hogy helyet találj egy másik szobában. - Nagyon rosszul esett, én ehhez egyszerűen nem voltam hozzászokva. Fél óra múlva a folyosón megkérdezték a csoporttársaim, hogy melyik szobában lakom. -Úristen - fogták a fejüket, mikor meghallották a szobaszámot -, de hiszen ott négerek laknak. Azok koszosak, nem szellőztetnek - az afrikaiak nagy melegben érzik jól magukat -, csajoznak, megeszik a kajádat. Bírd ki pár napig, majd szólunk a diákbizottság vezetőjének, és valamit kitalálunk.

Történt, hogy egyszer félrehívtak csoporttársaim a menzán. - Mi hetek óta figyelünk téged, s majd minden alkalommal színes bőrűekkel ebédelez. Ez így nem mehet tovább. Vedd tudomásul, hogy te magyar vagy és ez Magyarország. - Nem kaptam levegőt. Kétségbeestem. Nem vagyok egy mártírtípus, nem akartam konfliktust olyanokkal, akikkel évekig együtt tanultam. Ugyanakkor arra sem voltam hajlandó, hogy elküldjem az asztaltól a színes bőrű barátaimat. Okosabb nem jutott eszembe, többször nem mentem a menzára ebédelni. De ez egy határpont volt. Nem vettem fel a kesztyűt, de egyre világosabb volt, hogy lesznek olyan helyzetek, amikor nemet kell mondani.

Egyik reggel észrevettem az ajtónk külső tábláján egy feliratot: mocskos niggerek. Hirtelen nem tudtam, mit tegyek. Nem tehetem meg, hogy nem veszem észre a feliratot, végtére is ezek a fiúk barátaim, különben is az egész túrhetetlen, így hát nekiálltam és elkezdtem súrolni az ajtót reggel hétkor, hogy a többiek meg ne lássák. Ennek persze az lett a következménye hogy húsz perc múlva felébredtek a fekete szobatársaim: elküldték a francba, hogy miért reggel kell súrolni az ajtót. Megint nem tudtam, hogy mit csináljak. Ha megmondom a valós indokot, akkor kár volt súrolni az ajtót. Csak annyit mondtam, hogy sorry.

A 80-as években Magyarországon viszonylag sok színes bőrű diák tanult.

Volt egy fekete barátnőm, akivel együtt voltunk a bérelt lakásomban. Hirtelen elaludt a villany; ez egy olyan lakótelepi házban történt, ahol kint van a biztosíték a lépcsőházban. Még hülyéskedtem is a csajjal, hogy biztos itt vannak a rablók, ha kinyitom az ajtót, akkor szépen leütnek. Kinyitottam az ajtót, és abban a pillanatban leütöttek. Akkorát kaptam, hogy ha a lány nincs mögöttem és nem kap el, akkor talán ma nem beszélgetünk. - Ide mindenféle négerek ne járjanak, majd még visszajövünk - hangzott az intelem. - Ekkoriban hozzám tényleg elég sok színes bőrű barátom járt. Elmentünk a rendőrségre, ahol azt mondták, hogy megkeresik a támadókat, de a továbbiakért nem vállalják a felelősséget.

Az első komoly skinheadtámadás 1988-ban történt a Kőbánya-Kispest metróállomáson. Kubai lányokat támadtak meg, többen közülük súlyos sérüléseket szenvedtek.

Azon a napon, amikor a támadás történt, a fekete kubai barátnőmmel mi is éppen Pestlőrincen tartottunk, mivel a lány ott lakott. Útközben beugrottunk a kollégiumba, így jókora kitérővel és főként nem metróval, hanem autóbusszal mentünk Lőrincen. Akkor értek oda az első megvert lányok iszonyú állapotban volt, akit bakancsokkal arcon rúgtak, volt akinek leszakadt a petefészek. Megfagyott az ereimben a vér, ha mi is metróval megyünk, aligha maradunk ki a szórásból. Korábban is előfordultak kisebb összezördülések, de azért ilyesmi elképzelhetetlen volt.

1989-ben merült fel először, hogy tenni kellene valamit. Egy külföldi diplomata, akinek a feleségét és a lányát megverték a hatos villamoson, azt javasolta, hogy szervezzünk fegyveres önvédelmi csoportokat. Egyszerűen hagyjuk ki ebből az egészből a magyar államot, mivel a rendőrség jó esetben is csak tétlen szemlélője az egyre szaporodó támadásoknak. A külföldiek közül sokan hasonló véleménye volt. Miután két külföldi lány megtámadtak, és a támadóval - bár a rendőrség elfogta őket - ismét csak nem történt semmi, a fekete diákok azt mondták, hogy na, ebből elég. Bementek a budai Skálába, felvásárolták az összes ott kapható kést, majd összegyűltek a Petőfi hídnál és elindultak skinhead vadászatra. Többüket csúnyán helybenhagyták. A szaporodó ellentámadásokról a sajtó nem nagyon számolt be, a rendőrség pedig még ekkor sem vette komolyan a dolgot, még örültek is, hogy, úgymond, elintézik maguk között. Pedig a diákoknak fogytán volt a türelmük, félő volt, hogy mindennaposakká válnak az utcai összecsapások. Egyszer engem is megtámadtak. A kollégiumban beszélgettünk az egyik afrikai diákszövetség vezetőjével. Mondom neki, hogy ha látod ezt meg ezt a gyereket, akkor szóljál neki; át kell mennünk a rendőrségre, valamilyen tanúvallomás miatt. Váratlanul a folyosó túlsó végén az egyik afrikai diák felüvöltött, hogy bunkó magyarok és nekem rontott.

Fogalmam sincs, hogy miért. Korábban sokszor megalázták, lehet, hogy csak azt hallotta, hogy a rendőrségről beszélgetünk, és bennem egyszerűen a számára ellenséges társadalom képviselőjét látta. Ha nem fogják le azonnal, akkor darabokra szed.

A Martin Luther King Egyesület 1990 őszén alakult. Kezdeményezői úgy gondolták, hogy meg kell próbálni erőszakmentesen, jogszerű eszközökkel fellépni a rasszista erőszak ellen, és arra készíteni a rendőrséget, hogy védje meg a külföldi diákokat.

Egyik este három szudáni egy körúti Dixi gyorsbúféhoz ment. Ketten közülük a kocsi maradt, a harmadik bement szendvicsekért. Miután fizetett, kinézett az utcára, és látta, hogy vagy húsz skinhead kiszállította társait a kocsiból, és pisztolyt szegezett rájuk. Levette a zakóját és azt fegyverként a feje fölé fordítva nekirontott a skinheadeknek. A szomszédos kocsmából közben egyre több kopasz gyerek sietett társaik segítségére, és három újabb szudáni diák is érkezett... A későbbi jegyzőkönyv tanúsága szerint a rendőrség megérkezésekor 110 ember volt a helyszínen, közülük hat fekete. A hat szudáni közül hármat azonnal letartóztattak és megverték a rendőrök, a másik háromnak sikerült elmenekülni. Másnap reggel a Martin Luther King Egyesület többi vezetőivel és az éjszaka kerekelt három szudáni fiúval a kerületi rendőrkapitányságra mentünk a többiekért.

- Nem, nem, itt nincs semmiféle szudáni - mondta a kapuban posztoló rendőr. Eközben odaérkezett egy környékbeli magyar férfi, aki azt mondta, hogy látta, amikor a feketéket megverték a magyarok, és szeretne tanúvallomást tenni. Fel volt háborodva:

- Mi az, hogy csak a feketéket vették őrizetbe, a támadókat pedig futni hagyják. -Jól van, jól van, jöjjön velünk

- fogták körül azonnal a rendőrök, s elkezdtek befelé tuszkolni, nyilván azért, hogy ne tudjunk vele beszélni. Csakhogy becsúszott egy technikai hiba, az egyik szudáni őrizetést kivezették az ajtón. Másnap minden külföldit szabadon engedtek, de én hiába próbáltam bejutni a kerületi rendőrkapitányhoz. Értésükre adtam, hogy a szudáni diákszövetség ülésztrájkot szervez az épület előtt. Elfogadhatatlannak tartják, hogy ellenük indítanak eljárást, holott őket támadták meg. Két nap múlva megszólalt a telefonom: a kerületi rendőrkapitány arra kért, hogy szervezzek meg egy találkozót a diákszövetséggel. Néhány nap múlva leültünk tárgyalni. A rendőrkapitány elnézést kért a történetekért.

Ez volt az első bizonyosság arra, hogy a higgadt, erőszakmentes magatartás is eredményre vezethet.

Ili Márton életét alapvetően megváltoztatta az általa is életre hívott egyesület. Pályát változtatott, ma főállásban, hivatásszerűen foglalkozik jogvédelemmel.

Számomra természetes volt, hogy például Párizsban minden harmadik, negyedik ember aki szembejött veled az utcán, színes bőrű vagy legalábbis nem európai.

Nem vagyok egy mártírtípus, nem akartam konfliktust olyanokkal akikkel évekig együtt tanultam. Ugyanakkor arra sem voltam hajlandó, hogy elküldjem az asztaltól a színes bőrű barátaimat. Okosabb nem jutott eszembe, többször nem mentem a menzára ebédelni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

A mások ellen irányuló erőszakot a támadók általában megkísérik valamilyen racionális váddal indokolni, például: elveszik előlünk a munkát, vagy éppenséggel túl sok köztük az ingyenélő, a munkanélküli, szemtelenül beszélt a húgommal, piszkos a szobájuk és így tovább. Magyarországon nagyon kevés színes bőrű ember él, látszólag nem jelentenek konkurenciát az élet egyetlen területén sem. Szerinted mégis mi fordítja ellenük az embereket?

1990 előtt kevés szó esett a nyilvánosság előtt színes bőrűek elleni támadásokról. Vagy ritkább volt a színes bőrűek elleni támadás, vagy nem kerültek nyilvánosságra ezek az esetek. Mit gondolsz, melyik állítás a valószínűbb?

„Váratlanul a folyosó túlsó végén az egyik afrikai diák felüvöltött, hogy bunkó magyarok és nekem rontott. Fogalmam sincs, hogy miért. Korábban sokszor megalázták, lehet, hogy csak azt hallotta, hogy a rendőrségről beszélgetünk, és bennem egyszerűen a számára ellenséges társadalom képviselőjét látta. Ha nem fogják le azonnal, akkor darabokra szed.” Ili Márton - ez nyilvánvaló abból, ahogy a történetet elmeséli - nem haragudott meg támadójára. Mit gondolsz erről? Különösen türelmes ember? Bambaságnak tartod azt, ahogy reagált? Kinek kell megértőnek lennie? Egyáltalán, melyik fél lehet türelmesebb és megértőbb egy feszült helyzetben? A gyengébb? Az erősebb?

„110 ember volt a helyszínen, közülük hat fekete. A hat szudáni közül hármat azonnal letartóztattak és megverték a rendőrök, a másik háromnak sikerült elmenekülni.” Meg tudod magyarázni ezt a történetet? Volt már valami tapasztalatod arról, hogy valaki előre tudja, hogy ki a bűnös?

„Okosabb nem jutott eszembe, többször nem mentem a menzára ebédelni” - mondja Ili az első esetről, mikor szembekerült egyetemi évfolyamtársai előítéletes magatartásával. Néha megoldható egy konfliktus azzal is, ha kitér az ember a helyzet elől. Néha vállalni kell a véleménykülönbséget - nincs minden helyzetre jó megoldás.

7. OLVASMÁNY

Érdekvédelem

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

1988. május 14-én alakult meg a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete, a kommunista hatalomátvétel után létrejött első független szakszervezet. Tagjai - akadémiai kutatók, egyetemi, főiskolai oktatók - szakítottak a Közalkalmazottak Szakszervezetével, sőt a SZOT-tal is, és alulról építkező, szakmai érdekvédelemre szerveződött független szakszervezetet alapítottak. Meg-kondukt a vészharang a rendszer felett.

Az államszocializmus felszámolta a nagy múltú szakszervezeteket, és helyükbe 19. ún. ágazati elven felépülő szakszervezetet hozott létre; ezeket a SZOT, a Szakszervezetek Országos Tanácsa fogta össze. Az ágazati szerveződések révén elenyészett a munkahelyi/munkapiaci érdekvédelem lényege, hiszen eltérő érdekű embereket kényszerített egyazon szervezetbe. A hivatalos ideológia szerint a tőke kisajátításával a hagyományos érdekvédelem értelmét veszítette. A szakszervezetek immár nem a munkaadókkal szemben védik a dolgozók érdekeit, hanem „transzmissziós szíjat” képeznek az állampárt és a társadalom között, azaz segítenek végrehajtani a központilag meghatározott gazdasági terveket. Az ágazati szakszervezetek szigorú pártirányítása mit sem változott 1948 és 88 között.

A 80-as évek kezdetén a lengyelországi politikai rendszert megrázó Szolidaritás szakszervezeti mozgalom sikere a magyar pártvezetőket is sokkolta. Magyarországon nem a nagyipari munkásság, hanem az akadémiai kutatóintézetek -a politikai rendszerre másképp veszélyes - munkatársai próbálták szakmai tagozatot létesíteni a Közalkalmazottak Szakszervezetén belül. „Összehívták az akadémiai dolgozókat, hogy támogassák az úgynevezett keretintézetesítési tervet - emlékszik Erdélyi Ágnes filozófus az első kísérlet kiváltó okára. - Az volt az elképzelés, hogy összevonják a kutatóintézeteket, ami azt jelentette volna, hogy a dolgozók 60%-ának megszűnik az állandó munkaviszonya. Elképesztőnek tartottuk, hogy az szb-titkárok támogassák ezt a koncepciót, ekkor merült fel a szakmai tagozat gondolata. Kidolgoztunk egy alapszabály-tervezetet, tárgyaltunk szakszervezeti vezetőkkel."

A próbálkozásnak gyorsan véget vetett a hatalom, igaz, a keretintézetek létrehozásától is elállt. A szakszervezeti típusú szervezkedésnek még a gondolatára is összerendezte a pártvezetés, jöllehet a kezdeményezők tényleg nem kívántak a lengyelországi példával kísérletezni.

1987 őszéig senki nem gondolt komolyan arra, hogy független szakszervezetet alapítson. 1987 novemberében azonban az MSZMP PB közreadta tudománypolitikai irányelveit, a Közalkalmazottak Szakszervezete pedig összehívta az intézeti szb-titkárokat, hogy támogassák a koncepciót. Az szb-titkárok ismét önálló tagozat megalakítását kezdték fontolgatni. A kezdeményezés ezúttal a Történettudományi Intézetből indult el, de hamar bekapcsolódtak más intézetek munkatársai is.

Öry Csaba szociológus lakásán találkoztunk először - mondja Erdélyi Ágnes, aki ekkor a Filozófiai Intézet szakszervezeti bizalmija volt. - Lázár Guy közvélemény-kutató és Gyarmati György történész volt még jelen. Elkezdtünk kidolgozni egy alapszabály-tervezetet. Az ellenakció hamar beindult: a hivatalos szakszervezet is kidolgozott egy tervezetet, ami ugyan számunkra elfogadhatatlan volt, de azzal kecsegtetett, hogy talán most lehetséges valamilyen szervezetet alakítani. Magához rendelt minket Gáspár Sándor, a SZOT főtitkára. Elmondta, hogy mi tulajdonképpen egyet akarunk, de az oroszok megkötik a vezetők kezét. A hivatalos politika szavak nélkül persze mindig ezt sugallta saját magáról, de hogy kimondja, és hogy éppen a rendszer egy nagyon is szovjethűként számon tartott kulcsfigurája... Soha nem fogom elfelejteni. Megdöbbentő volt. Később Kósáné Kovács Magda is magához rendelt minket, elmondta, hogy mi valószínűleg nem látjuk át, hogy micsoda veszélybe sodorjuk magunkat, az országot és Európát. Kedves volt, pogácsát is adott, azt állította, hogy ő sütötte. Ő megért minket - mondta -, de ne csináljuk ezt, mert baj lesz. Igazság szerint ekkor még csak tagozat, vagy egy SZOT-on belüli szakszervezet alakítására gondoltunk. Önálló, tehát a SZOT-on kívüli szakszervezet alapítása csak a Rakpart klub vitáján merült fel először. Akkor még azt gondoltam, hogy ez egész biztosan nem fog sikerülni.

A Rakpart klub a Hazafias Népfront keretén belül működő vitaklub volt. Üléseit a Népfront Belgrád rakparti épületében tartotta, innen ered a neve. A klub működését 1986-ban felfüggesztették," kétéves kényszerszünet után 1988. február 19-én tartotta első vitaestjét. Címe: Kiútkeresők -a politikai intézményrendszer és az értelmiség érdekvédelme volt. Az eufemisztikus címmel meghirdetett vitaesten Öry Csaba és Gyarmati György egy független szakszervezet megalakításának koncepcióját ismertette a nagyszámú hallgatósággal. A szélesebb értelmiségi közvélemény ekkor értesült a korábban elképzelhetetlen tervről. Ekkor kapcsolódott be a szervezésbe Forgács Pál, aki kulcsszereplője lett a szakszervezeti erjedésnek.

Ő volt az egyetlen, aki valójában tudta, hogy milyen egy igazi szakszervezet, és persze pontosan ismerte a Magyarország által is aláírt nemzetközi egyezményeket, amelyek lehetővé tették a szabad szakszervezet-alapítást. Forgács Pál nagyon komolyan gondolta, hogy a szabad szakszervezeti mozgalom fontos része a demokratizálódásnak. Hangsúlyozom, hogy kezdetben nem az állampárt hivatalos szakszervezetét akartuk bomlasztani; tényleg az érdekvédelem volt a célunk. Időközben derült ki, hogy nem kell megállni Közalkalmazottak Szakszervezetén belül alakítandó önálló tagozatnál, sőt még a SZOT-on belüli önálló szakszervezetnél sem. Az érintettek hozzáállása megváltozott 1980-hoz képest; a kutatók többsége ekkor már nem úgy reagált a független szakszervezet gondolatára, hogy kockázatos lépés, ami csak ront a kutatási, publikációs lehetőségeken. 1988-ban olyanok is részt vettek a szervezésben, akik korábban távol tartották magukat minden nem hivatalos akciótól. Egyre többen

vettek részt a megbeszéléseken, így elkerülhetetlen volt egy szervezőbizottság megválasztása azzal a feladattal, hogy készítse elő az alakuló ülést.

Az alakuló ülés megtartásának döntő feltétele volt, hogy sikerül-e megfelelő befogadó készségű termet szerezni. A hatalom változatlanul nem rokonszenvezett a független szakszervezet gondolatával. Adminisztratív akadályokat nem gördített az alakuló ülés elé, de hivatalos helyen igyekeztek „eltanácsolni” mindenkit attól, hogy helyet adjon a születő szakszervezetnek. A szervezők először a Magyar Tudományos Akadémia dísztermét próbálták megszerezni, de az Akadémia vezetői - felsőbb „tanácsra” - elzárkóztak ettől. Végül Szécsényi Tibor filozófus kapta a feladatot, hogy bonyolítsa le a szervezés „technikai részét”.

Teljes bizalmat kértem - emlékszik Szécsényi Tibor -, megmondtam, hogy lesz terem, de a részleteket bízzák rám. Valójában egy kis konspirációt kellett folytatni; több helyet is kínáztunk ugyanis, de mindegyik kudarcot vallott. Szóba került az ELTE TTK egyik épülete, az un. Gólyavár. Felkerestük az egyetem rektorát, aki arra hivatkozott, hogy minisztériumi engedély nélkül nem adhatja oda a termet. Bementünk a minisztériumba, ahol az illetékes főosztályvezető azt mondta, hogy az egyetemek autonómok, beszéljük meg a rektorral. A rektor, akihez visszamentünk a minisztériumból, azt mondta, hogy majd gondolkodik...

Május 11-én reggel a szervezők zárva találták az ELTE Trefort-kerti kapuját. A szakszervezet megalakítása mégsem hiúsult meg, a szervezők ugyanis lefoglaltak a közelben egy másik termet is. Ez volt az a bizonyos konspiráció, ami végül lehetővé tette az alakuló ülés megtartását.

Tartalék helyiségként felmerült a Fáklya Klub is. Vezetőjük először megígérte, hogy kiadja nekünk a klubot, de később üzent, hogy valamiféle váratlan kiállítás miatt mégsem mehetünk... Akkor eldöntöttem, hogy konspiratív módon szerzek helyiséget. Megkérdeztem a Metró Klub vezetőjét, hogy szombatonként nyitva van-e a klub. Azt mondta, hogy hétvégén zárva vannak. Az jó, mondtam, mert szombaton természet- és társadalomtudósok rendeznének itt egy kis konferenciát. De még nem biztos az egész, ne írja be a naptárába. Pénteken visszajövök és akkor véglegesítjük a másnapi programot, így is történt, pénteken lekötöttem a klubtermet. Másnap hajnali ötkor odamentem körülnézni, megvártam, amíg kinyitják a Metró Klubot...

A Trefort kert kapujában a szervezők már magabiztos mosollyal irányították át a szakszervezet alakuló ülésére érkezőket a közeli Metró Klubba. Az egykor legendás hírű klub persze szükséges bizonyult a több mint ezer résztvevő számára, de a zsúfoltság ellenére Forgács Pál megtarthatta megnyitóbeszédét:

Olyan eseményre jöttünk össze, amelyhez hasonlóra hosszú évtizedek óta nem volt példa a nagy múltú magyar szakszervezeti mozgalom évszázados történetében. Szakszervezetet fogunk alakítani. SZAKSZERVEZETET: ez a szó megkopott az utóbbi néhány évtizedben. Ahogy mondani szokás: csak a legöregebb emberek emlékeznek rá, milyen is egy valódi, alulról épülő, érdeket védő, demokratikus szakszervezet. Jómagam - 18 évesen - 1941-ben vettem először részt egy munkásszakszervezet szervezésében. Életem nagy elégtételének érzem, hogy most valamikéval idősebben, újra egy új szakszervezet alakításának örömteli, boldogító, reményekkel teljes munkájában vehetek részt.

Hanák Péter történészprofesszor rövidebben fogalmazott:

Nem lehetünk olyan szakszervezet tagjai, ahol együtt van a bíró, az ügyvéd, az ügyész, a foglár és az ítélet-végrehajtó.

1600 ember lépett be a megalakuló szakszervezetbe. Tíz nappal később összeült az MSZMP pártértekezlete. Kádár János megnyitóbeszédében arról beszélt, hogy a szocializmus ellenségei főként a szakszervezetekben és az ifjúsági szervezetekben támadnak. Beszédét nem kísérte taps. Négy nap múlva Kádárt leváltották. A pártállam bomlása felgyorsult, egymás után alakultak - korabeli szóhasználattal - az alternatív szervezetek, köztük néhány szakszervezet is. A TDDSZ politikai jelentősége néhány hónap múltán csökkent; az átmenet során nem szakszervezetek, hanem pártok játszották az ellenzék szerepét. A szakszervezeti erjedés - amire a TDDSZ szervezői közül sokan számítottak - csak részlegesen következett be, a munkavállalók többsége változatlanul megmaradt a SZOT, majd utódja az MSZOSZ keretei között. A TDDSZ megalakítása mégis fontos mozzanata volt a rendszerváltozás nyitányának. A Fidesz 1988. márciusi megalakítása után ez volt a második független szervezet. Évtizedek után először fordult elő, hogy egy adott szakmacsoport érdekvédelemi szervezetet alakított, és egyenrangú félként kívánt tárgyalni a munkaadóval, azaz a kormánnyal. 1988 májusában lehetséges volt független szakszervezet Budapestben. Mindenki megérthette, hogy ezek után semmi sem lehetetlen.

„Az oroszok megkötik a vezetők kezét.” A hivatalos politika szavak nélkül persze mindig ezt sugallta saját magáról, de hogy kimondja, és hogy éppen a rendszer egy nagyon is szovjethűként számon tartott kulcsfigurája...

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Mit jelent számodra az érdek szó? Hányféle jelentését ismered? Próbáld meg minél több jelentést összeszedni.
Nézd meg, mit mond róla az értelmező szótár!
Próbáld meg összeírni, hányféle érdeked érvényesül vagy sérül egy átlagos hétköznapon! Meglepődtél vagy ilyesmire gondoltál, mielőtt írni kezdtél?
Milyen érdekeidhez ragaszkodsz makacsul? Melyikről mondasz le könnyen?
Nézd meg újra azt a személyiségábrát, amelyet magadról készítettél! Hogyan következnek az érdekeid ebből az ábrából?
Vannak másokkal közös érdekeid?
Az érdekeid hogyan függnek össze a jogaidal és a kötelezettségeiddel?

8. OLVASMÁNY

A politikából a jogvédelembe

(Magyar kiegészítés. Zolnay János ©. Első közlés)

Furmann Imre többéves ügyészi, majd ügyvédi praxist követően 1989-ben lett a Magyar Demokrata Fórum szervező alelnöke. A párt liberális szárnyának egyik vezető politikusaként országos ismertségre tett szert. 1993-ban nem választották be az MDF elnökségébe, ezt követően visszavonult a politikai élettől, és ismét ügyvédként dolgozott Miskolcon. 1994-től a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda igazgatója.

Gyerekkoromban falun éltem, a cigány családok többsége ugyanúgy élt, mint mi. Emlékszem, amikor az egyik cigány osztálytársunknak meghalt az édesapja, szerveztünk egy vasgyűjtési akciót, hogy a bevételből a fiú cipőt vehessen magának. Ez természetes gesztus volt abban a közegben, ahol felnőttem. Ma is jó barátságban vagyunk. A 80-as években az ügyészségen dolgoztam fogalmazóként. Az ügyészségről tudni kell, hogy egy zárt, félkatonai szervezet. Abban az időben jogászok mellett irodalommal is foglalkoztam, néhány versem meg is jelent. Miskolcon alakult egy olyan irodalmi kör, amelynek nagyon sok cigány tagja volt, például Balogh Attila vagy Horváth Gyula. A nyár közeledtével irodalmi tábort szerveztünk; fel sem vetődött bennem, hogy ez bárhol negatív visszhangot kelthet. Az első meglepetés akkor ért, amikor az ügyészség nemhogy munkaidő-kedvezményt nem adott, de még attól is eltanácsolt, hogy magánemberként részt vegyek a tábor szervezésében. Én is elég makacs ember vagyok, szabadságot vettem ki, és egy hétig együtt éltünk a táborban Osztójkán Bélával, Choli Daróczi Józseffel, Horváth Aladárral, aki akkor még középiskolásként szintén a résztvevők közé tartozott. Mindössze ketten voltunk nem cigányok a táborban. A váratlan élmény az volt, hogy a külvilág semmiféle különbséget nem tett közöttünk. Nem volt semmiféle atrocitás, de a boltban, presszóban, strandon ugyanolyan gyanakvóan vettek körül minket is, mint cigány társainkat. Egy hétig belülről éltük meg, hogy milyen érzés nap mint nap cigányként bemenni a boltba, egyáltalán, cigányként élni. Ez már más élmény volt, mint amikor cipőre gyűjtöttem; a táborban kicsit osztoztam a cigány sorsban is.

Az MDF egyik vezető politikusaként Furmann szerepet vállalt több társadalmi akcióban. Része volt a Magyarországra menekült keletnémetek határátörésével végződő 1989-es páneurópai piknik megszervezésében; a szellemi fogyatékos gyerekek megsegítéséért indított mozgalomban, és ő volt a kezdeményezője a zsidó temetők rendbehozatalát célul tűző országos kampánynak is.

Én magam katolikus vagyok, édesapám Nyékládházán van eltemetve. A helybéli katolikus és református temetőt szépen rendben tartották, ellenben a zsidó temetőt benőtte a gaz. Tudni kell, hogy 1944 előtt Nyékládházán sok zsidó család élt. Bántott a dolog, így hát rendbe hoztuk a temetőt. Ennek nyomán országos mozgalom indult Magyarország 1600 elhanyagolt zsidó temetőjének rendbehozására.

1993-ban nagyon megviselt, amikor kiszorítottak a párt elnökségéből. Egy hét tépelődést követően döntöttem: számomra véget ért a politikai pálya. Áprilisban kiváltottam az engedélyemet, és folytattam az ügyvédi praxist. Ez persze többéves kihagyás után nem olyan egyszerű dolog, de néhány hónap alatt sikerült. Belevetettem magam a munkába, sokat is kerestem, de hamarosan előjött a másik, sorsverte énem, hogy valamit kellene még csinálni ezenkívül. Ekkor ért Bíró András felkérése, hogy vállaljam el a szerveződésként Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI) vezetését.

Bíró András - akinek történetét Autonómia címmel olvashatod ebben a fejezetben - 1993 elején hozta létre külföldi források segítségével a Másság Alapítványt, illetve kezdte szervezni az alapítvány által működtetett NEKI-t. A jogvédő iroda 1994 januárjában jött létre, olyan embereknek nyújt jogvédelmet, akiket cigány származásuk miatt ér sérelem.

A jogvédő iroda feladata az, hogy a gyakorta évekig tartó pereskedés során végig ügyfele mellett álljon. A nyilvánosság szerepe fontos, de némileg torz. A sajtó „ráugrik” egy-egy érdekesebb ügyre, de idővel az eset hírértéke csökken. Mi viszont feltárjuk a körülményeket, végigvisszük az ügyeket, hosszú és nem mindig látványos aprómunkát végzünk. A legnagyobb nehézség az,

hogy a hatályos törvények szerint az iroda nem láthat el jogi képviseletet, csak az általa felkért ügyvéd. Ezért a roma sértettek adják a meghatalmazást, mi pedig elvégezzük a tényfeltáró munkát, illetve fizetjük az általunk felkért ügyvéd költségeit.

A NEKI munkatársai eleinte tartottak attól, hogy nem akad majd ügyvéd erre a munkára. Az emberi jogi, kisebbségi jogi terület szinte teljesen hiányzik a jogi képzésből, presztízse sem túl nagy.

Végül is kellemesen csalódtam az ügyvédekben. Eleinte jóindulatú mosolygással szemlélték a munkánkat, később egyre nagyobb lett a presztízssünk. Ma 40-50 ügyvédre számíthatunk, ami nem kevés. Biztos, hogy egy megnyert pert követően ahhoz az ügyvédhez mások, nem romák is szívesebben mennek. Voltak olyanok, akik eleinte fenntartásokkal fogadták az adott ügyet - végtére is előítéletei mindenkinek vannak -, de amikor megismerte az esetet, illetve még inkább annak a roma embernek az életét, akit képviselnie kellett, teljesen megváltozott a beállítottsága. Időre van szükség, a többségi társadalmat is emberi módon kell megszólítani, akkor segíteni fognak.

Kirívó atrocitások mellett a NEKI olyan köznapis ügyekben is vállalja a hozzá fordulóknak a védelmét, amelyek miatt mind ez ideig senki nem emelt szót.

Köztudott, hogy szórakozóhelyre gyakorta nem engednek be romákat, de mindaddig csak egyetlen ember gyűjtött össze magában annyi civil kurázsit, hogy hozzánk fordult, és hajlandónak mutatkozott végigcsinálni az egészet, bár tudja, hogy ilyesmit nagyon nehéz bizonyítani.

Az történt, hogy a pécsi fiatalember fodrászhoz vitte a feleségét. Amíg az asszonyra várt, betért a szomszédos Berta sörözőbe; kávé és kólát rendelt, valamint fel akart váltani száz forintot, hogy az ott lévő gépen játsszon. Közölték vele, hogy nem szolgálják ki. A fiatalember felkereste az irodánkat és jogvédelmet kért. Én „viszem” az ügyet, így közelebbről is megismerkedtem velük. A család közel negyven évig nem is igen vett tudomást arról, hogy ők cigányok. Jó felső középosztálybeli szinten élnek, a férfi szakács, a feleség ápolónő. A feleség testvére még nevet is változtatott - magyarosított -, hogy ne a jellegzetesen cigány névnek számító Orsós név határozza meg az életét, így éltek egészen addig, amíg a férfi megkapta ezt a pofont, és rájött, hogy azért mégsem feledkezhet meg teljesen arról, hogy ő cigány: találkozott egy vendéglőssel, akinek az az üzletpolitikája, hogy cigányokat nem szolgál ki, így őt sem. Három eljárást indítottam az ügyben. Az egyik büntetőeljárás aljas indokkal nagy nyilvánosság előtt elkövetett rágalmozás a vendéglős ellen, mert megsértette az ügyfelem becsületét. Emellett polgári eljárást is indítottunk ellene személyiségi jog megsértése miatt. Végezetül pedig eljártunk a kereskedelmi főfelügyelőséghez, ahol elvileg felhívhatják a figyelmet arra, hogy ez a kereskedő ilyen diszkriminatív gyakorlatot folytat, holott ő nem arra kapta az engedélyét, hogy zárt klubot működtessen.

Az első tárgyalási nap előtt megbeszéltük a férfival, hogy mi várható másnap. Kérdeztem tőle, hogy hogyan lesz felöltözve. - Westerncsizmában leszek... - kezdte sorolni. - Nem, szó sem lehet róla, öltönyben gyere, és köss nyakkendőt is. Másnap úgy nézett ki, mint akit skatulyából húztak ki. Jött a vendéglős, bőrdzsekiben, borostásan, napszemüvegben. Bíró András meg is kérdezte tőlem, hogy melyiküket képviselem. A vendéglős arra hivatkozott, hogy ő a középosztálybeliek számára működteti a sörözőt. A tárgyaláson pedig állt egy középosztálybeli roma ember, vele szemben egy szakadt, ápolatlan vendéglős. Persze még nem tudjuk, hogy végül miként zárul az ügy. De akármi lesz is a végkifejlet, egy roma férfi megmutatta saját magának is, hogy képes szembeszállni a hétköznapi diszkriminációval.

A külvilág semmiféle különbséget nem tett közöttünk. Nem volt semmiféle atrocitás, de a boltban, presszóban, strandon ugyanolyan gyanakvóan vettek körül minket is, mint cigány társainkat. Egy hétig belülről éltük meg, hogy milyen érzés nap mint nap cigányként bemenni a boltba, egyáltalán cigányként élni.

A tárgyaláson állt egy középosztálybeli roma ember, vele szemben egy szakadt, ápolatlan vendéglős.

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Furmann Imre a táborozás idején átélte, milyen az, amikor cigányként kell élnie. Mit gondolsz, mennyire hat vissza egy ember önértékelésére, ha nincs választása, a többség besorolja valamelyik kisebbségbe? Mi a tapasztalatod, könnyű másnak lennie, mint amit mások gondolnak rólad? Akiról a többiek azt gondolják, hogy rendetlen és hangos, hogyan tudja elfogadtatni, hogy rendes és csendes? Könnyű osztályzatot javítani, ha sokáig rossz osztályzatai voltak valakinek?

Furmann Imre jól keresett, amikor a politikai pályát otthagya, újra ügyvédként dolgozott, de akkor, ahogy mondja: „előjött a sorsverte éneke, és valami mást is akart csinálni”. Milyen éneke az, amit Furmann sorsverte éneknek nevez? Egyetértés vele? Ismersz ilyen embereket? Az osztályotokban van ilyen?

Miért volt fontos, hogy a roma ügyfél nagyon jól öltözött jelenjen meg a tárgyaláson? Számít a ruha? Igaz az a mondás, hogy ruha teszi az embert? Mennyire igaz? Mit gondolsz, megnyerte Furmann a pert?

9. OLVASMÁNY

A világ lelkiismerete

Elie Wieselre már többször hivatkoztunk ebben a könyvben. Megtapasztalta és túlélte a holocaustot, ezért különös figyelemmel kíséri azokat az eseményeket, amelyek a világon bárhol fajgyűlöletet, népiirtást okozhatnak. 1986-ban Nobelbékédíjjal tüntették ki. Amikor Egil Aarvik, a norvég Nobel Bizottság elnöke átadta a díjat, a következőket mondta Wieselről:

Nem azt tekinteli feladatának, hogy az áldozatok vagy a túlélők iránt együttérzést váltson ki a világból. Célja az, hogy a lelkiismeretünket ébressze föl. Közömbösségünk a gonosz iránt bűnrészessé tesz bennünket. Ezért támadja a közömbösséget, és ezért harcol kitartóan minden olyan intézkedésért, amelyik megakadályozhatja, hogy egy újabb holocaust újra bekövetkezzék. Tudjuk, hogy az elképzelhetetlen megtörtént. Mit teszünk azért, hogy megakadályozzuk, hogy újból megtörténjen? Könyveiben nemcsak szemtanúként számol be a történelekről, hanem elemzi a történelem mélyén működő gonosz erőket. Legfőbb gondja ez: milyen intézkedéseket tehetünk, hogy ezek az események ne ismétlődjenek meg újra.⁹

Az 1990-es évek elején Wiesel azzal fejezte ki ezt az aggodalmát, hogy háború sújtotta országokba utazott, és felhívta a figyelmet az alapvető emberi jogok megsértésére. Egyik ilyen útiról hazatérve, megkérdezték tőle, hogy miért tartja fontosnak, hogy a diákok távoli országok eseményeivel foglalkozzanak. Válaszában ezt írta:

Kedves Diákok!

Miattatok mentem Szarajevóba. Láttatok már képeket csonttá soványodott Szomáliai gyerekekről? Meg a vándorló szarajevói árvákról? Nézzétek csak meg őket. Ha nem válnának ki belőletek dühöt vagy együttérzést, nézzétek meg őket még egyszer. Tudom, azt mondjátok majd: - Mit tehetnénk mi értük? Ha a nagyhatalmak, az Egyesült Nemzetek Szervezete tehetetlenek, hogyan is befolyásolhatná a mi szavunk sorsukat?

Kérdéseitek jogos, de a burkoltan benne rejlő következtetés nem az. Az elmúlt idők tapasztalata azt mutatja, hogy ha az emberek felemelik szavukat nyomorúságban élő embertársaikért, tiltakozásuk igenis hat... Még ha erőfeszítéseinkkel nem is téríthetjük jobb útra a pribékeket, annyit mindenképpen elérünk, hogy vigaszt és némi könnyebbséget kínálunk áldozataiknak. Másként szólva: Az könnyen meglehet, hogy a döntések szintjén nem lesz elegendő hatalmatok megváltoztatni a történelem menetét, de az a felelősség már a tiétek, hogy lelkiileg segítetek a szenvedőkön...

Találjátok meg a módját, bármely módját annak, hogy kifejezhessétek: felháborítanak benneteket a fiatal német rasszisták, megvetitek az elvakultságot tulajdon utcáinkon, együtt éreztek az egykori Jugoszlávia rabjaival, és eltökélten harcoltok a szomáliai éhínség ellen.

Ne mondjátok, hogy a ti hangotok nem elég... Szomáliában fiatalok halnak éhen, ha nem érkezik segítség sürgősen.

Fiatalabbak, mint ti vagytok.

Miattatok és értetek, a hozzátok hasonló diákok miatt és értük mentem Szarajevóba.¹⁰

ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS KÉRDÉSEK

Hogyan határozza meg Wiesel a maga szerepét a világban? Hol vannak közösségének határai? Kik a felebarátai? Hogyan válaszolna Wiesel azoknak, akik azt mondják, hogy egy fecske nem csinál nyarat? Te hogyan válaszolnál erre? Miért? Egy amerikai diáklány, miután elolvasta könyveit, ezt mondta Wieselnek:

Nem értem, hogy az emberek mitől lesznek annyira gyűlölködők és erőszakosak. Amikor az iskolában összeverekednek a gyerekek, a többiek százával rohannak, hogy lássák, hogyan püfölnek el valakit. Láttam már olyant is, hogy gyerekek felmásznak a fára, hogy jobban lássanak. Senki nem akar beavatkozni, senki nem akar középük állni, csak ha már közeledik a tanár vagy biztonsági őr. Talán a tévé teszi, talán az erőszak az utcákon, talán ilyen az emberi természet.

Wiesel professzor úr, látva a bennünket körülvevő erőszakot, lehetségesnek tartja, hogy valamilyen holocaust a mai világban is megtörténhet?¹¹

Mit gondolsz, Wiesel hogyan válaszolt erre kérdésre? Te hogyan válaszolnál?

10. OLVASMÁNY

Súlytalanság

(Székely Magda verse)

Alig valami dönti el

Hogy ide vagy oda

Kis mozdulatok súlytalanság állapota

Alig valami ki a bátor
És ki a gyáva
Honnét mégis a helyzetek
Végső világossága¹²

Könyvajánló

1. Schoem, David: Inside Separate Worlds. (Elkülönült belső világok.) The University of Michigan Press, 1991. 3.
2. Staub, Ervin: The Roots of Evil. (A gonoszság gyökerei.)
3. Seeking Justice. (Az igazság keresése.) Southern Poverty Law Center, 1988. 1.
4. Judge, Frank: Slaying the Dragon. (A sárkány megölése.) The American Lawyer, 1987. szeptember. 84.
5. Idézi Sasha Cavender in: Doctors Seek to Cure Violence by Battling It Like Any other Disease. (Egy orvos, aki úgy próbálja az erőszakot gyógyítani, mint bármely más betegséget.) Los Angeles Times, 1991.
6. Southgate, Martha: Deborah Prothrow-Stith: Dealing with Deadly Consequences. (Deborah Prothrow-Stith: Orvos a halálos következményekkel szemben.) Essence, 1992. január.
7. Robb, Christina: A Clear, Passionate Case for Teaching Children How to Avoid Violence. (Egy tiszta, szenvedélyes példa: hogyan tanítsuk meg a gyermekeknek az erőszak elkerülését.) Boston Globe, 1991. július 5.
8. Christy, Marian: Deborah Prothrow-Stith: A Powerful Voice Against Youthful Violence. (Deborah Prothrow-Stith: Egy erős hang az ifjúsági erőszak ellen.) Boston Globe, 1991. augusztus 7.
9. Aarvik, Egil: The Nobel Peace Prize, 1986. (A Nobel-békedíj, 1986.)4-5.
10. Newsday, dátum ismeretlen. (Elie Wiesel levele.)
11. A Discussion with Elie Wiesel: Facing History Students Confront Hatred and Violence. (Beszélgetés Elie Wiesellel. A Facing History diákjai szembeszállnak a gyűlölettel és az erőszakkal.) Facing History and Ourselves, 1993.
12. Székely Magda: Ítélet. Válogatott versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, é.n. (1979). 121.